

Faragó Imre
TÉRKÉPÉSZETI FÖLDRAJZ III.
ROMÁNOK és MOLDOVÁNOK

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
INFORMATIKAI KAR
Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék

Budapest, 2017

Faragó Imre
Térképészeti földrajz III.
Románok és moldovánok

Lektorálta:
Dr. Gercsák Gábor

Az ELTE tankönyv- és jegyzettámogatási pályázatán
elnyert forrás felhasználásával készült.

Kiadja az Eötvös Loránd Tudományegyetem Informatikai Kara
1117 Budapest, Pázmány Péter sétány 1/A

©Faragó Imre, 2017

TARTALOM

Bevezetés	8
1. Egy fogalom tisztázása: mi a román?	10
1.1. A latin múlt	13
1.2. A latin térhódítás	15
1.3. Az újlatinok	16
2. A keleti újlatinok	18
3. Keleti latinok lakta tájak	24
3.1. Köztes-Európa részeként	24
3.2. Történeti-földrajzi tájak	26
3.3. Természetföldrajzi tájak	28
4. A kelta Európa	34
5. Kelta-szkíta törzsek a Kárpát-térség keleti részén	43
5.1. Dákok-géták-trákok	44
6. Latin hódítás a Kárpát-térség keleti részén	53
6.1. Latin városalapítások	58
6.2. Etnikumok és nyelvhasználat a II-III. században	62
6.3. A latin kultúra hatásai	69
6.4. Szkíta támadások	71
6.5. A latin hatalom felszámolása	74
6.6. A latin etnikum eltűnése	81
7. Szkíta-székely honfoglalások	85
7.1. Székelyek	85
7.2. Gótok vagy hunugorok	97
7.3. Hunok	101
7.4. Gepidák	109
7.5. Avarok vagy várhunok	117
7.6. Hun-bolgárok vagy nándorok	125
7.7. Magyarok	131
7.8. Blachok és vlachok – egy ellentmondás tisztázása	136
7.9. Besenyők és kunok	138
7.10. A szkíta-székely népesség megtörése	143
7.11. Mit mutatnak a helynevek? A szkíta-hun nyelvi alap a helynévanyagban ..	148
8. A keleti latin bevándorlás	166
8.1. A vlachok	166
8.2. Cincárok vagy arománok (kucovalachok)	168
8.3. Meglenorománok	172
8.4. Isztrorománok	176

8.5. Vlachok a Kárpát-térségben	178
9. Összekevert történelem	197
10. Újlatin fejedelemségek a Kárpát-térségben	206
10.1. Havaselvei Fejedelemség	207
10.2. Moldvai Fejedelemség	220
11. Újlatinok Magyarorszáon.....	228
11.1. Első szervezett vlach betelepítések	229
11.2. Szervezett vlach betelepítések a tatárjárás nyomán	231
11.3. Hullámzó betelepítés, állandótlan vlach (román) falvak	234
11.4. Állandósuló román falvak megjelenése.....	235
11.5. Bevándorlók és betelepítettek.....	240
11.6. Kelet-Magyarországon elrománosodása	245
11.7. Vitéz Mihály és Basta rémuralma (1599–1604).....	250
11.8. Hóra-felkelés (1784).....	260
11.9. Román ellenforradalom Erdélyben (1848–49)	264
12. Moldva szakadásai.....	275
12.1. Régi-új tartomány: Bukovina.....	275
12.2. „Orosz-Moldva”: Besszarábia	285
13. Az egyesült román fejedelemség, Románia.....	293
13.1. Moldva és Havasalföld Egyesült Fejedelemsége.....	297
13.2. Románia.....	298
13.3. Független Román Királyság	300
13.4. Katonai megfordulás: a szövetséges hátbatámadása	303
14. Nagy-Románia	305
14.1. Minden román egy országban.....	307
14.2. A román „nemzetállam”	310
14.3. A románok „mindenek felett”	313
14.4. „Csonka-Nagy-Románia”	317
14.5. Ismét katonai megfordulás és a szövetséges hátba támadása.....	321
15. A keleti újlatinok újra két államban	326
15.1. „Kis” Nagy-Románia	326
15.2. „Szovjet” keleti latinok: Moldova	337
16. A keleti újlatinok vallása	343
16.1. Román ortodoxok.....	344
16.2. Unitus románok.....	349
17. A keleti újlatin területek közigazgatása	354
17.1. Havaselve megyéi.....	355
17.2. Moldva vidékei és kerületei	356
17.3. Az egyesült fejedelemségek, a Regát megyéi	358
17.4. Nagy-Románia megyéi.....	360

17.5. Nagy-Románia tartományi rendszere.....	364
17.6. „Kis” Nagy-Románia: tartományok, majd megyék.....	365
17.7. A Moldovai Köztársaság közigazgatása.....	370
18. Újlatin néprajzi és történeti-földrajzi tájak.....	374
18.1. Havasalföld [Țara Româneasca].....	375
(1) Olténia (Kis-Oláhország, Szörénység) [Oltenia]	376
(2) Motru vidéke [Motru].....	376
(3) Zsályás [Jaleș]	376
(4) Válcza [Vâlcea]	377
(5) Lovista-vidék [Țara Loviștei]	377
(6) Méhed [Mehedinți]	377
(7) Hegyi-Zsil [Gorj, Jiul de sus].....	378
(8) Völgyi-Zsil [Dolj, Jiul de jos].....	378
(9) Munténia (Nagy-Oláhország, Nagy-Havasalföld) [Muntenia].....	378
(10) Argyas (Árgyas, Argyes, Argy) [Argeș]	379
(11) Havashosszúmező [Câmpulung], Havashegyalja [Mușcel]	379
(12) Dimbovica (Dombó, Dombóca) [Dimbovița, Dâmbovița]	379
(13) Székelyelve (Székely megye) [Săcueni].....	379
(14) Prahova [Prahova]	380
(15) Bodza-vidék [Buzău, Țara Buzăului]	380
(16) Rima-vidék [Râmnicu Sărat, Slam Râmnic]	380
(17) Baragán [Bărağan]	380
(18) Teleormán [Teleorman]	381
(19) Valaska [Vlașca]	381
(20) Ilfó [Ilfov]	382
(21) Jalomica (Ilonca) [Ialomița]	382
18.2. Moldva [Moldova]	383
(1) Putna vidéke [Putna]	384
(2) Vránca-vidék [Țara Vrancei]	384
(3) Egyed vidéke [Ținutul Adjud]	385
(4) Tatros vidéke (Tatáros vidéke) [Ținutul Trotuș]	385
(5) Bákó [Bacău]	386
(6) Nyemc vidéke (Németi kerület, Niamc) [Ținutul Neamț]	386
(7) Románvásár vidéke [Ținutul Roman].....	387
(8) Bányaság (Moldvai-Bányaság) [Ținutul Baia].....	387
(9) Dorohó (Dorohoj) [Ținutul Dorohoj]	387
(10) Sisa vidéke (Zsizsia vidéke) [Ținutul Jijiei].....	388
(11) Botosság (Botos vidék) [Ținutul Botoșani]	388
(12) Herló vidéke [Ținutul Hârlău].....	388
(13) Jászság (Moldvai-Jászság) [Ținutul Iași]	388

(14) Karligaturi kerület [Ținutul Cârlișău].....	389
(15) Vaszló (Vászló) [Ținutul Vaslui].....	390
(16) Falcs [Ținutul Fălciu].....	390
(17) Tekécs (Tekucs, Tekuc) [Ținutul Tecuci].....	390
(18) Tutova (Barlád vidéke) [Ținutul Tutova, Ținutul Bârlad].....	390
(19) Kovuruly (Kohurluji kerület, Galaci kerület) [Ținutul Covurlui, Ținutul Galați].....	391
(20) Gerence vidéke (Horinca vidéke) [Ținutul Elan–Horincea].....	391
18.3. Besszarábia [Basarabia].....	392
(1) Hetény vidéke [Ținutul Hotin].....	392
(2) Sarok vidéke (Sorok vidéke) [Ținutul Soroca].....	393
(3) Belc vidéke [județul Bălți].....	393
(4) Órség (Moldvai-Órség, Órhely vidéke) [Ținutul Orhei].....	393
(5) Lápos vidéke (Laposnya vidéke) [Ținutul Lăpușna].....	394
(6) Tigény vidéke (Tegény vidéke) [Ținutul Tighina].....	394
(7) Tigécs vidéke (Tegécs vidéke) [Țara Tigheciului].....	395
(8) Kahul vidéke [județul Cahul].....	395
18.4. Budzsák [Bugeac].....	396
(1) Kili vidéke [Ținutul Chilia].....	397
(2) Fejérvár vidéke (Nyeszterfehervár vidéke) [Ținutul Cetatea Albă].....	398
(3) Gagauzföld (Gagauzia) [Găgăuzia], [Gagaúziya, Gagaúz Yeri].....	398
18.5. Bukovina [Bucovina].....	400
(1) Szucsáva (Szócs vidéke) [Ținutul Suceava].....	401
(2) Hosszúmező vidéke [Ținutul Câmpulung].....	401
(3) Dorna vidéke [Țara Dornelor].....	401
(4) Órség (Bukovinai-Órség, Órvásár vidéke) [Ținutul Storojineț].....	402
(5) Csarnóca vidéke [Ținutul Cernăuți].....	402
18.6. Dobrudzsa [Dobrogea].....	403
18.7. Nyeszterentúl (Transznysztria) [Transnistria].....	406
18.8. Pokuttya [Pocuția].....	407
18.9. Erdély [Ardeal, Transilvania].....	410
(1) Lápos mente, Lápos völgye, (Lápos-vidék) [Țara Lăpușului].....	410
(2) Alsó-Fehér [Alba, Alba de Jos].....	411
(3) Erdélyi-hegyalja [Țara Vinului].....	413
(4) Móc föld [Țara Moșilor].....	414
(5) Mokány föld (Mokányok vidéke, Mokányság) [Țara Mocănișilor].....	415
(6) Ompoly–Gáld vidéke [zona Ampoi–Întregalde].....	415
(7) Szebeni-hegyalja [Mărginimea Sibiului].....	416
(8) Hétfalu [Săcele, Șapte sate].....	417
(9) Töröcsvár vidéke [zona Rucăr-Bran].....	418

(10) Hunyad [Hunedoara]	419
(11) Kenyérmező [Câmpul Pâinii]	420
(12) Hátszeg-vidék [Țara Hațegului]	421
(13) Barcaság, Barca, Brassó vidéke [Țara Bârsei]	421
(14) Fogarasföld (Fogaras, Fogaras vidéke) [Țara Făgărașului] Olt vidéke [Țara Oltului]	422
18.10. Részek (Partium) vagy Körös-vidék [Crișana]	423
(1) Ugocea [Ugocea]	424
(2) Avasság [Țara Oașului]	426
(3) Kővár-vidék [Țara Chioarului]	426
(4) Bihar, Biharország [Țara Bihariei]	426
(5) Zaránd [Țara Zarandului]	428
18.11. A Temesköz (Bánság) [Banat]	430
(1) Krassó [Caraș]	433
(2) Szörénység, Szörény [Țara Severinului]	434
18.12. Máramaros [Măramureș]	436
Irodalomjegyzék	439

BEVEZETÉS

A „Térképészeti földrajz III.” jegyzet a *Kárpát-térség* keleti részével a keleti újlatinok körébe tartozó román és moldován néppel, ezek történetiségeivel, az általuk benépesített területek természetföldrajzával, közigazgatásával foglalkozik. Ez a jegyzet második tagja annak a sorozatnak, amelyben sorra vesszük a magyarságon kívüli *Európa* nemzeteit, illetve az általuk lakott tájakat. E jegyzet-sorozat elsődleges célja megismertetni a térképészeti és földrajzi szakterületek egyetemi hallgatóságát *Európa* nemzeteinek kialakulásával, az egyes népek történeti és etnikai-területi fejlődésével, és mindezeket a legújabb tudományos eredmények bemutatásával, illetve a legfrissebb szakirodalom felhasználásával. Az elmúlt évtizedben alapvetően átértékelődött a nemzetté válásnak, a nyelvek kialakulási folyamatának megítélése a történet- és nyelvtudomány művelőinek részéről. Ezeknek az új eredményeknek a bemutatása a nemzetekkel foglalkozó jegyzetsorozat szellemiségének fontos részét képezi. A sorozat első tagja a szláv népek bemutatása volt, második tagja, jelen kötet, amely a keleti latinokkal foglalkozik. E kötetben – ahogy azt már az előzőeknél megszokhattuk – a témához kapcsolódó természetföldrajzi, történeti-földrajzi és néprajzi tájrendszer egyes elemeit is ismertetjük. A jegyzet felépítésének lényeges eleme, hogy nem államokban, hanem nemzetben, nemzetekben gondolkodik. Ennek nyomán a román és a belőle kiágazott, részben mesterségesen elkülönített moldován nemzet fejlődését is az etnikai folyamatok és benne a történeti előzmények és események együttesével mutatjuk be. A bemutatás logikájában mindenütt megjelenik a vallási és nyelvi folyamatok következetes áttekintése.

Hasonlóan a *Kárpát-térséget* (Térképészeti földrajz I.¹) és a szlávokat (Térképészeti földrajz II.) bemutató jegyzetünkhöz, jelen munkánkban is nagy hangsúlyt fektetünk a magyar földrajzinév-anyag előtérbe helyezésére és használatára. A jegyzet különös figyelmet fordít a helyes magyar nyelvű helynévhasználatra, illetve bemutatja és

---

¹ A „Térképészeti földrajz I., a Kárpát-térség térképészeti földrajza” elérhető: http://www.inf.elte.hu/karunkrol/digitkonyv/jegyzet2015/Farago%20Imre_TFJ_karpat_terseg_053.pdf

következetesen használja az archaizálódott névanyagot. Ezt annak érdekében tesszük, hogy a jövő térképészettel, földrajzzal, történelemmel, néprajzzal és földtudományokkal foglalkozó szakemberei megismerjék a mai magyar népterülettől távolabb megjelenő magyar névanyagot, és azt használva életben tartsák a románok lakta területeken különösen nagy számban előforduló magyar földrajzi neveket. A szövegben használt földrajzinév-anyag közlésénél törekszünk a magyar nevek használatára, olyan esetekben is, amikor a korábbi magyar nevet vagy abból képzett összetételt ma már inkább idegen formában használják. Ennek célja, hogy népszerűsítsük a nemhasználat következtében feledésbe merült magyar névanyagot. A ma már általánosan nem használt magyar névalakok mögött zárójelben mindig közöljük a „bevett” formákat. A magyar névanyag után, főképpen a településnevek esetében, [szögletes zárójelben] közöljük a jelenlegi államnyelvi névformát.

A „Térképészeti földrajz III., Románok és moldovánok” című munka részben az ELTE Földtudományi BSc-s és Térképész-geoinformatikus MSc-s hallgatóinak kíván segítséget nyújtani a térképészeti feladatok megoldását segítő etnikai, földrajzi és történeti ismeretek elsajátításához. Ugyanakkor a téma más kapcsolódó tudományok, történettudomány, földrajztudomány, néprajztudomány, gazdaságtan hallgatóinak és művelőinek, de laikus érdeklődőknek is hasznos információkkal szolgálhat.

Munkámhoz nagyon sok segítséget kaptam hallgatóimtól és kollégáimtól, az ELTE Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszékének oktatóitól. Külön köszönettel tartozom Szekerka József és Nemes Zoltán kollégáim adatgyűjtő és előkészítő munkájáért, Magyar Réka és Magyar Petra román nyelvi segítségéért, és köszönöm Gercsák Gábor, szakmai lektorálását, mely jelentősen emelte munkám szakmai minőségét.

*Faragó Imre
Budapest-Lágymányos, 2017. október 1.*

1. EGY FOGALOM TISZTÁZÁSA: MI A ROMÁN?

A XIX. század második felében a „román” fogalmát az első magyar nagyszótár így jellemezte: jelentése 'római' (romanus) vagyis római eredetű. Ebbe a népcsoportba tartoznak az olaszok, spanyolok, portugálok, franciák (együtt nyugati románok), oláhok (keleti románok). A szótárban a „román” szóval, saját nyelvük után a keleti románokat értik, s írja: „közönségesen az oláh fogalmával azonosítjuk”. Az „oláh” név az „olasz” szóval azonos eredetű: Wahle, wählisch, wälsch, Walache CZUCZOR-FOGARASI 1862. A XX. század első felében az oláhok megnevezésére már jórészt a rumén és a román szavakat használta magyar nyelv. Az 1933-ban megjelent Katolikus lexikonban „oláhok, vlachok, rumének” címszó alatt találkozunk a románsággal. Meghatározása szerint: „újlatin nyelvet beszélő nép.” Mi az oka a különböző értelmeknek? Láthatjuk, hogy a korábban „oláh” elnevezést a magyar nyelv már 1862-ben kezdi átváltani a „román” szóhasználatra, majd párhuzamosan használja a „rumén”-t, holott a román részben még mai is a 'római' fogalmával azonos, lásd „román kor”: a IX–X. század fordulóján kezdődött és a francia gótika elterjedéséig, a XIII. század elejéig tartott. Stílusjegye a „román stílus”, amely arra utal, hogy az új iskolák *Róma* ókori művészetéből merítették: a római stílus, azaz „Le style roman” {francia} elnevezés a XIX. század első felében honosodott meg. Tehát ekkor a „román” = 'római', néhány évtizeddel később pedig a „román” = 'oláh'. Mi okozta a változást? Hogy szorította ki a mindennapi nyelvhasználat ilyen viharos gyorsasággal az évezredes értelmet, s váltotta fel újjal?

A fent vázolt „változás” gyökere, hogy az újlatin (neolatin) nyelveket hagyományosan „román nyelvek”-nek nevezték, ha pedig külön-külön volt róluk szó, akkor egy-egy újlatin nyelv is „román nyelv” volt. Ugyanakkor az alig 160 éve létező *Románia* hivatalos nyelve a román, amely ez esetben nem egyezik a román nyelvek körébe sorolt francia, spanyol, olasz stb., tehát újlatin nyelvekkel. E kettősség – „újlatin” és „román” – még ma is, a latinból származó modern nyelvekre

párhuzamosan használatos². Hogyan alakult ki ez a kettősség, illetve mi köze van egyáltalán a román nyelvet (a *Romániában* használt újlatin nyelvet) beszélőknek a rómaiakhoz?

Ez a történet az ókori római időkig nyúlik vissza. A latin nyelvet már az ókori *Rómában* is kétféle elnevezéssel illették: *Lingua Latina*, azaz 'Latium nyelve', illetve az elnevezés első dokumentálása után fél évszázaddal megjelent a *Lingua Romana*, azaz 'Róma nyelve' is, utóbbit főleg akkor használták, amikor *Róma* hatalmát, kultúrájának jelentőségét és „felsőbbrendűségét”, illetve a „tiszta és érthető” nyelvet akarták kihangsúlyozni a „hadarós göröggel” szemben. Ennek nyomán a latin nyelv két megnevezése – ezzel a szembeállítással – párhuzamosan volt használatban. Az élő latin nyelv a századok folyamán változott, azonban csaknem egy évezred telt el, mire a beszélt változatait, nyelvjárásait elkezdték megkülönböztetni az írott nyelvtől. Ugyanakkor már a *Római Birodalomban* is ismerték a „helyes nyelv” (irodalmi latin) és a „népi nyelv” (vulgáris latin változatok) fogalmát, ám egészen a IX–X. századig nem tudatosult a beszélőkben, hogy ők már nem latinul, hanem egy belőle kialakult modern nyelven beszélnek. Saját nyelvüket továbbra is *Latinusnak* vagy *Romanusnak* nevezték, s az első megkülönböztető elnevezések ezekre a – már újlatin – nyelvekre csupán a XV. század környékén jelentek meg, illetve váltak tudatossá. Az újlatin nyelvjárások megnevezésére ugyan már a X. századtól létezett a *Romanice*, azaz 'rómaiul, római módra, római nyelven' határozószó is, amely a *Romanicus* 'római' melléknévből származik, később ezek változatait kezdték el használni a különböző nyelvű szakirodalmakban is az újlatin nyelvek megjelölésére gyűjtőfogalomként. Innét származik az angol *Romance languages*, a spanyol *lenguas romances* vagy *románicas*, az olasz *lingue romanze* stb., s így került át a magyarba is (francia, illetve német közvetítéssel) a „román nyelvek” kifejezés. Egyes újlatin nyelvek beszélői mindmáig a latin *Latinus* vagy *Romanus* / *Romanicus* / *Romanice* nyelvjárási folytatásait használják saját nyelvük megjelölésére. Ilyen a *Svájcban* beszélt, a rétoromán dialektuscsoporthoz tartozó *rumantsch* (ejtsd: *rumancs*) vagy magyarul *romans*, illetve az *Észak-Olaszországban*

² Hasonló helyzet áll fenn a török esetében is: a vitatott altaji nyelvcsalád egyik ágát török nyelveknek nevezik – idetartoznak pl. a baskír, kazah, kirgiz, tatár, türkmén, üzbec stb., ugyanakkor *Törökország* hivatalos nyelvét – amely a régi oszmán-török egyik változatának modern folytatása – török nyelvnek hívják; a félreértés elkerülésére a nyelvcsoporthoz török nyelveknek is szokták mondani.

honos ladin, vagy a középkori *Spanyolország*ból kiűzött zsidók archaikus kasztíliai nyelvjárása, a ladino, valamint a román (română) is. Más újlatin nyelvekben a földrajzi terület nevéből származik a nyelv elnevezése – pl. az olasz italiano, azaz 'itáliai', a spanyol español (Hispaniolus), vagyis 'hispaniai'; míg a francia a frankok országára utal, a portugál pedig a *Portus Cale* ('Cale kikötője'), *Porto* – illetve eredetileg *Vila Nova de Gaia* – észak-portugáliai kikötőváros római kori elnevezéséből származik³. A magyar nyelvterület keleti szomszédságában beszélt román nyelv az egyetlen nagyobb újlatin és nemzeti nyelv, melyben a latin Lingua Romana önelnevezés fennmaradt a nyelv helyi folytatásának megjelölésére: limbă română (= 'román nyelv'). Ezt beszélőik sokszor ki is használják, a romániai történetírás is „kiaknázza”, mondván, hogy ők a románok, vagyis a „rómaiak leszármazottai” FEJES 2011. A fentiek nyomán, a meghatározás valós értelmében „románok” az újlatin nyelvek valamelyikét beszélő népek. Sőt, az újlatin nyelvű európai országokat összefoglaló néven *Romaniának* is nevezték. Az újlatin nyelvek mindegyike az indoeurópai nyelvek itáliai csoportjába tartozó latin nyelv beszélt változataiból alakultak ki. E közös alapból létrejött nyelveknek ma mintegy 850 millió anyanyelvi beszélője van szerte a világban.

---

³ A rómaiak a *Porto* helyén lévő települést hívták *Vila Nova de Gaia*-nak, majd ennek terjeszkedésével alakult ki a mai *Porto* városa.

1.1.A latin múlt

A latin nyelv történetét az ún. praenestéi fibula⁴ létrejöttétől számítják, amely Kr. e. VII–VI. sz. fordulóján keletkezett. E nyelvemlék egy jobbról balra haladó írással készült egymondatos felirat, amelyet egy aranyból készült csat tartalmaz. A felirat egyes betűi a szkíta-hun rováskészletből valók, néhány betűje viszont a latin ábécé egy-egy elemét idézi. A másik „első” latin nyelvemlék az ún. Duenos-felirat⁵, ez a Kr. e. VI. század első felében keletkezett, egy vázán maradt meg, jobbról balra, három sorban karcolták a szöveg tagolása nélkül. Mindkét szövegemlék egyfajta átmenet az ősi rovás és az abból keletkezett latin hangjelölés között. Varga Csaba megállapítása szerint az eredeti latin jelkészletet az ógörög ábécé átalakításával hozták létre, amely azonban a *Kárpát-medencéből* származó rovás jelkészletből alakult ki, a legelső latin betűsora 23 jelből állt, az *A, B, C, D, E, F, G, H, I, K, L, M, N, O, P, Q, R, S, T, X, Y, V, Z* volt. A *J*-t később, az ősi jelsor latin átvétele után alakították ki az *I* jelből. Eredetileg az *u* és a *v* hangot is a *V*-vel jelölték, római kori változtatással jött létre az *U*: elgömbölyítették a *V* alsó részét, s az így kapott jelet megtették az *u* hang jelének. Így jött létre az azóta hagyományosnak tekintett 25 betűből álló latin jelsor IRASTORTENET. A latin nyelv első korszakát általában Kr. u. VIII. sz. közepéig adják meg. Ezután vették át a latin helyét a regionálisan belőle létrejött újlatin-román nyelvek. Így a latin beszélt és írott változata folyamatosan szakadt el egymástól, végül a IX. századtól adathatók a középkori (egyházi) latin és a rokon román nyelvek. E fejlődésen belül a nyelvtudományban elkülönítenek egy archaikus latin (Kr. e. VII–IV. sz.), ólatin (Kr. e. III–II. sz.), klasszikus latin (Kr. e. I. – Kr. u. II. sz.), vulgáris latin (Kr. u. III–V. sz.), kései latin (VI–VIII. sz.) korszakokat. A latin nyelvet kezdetben csak *Róma* környékén, *Latium*⁶ területén beszélték, de a *Római Birodalom* növekedésével használata elterjedt, Kr. e. II. századra egész *Itáliában*, majd a késő köztársaságkorban (Kr. e. 27-ig) és a császárságkorban a *Birodalom* egész nyugati felében, beleértve a *Balkán* északi részét is. A latin terjedése legnagyobb mértékben spontán nyelvcsere, asszimiláció útján

⁴ A fibula az ókori itáliai *Latium Praeneste* (ma *Palestrina*) városából származik.

⁵ A Duenos-felíratra egy vázán Heinrich Dressel német régész és epigráfus bukkant 1880-ban *Rómában*, a Quirinalis-dombon végzett ásatásai alkalmával.

⁶ *Latium* modern „folytatása” *Olaszország Lazio* tartománya.

ment végbe. A birodalom keleti, hellenizált felén az *Imperium* területileg kettéosztott, latin és görög hivatalos nyelvhasználati rendszere miatt a latinizáció nem következett be. A latin nyelv nyelvjárási értelemben egységes nyelv volt, területi változatai csak az ókor végén, a *Nyugatrómai Birodalom* felbomlását követően alakultak ki. Ugyanakkor számos, egymástól csekély mértékben különböző társadalmi változattal rendelkezett. Kultúrtörténetileg legfontosabb nyelvváltozata a művelt rétegek ún. klasszikus latin nyelve volt. Alapvetően ez uralta a latin írásbeliséget, különösen az irodalmi alkotások és a hivatalos dokumentumok (törvénytövegek, rendeletek, építési feliratok stb.) nyelvhasználatát. Az újlatin-román nyelvek alapnyelvévé viszont nem ez, hanem a beszélt, spontán latin nyelv, a vulgáris latin vált. Ezt a beszélt nyelvet, annak változásait az irodalmi nyelv alig-alig követte, a különbség utóbb egyre nagyobb lett, bár az irodalmi nyelv, melyből aztán a középkor nemzetközi nyelve lett, maga is sokat változott közben.

1.2. A latin térhódítás

A Kr. e. III. század és Kr.u. II. század között a latin vált az uralkodó nyelvvé a *Földközi-tenger* térségében az *Ibériai-félszigettől* a *Balkánig*. A latin volt a birodalom nyugati felében az érvényesülés, a kereskedelem, a jog, utóbb pedig a kereszténység nyelve, a más nyelvűek körében tehát az áttérésre sokféle erőteljes motiváció hatott. A provinciákban változatos tendenciák érvényesültek, és némely területeken meglepő gyorsasággal merült feledésbe a jórészt kelta, illetve szkíta-hun népesség nyelve és ezek nyelvjárásai. A kulturális asszimiláció igen erőteljes volt annak ellenére, hogy a *Római Birodalomnak* nem volt sem közös nyelvi, sem közös kultúrpolitikája. Talán ez okozta, hogy az idő múltával a vulgáris latin területi változatai folyamatosan elkezdtek helyi nyelvjárásokká, majd dialektusokká fejlődni. Ez a változás az V. században a *Római Birodalom* felbomlása után tovább gyorsult, és elvezetett a ma ismert újlatin nyelvek kialakulásához: portugál, spanyol, katalán, francia, olasz és román. Ugyanakkor ez ebben a formában nem igaz. A felsorolt modern nyelvek ténylegesen a XIX. századtól jöttek létre, addig különböző helyi dialektusok folyamatosan formálódó elegyeként működtek. E nyelvek egységesülést csak a modern kommunikáció időszakában érték el. A XV. századra az újlatin nyelvek túllépték *Európa* határait és a spanyol, portugál és francia terjeszkedés és gyarmatbirodalmak kialakulása során eljutottak *Amerikába* és *Afrikába*. Napjainkban már az újlatin nyelvek anyanyelvi beszélőinek kétharmada *Európán* kívül él.

1.3. Az újlatinok

A fent bemutatott romanizálás, vagyis a latin nyelv térhódítása nyomán jöttek létre a latin nyelvi alapból kiágazó nyelvek, amelyek nyelvcserevel és asszimilációval terjedtek el a *Római Birodalom* felbomlása nyomán elsősorban *Nyugat-Európában* és *Dél-Európában*. Annak ellenére, hogy e nyelvek mindegyike nyelvtanilag és szókincs tekintetében is látványosan a latinon alapul, az újlatin nyelvek pontos besorolása nem egyszerű. Ennek oka, hogy mai állapotukban is igen közel állnak egymáshoz, átmeneteket képeznek, ún. dialektuskontinuumot⁷ alkotnak. Beszélőik számára egyszerűbb szövegkörnyezetben elég jó a kölcsönös érthetőség: egy spanyolul beszélő szóban megérti a galíciai portugált, a katalánt és az olaszt, írásban a portugált, a franciát, de még a románt is.

A legtöbb nyelvészeti besorolás területi, illetve hangtani és nyelvtani tulajdonságok alapján csoportosítja az újlatin nyelveket. A (1) keleti újlatin nyelvekben a szóközi zöngétlen zárhangok megmaradtak, és a többes számot magánhangzóval (-i, -e) képzik. A (2) nyugati újlatin nyelvekben a szóközi zöngétlen zárhangok zöngésültek, esetleg réshanggá váltak, a többes számot pedig -s hozzáadásával képzik. E kettő között átmenetet képeznek az olaszországi nyelvjárások. Választóvonalnak a *La Spezia–Rimini* városokat összekötő képzeletbeli egyenest adják meg: ettől északra, illetve nyugatra a nyugati újlatin nyelveket, délre, valamint keletre pedig a keleti újlatin nyelveket beszélik.

Nyugati és itáliai újlatin nyelvek

(1) Iberoromán nyelvek

portugál, gallegó (galíciai)
spanyol, asztúriai, aragóniai
katalán

(2) Északi-galloromán nyelvek

okcitán
francia, vallon, pikárd
rétoromán (romans, ladin, friuli)

⁷ Dialektuskontinuum a kisebb-nagyobb földrajzi területre kiterjedő nyelvjárások (dialektusok) sora. A kontinuum mindegyik pontjában az ottani dialektus beszélői értik a szomszédos dialektusok beszélőit, de nem szomszédos dialektusok között a kölcsönös érthetőség nehéz lehet vagy éppenséggel lehetetlen.

galloitáliai (északolasz): emilián–romanyol, ligur, lombard,
piemonti, velencei (venét)

(3)Déli-galloromán nyelvek

szárd

itáliai: olasz, nápolyi, kalábriai, szicíliai, korzikai

Keleti újlatin nyelvek

dákoromán, moldován, aromán, isztroromán, meglenoromán

dalmát (kihalt nyelv)

2. A KELETI ÚJLATINOK

A keleti újlatinok, – akiket a magyarban sokáig vlach, majd évszázadokig oláh, később rumén, majd ma már románnak neveznek – szakadtak a legtávolabb az egy tömböt alkotó többi újlatin néptől. A román (rumén) nyelv az indoeurópai nyelvekhez tartozó újlatin nyelvek egyike. Ma kb. 23 millió ember beszéli⁸. Nyelvtani rendszere részben eltér a többi újlatin nyelvtől, ilyen a főnév után álló névelő, a kétesetű névszóragozás stb., de ennek ellenére szókincse túlnyomóan latin, sok szláv, magyar és török elemmel. Földrajzi elhelyezkedése alapján négy nagy nyelvjárásra oszlik: (1) mai *Románia* területén a dákoromán nyelvjárást különítik el. Az elnevezés alapja az az elmélet, hogy a mai román nép őse az ókori kelta dák nép, amelyet a rómaiak igáztak le. A továbbiakban részletesen lesz még szó a dák–román összefüggésekről, illetve annak igazságtartalmáról. (2) *Balkán-félszigeten* aromán vagy aromun (makedoromán), illetve cincár névvel adják meg az itt élő román nyelvjárást beszélő újlatin néptöredéket. Jelenlétük élő bizonyítéka annak, hogy a románok bevándoroltak és nem helyben kialakult nép mai lakóterületükön. A cincár megnevezés eredeti magyar, illetve délszláv nevük. Létszámuk kb. 300 ezer. Eredetileg vlachok, balkáni oláhok voltak, akik az ortodox egyház befolyása alatt részben áttértek a görög nyelvre. A cincárok szülőföldjének legfontosabb települése *Moszkopolisz* volt. A helység ma *Albánia* területén van. A (3) görögországi *Szaloniki [Theszaloniki]* környékén a meglenorománoknak nevezett népesség nyelvjárásainak csoportja különül el. Egyesek szerint önálló nyelv, amely a keleti újlatin nyelvekhez tartozik, a román, az aromán és az isztroromán nyelvvel együtt. Más vélemény szerint ez a román nyelv egyik dialektusa, a dákoromán, az aromán és az isztroromán dialektus mellett. E nyelvjárást kb. 3 ezren beszélik, akik magukat vlašnak (vlach) nevezik. Területileg *Macedóniában* és a görögországi *Makedóniában* beszélik. (4) *Isztriában*, főleg *Fiume* környékén az

⁸ A 23 milliós adatban a romániai románság és a világon szétszóródva élő románság, valamint a külön népnek tekintett moldovánok is benne vannak.

isztroromán nyelvjárást különítik el. Ma már külön népként kezelik, a valójában a dákorománsághoz tartozó, *Besszarábia*⁹ területén élő (5) moldovánokat, akik politikai különállás miatt kerültek kívül az összrománságon. A moldovánok *Moldovai Köztársaság* államalkotó nemzete, de a románoktól lényeges különbséget nem mutatnak, szokásaik a moldvai kultúrához kapcsolhatók, nyelvük sem tér el a (dáko)román nyelvtől. A moldován nemzet és nyelv fogalma az oroszosításhoz és a szovjet uralomhoz köthető, írásuk is cirill betűs, ezt a szovjet rendszerben vezették be. A keleti latinok közül az aromun, a meglenoromán és az isztroromán nyelvjárásokat ma már töredék népesség beszéli, másrészt archaizálódott, főképpen a szomszédos szláv népekkel erőteljesen keveredett dialektusokká váltak, emiatt újabban külön újlatin nyelveknek is tekintik őket. A román nyelv eredetileg a cirill írásrendszert használta, ennek első nyelvemlékei XVI. századiak, és csak a XIX. század közepén váltott át a latin rendszerű ábécére.

A román nyelv, saját elnevezéssel limbă română (kiejtése: limbö romünö) irodalmi nyelvének alapja a dákorománnak elkeresztelt nyelvjárás csoport. Általában ezt tartják a tulajdonképpeni román nyelvnek, a másik három fő nyelvjárás csoport, az aromun, az isztroromán és a meglenoromán ma már többnyire önálló keleti újlatin nyelvekként tűnik fel a leírásokban. A román nyelv a legmesszebbre került az egykori *Római Birodalom* központjától, így az ún. perifériaelméletet figyelembe véve – a legnyugatibb portugállal együtt – bizonyos vonásaiban újítóbb, míg más sajátosságokban régiesebb a „központi” újlatin nyelveknél. Hangtanilag az olasszal mutat közeli rokonságot. Szókincsét sok idegen hatás, elsősorban szláv, török és magyar érte, megőrzött a latinból olyan szavakat is, melyeknek a többi újlatin nyelvben nincs nyomuk (pl. a şti = 'tudni', a latin scio-ból). FEJES 2011 (2).

A román nyelv kialakulásáról több elmélet létezik. Mivel *Erdély Dacia* néven 106 és 271 között a *Római Birodalom*hoz tartozott, elsősorban romániai nyelvészek szerint a román nyelv az e területen

---

⁹ *Besszarábia* a Prut és a Nyeszter folyó között elterülő történeti-földrajzi táj, amely korábban *Moldva* részét képezte. *Oroszország* 1812-ben háborúban szerezte meg az *Oszmán Birodalom*tól, azon belül a terület a *Moldvai Fejedelemség* részét képezte. Az orosz bekebelezés egyik következménye volt a románok erőszakos asszimilációra kényszerítése, majd 1917 után a kommunista vezetés már nem követte a cári *Oroszország* diszkriminatív politikáját, de hogy *Románia* etnikai elvű követeléseit a területre vonatkozólag csorbítsák, létrehozták a különálló moldován nép fogalmát. A szovjet időkben létrehozták a *Moldovai Szovjet Szocialista Köztársaság*ot, ennek utóda lett 1991-ben a *Moldovai Köztársaság*.

beszél latin nyelvjárások egyenes folytatása. Ezt az elméletet hívják dák-román kontinuitás elméletnek, azaz a *Dacia* területén való folyamatos román jelenlét „elmélet”-ének. Ennek ellentmond, hogy amikor a rómaiak feladták *Daciát*, a régészeti kutatások alapján a latin nyelvű lakosságot evakuálták a területéről. A római jelenlét egyébként is igen rövid volt ahhoz, hogy a népesség romanizálódjon – különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a rómaiak egyáltalán nem erőltették a latin nyelv használatát. Nincsenek olyan nyelvemlékek sem, amelyek a latin későbbi daciai használatára utalnának. További ellentmondás, ha a román nyelv *Erdélyben* alakult ki, hogyan kerültek a fenti nyelvjárás csoportok a *Balkán-félsziget* többi részére, *Isztriára*, *Albániába*, *Makedóniába*? Ezek a tények azt támasztják alá, hogy a román nyelv a *Dunától* délre fekvő területen alakult ki, majd innen terjedt a X. századtól az északabbra fekvő területekre is. A harmadik elmélet abból indul ki, hogy a román sok vonásában eltér a többi balkáni újlatin nyelvtől, így a kihalt dalmáttól. Ezek egyike, hogy a dalmátban a *k* hang az *e* előtt sosem vált *c*-re vagy *cs*-re. Ugyanakkor a román sok hasonlóságot mutat bizonyos dél-itáliai nyelvjárásokkal, ezért elképzelhető, hogy olyan nyelvjárások folytatója, melyek viszonylag későn kerültek át *Dél-Itáliából* a *Balkánra* FEJES 2011. (2). A „helyben fejlődött” román nyelv, tehát a római-kor egyenes folytatásaként kialakult románság cáfolata, a földrajzi nevek körében is megvan. A mai román nyelvterületen (nemcsak a *Kárpátokon* belül, hanem kívül is) a helynévanyag alapja javarészt magyar nyelvű és csak a magas hegyvidéki területek, 1500–1800 m-nél magasabb régiókban fordulnak elő eredendően román helynevek.

A román nyelv történetében az ógyházi szláv nyelv (óbolgár) vallási-kulturális okok miatt, mivel az ortodox egyház hivatalos nyelve volt, ugyanazt a szerepet töltötte be, mint amelyet nyugatabbra lévő rokonainál a klasszikus latin. A románok így írott nyelvként egészen a XVI. század elejéig az egyházi szláv nyelvet használták. Az egyházi szláv íráson alapult a román írás is: a román nyelvet is cirill betűkkel írták egészen a XIX. század közepéig, mígnem 1860-ban áttértek a latin ábécé használatára. Ebből kifolyólag a román szókincset nagy számú szláv jövevényszó alkotja, sok hétköznapi fogalmat is szláv jövevényszóval jelölnek, amelyek helyén a nyugati rokon nyelvekben latin eredetű szó áll: pl. *da* = 'igen', *lopată* = 'lapát', *slobod* = 'szabad', a *trebui* = 'kell' szemben a következő példákkal: olasz és spanyol *sí* (→ latin *sīc*) = 'igen', olasz és spanyol *pala* (→ lat. *pala*) = 'lapát', spanyol *libre*, olasz *libero* (→ lat. *liber*)

= 'szabad', spanyol *deber*, olasz *dovere* (→ lat. *debere*) = 'kell' stb. A latinból közvetlenül örökölt szókincs a román szókincs alig 30%-át teszi ki, ezzel szemben a más újlatin nyelvekből (főként a franciából, az olaszból, ill. a modern latinból) a szókincs 40%-a származik. A spanyolban például a közvetlenül a latinból örökölt elemek a szókincs 23%-át teszik ki. Ha azonban a leggyakrabban használt szavakat, az úgynevezett alapszókincsset vesszük figyelembe, akkor ott éppen a latinból örökölt szavakat találjuk. FEJES 2011. (2).

A keleti újlatinok, a ma románoknak nevezett nép kelet-európai, közép-európai jelenléte egy évszázadokon át tartó bevándorlás, részben betelepítés, tehát egy fizikális térhódítás, illetve asszimilálódás eredménye. Ennek vannak meg a régészeti és írott történeti nyomai, ezek alapján rekonstruálható a folyamat. Ezzel szemben a romániai akadémiai történetírás szerint a románság egy helyben fejlődött, a kelta dákok néptörzs – amit önálló népnek írnak le – etnikai alapjáról indult, majd a 106–271 között a *Kárpátok* keleti részének medencéiben és a kárpáti előtérben fennállt római provincia latin népességének etnogeneziséből létrejött népet, a románokat tekinti a keleti latinság népi alapjának. Ennek az elméletnek a lényege az, hogy a románság a bevándorlás helyett, mai etnikai területén fejlődött ki, az ókori dákok lakosságának romanizálásával jött létre. E szerint 106-ban, amikor a rómaiak szétzúzták a dákok államát, a lakosságot nem semmisítették meg és nem szórták szét, hanem latin telepesek, latin nyelvű közigazgatás és katonák révén latinosították, romanizálták, létrehozva egy újlatin népességet. Az elmélet a *Római Birodalom* nyugati tartományainak romanizálását vette mintául, a *Gallia* és *Hispania* területén létrejött francia és spanyol népesség kialakulási sablonját használja. A felfogás szerint a római közigazgatás kivonulása, 271 után helyben maradt a latinosodott dákok népesség, mely a népvándorlás hosszú századait úgy vészelte át, hogy a hegyekbe menekült, részben pedig úgy, hogy a népvándorlás népei csak rájuk telepedtek, alávetették őket, de nem bántották egyszerű szervezeti keretüket. A mai román nyelv és a román országok a *țara*-k a szlávokkal való együttéléssel alakultak ki, amely a VII–IX. században etnogenezissel¹⁰ zárult.

Ezen elmélettel szemben a „gyakorlat” egészen mást mutat. A rómaiak visszavonulása után, a III–IV. századtól a XIV. századig – az első

---

¹⁰ etnogenezis = néppé válás

román vajdaság megjelenéséig – eltelt mintegy ezer év alatt az újlatin románság sem államszervezetileg, sem építészetiileg nem produkált értékelhető emléket. Ezt a hiányt nem lehet megmagyarázni azzal, hogy a „románok felhúzódtak a hegyekbe”. Ez a történelemírás *Nagy-Románia* megszületését akarja utólagos érvekkel, magyarázatokkal megtámogatni, így erősen alávetett a XX. századi *Románia* születésének. Nincsenek alapjai, egy-egy románnak értelmezhető vagy románra adaptált információt, pl. az Anonymusnál említett Gelu, vagy Menmorut személyét szövik bele történelmükbe, majd ugranak négyszáz évet, és a következő mérföldkő Iancu Hunedoara, (vagyis a „román” szülőktől származó Hunyadi János), de rögtön utána 100 év ugrással Mihai Viteazu (Vitéz Mihály) havaselvei fejedelem következik. Az így fémjelezhető, és „igazolt” román korszakok közötti időszakokról, akár száz évről, a román történetírás nagyvonalúan megfelelkezik. A román történelemírás dák-római folytonossági mítosza, a régészeti leletek és írott források mellett, a földrajzinév-anyaggal, legszembetűnőbben a víznevekkel és településnevekkel is cáfolható. Ha a románság ténylegesen „őshonos” lenne a *Keleti-Kárpátok* és *Déli-Kárpátok* két oldalán, *Havasalföldön*, *Moldvában* és *Erdélyben*, nem lennének tömegével, ezres nagyságrendben, a magyarból átvett és románra formált víz-, táj- és helységnevek e területeken. Ennek pont fordítva kellett volna történnie, és a magyarnak kellett volna átvennie a román neveket.

A dák-római kontinuitás elvének értelmében 106-ban a hódító rómaiak nem zúzták szét a dák államot, hanem a latin telepesek és a latin közigazgatás révén latinosították. Ezzel kialakult egy újlatin népesség úgy, mint *Hispania* (spanyol) és *Gallia* (francia) esetében. 271-ben kivonult a római közigazgatás, de megmaradt a romanizált dák népesség, ez átvészelte a népvándorlást (hunok, gótok, gepidák, bolgárok, magyarok). A romanizált dákok a hegyekbe menekültek, a népvándorlás-kori népek nem bántották őket, csak rájuk telepedtek. A romanizált dákok keveredtek a szlávokkal és ezzel az etnogenezissel kialakult a román etnikum. Mindezek földrajzi-táji „bizonyítékai” a román népi tudatban élő *țara*-k, „román őrsországek” megléte.

A „kontinuitás” elméletével szemben a *Kárpát-térség* keleti területein az újlatin népesség jelenléte részben spontán bevándorlás, részben nagybirtokosi betelepítés eredménye. A *Balkán* nyugati és déli területein a rómaiak jelenlétével a Kr. u. II. századra kialakult újlatin nyelvűek, valamint a *Fekete-tenger* partvidékén létrejött újlatin telepekről

kiáramlott, vándorló pásztor életmódot folytatott népesség migrációjával és a XIV–XVIII. században a magyar nagybirtokosok betelepítéseivel jött létre a *Kárpát-térség* román nyelvű népessége. A románság jelenléte egy hosszú, több szakaszból álló migrációs folyamat, amelynek nincs köze az ókori *Római Birodalom*hoz, s főképpen a kelta eredetű dák–géta népességhez. Ezen állításunkat alátámasztják a régészeti leletek, a középkori birtok- és adománylevelek, a krónikaírók, a rendelkezésre álló középkori és újkori demográfiai és etnikai adatok és a földrajzi nevek.

A dák–római folyamatosság elméletnek a románság számára nemzeti és politikai jelentősége van. Elméletük jelentősége az elsőbbség elvitatása a magyaroktól, akiket így a ma románok lakta tájak, legfőképpen a tágabban értelmezett *Erdély* esetében, betolakodónak, hódítónak lehetett minősíteni. Az erdélyi román iskolahálózat által sikeresen terjesztett román nemzeti öntudat két fő tartópillére a római származás és az erdélyi őshonosság volt. Ennek az öntudatnak az első megfogalmazása politikai követelés is volt. 1791-ben jelent meg az erdélyi román értelmiség és főpapság által kibocsátott *Supplex Libellus Valachorum*, amelyet II. Lipót osztrák császár és magyar király számára állítottak össze. Ebben az akkor már többségben lévő erdélyi románság negyedik rendi nemzetnek való tekintését és a hozzá kapcsolódó jogokat kérték. Az uralkodó a memorandumot az erdélyi országgyűléshez továbbította, ahol a magyar, székely és szász rendek elutasították. A *Kárpátokon túli Havaselvei Fejedelemségben* és *Moldvai fejedelemségekben* az erdélyihez hasonló nemzeti ébredés még ekkor nem volt tapasztalható. Itt az első eredményeket az *Erdélyből* áttelepülő fiatal értelmiségiek érték el. A dák–román-elmélet, illetve az ebből következő politikai program – *Erdély* és a fejedelemségek egyesítése – elsősorban a havaselvei értelmiséget ragadta magával. Fokozódott a lelkesedés a két fejedelemség 1865-ben történt egyesülése és *Románia* 1878-ban történt létrehozása után. A *Havaselvei Fejedelemség* és a *Moldvai Fejedelemség* egyesülése után a dák–román kontinuitás már az *Erdélyért* folytatott küzdelem nyílt ösztönzője lett, a hamis történettanítás azóta hivatalos „igazság” a román tudományos életben és a nemzetközi propagálás hatásaként immáron világszerte.

3. KELETI LATINOK LAKTA TÁJAK

3.1. Köztes-Európa részeként

A keleti latinok, a románok és moldovánok lakta tájak a népileg és identitásában is nagyon heterogén *Köztes-Európa* részét képezik. E heterogenitásból fakad, hogy a békekonferenciákon mesterségesen megvont, kisebb korrigálásokkal napjainkban is fennálló államhatárok nem mindig, vagy egyáltalán nem esnek egybe a nyelvi határokkal. Ez néha a népterületek egymásba fogazódása miatt lehetetlen is lenne. *Köztes-Európa* más-más népsűrűségű, társadalmi és politikai berendezkedésű, különböző természeti adottsággal bíró, ebből kifolyólag eltérő gazdaságú vidékeket fed le. A táj mind etnikai, mind felekezeti téren nagyon sokszínű.

Köztes-Európa lakosságának többsége a három ábrahामी vallás¹¹ híve. Az itteniek nagyobb része a kereszténység valamelyik ágához tartozik. A keresztény felekezetekhez tartozásnak a keleti latinok és a velük egy hazában élő népek kapcsolatában jelentős szerep jutott. A keleti latinok kezdeti, XII. századtól adatolható kárpát-térségi térfoglalása komoly ideológiai-vallási ellentétet is generált. Az akkor még katolikus, a római egyházat képviselő magyar uralkodó elit és a magyarság komoly ellenlábasként állt falat a keleti latinok *Bizánchoz*, vagyis az ortodoxiához hajló vezetői között. A ma keleti latin népségű tájak lakosságának jelentős része, elsősorban a magyarok, a katolicizmushoz és a protestantizmushoz tartozik, egyre inkább kisebbedve az ortodoxia román tengerében. Sajátos, a keleti latinokat érintő történeti folyamat része volt az ortodoxia (Bizánc) és a katolicizmus (Róma) egyfajta „harca” a hívőkért az ortodoxia és a görögkatolikus egyház létrejötte (unitusok) és egymáshoz való viszonya. A korai keresztény egyház az apostoli hagyományt megőrizve, de a helyi viszonyokhoz igazítva különböző lelkiségi, teológiai, liturgikus közösségeket alakított ki, amelyek a IV. századra egy-egy patriarchális szék köré csoportosultak. A katolikus

¹¹ Ábrahामी vallások vagy ábrahामीta vallások: a világ három fő monotesita vagyis egyistenhívő vallásának összefoglaló neve. A zsidó vallás, a kereszténység és az iszlám tartozik e körbe.

egyházat ez alapján osztják két nagy csoportra, a nyugati (latin) katolikus részegyházra és a keleti katolikus (görög) egyházakra. Ez utóbbiak többsége a korábbi egyházszakadások során létrejött keleti – elsősorban ortodox és ókeleti – egyházak kis részének a nyugati egyházzal való egyesülése, uniója révén jött létre. A latin unio-ból erednek a sokszor használt uniátus, unitus, uniata elnevezések. A *Kárpátokon* belül élő románok egy része, (részben politikai nyomásra) a római pápa főségét elismerő görögkatolikus vallás híve. A román görögkatolikus egyház 1697-ben – amikor az erdélyi Ortodox Metropolia csatlakozott a katolikus egyházhoz – jött létre, elismerve ezzel a pápa fennhatóságát. 1697-től 1853-ig az esztergomi érsekségnek volt alárendelve. 1930-ban a népszámlálás adatai alapján az egykori *Kelet-Magyarország (Erdély, Részek, Máramaros, Temesköz keleti fele)* lakosainak 31%-a görögkatolikus vallású volt, és ekkor az ortodox lakosság aránya még csak 28% volt. *Romániában* – a szovjet mintát követve – a kommunista hatalom 1948-ban betiltotta a görögkatolikus vallást, vezetőik közül többen bebörtönöztek, a görögkatolikus egyház tulajdonát államosították vagy az ortodox egyháznak juttatták. Ezzel a görögkatolikus hívőket az ortodoxiába kényszerítve. 1989-ben a görögkatolikus egyház újra legalitást nyert, újraszervezték, de hívei és tulajdona nagy részét máig nem kapta vissza.

A keleti latinok között törpe kisebbségként ott vannak a szunnita muszlim¹² dobrudzsai tatárok, akik más köztes-európai muzulmánok, albánok, balkáni törökök, bosnyákok és a pomákok¹³, hittestvérei a *Balkánon*, jelen vizsgált tájak esetében a *Budzsák* és *Dobrudsza* területén. E népek szigetszerűen helyezkednek el a többségi keresztény társadalomban. Tovább árnyalják a képet az itt élő askenázi¹⁴ és szefárd¹⁵ izraeliták, akik száma megoszlik a zsidó vallás hat irányzata (haszid, ortodox, konzervatív, status quo ante, neológ és reform irányzatok) közt.

¹² Szunnita muszlimok (szunnita iszlám): az iszlám legnagyobb ága, követőinek 90%-a ide tartozik. A szunniták a „bevett szokás és közösség követő”, vagyis Mohamed próféta szokásait, cselekedeteit és életmódját folytatják. A szunniták a sarfa (iszlám erkölcs és moralitás) négy forrását ismerik el: a Koránt, a hadízt (próféta hagyomány), az idzsmát (vallásjogtudósok konszenzusa), kijászt (analógiás következtetés).

¹³ Pomákok: muzulmán vallású türk-bolgár nép, *Bulgáriában* kb. 200 ezren, *Törökországban* kb. 40 ezren vannak.

¹⁴ Askenázi: jiddis anyanyelvű, európai zsidó. Az „askenázi” héber szó, jelentése 'Németország'. Arra utal, hogy a középkorban a zsidóság népterülete a német nyelvterületbe beágyazott volt, innen vándoroltak szét lengyel-litván, orosz, ukrán, magyar és román nyelvterületre.

¹⁵ Szefárd: a középkorban az *Ibériai-félszigeten* élő zsidóság neve. Az elnevezés a pontosan nem azonosított *Szefarad* helységnévből származik, ahova II. Szargón asszír király hurcoltatta a zsidókat Kr. e. 722-ben.

3.2. Történeti-földrajzi tájak

A keleti latinok történelmének egyik komoly, máig ható térszerkezeti, tájtagolási eredménye a történeti-földrajzi tájak képében jelenik meg. A románok és moldovánok által lakott területek viszonylag éles határvonalak mentén válnak el olyan nagy, politikai alapokon kialakult egységekre, amely a tájszemléletük alapját képezi. E tájak részben a természetföldrajzi tájaktól függetlenül alakulva osztják részekre a román népterületet. E tájrendszer „sarokkövei” a középkori fejedelemségek, a *Havaselvei Fejedelemség* és a *Moldvai Fejedelemség*, valamint a román történettudományban jelentősen „felértékelt” *Erdélyi Vajdaság* területei.

A *Havasalföld (Havaselve) [Țara Românească]* a *Déli-Kárpátok – Temes–Szörényi-hegyvidék – Duna – Milkó* határolta területként jelentkezik. Ez a román tájszemléletben az „ősi román föld” a *Țara Românească* vagyis a ’román őrország’, melyet az *Olt* alsó folyása két részre osztja. Az *Olt*tól nyugatra a kisebbik rész *Olténia [Oltenia]*, keletre a nagyobbik *Munténia [Muntenia]* terül el. Ezek korai magyar neve *Kis-Oláhország* és *Nagy-Oláhország*. A táj korai magyar neve *Havaselve*, később *Havasalföld*, a XX. század közepétől terjed el a *Havasalföld* megnevezés.

Havasalföld keleti folytatása a dél-észak irányú *Duna* szakasztól keletre a *Fekete-tengerig Dobrudzsa [Dobrogea]*, amely 1913-tól tartozik *Romániához*.

A *Milkó* folyótól északra a *Keleti-Kárpátok* és a *Prut* folyó között fekvő terület neve *Moldva [Moldova]*. A táj a középkori *Moldvai Fejedelemségről* kapta nevét. Ugyanakkor *Moldva* területe eredetileg a *Pruttól* keletre egészen a *Nyeszterig* terjedt, ez volt a középkori *Moldvai Fejedelemség*.

A *Pruttól* keletre fekvő *Besszarábia [Basarabia]* területe *Moldvából* szakadt ki 1812-ben, amikor az *Orosz Birodalom* megszállta *Moldva* keleti részeit. Innentől jelenik meg a *Besszarábia* megnevezés és válik a terület folyamatosan orosz érdekeltségűvé. Itt a *Prut* és a *Nyeszter* között élő románságot nevezik 1920 óta, az orosz-szovjet ideológiai beavatkozás nyomán moldovánnak.

Szintén *Moldvából* szakadt ki, az attól északra elterülő, de középkori alapokon nyugvó egykori hercegség *Bukovina [Bucovina]*. 1775-ben lett osztrák terület, akkor szakadt ki *Moldvából*. Alapja az Árpád-

kori *Bükkösország* volt. Ez a nagytáj ma *Románia* és *Ukrajna* között megosztott, nagyjából a román–ukrán nyelvhatár mentén.

A *Kárpátokon* belül fekvő, a románsághoz is kötődő történeti-földrajzi nagytáj ***Erdély [Ardeal, Transilvania]***, amely 1918-ban, – nemzetközi jogilag 1920-ban – került a román állam kötelékébe, addig *Magyarország* szerves része volt. *Erdély* nyugati határa a *Biharerdő*, a *Király-hágón* túli terület, a *Keleti-Kárpátok* és a *Déli-Kárpátok* vonaláig tartó nagytáj.

Szintén *Magyarország* része volt az *Erdély* nyugati határától nyugatra elterülő táj, amely a magyar tájszemléletben a ***Részek (Partium)***, a románban a ***Körös-vidék [Crişana]*** nevet viseli. Gyakorlatilag a mai magyar–román államhatár és a történeti *Erdély* között húzódó terület. Létrejött az 1570-ben megkötött speyeri szerződés¹⁶ következménye. A Habsburg kormányzat a magyarországi vármegyék közül az *Erdélyi Fejedelemség*nek engedte át *Bihar*, *Közép-Szolnok*, *Kraszna* és *Máramaros* vármegyéket, és hallgatólagosan lemondott *Zaránd* megyéről is. E területek adták a *Részek* alapját, amely az „Erdély és a csatolt részek” megnevezésből rövidülve alakult ki. A tájnév használata Trianon után elevenedett fel, az *Erdélyen* kívüli kelet-magyarországi területek megjelölésére. A román tájszemléletben a táj a *Körösök* vízgyűjtőjének mintegy kiterjesztéseként a *Crişana* (*Criş* = *Körös*), magyarul *Körös-vidék* névvel honosodott meg annak ellenére, hogy a *Részek* területe északi és déli irányban jóval túlnyúlik a *Körösök* vízgyűjtő területén.

Erdély északi folytatása ***Máramaros [Maramureş]***, az egykori magyar *Máramaros vármegye* területe. Ennek déli része részben román lakosságú, s ez tartozik 1920 óta *Romániához*.

Szintén megosztott terület a ***Temesköz (Bánság) [Banat]***, amelynek keleti fele román nyelvi többségű és 1920 óta *Romániához* tartozik.

---

¹⁶ A speyeri szerződést 1570-ben kötötte meg a Habsburg Miksa és Szapolyai János, amelyben rögzítették *Erdély* és *Részek*, valamint a Habsburgok kormányozta magyarországi területek határát és azt, hogy *Erdély* a magyar Szent Korona elidegeníthetetlen része.

3.3. Természetföldrajzi tájak

A román betelepedés első terepe a XII. század elejétől adatolhatóan a **Havasalföld (Román-alföld)** természetföldrajzi táj területe. A *Déli-Kárpátok* és a *Duna* között húzódó 100–120 km széles *Havasalföld* egységes síkvidékként nyílik a *Fekete-tenger* felé. A *Kárpátokból* lefutó folyók a negyedidőszak elején kiterjedt hordalékkúpokat építettek a hegység lábánál, amit az alföld későbbi süllyedése következtében teraszos völgyekkel szabdaltak fel, létrehozva a *Géta-dombvidéket*. A legnagyobb folyó – az *Olt* – két részre osztja *Havasalföldet*. A nyugaton lévő *Olténiai-alföldön* a pleisztocén elején még tó vize hullámozott, amelyet a *Duna* a mind eljegesedés idejére töltött fel, melynek deltája az *Olt* mai torkolata környékén lehetett. Az *Olttől* keletre fekvő *Munténiai-síkság* még fiatalabb, csak a legutolsó eljegesedés idején vált teljesen szárazulattá. A síkságból 40–70 m-rel emelkedik ki a *Baragán [Bărăgan]*¹⁷ löszfennsíkja EU. REG. FÖLDR. 2014.

A keleti latinok a XIII. századtól vannak jelen a *Kelet-európai-síkvidék* délnyugati részén a lombhullató erdők és az erdőssztyepp övezetébe tartozó tájakon. Ez a *Podóliai-hátság*tól délnyugat felé, a *Nyeszter*¹⁸ völgyén túl a *Prut* völgyéig terjedő, rendkívül aprólékosan felsabdalt, tömegmozgásos jelenségekben gazdag **Moldvai-hátság**, amely délkelet felé fokozatosan lealacsonyodva megy át a **Dnyeper-hátság** vidékébe, amely azután a *Dnyeper alföldjébe* simul bele. E viszonylag sűrűn lakott területek arculatát, növénytakaróját az emberi tevékenység, főként a mezőgazdaság erősen átalakította EU. REG. FÖLDR. 2014. Ezeken a tájakon a dákoromán és a moldován dialektus jelentkezik, közöttük több helyütt keleti szláv, ukrán és orosz néppel.

A moldvai románság folyamatosan szivárgott be a *Duna* legelső folyása mentén, a tengerparttal párhuzamosan fekvő *Dobrudzsa* területére.

¹⁷ *Baragán*, románul *Bărăgan*: nevének jelentése 'pusztaság'. Az erdők természetes hiánya már a korai időkben is legeltetésre vonzotta ide az embert, ugyanakkor a vízhiány komoly letelepedési gátat szabott. A *Baragán* neve ezért a pusztaság fogalmával párosult.

¹⁸ A folyó eredeti magyar névalakja *Nyisztra*, ezt a román névalak a *Nistru* (kiejtve Nyisztru) őrzi. A magyar földrajzi irodalomban és szóhasználatban a magyar név helyett az elmúlt másfél évszázadban a *Dnyeszter* forma terjedt el. E szláv nevet kiváltandó, igazodva az eredeti formához, de figyelembe véve a változásokat is, a továbbiakban a *Nyeszter* alakot használjuk.

A keletre tartó *Duna* nem tud akadálytalanul kifutni a tengerre. A *Fekete-tenger* előtt 50–60 km-rel útját állja a **Dobrudsai-rög** széles táblája, s a folyó nagy, északi kerülőre kényszerül. *Dobrudsza* óidei kőzettömegei terjedelmes, alacsony szigetként terpeszkednek a kárpát-balkanida hegységívvvel övezett vidék tengeri kijáratában. A foltokban üledéktakarót is hordozó, völgyekkel szabdalt, füves-cserjés dombvidék északon érdekes formakincsű hegyhátakba rendeződik. *Észak-Dobrudsza* erősen összetöredezett gránittömege a *Prikopán-gerinc* térségében szinte magashegységi domborzatot alkot. A mindössze 467 m-es *Main* csúcsban tetőző vonulat aszimmetrikus, sziklás gerinc, nagy sziklaletörésekkel, vad szakadékokkal. Ha a tágabb térség szelíd lankáitól eltekintünk, akár a *Déli-Kárpátok* gerincövezetében is lehetnénk. Mindezt nagyszerű gránitalakzatok, gömbhéjasan aprózódó ellipszoidok, ingókőhalmok színesítik EU. REG. FÖLDR. 2014.

A *Duna* felől komoly hegyvidéknek tűnő, rögsorokat kerülő folyam leküzdvé a dobrudsai akadályt, *Európa* leghatalmasabb deltavidékét, a **Duna-delta** táját építette fel. Az utolsó eljegesedést követő tengerszint-emelkedés során növekedésnek indult delta dunai hordalékát a *Fekete-tenger* áramlásai nem tudták elszállítani. Az emelkedő tengerszint miatt lecsökkent esés nagy mennyiségű hordaléklerakással járt, s a partközeli áramlatok hosszú rekesztőturzásokat formáltak a torkolatvidéken. A nagy homokturzások vízfelszín feletti üledékét a szél is megmozgatta, sőt még ma is találhatunk a *Caraorman* és *Letea* homokvidékeken mozgó dűnéket. A parti turzás- és dűnerendszerek mögött sík, vizenyős, rossz lefolyású deltavidék képződött – ezért mondják, hogy a delta se nem víz, se nem szárazföld. A 4152 km²-es síkvidék legmagasabb kiemelkedései – a szél által emelt homokdűnék – is csak 7–12 méterre „magasodnak” a tengerszint fölé. A delta területének fele 0 és 1 méteres magasság között fekszik, s további 18%-a található 1 és 2 méter között. Az *Ukrajnába* is átnyúló, de főként *Románia* délkeleti részén elterülő vízi világ átlagos tengerszint feletti magassága mindössze 54 centiméter. A delta nyugati csúcsát elérő *Dunát* a síkságon lerakódó hordalék elágazásra kényszerítette. Napjainkban három fő ágra bomlik a folyó: legdélebben a – legidősebb – *Szent György-ág* húzódik, középen az erősen szabályozott, egyenes *Szulina-ág* fut, északon a *Kili-ág* vagy *Kiliai-ág* keretezi a deltát. A delta az egyes ágak torkolatánál ma is jelentősen növekedik, az onnan elsodort hordalék pedig az ágak közötti partszakaszt gyarapítja. A *Kili-*

kijáratnál pl. évente 40–80 m-rel növekszik a szárazföld a tenger rovására, de a folyótorkolat nélküli partszakaszokon is átlagosan 3,7 méteres az éves gyarapodás EU. REG. FÖLDR. 2014.

A keleti latin nyelvterület északnyugati része a XIV. századtól benyúlik az **Északkeleti-Kárpátok** nagytáj területére. Ez az erdélyi és bukovinai románság lakóterülete. A *Tapoly* völgyétől keletre kezdődő keskeny **Északkeleti-Kárpátok**at mindössze két vonulat, a külső flis- és a belső vulkáni vonulat alkotja. Az előző két vonulat határán húzódó szirtöv gyengén fejlett, a vulkáni kitörések anyaga nagyrészt betakarja, ezért a tájkép kialakításában lényegében nem játszik szerepet. A belső **Kárpátok**hoz tartozó kristályos maghegységek itt hiányoznak, csupán a *Visói-havasok* délkeleti részébe nyúlik be egy kis szakaszon a **Keleti-Kárpátok** kristályos vonulata, amely a *Tisza* völgyéig követhető EU. REG. FÖLDR. 2014.

A román etnikum a XIV. századtól jelen van a **Keleti-Kárpátok** két oldalán, *Erdélyben* és *Moldvában*. E természetföldrajzi nagytáj területén fonja körbe a románság ma a keleti magyarság, a székelyek népterületét és jelentkezik keveredve a szórványosodott moldvai magyarság, a csángók lakóterületén. A *Borsai-hágótól* délre kezdődő **Keleti-Kárpátok**ban kristályos maghegységeket alkotó takarórendszereket találunk, amelyekhez kívül széles flisöv, belül vulkáni vonulat kapcsolódik EU. REG. FÖLDR. 2014.

A román népterületet a Kárpát–Pannon-térség természeti tájbeosztásában **Kárpátkanyar (Kárpátkanyari-hegyvidék)** néven elkülönített táj területén, a székelyföldi magyar népterülettel határosan jelenik meg a XIV. századtól. A **Kárpátkanyar** a **Keleti-Kárpátok**on belül, „külön nagytájrészlet” a **Keleti-Kárpátok** és a **Déli-Kárpátok** érintkezésének vidékén. Ez a vidék a térképen is a **Kárpátok** egyik leglátványosabb területe, hiszen a **Kárpátok** hegyvidékének íve itt kilencven fokos fordulatot tesz. A **Kárpátkanyar** külön kezelése új megoldás a magyar tájszemléletben, ugyanis korábbi munkák nem, de a mai magyar földrajztudomány jelentős része sem különíti el e tájat¹⁹.

¹⁹ A **Kárpátkanyar** a **Kárpát-térség** tájbeosztásának egyik legvitatottabb pontja, hiszen a **Keleti-Kárpátok** és **Déli-Kárpátok** elhatárolására több lehetőség kínálódik: geológiai alapon a **Keleti-Kárpátok**at a *Dimbovica* folyó felső völgyéig szokták kiterjeszteni, mivel itt a **Keleti-Kárpátok**ra jellemző vonulatokat felváltják a **Déli-Kárpátok**ra jellemző kristályos hegytömegek. Ebben a megoldásban a *Bucsecs* a **Déli-Kárpátok** része. Geomorfológiai alapon a *Prahova* felső völgyét tekintik határnak, amelytől nyugatra a *Bucsecs* jó 500 méterrel a **Keleti-Kárpátok** többi része fölé emelkedik. Így a *Bucsecs* a **Keleti-Kárpátok** része. A korai magyar tájszemléletek JANKÓ J. é.n. a **Déli-**

A pásztorkodó vlachok már a XII. században megjelentek a **Déli-Kárpátok** területén. Ez gyúrt, takarós szerkezetű közép- és magashegységeket magába foglaló hegylánc az *Erdélyi-medence* déli határán, a *Dimbovica* folyó völgye és az *Al-Duna* között. Igazi lánchegység, párhuzamos vonulatokkal. Nyugaton a *Temes-völgy-Porta Orientalis*²⁰-*Cserna-völgy* adta vonal, itt határolódik el a *Temes-Szörényi-hegyvidéktől*. A *Déli-Kárpátok* szerkezeti-földtani felépítése alapján – a vulkáni, a szirt és a flisöv hiánya miatt – jobban hasonlít a *Balkán-hegységre*, mint a *Kárpátok* többi vonulatára. Főleg metamorf kőzetek és az azokba benyomult mélységi magmás kőzetek építik fel, de helyenként fontos szerephez jutnak a fedő karbonátos kőzetek is. A hegyvonulat gyúrt, takarós szerkezete a felső krétában két szárazföldi mikrolemez (dunai és Géta) ütközése során alakult ki. A tektonikai mozgások közben a takarórendszerek kőzetanyaga több-kevesebb átalakulást szenvedett, metamorfizálódott. A harmadidőszak végi és negyedidőszaki kiemelkedések nagy magasságra emelték a hegyláncot. A *Kárpátok* ívében a *Déli-Kárpátok* átlagos magassága a legnagyobb, a *Temes-Szörényi-hegyvidék* kivételével szinte minden itt emelkedő hegység magasabbra nyúlik 2000 m-nél, (legmagasabb pontja a *Moldován [Moldoveanu]* a *Fogarasi-havasokban*, 2543 méter). A pleisztocénben erősen eljegesedett, de ma már nincsenek jégárak.

A zömében románság által lakott, a XIII. századtól adatolható román hegyifalvakkal teli táj a *Cserna-Mehádia-Temes-árok*tól nyugatra, illetve a kelet-nyugati futású *Bisztra* völgytől délre terül el a középhegységi jellegű, erősen szabdalt felszínű, erdőborította ***Temes-Szörényi-hegyvidék (Bánsági-hegyvidék)***. Északi határa a *Maros völgye*, nyugat felé az *Alföld* pereméig fut ki, délen a *Duna* határolja. Nagytáji értelemben északon a *Biharerdővel (Erdélyi-középhegység)*, nyugaton az *Alfölddel*, délen a *Szerb-érchegységgel*, keleten a *Déli-Kárpátokkal* és az *Erdélyi-medencével* érintkezik. A rendkívül változatos földtani felépítésű vonulatokat a szerkezeti-kőzettani adottságokhoz igazodó felszínformák

---

Kárpátokat keleten az *Ojtozi-hágóig* terjesztették ki. Így a *Háromszéki-havasok* flisvonulata a *Déli-Kárpátok* kristályos hegységeivel került egy nagytájhoz. Később, a modern tájbeosztások már feloldották ezt az ellentmondást és a dél felé elkeskenyedő flisvonulat hegységeit (*Háromszéki-havasok*, *Brassói-havasok*) a *Keleti-Kárpátokhoz* sorolták, kiterjesztve ezzel a nagytájat a *Kárpátkanyartól* nyugatra, a *Dimbovica* forrásvölgyéig.

²⁰ A *Porta Orientalis* latin név, jelentése 'keleti kapu'. A magyar földrajz és térképészet minden esetben a latin nevet alkalmazza a földrajzi részlet jelölésére. Ritkán használt magyar neve *Domásnyai-hágó*. Utóbbi névadója a hágó déli oldalán fekvő település.

sokszínűsége jellemzi. E nagytáj esetében is jelen vannak a *Déli-Kárpátokat* felépítő nagyszerkezeti egységek. A legelterjedtebbek a Géta-takarók kristályospalái. A *Temes–Szörényi-hegyvidék* vonulatait számos medence, szerkezeti mélyedés (nagyobbak a *Resicai-medence* és az *Almás-medence*) tagolja. A főként észak–déli futású hegységek törésekkel átjárt, eróziósan erősen felszabdalt tömbökként jelennek meg. A hegyvidék legérdekesebb részei a jól karsztosodó mészkőhöz kötődnek EU. REG. FÖLDR. 2014.

A román bevándorlás XIV. századtól jelentkezik az *Erdélyi-medencét* és az *Alföldet* elválasztó, sűrű erdőségekkel borított, alig tagolt, ritkán lakott hegyvidék a *Biharerdő (Erdélyi-középhegység* vagy *Erdélyi-szigethegység)*²¹ területén. Jól átjárható szoros völgyei és hágói (*Maros, Sebes-Körös, Szamos-völgy, Király-hágó, Révi-szurdok, Meszesi-kapu*) ellenére is főleg a nagytájakat elválasztó szerepe szembetűnő. Középhegységeket foglal magába, legmagasabb tetői gyephavasok, nem érik el a 2000 m-t.

A románság a XVI. században érte el az *Erdély* szívéét alkotó *Erdélyi-medence* területét. A hármas osztatú *Kárpát-medence* vidékének keleti, legjobban körülvárt egysége az *Erdélyi-medence*, az *Északkeleti-Kárpátok*, a *Keleti-Kárpátok* és a *Déli-Kárpátok*, valamint *Biharerdő* gyűrűjében jött létre, ahonnan kevés folyó átjárója vezet a szomszédos nagytájak felé. Az *Alföld* felé a *Szamos* és a *Maros* völgye, *Havasalföld* felé az *Olt Vöröstoronyi-szorosa*. A szakaszosan süllyedő medencében az eocéntól a pannonig

²¹ A *Biharerdő* és a *Bakonyerdő* neveket Prinz Gyula 1937-ben újította fel, ill. „készítette”. A *Kárpát-medence* hármas tagolódását adó középhegységeket a magyar szakirodalom a XIX. század harmadik-, és a XX. század első harmadában leginkább *Kelet-magyarországi-középhegység* ill. *Nyugati-középhegység* nevekkkel jelölte. Az 1930-as évektől a *Nyugati-középhegység* mind gyakrabban szerepelt *Dunántúli-középhegység* néven, de előfordult a *Magyar-középhegység* név is. Hevesi Attila szerint Prinz Gyula 1937-ben azért újította föl a *Bakonyerdő*, és azért alkotta meg a *Biharerdő* megjelölést, hogy velük a főntebb ismertetett, és az alább felsorolt bizonytalanságokat és ellentmondásokat elkerülhessük. Mert bár a *Keleti-középhegység* a XX. század derekától szerepel *Erdélyi-középhegység*, *Erdélyi-peremhegység*, *Kelet-Magyarországi-szigethegység*, majd *Erdélyi-szigethegység* földrajzi nevekkkel, azonban e nevek is félreérthetők. Hiszen erdélyi középhegység (értsd: *Erdélyben fekvő*) pl. a *Hargita*, a *Görgényi-havasok* vagy a *Baróti-hegység* is, erdélyi peremhegység (értsd: *Erdély határán fekvő*) a *Csiki-havasok* és a *Háromszéki-havasok* vagy a *Paring* szintén, de ezek a *Kárpátok*, és nem a *Biharerdő* részei! Nem erdélyi, hanem a „*Részek*”-ben van a *Béli-hegység* és a *Zarándi-hegység*, ennek ellenére a *Biharerdő* tagjai. Kádár László 1941-ben nem tartotta szerencsésnek a Prinz Gyula által felújított és alkotott „erdő” tagú megnevezéseket, mert azok, szerinte a német névadás (*Fekete-erdő, Bajor-erdő, Frank-erdő, Tübingiai-erdő, Oberpfalzi-erdő, Cseh-erdő*) mintájára készültek. Pedig erdő tagú földrajzi nevek jóval a német hatások előtt már kialakultak a magyar nyelvben. Anonymus *Gestája*ban több hegyes vidék viseli az „erdő” megjelölést. Túróczy László (1768) szerint a *Bakony erdő* („*Silva Bakonyiae*”) része a „*Bakony*”, a „*Virtes*” és a „*Farkas -Erdője*”; s a *Király-erdő* és az *Apácai-erdő* (a *Persányi-hegység* északnyugati része) ma is élő hegység-, ill. hegység-rész név HEVESI 2001. [p.254]. Az egyértelműség és a magyar nyelvi hagyományok ápolása érdekében jelen munkánkban is a *Biharerdő* és a *Bakonyerdő* neveket használjuk, annak ellenére, hogy ezt a törekvésünket a földrajztudomány nem tette magáévá.

terjedő időszak tengerei vastag üledékréteget halmoztak fel. A legidősebb üledékek a medence peremén és északon vannak felszínen (pl. a nummuliteszes mészkő, amelynek érmeszerű kőületeit Szent László pénzének nevezik). A medence belseje és déli irányban, az egykori tengerek visszahúzódásának megfelelően fiatalodik a rétegsor (bádeni agyag, szarmata mészkő és homokkő, pannon agyag). A bádeni rétegek közé települt kősó az *Erdélyi-medence* egyik legértékesebb ásványi nyersanyaga. A kősó sódómokká gyűrve a medence peremén számos helyen felszínre vagy felszínközelbe emelkedett (*Torda [Turda]*, *Szamosújvár [Ocna Mureș]*, *Désakna [Ocna Dejului]*, *Szováta [Sovata]*, *Parajd [Praid]*, *Vízakna [Ocna Sibiului]*, *Marosújvár [Ocna Mureșului]*), amelyeket évezredek óta művelnek. Az *Erdélyi-medence* másik értékes nyersanyaga a harmadidőszaki tengeri üledékek boltozataiban felhalmozódott földgáz, amely a kontinentális *Európa* egyik legjelentősebb készlete. A leggazdagabb gázmezők *Kissármás*, *Kiskapus*, *Medgyes* körzetéhez kapcsolódnak. Az *Erdélyi-medence* tipikus medence helyzetű dombság, meglehetősen élénk domborzattal, amely a terület negyedidőszaki kiemelkedésével, a folyóvölgyek bevágódásával és a gyakori suvadásokkal, csuszamlásokkal hozható összefüggésbe. Legmélyebben fekvő síkjai a fő folyók mentén kialakult kis medencék (*Fogarasi-medence*, *Szebeni-medence*, *Kenyérmező*, *Keresztesmező*). Dombsági tájai általában 500–800 méter magasságba emelkednek (*Szamos menti dombság*, *Besztercei-dombság*, *Feleki-dombság*, *Küküllő menti dombság*, *Székás menti dombság*, *Hortobágy dombsága*, *Kalotaszegi-medence*), de valamivel alacsonyabb az *Erdélyi-medence* központjában fekvő száraz, suvadásos formákban gazdag *Mezőség*. A *Szamos* és a *Maros* vízgyűjtőjéhez tartozó *Mezőség* rövid, kis esésű, kis vízhozamú vízfolyásai nyáron rendszeresen kiszáradnak. A vízfolyások számos kis tavat fűznek fel, nagy részük mesterségesen elgátolt halastó vagy malomtó. A *Mezőség* lakosságának nagy részét ma is a mezőgazdaság tartja el. A gazdálkodást azonban a vízhiány és az aszály akadályozza. A *Küküllő menti dombság* csapadékosabb, mint a tőle északra eső *Mezőség*, ezért tetőit és lejtőit ma is sokfelé erdő borítja EU. REG. FÖLDR. 2014.

4. A KELTA EURÓPA

A XIX. században kifejlődött nyugat-európai, majd az erre épülő magyarországi történetírás egyik lényegi részét képezi a különböző ókori íróknál megjelenő népnevek önálló népekkel való azonosítása. Annak ellenére, hogy tudjuk, leírások szólnak róla, hogy *Európa* lakói nyelvi értelemben komoly rokoni kapcsolatokkal bírtak, a történettudomány makacsul ragaszkodik ahhoz, hogy mindig külön-külön népeknek írja le a rómaiak előtti időszak, majd a rómaiak hatalmát felszámoló ún. népvándorlaskor lakóit. Ennek cáfolata az a tény, hogy az *Óvilág* népei, ahogy a Biblia is írja: „*Mind az egész földnek pedig egy nyelve és egyféle beszéde vala.*”²², vagyis lényegileg egynyelvű volt. Az emberiség a vaskor végén, a Kr. e. V. században javarészt egy nyelven beszélt, a különbségek csak nyelvjárási jelleget mutattak. A nyelvészeti szakirodalomban ezt az egykori közös nyelvet „nosztratikus”²³, illetve még régebbre utalóan „proto-nosztratikus” nyelvnek nevezik, mert ez a nyelv minden nyelvek anyja. Ez a nyelv, amit ősnyelvnek is mondanak, egy nem túl nagy, a természet által jól körülhatárolt helyen sok évezreden keresztül békésen fejlődött, majd szétterjedt a legtávolabbi vidékekre is. Így lett az egymástól területileg oly távoli nyelvek közös őse. A nagy távolságokra való szétszakadás miatt lehetetlenné vált a kiegyenlítődé, emiatt lassan eltérések jöttek létre az egyes területeken élők beszéde között. De a szétterjedt ősnyelv még így is hosszú időn keresztül egymást értő nyelvjárásokként fedte le *Eurázsia* nagy részét. Ezt László Gyula²⁴ úgy nevezte, volt egy „közlekedő nyelv” a *Föld* ezen óriási térségében. A távolságok miatt szükségszerűen egymástól függetlenül zajlottak a változások, sőt, a „romló” nyelvágak erősen keveredtek is, emiatt lassacskán egyre nehezedett a kölcsönös megértés, míg elérkezett az az idő, amit a Biblia úgy fogalmaz meg e hosszú folyamatot tömörítve, hogy Isten összezavarta az egykori közös nyelvet FARAGÓ 2016. [pp. 10–11.]. A

²² Mózes I. könyve, 11. 1-9.

²³ nosztratikus: a latin „noster” = ‘mienk’ szóból

²⁴ László Gyula (1910–1998) régész-történész, képzőművész.

római hódítást megelőző időkben *Eurázsia* népessége javarészt ezt a közös nyelvet, az ősnyelvet beszélte. Ezt az ősnyelvet az ismertté vált kutatási eredmények alapján az 1990-es évektől többen (Marác László, Czeglédi Katalin) szkíta-hun nyelvnek, míg mások (Mesterházy Zsolt) kelta, keleti nyelvnek nevezik. Ezek az elnevezések nem véletlenek: a rómaiak katonai fellépése (Kr. e. V. század) előtt *Európa* és *Ázsia* népessége a kelták (keletiek) és a szkíták (szakák)²⁵ törzseiből állt. A kelta néven szereplő népesség *Európában* alakult ki a már régóta ott élő, az ősnyelvet beszélő törzsekből. A források szerint a kelták lakóhelye *Közép-Európa*, szűkebben a *Duna közepső (Alföld, Dunántúl)* és felső völgye (*Bajor-medence*) és a *Cseh-medence*. Erről a meglehetősen terjedelmes közép-európai tájról áradt szét a kelta név használata a *Rajna* völgyére s onnan tovább a mai *Franciaország* területére, majd az *Elba*, *Odera* és *Visztula* mentén északnyugatra, végül a *Dráva* és a *Száva* felső völgyén át a *Pó-alföldre*, *Itáliába*. A nevet viselő népesség a Kr. e. III. század végén érte el a legnagyobb földrajzi kiterjedését. A kelta régészeti anyag zöme a *Kárpát-medence*, kiterjedve nyugati irányban a *Duna völgye* mentén és *Cseh-medence* valamint a *Cseh-Morva-dombvidék* területén jelentkezik, s a Kr. e. III. és I. század közti időből ered. Nem a nyelv oldaláról, hanem a kultúrák kapcsolatában írja Marija Gimbutas²⁶, hogy az újkőkor idején, Kr. e. 7000 körül, *Közép-Európában*, *Kis-Ázsiában*, *Egyiptomban*, a *Közel-Keleten* és az *Indus völgyében* földművelésre alapozott civilizációk alakultak ki egymástól függetlenül. A *Közép-Európában* kialakult civilizációt nevezte Gimbutas „a régi *Európa* kultúrájának”. A *régi Európában* az emberek eleinte falvakban, később néhány ezer főt számláló városokban éltek. Ez a kultúra Kr. e. 7000-től kezdve Kr. e. 3500-ig fejlődött, és alapvetően békés volt, ezt jól mutatja művészete: az ebben az időben készült istenfigurák nem hordanak fegyvereket. A régészeti leletekből, azon belül a temetkezésből következtette ki, hogy a *régi Európában* társadalma szociálisan nem tagolódott, nem voltak férfi vezérek, hiszen művészete nem ábrázol harcot. Ebből következően ez a kultúra nem patriarchális volt, azaz a

²⁵ A perzsák minden tőlük északra és keletre élő sztyepei népet szakának, ugyanazt a görögök szkítának nevezték. A középkori és kora újkori magyar krónikák és feljegyzések a szkíta szinonimájaként a szittyta megnevezést használták.

²⁶ Marija Gimbutas (1921–1994) litván-amerikai régész a bronzkor és a neolitikum kultúráinak kutatója. Ő vezette be a „*régi Európa*” fogalmát. Gimbutas nem ismeri el, hogy az emberiség történetében a legrégebbi kultúrák a *Sumer* és *Egyiptom* voltak, vizsgálatai során arra a felismerésre jutott, hogy a civilizáció kialakulása jóval korábbra tehető.

férfiak nem voltak családfők, így nem is uralkodtak a nők és a gyermekek felett. Ugyanakkor a nők központi szerepet töltöttek be, a gyereknevelésen túl az élelem előállításában és a használati tárgyak, főképpen a kerámiakészítésben is élen jártak. Ők voltak a családszervezők. A *régi Európa* népének vallásában nem volt egy a világot teremtő isten: a hitvilág középpontjában a természet volt, azt csodálták, szerették az életet. Az élet elsődleges célja számukra nem a hódítás volt, az istennel szembeni érzés, nem a félelem és az alávetettség volt. A *régi Európa* kultúráját több hullámban érkező indoeurópai törzsek pusztították el. Ezeket a törzseket nevezte Gimbutas Kurgán-törzseknek, jellegzetes temetkezési formájuk, a kurgán (halomsír) után. A kurgán-törzsek korábban a *Volga* és a *Dnyeper* között laktak, ahol társadalmuk jellegzetesen más volt, mint a békés *régi Európáé*. Nomádok voltak, elsősorban pásztorkodással foglalkoztak, és patriarchális, erősen hierarchizált társadalomban éltek. Isteneik is harcias istenek voltak és a papságot férfiak alkották. A harcias kurgánok körülbelül Kr. e. 5000-ben háziasították a lovat, amivel jelentősen mozgékonyabbá váltak. Kr. e. 4500 körül rátámadtak a békés *régi Európára*, amit leromboltak, és magukat uralkodó osztállyá tették. A *régi Európa* kultúrája azonban nem tűnt el teljesen, hanem betagozódott a hódítók szellemiségébe, részben átvette azt, és ugyan jelentősen átalakult, még évezredekig működött. Lassan épült le, maradványai még a római uralom után, főképpen *Közép-Európában* és *Kelet-Európában* is megvoltak. A *régi Európa* hitvilágának, társadalmának erősen átalakult, patriarchálissá vált maradványai lelhetők fel az ókori kelta törzsek körében.

Nagyon fontos kihangsúlyozni, hogy a kelta nem egy nép, hanem egy népcsoport, úgy is mondhatnánk, népközösség. A másik fontos tényező, hogy a kelták nem indoeurópai népek²⁷, akkor sem, ha a XIX.

²⁷ Az indoeurópai nyelvek közé sorolják (sok más között) a germán, újlatin és szláv nyelveket, amelyeket a feltételezett indoeurópai alapnyelvből vélnek levezetni. Utóbbi eredete, mivel írásos források nincsenek, nem bizonyított, de a régészeti emlékek is vitatottak, a tudomány e feltételezett ősnyelv közös szavaiból próbálta visszakövetkeztetni. Őshazájukat, mivel a népcsoportból kialakult legősibb kultúrák *Indiában* születtek, a XIX. században *Ázsiában* (az *Aral-tó* és a *Hindukus* között), később *Európában* feltételezték, a közös szavak között ugyanis több utalt a hidegebb égőv növény- és állatvilágára, mintha egy közös ősnyelv leszármazói lennének, az indoeurópai ősnyelvé. Ebből Kr. e. 2000 után váltak ki és önállósultak fokozatosan az ide sorolt nyelvek (filiáció elmélete). A közös indoeurópai nyelvet beszélők a feltételezett őshazából egy feltételezett népvándorlással közelebről meg nem határozott időben behatoltak *Európa* legtöbb tájára, leigázták az ott élő barbárokat és lerakták, a máig tartó magas kultúra alapjait. Azóta kiderült, hogy mindez nem valós elgondolás, nincs közös indoeurópai őshaza, nincs közös indoeurópai ősnyelv sem.

század második felében kialakult modern történettudományok annak nevezik őket. Az indoeurópai-elmélet sarkallatos pontja, hogy a kelta nyelveket is indoeurópainak adja meg, holott az indoeurópai nyelvek jellemző vonása nem a ragozás (agglutináló nyelv), hanem a hajlítás (flektáló nyelv)²⁸ és a keltákra az előbbi igaz. Francisco Villar²⁹ szerint az indoeurópaiak nomád, hadviselő pásztorok voltak. Nem volt civilizációjuk, nem volt művészetük, nem volt vallásuk vagy bármiféle technológiájuk. Ha lett volna, akkor könnyen fel tudták volna deríteni az eredetüket. Nekik csak nyelvük volt. Az „indoeurópaizmus” egy szent nyelv tanulásának vallásos rítusát jelenti. Az indoeurópaiakat arról lehet felismerni *Európában*, hogy ők honosították meg a temetkezésben a hamvasztást, az ő hatásukra váltottak az európai társadalmak matriarchátusról patriarchátusra, béke helyett hadviselésre, továbbá az ő hatásukra váltotta fel a demokráciát a tirannizmus, az egyenjogúságot a rabszolgaság, a szolidaritást az agresszív versenyszellem, illetve a védelmező anyaistennőket az apai vezetők. Michelangelo Naddeo³⁰ szerint az első nyomok, amik egy idegen nép jelenlétére engedték következtetni a régészeket *Európában*, az urnamezők, az első hamvasztásos temetkezések nyomai voltak a *Balkánon*. Ezek a Krisztus előtti III. évezred elején jelentek meg. Az ekkor ide érkezett népek azért vezették be *Európában* a hamvasztást, mert nem hittek a halál utáni életben. Ők voltak az indoeurópaiak. Több mint két évezredig tartott, amíg a gazdálkodási és fémmegmunkáló technológiákban utolérték az őslakókat, ebből az időből kulturális életüknek semmiféle jele nem maradt fenn. Kezdetben az indoeurópaiak asszimilálódtak az ősnyelvűek kultúrájához, míg végül Kr. e. I. évezred elejére néhány őslakó nemzetség elkezdett vegyülni velük. Belőlük nőtte ki magát a vezető harcos elit. Csak ekkor tűntek fel az első indoeurópai kulturális jelek, harci eszközök, figurális művészet, ember

²⁸ Az agglutináló nyelvekkel szemben vannak a flektáló (nem ragozó), izoláló és inkorporáló nyelvek. A germán nyelvek flektáló nyelvek, előljárószavakat és névutókat használnak, a szláv nyelvek agglutináló és flektálóak is, mert előljárószavakat is használnak és ragoznak is.

²⁹ Francisco Villar Liébana a spanyolországi Salamancai Egyetem nyelvésze. A legmodernebb módszerekkel és a genetikai eredmények bevonásával kutatja az indoeurópai és a kelta nyelvek kapcsolatát.

³⁰ Michelangelo Naddeo olasz kutató, aki archeológiával, népművészettel, rovásírással, és nyelvekkel foglalkozik. 1943-ban született a Róma közeli Ceccanóban. Klasszikus gimnáziumban végezte tanulmányait, filozófiát, történelmet, ókori nyelveket és képzőművészetet tanult, majd a Római Egyetemen szerzett villamosmérnöki diplomát. 1965–1975 között az olasz légvédelem tisztje volt. 2000-ben vonult nyugdíjba, azóta kutatásainak él. Nyolc nyelven beszél, köztük latinul és ógörögül. Főbb művei: *A germán rúnák – egy finn ábécé!* (2006), *Honfoglalás – a magyarok visszatérése európai hazájukba* (2007), *Az ugariti abjad – rovás ábécé* (2007), *Ősi magyar művészet és vallás* (kiadás alatt).

alakú istenek *Közép-Európa*, *Etruria*³¹ és *Görögország* régészeti leletei között. Valójában a Kr. e. I. évezred első feléből származó leleteket nem nevezhetjük indoeurópainak, az ősnépnek kell tulajdonítani őket, mivel egybevágnak az előző évezredek ősnépi művészetével. A hagyományos ősnépi mintáktól eltérő mintájú leletek csak a Kr. e. 500-tól tűntek fel *Európában*, ez már a feltörekvő római hatalom időszaka. Az első *Kárpát-medencébe* érkező indoeurópaiak, akiknek műveltsége meghaladta az itt élőkét, a rómaiak voltak. Itt lépnek be a dákok a történetbe. A rómaiaknak meg kellett küzdeniük Decebállal, aki ősnyelvet beszélő volt és csúcsos fejfedőt viselt, és aki végül egy ősi rítus szerint öngyilkos lett, amikor vereséget szenvedett és nem tudta megőrizni népe szabadságát. Róla még később lesz szó.

A régi *Európát* lassan elárasztó indoeurópaiak és a keletről folyamatosan érkező népek találkozásából, a kétféle mentalitás keveredéséből jöttek létre a kelta néptörzsek. Az ősnyelvet használó, de Kr. e. 1500–1000 körül már patriarchális, harcias társadalomban élő kelták benépesítették *Közép-Európát* és *Nyugat-Európát*, a *Pireneusoktól* délre is. Igazi felemelkedésük Kr. e. 900–500 körül, a hallstatti időszakban³² ment végbe. Egyes törzseik Kr. e. 750 körül találkoztak az élénk kereskedelmet folytató görögökkel, akik szerint keltóinak nevezték magukat. A legismertebb kelta törzs a gall volt. Területüket *Breizh* (*Bretagne* vagy *Gallia*) néven nevezték. A folyamatosan erősödő és egyre agresszívebbé váló rómaiakkal szemben álló kelták hős-kora az Kr. e. 500 és Kr. e. 15 között, a La Tène-kultúra³³ időszaka volt. Ez a Vaskor második, a halstattit követő időszaka. Mesterházy Zsolt szerint a valódi kelta etnogenezis és elterjedés lényege, hogy a már korábban, Kr. e. 3000 tájától keletről folyamatosan elszármazó ragozó nyelvű (ősnyelv) néprészek a szkíták nyugati vándorlásával, felülrétegződésével forrtak össze kelta név alatt Kr. e. 750 és 500 között egységes műveltségű néptörzsekké. A kelta megnevezés legrégebbi írásbeli alakjai: kelti, keltai, keltoi, caleti, caledi,

³¹ *Etruria* vagyis az etruszkok országa az *Appennini-félsziget* középső részén fennálló ókori államalakulat, amely Kr. e. 650-ben már magába foglalta a *Pó völgyét* és a félsziget déli részét is. Ma *Olaszország Toszkána, Lazio* és *Umbria* tartományai vannak területén.

³² Hallstatti kultúra: a felső-ausztriai *Hallstatt* településről kapta nevét, amelynek közelében a XIX. század közepén több mint 900 kora vaskori (Kr. e. 750–450) sírt tártak fel. A kultúrkör az *Atlanti-óceántól* a *Dunántúlig* terjedt, az urnamezős kultúrából fejlődött ki, és elsőként használt tömegesen vasfegyvereket és eszközöket.

³³ La Tène kultúra a Kr. e. V. századtól időszámításunk kezdetéig jellemző anyagi kultúra. Nevét a *Neuchâtel-tó* északi partján fekvő *La Tène* svájci községről kapta, ahol első és legnevezetesebb emlékeit – a tó iszapjába ágyazódott cölöpépítményt – feltárták. A kultúra teljesen a kelta népekhez kötődik.

caledoni (kelet-honi) és galati, galli. A szó, a „kel” gyökből (szótóból) származik s a 'kelni, felemelkedni' jelentést foglalja magában. Azt a tájat jelenti, ahol a nap fölkel, s ami a *Régi Kelet (Orient)* szokványos neve. A kelta nép nem emberfajta, hanem e név alatt foglalták össze azokat, akik valamennyien ugyanarról a földrajzi tájról, a *Régi Keletről* – a Termékeny félhold³⁴ tájairól és *Kis-Ázsiából* – eredtek és *Európában* egymással újra összefonódtak. A kelta név egyébként nem *Európában* keletkezett, ismert volt a *Régi Keleten*, a *Habúr*³⁵ folyótól keletre elterülő vidéket, egész *Mezopotámiát* jelentette, az odavaló lakosokat hívták caleti, khalti, káldi embereknek. A *Habúrtól* nyugatra lakókat viszont esti, esthoni azaz nyugati népeknek is nevezték MESTERHÁZY 2002.

A kelta tehát nem külön nép, hanem a világot egykor alkotó ősnyelvű népesség keleti irányból jött bevándorlásokkal újra és újra frissülő néptörzsek összefoglaló megnevezése. A Kr. e. VI. és III. század között volt a kelta uralom virágzása *Európában*. Ez a különböző, nyelvileg egymást megértő törzsek európai egymás mellett élésének ideje. És e törzsek különböző megnevezésekkel bírtak, ahogy a keletről jött bevándorlók újabb és újabb kultúrréteggel gyarapították a helyben lévőket. Ugyanakkor nyelvileg mindegyikük ugyanazt a ragozó nyelvet, illetve annak valamelyik nyelvjárást beszélte, amely az ősnyelv már differenciálódott változatait mutatta.

Kr. e. 500 tájától a szkíták³⁶ több hullámban érkeztek és népesítették be nagyobb számban az öreg kontinenst, de ugyanők laktak a *Régi Keleten*, a *Kaukázusban* és a *Kelet-európai-síkvidéken* is nagy számban, *Pártusországban*³⁷, *Közép-Ázsiában* hun, szabir, pártus, avar,

³⁴ Termékeny félhold: a *Közel-Kelet* félhold alakú területe, ami magába foglalja *Mezopotámiát* és *Kánaánt*, majd később kiegészült a *Nílus völgyével*. Elnevezése a sajátos félhold formájának következménye, amelyet James Henry Breasted egyiptológus vezetett be 1916-ban.

³⁵ *Habúr* [*al-khābūr*]: hossza 486 km, az *Eufrátesz* jobb oldali mellékfolyója. Alsó szakasza *Mezopotámián* folyik át, ma *Törökország* és *Szíria* területén.

³⁶ A szkíták korábbi magyar megnevezése szittyá. Nyelvükre vonatkozólag az indoeurópai történetírás nem tud választ adni, bár számos nyelvvel próbálták már párhuzamba állítani, lényegében ismeretlennek minősítik. Egyesek az uráli, mások az altaji nyelvcsaládba sorolják, de elődordul, hogy az indoeurópai nyelvcsaládba rakják (pl. a román nyelvészeti). Valójában a szkíták ugyanazon az ősnyelvhez tartozó nyelvjárásokat tudhatták magukénak, mint a kelták, de ezt az indoeurópai nyelvészeti nem mondja ki.

³⁷ *Pártusország* vagy *Pártus Birodalom* az indoírani népek közé sorolt pártusok állama volt a Kr. e. III. századtól a Kr. u. III. századig. A pártusok törzsterülete eredetileg a *Kaszipi-tengertől* keletre volt. Hatalma csúcspontján, a Kr. e. I. században a pártusok uralma alatt lévő terület az *Eufrátesztől Afganisztánon* keresztül az *Indusig*, illetve az *Oxosz* folyótól az *Indiai-óceánig* terjedt. *Pártusország* részei komoly függetlenséggel bírtak. Sok területen saját pénzt vertek. Ameddig egy-egy terület a helyi vezető rétege adózott a pártus királynak, addig az kevésbé avatkozott be a tartomány életébe.

fehér-hun, később onogur, szavárd, úz, besenyő, kun, magyar stb. nevek alatt. Jóval korábban utóbbiak ősei a Kr. e. VI. évezredtől kezdve folyamatosan töltötték fel népességgel Sumerből és a Folyamközből (Mezopotámia) először Perzsia, majd Türkmenisztán, Horezm, Kubán, Szkítia és Dél-Szibéria területét ősnyelvet beszélő népelemekkel. I. Sargon Sumerben bekövetkezett hatalomátvétele után, Kr. e. 2450 tájától az északra menekülés tömeges méreteket öltött, amely a későbbi asszír és perzsa népiirtások idején is megmarad. Ezek a törzsek alkották először a kubán–majkopi³⁸, majd a Kr. e. 1800 tájától a hatalmas és egységes andronovói kultúra³⁹ területét a Volgától a Pamírig. Őket nevezi a történettudomány turániaknak. A szkíták ugyanúgy egymást értő népcsoport volt, mint a kelták. Törzseik egy-egy család vezetése alatt álltak, nyelvjárásaik egymás számára érthető volt. Szkíta⁴⁰ népnek adják meg többek között a türageták, géták, dákok, ászik, sauromaták, szirákok, iazamaták, avarok, kangarok törzseit. Ezek mind a keleti népek folyamatos betelepedésével érkeztek Európába.

A fentiek nyomán Kr. e. 500 táján Európát túlnyomó mértékben délkeleti és Kárpát-medencei elszármazású néprészek lakták, és mindannyian az ősnyelv nyelvjárásain beszéltek. Ekkor a keletiek (kelták) laktak Európa majd minden szegletében. Ez az oka annak, hogy a szakemberek külön kelta nyelvnek sehol semmi nyomát nem találták, nem is találhatták, hiszen a kelta népeket azok alkották, akik az ősnyelven a szkíta-hun, más néven keleti nyelven beszéltek. A Szajna felett lakó belgák például jól megértették a tőlük délre lakó és Garonne-ig terjedő gallokat, és mindketten értették a brithonik nyelvét. A kis-ázsiai galaták (keletiek) Kr. u. IV. században még mindig úgy beszéltek, mint a Rajna vidékiek, akiktől hétszáz évvel korábban elváltak, amint ezt Szent Jeromos⁴¹

³⁸ Majkopi kultúra vagy Kubán–majkopi kultúra a bronzkor egyik régészeti időszaka Kr. e. 3700–3000 között. Területileg a Kaukázus nyugati előterében a Kura és a Kubán folyó völgyének környezete.

³⁹ Andronovói kultúra a gödörsíros kurgán-kultúra kései típusaként több bronzkori kultúra összefoglaló neve Nyugat-Szibéria és a nyugat-ázsiai sztyeppvidék területén az Uraltól délre a Kaszpi-tengertől keletre. Valójában kultúra család, amelyek Kr. e. II. évezredben egyesítik a transzuráli és nyugat-szibériai kultúrákat. E kultúrákban dominált az állattenyésztés, főleg a marha, ló és juhtartás. Az emberek állandó településeken, félig földbevéjt, gerendavázas házakban éltek. Az elhunytakat a talajon lévő építményekben temették el, amelyek vályog- és gyeptéglából vagy kőből álltak. Keleten temetés, nyugaton hamvasztás volt jellemző. A cserépedényeket geometrikus formákkal díszítették.

⁴⁰ A „szkíta” görög megnevezést használjuk ma a magyar nyelvben is a népcsalád megnevezésére annak ellenére, hogy a közép- és újkori magyar feljegyzésekben a „szittyá” név terjedt el.

⁴¹ Szent Jeromos (Sophronius Eusebius Hieronymus, 347–420) szkíta-hun származású (származásáról írta Jeromos: „Stridón várából, mely Dalmácia és Pannónia egykori határán épült, mely határvonalat azután a gótok

tanúságtételéből tudjuk. Így az ókori *Európában* a kelta időkben egymás megértésének komoly akadálya nem volt. Az „európai nyelvi egység” így a kelta irodalom egyik alapvető tétele. Camille Jullian⁴² francia ókori történész szerint ezt az egységes nyelvet százmillió ember beszélte. Kétségtelenül túlzás ennyi embert feltételezni az akkori *Európában*, de a lényeg helytálló: a kelta időkben, Kr. e. VI–I. században, *Európában* még főképpen ragozó nyelven beszéltek az emberek – és nem indoeurópaiul MESTERHÁZY 2002.

A keletiek *Európája* sohasem volt birodalom. Közös ország volt. A ragozó ősnyelvűek sohasem nevezték birodalomnak egyetlen országukat sem, e neveket csak később, az indoeurópaiak (a történetírás) aggatták rá sajátjaikra (*Római Birodalom* stb.), majd a hun, a pártos, a hettita, a szkíta országokra jóval később. A közös elszármazású ragozó nyelvű népek természetes módon terjedtek el *Európában*, s alakítottak mindenütt hagyományaiknak megfelelő társadalmakat és közös névvel voltak képesek magukat megnevezni. Soha nem volt semmilyen birodalmi központjuk, nem volt mindent elsöprő hadseregük, nem is találtak fel mindent megsemmisítő fegyvereket. Nem hódítottak pusztítva maguk előtt más népeket, és nem alapítottak különféle címekkel ellátott világbirodalmat. A kelta népek alkatuknál fogva nem is gondoltak, nem is voltak képesek erre. Hiányzott belőlük a birtoklás olyan fokú vágya, amely más népek szabadságának jelentős mértékű korlátozása árán lett volna elérhető. E nagy indulatok híján a kelták mégis valódi közös *Európát* hoztak létre. A magukkal hozott eszmék elegendőnek bizonyultak műveltségük kiteljesítéséhez. E paradicsomi állapot el is tartott addig, amíg nem találták magukat szemben olyan elszánt népekkel, amelyek nem ismerték az ősiség tekintélyét. Ilyenek voltak az indoeurópaiak, elsősorban közöttük is az „első”, a görögök és a rómaiak. E népek nem ismertek más mércét, csak a sajátjukat, és azt akarták rákényszeríteni a többi népre is. A történettudományban általában több jelentős indoeurópai népet látnak *Európában* a kelta korban. Görögöt, latint, germánt, keltát, szkítát és külön

---

felforgattak”), a korai keresztény egyház teológusa, egyházatya, a negyedik késő antik egyháztanító. Fő műve a Vulgata, a 400-as években készült Bibliai fordítás. Ezt a nevét (vulgata = ‘elterjedt’) csak később kapta a Jeromos-féle anyag, egységes gyűjteménnyé a karoling korban rendezték, általános szentírást-alappá pedig csak XII–XIII. században lett. A római katolikus egyház az 1546. évi tridenti zsinaton hozott határozattal emelte hivatalos Biblia-szöveggé. Jeromost az ortodox kereszténység is szentként tiszteli.

⁴² Camille Jullian (1859–1933) francia történész, régész. Főképpen *Gallia* római kori történetével és régészetével foglalkozott.

a többi, összevontan sztyeppeinek nevezett népet. Ezek közül indoeurópai a görög, latin és a germán, bár egyik sem „tisztá” a szó korábbi indoeurópai értelmében, mert igen jelentős, többségi részben olvadtak közéjük kelta és őslakó ragozó nyelvű törzsek, mint pl. a pelazg, etruszk, később szkíta-hun törzsek. *Skandináviából* történő szárazföldre szállásuk után a germánok elkeveredtek a helyben talált ragozókkal, és ennek emlékét nyelvükbe zárva máig őrzik. A többi mind ragozó nyelvű nép MESTERHÁZY 2002. Ezek a népek, a kelta *Európa* népei a rómaiak által később leigáztak: etruszkok, gallok, ligúrok, ibérek, bójok, belgák, markomannok, illírek, pannonok, géták, dákok és a többiek. Összesen több mint 60 törzs, mind-mind az ősnyelvet beszélő kelta törzsek. E törzsnevek egy része a római provinciák nevében maradt fenn, a rómaiak előszeretettel nevezték el a leigázott területen élő kelta népről az adminisztrációjuk alá vont egységeket.

Michelangelo Naddeo mondta egy vele készített interjú során: az indoeurópaiak által a XIX. századra „elkészült” *Európa* történelem következménye, hogy *Európának* nincs meg a saját és közös régészeti tudatossága. Mindez a XIX. századi birodalmi történetírás máig ható eredménye. Így minden lelet, amit *Németországban* találnak, az a germánoktól származik. Amit *Oroszországban* találnak, az szláv. Amire semmiképpen nem tudják ráhúzni az indoeurópai jelzőt, azt elfelejtik. És minden, ami feledésbe merült, az indoeurópaiak előtti európai civilizációhoz tartozik. Az európai nemzetek sovinizmusa az oka, hogy ugyanazt az ősi, európai arany bálvány civilizációt *Ukrajnában* Tripolje kultúrának, *Romániában* Cucuteni (*Kukutény* vagyis *Kukutyin*) kultúrának, *Magyarországon* tiszai kultúrának, *Szerbia, Horvátország* területén pedig Vinča kultúrának hívják. Az *Égei-tenger* partján még nevet sem adnak neki, mert az indoeurópaiak kitartóan azt állítják, hogy ők már ott voltak, ezért bármit találnak ott, az egyszerűen görög, protogörög vagy pregörög, de mindenképpen görög! Mi több, a románok erdélyi ásatásaik során tonnányi bronzleletet találtak, amik teljes mértékben megegyeznek a *Tisza völgyében* talált leletekkel. Ezeket a leleteket a románok az „északi trákoknak” tulajdonítják. Így jött létre egy újabb „szellemnép”, amit ráadásul csak a román tudósok ismernek. A *Tisza völgyében* találtaknak viszont nem tulajdonítanak nagy jelentőséget *Magyarországon*, mert a magyar akadémiai történetírás szerint ezek a tárgyak nem tartoznak a magyarokhoz NADDEO 2008.

5. KELTA-SZKÍTA TÖRZSEK A KÁRPÁT-TÉRSÉG KELETI RÉSZÉN

Amíg *Európa* nyugati területeinek kelta törzsei többnyire csak egy turáni betelepedési hullámot fogadtak magukba a szkítákkal, addig a *Kárpát-térség* még további legalább négyet a hunoktól a magyarokig, de ide sorolhatjuk a szarmata és jász beköltözéseket is. Mint később kiderült, ezeknek a beköltözéseknek nagy jelentősége lett. A sztyeppei rokoni népek megerősítették egy törzs életképességét, harckészültségét és egységes jellegét. Így történhetett meg, hogy míg a római légiók *Nyugat-Európában* korán és rövid idő alatt komoly katonai sikereket értek el, addig keleten hosszas háborúkra kellett berendezkedniük. Nyugaton a gallok területének elfoglalásához 5 év, keleten a dákok megtöréséhez 19 év, a pannonok országának teljes leigázásához 23 év kellett. Ugyanakkor a kelta törzsek alkatuknál fogva nem tudtak összefogásra törekedni. Mivel nem volt központosított közigazgatásuk, modern értelemben vett hadvezetésük, így nagyon kis hatékonysággal tudták felvenni a harcot a szervezett, jól felszerelt és fizetett római légiókkal szemben. Emiatt sok kelta törzs támogatta és kiszolgált a rómaiakat, adót fizetett, így kerülve el a leigázást. Ennek viszont az lett a következménye, hogy a kelta és szkíta törzsek is gyakran fordultak egymás ellen, egymást leigázva „versengtek” a rómaiaktól várt, elsősorban gazdasági előnyökért. Ennek oka, hogy a görög, majd a római hatalom kiterjedésével a kelták körében is megindult a korábbi közösségi együttélés differenciálódása. A görög kereskedők már korábban is bekapcsolták a kelta területeket a pénz alapú árucserébe, amely a rómaiak által méginkább kiteljesedett. A kelta törzsek körében is megjelent az erős társadalmi tagolódás. Ilyen volt a dákok társadalma is, ahol kialakult az alantas „hosszúhajúak” rétege és a vezető „süvegesek” szűk köre. Megindult a belső harc a katonai hatalomért. Ennek nyomán keleten a dák süvegesek hoztak létre akkori értelemben „modern” államot.

5.1. Dákok-géták-trákok

A Hérodotosz⁴³ által gétáknak, Sztrabón⁴⁴ által dákoknak nevezett törzsek, akik Sztrabón szerint azonos nyelven beszéltek a keleti kárpáti tájak medencéiben éltek, de a mai *Moldva* területén is jelen voltak. Több forrás szerint hozzájuk tartoztak a moiszoszok és a trákok is. Kr. e. VIII. században újabb keletről jövő betelepedés történt, megjelentek a gétádák-trák törzsek területén a velük rokon nyelvet beszélő szkíta agathürszökök, akik hamarosan felolvadtak a többségi ősnyelvi népességben. A Kr. e. IV. században újabb keleti betelepedés történt, ezt az indoeurópai történetírás „alföldi kelta” betelepülésnek írja le. Ekkortól van adat az erdélyi nemesércbányászatra épülő kelta pénzverésről, illetve a görögökkel folytatott kereskedelmi kapcsolatokról. A Kr. e. II. századtól a kereskedelmi tevékenység kibővült, a dák területek kapcsolatba kerültek az illíriai és az itáliai görög kereskedővárosokkal. A Kr. e. I. századból komolyabb törzsi differenciálódásról tudunk. A dákok háttérbe szorultak más törzsekkel szemben, nem jutottak politikai szerephez, és megjelentek az anatóliai, kotinói, teuriszközi törzsek. A kereskedelmi tevékenység szűkebb lett, és elsősorban a római kapcsolatokra épült. Belső villongások nyomán Kr. e. 64 körül Burebista (görögösen Boirebisztasz) egyesítette a dák törzseket⁴⁵. Vezetésével a dákok más környékbeli kelta és szkíta törzsek ellen fordultak. Katonailag uralma alá hajtotta *Erdély* és *Moldva* területét, majd „országát” a *Tiszáig* és a *Fekete-tengerig* terjesztette ki, így egyesítette a kárpát-medencei dákok és szkíták, az al-dunai géták lakta tájakat. Burebista katonai ereje révén a római beharcolásokba is beleszólt. Kr. e. 48-ban a Caesar⁴⁶ és Pompeius⁴⁷ közötti konfliktusban utóbbit segítette, sereget küldött támogatására, de Pompeius ennek ellenére alulmaradt.

⁴³ Herodotosz (Ἡρόδοτος, Kr. e. 484–425) ógörög történész, fő műve, a „Történelem” (Ἱστορίαι) a görög-perzsa háborúkról szól, de bemutatja az *Óperzsa Birodalom* népeit, földrajzát is. Munkássága hatalmas forrásanyagot jelentett a korabeli történelmet, néprajzot és földrajzot kutatók számára.

⁴⁴ Sztrabón (Στράβων, Strabón, Strabon, Strabo, Kr. e. 63–Kr. u. 23) ókori görög utazó földrajzi író. Legnagyobb műve a „Geógraphika”, amely 17 könyvből álló földrajzi leírás.

⁴⁵ Ezen egyesítés okán Burebistát a román történetírás „dák királynak” nevezi, holott a királyság intézménye, koronázás, udvartartás, rendeletek, kormányzati politika nem társult vezetéséhez. Burebista egyszerű törzsfő volt, aki katonai hatalma révén politikai tényezővé is vált.

⁴⁶ Caius Iulius Caesar (Kr. e. 100–44) római hadvezér és politikus. Fontos szerepet játszott a köztársaság felszámolásában és a császárság intézményének létrehozásában. Elfoglalta *Galliát*, és elsőként vezetett hadjáratot *Britanniába*.

⁴⁷ Cnaeus Pompeius Magnus (Kr. e. 106–48) római hadvezér és politikus volt a késői *Római Köztársaság* idején.

Julius Caesarnak a nyugaton élő keltákkal való háborúban jelentős szerepe volt. Ő igazta le a gall törzseket⁴⁸, mintegy öt évig tartó véres háborúban. A jól szervezett, jól felszerelt római haderővel szemben a gallok szinte tehetelenek voltak. A kelták nem voltak képesek egyesíteni a törzseket, nem jött létre központosítás, így a katonai fölény mellett a belső széthúzás is a rómaiaknak kedvezett. Julius Caesar a gall törzseket Kr. e. 58 és Kr. e. 53 között véres csatákban győzte le. Ellene Kr. e. 54-ben Ambiorix vezetésével helyi lázadás tört ki, majd Kr. e. 53-ban Vercingetorix⁴⁹ vezetésével már egy összefogottabb harc bontakozott ki. Vercingetorix a legtöbb gall törzset egyesítette és háborút robbantott ki a rómaiak ellen, amelyet már korszerűbb hadvezetési stílusban folytatott. Már apja, Celtillus is a törzsek egyesítésén dolgozott, azonban a gallok egy csoportja – mert attól féltek, hogy *Gallia* királya akart lenni – végzett vele. A döntő csata *Alesia*⁵⁰ mellett zajlott le, ahol a rómaiak leverték a felkelőket.

Burebista Kr. e. 45 vagy 44-ben halt meg, egyes források szerint meggyilkolták. Utóda Dekaineosz lett, aki elvesztette az elfoglalt területek nagy részét, uralma csak az *Erdélyi-medencében* maradt fenn, *Munténia*, *Olténia*, *Moldva* és *Dobrudzsa* területe önállósult, a basztarna és géta törzs vezetésével, több forrás szerint, „fejedelemségek” jöttek létre. Dekaineosz elkezdte terjeszteni a Zamolxis hitet a törzsek körében, és hogy a leszakadó területeket újra integrálni tudja, további római kapcsolatokra törekedett. A római polgárháborúban Octavianusnak (a későbbi Augustus császár) ajánlkozott szövetségesként, aki azonban Kotiszóval *Olténia* és a *Temesköz* törzsfőjével lépett szövetségre. Kr.e. 29-ben Kotiszó vereséget szenvedett *Macedonia* helytartójától, ezután a Dekaineosz vezette dákok harcoltak Augustus oldalán. A leírások szerint a dáknak nevezett törzsek közül csak egy volt ténylegesen dák. A basztarna és még másik három kelta törzsről szólnak a krónikák, így dák „egységről” nem lehet beszélni. A dákok egy volt a sok kelta törzs közül, csak korábban a szomszéd törzsek leigázásával növelték hatalmukat. Ezek között helyi háborúk is kirobbantak, az *Al-Dunánál* a szarmaták és a jazigok csökkentették a dák területeket. Dekaineosz Kr. e. 31-ben halt meg, őt Kotiszó követte az

⁴⁸ A „gall” római megnevezés, jelentése 'kelta'. Gallok alatt mintegy 40 törzset értettek.

⁴⁹ Vercingetorix (franciául Vercingétorix, Kr. e. 72 – Kr. e. 46) az arvernus törzs vezetője volt.

⁵⁰ *Alesia* a mandubius törzs fő helye volt *Belgicában* (a mai *Burgundiában*). A várost Kr. e. 52-ben Julius Caesar elfoglalta és elpusztította.

uralkodásban. Őt Kr. e. 11-ben Comosicus, majd Kr. u. 29-ben Szkorilo (Coryllus) követte, akit 69-ben Duras váltott a dák törzs élén.

A kelta dákok és géták népiségének és kultúrájának megítélésében a kommunista román történetírás elterjesztette az „önálló nép, önálló állam” képét, amellyel e kelta néptörzset mintegy kiemelte az „átlagból” és olyan tulajdonságokkal ruházta fel, amelynek nyomán „méltó” lett arra, hogy a románság „őseit” tisztelhesék bennük. Ugyanakkor a román tudomány kiemelt figyelme a géta-dák kultúra iránt, segített jobban megismerni a kelta kultúrát, hiszen a kutatások végeredményben a kelta leleteket érintették, akkor is, ha a román régészek és történészek leszűkítették az azokból levont következtetéseket a dákokra. A történész-néprajzkutató Alexandru Popescu írja az 1982-ben megjelent „A géta-dák kultúra” (Cultura geto-dacă) című könyvében: *„A Burebista vezette központosított és független állam létrejötté, akárcsak a géta-dákok történetének többi jelentős mozzanata olyan harmonikus, kiegyensúlyozott fejlődés eredménye, mely egyaránt megnyilvánult a román nép ősei anyagi és szellemi műveltségének minden területén. A géta-dákok ősi kulturális hagyományokat követő, azokat magasabbrendű formákba ötvöző politikai és társadalmi-gazdasági élete szakadatlanul új és új távlatokat nyitott e nép szellemiségének kiteljesedése előtt.”* Írásában idézi Constantin Daicoviciu⁵¹-t: *„E kultúra teremtő gyökerei mindenekelőtt töretlen helyi hagyományaiban rejlenek, melyeknek továbbfejlesztése révén egy magasfokú, a nagy ókori civilizációkéval összehasonlítható kultúra szintjére emelkedett.”*, majd Ion Crișant⁵²: *„Burebista idejében a géta-dák kultúra minden tekintetben összehasonlítható, mi több, sok vonatkozásban magasabbrendű volt mint a korabeli Európa más, a görög-római határokon kívüli fejlett kultúrái.”* Popescu Mircea Eliade⁵³ nyomán írja, Crișant idézve, hogy *„a géta-dák*

⁵¹ Constantin Daicoviciu (1898–1973) történész, régész, kommunista politikus, a kolozsvári Babeș-Bolyai Tudományegyetem egykori rektora. Politikai szempontból Daicoviciu az első kommunista pártfőtitkárhoz Gheorghe Gheorghiu-Dejhez állt közel. 1961-ben az Államtanács tagjává választották Gheorghe Gheorghiu-Dej elnöksége alatt. A történelemben nacionalista álláspontot képviselt, a dák-római folytonosság elméletének egyik kidolgozója, sokak szerint az „atyja” volt.

⁵² Ion Horațiu Crișan (1928–1994) történész, régész. Az 1960-es évektől ő vezette az ásatásokat, amelyeknek célja volt alátámasztani a dákok folyamatos jelenlétét Románia területén.

⁵³ Mircea Eliade (1907–1986) vallástörténész, filozófus, író. Az Antonescu-rezsim képviseletében diplomáciai szolgálatot teljesített Londonban és Lisszabonban. Az antiszemita és magyarellenes félkatonai szervezetként működő Vasgárda propagandistája volt. A háborút követően a Sorbonne-on tanított, és a párizsi Román Kulturális Központ elnöki posztját töltötte be. 1956-tól Chicagóban vállalt egyetemi katedrát. Nyolc nyelven beszélt folyékonyan. A nemzetközi tudományos élet a második világháborút követően nagyon elismerte Eliadét, ugyanakkor politikai múltját sokáig homály fedte.

kultúra létrejöttének időszaka megelőzi a Közel-Kelet és a földközi-tengeri térség civilizációinak születését. Ami pedig fejlettségi fokát illeti, bebizonyosodott, hogy például Burebista idejében a géta-dák kultúra minden tekintetben összehasonlítható, mi több, sok vonatkozásban magasabbrendű volt mint a korabeli Európa más, a görög-római határokon kívüli fejlett kultúráinál⁵⁴, aztán megállapítja: „A géta-dákok rendkívül eredeti kultúrája nem zárkózott el a külső hatások elöl, ezeket azonban magához idomította, átalakította és gyakorta tovább gazdagította.” A XX. század második felének román kutatásai kiemelték a géta-dák kultúra időbeli és térbeli fejlődésének jellegzetességeit. A trák kultúra alkotórészének írják és kifejtik, hogy a géta-dák kultúra kezdetei egybeesnek a nagy, indoeurópai eredetű etnikai közösség törzseinek a Rodope és Kárpátok északi részének bronzkorra tehető letelepedésével. Ez az egyik komoly „csúsztatása” a román történetírásnak: a dákokat indoeurópaiként állítja be, ezzel is a római elméletet mintegy „előkészítve”. Popescu kifejti: „A trák-géta-dák kultúrában, természetesen, öröklődtek a korábban itt élt népeiségek hagyományai is. Az elkövetkező időszakban, egészen Dácia római provinciává szervezéséig (i.sz. 105–106), a géta-dák kultúra megszakítatlanul fejlődött. Legnagyobb felvirágzásának korszaka, melyben érett és eredeti, egyes kutatók szóhasználatával élve „klasszikus” formákat öltött, hozzávetőlegesen az i. e. II. században kezdődik. A dák kultúra, a román nép ősei civilizációjának egészével egyetemben; a Burebista vezette központosított és független dák állam létrejöttével éri el csúcspontját (i. e. I. század közepe). Az idő síkján tehát mindenekelőtt a fejlődés folytonossága jellemzi, s e sajátosságát megőrzi majd a dák-római és a román kultúra keretében is.” „Térbeli fejlődését illetően kiemelkedő jellemvonása a géta-dákok egész elterjedési területén, a kárpáti-dunai tájakon megfigyelhető kulturális egység.” írja Popescu. Aztán megtudjuk, hogy minden kutatás célja valójában maga a prekonceptió. Popescu hangsúlyozza, hogy „a géta-dák törzsek központi szállásterülete, állandó lakóhelye megegyezik magával a román nép kialakulási területével.” Ezzel kiemeli, hogy „a géta-dák elem biológiai, etnikai és kulturális alaprétégként játszott szerepe alapvető a román nép kialakulásában” POPESCU 1977. [pp. 5–8].

⁵⁴ A hivatkozott mű: Crişan Ion Horaţiu: Burebista și epoca sa, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1977. [p. 462.]. A mű magyarul is megjelent: Burebista és kora, Tudományos és Enciklopédikai Könyvkiadó, 1980. Bukarest.

A kelet-kárpáti és alsó-dunai kelta törzsek területe nem kapott közvetlen római hódítást, e törzsek kiegyeztek a római hatalommal, ezzel megtarthatták függetlenségüket. Ennek szakadt vége a Kr. u. 80-as években. Duras 84-ben zsákmányszerző céllal hadat vezetett a rómaiak uralma alatt álló *Duna* jobb parti területek ellen. A rómaiak ellentámadást indítottak, de az erdélyi *Vaskapu* hágónál, *Tapae* falunál vereséget szenvedtek. *Tapae* helyét Erdélyben, Hunyadban *Zajkány* [*Zeicani*] községgel azonosítják, amely nem messze található *Várhely* [*Sarmizegetusa*] helységtől. *Várhely* mellett feküdt az egykori dák „főváros”. Ennek eredeti nevééről nem maradt megbízható feljegyzés. Előfordul *Zarmizegethousa*, *Sarmizegetusa*, *Sarmategte*, *Sarmazege* formában is. Ezek a nevek a szarmata népvévet idézik.

A Kr. e. VI–V. században a *Don* folyótól keletre a *Volga* és a *Káma* folyók összefolyása körül az 50. és 60. szélességi kör között a *Kelet-európai-síkvidék*, területén volt a szarmata őshaza. Róluk Hérodotosz tudósított, népvük általa leírt formája: sauromati, mai kiejtéssel szarmata. A szarmaták a szkíták földjétől északra laktak⁵⁵, a *Don* folyó nagy kanyarjától északra. Pusztai harcos népek voltak, nemcsak a férfiak, a nők is harcoltak. Nyelvük különbözött az őslakó szkítákétól, Hérodotosz írja, ha a szkíták nyelvét eltanulták, akkor is hibásan beszéltek és hozzá teszi, erre a tartózkodási helyükre déli irányból érkeztek, a *Fekete-tenger* és a *Kaszpi-tenger* délkeleti térségéből. Ezek a déli sztyepei területek az északi elvégződéseik azoknak a pusztáknak (fátlan területeknek), ahol nagy nyájak és csordák legeltetése az ember fő élelemforrása volt. Ez a hatalmas terület az *Iráni-felföld* területét, a *Tigris* folyó keleti oldalától egészen a mai *Afganisztán* és *Pakisztán* országhatáráig terjedő vidéket öleli fel, ez *Mezopotámia* keleti oldala. A táj legfontosabb jellemzője, hogy felföld jellegéből adódóan hegyes-dombos, száraz, helyenként sivatagos, jobbra sztyeppi (rét-legelő) típusú élőhely. Csak néhol erdős (erdős-sztyepp), ezért gazdaságában elsősorban legeltetési állattenyésztésre alkalmas vidék volt. Hérodotosz leírása a szarmatákról, miszerint harcos pusztai népek, vagyis állattenyésztő nomádok, régebbi hazájaként az *Iráni-felföld* pontosan megfelel. Az itt is élt szarmaták jelentek meg a leírásban, az *Urál* hegység előtti szállásterületeiken sauromati néven említik őket. Nevük 700 év múlva lett szarmata, a *Római Birodalom* császára, Marcus

⁵⁵ Hérodotosz leírásában a szkíták földje „felett” vagyis magasabb szélességeken laktak.

Aurelius⁵⁶ Kr. u. 178-ban a *Duna–Tisza közén* győzte le őket. A császár, szarmata népek egyik nagy létszámú törzse, a jazigok (jászok) felett aratott győzelme után nevüket felvette uralkodói címei közé, önmagát „sarmaticus”-nak, vagyis a 'szarmaták urának' nevezte. Addig, amíg a szarmata nép az *Urál* közelében élt, nevét a szkíta-hun (keleti) ősnéphez tartozók adták. Ezek a szarmaták adják a későbbiekben a szlávok őseit, akik helyben fejlődnek ki, mégpedig a későbbi szláv területeken élő szkíta népességgel keveredve. A szláv nép megnevezés is azon az ősi nyelven képződött, amelyen az ókor egynemzetiségű lakói beszéltek, a szkíta-hun nyelven. A szláv népek nem független törzsfajlás folyamán alakultak nemzetekké, hanem az egységes ősi népből egykoron kiválva és eltérő körülmények közé kerülve fejlődtek más néppé. Fokozatosan új szokások felvételével, vagy elszigetelődve, nyelvük megváltozásával új néptörzsek alakultak ki. Krisztus születése körüli időszakban még az egységes szarmata megnevezések helyett inkább a népelemek egyes törzsneveit használták: alán, erán, jazig, roxolán stb. Ugyanakkor a szarmaták sem voltak később homogén törzs. Ebbe a népi halmazba tartozott többek között a gót, angol, szász, frank és néhány más szemita törzs⁵⁷ is BALAGEL 2006. A szarmaták megjelenésével indult meg *Európa* egységes szkíta-hun (keleti) nyelvű népének és törzseinek nyelvi szétválása. A szarmaták Kr. e. 250-ig a *Tanaisz* (vagyis a *Don*) folyó mellett éltek, de a következő három évszázadban több irányba szétvándoroltak. A királyi szarmaták (szaiok⁵⁸) nyugatra húzódtak, folyamatosan kiszorítva a szkítákat. A szaiok mellett a roxolánok, jazigok, urgok, thiszamaták, szaudaratók is szarmata törzsek voltak. Szövetségüket a 350-ben megindult hun (keleti) támadás szüntette meg. A hunokkal egy időre visszatért a szkíta hatalom, őket az avar kagánok katonai hatalma, majd a magyarok államszervezése követte. Amíg a szarmata ősök később nyelvileg szlávává, germánná váltak, addig a

⁵⁶ Marcus Aurelius (121–180), Imperator Caesar Marcus Aurelius Verus Augustus, római császár 161 és 180 között. Uralkodása alatt végig háborúzott, a pártusok, a germánok ellen. Ő építette ki *Pannónia* katonai védelmét, ahol markomannok, kvádok, szarmaták, jazigok ellen vitt sikerre hadjáratokat. 176-tól elindította a negyedik keresztényüldözést. Pestisben halt meg egyik feltételezés szerint *Bécs* (*Vindobona*), másik szerint *Szerémvár* (*Sirmium*) városában

⁵⁷ A szemita összefoglaló népmegnevezést nem emberi rassz értelemben, hanem egy nagyobb szállásterület lakóiként, tehát inkább földrajzi fogalomként kell értelmezni. A szemita törzsek életfelfogásában válik elsőként jellemzővé az emberiség történetében a katonai hatalomra építő imperialista, hódító gyarmatosító állampolitika.

⁵⁸ A „szai” megnevezés a szkíta-hun „szak”-ból alakult, jelentése: 'valaminek része'. Ez adta a szakák más néven székelyek megnevezésének alapját is. Róluk a továbbiakban még lesz szó.

magyar katonai betelepedés nyomán a szkíta-hun leszármazók meg tudták tartani ősi nyelvüket a *Kárpát-térség*ben. Ennek leszármazója a magyar nyelv is. A szarmaták ugyanazt a szó- és nyelvtani készletet használták, amit a szkíták, hunok, ősmagyarok. A hangváltozások a szarmatákra jellemzően másképp alakultak, amelyek megmaradtak a *Kárpát-medencei* magyarság nyelvjárásaiban is FARAGÓ 2017. [pp. 163–164.]

Az egykori dák központ, *Várhely* nevét a hegyekben található római romokról kapta, mivel itt építtette fel Traianus a meghódított *Dacia* székhelyét *Ulpia Traiana* néven. A római város a rómaiak kivonulása (271) után elnéptelenedett és rommá vált. *Várhely* román neve *Gradište* volt, 1941-ben hatósági úton, emlékező céllal változott *Sarmizegetusa* formára. A *Gradište* alak szláv eredetű, jelentése 'vár', a román változat „cetate” = 'kővár' lenne. A rómaiak felett aratott győzelem öröme a dák vezér Duras felvette a Decebal ('nagy') nevet. A rómaiak 87-ben megtámadták a dákok területeit, az akció sikerrel zárult, ezért 89-ben Decebal kénytelen volt békét kérni. Ennek értelmében vállalta, hogy a dák fegyveresek megvédik a *Római Birodalmat* az északról jövő támadásoktól, cserében megtarthatta hatalmát. Így a dákok ugyan római függésben, de szabadként élhettek tovább. 96-ban Domitianus (Flavius-dinasztia) római császár gyilkosság áldozata lett, új dinasztia (Antoninusok) került hatalomra. 98-tól Traianus⁵⁹ lett a császár, átértékelte a dák kapcsolatot és a dák hatalmat veszélyesnek nyilvánította *Róma* számára. Más feltevés szerint az átértékelésnek gazdasági okai voltak, az erdélyi arany és sóbányák jövedelmét kívánta Traianus megszerezni. Mindenesetre 101-ben Traianus hadjáratot indított a dák területek ellen és *Tapae* mellett győzelemre vitte a támadást. Decebal ezután megtámadta a *Dobrudzsában* állomásozó római helyőrséget, de a támadást visszaverték. Decebal újra békét kért. Ez azonban csak az erőgyűjtést szolgálta. Decebal leigázta a római szövetségben álló jazigokat, amíg Traianus hidat építtetett a *Dunán Szörényvár [Drobeta Turnu Severin]* mellett⁶⁰. 105-ben a rómaiak ezen a

⁵⁹ Traianus császár (Marcus Ulpius Traianus, Kr.u. 53–117) római császár 98-tól.

⁶⁰ A rómaiak *Dacia* elleni hadjáratát szolgálta Traianus hídjának megépítése Kr. u. 105-ben a *Vaskapu-szoros* keleti bejáratánál. Az 1135 méter hosszú, 15 méter széles híd 19 méter magasan húzódott a *Duna* felett a mai *Szörényvár [Drobeta-Turnu Severin]* és *Kladovo* között. A hidat Damaszkoszi Appollodórosz tervezte, és íveinek hosszát (52 m) több mint egy évezreden át nem haladta meg a hídépítészet. A 20 kőpillérré emelt faszerkezetet már Aurelianus római császár leromboltatta *Daciából* való kivonulása után, de alacsony vízállás esetén a pillérek maradványai még a XIX. század közepén is láthatóak voltak. 1906-ban a Duna Bizottság két pillért felrobbantott, mert zavarták a hajózást. 1982-ben még 12 mederpillér maradványait tudták azonosítani archeológusok. Ma már csak a szárazföldi, bejáratí pillérek láthatóak a *Duna* két partján.

hídon átkelve indítottak megsemmisítő támadást a dákok ellen és sorozatos vereségeket mértek Decebal hadaira. 106-ban már az erdélyi dák központot a *Várhely* melletti *Sarmizegetusát* is elfoglalták. Az ostrom után a lakosságot lemészárolták. Decebal, hogy ne kerüljön római fogságba, öngyilkos lett. A dákok maradék függetlenségüket is elvesztették, ezután megalakult a római *Dacia* provincia.

Mi az oka a dák függetlenség elvesztésének? Mesterházy Zsolt vizsgálta a kelták–szkíták és a rómaiak közötti hadviselési és politikai viselkedési tényezőket. Ő arra a megállapításra jutott, hogy a keleti (szkíta–kelta) népek alkatilag nem voltak képesek az összefogásra és a támadó védekezésre. Ezt a megállapítását a nyugat-európai és a *Kárpát-térségi* keletiek rómaiak elleni lázadásainak vizsgálata nyomán igazolta. *Nyugat-Európa* keltái az egy turáni–szkíta hullámmal népileg nem erősödtek meg kellőképpen. Ahogy a valamikori *Noricum*⁶¹ és *Raetia*⁶² területén, továbbá a *Fekete-erdőig* és *Svájcig* kiterjedt hun letelepedés sem erősítette meg az ottaniak szkíta-hun jellegét eléggé. Ennek oka a már nem jelentős szkíta-hun alapnépesség, vagyis olyan mértékű latinosodással kerültek szembe e törzsek, amelyet létszámarányaiknál fogva már nem fordíthattak vissza. A dák (dana-szkíta)-kelta Burebista erdélyi kísérlete az I. század folyamán egy nagyobb véderejű állam létrehozására szükségszerűen vallott kudarcot. A szövetséget megteremtette ugyan, de védekezőképessége nem volt elégséges a számára ismeretlen erejű támadókkal szemben. Az ő esetében is az történt, ami *Galliában* Vercingetorix egyesítési kísérlete kapcsán száz évvel korábban Caesar ellenében. Ezek a kísérletek törvényszerűen buktak el, de nem elsősorban a támadók kíméletlensége miatt, hanem az egyéni szabadságra épülő ragozó nyelvű társadalmak azon közös tulajdonságán múlt, miszerint a népek vezetőinek meg sem fordult a fejükben az egyéni szabadság alapvető jogát korlátozni, vagyis erőszakos jellegű uralmat gyakorolni. Vercingetorix már pusztán csak egyesítési kísérlete okán is mély

⁶¹ *Noricum* másként *Noricus ager* római provincia volt a *Duna* mellékén. Északon a *Duna*, keleten a *Bécsi-erdő*, délen a *Száva* és a *Karni-Alpok*, nyugaton az *Inn* határolta. Így területe kiterjedt a mai *Alsó-Ausztria* és *Felső-Ausztria*, *Stájerország*, *Karintia*, *Krajna* területére, *Pinzgau* és *Salzburg* vidékére, a *Puster-völgyre* és az *Inn-völgyre*.

⁶² *Raetia* (*Rhaetia*) római provincia, a nevét a kelta rét népről kapta. A mai *Svájc* keleti és középső részét foglalta magába (benne a *Felső-Rajna vidéke* és a *Boden-tó*), *Bajorország* déli részét, *Felső-Svábföld*, *Vorarlberg*, *Tirol* nagy része és *Lombardia* egy része is hozzá tartozott. Tőle keletre terült el *Noricum*. Később *Vindelicia* (a mai délkelet *Württemberg* és délnyugat *Bajorország*) szintén *Raetia* része lett.

érzelmeket sértett népében, így az nem tudott feltétel nélkül megbízni benne az egyesítési tervek megvalósításában. Sajnos a veszély felismerése kevés volt az eredményes ellenállás kifejtéséhez, és a félbemaradt illetőleg a nem eléggé határozott egységes hatalom kiépítése éppen a viszonylag kisszámú turáni beköltözéssel magyarázható. Amint az etruszkokat, a galliai és britanniai keltákat, úgy a kárpát-medenceieket, a dákokat sem lehet felelőssé tenni olyasmért, ami meg sem fordulhatott a fejükben – az erős és elnyomó jellegű központi hatalom kiépítésének hiányát. Ez a viselkedésforma is cáfolja e népek indoeurópaiságát, igen erősen érvvel az indoeurópai származás ellen, hiszen társadalmaik vérségi kötelékeken nyugvó, jelentős fokú egyéni szabadságot biztosító szervezete turáni találmány. Ennek ellentéte indoeurópai eredetű gondolat MESTERHÁZY 2002.

A rosszul védhető dák törzsek lakta területek római meghódításának legnyomósabb indoka az erdélyi aranylelőhelyek kiaknázása volt. *Róma* számára ez adta *Dacia* fontosságát. A kőbányák mellett a vasérc és sólelőhelyek önmagukban is fontosságot adtak a területnek, de a legnagyobb jelentősége az aranybányáknak volt. A régészeti leletek nyomán a kelta-dákok inkább az ezüst ékszereket kedvelték, de azt tudjuk, hogy korábban is folyt aranytermelés *Erdélyben*. Ez folytatódott újult erővel a provincia megalapítása után. Az ércbányakörzet császári tulajdonban volt, települései nem rendelkeztek városi önkormányzattal. A bányászat központja az *Erdélyi-érchegységben* az *Aranynégyező*⁶³ területén volt, ahol *Ampelum (Zalatna [Zlatna])* és *Alburnus Maior (Verespatak [Rosia Montana])* nagyobb települései mellett kisebb falvakban éltek a bányamunkások. A rómaiak irányította bányászat legkésőbb Hadrianus uralkodása alatt megkezdődött BARTA-BÓNA-MAKKAI-MÓCSY-TÓTH E.-VÉKONY 1986. 1986. [pp. 60–61.].

⁶³ Ipartörténeti alapon létrejött történeti-földrajzi táj az *Erdélyi-érchegység* területén. A *Detonáta* és a *Zalatnai-hegység* ókortól ismert és művelt jelentősebb bányái tartoznak hozzá, s a terület sarokpontait négy bányaváros adja. A táj északi-északkeleti szögletében, az *Aranyos* folyó völgyében *Aranyosbánya [Baia de Arieș]*, délkeleten *Zalatna [Zlatna]*, délen *Nagyág [Săcărâmb]*, nyugaton *Brád [Brad]*. A térség a középkorban is Európa egyik leggazdagabb nemesérc kitermelő vidéke volt, s ma is gazdaságának alapja a színesércbányászat. A legrégebbi bányák *Verespatak [Rosia Montana]* térségében vannak, de további több híres bányásztelepülés is fekszik területén. Ilyen *Abrudbánya [Abrud]* és *Kisbánya [Baia]*. Településeinek középkori magyarsága a román felkelések idején fogyott meg ill. tűnt el teljesen.

6. LATIN HÓDÍTÁS A KÁRPÁT-TÉRSÉG KELETI RÉSZÉN

Kr. u. 106 nyarán a rómaiak dákok ellen vívott háborúja véget ért, Rómában diadalmenettel tették közszemlére a legyőzött Decebal fejét. A dák területet római katonaság szállta meg. A dák törzsfők kincseinek javát, amelyet a *Sargetia* patak (*Sztrigy*) medrében rejtettek el, egy dák főember árulása segítségével szerezték meg a rómaiak. Az első helytartó, Terentius Scaurianus (106–112) gyors ütemben indította meg a provinciává szervezést, amely már hivatali ideje alatt le is zárult. Scaurianus elvégeztette a censust (népszámlálás), és felmérte a földterületet. Kijelölték a határokat, megszervezték azok védelmét és a táborokat biztonságos útvonalakkal kötötték össze. Ugyanakkor a más provinciákban már bevált határvédelmi megoldásokat *Daciában* nem lehetett alkalmazni. A II. század elejére a *Római Birodalom* európai tartományi határai főképpen folyóvizek voltak. A legiók és a segédcsapatok elsősorban a folyók (a *Rajna* és a *Duna*) vonalára zárkóztak fel. Ahol ez nem volt lehetséges, mint *Germania* déli részén és *Raetiában*, még a tagolt domborzatú területen is nyílegyenes védelmi vonalat hoztak létre földsáncból, árokból. *Daciában* a hegy- és vízrajz e védelmi megoldásoknak nem kedvezett. Mintegy tíz évre volt szükség, hogy a magas hegyeken, mély völgyeken, gyors folyású folyókon és hágókon keresztül a hadászatiilag megfelelő táborsort kiépítsék. A tartomány szélein épült táborok jelentették egyúttal a birodalom határát is. Ezt a munkát a külpolitikai szempontok, tehát az új provincia környékén élő meg nem hódított szabad kelta törzsek, a még szabad dákok, nyugaton a szarmata-jazig, keleten a szarmata-roxolán lakosság is befolyásolta, mert esetleges támadásaik ellen a megfelelő védelemről gondoskodni kellett. A legiók mellett nagyszámú segédcsapat védte a provinciát. Egységeik létszáma általában 500 vagy 1000 fő volt. Más tartományokhoz hasonlóan a táborok külső védműveit eleinte itt is földből és cölöprendszerből emelték. A II. század húszas éveire a hadrend állandósult. A táborokkal egy időben

épültek meg az azokat összekötő utak is. A katonaság által végzett útépités már a provinciászervezés kezdetén megindult, hiszen az utánpótlási vonalak létfontosságúak voltak, különösen egy olyan terület esetében, amelyik mélyen benyúlt a *Barbaricumba*⁶⁴. A tartomány északi részén, Erdélyben *Potaissa (Torda [Torda])* és *Napoca (Kolozsvár [Cluj-Napoca])* között 109–110-ben már készen volt az út, az összeköttetést a birodalommal a *Drobeta*-nál (*Szörényvár [Drobeta-Turnu Severin]*) még a két dák háború között megépített kőhíd, és nyugatabbra *Lederata (Palánka [Bačka Palanka])* mellett hajóhíd biztosította. A tartomány első városában, *Colonia Dacicában (Sarmizegethusa)* Traianus a dák háborúban részt vett legiók kiszolgált katonáit telepítette le. A háborúk miatt csökkent lakosságú terület benépesítésére Traianus – a késő antik történetíró, Eutropius⁶⁵ szavaival – az egész római világ területéről nagy tömeg embert költöztetett át *Daciába* BARTA–BÓNA–MAKKAI–MÓCSY–TÓTH E.–VÉKONY 1986. 1986. [pp. 46–52.].

A kelta dákok földje a hódítással római állami föld lett, amelyet igazgatási tekintetben különféle kategóriákba osztottak: katonai territorium, municipális territorium és császári birtok. Traianus a hódítás után rövidesen megadta *Daciának* a provincia státuszt. Bármilyen népesség áttelepítése a ritkán lakott területre aligha lett volna vonzó, ha a frissen meghódított vidéken még a bizonytalanság látszatát keltő katonai igazgatás van érvényben. Ugyanakkor *Dacia* meghódításával a harcok nem múltak el teljesen, ami rányomta bélyegét a közigazgatásra. 107–108-ban a tartomány nyugati határán *Alsó-Pannonia* helytartója, a későbbi császár, Hadrianus bocsátkozott harcba a szarmata-jazigokkal, akik szállásterülete a *Duna–Tisza* közén és a *Tiszántúlon* volt, noha azok a dák háborúban még a rómaiakat segítették. Ezt követően a külpolitikai helyzet rövid időre megnyugodott, és a tartomány biztonsága is szilárdnak látszott. Ennek nyomán *Daciában* 110-ben leszerelték a segédcsapatokban a szolgálatukat letöltött katonákat, majd 114-ben a pártus háborúba már csapatokat is vontak el a daciai hadseregből. A békés időszak azonban csupán rövid

⁶⁴ *Barbaricum*: a történelemben és a régészetben használt földrajzi név, azt a területet jelölte, amely a rómaiak által barbároknak nevezett népek lakóhelye, nem római, de ahhoz közeli igazgatású terület volt. Gyakorlatilag a római limesen túl fekvő részek, amelyekre nem terjedt ki a római közigazgatás ellenőrzés, de mégis a római világban volt. Egyfajta „rómaihoz közeli”, katonailag általában ellenőrzött, de római szempontból „nem biztonságos” területek összefoglaló neve.

⁶⁵ Eutropius (IV. sz.–387) római történetíró. Egyetlen fennmaradt munkája 370 körül született, címe „Róma rövid története”.

ideig tartott. Amikor 117-ben meghalt Traianus, *Dacia* térségében lezajlott az első nagy erőpróba a birodalom és a környező népek között. A szarmaták két törzse, a jazigok és a roxolánok rátörtek a két *Moesiára*⁶⁶, a harcok *Daciát* is érintették. A háborút a roxolánok esetében a római anyagi támogatás csökkenése, a jazigoknál pedig területi követelések okozták, valamint, hogy az új provincia az *Al-Dunánál* elszakította egymástól a két rokon népet. Hadrianus leromboltatta a Traianus-híd felső szerkezetét, hogy a barbárok ne tudják átkelőként használni. A császár kiegyezett a roxolánokkal, a jazigokat pedig összehangolt támadással törte le. A 116–118-as szarmata háború megmutatta, hogy *Daciának* kevés a jelentősége a *Dunától* délre eső provinciák védelmében. A jazigok a tartomány nyugati, a roxolánok a keleti oldalán, tehát a *Temesközön* és *Havasalföldön* keresztül be tudtak törni a birodalomba, s ezt az új tartomány sem tudta megakadályozni. A roxolánok és a jazigok a lovas harcmodornak kedvező olténiai síkságon harapófogóba tudták szorítani, és el tudták vágni a tartomány erdélyi területét, a drobetai hídon keresztül betörve pedig *Moesiát* fenyegették. Így Decebal hatalmának megdöntésével a rómaiak megszüntettek ugyan egy veszélyes támadási gócot, ezzel azonban felszámoltak egy ütközőterületet is a szarmaták irányában. Az egységes dák hatalom veszélye megszűnt, de a megerősödött szarmaták nemcsak a birodalom dunai határát fenyegették a hosszú, alsó- és felső-moesiai dunai határszakaszon, hanem *Daciának* a természetes határokkal nem védett temesközi és olténiai határait is. Lovas harcmodoruk következtében a tartomány hegyes erdélyi részén kevésbé voltak ugyan veszélyesek, de összefogva a *Dacia* északi határán élő szabad keltákkal (dákok) és germán törzsekkel, az egész al-dunai limes-szakaszon és *Dacia* határain koncentráltan támadhatták a tartományt és a birodalmat. A *Daciával* megnövekedett birodalmi határ védelme tehát sokkal nagyobb fegyveres erőt és felkészültséget kívánt, mint a rövidebb dunai szakasz. Ezek ismeretében uralkodása kezdetén Hadrianus, akinek stratégiai elképzelései elsősorban védelmi jellegűek voltak, eljárt szott a gondolattal, hogy feladja *Daciát*, ahogy azt Eutropiustól tudjuk. Ennek lehetősége a

⁶⁶ *Moesia* római provincia a mai *Szerbia* és *Bulgária* területén feküdt. Délről a *Balkán-hegység* (*Haemus*) és a *Sár-hegység* (*Scardus, Scordus, Scodrus*) [*Šar planina*] határolta, nyugaton a *Drina*, északon a *Duna* a *Vaskapu-szorosig*, keleten a *Fekete-tenger* (*Euxine*). Főleg kelta trákok és illírek lakták. A nevé a moesi nevű törzsről kapta. *Moesia* eredetileg egy provincia volt, és egy császári legátus igazgatta. Domitianus császár osztotta fel *Felső-Moesia* (*Moesia Superior*) és *Alsó-Moesia* (*Moesia Inferior*) provinciákra. A két új provincia a *Ceburus* (*Cibritza* vagy *Zibru*) folyó nyugati, illetve keleti oldalán feküdt.

stratégiai helyzet alapján reális volt. Hadrianustól egyébként sem volt idegen, hogy elődje költséges háborúkban szerzett területeit elhagyja, így tett pl. az *Eufráteszen* és a *Tigrisen* túli területekkel. Hadrianus végül nem adta fel *Daciát*, inkább átszervezte a provincia védelmét. Megerősítette a dunai limest a várható jazig támadások ellen. Ugyanakkor a II. század második felében kitört markomannok elleni háború idején *Dacia* magas létszámú katonasága ellenére még saját védelmére sem volt képes, ezért a tartományt egy újabb legióval kellett megerősíteni. Később *Daciának* az *Olt* folyótól nyugatra eső részéből *Alsó-Dacia* (*Dacia Inferior*) néven új tartományt hoztak létre. Határa délnyugaton a *Duna*, északnyugaton *Felső-Dacia* (*Dacia Superior*) és a *Diernától* (*Orsova [Orşova]*) a *Keleti-Kárpátok* felé vezető vonal volt. Keleti határa bizonytalan: vagy az *Olt* menti táborsor, vagy a 25–35 km-rel keletebbre, az *Olttal* nagyjából párhuzamos megerősített vonal, az ún. *Limes Transalutanus*⁶⁷ lehetett. A felosztás előtt *Dacia* többi része – az északi területet leszámítva – a *Felső* vagyis *Superior* nevet kapta (*Felső-Dacia*). Ez *Erdély* központi részét és a *Temesköz* keleti felét foglalta magába egészen a *Keleti-Kárpátokig*. Valószínűleg már a 118-as rendezéskor vagy néhány évvel később (de még 124 előtt) a provincia északi részén, *Észak-Erdélyben*, a *Szilágyság* területén is újabb tartományt szerveztek *Dacia Porolissensis* néven. Nevét a fontos katonai táborról, *Porolissumról* (*Mojgrád*)⁶⁸ kapta BARTA-BÓNA-MAKKAI-MÓCSY-TÓTH E.-VÉKONY 1986. 1986. [pp. 52–57.].

Dacia Porolissensis völgyekkel tagolt hegyeinek néhol sűrű táborsora az észak felől támadó kelták (szabad dákok), valamint a később szintén észak felől érkező szkíta és germán törzsek betöréseitől védte a tartományt. Nyugaton a határ legdélibb pontja az *Aranyos* vizénél kezdődött, majd a *Biharerdő* hegységei a *Gyalui-havasok* és a *Vigyázó* adták a védelmet. Itt katonai táborot nem ismerünk. Északabbra a *Gyalu [Gilău]* és a *Sebesvár [Bologa]* táborai a *Sebes-Körös* és a *Szamos* völgyét védték. A *Meszes* hosszú gerince mentén egymást érték a táborok: *Vármező [Bucium]*, *Alsóegregy [Românaş]*, *Romlott [Romita]*, *Mojgrád [Porolissum]* két tábor a *Pomet* és a *Csitera* magaslatokon. Ezek az északi határt és az átjáróként szóba jöhető völgyesorosokat védték. A *Tihó [Tihău]* melletti

⁶⁷ Az *Olt* latin neve *Aluta*. *Limes Transalutanus* = 'Olton túli limes'

⁶⁸ Az egykoron *Közép-Szolnok vármegyében* feküdt *Mojgrád* egykori latin neve a *Porolissum* ma már a román hivatalos név része, a település román neve: *Moigrad-Porolissum*. *Mojgrád* korai feljegyzett névalakjai: *Maygrad* (1450), *Majgrad* (1609).

tábor a *Szamos Cikói-szorosát*⁶⁹ őrizte. A táborok között és előtt az őrtornyok sűrű lánc tartotta szemmel a barbaricum limeselőteret. Keletebbre a *Haragosi-rög*, az *Ilosvai-hegység* és a *Lápos-hegység* belső vonulatai alkották a határt. Itt az *Alsókosály [Cășeiu]* és *Alsóilosva [Ilișua]* táborai adták a védelmet, majd a határ egyre inkább dél felé fordulva a *Borgói-hegység* és a *Kelemen-havasok*, végül a *Keleti-Kárpátok* belső vonulataira támaszkodott. A délnyugati lejtőkön épült *Jád [Iad-Livezile]*, *Óvárhely [Orheiu Bistriței]*, a *Maros völgyében Marosvécs [Brâncovenesti]* tábora. Utóbbi *Dacia Porolissensis* legdélibb tábora volt BARTA-BÓNA-MAKKAI-MÓCSY-TÓTH E.-VÉKONY 1986. 1986. [pp. 52–57.].

Felső-Daciában (Dacia Superior) a *Temesköz* sík vidékén a szarmata-jazigok jelentették a római hatalom ellenségeit. A védelmet itt megkönnyítette a *Szörényi-havasok* és a *Retyezát* magasan húzódó gerince, így viszonylag laza táborsort tettek lehetővé. A *Temesközben* egy nyugati, külső erőd sor épült *Lederata (Palánka [Bačka Palanka])* hajóhidjától a *Tibiscumba (Zsuppa [Jupa])* vezető út mentén: *Gerebenc [Greibenac]*, *Arcidava (Varadia [Vărădia])*, *Versec [Vršac]*, *Centum Putei (Szurduk, Surduc)*, *Bersovia (Zsidovin, [Berzovia])*, *Aizis (Furluk [Fârliug])*. A drobetai híd (*Szörényvár [Turnu Severin]*) nyugati szomszédságától, *Diernától* egy másik, ugyancsak erődített út is vezetett *Tibiscumba*, amely *Pretorium (Mehádia [Mehadia])*, *Ad Pannonios (Teregova [Teregova])*, *Agnaviae (Závoly [Zăvoi])* érintésével haladt. Északabbra, a *Maros völgyéig* nem voltak táborok, itt a védelmet a *Ruszka-havas* nyújtotta. A *Maros völgyét Micia (Vecel [Vețel])*, *Felsővárosvíz [Orăștioara de Sus]*, *Bucsum [Bucium]*, *Csigmó [Cigmău]*, végül *Apulum*⁷⁰ (*Gyulafehérvár [Alba Iulia]*) légió táborra zárta le. A *Maros völgyétől* északra az *Erdélyi-érchegység* és a *Biharerdő* volt a határ. *Felső-Dacia* északkeleti határait a *Keleti-Kárpátok* nyugati, legbelső vonulatai, a *Görgényi-havasok* és a *Hargita* adták. Táborok álltak *Mikháza [Călugăreni]*, *Sóvárád [Sărățeni]*, *Énlaka [Inlăceni]*, *Székelyudvarhely [Odorhei Secuiesc]*, *Homoródszentpál [Sânpaul]*

⁶⁹ *Cikói-szoros*: névadója *Szamoscikó* (románul *Ticău*), *Sülelmed* (románul *Ulmeni*) város része. A szorost keletről a *Szamoscikói-rög* felmagasodása határolja. Ez az *Északkeleti-Kárpátok* kristályos vonulatának keleti szárnyához kapcsolódik, a kristályos rögvonalat felszínre bukkanása.

⁷⁰ *Gyulafehérvár* római-kori latin *Apulum* nevét az itt élő apuli törzsnek tulajdonítják. A város dák névalakja *Apulon*, amelynek első említése alexandriai Ptolemaiosztól származik. Bár a román régészet és történettudomány közel egy évszázada kutatja a dák települést, régészeti és nyelvészeti vizsgálatok útján, egyelőre nem sikerült megnyugtatóan tisztázni a környék dák településeinek és kultúrájának helyzetét. Az viszont bizonyos, hogy más római városokhoz hasonlóan, a későbbi *Apulum* sem dák településre épült. A város görög neve *Chrysopolis* vagyis 'Aranyváros'.

helységeknel. A keleti front körzetében *Felső-Dacia (Dacia Superior)* és *Alsó-Dacia (Dacia Inferior)* közös határa bizonytalan. *Felső-Dacia* legiója a három tartomány központi részén, *Apulumban (Gyulafehérvár)* állomásozott BARTA-BÓNA-MAKKAI-MÓCSY-TÓTH E.-VÉKONY 1986. 1986. [pp. 52–57].

Alsó-Dacia (Dacia Inferior) északkeleti és keleti határa volt egyben a *Római Birodalom* határa is. Északkeleten a *Keleti-Kárpátok* belső vonulatain vezetett a határ, e vonalon *Olthévíz [Hoghiz]*, *Oltszem [Olteni]*, *Komolló [Comolău]*, *Nagyborosnyó [Boroşneu Mare]* helységeknel voltak táborok. Az *Ojtozi-szorost Berecknél [Breţcu]* álló, előretolt tábor ellenőrizte. Délnyugatra az *Olt* mellett *Kissink [Cincşor]* és *Földvár [Feldioara]* táborai után a *Caput Stenarum (Bojca [Boiţa])* a *Vöröstoronyi-szorost* őrizte. Délebbre természetes akadályok nem tették könnyebbé a védelmet, ezért az *Olténia* sík vidékén sűrű táborsort kellett létrehozni. Itt támadás az al-dunai szarmata-roxolánok részéről volt várható. A keleti határt két védelmi vonal biztosította. A belső, nyugati vonal az *Oltot* kísérte, *Bivolar*, *Racoviţa*, *Copăceni*, *Rădăcineşti* helységeknel Hadrianus uralkodásának végén már kőből épültek. A megszokott (169 × 190 m) méretű táborok mellett kisméretű erődöket is emeltek. Az *Olt*-limestől keletre, 25–30 km-re, észak-déli irányban egy külső védelmi vonal is húzódott, párhuzamosan az előbbivel, ez volt a már említett *Limes Transalutanus*. Ennek megépülését általában a II–III. század fordulójára teszik, de a III. század közepén már fel is adták. A védelmi vonal északon az *Olt* menti erőd sorhoz hasonlóan északkelet felé fordult (*Pürkerec [Purcăreni]*, *Hosszúmező [Cîmpulung]* táborai), majd a *Töröcsvári-szoros* két végét a *Rukkornál [Rucăr]* és a *Barcarozsnyónál [Râşnov]* épült erődök őrizték BARTA-BÓNA-MAKKAI-MÓCSY-TÓTH E.-VÉKONY 1986. 1986. [pp. 52–57].

6.1. Latin városalapítások

Dacia provincia státusának megadása a polgári igazgatás bevezetése, a lakosság ügyeinek intézése miatt volt szükséges. Ennek egyik első intézkedése volt, hogy 110–112-ben Traianus autonóm polgári települést, várost alapított *Colonia Ulpia Traiana Augusta* néven. Ez lett a később *Sarmizegethusa* néven ismert város. Ebben az első városban telepítette le a császár a dák háborúban részt vevő legiók kiszolgált katonáit. Ez a colonia maradt Hadrianus uralkodásáig a tartomány egyetlen városa. Az új

város annak ellenére megőrizte Decebal székhelyének, *Sarmizegethusának* a nevét, hogy az egykori dák központtól mintegy 37 km-re nyugatabbra feküdt, és dák településelőzménye nincsen. Az őslakosok földrajzi neveinek átvétele az általában követett római gyakorlatnak felelt meg. A korábbi helynevek megőrzését lehetővé tette, hogy az első dák háború során a római hadsereg akkor szállta meg a területet, amikor ezek a települések még léteztek, és így a neveket megismerhették. Hogy ez valóban így történt, arra maga a császár a tanú. A dák háborúkról írt munkájában Traianus feljegyezte a felvonulás állomásait. Egy fennmaradt töredéke szerint: „...innen *Bersobisba*, majd *Aisisbe nyomultunk előre.*” Tudjuk, hogy a háborúkról más feljegyzések is készültek. Segítségükkel a római hódítók a közelebbi vagy távolabbi dák falvokról el tudták nevezni a táborokat. A hódítás előtti földrajzi nevek fennmaradása azonban nem jelenti egyúttal és magától értetődően a régi település továbbélését. Különösen akkor nem, ha a várost egy felszámolt római tábor helyén vagy mellette alapították – mint *Daciában* általában. Egy tábor létesítése az esetleg ott fekvő dák település életének megszakadását jelentette. Más esetben a tábor a település tágabb körzetében helyezték el, de nevét esetenként akkor is átvitték a katonai táborra, amint az *Pannoniában Aquincum* vagy *Brigetio*, illetve *Moesiában Singidunum* esetében történt. *Daciában Sarmizegethusa* és *Colonia Dacica* példája mutatja, hogy a hódítók mennyire szabadon használták fel az őslakosok helyneveit a névadásban. Ezért a római táborok dák elnevezései alapján sem a dák telepeket azonosítani, sem dák település-folytonosságra gondolni a táborok közvetlen körzetében nem lehet. Végül pedig, mivel a rómaiak a folyóneveket is felhasználták a névadásban, ez még nagyobb szóródást eredményezett. Hadrianus a három daciai tartomány megszervezésekor a polgári ügyek intézésére két újabb várost alapított. *Felső-Daciában (Dacia Superior) Colonia Ulpia Traiana Sarmizegethusa*, *Alsó-Dacia (Dacia Inferior) municipiuma a Duna-parti Drobeta* tábora melletti vicus⁷¹ lett, *Dacia Porolissensisben Napoca (Kolozsvár)* kapott municipium rangot. A római településhálózat igazgatási központjai az önkormányzattal rendelkező városok, a municipiumok és coloniák voltak. Lakosaik részben vagy összességükben polgárjogot kaptak. A joghatóság nemcsak a

⁷¹ A vicus a *Római Birodalom* közigazgatásában egy adott közigazgatási egységhez (pagus) tartozó település, jobbára falu, esetleg egy városkerület (regio) része, szomszédsági körzete.

beépített városra korlátozódott, hanem a vidékre is kiterjedt, ahol a polgárok földparcellái, a falusi települések és a villagazdaságok feküdtek. A dunai provinciák városai a katonai táborok melletti településekből, a civitasnak⁷² nevezett egységekbe szervezett őslakosság központjaiból vagy a császárkor korábbi szakaszában a szolgálatukat letöltött legionáriusok letelepítésével, földhöz juttatásával jöttek létre a városi autonómiát biztosító és az igazgatást szabályozó törvény adományozásával. Végül a provincia területén – például az útsomópontokban – kialakult jelentősebb polgári településeket is városi rangra emelték. Más provinciákkal ellentétben *Daciában* nem hoztak létre civitas-szervezeteket. Hiányuk gyökeresen meghatározta a városfejlődést. Ezek az őslakosság részére létesített közigazgatási szervezetek jelentősen hozzájárultak a városok kialakulásához; nemcsak a romanizációt, hanem a városi autonómia befogadására alkalmas települések kialakulását is elősegítették. Ugyanakkor a városok csak a táborok menti településekből alakulhattak ki, mert egyedül ott jöttek létre erre alkalmas, nagyobb lélekszámú közösségek. Számottevő lakosság csak a táborok mellett élt. Nagyobb, eleve polgári települések kialakulására pedig a késői hódítás miatt nem volt elég idő. *Pannonia* hadrianusi városalapításait évszázadnyi fejlődés előzte meg, de *Daciában* erre nem volt lehetőség. Fél száz évig legio is csak egy tartózkodott a tartományban. Vagy nem volt tehát városi rangra emelhető népesebb közösség, vagy pedig a nagyobb települések katonai igazgatású vidéken feküdtek. *Daciában* ezért az első deductiós coloniaalapítást követően urbanizációra csak a táborok megszüntetésével, a mellettük fekvő vicus városi rangra emelésével volt lehetőség. Így történt valószínűleg Hadrianus alatt *Napocában*. A másik municipium, *Drobeta* különleges helyzetben volt. A kövekbe vésett feliratokon említett egységek ugyanis nem a daciai, hanem a moesiai hadsereg kötelékébe tartoztak. Ezért lehetséges, hogy *Drobeta* territoriuma, az ellátást biztosító terület nem *Olténiában*, hanem a *Dunától* délre volt. A *Drobeta* mellett kialakult

⁷² A civitas Romana vagyis a 'római polgárjog' eredetileg egy városállamhoz (polisz) való tartozást jelentett, ez azonban Rómában jogi és nem területi jellegű volt. A civitast kizárólag szabad emberek kaphatták meg, illetve ha rabszolga nyerte el, akkor a felszabadított majdnem, leszármazottai pedig egy nemzedék után teljes értékű római polgárok lettek. A szabadság elvesztése ezért automatikusan maga után vonta a polgárjog elvesztését is, viszont elvben minden szabad ember civitashoz kapcsolódott, tehát volt status civitatisa. Ha a legyőzött népek elvesztették ezt a statust, akkor szolgálai helyzetben lévőknek, dedictiinek számítottak. A civitas-szal jogok és kötelességek is jártak. Jogok voltak a szavazati jog, a szerződés-kötések joga, házasságkötést stb. A kötelességek közé az adófizetés és a katonai szolgálat tartozott.

vicust vagy a teljesen polgári települést elválasztották a tábortól, valamint *Moesia Inferiortól*, és így vált municipalizálhatóvá. Territoriumot *Olténiában* biztosítottak számára. *Napoca* és *Drobeta* településeinek a municipalizálását a két új tartomány létrehozása indokolta: a polgári ügyek intézésére szükségszerűen városokat kellett alapítani mindkét új tartományban. Öt város, *Sarmizegethusa*, *Napoca*, *Apulum*, *Potaissa* és talán *Dierna* legkésőbb Septimius Severus⁷³ uralkodása alatt megkapta a „*ius Italicum*”-ot (= 'itáliai föld'), ami nemcsak kitüntetés, hanem kézzelfogható jelentőségű volt. Az itáliai föld jogának kiváltságával rendelkező városok ugyanis mentesültek a provinciákban kötelező földadó alól. Ez a ritka kedvezmény akarta elősegíteni az áttelepedést *Daciába*. Ennek oka, hogy a hódítás utáni telepítések nem értek el kellő eredményt, sőt a 160-as évektől az elvándorlás is megkezdődött. Ezen kívül a hosszan tartó markomann háborúk és pestisjárvány is fokozta a népesség pusztulását. A népességhiány akadályozta a városi élet kibontakozását, ez pedig visszahatva károsan befolyásolta a betelepüléseket. A markomann háborúk utáni rossz gazdasági helyzet, a városi autonómiák hiánya lázongásokat okozott. Ezért radikális intézkedésekkel kellett elősegíteni a javulást és a benépesítést. Ezt a célt szolgálták a *ius Italicum*-adományozások. Az intézkedések eredménnyel jártak, mert a lakosság szírek és keletiek betelepülésével növekedett. Az urbanizált terület meghatározta a villagazdaságok elterjedését is. A földbirtokközpontokban emelt épületek a tartomány nyugati felében, főként *Erdélyben* a városok közelében voltak. A régészeti leletek alapján számuk a *Sarmizegethusát Porolissummal* összekötő országút közelében volt a legjelentősebb. A villák kis- vagy középbirtokokhoz tartoztak. A birtokok méreteit a művelésre alkalmas föld nagysága és tagoltsága határozta meg. A hegyes vidéken jobban megtermő gabonaféléket, elsősorban árpát és kölest termeltek, de ismerünk *Olténiából* szőlőskertet is. A gazdaságok fontos feladata volt az állattenyésztés BARTA-BÓNA-MAKKAI-MÓCSY-TÓTH E.-VÉKONY 1986. 1986. [pp. 71-80.].

⁷³ Septimius Severus császár (Imperator Caesar Lucius Septimius Severus Pertinax Augustus, 146–211) a *Római Birodalom* császára 193 és 211 között, a Severus-dinasztia megalapítója.

6.2. Etnikumok és nyelvhasználat a II-III. században

Dacia népességéről Eutropius írta: „...*Traianus Dacia legyőzése után a római világ egész területéről hatalmas tömegeket telepített oda, hogy a vidéket és a városokat lakják; Daciában ugyanis Decabalus hosszú háborúja miatt elfogtak a férfiak*”. A történetíró arról szól, hogy a háború folyamán a kelta-dák őslakosság száma jelentősen csökkent, ezért a gazdaság működése érdekében a területet szinte újra kellett népesíteni. Az új területek provincializálásánál általános gyakorlat volt a telepítés, a szolgálatukat letöltött katonákat így juttatták földhöz. A katonaság kíséretében pedig a táborok mellett telepedtek meg a családtagok, a feleségek és a gyermekek, valamint a kereskedők, akik a katonaságot és a helyi lakosságot különféle cikkekkel látták el. *Dacia* esetében az őslakosság nagymérvű pusztulása, és az elnéptelenedés komoly szerepet játszott. *Róma* hódításaiban egy újonnan megszerzett föld lakosságának sorsa attól függött, hogy milyen előzmények után és milyen módon került a birodalomba. Ha a tartományt békés úton szerezték meg, a lakosságot kevés vérveszteség érte. *Daciában* nem így történt: Traianus két háború után kebelezte be a, ami egy hosszú, másfél évszázados folyamat végét jelentette. Ennek küzdelmei és kudarcai, Decebal fennhájzó magatartása a rómaiak szemében már korábban gyűlölt ellenséggé tette a dákokat. Ezt a hírüket az első dák háború után Decebal tettei csak öregbítették. A dák vezér a rómaiak szemében esküszegővé vált, mert az első háború után nem tartotta be a békekötés feltételeit, ami a háború ismételt kirobbanásához vezetett. A megszálló római hadsereg egyik magas rangú tisztjét elfogatta, és előbb a saját pártjára akarta állítani, amikor pedig ez nem sikerült, az *Isztroszig* nyúló területet és a háborúk költségeit követelte a tiszt szabadonbocsátásáért cserébe. Végül a tiszt öngyilkos lett, ezután Decebal orgyilkosokkal kísérelte megöletni a császárt a moesiai főhadiszálláson. Ez a viselkedés, a harcok és esküszegések, Decebal minden tette mély nyomot hagytak a rómaiakban, és a harcoló ellenfél fizikai megsemmisítésére törekedtek. Az *Imperium Romanumra* támadó barbárok kiirtása egyébként sem jelentett etikai kérdést, ezt már Augustus megfogalmazta, és a gyakorlatban is alkalmazták. Később Marcus Aurelius is ki akarta irtani a jazigokat. A megsemmisítés nem kizárólag az ellenszegülők megölését jelentette, hanem a lakosság eladását

rabszolganak, a férfiak besorozását katonának és távoli provinciákba küldését. Azok a dákok tehát, akik mindvégig kitartottak Decebal mellett, nem számíthattak kegyelemre. Ez is hozzájárult végső tettükhöz, amelyet Traianus győzelmi oszlopának domborművei is megörökítettek: a dák vezető réteg tömegesen lett öngyilkos, közösen megmérgezték magukat. A háború után 123 napig tartó cirkuszi játékokon 10 000 gladiátor harcolt, jó részük dák hadifogoly volt. A dák hadjárat nyomán a foglyok száma félmillió volt, és Traianus a végső csata után az elfogottak közül csak negyvennek hagyta meg az életét. Tehát a rómaiak dákok elleni háborúja nem csupán a dák katonai hatalom összeomlását jelentette, hanem a lakosság erős megfogyatkozását is. Az elnéptelenedés vizsgálatánál nem közömbös, hogy éppen Decebal országának a központi része lett új tartomány. Az a terület, amelynek lakossága a leginkább elpusztult, nemcsak a háborúban – amely nagyjából szintén ezen a területen folyt –, hanem azért is, mert ők tartottak ki a végsőkig, sokan a méregpohárig Decebal mellett. Elsősorban ennek a vidéknek a lakóit mészárolták le a rómaiak, ők jutottak rabszolgasorsra vagy menekültek el a hódítók elől a meg nem szállt területre BARTA-BÓNA-MAKKAI-MÓCSY-TÓTH E.-VÉKONY 1986. 1986. [pp. 80–93.].

Egy új tartomány szervezésének fontos része volt, a rómaiak számára előnyös, az őslakosság adminisztratív, territoriális szervezetbe (civitas peregrina) sorolása. Ez általában törzsek szerint történt, de a különösen harcias népeket részekre osztották fel. A római civitasok kezdetben katonai ellenőrzés alatt álltak, de a nép vezető rétegét bevonták az igazgatásba. Később ez, a rómaiak által kedvezményekben részesített, polgárjogot kapott törzsi arisztokrácia vette át a civitasok vezetését. A civitas-szervezet egyrészt a romanizáció megindulásának szervezeti formáját jelentette, másrészt a későbbi városi közösségek magját alkotta. *Daciában* azonban ennek a szervezetnek más tartományokkal ellentétben semmi nyoma. Egyik oka ennek a törzsi vezető réteg hiánya volt, amelyet már Decebal egyeduralkodója idején felszámoltak, gyakorlatilag kiirtották őket. A traianusi háborúk során a dák nemesi réteg gyakorlatilag megsemmisült. *Dacia* egykori törzs- vagy népneveiből a római provinciái időszakból mindössze egyet ismerünk: *Észak-Erdélyben* az anartészek faluját (vicus Anartorum). Ennek lakói a dákok által leigázott másik kelta törzs, az anartészek voltak. A civitasok hiányát okozta az őslakosság elenyésző száma. Ezért *Dacia* római városai nem a civitas-szervezetekből,

hanem katonai, illetve katonai táborok melletti településekből alakultak ki. Így az őslakosok maradékai a romanizációhoz vezető városi életben sem vettek részt. A romanizálást betelepítésekkel kellett megoldani. Erről Eutropius leírásából tudunk. A bevándorlók első csoportját azok a római polgárjogú legiósveteránok alkották, akiket *Sarmizegethusa* alapításánál telepítettek le. A korábban a *Rajna-vidéken*, *Nyugat-Pannoniában* vagy *Moesiában* állomásozó legiókból került át azok egy része, akiknek személynevei alapján itáliai származásra lehet gondolni. A régészeti leletek tanúsága szerint ezeknek az áttelepülőknek a száma jelentős volt. A másik nagy áttelepített csoport *Dalmatiából* került *Daciába*. Ezekről azt is tudjuk, hogy zárt csoportokban, szinte törzsrészenként kerültek át, és egy részük nem volt római polgár, hanem csak peregrinus. Sokan a pirusta törzsből származtak, az *Erdélyi-érchegységben* zárt közösségekben éltek, ők művelték a bányákat. A betelepített dalmáciaiak, noricumiaiak, pannoniaiak leszármazottai közül később sokan emelkedtek a municipális vezető réteg soraiba. *Pannoniából* és *Noricumból* nemcsak római polgárok, hanem a kelta törzsekhez tartozók is elszármaztak *Daciába*. Az áttelepedők között sok volt a katona. Így volt ez már *Sarmizegethusa* alapításánál is, majd a katonai táborok mellett kifejlődő, később várossá lett településekkel folytatódott a sor. A tarka etnikai összetétel létrejöttéhez a katonaság nagymértékben járult hozzá. A tartományban állomásozó segédcsoportok között sok volt az etnikai alakulat, jelentős részük a trák lakosságú *Moesiából* került *Daciába*. Egyes trákok veteránként költöztek át az új tartományba. A tartomány lakosaiból sokan a keleti tartományokból, illetve a *Balkán* déli részeiről egyaránt, görög nyelvterületről származtak, és a nemzeti alakulatokkal együtt kerültek *Kis-Ázsiából* és *Szíriából* *Daciába*. A rómaiak a nehezen védhető, tagolt domborzatú vidéken szívesen alkalmaztak különleges alakulatokat, mint a palmürai⁷⁴ íjászokat. *Nyugat-Daciában* három egységük állomásozott. Voltak más szír csapatok is, így az Olt-limes mellett *Arutela (Bivolari)* helyőrsége. A keleti, kisázsiai lakosság száma a markomann háborúk után gyarapodott. Ebben közrejátszott a letelepedést kedvezményekkel elősegítő politika. A Severus-korban nőtt meg a szír kereskedők száma. Főként ők bonyolították le a tartományi kereskedelmet. A keletiek, távol

⁷⁴ *Palmüra* (latinosan *Palmyra*) az ókori *Szíria* egyik fontos városa volt, mely egy oázisban, *Damaszkusztól* 215 km-re északkeletre és az *Eufrátesztől* 120 km-re délnyugatra helyezkedik el.

hazájuktól, új lakóhelyükön egyesületekbe (*collegia*) tömörültek, tehát népiségüket megőrizték. *Napocába* és *Apulumba* kis-ázsiai galaták érkeztek a II. század közepén BARTA-BÓNA-MAKKAI-MÓCSY-TÓTH E.-VÉKONY 1986. 1986. [pp. 80–93.]

A romanizáció hosszú folyamat, amely a meghódított, provinciává alakított területeken ment végbe. Eredményeként az őslakosság befogadta, átvette a római szokásokat, a római kultúrának egyik-másik, majd egyre több elemét. Előbb megváltozott anyagi kultúrájuk: a római technika, a formák befolyásolták és módosították. Az őslakók egy részének az életkörülményei is megváltoztak. A rómaivá válás többé-kevésbé önkéntes folyamat volt, amelynek kereteit a közigazgatási szervezet, a civitasok biztosították, és az urbanizáció és a katonai szolgálat elősegítette. A törzsi csoportok lassanként felbomlottak, és a hosszú katonai szolgálat, a részvétel a városi életben, a kereskedelemben, a gazdasági életben egyre nagyobb társadalmi átalakulással járt. A birodalmi nyelvek elsajátítását a 25 évig tartó katonai szolgálat segítette. Ez a folyamat, amely generációkon keresztül tartott, előbb kétnyelvűséghez, majd teljes nyelvcserehez vezetett. A folyamat a birodalom tartományaiban általában 400 évig tartott, vagy ennyi idő alatt még be sem fejeződött. A romanizációt tehát jól meghatározható külső intézkedések kísérték és segítették, s a fokozatos beilleszkedés és asszimiláció a tartomány régészeti leleteiben nyomon követhető. Mindennek *Daciában* semmi nyoma nem került elő BARTA-BÓNA-MAKKAI-MÓCSY-TÓTH E.-VÉKONY 1986. 1986. [pp. 80–93.].

Egy terület etnikai jellemzőiről a korai időkben sok tájékoztatást adnak a lejegyzett személynevek. *Dacia* értékelhető személyneveinek száma mintegy 3000. Ebből kb. 2200 római név, 420 görög vagy keleti görög, 120 illír, 70 kelta, 60 trák-dák⁷⁵, néhány germán, 60 sémi jellegű *Szíriából*, néhány germán, és még néhány ázsiai, afrikai név fordul elő. A trák-dák nevek száma tehát nagyon alacsony, a teljes névanyagnak mindössze 2%-a. Ezek java részét valódi trák nevek teszik ki, amelyeknek a viselői a *Dunától* délre eső területekről származnak. Eredményes kísérlet ugyanis még nem történt a két – ugyan vitatott rokonságú – nép személyneveinek a szétválasztására; így együtt tartják nyilván őket. Az azonban jellemző, hogy biztosan dák személynevek (*Bitus*, *Butus*,

⁷⁵ Az illírek, a dákok-trákok szintén a nagy szkíta-kelta népcsalád törzsei voltak.

Decebalus, Diurpanaeus, Sassa, Scorilo) éppen nem *Daciában*, hanem a tartományon kívül, a birodalom más részein fordulnak elő, ahová a dákok rabszolgaként jutottak. A *Daciánál* már egy évszázaddal korábban megkezdődött romanizációjú *Noricumban* az őslakosság személynevei mégis a teljes személynévanyag 24%-át teszik ki: jól mutatja ez egyrészt az őslakos kelták jelentős számát, részvételüket a római életben, romanizálódásukat *Noricumban*, másrészt az őslakosság számának jelentős csökkenését és kiszorulásukat a romanizációból *Daciában* BARTA-BÓNA-MAKKAI-MÓCSY-TÓTH E.-VÉKONY 1986. 1986. [pp. 80–93.].

Dacia lakossága két nagy hullámban érkezett új hazájába. Az alapítást követő évtizedekben a telepések főként nyugatról érkeztek, noricumiai és a pannoniai eredetűek voltak. *Dacia* a birodalom latin tartományai közé tartozott: a közigazgatás latin nyelvű volt, amit a hivatalos feliratok bizonyítanak. A nyelv használatát elősegítették a latin nyelvterületről sorozott vagy *Daciába* került legionáriusok és nyugati telepések – már amennyiben itáliaiak leszármazottai voltak, és beszéltek latinul. A kelták (illírek) esetében áttelepülésük korai időpontja miatt a kétnyelvűséget, tehát a romanizáció magasabb fokát még nem tételezhetjük fel. Latinul talán jól-rosszul beszéltek, de a nyelv a II. század első felében még nem vált saját nyelvükké. A „rómaivá” válás folyamata éppen *Daciában* várt volna rájuk. Ilyenek voltak a dalmáciai pirusták. Az áttelepültek másik nagy csoportja görög nyelvterületről érkezett *Daciába* *Moesiából* és főként *Szíriából*. Hazájuk közigazgatásban használt nyelve a görög volt. Egy részük – az őslakos származású nyugati telepésekhez hasonlóan – olyan vidékről jött, amelynek a lakossága nem hellenizálódott vagy nem görög volt, hanem őslakos: ezek még saját kelta nyelvüket beszélték, mint az itt galatának nevezett kis-ázsiai kelták. Számarányukat tekintve többen voltak a palmürai íjászok és családtagjaik. Nekik volt írásuk⁷⁶, amit *Daciában* használtak is a feliratokon. A saját írásrendszer megkönnyítette a nyelvhasználatot és a nyelv fennmaradását, megőrzését. *Daciai* felirataikat a tartományi szokásnak megfelelően latinul vésték ki, de néhány palmürai nyelvű és írású szöveg is előkerült. Több a görög nyelvű felirat, és ami egy latin nyelvű provincia esetében feltűnő, nemcsak egy-egy városban, hanem szerte a tartományban előkerült, éppúgy, mint a szír nyelvűek. E két nyelv használatát még jobban kifejezi az, hogy nemcsak

⁷⁶ A palmürai írást az arámi ábécéből származtatják. Az arámiból jött létre minden modern közel-keleti írásrendszer a héber, arab, szír, grúz stb.

kőfeliratokon kerülnek elő, hanem görög vagy keleti nyelvű téglá- vagy edénykarcolatokon is. A két nyelvet tehát provinciászerte beszélték, és a mindennapi életben használták. A délről áttelepültek vagy a hivatalosan görög nyelvű *Thraciából*, vagy a hivatalosan latin nyelvű *Moesia Inferiorból* érkeztek, utóbbi azonban gyakorlatilag görög–latin nyelvű vidék volt. Az ugyancsak délről érkező trákok sem segítették elő a latin elterjedését. Jó részük katona volt, akiknek ugyan latin volt a szolgálati nyelve, de mivel szülőföldjük részben már görög nyelvterületre esett, és szívósan ragaszkodtak anyanyelvükhöz és saját személyneveikhez is, melyeket a kora bizánci időkig megőriztek, nyelvük hosszú ideig fennmaradt. A trák-besszus nyelv⁷⁷ fennmaradását később megkönnyítette, hogy a keresztény egyház liturgikus nyelvként befogadta. Ezért a trák származású katonák, akik amúgy is alig több mint 60 éve álltak római közigazgatás alatt⁷⁸, anyanyelvként még nem beszélhették a latint *Daciában* sem. A trákoknak mint a birodalom egyik legromanizálhatatlanabb népének az „esete” mutatja, hogy a velük rokon dákok romanizálása, latin nyelvűvé válása hasonlóan lassú volt. A mindössze 165 évig fennálló *Daciában* sem tételezhető fel az őslakók részéről a latin nyelv átvétele. Mindezek nyomán a római *Dacia* nyelvi képe összetett volt. Nem alakult ki egységes nyelvi közösség. Az a nyelv, amelyik ezt a feladatot betölthette volna, a provincia hivatalos nyelve, a latin volt. Ezt azonban anyanyelvi szinten csupán a közigazgatás vezetői, a katonaság tisztikara, az állományból pedig eleinte egy, majd 167 után a két legio katonáinak többsége beszélte, valamint az első telepítéssel érkező nyugatiak közül az itáliai eredetűek, tehát a lakosságnak mindenképpen csak egy része. A latin elterjedését a folyamatos balkáni kapcsolat görög–trák jellege nem segítette elő. A markomann háborúkat követő települési hullám sem a latin nyelvterületről kapott utánpótlást, ami lökést adhatott volna a nyelv terjedésének, hanem a görögről. A latin nyelvű közösségek létrejöttét tovább gátolta, hogy *Daciában* nem egyedül a latin állt hivatalos nyelvként

⁷⁷ A nagy szkíta-kelta népcsalád trák népe laza törzsi szövetségben élt, két jelentősebb törzse az odrisz és a besszus volt.

⁷⁸ A trákok lakta területeket Kr. e. VI. században a görög városállamokból kirajzó telepések hódították meg. A trákok lakta partvidéken, a *Fekete-tenger* és az *Égei-tenger* mentén a görögök gyarmatokat hoztak létre. Trák területen jött létre *Bizánc* is. A trákok földje Kr. e. 514-ben perzsa területté vált, majd a Kr. e. V. század közepén létrejött a több trák törzs alkotta szövetség, de ez Kr. e. 424-ben felbomlott, a törzsek egymás ellen fordultak. Ezután a *Makedón Birodalom* része lett, Kr. e. 146-ban római uralom alá került, ekkor alakult meg *Thracia* provincia. Kr. u. 395-től a *Keleti Császárság* része lett, *Bizánc* uralma alá került. A VI. század folyamán a szkíta-kelta trákokat egyre inkább szláv népesség váltja fel.

szemben a meghódított lakosság kelta dialektusokra tagolt nyelvével, hanem a hódítók nyelve is megoszlott a birodalom két hivatalos nyelve, a latin és a görög között. Ahhoz, hogy az őslakosság nyelvi átalakulása meginduljon és eredményes legyen, először az új lakosságban kellett volna kialakulnia erős latin nyelvi közösségnek. A rövid életű tartomány fennállása alatt azonban erre sem volt mód, főként a nem latinul beszélő bevándorlók hazai kötődése és elvándorlása miatt. A latin nyelv átvételét nem segítette elő a területileg korlátozott és késői urbanizáció sem. A dák lakosság romanizálódásának lehetőségei tehát egyrészt korlátozottak voltak, másrészt a kormányzat számára a dákok rómaivá válása közel sem volt annyira fontos, mint más tartományok őslakói esetében. A tartomány 165 évig állt fenn. Ez olyan rövid idő, hogy az asszimilációt lehetetlenné tette. *Pannoniában* – más tartományokhoz hasonlóan – a római uralom első 160 éve alatt a lakosság anyagi kultúrájának romanizálása sem történt meg. A tartományban a hódítás után élt dák maradványnépesség, ezt a provinciális időszakban kizárólag a dák kerámiaformák néhány típusának továbbélése mutatja. Az agyagipar változatlansága éppen az őslakosság romanizálatlanságát bizonyítja. Tehát a hosszú, összetett és a régészeti leletek segítségével minden tartományban részleteiben jól nyomon követhető romanizációs folyamat *Dáciában* nem igazolható. A római hódítás után a tartományban maradt dák szórványok romanizációját tehát semmi sem bizonyítja. A római technika, kultúra hatása még a kerámiaművességben sem hagyott nyomot, noha ez lett volna a romanizáció legalacsonyabb foka. A mezőgazdasági munkát végző dákok esetében a technika átalakulására, átvételére nem volt szükség, mert újat nem nyújthatott: a szerszámok már évszázadokkal korábban kialakultak, és egységesek voltak. A romanizáció legmagasabb fokát jelentő nyelvcsere, a latin anyanyelvként való átvétele tehát *Dáciában* nemcsak bizonyíthatatlan, hanem a történeti és társadalmi fejlődés nem is tette lehetővé BARTA-BÓNA-MAKKAI-MÓCSY-TÓTH E.-VÉKONY 1986. 1986. [pp. 80–93.].

6.3. A latin kultúra hatásai

Dacia katonai védelmének a rendszerét a *Barbaricumba* mélyen benyúló helyzete határozta meg, a hosszú határt három oldalról is védeni kellett. Ahol áthatolhatatlan hegyek öveztek, ott nem építettek táborokat. A mélységben tagolt védelemre rendezkedtek be, a provincia belsejében, a folyóvölgyekben épült táborok ezt szolgálták. A már említett *Maros* mentieken kívül *Gyalu* [*Gilău*] a *Hideg-Szamos* és a *Meleg-Szamos* találkozása alatt, *Szamosújvár* [*Gherla*] a *Kis-Szamos* mellett a *Napocába* (*Kolozsvár*) vezető utat biztosította északi támadás ellen. *Maroskeresztúr* [*Cristești*] a *Maros* völgyét, *Segesvár* [*Sighișoara*] a *Nagy-Küküllő* völgyét védte keleti támadás ellen. A temesközi és olténiai táborok pedig egyben a birodalomba vezető összeköttetést is ellenőrizték. A tartomány szélein fekvő táborok tehát – más provinciákhoz hasonlóan – egyértelműen meghatározták a provincia kiterjedését, azaz a birodalom itteni határait. *Dacia* táborainak a száma 80 körül volt. Sok volt az erőd, ezek nagy számát az is okozta, hogy az *Olt* menti limesen és a Transalutanuson⁷⁹ csak néhány szokásos méretű tábort építettek, közöttük tucatnyi kis erőd volt. Egy katonai egység ezért több erőd helyőrségét is ellátta. *Dacia Porolissensis*-ben 164-ben a 15 katonai tábor helyőrségét 3 lovas- és 12 gyalogoscsapat adta. Összlétszámuk, a legióskülönítményeket nem számítva, kb. 11 500 katona volt. *Dacia* teljes haderejét a II. században a legiókkal együtt 45–50 ezer főre becsülik BARTA-BÓNA-MAKKAI-MÓCSY-TÓTH E.-VÉKONY 1986. 1986. [pp. 80–93.].

A hadiutak építése a tartomány megszállása után azonnal megkezdődött, az útvonalakat a *Tabula Peutingeriana*⁸⁰ alapján jól ismerjük. Ez a *Daciát* a birodalommal összekötő két dunai hídtól és *Diernától* (*Orsova* [*Orșova*]) írta le az utakat, amelyek *Apulumba* (*Gyulafehérvár*), majd onnan tovább az északi határra vezettek. *Lederatából* (*Palánka* [*Bačka Palanka*]) *Tibiscumba* (*Zsuppa* [*Jupa*]) vezetett a legnyugatibb út, amely ott találkozott a drobetai híd közelében, *Diernából* induló másikkal. *Tibiscumból* *Sarmizegethusán* keresztül

⁷⁹ Az *Olt* ókori neve *Aluta* volt, a latin feljegyzésekben is ez az alak van használatban. Kora középkori magyar neve Orbán Balázs szerint *Ete* volt. A korai feljegyzésekben *Alt* (1223), *Olth* (1291) a neve.

⁸⁰ *Tabula Peutingeriana* (Peutinger tábla): útvonalleírás a *Római Birodalom* nyilvános úthálózatáról, a *cursus publicus*ról.

lehetett Apulumba jutni. E két hely között ágazott le nyugat felé a Pannoniába vezető Maros-völgyi út. Drobetából a Vulkán-szoroson keresztül ért egy út Sarmizegethusába a Kárpátokon át. Drobetából egy harmadik út az Olt-limes érintésével a Vöröstoronyi-szoroson át vitt Apulumba. Ennek egyes szakaszai ma is jól láthatók az Olt mentén. Apulumból észak felé Porolissumig vezetett egy út. Ezek az utak a hadászatilag fontos átkelőhelyeket kötötték össze a tartomány fővárosával és az északi határral. Kelet-Dacia útjait a III. század közepén a katonaság már felhagyta, de volt egy út, amely Porolissumot kötötte össze a Fekete-tengerrel. Ez talán annak a Barbaricumban futó, egyébként ismeretlen fekvésű útnak a része, amelyet Traianus császár nyitott meg. Egy másik, ugyancsak a Barbaricumot keresztülívelő utat jól ismerünk: ez Daciát Alsó-Pannoniával (*Pannonia Inferior*) kötötte össze, a tibiscum–apulumi útból a Sztrigy torkolatánál ágazott le, és a Maros-völgyben vezetett nyugat felé. Rövidesen elérte a völgyet védő legnyugatibb tábornak, Miciát (*Vecel [Vețel]*). Ezt az utat Dacia határain túl is megépítették. A Maros-völgyben vezetett a folyó torkolatáig, majd a Duna–Tisza közén át ért Alsó-Pannoniába. A két provinciát a Barbaricumon keresztül összekötő út létezését kétségtelenül igazolja az a kb. 50 km hosszú szakasza (a felszínből kiemelkedő, mintegy 5–6 méter széles úttöltés), amelyet a Duna–Tisza közén találtak meg. Ez az út lerövidítette a nyugat felé irányuló forgalmat, valamint Pannonia és Dacia gyors összeköttetését tette lehetővé. A Maros menti út Dacia központi vidékét, Apulumot nemcsak Alsó-Pannoniával, hanem a dunai hajóúton vagy a Duna menti limes-úton keresztül a birodalom nyugati tartományaival, a Maros–Tisza–Duna és a Dráva vagy a Száva segítségével pedig Dél-Pannoniával és Dalmáciával is összekapcsolta. Egyúttal csatlakozott az Észak-Itáliát Aquileia⁸¹ kereskedelmi központján keresztül az Északi-tengerrel összekötő Borostyánúthoz. Ugyanakkor a Maros völgyében nemcsak szárazföldi közlekedés folyt, hanem – az összeköttetésnek ezt a lehetőségét már a római hódítás előtt is felismerték – a folyót víziútként is használták. Békeidőben a közlekedésnek ez a módja is jelentős volt. A 118-ban történt irányítási átszervezés utáni évtizedek

⁸¹ Aquileia (szlovénül *Oglej*) ókori római eredetű város Olaszországban, közel az Adriai-tengerhez, a Natissa folyó partján. Észak-Olaszország egyik legjelentősebb archeológiai lelőhelye, melyet az Kr. e. II. században alapítottak, majd a korai császárkorban a Római Birodalom egyik legjelentősebb kulturális és kereskedelmi központja lett, jelentős folyami kikötővel. Aquileia a korai keresztény közösségek egyik legjelentősebb városa volt, amikor 452-ben a hunok lerombolták.

nyugodt külpolitikai viszonyai kedveztek *Dacia* életének, a gazdasági fejlődésnek. Közel két évtizedig nem volt nagyobb háború a tartomány körzetében. Antoninus Pius uralkodása alatt (138–161) csupán általánosságban emlegettek dák veszélyt. Ezek a dákok a tartomány északi és keleti szomszédságában élő, meg nem hódított vagy a dák háborúk után elmenekült, ún. „szabad dákok”, valamint a karpok és a kosztobókok voltak. A dák háborúra utal, hogy a „Dacicus” győzelmi jelző Kr. u. 157-ben jelent meg a császár címei között. 156–158-ban kitűnő katonák voltak *Felső-Dacia* (*Dacia Superior*) és *Dacia Porolissensis* helytartói (Stadius Priscus és Macrinus Vindex). Ugyanakkor a két tartomány hadereje nem volt elég a támadások kivédésére, mert *Afrikából* mór segédcsapatokkal kellett azt megerősíteni BARTA-BÓNA-MAKKAI-MÓCSY-TÓTH E.-VÉKONY 1986. 1986. [pp. 57–60.].

6.4. Szkíta támadások – uralkodó népréteg-cserék

A II. század közepétől egyre gyakoribbá váltak a keletről érkező, komoly katonai potenciállal rendelkező szkíta törzsi támadások. Ezt az időszakot a modern történetírás „népvándorlaskor”-nak nevezi. A népek vándoroltatásának elméletét a XIX. század közepétől dolgozták ki az indoeurópai történetírásban, majd ezután minden, *Európában* kifejlődött, történész műhelyben átvették ezt a logikát, és a krónikák, történetírók, majd a régészeti leletek adta információkat a „kiürített és újranepesített területek” elméletével igyekeztek megmagyarázni. A XX. század végén jelentek meg azok az értelmezések, amelyek szerint a „népvándorlás” nem feltétlenül járt népességcserével egy területen. A történeti leírások mindig az „említésre méltó” eseményeket örökítették meg. Ma is a híradások, a média, minden esetben a változásokat adja hírül, a változatlan, a helyén élő, dolgozó tömegek mindennapi életéről, háztartásvezetés, munkába járás, az „egyszerű” életvitel nem sűrűn szerepel a hírekben, mindig a változás, átalakulás, az „esemény” jelenik meg. Így volt ez a korábbi évezredekben is. A házát felépítő, a határban földjét művelő, állatait legeltető egyszerű parasztság napi problémái, megélhetésének mikéntje, szokásai nem nagyon szerepelnek a leírásokban. Ezekről a tudomány sokkal inkább a régészeti leletek nyomán szerzett adatokat. A történetírók mindig a változást, a támadásokat, harcot, csatákat, diplomáciai eseményeket, szerződés kötést adták hírül. Ennek alapján jutott arra

gondolatra sok kutató (Mesterházy Zsolt, Barabási László, Varga Csaba, Tóth Imre), hogy a leírásokban szereplő, e területre betelepülő népesség megnevezései valójában nem népek nevei, hanem csak a területen élő nép feje felett egymást váltó, uralkodó rétegek nevei voltak, ahogy a X. század utáni történelmünkben jól ismert, a „bőrünkön” megtapasztalt törökök, németek (osztrákok), oroszok. Tehát nem a szorgos földműves nép cserélődött állandóan, csak a katonai uralkodó rétegek váltották egymást. Ez a jelenség magyarázza, hogy a „honfoglalások” korából ismert „népek” nyelvi értelemben semmilyen maradandó változást nem tudtak produkálni. Nincsenek „saját” földrajzi neveik, nem maradtak meg nagy számban olyan töredék népek, amelyek őriznék nyelvüket. Ennek oka, hogy az ősnép leszármazói folyamatosan itt élnek Európában, a keletről jövő bevándorlók pedig mindig csak hozzátettek, de a helyben lévő lakosság létszámához képest mindig kisebbségben voltak. Gyakorlatilag felszívódtak a helyben lévő népességben, természetesen frissítve annak kultúráját, művészetét, építkezési és temetkezési szokásait, ahogy az a régészeti leletekből jól látszik is. A betelepülők így nem alapjaiban változtattak, hanem „kis lépésekben” alakítottak. Kis lépésekben alakították a nyelviséget, újból és újból érkezett az „új”, amely aztán a hatalmi szó következményeként jelentősen tudott változást generálni és ez a változás került dokumentálásra. Ez volt a „hír”. Az alapnépességre ugyanis újabb és újabb uralkodó réteg települt rá, ezáltal – ma úgy mondanánk – újabb és újabb rendszerváltás következett be. A népvándorláskor gót, longobárd, gepida, hun, avar, majd magyar néven megadott szereplői néhány tíz-, esetleg százezres nagyságban betelepülő katonailag fejlett uralkodó elit volt, amely a keleti területeken szintén a szkíta-keleti alapnépből vált ki, s ereje révén igazta le egy-egy terület népességét. A leigázás azonban azzal is járt, hogy a betelepülő elit egy-két emberöltő alatt nyelvileg bele is tagolódtott a leigázott társadalomba, alakítva és formálva azt. Ezek a „rendszerváltások” vitték tovább a fejlődést, adtak új lendületet egy terület fejlődésének. Így magyarázható, a mai etnikai területek kialakulása is. Az ősnépből az évezredek betelepülő hullámok generálta alakulási folyamattal Európa „őshonos” népei, értsd a nagy tömegű írásos feljegyzések időszakára, tehát a VIII–X. századra kialakult népek, amelyeket a mai etnikai formációk alapjaként kezel a tudomány, mind-mind helyben lévő alapnépből és utoljára rátelepedett és katonai ereje révén stabil államot működtető vezetőkből jött létre. Így

alakult ki *Európa* minden, a X. században már meglévő „nemzete”. Ékesen bizonyítja ezt az újlatin, a germán és a szláv népek, de a magyarok megléte is. *Nyugat-Európában* a kelta „alaphoz” hozzáépült indoeurópai latin vezető réteg. Ennek területi elágazásai differenciálták nyelvét, amely az uralkodó réteg hatása nyomán, területileg önállósodott. Az államszervezeteken keresztül a latinná vált néptömegek nyelvileg tovább differenciálódtak, és jött létre a katonai uralkodó csoportok által létrehozott államalakulatok nyomán a francia, olasz, spanyol, portugál nép. Jól mutatja ennek a folyamatnak az igazságát, hogy a felsorolt népek csak a XIX. században váltak ténylegesen „néppé”. Addig különböző dialektusokat beszéltek. A széttagolt államiség kis hercegségei, grófságai, egy-egy „miniállam” működése nyomán nem franciák, hanem provanszálók, burgundiak stb., nem olaszok, hanem friuliak, toszkánok, velenceiek stb. voltak, ahogy a „spanyolok” is ókasztíliai, katalán, gallegó és más számos, a területi különálláshoz „igazodott” kis népekként, saját dialektust beszélve „működtek”. Alátámasztja ezt az „előbb volt a terület és utána lett a nép” elméletet, a magyarok példája is. A középkori *Európa* egyetlen központosított, nem hercegségek és kis tartományok formájában működő „birodalma” a *Magyar Királyság* volt. Népét az ősnépi alapra több hullámban rátelepedett katonai uralkodónépek (gót, gepida, hun, avar) formálták, mindegyik egy-két évszázadnál nem hosszabb időszakon át uralta lakóhelyét, majd a IX. században jött uralkodó elit a magyar telepedett rá, asszimilálódott a szkíta-hun (székely) alapnépességhez, vált nevében magyarrá, ennek nyomán működik területén ma is államuk. Az Árpád vezette, önmagát magyarnak nevező elit türk nyelven beszélt. Betelepedése és uralomra törése nyomán, amikor a katonai vezetők felosztották egymás között a megszerzett területet – ez minden betelepülésnél elsődleges cél volt a betelepülők részéről –, az Árpád-házi királyokkal egy központosított állam jött létre. Az állam vezető rétege, a türk nyelven beszélő magyarok hozzá asszimilálódtak az őslakossághoz, átvették nyelvét, amit innentől fogva a „magyarok országa” nyomán magyar nyelvnek neveznek. Nevet mindig az uralkodó elit ad egy területnek: „az én országom”, majd ennek nyomán az ott élők is ezt a nevet kapják, bárhogy hívták addig is őket. Ez pusztán az elkülöníthetőség okán is így alakul ki. Gondoljunk a modern korban létrejött soknemzetiségű államokra: az 1920-es évektől mindenki, aki a *Szovjetunióban* (az *Orosz Birodalom* utódállamában) élt az európai kívülálló számára egyszerűen

orosz volt. Aki *Jugoszláviában* élt a népnyelven csak „jugó” volt. Még a szlovákok is csehek voltak az egykori *Csehszlovákiában*. A vezető nép adja az ország nevét. És hogy témánkról is szót ejtsünk: a *Románia* bármelyik részén élő ember az átlagember számára ma is egyszerűen „román”. Így az uralkodó elit által birtokolt terület neve a saját nevéből képződik: „magyarok országa” = *Magyarország*, „a románok országa” fogalmában, bármekkora területről is legyen szó, ahol a román vezetés hatalma van jelen az a románok országa = *Románia*. Ha az uralt terület kicsi volt, akkor ezen jött létre saját megnevezés és „saját” nyelv. Ezt példázzák az újlatin, a germán és a szláv népek és államok. Mindegyik helyben alakult ki, minimális volt a bevándorlás, az alapnépesség az őt uraló elit nyomán vált egyedivé, mássá a másik uralkodó elit által leigázott néphez képest. A központosított, nagy középkori államterületek kialakulása nyomán – ilyen a magyarok országa és a magyarnak nevezett nép – nem alakult ki külön-külön történelem az egyes területeken, hiszen közös volt a vezetés. Ezért a magyarok által a X. századtól uralt ősnépi lakosságú területeken az egybekovácsolódás nyomán nem jöttek létre dialektusok, a X–XVI. század folyamán mintegy 500 évig fennálló egységes *Magyar Királyság* népe is egységes maradt, nem zavarták fejlődését számottevő és tartós szeparálódási jelenségek. A románság esetében a dialektusok megvannak. Az ősnépi tájakra a XI. századtól bevándorló keleti újlatinok, mivel külön-külön vajdaságokat hoztak létre, azokat is csak a XIV. századtól, nem tudtak egységes dialektusként fejlődni. Létrejött a valach (havasalföldi), a moldován (a moldvai), majd az erdélyi román. Számukra az egyesülés csak a XIX. században következett be (az is csak részlegesen), ez mind a mai napig rányomja bélyegét etnikai területükre és önazonosságukra.

6.5. A latin hatalom felszámolása

A katonailag nagyon „képzett” gót haderő megjelenése a *Római Birodalom* határain, a *Kárpát-medence* északi felében élő szkíta törzseknél, a markomannoknál, a kvádoknál, a jazigoknál, kosztobókoknál eleinte nyugtalanságot, majd háborús feszültséget, végül másfél évtizedig tartó súlyos háborút okozott. A különböző keleti, szkíta, erőszakos és területet kereső katonai elitek a birodalom északi határán élő törzsek lakhelyét és viszonylagos nyugalalmát fenyegették. Ezek a törzsek már régóta éltek a birodalom szomszédságában, és *Rómával* az időnkénti kisebb háborúk

ellenére mind a maguk, mind *Róma* számára kedvező kapcsolatot, de egyoldalú szövetségi viszonyt alakítottak ki. A feltételeket természetesen az erősebbik fél, *Róma* diktálta. A római segítség elsősorban rendszeres vagy időszakos pénzküldeményekből állt. Ennek fejében a „barbárok” esetenként fegyveres támogatást adtak. A birodalom célja az volt, hogy e népeket egyenként érintő szövetséges rendszer kialakításával kézben tartsa a kezdeményezést, és így akadályozza meg, hogy azok összefogva támadhassák meg a birodalmat. A közel két évszázados politika eredményeként a birodalom határain túl széles sávban élő törzsek már igazi veszélyt nem jelentettek. Egymás közti ellenségeskedéseik során *Rómától* vártak segítséget vagy megoldást. A döntőbírói szerep kialakulásának a következménye volt, hogy még a határokon túli elvándorlás vagy új, szintén birodalmon kívüli lakóhely választása esetében is *Róma* hozzájárulását kérték. Róma volt a „világ csendőre”, az ő tudta nélkül semmi nem történhetett. BARTA-BÓNA-MAKKAI-MÓCSY-TÓTH E.-VÉKONY 1986. 1986. [pp. 66–67.].

Az *Alsó-Duna-vidék* biztonságát meggyengítette, hogy 162-ben Marcus Aurelius császár az előző évben kitört pártus háború miatt csapatokat volt kénytelen elvonni a határtartományokból és *Daciából* is. A harcok a *Kárpát-medencében* azonban csak néhány évvel később robbantak ki. Nagy érdeme volt ebben a helytartók ügyes politikájának, akik tárgyalásokkal késleltetni tudták a konfliktus háborúba torkollását. A sorozatos tárgyalások azonban azt is bizonyítják, hogy a határ mentén élők nem törekedtek háborúra, hanem a szövetségi kapcsolatra hivatkozva ismételt követségekkel ostromolták *Rómát*, segítségért vagy azért, hogy adjanak a számukra új lakhelyet: fogadják be őket a birodalomba. A markomannok és a szarmaták esetében saját lakóhelyükön való védelmük, tehát lakóhelyük tartománnyá alakításának a terve is felmerült. Ugyanakkor *Róma* nem tudott vagy nem akart segítséget adni, ezért a tárgyalások elhúzódása, kéréseik megtagadása miatt, e törzsek összefogva végül háborút indítottak BARTA-BÓNA-MAKKAI-MÓCSY-TÓTH E.-VÉKONY 1986. 1986. [pp. 66–67.].

A háború *Dacia* északi területeire 167-ben terjedt ki. Kitörésével egyidőben katonai és közigazgatási változtatásokat hajtott végre a tartományi felosztásban. Az intézkedéseket a háborús válsághelyzetben rendelték el. A pártus hadjáratból a *Duna* mentén *Dobrudzsa* belső határánál fekvő *Troesmis*be hazatért legiót *Erdélybe*, *Potaissába* (*Torda*)

rendelték. A római katonai vezetés most már Erdélyben számított elsősorban támadásokra. Ugyanekkor, 167 és 170 között módosult *Dacia* közigazgatási beosztása. A korábbi praetori rangú helytartó helyett, ezután ismét magasabb rangú, konzulságot viselt szenátor került a két legiós tartomány élére. A három résztartomány vezetését szorosabbra fogták. Egyetlen közös helytartó alá kerültek, akinek a hivatali címe ezután: „a három *Dacia* helytartója” (*legatus Augusti pro praetore Daciarum trium*) lett. A résztartományok alárendelt procuratorai csupán a gazdasági feladatokat látták el. Egyúttal megváltozott a tartományok neve is: *Felső-Dacia* (*Dacia Superior*) neve *Dacia Apulensis*, *Alsó-Dacia* (*Dacia Inferior*) pedig *Dacia Malvensis*⁸² lett. Követték tehát *Dacia Porolissensis* névadásának a példáját: a provinciákat egységesen egy-egy városról nevezték el. A potaissai legióstábornak *Dacia Apulensis*hez csatolták. A tartománynevek azonos átalakítása velejárója és kifejezése volt annak, hogy ezek után mindhárom daciai provincia azonos minőségben egy közös helytartó alá tartozott. A névváltozás önmagában nem indokolta a nagyobb területi átalakítást BARTA-BÓNA-MAKKAI-MÓCSY-TÓTH E.-VÉKONY 1986. 1986. [pp. 68–69.].

A 167–170 közötti időszakban *Dacia* hosszú határszakaszán három oldalról kellett védekeznie. A szkíta törzsek betörései a két szomszédos *Moesiát* sújtották, és a támadásokat *Dacia* nem tudta feltartóztatni. A felsőbb katonai vezetés több tehetséges katonát küldött helytartónak és procuratornak a dunai tartományokba. Szükségessé vált *Dacia* nyugati frontjának és *Felső-Moesia* (*Moesia Superior*) egyesítése a *Temesközön* át támadó jazigok megfékezésére, hogy a helytartó összehangoltan, egy kézből tudja irányítani mindkét provincia haderejét. Ennek ellenére a felső-moesiai seregek vereséget szenvedtek. Ekkor *Felső-Moesiát* is *Daciához* csatolták. A harctéri helyzet válságosra fordult. A kosztobókok és a szarmaták, kikerülve *Daciát*, feldúlták *Alsó-Moesiát* (*Moesia Inferior*). Végül a rómaiak a vandálok egyik törzse, az aszdingok segítségével tudtak csak felülemelkedni 171-ben vagy 172-ben. Ez már a kibontakozás volt a háborús válságból: a birodalom diplomáciai eszközökkel igyekezett célt érni. Egyes népcsoportokat ekkor már befogadtak a birodalomba: ezek *Pannonia*, *Moesia*, *Germania* mellett *Daciában* is letelepedhettek. A következő években az eseményeket a rómaiak hadműveletei határozták

⁸² *Malvensis* máig azonosítatlan helység.

meg, ekkor az ellenséget már saját területén győzték le. A jazigok a békekötéskor százezer hadifoglyot adtak vissza a rómaiaknak. Később *Róma* megengedte nekik, hogy *Dacián* keresztül kapcsolatot tarthassanak a keleten élő roxolánokkal, valahányszor ezt a tartomány helytartója megengedi. Harcoltak még *Daciától* északra is. 180 körül Marcus fia, Commodus⁸³ császár hadat vezetett a *Dacia* északi előterében élő törzsek, elsősorban a búrok (buri) ellen. A hosszú háború végére *Róma* ismét helyreállította a szövetséges kapcsolatokat a birodalom határain. Felélénkült a rómaiak és a szarmaták között a kereskedelem. A másfél évtizedes háborúk, a pestis, a katonai védelem elégtelensége, a városi autonómiák más tartományoknál lassúbb kiépítése Commodus uralkodása alatt nyugtalanságokat és megmozdulásokat idézett elő a tartományi lakosság körében. A 180-as évek közepén *Daciában* is fellázadtak a provinciálisok. 192-ben Commodust meggyilkolták, és 193-ban a pannoniai legiók *Carnuntumban* (*Németóvár [Bad Deutsch Altenburg]*) a helytartót, Septimius Severust kiáltották ki császárnak. A többi dunai provinciával együtt a daciai hadsereg is rögtön csatlakozott hozzá. Az új császár *Dacia* kormányzását testvérére bízta. A daciai katonai különítmények ezután Severus oldalán vettek részt az ellencsászárokkal vívott polgárháborúban. Septimius Severus uralkodása alatt kedvezően alakult az őt már kezdetben is támogató dunai tartományok sorsa, és a békés külpolitikai helyzet elősegítette a gazdasági fellendülést. Az ő uralkodására esik a „*ius Italicum*” rendkívüli kedvezményének adományozása több daciai városnak. A Severusok alatt korábban elmaradt intézkedésekkel és kedvezményekkel kísérelték meg *Dacia* belső biztonságának megszilárdítását. Septimius Severus uralma alatt *Daciát* nem érte támadás. A nagy háború pusztításai után a katonai táborokban megkezdődött a helyreállítás: ott, ahol az korábban nem történt meg, a védműveket kőből átépítették, valószínűleg a Limes Transalutanust is ekkor építették ki. 212–213-ban ismét összecsapások törtek ki *Erdély* északi részén a szabad dákok, vandálok és karpok támadtak a rómaiakra. Caracalla meggyilkolását követően, 218-ban a szabad dákok feldúlták *Dacia* egy részét. A 220-as évek *Dacia* történetének utolsó békés szakasza.

---

⁸³ Commodus császár (Imperator Caesar Aurelius Commodus Antoninus Augustus, 161–192) a *Római Birodalom* császára (társcsászárként uralkodott 177-től, egyeduralkodóként 180-tól), Marcus Aurelius fia, az Antoninus-dinasztia utolsó tagja volt.

Amikor Alexander Severus⁸⁴ császár 231-ben az illyricumi hadsereg különítményeivel együtt elindult eredménytelen perzsa hadjáratába, a gót katonai egységek a *Kelet-európai-síkvidék* déli részén és a *Fekete-tenger* északi partján álltak BARTA-BÓNA-MAKKAI-MÓCSY-TÓTH E.-VÉKONY 1986. 1986. [pp. 70–71.].

A gótok egy rövid erőgyűjtési időszak után, a 230-as évek közepétől állandó támadásaikkal évtizedeken át folyamatos pusztulást hoztak a *Balkán* vidékére és *Daciára*. A gót haderő közvetlenül a *Római Birodalom* ellen fordult, nemcsak a szárazföldön, hanem a tengeren is, hajóhaddal, szövetségeseikkel a kis-ázsiai és a balkáni tartományokat ostromolták. Ekkor már háború dúlt a *Közel-Keleten* és a *Rajna-vidéken* is. A birodalom képtelen volt a többfrontos harcok eredményes elhárítására. Az állandó háborús állapot végül is belső anarchiába torkollott. Maximinus⁸⁵ császár alatt érte az első roham *Daciát*. A tartományt elsősorban a gótok, szabad dákok és a karpok támadták. A harcok III. Gordianus⁸⁶ uralma alatt folytatódtak. A karp fegyveresek támadásai nyomán 245–247-ben a Limes Transalutanus összeomlott. *Dacia* megsegítésére pannoniai csapatok is felvonultak, Philippus⁸⁷ császár maga is a harctérre ment. Az átmeneti sikerek ellenére az elpusztult Limes Transalutanust fel kellett adni. A harcok továbbra sem szüneteltek. A III. század közepén *Erdély* keleti részének táboraiban a katonák elhagyták az erődöket. A karp támadás pedig megindította a tartomány latin provinciálisainak elmenekülését, javarészt a *Dunától* délre, *Moesiába* keltek át. A legsúlyosabb események színtere már nem a katonai szerepét és jelentőségét veszített, erősen megtépázott *Dacia* volt, hanem tőle délre a *Balkán*. 235 körül a gót csapatok a karpokkal közösen bevették *Histriát*⁸⁸, majd innen támadva kifosztották a *Duna-delta* kereskedővárosait, *Moesia* és *Dacia* gazdasági támaszpontjait. 238-ban újból *Moesiára* támadtak. 244-ben *Alsó-Moesiában* (*Moesia Inferior*) *Marcianopolist*⁸⁹ ostromolták, de Decius⁹⁰

⁸⁴ Severus Alexander (Imperator Caesar Marcus Aurelius Severus Alexander Augustus, 208–235) a *Római Birodalom* császára 222-től haláláig.

⁸⁵ Maximinus vagy I. Maximinus (Imperator Caesar Caius Iulius Verus Maximinus Augustus, 173–238) a *Római Birodalom* császára 235 és 238 között.

⁸⁶ III. Gordianus (Imperator Caesar Marcus Antonius Gordianus Augustus, 225–244) a *Római Birodalom* császára 238-tól haláláig.

⁸⁷ Philippus vagy Philippus Arabs, I. Philippus (Imperator Caesar Marcus Iulius Philippus Augustus, 204–249) a *Római Birodalom* császára 244 és 249 között.

⁸⁸ *Histria* ókori görög város, amelynek romjai ma is láthatóak *Dobruzsában* a *Fekete-tenger* partján. A régészeti feltárás *Románia* területén, *Konstanca megyében* *Istria* helység területén fekszik.

⁸⁹ *Marcianopolis* romjai *Bulgáriában*, a *Vármai területen*, *Devnya* városka mellett fekszenek.

legyőzte őket, ezért katonái császárrá kiáltották ki. 248-ban megint *Moesiát* érte támadás, ezzel veszélyeztetni kezdték a *Duna* feletti, *Daciába* vezető útvonalakat. Decius sem tudott megbirkózni az ismétlődő támadásokkal, és 251 nyarán, korábbi győzelme helyszínének közelében, *Abrittusnál*⁹¹ fiával és sok ezer katonájával együtt a gót haderő áldozata lett BARTA-BÓNA-MAKKAI-MÓCSY-TÓTH E.-VÉKONY 1986. 1986. [pp. 93–99.].

Gallienus⁹² császár erőteljesen lépett fel a karp csapatok ellen. *Dacia* táborait megerősítette, régészeti feltárásokból tudjuk, hogy az énlakai, barcarozsnyói, sebesváraljai, porolissumi táborok széles kapunyílásait részben vagy egészben elfalaztatta, hogy kevesebb könnyen áttörhető hely maradjon. A háború három évtizede alatt a többfrontos harcok sikertelenségei, a katasztrofális gazdasági helyzet, az állandó pénzhiány és a belső hatalmi válság miatt a *Római Birodalom* anarchiába süllyedt. A 250-es évek vége felé Gallienus erős kézzel látott hozzá a birodalom újjászervezéséhez. A legiókból elvont különítményekből mozgó lovashadsereget állított fel, és segítségükkel 260-ban kiűzték az *Itáliáig* előrenyomult alaman csapatokat, megszilárdították és helyreállították a rajnai frontot. Gallienus *Italia* és *Illyricum* védelmére *Poetovióban* (*Petény [Ptuj]*) katonai központot szervezett. A 260-as években e katonai támaszponton megjelentek *Dacia* legiói, a katonák tartósan berendezkedtek a városban. A katonai jelentőségét végleg elvesztett, de a szkíták által körülvett *Daciából* csapatokat vittek el. Ez a korábbi részleges területfeladás folytatása volt, és a későbbi események előjátéka lett. A *Duna-vidéki* tartományok újjászervezését elősegítette, hogy a sorozatos támadások után a gót hadjáratok kifulladásra jutottak. II. Claudius⁹³ császár *Naissus* (*Nissa [Niš]*) mellett 269-ben tönkrement a betörő, *Athént, Korinthoszt, Spártát* feldúló gót hadtesteket. Őt Aurelianus⁹⁴ követte, aki a lázadó

⁹⁰ Decius (Imperator Caesar Caius Messius Quintus Decius Traianus Augustus, 201–251) a *Római Birodalom* császára 249 és 251 között.

⁹¹ *Abrittus* ókori város romjai ma *Bulgáriában* *Razgrad* város közelében fekszenek.

⁹² Gallienus (Publius Licinius Egnatius Gallienus, 218–268) a *Római Birodalom* császára 253-tól 260-ig apja, I. Valerianus társcsászára, majd 268-ig egyedül császár. Elődeinél jóval hosszabb ideig tudott a trónon maradni, sok katonai győzelmet aratott, de állandóan trónkövetelők léptek fel ellene, és nem tudta megakadályozni, hogy a birodalom bizonyos részei elszakadjanak.

⁹³ II. Claudius vagy Claudius Gothicus (Marcus Aurelius Claudius Augustus Gothicus, 213–270) a *Római Birodalom* császára 268 és 270 között. Uralkodásának rövid ideje alatt számos katonai sikert ért el. Halála után megkapta az „isten” jelzőt.

⁹⁴ Aurelianus (Lucius Domitius Aurelianus, 214–275) a *Római Birodalom* császára 270-től haláláig, a katonacsászárok egyike.

palmürai királyné, Zenobia⁹⁵ ellen indult, aki a *Róma* gabonaellátását biztosító *Egyiptomot* is elfoglalta. Aurelianus először megtisztította *Illyricumot* és *Thraciát* a fosztogató szkítáktól, majd átkelt a *Dunán*, és a gót haderőt már saját földjén verte meg. A háború ekkor az *Al-Dunánál* nyugvópontra jutott. A győzelmek megkönnyebbülést hoztak a lakosságnak, *Daciát* azonban már nem menthették meg. Aurelianus, a helyszínen győződött meg az állapotokról, a betörésektől megtépázott, megfogyatkozott latinságú tartományt nem látta érdemesnek tovább tartani, és szervezett körülmények között feladta a területet. A hadsereg még ott állomásozó egységeit 271-től kezdve rövid idő alatt teljesen kivonták, és a városi polgárságot áttelepítették *Moesiába*. A látszat megőrzésére a két *Moesia* között *Dacia* néven új tartományt hoztak létre, amelynek *Serdica*⁹⁶ (*Szófia*) lett a fővárosa. Ugyancsak Aurelianus volt az, aki a *Rajna–Duna* háromszöget is feladta, és a csapatokat *Germaniában* és *Raetiában* a folyóhatárok mögé vonta vissza. *Dacia* történetének utolsó 40 éve bebizonyította azt, ami már Hadrianus alatt is látszott: a tartománynak a *Balkán* és a birodalom belső területeinek védelmében igazi jelentősége nincsen. A jazig és a gót hadak akadálytalanul nyomultak be a két *Moesiába* és *Thraciába*. Ezt *Dacia* nem tudta megakadályozni. A birodalom itteni hosszú határát több tízezer katonája sem volt képes megvédeni a betörésektől. A megújuló támadások, a létbizonytalanság a tartomány polgári lakosságának menekülését váltotta ki, ami már a III. század közepén megkezdődött. Aurelianus keletre vonulása előtt rendezte a helyzetet az *Al-Duna* vidékén. *Daciából* kivonta a rómaiakat, és a birodalmi határt jelentősen lerövidítve védhetőbbé tette. A dunai limest ismét a korábbi állapotában erősítette meg. *Dacia* kiürítéséről, feladásáról egységesen írnak a források. Eutropius írta: Aurelianus „*Dacia provinciát, amit Traianus a Duna túlsó oldalán hozott létre, miután az egész Illyricum és Moesia elpusztult, kiürítettette, lemondván arról, hogy meg lehessen tartani. [Ezért] a Dacia városaiból és földjeiről kitelepített rómaiakat Moesia közepén helyezte el, és azt nevezte el Daciának. Ez most Moesiát kettéosztja,*

⁹⁵ Zénobia (Ζηνοβία, 240 körül – 275 körül) Odaenathus palmürai király második felesége, *Palmüra* királynője 267-től 272-ig.

⁹⁶ *Serdica* a későbbi bolgár főváros *Szófia* szkíta-hun eredetű latin neve. A belőle visszavezethető alap-alak: *Szered vagy *Szeredi. A város mára már archaikussá vált magyar névalakja *Szeredőc* őrzi a korai formát. Későbbi szláv neve *Szredec* (IX. század), ez a magyar *Szeredec* változata. A X. században szláv nyelvre váltó szkíta-hun bolgárok (nándorok) a XVI. századig használták az alapnév szláv változatát, ekkortól terjedt el a görög személynévi eredetű *Szófia*.

és a Duna folyásiránya szerint annak jobb partján van, amint azelőtt a balon volt” BARTA-BÓNA-MAKKAI-MÓCSY-TÓTH E.-VÉKONY 1986. 1986. [pp. 93–99.]. Ugyanakkor tudjuk, a kiürítés alapvetően a hadsereget, a közigazgatást a latin polgárságot és az uralkodó osztályt, vagyis a tisztségviselőket és a vagyonnal rendelkezőket érintette. Szó sincs teljes lakosság-evakuálásról. A földművesek, pásztorok, a nép maradt. „Várta” új urait.

6.6. A latin etnikum eltűnése

A Közép-Duna-vidék romanizmusát a római közigazgatás és a katonai védelem tartományi összeomlása után, néhol előbb (*Pannonia*, *Raetia* és *Noricum* egyes részei) a szkíta elit haderő különböző hullámai elsöpörték. Azok a tartományban maradó latinok, akiknek nem volt hová menekülni, mert a délre vándorlás értelmét veszítette, előbb vagy utóbb beolvadtak a helyben lévő többségi népességbe, így újlatin nép nem alakult ki belőlük. *Daciát* a birodalom fennállása idején, nem válsághelyzetben adták fel, hanem tervszerűen és megfontoltan. Az újlatin népek *Nyugat-Európában* és *Dél-Európában* 130–150 évvel később, a birodalom felbomlása után, de az egykori birodalom területén alakultak ki. A romanizmus fennmaradásában azonban ezek között a területek között is jelentősek voltak a különbségek, így a közép-dunai provinciák és a nyugati tartományok vagy az adriai-tengerparti sáv között. Az illyricumi birodalomrészről nyugatra a 400-as évektől a szkíta betöréseket a határtartományok latinságának elmenekülése, majd újabb szkíta uralom kialakulása követte. A területet elfoglaló új vezető elit és hadereje letelepedett, kiépítette hatalmi rendszerét, felső rétege birtokokhoz jutott, elkeveredett az őslakó keltákkal, így máig élő népek alakultak ki. A keleti gótok és langobardok *Itáliában*, a nyugati gótok *Hispaniában* betagolódtak a többségi, addigra már jelentősen latinosodott alapnépességbe, így újlatin nyelvet beszélő népek és államok jöttek létre⁹⁷. Ez a hosszan tartó együttélés eredményeként következett be: a kisebb létszámú hódítók mindenütt beolvadtak a helyi lakosságba, és a későbbi államok népi magjának már el nem különíthető részévé váltak. Az asszimilációt a niceai

⁹⁷ Csak példaként: a gót uralkodó elit hozta létre a *Pireneusi-félszigeten* azt a királyságot (*Nyugati gót* vagy *Vizigót Királyság*), amelynek végül is „utódállama” lett a későbbi *Spanyol Királyság* és *Portugál Királyság*.

hitvallást⁹⁸ követő keresztények és az azt általában elutasító ariánus keresztény⁹⁹ vagy kereszténységet még fel nem vett törzsek és népek között a vallási különbségek kezdetben akadályozták. Mihelyt azonban az új, katonailag a területet meghódító elit, a megszállók áttértek vagy megkeresztelkedtek, az asszimilációnak kevésbé volt akadálya. Így a törzsek–etnikai csoportok megrázkódtatás nélkül alakultak át már feudális területi szervezettségű népekké. A nyugati és a dél-európai birodalomrészben a *Római Birodalmat* felszámoló új katonai hódítások tartósnak bizonyultak, máig ható államalakulatokat (és népeket) „létrehozva”. A dunai provinciákban, a *Kárpát-térségben* egymást váltó, megszállásoknak lehetünk tanúi. Sok esetben a harccal a területet elfoglaló vezető réteg tovább harcolva, nyugat felé haladt, és később a birodalom nyugati területein hozott létre államot. Helyükre „újak”, vagyis újabb szkíta csoportok jöttek, újból és újból államhatalmat kiépítve. Így nyugaton a magasabb szintű és nagyobb népességet felmutatni tudó latin kultúra tovább élt, keresztény kultúrát vett fel, eredményei a hamar létrejött újlatin államok lettek. Keleten kevesebb latin maradt, az a kevés is a folyamatos uralomváltások miatt eltűnt, a keresztény hit és kultúra később épült be, és nem a latin leszármazók, hanem valamelyik szkíta elit által létrehozott államalakulatban kulminált (pl. bolgárok, magyarok, lengyelek). *Daciában* hasonló helyzetet láthatunk: ha maradt is volna a latin provinciálisoknak valami nyoma, a pusztulási, átalakulási folyamat már 130–150 évvel korábban megkezdődött mint nyugaton. A nyugat-európai és a közép-dunai provinciák lakosságának továbbélését a római államszervezet elhalása után a provinciálisokat összefogó egyetlen erőt a kereszténység jelentette, nemcsak intézményeivel, hanem a tanításával is. Az V. század közepétől az egyház a túlvilági boldogság hirdetésével nem kis mértékben segítette keresztüljutni a provinciálisokat az V–VII. század

⁹⁸ A Nicea-konstantinápolyi hitvallás a Szentháromságról és Krisztus isten-emberi természetéről szóló tanítás, amely a keresztény hit alapja. Ezt az apostoli hitvallást a niceai (325) és konstantinápolyi (381) zsinatokon bővítették ki az ősi hit részletesebb kifejtésével.

⁹⁹ Az arianizmus Ariusnak és követőinek (az ariánusoknak) IV. századi mozgalma volt. Legfőbb tétele, hogy a hitük szerint a Fiú-isten nem öröktől való, hanem az Atyaisten „teremténye”. Nem egylényegű, hanem hasonló lényegű az Atyával. Ezzel Jézus isteni voltát, s egyúttal a Szentháromság tanát tagadták, amelyet az ortodox és katolikus egyház is eretnekségnek nyilvánított. Az arianizmus tanait először az első niceai zsinat (325) vitatta, de Arius és követői néhány pontban módosították azt, és így az egyházi hatóságok csak az első konstantinápolyi zsinaton, 381-ben ítélték el szervezetileg. A *Nyugatrómai Birodalom* szétesése után több, pl. a gótok által alapított európai országban hivatalos államvallás lett, a toledói gót királyságban a harmadik toledói zsinatig (589).

válságain. Ebben főként az egyházi szervezetnek volt jelentős szerepe, ami a IV. századra már készen állt, és a század folyamán gyorsan elterjedt a tartományokban, kezdett beépülni az államigazgatásba. Attól kezdve, amikor a római állam hivatalai a feladatukat ellátni már nem tudták, és a romanizmus központjainak, a városoknak a védelmét sem tudták biztosítani, egyre inkább előtérbe léptek az egyházi közösségek: főleg a római városok territoriális szervezetének megfelelően kialakult és szervezett püspökségek, amelyek területi széttagozottságát a keresztény egyház egyetemességének eszméje fogta össze. Ez a püspöki szervezet vette kézbe az irányítást, kísérelte meg a védelem megszervezését, püspökei tárgyaltak a megszállókkal. Miután a püspökségek a IV. században, a *Római Birodalom* akkori területén szerveződtek és kaptak kedvezményeket, a 271-ben feladott *Daciában* ez a romanizmust elősegítő tényező még nem létezett. Az egykori *Dacia* a császárság peremén ékelődött a *Barbaricum*ba, és csak egy szűk területen érintkezett a birodalom latin nyelvű részével. *Daciát* 130 évvel korábban „engedték át” a szkíta törzsek foglalásainak mint a nyugati tartományokat. Jóval azelőtt hogy a többi határtartomány hasonló sorsra jutott volna. *Dacia* a romanizmus nyugatról *Illyricum* felé egyre csökkenő mértékű hatásának a legkeletibb szélén, sőt azon kívül feküdt. Itt az egyházi szervezet nem védte és fogta össze a lakosságot és távol esett az *Adriai-tenger* romanizmust őrző parti sávjától is. Ettől kezdetben görög, majd szláv nyelvterülettel volt elválasztva. Ezek nyomán *Daciában*, ha maradtak volna is a római feladás után provinciális töredékek, fennmaradásukat semmi sem biztosította. *Dacia* kiürítése szervezett intézkedés volt, amely akkor történt, amikor *Róma* az évtizedes, és éppen az *Észak-Balkánt* nap mint nap pusztító gót csapatok támadásait egy időre megfékezte: tehát volt hol védelmet keresni. Ha a birodalom lakói számára az anarchia vége és a belső helyzet javulása a III. század végén kevésbé volt is látványos, a gót támadások megszűnése éppen *Moesia* területén a változást észrevehetővé és a birodalom védekező képességét kézzelfoghatóvá tette. A harcok a *Dunától* délre annyira megtizedelték a latin lakosságot, hogy annak áttelepítése nem ütközött akadályba. Eutropius *Dacia* kiürítését nemcsak a provincia védhetetlenségével, hanem *Illyricum* és *Moesia* nagyfokú pusztulásával is indokolta. Mégsem csak a háborúk miatt fogyott a

lakosság, hanem a 250-es évektől az *Illyricumban* elharapódzott járvány miatt is. Zószimosz¹⁰⁰ írta: „...oly hatalmas pestis tört ki a városokban, amekkora előzőleg még sohasem volt: a barbárok pusztításait kisebbnek tüntette fel, és azt eredményezte, hogy a ragálytól megfertőzötteknél még az elfoglalt, szinte elpusztult városok is boldogabbnak érezték magukat”. A népességpusztulás, ennek nyomán a munkaerőhiány olyan nagyfokú volt, hogy a *Moesiával* szomszédos *Thraciába* még a IV. században is több telepítést kellett végrehajtani. A megfogyatkozott daciaiak áttelepítésének tehát nemhogy akadálya nem volt, hanem a *Balkán* elnéptelenedése egyenesen kívánatosá tette. A római vezetés pedig csak örülhetett, hogy ezúttal nem barbárokat, hanem saját polgárait tudja telepíteni. Az elbeszélő források egységesen írnak *Dacia* feladásáról, és bizonyítják a kitelepítést. A római állam jól szervezett közigazgatásának a kiürítés és a közeli területre való áttelepítés nem okozhatott gondot: saját polgárainak lehetővé tette az átköltözést. Természetesen a művelet nem történt egyik napról a másikra, noha a polgári latinság jó része már korábban elmenekült a tartományból BARTA-BÓNA-MAKKAI-MÓCSY-TÓTH E.-VÉKONY 1986. 1986. [pp. 99–106.]. *Thraciában* ez a népességihiány komolyan kedvezett a későbbi szlávosságnak is.

Dacia területén az aurelianusi feladást és kiürítést követően nincs olyan régészeti leletcsoport, amelyet a helyben maradt provinciális népesség hagyatékának lehetne értelmezni. A lakosság távozását a latin földrajzi nevek elhalása bizonyítja. *Erdélyben*, *Olténiában* és a *Temesközben* a népvándorlás 130–150 évvel korábban kezdődött, mint *Pannoniában*, és 150–200 évvel korábban, mint az újlatin területeken a gót és frank megtelepedések. Az egykori *Dacia* hosszú és küzdelmes népvándorlás kori története alatt pedig hiányzott a fennmaradás lehetősége. 271 után a *Római Birodalmon* kívül rekedt daciai területen nem folytatódott a romanizálás, annak minden feltétele megszűnt BARTA-BÓNA-MAKKAI-MÓCSY-TÓTH E.-VÉKONY 1986. 1986. [p. 106.].

---

¹⁰⁰ Zószimosz (Ζώσιμος, Zosimus Historicus) görög történétíró, aki valószínűleg II. Theodosius bizánci császár kortársa volt. A *Nyugatrómai Birodalom* bukása előtti időben élt *Bizáncban*, ahol több magas hivatalt is viselt. Új történet (*Istoria nea*) című műve csak töredékesen maradt fenn. A 270-ig történt eseményeket csak vázlatosan, a többi részletesebben tárgyalja, de bemutatja a római császárok történetét Augustustól II. Theodosiusig. A római világbirodalom hanyatlásának okát az őstől örökölt hit elhanyagolásában látta.

7. SZKÍTA-SZÉKELY HONFOGLALÁSOK

A dákok legyőzésével létrejött római *Dacia* kiürítése a *Római Birodalom* megszűnésének egyik előjele volt. A római hatalom már nem bírta ellenállni vagy gátat szabni az egyre erősödő újabb és újabb keletről jövő szkíta hatalmi elit katonai akcióinak, foglalásainak. A kiirtott dákok földjének feladásával *Róma* vezetői igyekeztek menteni a nyugatabbi provinciákat. *Dacia* végeredményben már 248-ban, a gót támadással elveszett, még mielőtt feladták volna.

Mielőtt ismertetnénk az újabb és újabb keletről érkező uralkodó katonai foglalásokat, fontos tisztáznunk a szkíta és a székely megnevezés kapcsolódási pontjait. Ennek ismerete a keleti újlatinok lakta területek népi alapjának megértéséhez elengedhetetlen jelentőségű, hiszen a keleti magyarság, a székely–csángó magyar nyelvű etnikum ma már keleti újlatin (román) nyelvűek által közrefogott területen él.

7.1. Székelyek

A „székely” magyar szó, szerkezeti alapja a „szék” nyelvi gyök, ennek képzett formája: „széke”, ehhez kapcsolódott az *ly* helynévképző. A székelyekről Czuczor Gergely írta 1862-ben: „A hagyomány őket Atilla húnjaitól származtatja, vagyis a hún birodalom felbomlása után az erdélyi bérczekbe vonult hún maradványoknak tartja.” „A 'székely' szó úgy tekinthető, mint igerészesülő t. i. székelő, aki székkal, állandó teleppel bír valamely helyütt, talán ellentétben a csangó (= csapongó-), vagy palócz (= ballócz- vagy ballogócz-)tól. Ezen elemzést bizonyítja azon körülmény is, hogy a székelyeknél a megyék székeknek (mintegy telepeknek) hívatnak. 'Székelő'-ből hangváltozattal lett székelő, székely, mint seregélő-ből seregély, erdőelő-ből erdély; hüvelő-ből hüvely azaz övelő, t. i. bizonyos testnek tokja; törköllő-ből törköly, a sajtó alá tett szőlőnek, vagy más testnek öszvetört részei; szipoló-ből szipoly, bökölő-ből bökölő bögyölő stb.” CZUCZOR-FOGARASI

1862. E világos meghatározással ellentétben az 1870-es évekre létrejött, az indoeurópai „iskolán” felnőtt magyarországi tudományos életet a székelyek származása nagyon megosztja. Az akadémiai néprajz-, nyelv- és történettudomány nem tud választ adni eredetükre, ugyanakkor a korábban leírt hagyományos magyarázatok, a mondák és a néphagyomány adta válaszokat elutasítja FARAGÓ 2017. [pp. 255–256.].

Krónikáink és a székely néphagyomány szerint a székelyek Atilla hun népének Csaba királyfi vezetésével a *Kárpát-medencébe* – a mezőségi *Csigle-mezőre* – visszatért utódai. „*A székelyek, akik előbb Attila népe volt*” – olvassuk Anonymusnál¹⁰¹, Kézai Simon¹⁰² pedig ezt írja: „*3000 hun visszatért Pannóniába... és Árpád idejéig a Csigla-mezőn (Mezőségben) maradtak és ott magukat nem hunoknak, hanem székelyeknek nevezték*”. A *Kárpát-medencében* már régóta élő székelyek a honfoglaló magyaroknak felajánlották szolgálataikat, tehát nem meghódított, hanem szövetséges nép, amely egyezményrel csatolta magát a honfoglaló magyarsághoz KISZELY 2012. Az akadémiai álláspont szerint eddig sem a hun, sem a besenyő, avar, kazár, bolgár eredetet feltevő elméletek nem nyertek igazolást a történetkutatásban KÓSA-FILEP 1978. Latin nyelvű krónikáink először a 1116. évi *Olsava* melletti és az 1146. évi *Lajta* menti csatában említik a székelyeket, akik a besenyőkkel együtt a magyar sereg elővédjei voltak. Ez a körülmény arra vall, hogy a székelyek alapnépessége később csatlakozhatott a magyarsághoz annak védelmét kérve, és a török népek korabeli szokása szerint, hadbavonuláskor segédcsapatokat (elővéd-utóvéd) alkottak írta Kósa László és Filep Antal néprajztudós 1978-ban KÓSA-FILEP 1978. Nevük latinos „sicul” szó formájában először (latin betűkkel írva¹⁰³) a XI. század végén, magyar formájában (székely, zekel) pedig csak a 1334-től ismert. A helytörténeti adatok arra utalnak, hogy a székelység a XI–XII. században a nyugati és a keleti gyepük védelmét látta el KISZELY 2012.

¹⁰¹ Anonymus, más néven Bele Regis Notarius (= Béla király névtelen jegyzője), illetve „P. mester” a XII–XIII. század fordulóján dolgozott, valószínűleg III. Béla király udvarában. Önmagát „P. dictus magister” formában jelölte, ezért személyét Péter győri püspökkel is azonosítják. Egyetlen műve a *Gesta Hungarorum* (= 'magyarok őstörténete') latin nyelven készült 1791, 1799 és 1860-ban fordították magyarra. Ez a geszta a magyar honfoglalás történetének legrészletesebben megírt műve, amelyet azonban a magyarországi történészek jelentős része nem tart hitelesnek.

¹⁰² Kézai Simon a XIII. századi *Magyarország* híres krónikaírója. Latin nyelven írt munkája a „*Gesta Hungarorum*” (ezt Anonymus azonos nevű művétől való megkülönböztetésül „*Gesta Hunnorum et Hungarorum*” névvel adják meg) több krónika összeillesztéséből keletkezett, 1282–83 körül készült.

¹⁰³ A latin betűs lejegyzések idejét megelőzően számos rovásos lelet utal a székelység *Kárpát-térségi* jelenlétére.

Az okleveles emlékek és a földrajzi nevek bizonyossága szerint az Árpád-korban *Magyarország* különböző vidékein, elsősorban a gyeplíniak közelében, de nagy számban a belső tájakon is éltek székelyek: *Baranya, Szerém, Temes, Szabolcs, Abaúj, Gömör, Bars, Moson, Fejér, Tolna* vármegyékben, valamint a morva határszélien, *Pozsony vármegye* hegyentúli¹⁰⁴ részén, *Sasvár [Šaštín]* közelében, illetve *Biharban* a *Körösök vidékén*. Az *Erdélybe* költöztek kivételével a székelyek a XIV. század végére elvesztették területi-népi különállásukat. *Erdélybe* történt betelepítésük – melyet megelőzhetett szétszórt csoportjaik tömörítése – valószínűleg összefüggött a XI. században megszaporodott besenyő támadásokkal és a magyar gyeplíniaknak a *Kárpátok* vízváltójáig történő kiterjesztésével. A bihari székelyek a X. században az *Erdélybe* vezető utat őrizték. Belőlük települt a XII. század első felében *Udvarhelyszék* és *Marosszék* székelysége, akiket ekkortájt „telegdinek” neveztek, a *Bihar vármegyei Telegd* községről. Székelyek laktak ebben az időben *Erdély* déli részén a *Nagy-Küküllő* és a *Kis-Küküllő* között és völgyében, *Medgyes* és *Nagyselyk* környékén és a *Maros* mentén, nagyobb csoportokban a későbbi *Szászorbó [Gârbova]*, *Szászsebes [Sebeş]* és *Szászkezd [Saschiz]* helységek közelében. Innen költöztek a XIII. század első felében a majdani *Háromszék (Sepsiszek, Kézdiszek, Orbaiszek)* területére. Ezidőtájt népesült be *Udvarhelyből Csík* is. Az *Erdély* nyugati részén fekvő távoli *Aranyosszék*et, a tordai várbirtok részét 1260 körül kézdi származású székelyek szállták meg KÓSA-FILEP 1978. Magyarok is laktak a későbbi *Székelyföld* területén, de e tekintetben is megosztott a magyar tudomány. *Marosszék* a már kialakult *Torda vármegye* területébe ékelődött be, tehát itt bizonyosan volt magyar lakosság.

Óstörténetünk vizsgálói közül többen folyamatos székely jelenlétről írnak nemcsak a mai *Székelyföld*, hanem *Erdély*, s a *Kárpátokon* kívüli más területek esetében is. Az egykori *Săcueni* (= 'székely') vidéke, vagyis a **Székelyelve*¹⁰⁵ területén jött létre a *Havaselvei Fejedelemség* belül

¹⁰⁴ *Pozsony vármegye* hegyentúli része a *Morva* folyó és a *Kis-Kárpátok* közötti sík vidék. Ennek néprajzi tájneve *Hegyetúli*. A név viszonyításon alapul. Az ország középső részéből nézve e táj a hegyen, vagyis a *Kis-Kárpátokon* túl fekszik. A *Hegyetúli* magyar népessége (székelyek) a huszita háborúk következtében a XV. században halt ki, helyüket szlávok foglalták el.

¹⁰⁵ A terület nevét csak a román *Săcueni* formában jegyezték le. A **Székelyelve* megnevezést a 'Székelyföldön túli' jelentéstartalom indokolja, de erről korabeli írásos feljegyzés jelenleg nem ismert. Román történelmi álláspont szerint a táj nevét a *Székelyföldről* és *Erdélyből* kivándorló román (!) és székely népességről kapta. A letelepedés idejét 1211–1225 közöttre teszik. Ebben az időszakban még *Havasalföld* népessége is jórészt magyar nyelvű volt.

*Székely vármegye*¹⁰⁶ [*Județul Săcueni*], amelynek első említése ugyan 1577-ből való, de magyar helynevei mutatják, már jóval korábban létezett. Az itt lévő román névanyag a *Kárpátok* belső oldalának XX. században létrehozott román neveit idézi: mindenütt magyar nevek román helyesírással FARAGÓ 2017. [p. 257.]: *Surani* (*Surány*), *Șoimari* (*Solymár*), *Salcia* (*Szálcsa*), *Lopatna* (*Lapátna*), *Tisa* (*Tisza*), *Aricești* (*Arács*) stb. A székelység nyelvjárási értelemben nem egységes, több jellegzetességében azonosságot mutat a magyar nyelvterület más-más részeinek népnyelvével. Vannak hasonlóságok a *Csallóköz*, *Dél-Dunántúl*, *Dél-Alföld*, *Felső-Tiszavidék*, *Abaúj* területén beszélt magyarral KÓSA-FILEP 1978. A székelyek mindig magyarok voltak, nyelvük a legősibb magyar nyelv jellegeit őrzi; az ősi magyar írás a „székely rovásírásban” náluk maradt meg legtovább KISZELY 2012.

A székelység léte nagyon ősi múltba vezet minket. E nép megnevezésére az ókori írók gyakran használták a „szaka” formát. A szaka a szkíták egyik törzse volt, kiváló íjász és fémműves kultúrájú nép, amely a Kr. e. VI. században *Közép-Ázsiában* volt honos. A perzsák minden tőlük északra és keletre élő sztyeppei népet szakának, ugyanazt a görögök szkítának nevezték. A legújabb kutatásokat e keleti népek körében Claudia Chang amerikai régész tette közzé 2012-ben a „Nomádok és hálózatok: Kazahsztán ősi művészete és kultúrája¹⁰⁷” c. művében, amelyben megalapozottan tárgyalja a *Fekete-tengeri* szkíta-hun és a távol-keleti nyelvi és népi kapcsolatokat. A fentebb írt **Székelyelve [Săcueni]* megye középkori címerében cirill betűs román nyelvű felirat olvasható: „*Zsudecul Szaaka*” = ‘*Szaka megye*’, de a terület neve a korábbi írásokban előfordult *Secuieni* (kiejtve: Szekujeny) és *Saac* (kiejtve: szák) formában is. Mindezek nyomán modhatjuk ki: a szakák vagyis szkíták és székelyek azonossága nagyon egybecseng, így a szkíta-székelyek jelenléte a *Kárpát-térségben* évezredekre nyúlik vissza. Mindezen kijelentésünket alátámasztják a földrajzi nevek is. A XIII. században létrejött önigazgatási *Székelyföldön* kívül több település viseli a *Székely* alaptagot: *Székelyfalva*, *Nagyszékely*, *Kisszékely*, *Saskőszékely*, *Székely*, *Székelyhíd*, *Székelytelek*, *Székelyjő* és

¹⁰⁶ A *Havasalföldi Fejedelemség* e vármegyéjének területét 1845-ben *Prahova [Județul Prahova]* és *Bodza megye [Județul Buzău]* között osztották szét.

¹⁰⁷ Claudia Chang: *Nomads and Networks: The ancient art and culture of Kazakhstan*, Princeton University Press 2012.

*Szlatvin*¹⁰⁸, amelynek középkori neve *Szék*, *Székelyfalva*, *Székfalva* FARAGÓ 2017. [p. 258.]. A *Kárpát-medencei* kora középkori székely településterületről Balás Gábor¹⁰⁹ gyűjtött össze helynévi adatokat. Ezek között a mai *Székelyföldön* kívüli tájakon számos *Székely* névkapcsolat is szerepel: *Bélapatak-Székelyirtvány*, *Székely-erdő*, *Székely-szőlő*, *Székely*, *Szekula*, *Székelyfalva*, *Székely-tó*, *Sicule*, *Székeskút-Székelyszeg*, *Székelyfalva*, *Felsőszékely*, *Alsószékely*, *Szentandrás-Borszékely*, *Székelyfalva*, *Ada-Székelytornyos*, *Székely*¹¹⁰ BALÁS 1984. [pp. 60–73.]. A fent említett, *Kárpátoctól* délre fekvő *Szaka*, **Székelyelve* tágabb kapcsolatát mutatja, hogy *Havasalföldön* román nyelvi környezetben *Secu*, *Secui*, *Secuiu*, *Seculești* nevű helységek fekszenek. *Moldvában* a sor folytatódik: *Secu*, *Secuia*, *Secuieni*, *Secuieni*, *Securiceni*¹¹¹. A névsort magyar hangjelöléssel írva a *Szeku*, *Szekuj* (értelme: 'székely'), *Szekuju* (értelme: 'a székely'), *Szekulesti*, *Szekuja*, *Szekujeni*, *Szekuricseni*. E nevek mindegyike a magyar *szék* átvétele, amely román hangjelöléssel *sec* (kiejtve *szek*)¹¹². A szentistváni határoktól nyugatra, magyar kutatók által soha nem vizsgált tájakon és a magyar tudományos életben semmi magyar vonatkozással elő nem fordult vidéken, *Stájerországban* fekszik *Seckau*. Szlovén neve *Sekava*. Magyar hangjelölésre átírva a német névalakot a *Székau*, a szlovén esetében a *Székava* alakot kapjuk. Az *-au* képző a németben általában víznevekből létrejött helységnevekben jelentkezik. Képzők nélkül a név a **Szék* formát adja, (a szlovén *-ava* helyre mutató képző). A helység a *Mura*

¹⁰⁸ A felsorolt helységnevek táji hovatartozása, a ma nem magyarországiak esetében államnyelvi neve: *Székelyfalva* (Pozsony) [Sekule], *Nagyszékely*, *Kisszékely* (mindkettő Tolna), *Saskószékely* (Bars) [Podhorie], *Székely* (Szabolcs), *Székelyhíd* (Bihar) [Săcueni], *Székelytelek* (Bihar) [Sititelec], *Székelyjő* (Kolozs) [Săcuieu] és *Szlatvin* (Szepes) [Slatvina].

¹⁰⁹ Balás Gábor (1909–1995), jogtörténész, író. Gyergyói székely származású, népéért küzdő magyar volt, az 1946-ban tervezett székely autonómia szakértői csoportjának egykori tagja. Elsősorban jogtörténettel foglalkozott, de műfordító munkája is jelentős. 1987-ben megírta Erdély jogtörténetét. Gyergyói ihletésű meséit székely nyelvjárásban írta. Legjelentősebb munkája „A székelyek nyomában” című műve. Hitvallása székely nyelvjárásban: „*Székelységből nőtt a csontom, amikén a fejem hordom. Amíg élek, székely vagyok, még halva és az maradok. Ki népéért mit sem tévész, abból pedig csak por leszén.*”

¹¹⁰ A felsorolt névanyag táji hovatartozása: *Bélapatak-Székelyirtvány* (Nyitra), *Székely-erdő* (Böhönye, Somogy), *Székely-szőlő* (Nagyvátly, Somogy), *Székely* (egykori falu, Fejér), *Szekula* (egykori falu, Bars), *Székelyfalva* (egykori falu, Hont), *Székely-tó* (Péder, Abauj-Torna), *Sicule* (középkori falu, Csanád), *Székeskút-Székelyszeg*, *Székelyfalva*, *Felsőszékely*, *Alsószékely*, *Szentandrás-Borszékely*, *Székelyfalva* (mind a hat régi okiratokból előkerült egykori helység neve, Temes), *Ada-Székelytornyos* (Bácság), *Székely* (középkori falu, Szerém).

¹¹¹ A felsorolt települések táji hovatartozása: *Secu* (Völgyi-Zsil), *Secui* (Völgyi-Zsil), *Secuiu* (Bodza), *Seculești* (Völgyi-Zsil), *Secu* (Nyemc), *Secuia* (Vaszló), *Secuieni* (Bákó), *Secuieni* (Nyemc), *Securiceni* (Szucsáva).

¹¹² Van még néhány *sec* alapú román név, amelyek ma román nyelvi értelemmel bírnak, de beleértelmezéssel is alakulhattak szónévvé: *Secara* (Teleormán), *Secăria* (Prahova), *Seciu* (Prahova), *Seciu* (Válcsa), *Seciuri* (Prahova), *Seciurile* (Hegyi-Zsil), *Seciu* (Vrânca). A *secara* jelentése 'rozs', a *seciu* = 'rönkös tarvágás' (seciuri a többes száma, seciurile a névelős formája).

völgye fölött magasodó fennsíkon terül el, Ágoston-rendi kolostorát 1140-ben alapították. Környezetében több magyar nyelvi alapú helynév fordul elő: *Gál → *Gaal*, *Gelén → *Glein*, *Lébény → *Leoben*, *Beszterce → *Feistritz* FARAGÓ 2017. [pp. 258–259.].

A szaka–székely kapcsolat nyomán a „szék” és a „szak” nyelvi gyökök közeli rokonságban vannak egymással: a magyar nyelvben a mássalhangzók hordozzák a jelentést, a magánhangzók csak „árnyalnak”. A „szek”–„szék” mély hangrendű párja a „szak”. A szak korai jelentése, 'az egészszől vagy több hasonló dologtól való elválasztás, lemetszés, levágás, leszabás'. Ebben az alapfogalomban rejlenek a szakad, szakaszt, szakgat (ma már szaggat), szakos, szakóca ('letörő'), szakmány (régii szavunk: 'kiszabott munka' = 'az elvégzendő munka'), szakvány (= 'arató vagy cséplő rész mint munkabér') származékok. Szakká tenni = 'részekre törni', tépni, szabni, hasítani; szakká válik, szakká lesz valami = 'összenyomódik, törődik'. Belőle ered az évszak = 'az év része', szaka, az időszak = 'a teljes idő egy része', a korszak = 'hosszabb időszak szaka'. Szakosodni = 'a nagy egészből kiválni'¹¹³. Jelentésben gyakorlatilag azonos vele a *szeg*, nem más, mint földrajzi értelemben egy része valaminek: a szállás szege = 'a falu része'. Innen már érthetjük a székely = szaka fogalompart: a szaka a nagy egésznek egy része, vagyis a szkíta-hun (keleti) népek egy darabja, belőlük kiszakadt része. Ha a szék 'magasabb értékűségét' nézzük, a székes = 'feljebb való', akkor népnévként a szaka = 'a nép felsője', vagyis vezető rétege. Ez rejlik a szék(ely) = szaka népfogalomban, ahogy ez rejlik a „szak” gyökű névanyagban is FARAGÓ 2017. [p. 259.].

A fenti „székely” alapú helyneveket gyakorlatilag azonos alapjelentésű és eredetű a *Szak–Szák* alapú névanyag: *Szák*, *Száka*. Képzett formában a *Székely* párja a mély hangrendű *Szakály*, változata a *Szakoly* és a *Szakál*. Utóbbi képzős formája a *Szakáld* és a *Szakállas*. Köznévvel kiegészült alakja a *Szakálháza* és a *Szakállasfalva*. Előtaggal bővült formái: *Abaújszakaly*, *Vágszakaly*, *Körösszakál*, *Mecsekszakál*, *Nógrádszakál*, *Mezőszakál*, *Erdőszakál*, *Apácaszakállas*, *Bálványszakállas*, *Lakszakállas*, *Túrisszakállas*, *Ipolyszakállas*. A gömöri *Szárós* Árpád-kori egyik névalakja *Szakállas* volt. Újabb képzővel bővült *Szokolca* neve (ez lehet szláv hatás is, a *-ca* szláv képző is). A *Szak* más képzős alakja a *Szakcs* és a *Szakony*, utóbbi köznévvel kiegészülve *Szakonyfalva*. A *Szakcs* változata a *Szakács*,

¹¹³ A szak körbe tartoznak az égtájak is. Észak régen éjszak, a délre ma is mondjuk: délszak, (pl. délszaki növény), szintén régen használt keletszak, nyugotszak. Utóbbiak rövidültek.

ezt az alaptagot viseli *Felsőszakács* és *Alsószakács*. További képzős forma a *Szakácsi*. Előtaggal bővült formákban: *Érszakácsi*, *Nagyszakácsi*. Utóbbiak csak látszatra függenek össze a szakács foglalkozásnévvel, bizonyítják ezt a korai *Székas*, *Zékas*, *Zaka* formák. Szintén képzős a *Szákos*, ez önállóan nem fordul elő, csak előtaggal: *Magyarszákos* és *Törökszákos*. E körbe tartozik még a *Szakó-hegy* csúcsnév a *Visegrádi-hegységben*. Van nevünk, amelyben a *Szak* kezdő mássalhangzója *z* formában rögzült: *Zákány*¹¹⁴. A *Szék-Szák*, és kapcsolódva a *Székely-Szakály* nyelvi névbokor a *Kárpát-medencében* tökéletesen kirajzolja a kutatók által megadott egykori székely-szaka szállásterületet. Nézzük meg a fentiekben felsorolt nevek táji hovatarozását: *Pozsony-Nyitra-Bars*, *Csallóköz* és *Moson, Tolna-Baranya, Temes, Abaúj-Gömör* és *Szabolcs-Bihar*. Az átfedés a székelység nyelvjárási kapcsolataival és az egykori szentistváni határőrizeti feladatokat teljesítőkkel tökéletes. És van még egy helynevünk, amely ezt a kapcsolódást nyelvileg modellezi. A „szeg” és a „szek”, valamint a „szak” nyelvi gyökök sajátos kapcsolatát, mintegy gyújtópontját adja a *Szekszárd* név, amelynek korábbi alakja, 1903-ig *Szegzárd*. A város nevének Árpád-kori formája viszont *Sacsard* (1218), ez mai helyesírással: *Szakszard*. Szerkezetileg a *Szekszárd* gyök + gyök + képző alakú. A fenti három alakra átírva: *szek-szár-d*, *szeg-(s)zar-d*, *szak-szar-d*. Ebben az összetételben a „szár” régi magyar szó, jelentése 'tar, kopár, kopasz'. Földrajzi köznévként a szár jelentése 'száraz meder', 'gyér, időszakos víz', illetve 'kopasz, tar' hegy vagy terület. Ennek nyomán a *Szekszárd* „szár”-ja száraz, időszakos vízmedret, e mellett fekvést vagy szárazulatot jelöl. A város a tőle nyugatra magasodó dombok (ez a *Szekszárdi-dombság*) tövében, az egykoron szabályozatlan *Duna* és *Sárvíz* vízjárta széles völgyének peremén, a száraz, víz nem járta területen jött létre. Így a *Szekszárd* = 'székelyek száraz helye'

¹¹⁴ A felsorolt helységnevek táji hovatarozása, a ma nem magyarországiak esetében államnyelvi névalakja: *Szák* (Komárom), *Száka* (Bihar) [*Saca*], *Száka* (Bákó) [*Seaca*], *Szakály* (Tolna), *Szakoly* (Szabolcs), *Szakáld* (Borsod), *Szakálháza* (Temes) [*Săcălaz*], *Szakállasfalva* (Szatmár) [*Săcălășeni*], *Abaújszakály* (Abaúj) [*Sokolany*], *Vágszakály* (Nyitra) [*Sokolovce*], *Körösszakál* (Bihar), *Mecsekszakál* (Baranya), *Nógrádszakál* (Nógrád), *Mezőszakál* (Torda-Aranyos) [*Bărboși*], *Erdőszakál* (Maros-Torda) [*Săcalu de Pădure*], *Apácaszakállas* (Csallóköz) [*Opatovský Sokolec*], *Bálványszakállas* (Csallóköz) [*Balvány*], *Lakszakállas* (Csallóköz) [*Sokolce*], *Túrisszakállas* (Csallóköz) [*Turovské Sokolec*], *Ipolyszakállas* (Hont) [*Ipeľský Sokolec*], *Szkáros* [*Skerešovo*], *Szokolca* (Nyitra) [*Skalica*], *Szakcs* (Tolna), *Szakony* (Sopron), *Szakonyfalu* (Vas), *Felsőszakács* (Arad) [*Secaci*], *Alsószakács* (Arad) [*Secas*], *Szakácsi* (Borsod), *Érszakácsi* (Szilágy) [*Săcășeni*], *Nagyszakácsi* (Somogy), *Magyarszákos* (Temes) [*Sacoșu Mare*], *Törökszákos* (Temes) [*Sacoșu Turcesc*], *Zákány* (Somogy).

vagy 'szakák száraz helye' jelentésű¹¹⁵. *Szekszárd* korai névváltozatai bizonyítják az azonos alapból indulást, a $g \rightarrow k$ hangzováltás¹¹⁶ és a magánhangzó különbség kicsiny súlyát. És mindez *Tolna megye* székhelyének nevében, a székely-szakák egyik ősi vidékének mai központjában FARAGÓ 2017 [pp. 258–262.]. Velük kapcsolatban Tolnáról írta Balás Gábor: „*Itt egymás hegyén-hátán vannak helynévi és leletes községek.*” BALÁS 1984.

Mit jelent a fentiekben bemutatott szkíta-székely kapcsolat és milyen következtetéseket vonhatunk le a bemutatott földrajzinév-anyagból? A szkíta-székelyek a Kr. u. I–II. században már biztosan jelen voltak a *Kárpát-térség*ben. Ez azt jelenti, hogy a ma keleti újlatinokkal benépesült területeken összefüggő székely etnikai tömb volt, tehát *Havasalföld, Moldva, Besszarábia, Erdély, Máramaros* és a *Részek* sík- és dombvidéki területei, valamint a magasan fekvő hegyi medencék részei voltak a nagy székely etnikai tömbnek, amely kiterjedt a *Kárpátok* belső és külső oldalára és a kárpáti medencékre. Az általuk lakott táj nyugaton magába foglalta az *Alpok* alacsonyabban fekvő régióit, benyúlt *Karintiába*. Délen hozzá tartozott az *Al-Dunától* keletre fekvő terület, kiterjedve a *Duna* két partjára, tehát a mai *Bulgária Balkán* hegységig terjedő vidékei. A csángók a székelyek egyik ága volt, a *Kárpátoktól* keletre a csángó, a középső és nyugati a székely népterület volt. A földrajzi nevek és a krónikák ezt a kiterjedést megerősítik. Anonymus, Kézai, Thuróczi és Bonfini leírásaiban a székelyek egyértelműen „ősfoglalók” és a hunok leszármazói. A mai román nyelvű földrajzinév-anyag jelentős része, sík- és dombvidéki területek víz- és helységnévanyaga, szkíta-hun nyelvi alapból keletkezett. Így érthető az a jelenség, hogy a román földrajzi nevek jelentős része gyakorlatilag román fonetikával írt magyar név. Az eredendően újlatin nevek csak a magasan fekvő, 1000 m-nél is magasabb hegyvidéki területeken jelentkeznek. Ez egybevág azzal, hogy a keleti újlatinok csak a XIV. század után kezdték benépesíteni e tájakat.

¹¹⁵ A hagyomány *Szekszárd* nevét I. Béla királyhoz köti, aki kopasz volt. A karthauzi névtelen írta róla: „Es viteték az szegszárdi monostorban, kit még élteben rakattatott vala; de miért hogy ennen maga és (is) szár homloku vala, az ő akarátja szerint nevezteték Szegszárdnak”.

¹¹⁶ A $g \rightarrow k$ váltást mutatja többek közt *Bodrogszög* XIV. századi *Zeg (Szeg)* és *Zek (Szek)* formája, de az erdélyi *Borszék Borszeg* alakja is.

Fenti megállapításaink az 1870-es évekig többé-kevésbé egyértelműek voltak a kutatók számára. Egyedül Timon Sámuel¹¹⁷ és követői kérdőjelezték meg 1734-ben a székelyek ősnépi származását. Timon véleménye szerint a székelyek nem hunok, szerinte a „székely” foglalkozásnév, ’őr’ értelemmel. A továbbiakban a kutatók többféle eredettel adták meg a székelyek származását, és más-más időhöz kötötték megjelenésüket. Hunfalvy Pál¹¹⁸ szerint (1876) Szent László-kori telepített határőrök, így nem hun származásúak. Szabó Károly¹¹⁹ (1878) hun eredetű ősnépként tekint rájuk. Pauler Gyula¹²⁰ (1878) hunnal kevert kabar népességű ősfoglalóként, Nagy Géza¹²¹ (1890) szabír-hun törzs egyik ágaként jellemzi őket. Tagányi Károly¹²² és Réthy László¹²³ (1890-es évek) ősfoglalóknak, de besenyő eredetűnek írja le a székelyeket. Borovszky Samu¹²⁴ ’harcos’ jelentést ad a „sakula” szónak és a népet gót

¹¹⁷ Timon Sámuel (1675–1736) morvaországi származású jezsuita szerzetes, történeti, földrajzi, nyelvtani és teológiai műveket írt latinul, őt tartják az első igazi jezsuita történésznek.

¹¹⁸ Hunfalvy Pál (eredeti neve Paul Hunsdorfer, 1810–1891) szepességi szász (cipszer) származású jogász, néprajzkutató, nyelvész. Kezdetekben a török-magyar nyelvrokonság híve volt. Ő hívta Budenz Józsefet 1858-ban *Göttingenből Pestre*, hogy tanulmányozza a később finnugornak nevezett nyelveket. „Magyarország ethnographiája” című, 1876-ban megjelent munkájában kiemeli a nyelv és nemzet közti igen erős kapcsolatot, megkísérelte bizonyítani, hogy a hunok finnugorok voltak, egyben megkérdőjelezte a középkori geszták hitelét és eredetét. Életének utolsó nagy műve „Az oláhok története”, amely már halála után, 1894-ben jelent meg, s amelyben részletesen leírja a keleti újlatin bevándorlás folyamatát.

¹¹⁹ Szabó Károly (1824–1890) történész, műfordító. Műveiben foglalkozott a hun idősakkal, a geszták adatelemzésével, az Árpád-kor uralkodóival. Több műve a székelységről szól.

¹²⁰ Pauler Gyula (1841–1903) jogász, levéltáros, történész és író, a Magyar Országos Levéltár első főlevéltárnoka. Fő műve a „Magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt” 1893-ban jelent meg. Az ő javaslatára fogadták el a millennium évének 1895-öt. 1895-től Szilágyi Sándorral együtt a honfoglalásra vonatkozó forrásokat szerkesztette, amely „A magyar honfoglalás kútfoi” címmel 1900-ban jelent meg.

¹²¹ Nagy Géza (1855–1915) régész, etnográfus. Főleg a magyar őstörténettel foglalkozott. 1913-tól ő szerkesztette az „Archaeologiai értesítő”-t.

¹²² Tagányi Károly (1858–1924) levéltáros, történész, néprajztudós. A „gazdaság és társadalomtörténeti iskolaként” meghatározott történetírói irányzat képviselője volt. Ennek lényege, hogy a „nemzeti romantikus” irányzattal szemben inkább gazdaság- és társadalomtörténeti alapokon vizsgálta a fejlődést. A nemzeti történelem lényegét civilizáció- és művelődéstörténetként fogja fel, annak forrásbázisát kibővítette és a rokon tudományokkal – néprajz, nyelvészet, szociológia, közgazdaságtan, földrajz- összehangoltan vizsgálja a nemzeti fejlődést. Legjelentősebb munkája „A földközösség története Magyarországon” 1894-ben jelent meg.

¹²³ Réthy László (1851–1914) etnográfus, numizmatikus. Költői művei Löwy Árpád néven jelentek meg. 1881-től a Magyar Nemzeti Múzeum érem- és régiségosztályán dolgozott, 1901-ben vezetője lett. Etnográfusként részt vett egy balkáni expedícióban, aminek nyomán írta meg „Az oláh nyelv és nemzet megalakulása” c. munkáját. Tévesen értelmezett nyelvészeti- régészeti- és történelmi adatok alapján a románság őshazáját az *Appennini-félszigeten* kereste. Löwy Árpád néven, trágár, polgárpukkasztó verseivel nagy népszerűséget szerzett.

¹²⁴ Borovszky Samu (1860–1912) történész. Sziklay Jánossal együtt szerkesztette a „Magyarország vármegyéi és városai” c. sorozat I–IV. kötetét. A népvándorlás korával, a magyar őstörténettel foglalkozott, a finnugor nyelvrokonság kutatója volt.

eredetűnek írja, míg Thúry József¹²⁵ szerint (1898) a hunoktól származó avar nemesek. Nicolae Iorga¹²⁶ román történész szerint a székelyek nyugat-magyar népcsoport, amely a XI. században elfoglalta Erdélyt. Sebestyén Gyula¹²⁷ véleménye, hogy a kabarok a keleti székelyek, az avarok a nyugati székelyek, mindegyik határőrként volt jelen. Hóman Bálint¹²⁸ (1921) avar-bolgár eredetet ad meg, de hangsúlyozza, hogy hun hagyományú a magyarral rokon önálló nép vagy törzs volt. Karácsonyi János¹²⁹ (1924) gepida eredetű ősfoglalóként jellemzi őket. Szádeczky-Kardoss Lajos¹³⁰ (1927) a kabarokkal együtt a magyarokhoz csatlakozott hun eredetű székelyeket ír, míg Asztalos Miklós¹³¹ (1930) szerint avar eredetűek, akik az *Avar Kaganátus* bukása után költöztek Erdélybe.

¹²⁵ Thúry József (1861–1906) nyelvész, turkológus, a magyar őstörténet a török nyelv kutatója volt, Vámbéry Ármin tanítványaként a közeli türk-magyar népi és nyelvi kapcsolat elméletének szószólója volt. A magyar-török nyelvrokonság, a magyar őstörténet, az oszmán-török történetírás, az irodalomtörténet és a török nyelvtörténet területén kutatott.

¹²⁶ Nicolae Iorga (idegen nyelvű munkáiban Nicolas Jorga, 1871–1940) román történész, irodalmár, drámaíró, költő és politikus. Főképpen a románság középkori történetével foglalkozott, verselt, irodalomkritikai tanulmányokat írt, 1931–32-ben *Románia* pártokivüli miniszterelnöke volt. A román királyi diktatúrát eltélte, ezért a fasiszta Vasgárda tagjai 1940-ben elrabolták és kivégezték.

¹²⁷ Sebestyén Gyula (1864–1946) néprajzkutató, irodalomtörténész, 1897-től gyűjtötte a pogánykori regös-énekek népi maradványait, 1898-tól a bécsi, seitenstetteni, párizsi, baseli, luzerni, einsiedelni, zürichi, Sankt Galleni, Sankt Pauli és a gráci könyvtárak kéziratáiraiban kutatott magyar vonatkozású emlékek után. 1900-ban Párizsban a nemzetközi néprajzi kongresszuson a hun-avar-magyar kapcsolat mondáiról értekezett. 1902-től a hun-székely betűk, a rovás kutatásával foglalkozott, a Magyar Nemzeti Múzeum megbízta, hogy az *Alföldön* és a *Székelyföldön* a középkori betűrovás fennmaradt népi emlékeit kutassa.

¹²⁸ Hóman Bálint (1885–1951) politikus, történész, 1932–1938 és 1939–1942 között *Magyarország* vallás- és közoktatásügyi minisztere volt. Szerinte az a nyelvi és etnikai közösség tekinthető nemzetnek, amely képes államot alapítani. A középkori magyar történelem volt fő kutatási területe. Alapvető munkákat írt a középkori magyar városfejlődésről és a magyar pénztörténetéről. Szekfű Gyulával közösen írta az ötkötetes „Magyar történet” c. munkát. Politikusként az 1930-as évek elejétől a németbarát orientációt képviselte. Vallás- és közoktatásügyi miniszter volt a Gömbös- és Darányi-kormányban (1932–1938), majd Teleki-, Bárdossy- és Kállay-kormányban (1939–1942). Tárca nélküli miniszter volt az Imrédy-kormányban. Az 1944-es kiugrási kísérlet után, Szálasi Ferenc hatalomra kerülését követően a parlament tagja maradt (*Székesfehérvár* országgyűlési képviselőjeként), ezért antiszemitanak tekintik, politikusi személyisége megosztja a közvéleményt.

¹²⁹ Karácsonyi János (1858–1929) magyar történész, szentszéki bíró, vovádriai címzetes püspök és nagyváradi nagyprépost, oknyomozó kutatásaival vizsgálta a magyar és székely eredetet. Az Árpád-házi királyok birtokviszonyaival foglalkozott, tanulmányai jelentek meg Géza fejedelemről, Szent István és Szent László, valamint Kun László magyar királyokról, az argyasi püspökségről, Hunyadi Jánosról és II. Rákóczi Ferencről.

¹³⁰ Szádeczky-Kardoss Lajos (1859–1935) történész, *Erdély* XVI–XVII. századi történetével, a székelyek eredetével és történetével foglalkozott, kutatta a magyarországi törökkori emlékeket.

¹³¹ Asztalos Miklós (1899–1986) író, történész. Főbb művei: „A történeti Erdély” (1936), „Wesselényi, az első nemzetiségpolitikus” (1927), Kossuth Lajos és az erdélyi kérdés (1928), „A nemzetiségek története Magyarországon” (1934) Pethő Sándorral közösen jelent meg „A magyar nemzet története” (1933) című műve. *Alterego* (1941) című történelmi tárgyú színdarabjából film is készült (Egy éjszaka Erdélyben). Az 1940-es évek első felében több más önálló filmforgatókönyvet is írt. 1948 után állásából elmozdították, osztályellenségnek nyilvánították, publikálni haláláig nem engedték. 1951-ben kitelepítették *Körös-ladányba*.

Németh Gyula¹³² (1935), Mályusz Elemér¹³³ (1939) és Györffy István¹³⁴ (1941) kabar eredetű csatlakozott népet ír. Sabin Opreanu román történész mongol eredetű népességként ír a székelyekről, akik első foglalók voltak, de csak később települtek Erdélybe, és antropológiailag a románok rokonai. László Gyula¹³⁵ (1944) hun-avar és hun-bolgár alapú, 892-ben a magyarokat megelőzve érkezett népként írja a székelyeket (később ez az alapja a kettős honfoglalás elméletének). Ion Moga¹³⁶ hun tradíciójú szabad törzset lát bennük, akik 1170 után költöztek Erdélybe. Moór Elemér¹³⁷ (1944) szerint türk-kabar, Györffy György¹³⁸ (1950) szerint bolgár eredetű csatlakozott nép a székely. Pais Dezső¹³⁹ (1967)

¹³² Németh Gyula (1890–1976) nyelvész, turkológus. Fő kutatási területe a török nyelvjárások és nyelvtörténet, valamint a magyar őstörténet és a magyar nyelv kapcsolatai voltak. Gombocz Zoltánnal és Melich Jánossal szerkesztette „A magyar nyelvtudomány kézikönyvé”-t.

¹³³ Mályusz Elemér (1898–1989) történész, munkáiban főként a magyarországi középkorral, a hűbériség és a rendiség kérdéseivel foglalkozott, őt tartják a magyar középkorkutatás egyik legjelentősebb alakjának.

¹³⁴ Györffy István (1884–1939) néprajzkutató, a budapesti egyetem első néprajz professzora, a magyar néprajztudomány egyik megteremtője. Elsőként írta le a *Nagykunság* részletes néprajzi viszonyait, foglalkozott a néprajzi csoportok kialakulásával (hajdúk, matyók). Rengeteg tárgyi anyagot gyűjtött, fényképezett, a népviselet és népművészet körében végzett kutatásai alapján kiváló monográfiákat írt. A „Feketekőrös-völgyi magyarság” c. művében feltárta a magyar népterület elrománosodásának hátterét és okait. Tanulmányaiból készült összefoglaló kötet, „Alföldi népélet” címmel, 1983-ban jelent meg. Györffy István fia: Györffy György történész.

¹³⁵ László Gyula (1910–1998) régész-történész, képzőművész, a magyar régészet egyik legnagyobb alakja. 1940–1949 között a Kolozsvári egyetemen tanított, *Székelyföldön* népdalokat tanult, fejfákat, bútorokat rajzolt, festett. Erdélyben megjelent munkáiban Erdély településtörténetének a nyers táj átalakítására gyakorolt hatását vizsgálta. Ebben az időszakban jelent meg „A honfoglaló magyar nép élete” c. munkája. Munkásságának egyik legnagyobb eredménye a kettős honfoglalás elméletének kidolgozása. E szerint a magyarság két lépcsőben szállta meg a Kárpát-medencét. Az első szakasz 670 körül volt, ezt támasztja alá az ún. griffes-indás kultúra vagy „kései avarok” leletanyagának megjelenése, míg a második szakasz IX. század végi bejövétel, amely során Árpád vezetésével megtörtént a „második” honfoglalás. Györffy György szerint „a kettős vagy többszörös honfoglalás elméletét történeti és nyelvészeti forrásanyag ugyanúgy nem támasztja alá, mint ahogy nem egyeztethető a néppé válás folyamatának legújabb megismert törvényszerűségeivel.” László Gyula szerint „Az Akadémia által elfogadott finnugor származtatás számúzte a kutatók érdeklődési köréből mindazt, ami ellentmondott volna a tannak, és ez az egyoldalúság mind a mai napig uralkodik a magyar őstörténet kutatásában: a régészek szinte csak illusztrációként szolgálnak a nyelvtudomány tételeihez.”

¹³⁶ Ion Moga (1902–1950) román történész, a Kolozsvári Egyetem tanára. Elsősorban a középkori és újkori Erdély történetét kutatta.

¹³⁷ Moór Elemér (1891–1974) művelődéstörténész, nyelvész, elsősorban a történeti néprajzzal, magyar őstörténettel és művelődéstörténettel foglalkozott. Nyelvtudományi munkásságában a névtudomány volt elsődleges.

¹³⁸ Györffy György (1917–2000), történész, elsősorban a honfoglalás időszakával, az Árpád-korral, személynévi és földrajzi névi kutatásokkal foglalkozó művei alapvető jelentőségűek a XX. századi magyar történelemtudományban. Fő műve az „Árpád-kori Magyarország történeti földrajza”, amely több kötetben, vármegyei feldolgozásban az oklevelek által tartalmazott földrajzi információkat közli közérthető formában.

¹³⁹ Pais Dezső (1886–1973), magyar nyelvész, magyar–görög–latin szakos tanár. 1924-től szerkesztette a Magyar Nyelv című folyóiratot, amelyben számos nyelvészeti eredmény megjelent. Foglalkozott a magyar helységnevekkel, kutatta a *Göcsej* kis földrajzi részleteinek neveit.

véleménye, hogy első foglalók és avar-hun eredetűek. Ștefan Pascu¹⁴⁰ (1971) török nyelvű, nomád lovas népcsoportok keveredéséből létrejött ősfoglalókat ír, akik csak a XI. század végén települtek vissza Erdélybe. Kristó Gyula¹⁴¹ (1980) szintén a csatlakozott nép és a bolgár eredet mellett foglalt állást. E rövid bemutatásból is látszik, hogy a székelyek kárpát-térségi jelenlétére többségében az „ősfoglaló” vagyis az ősnépi meghatározás jelenik meg. Más, külön népeknek tekintett kapcsolataik többnyire hun vagy avar jellemzőt mutatnak. Kisebbségben vannak azok a kutatók, akik valamilyen más eredetről és más kapcsolatról írnak.

A székelység a szkíta-hun alapnépesség tovább élt csoportja. Etnikai területük egykoron kitöltötte a Kárpát-térség lakható, sík- és dombvidéki részeit, így valójában a folyamatosan megújult ősnéesség maradványait kell bennük látnunk. A magyar honfoglalók nem leigázták a székelyeket, hanem csatlakozott népként kezelték, így a székely társadalom rétegzettsége, benne az előkelőkkel és hadvezetőkkel megmaradt, önrendelkezésük és szabadságuk tovább élhetett. Később, a XIII. században, a székely autonómia területiséget nyert, ekkor kapták meg a székelyek a később Székelyföldnek nevezett területet, ahol összegyűlve, belső autonómiát élvezve megtarthatták szabadságukat a feudális Magyarországon. A Székelyföldön nem volt úr és szolga, mindenki szabad volt, működtek a faluközösségek, a közösségi erdők és földek. Mindennek nyomán a székelység megtartotta etnikai elkülönülését, ide nem telepítettek a földesurak idegeneket, vlachokat, románokat. Ahol ez az ősi közösségi forma megszűnt, felváltotta a feudális úr és jobbágy intézménye, lassan átalakult az etnikai kép is. Főként igaz ez Havasalföldön, Moldvában, majd Erdélyben. A székely szabadság felszámolása nyitotta meg az utat más népek bevándorlása előtt.

¹⁴⁰ Ștefan Pascu (1914–1998) román történész. Munkáinak jórésze Erdély történetével foglalkozik. Komoly hatása volt az 1970–80-as évek román helynév kutatására. Hírhedt elmélete, hogy a román nyelvű településnevek azért jelnevek, ellentétben a magyarok gyakori szóneveivel, mert Erdély magyarok általi „elfoglalása” után, azzal a céllal, hogy az ország (mármint Románia) e részének román arculatát megváltoztassák, a kancelláriai magyar íródeákok részben vagy egészben lefordították, átírták az „ősi” román neveket. Elképzelését számos példával „támasztotta alá”. Feje tetejére állított érvelése szerint, a mai – az 1920-as évek közepén átírt, lefordított, románosított – hivatalos nevek az eredetiek, nem pedig a korábban használtak. Pascu figyelmen kívül hagyta a településnevek első írásos alakját, azok nyilvánvaló magyar nyelviségét.

¹⁴¹ Kristó Gyula (1939–2004) történész, elsősorban a magyar középkorral, a IX–XV. századi történelemmel foglalkozott.

7.2. Gótok vagy hunugorok

A gótokat a modern-kori történetírás germán népként adja meg, holott Jordanes¹⁴² „Getica” című művében e nép „germán-sága” korántsem egyértelmű. Jordanes művének 1904-es, Bokor János-féle magyar fordítása a hunugorokra értelmezi a 38. fejezetet, hasonlóan Popa-Lisseanu¹⁴³ 1939-es román fordítása is. A XX. század második felére változik meg a helyzet. Az angol változat szerzője, Charles C. Mierow¹⁴⁴ a gótokra vonatkoztatja, Kiss Magdolna és társai 2003-as fordítása¹⁴⁵ – követve az újabb trendet – szintén. Sántha Attila írja egy 2016-ban megjelent cikkében¹⁴⁶: *„Jordanes Geticája 38-dik fejezetének elemzése igazi csemege a filológus számára: ugyanis nem egykönnyen lehet eldönteni – az önmagát „agramatosnak” nevező szerző írásának több más részéhez hasonlatosan –, hogy kikre is vonatkozik, jelen esetben a hunugorokra vagy a gótokra.”* Jordanes ezt írja¹⁴⁷: *Az akatzirokon „túl a Pontusi-tenger felett a bulgárok lakhelyei terülnek el, akiket a mi bűneinkből eredő bajok tettek oly ismeretessé. Már innen nőttek elő a hunok, mint vitéz törzsek buja termékenységgű pázsitja, a népek kétszeres dühére. Némelyek ugyanis altziagi-roknak, mások pedig saviroknak neveztetnek, a kiknek telepeik egymástól el vannak különítve. Chersona mellett, ahova a kapzsi kereskedő Ázsia javait viszi, az altziagi-rok laknak. Ezek nyáron a szerte fekvő mezőkön barangolnak, ott tanyázva, ahova a marhalegelők hívják őket, télre pedig visszahúzódnak a Pontusi-tengerhez. A hunugorok pedig onnan nevezetesek, hogy tőlük ered a hermelin bőrökkel való kereskedés. Ezeket megfélemlítette ily nagy férfiaknak a merészsége.”* „Róluk azt olvassuk, hogy első tartózkodási helyük Scythia talaján volt a Meotis-tó mellett, azután Mysiában, Thraciában és

¹⁴² Jordanes (?–553): gót származású, de latin nyelven író történetíró. Romana és Getica c. művei a *Római Birodalom* és a gótok történetét mutatja be.

¹⁴³ Gheorghe Popa-Lisseanu (1866–1945) román történész, nyelvész. Húsz könyve jelent meg a dákok és a romanizált Dacia témakörében.

¹⁴⁴ Charles Christopher Mierow (1883–1961) amerikai nyelvész, az ókori nyelvek kutatója, műfordító.

¹⁴⁵ Jordanes: A gótok eredete és tettei, A Dolmen 2000 Bt. Társadalomtudományi Szakkiadó, Pécs 2003. Kiss Magdolna gondozásában, a Pécsi Tudományegyetem Jordanes szemináriumsorozatában résztvevő 43 hallgató, munkaközösség jellegű közreműködésével – fordításában. Lektorálta Tóth István. Horváth Szilvia tanulmányával Jordanes életéről és művéről.

¹⁴⁶ Sántha Attila: A szabadságát lóval megvásároló nép Jordanes Geticájában – Gótok vagy hunugorok? Helikon, 2016. január 25. <https://www.helikon.ro/a-szabadsagat-loval-megvasarolo-nep-jordanes-geticajaban-gotok-vagy-hunugorok/>

¹⁴⁷ Jordanes művét latinból 1904-ben Bokor János fordította le Brassóban. Kiadója a Brassó lapok volt.

Dáciában, harmadízben ismét Scythiában a Pontusi-tenger felett laktak.” Foglalkozott a szöveggel és állást foglalt Hunfalvy Pál, Sebestyén Gyula, a bolgár Vaszil Zlatarszki¹⁴⁸, ők mind a hunugurok leírását látták benne. Leo Wiener¹⁴⁹ szerint a szöveg a gótokról szól. William J. Enwistle szerint mindkét azonosítás mellett vannak érvek, mint ahogy Norbert Wagner és L. P. Harvey szerint is (ez utóbbi a nemzetközi téren zajló hunugur/gót vita történetét is összefoglalja, igaz, feltehetően a nyelvi korlátok miatt, a magyarok említése nélkül). Ugyan csupán egy fórumon, ám nagyon határozottan foglalt állást az osztrák Andreas Schwarcz a hunugur olvasat mellett SÁNTHA 2016. Mindebből jól látszik, hogy az ókori és középkori leírások adatait különböző nemzetek tudósai a különböző korokban másként értelmezve, alakították ki egyéni képet. A fentiekben láthattuk ezt a kelták és szkíták, dákok és géták kapcsolatában. Jelen esetben, ismerve a XXI. század első évtizedében megjelent újabb kutatásokat (Mesterházy Zsolt, Barabási László), a Jordanes művében írottak hunugor kontra gót meghatározásában előbbit kell elfogadnunk.

A kelta elődök rómaiak által leigázott földjét, a helyben megmaradt őslakossággal együtt a rómaiak hatalmát követően újabb és újabb szkítaturáni hatalmi csoportok fegyveres harccal foglalták el. Ez végeredményben a folyamatosan keletről bejövő, az ősnyelvi és a keleti gondolkodáshoz közel álló uralkodó csoportok újabb térfoglalását jelentik. Ugyanakkor a társadalmi helyzet már nem ugyanaz volt, mint majd egy évezrede a római hódítás kezdete előtt vagy akár csak néhány évszázaddal ezelőtt. Az indoeurópai gondolkodásmód, a pénz alapú gazdaság, a mellérendelő korai kelta társadalom helyett az ősnépiek (szkíták) körében is már egy megváltozott, piramidális felépítésű társadalmi rétegződés volt jellemző. A szkíta törzsek körében is megjelent az „arisztokrácia”, a vagyoni differenciálódás, társadalmuk a görög–római kultúrával való kölcsönhatás révén rétegzetté vált, komoly szerepe volt a kereskedelemnek, az áruiparnak, a kézműves termékek, fegyverek adásvételének. A szkíta törzsek között is ott volt a vagyoni differenciálódásból táplálkozó társadalmi különbség, szegény és gazdag közötti ellentét, a kizsákmányolás és a mindezekből fakadó törzsek közötti villongás, amely egymás között is konfliktushoz, háborúhoz vezetett. A társadalom legalsó

¹⁴⁸ Vaszil Nikolov Zlatarszki (1866–1935) bolgár történész, régész. Munkáinak jó része a középkori bolgár történelemmel, a bolgár állam és *Bizánc* kapcsolatával foglalkozik.

¹⁴⁹ Leo Wiener (1862–1939) amerikai történész, nyelvész.

fokán az egyszerű földműves vagy pásztor, az ősnépi többség állt, „fejük felett” ebben az időszakban gyakran cserélődő katonai, arisztokrata réteggel, illetve a közöttük álló helyi hatalmasságokkal, kereskedőkkel, kézművesekkel. A népesség java része kis lélekszámú falvak félig földbe vájt kunyhóiban élt, a vezető réteg megerősített, sánccal, gyűrűvel körbevett udvarházakban, illetve a gazdasági élet fő termelési gócpontjait adó majorságokban.

A *Kárpát-térség* keleti területeinek római időszaka egy „múló pillanatként” volt jelen a történelem folyamában. Számottevő etnikai hatása nem volt és nem is maradt. A térség etnikai folyamataiban továbbra is alapvetően a keleti szkíta-hun népek és nyelvjárásaik domináltak. A sok helyütt gótokként megadott hunugorok is e népcsalád ágaként voltak jelen, és voltak meghatározók a 240-es évektől egészen 380-ig a *Kárpátok* keleti térségében. Hunfalvy Pál írja a Jordanes mű fordításában: „*A hunugur-ok pedig onnan ismeretesek, mivelhogy a becses bőrök kereskedése tőlük jó. Azoknak merészségét sok bátor ember rettegte. Azt olvassuk róluk, hogy első lakhelyük Scythiában volt a Maeotis tenger mellett, második Moesiában, Thraciában, Dáciában, harmadik megint Scythiában a Fekete tenger felett.*” HUNFALVY 1876. [p.119.].

A gótok és szövetségeseik 235 körül érték el a *Fekete-tengert*, és elfoglalták a *Bug* és *Nyeszter* torkolatában fekvő görög-római telepeket. 238-ban áttörték a rómaiak al-dunai védelmi vonalát, s feldúlták a *Fekete-tenger* partján épült *Hisztria (Histrus)* városát. Ez *Kis-Szkítia (Scitia Minor / Scythia Minor)* területén feküdt, a mai *Dobrudzsában*. *Moesia* elleni támadásuk 248-ban indult, szövetségben a karpokkal és taifalokkal, majd 249-ben már az *Al-Duna* déli partját támadták, megostromolták *Philippopolist (Plovdiv)*. A város lakóit lemészárolták, fogságba hurcolták. Az *Abrittusnál (Razgrad)* 251-ben vívott nagy csatában, a gótok elleni küzdelemben halt meg Traianus Decius római császár és fia. A gót győzelem nyomán támadás érte *Macedoniát* is. 257 vagy 258-ig gót hatalom alá került a *Fekete-tenger* partján fekvő két sok száz éves görög gyarmatváros: *Pontic Olbia* és *Türasz*. A *Bug* torkolatnál *Pontic Olbia (Olbija)* és a *Nyeszter* torkolatnál fekvő *Türasz* vagy *Ophiusza (Nyeszterfehérvár [Bilhorod Dnyisztrovszkij])* ókori városok ipara ettől kezdve a gótoknak gyártott fegyvert, hajóik a gótok hajóhadává váltak.

Ennek nyomán 258-ban gót–herul¹⁵⁰ flotta pusztította a *Fekete-tenger* és a *Márvány-tenger* partvidékének városait, pár évvel később az *Égei-tenger* partvidékét. Lángba borult szent *Ilion*, *Epheszosz* az ókor csodájával, az *Artemiszionnal*. 264-ben már *Galatia* és *Kappadocia* került sorra, a gót csapatok partra szálltak *Ciprus* és *Kréta* szigetén. A *Görögországig* hatoló, *Athént*, *Korinthoszt*, *Spártát* feldúló, majd zsákmánnyal megrakodva észak felé vonuló gótok felett *Naissusnál* (*Nissa* [*Niš*]) II. Claudius császár 269-ben győzelmet aratott, de ez már arra sem volt elegendő, hogy a *Duna*-vonalat biztosítani tudja. 270-ben újabb gót támadás érte *Dobrudzsát*. Ekkorra már *Felső-Daciából* kivonták a római csapatokat, a városok önvédelme megszűnt. Aurelianus császár számára már csak a *Kelet-Temesköz* és a *Havasalföld* kiürítése maradt hátra. Az erdélyi *Dacia* külső majd belső védelmi rendszerét a 240-es évek elején roppantották össze a karp, gót, taifal, gepida és vandál csapatok. Mindent egybe véve *Dacia* szkíták általi elfoglalása a városok és a néhány még lakott erődítmény bevételeivel 268–271 között befejeződött. *Erdély* és a havasalföldi *Gutthiuda*, vagy ahogy a korabeli rómaiak nevezték: *Gothia*/*Gotia* „a gótok országa” lett. 270 után az *Olt* és a *Duna* közt fekvő *Havasalföldet* a gótok szövetségesei, a taifalok foglalták el BARTA-BÓNA-MAKKAI-MÓCSY-TÓTH E.-VÉKONY 1986. 1986. [pp. 108–109.].

Erdély elfoglalásával a korábban egységes gót vezetés és arisztokrácia két részre vált. A keletet – a *Nyesztertől* a *Krím* félszigetet – uralók neve grutungi vagy greutungi = ’síkságiak, síkságlakók’ volt. Ezt az ágat nevezi a történettudomány osztrogótoknak. A nyugatot – *Erdély* és a *Kárpátkanyar* külső oldalát, *Havasalföld* és *Moldva* határvidékét – uralók neve tervingi = ’erdeiek, erdőlakók’ volt. Ők a történettudományban a vizigótok¹⁵¹. 291-ben az osztrogótok, vagyis az erdőlakó tervingek a velük szövetséges taifalokkal verték vissza a római *Dacia* felett osztozkodni kívánó gepidák és vandálok támadását. Ez a háború valahol a *Szamos* völgyében zajlott le. A vizigótok, vagyis a grutungiak *Erdélyben* a *Maros* völgyében éltek. 330 körül innen támadták a *Temesközben* lévő szarmata szállásokat. Ekkor a szarmaták Nagy Konstantinhoz fordultak segítségért, aki fia, a későbbi II. Constantius vezetésével nagy római sereget küldött

¹⁵⁰ A herulokat III–VI. századi keleti germán népként adja meg az indoeurópai történetírás.

¹⁵¹ A két gót népcsoport megnevezésnek alapjait a gót osztro = austro = ’fényes, ragyogó, tündöklő’ és a vezu-vizu = ’jó, derék, vitéz’ szavakból származtatják. E két elnevezésből később tévesen, a német Ost (=’kelet’) és West (=’nyugat’) égtájakra asszociálva a keleti gótok és nyugati gótok megnevezés terjedt el. Ugyanakkor ez az égtájak szerinti gót törzsfelosztás nem mond ellent a településtörténeti tényekkel.

segítségükre. Ez a sereg *Sarmatiában* 332-ben óriási győzelmet aratott a vizigótok felett. 335 körül a vandálok jelentek meg a *Temesközben*, de őket a vizigótok úzták el. A vizigótok megjelentek a *Déli-Kárpátok* magasabb vidékein és a *Duna-delta* mocsaraiban is. Végül a vizigótok hatalmát 376-ban, közvetlenül a grutung-i osztrogótok legyőzése után a hunok omlasztották össze. Ekkor a vizigót törzsek javarésze a *Dunán* át római területre menekült, kis részük a hegyek közé hátrált. Ebből az időből ismert, hogy a gótok a *Kárpátokat* vagy annak egy részét a *Kaukalandának* ('a hegyek országa') nevezték BARTA-BÓNA-MAKKAI-MÓCSY-TÓTH E.-VÉKONY 1986. 1986. [pp. 109–134.].

7.3. Hunok

A *Nyeszter* menti, gótok elleni, 376-ban végrehajtotta hun támadás után a gótok még két évtizedig voltak katonailag meghatározói a *Kárpát-térségnek*. Az első jelentős hun sereg 395-ben tűnt fel az *Al-Dunánál*, s a folyón átkelve *Moesiába* csapott. A hun régészeti leletek nagyméretű rézüstjei ebből az időből származnak a *Havasalföldön* és a korábban taifalok lakta *Olténiában*. A hun Uldin¹⁵² király vezette hatalmi szervezet utóbbi területen építette ki központját. Uldin kezdetben a *Keletrómai Császársággal* együttműködve harcolt a gótok ellen, de a *Nyugatrómai Birodalom* számára is tett katonai szolgálatot. Több helyen, (*Itáliában*, *Ilíriában*) avatkozott be a háborúba, segítve a római hatalmat. Így *Havasalföld* és *Olténia* egyfajta központtá vált, innen hun seregek áradtak szét *Itáliáig*, *Pannoniáig*, *Moesiáig*. Hun régészeti leletek nemcsak a *Kárpát-térség* keleti részén kerültek elő. A *Kárpátok* északi előterében, a *Visztula* és az *Odera* felső folyása mentén talált leletek részletekbe menően megegyeznek a *Havasalföldön* megismertekkel. Az V. században a *Kárpátoktól* északra megjelenő hun hadak az itt élő germán törzseket rémületbe ejtették. Ez a váratlan irányból érkező hun előnyomulás az, amely valamikor 406 előtt a második „hun pánikot” kiváltotta *Európában*. Elmenekült a vandál, az alán, valamint a kvád uralkodó réteg. Mindezek nyomán a gepida hatalmi elit vált dominánssá a *Tiszától* keletre és *Erdélyben*. 409-ben a hunok nyílt háborúba keveredtek a *Keletrómai*

¹⁵² Európai hun uralkodók: Balambér 360–378, Uldin 390–412, Karaton 412–422, Oktár és Rugila együtt 422–432, Rugila és Mundzuk együtt 432–434, Bleda (Buda) és Atilla együtt 434–445, Atilla 434–453, Ellák 453–454, Dengizik 455–469, Ernák 469–453 között.

Birodalommal. Uldin hunokból és szkírekéből álló hadai a moesiai nagy erődvárat, *Castra Martist*¹⁵³ ostromolták. Ettől kezdve a hunok és a *Keletrómai Birodalom* viszonya mindvégig – egészen Atila¹⁵⁴ és fia, Dengizik haláláig, 469-ig – ellenséges maradt. A hunok ugyan 410-ben visszavonultak az *Al-Duna* fölötti szállásaikra, a hadiállapot beállta után azonban nem túrték tovább a falvaikat közvetlen közelből fenyegető, a *Duna* északi partján fekvő római ellenerődök létezését. Az *Al-Duna* és a *Déli-Kárpátok* közötti síkság – a *Havasalföld* nyugati része, *Olténia* – a IV–V. század fordulójától kezdve tehát hun szállásterületté vált, határainak katonai biztosítása legkésőbb 412-ig megtörtént. A hun megszállás régészeti bizonyítékai gyérek, de egyértelműek. Amikor 422-ben Ruga nagyfejedelem vezetésével a hun főerők megjelentek az *Al-Dunánál* s betörték *Thraciába*, akkorra az *Al-Duna-vidék* már régen szilárd hun katonai bázis volt. 425 táján a hun központ áttevődött a *Tisza–Maros–Körös* közti *Alföldre*, 430-ban már innen indult ki Uptar burgundiai hadjárata. 435-ben, a margusi béketárgyalások idején Bleda és Atila már a *Temesköz* felől jövet tárgyalta a keletrómai megbízottakkal, 440-ben pedig Bleda az *Al-Duna Vaskapu* feletti szakaszánál, a *Belgrád* alatti *Viminaciumnál* (*Kosztolác [Kostolac / Κοστολαυ]*) átkelve a *Dunán* támadt a keletrómai városok ellen. A *Tiszántúl* közepe táján fekvő központ Ruga halála után, 434–444/45 között Bleda szállása volt, utána pedig Atila birodalmának központja. Atila orduja előzőleg (434–445 között) valahol az *Al-Duna* és a *Délkeleti-Kárpátok* között feküdt, a mai *Munténia* területén. Ott fogadta a keletrómai követeket, s onnan indította el 441-ben hadait is. A régészeti leletek nyomán a 420-as évektől 455-ig *Erdély* a hun fejedelmek és főemberek nyári szállása volt. Kíséretükkel, állataikkal vonultak fel a hegyek közé, s az idő egy részét vadászattal töltötték BARTA-BÓNA-MAKKAI-MÓCSY-TÓTH E.-VÉKONY 1986. 1986. [pp. 134–137.].

A középkori források szerint a hunok a *Don* és *Kaszipi-tenger* között fekvő *Szkítiából* származtak. Herodotosz sigunnai néven említi őket, ők valójában a Perzsiából északra húzódott királyi szkíták, őket hívják a kínaiak hszionguknak¹⁵⁵. Birodalmuk Kr. e. III. századtól a Kr. u. II. századig állt fenn, állandóan hadban álltak a kínaiakkal. A hunok a *Kínai*

¹⁵³ *Castra Martis* erődjének romjai *Bulgária* területén a *Bodonyi [Vidin] területen Kula* városa mellett láthatók.

¹⁵⁴ Atila vagy Attila (Atli, Etzel, Etel, Etele 410–453) a legnagyobb hatalommal bíró hun nagykirály volt. Szövetségi rendszerű birodalma 434-től *Közép-Európától* a *Kaszipi-tengerig* és a *Dunától* a *Balti-tengerig* terjedt.

¹⁵⁵ A hunokról az indoeurópai történetírás általában „ismeretlen nyelvű és nomád” népként tesz említést és nem fogadja el e nép királyi szkíta (hszionguk) származását, amelyet a kínai történetírás tényként kezel.

Birodalomba behatolva létrehozzák az első kínai császárságot, amelynek élén teljes fennállása alatt, egészen a XX. század elejéig hun családok töltötték be a császári tisztséget¹⁵⁶. Mongol történészek szerint a kínai császári dinasztiát a hunok Bodzsin törzse adta, ugyanaz, amelyikből a *Mongol Birodalom* egykori feje Dzsingisz kán is származik. E törzs nevét modják még Bandinának, Bozgornak, Baskírnak is. A korai bronzkorban a hunok és a kínaiak hasonló életmódot folytattak. Később Kínából földműves társadalom lett, belterjes földműveléssel, a hunok megmaradnak a nagyállat-tenyésztésnél, és a kínai krónikák szerint hatalmas birodalmat hoztak létre *Ordosz vidékén*. Területük volt az „árják földje”, amely 4000 évvel ezelőtt nyugaton a *Kaukázustól* a *Perzsa-öböl*ig, *Vörös-tenger*ig, sőt az *Indus* völgyéig tartott. Régészeti hagyatékukban griffes-indás díszítő elemeik megtalálhatók *Mezopotámiában*, a honfoglaló magyarok tarsolylemezein, de a székelydályai templom mennyezetén is. Herodotosz és Mechtár a hunok uralta területeket nevezte *Ázsiának*. E hatalmas területen egyaránt megtaláljuk a nagydarab, robusztus alkatúakat, a sötétbőrű, villogó szemű kusokat, de az alacsony, ferdeszemű mongoloid típusokat is. Kínai nevük hun-ni, két legfontosabb népi szimbólumuk az oroszlán, és a madár volt. Kínai rajzok szerint, gyakori volt a farkasfejű, kígyótestű, tulipánban végződő totemállat. Sírokba temetkeztek, a hamvasztásos temetést csak háború esetén használták, mert akkor távol voltak népüktől. Egy bokályban (kerámia kancsó) hazavitték az elesett harcos hamvait. A hun temetőben egymás mellett helyezkedtek el a gazdag, ékszerrel, ruhával és fegyverrel útnak indított vezetők és az egyszerű harcosok. A Krisztus előtti századokban a központi vezetés alá tartozó törzsi szövetség – a *Hun Birodalom* – a *Bajkál-tó*tól *Tibetig* és *Kelet-Turkesztántól* a *Sárga-folyó (Huang-Ho)* középső folyásáig terjedt. A birodalom központja a folyó nagy kanyarulatánál elterülő *Ordosz vidéke* volt. Ebben az időszakban már nagyon eltérő volt a kínai és a hun életmód közti különbség. A kínai háza körül töltötte az egész kalendáriumi évet. Földet művelt és aprójószágot (csirke, kacska) tartott. A hun kevés zöldséget, gabonát termelt, és szemes takarmányt, elsősorban zabot, a lovaknak. Kora tavasztól késő ősziig felpakolta a jurtáját, melynek tartozéka volt az általunk szaunának nevezett fürdősátor és távoli

¹⁵⁶ A császári (huangti) címet *Kína* uralkodói az ország egyesítésétől, a Csin-dinasztia alapításától (Kr. e. 221) egészen 1916-ig, Jüan Si-kaj császári kísérletének bukásáig használták.

legelőkre telepedett ki nagy számú és nagy testű állataival. Néha betörték Kínába és ugyanolyan tragédiákat okoztak, mint amikor bárhol a világon két életforma egy területre került. Ezért a kínaiak, az ellenük való védekezéséért, felépítették a nagy falat¹⁵⁷. Ez azonban a hunok ellen nem adott védelmet, ezért a kínai diplomácia házasságok útján próbálta „szelídíteni” a hun vezetőket. Ezzel párhuzamosan hun törzseket hívtak Kínába, akik kínai lovas haderőként működtek. A harmadik módszerük a távoli vidékeken élő törzsek külön szövetségbe szervezése volt. Ennek nyomai mindenütt ott vannak: pl. minden jel arra mutat, hogy a mai germán népek családja korábban hun-avar-szaka népesség volt, akik azonban elég korán nyelvet váltottak, jóval a többi ma ismert európai nép előtt. Svájc, s a mai Franciaország jelentős része a nagy Hun Birodalom területe volt. Nem vándoroltak el onnan a hunok. Nyelvet cseréltek. Az ő vérük adja ma is e népek szabadságszeretétét, kitartását, munkabírását. A Hun Birodalom nem tűnt el, az európai hunok nem a semmiből jelentek meg BARABÁSI 2005. [pp. 336–339.].

A hun társadalom élén a kínaiak által „sanjü”-nek, „sanyó”-nek, „sanyó”-nak nevezett fejedelem, nagyvezér állt, akinek mellékeve mindig „batur, bátor” volt. Ezt a nevet „dzenu”-ként is ejtették. Ez az Anonymusnál említett „gelu”, ennek magyar megfelelője a „gyula”. A gyulák mindig választás útján kerültek a törzs élére, általában ugyanabból a családból, így örökösödési rendszer alakult ki. A gyulát halála után a vezetésben, legtöbbször az öccse vagy legnagyobb fia követte. Ha a következő személy mellett van egy rátermettebb, a törzsek (vagy a székek) főnökei szokásjog szerint azt választották. Ő szervezte meg a birodalom politikai hálózatát, határozott a háború és béke, a diplomácia és a fontosabb törvénykezési ügyekben. Segítő szerve a család idősebb tagjai és az idősebb, hatalmat már nem gyakorló törzsfők, az öregek tanácsa volt. A birodalomra vonatkozó legfontosabb döntéseket jóvá kellett hagynia a törzsek képviselőtanácsának. A törzsekben (székekben) is volt öregek tanácsa és volt a vecse, ami a nemzetségek képviselőiből gyűlt össze. A nemzetségek nagycsaládokra bomlottak. Így egy szövetségi rendszerű társadalmi-

¹⁵⁷ A Nagy fal Kr. e. III. század és Kr. u. XVII. század eleje között Kína északi határán épített erődítményrendszerek összessége, amelynek célja az volt, hogy a földművelő Kínát megvédje az északi nomád törzsek támadásaitól. A folyamatosan húzódozó fal hossza eléri a 7200 km-t, az összes falszakaszakasszal együtt eléri az 50 ezer kilométert. Utóbbiak részleges darabokból állnak, mocsarak, sivatagok, építésre nem alkalmas terepszakaszok között.

igazgatási felépítmény jött létre, a vezető szervek határozatai csak a saját fennhatóságuk alatt álló társadalmi szintre (birodalom–törzs–nemzetség–nagycsalád) voltak érvényesek. A sumér, az egyiptomi, a görög, a latin városállamok ugyanilyen önrendelkezési jogot birtokoltak, amely valójában a mai demokratikus államrendek területi és igazságügyi szervezésének alapja is BARABÁSI 2005. [339–340].

A hun hadsereg harcosa egyénileg gazdálkodott, ennek alapja a (téli) lakóhely körül elterülő zöldségeskert volt. A katona és családja itt termelte meg a ruházatának anyagait és élelmét. A hun család vagyona azonban a nagytestű állatokból, elsősorban lovakból állt. Ezek számára hatalmas legelők kellettek. Az ázsiai birodalmak nem ismerték a magánlegelők és szántók fogalmát. A legelő és a szántó föld a nagycsalád tulajdonát képezte. A nagycsalád férfi tagjai alkották a katonai tízest. Egy vagy több nagy család alkotta a századot, a nemzetségek pedig az ezredet. A tumen tízezer harcost jelentett, általában a törzs hadereje volt. Kisebb törzs egy tument állított ki, a nagyobb több tument is hadba hívhatott. A tumenek élén álló baturok elsősorban hadi vezetők voltak, de gazdasági, politikai, törvénykezési feladatokat is elláttak. A hadsereg kiképzése akkor kezdődött, amikor a fiúgyermeket már a nyeregbe tudta ültetni az apja, így az lovak, íjak, fegyverek között nőtt fel. Gazdasági teendői mellett megtanulta a hadi szabályokat és a fegyverek kezelését. Legényavatási próbái döntötték el a jövő sorsát. A hun tumenek évente többször vettek részt hadgyakorlatokon BARABÁSI 2005. [340–342].

Atilla halálát követően az új nagykirály Dengezik lett, aki 468-ban csatában esett el *Trákiában*. Ezután a *Hun Birodalom* szövetségi államrendszere törzsi-törzsszövetségi keretekre bomlott¹⁵⁸. Irnek, a székelyek Csaba királyfia, visszavonult a *Meotisz-vidéki* hazába, ahol újjászervezte, igaz jóval kisebb méretekben, a hunok országát. Ez lett a *Keleti Hun Királyság*. A *Kis-Székítiában* (*Havasalföld* keleti része, *Baragán* vidéke, *Dobrudzsa*) maradt hunokat Atilla másik fia, a fent említett Dengezik vezette, aki ugyan meghalt, de nem szakadt magja az Atilla-háznak. A későbbi források beszámolnak egy-egy hun vezérről, ilyen a

---

¹⁵⁸ Több külföldi történész és régész ma már úgy véli, hogy a *Kárpátok* keleti felében talált régészeti leletek etnikai beazonosítása meglehetősen kérdéses. Korábban nem foglalkoztak sok hun-kori nép, alánok, szarmaták továbbélésének lehetőségével, valamint a hunok erdélyi és más kárpát-medencei maradványait sem kutatták, így új kihívás a továbbiakban a feltárt leletek újraértelmezése; illetve a történeti forrásokban szereplő adatokkal való egyeztetése.

Morava folyó mellett élő Mundo, aki a keleti-gót Theoderikkel harcolt a gepidák ellen. Irnektől kezdve a nyugati hunokat a források bolgárnak vagy bulgárnak nevezik. A nép tehát nem tűnt el, csak neve változott meg. Kr. u. 481-ben tűnt fel a bulgár népnév, amikor Zénón császár¹⁵⁹ segítségül hívta őket a keleti gótok ellen. A *Pontusztól* északra élő harcias nép elnevezése a bulgár, amely hun vezetés alatti keverék nép. Szent Agaton¹⁶⁰ szerint az onogurok, uturgurok és a szavírok egyaránt bolgár törzsek. Ennodius¹⁶¹ a bulgárokat mint a hunokhoz hasonló népet írta le Kr. u. 508 körül HUNNIVÁRI 2011. [p. 10.].

A bolgár/hun változáshoz hasonló a helyzet gót/hun viszonylatban. Herwig Wolfram a bécsi egyetem történésze részletesen elemezte a gótokat a korabeli írásos források és régészeti leletek alapján¹⁶². Az osztrák szerző leírta, hogy a gótokat feltűnésükkor szkítáknak nevezték – ezt láthattuk Jordanesnél és sok más szerzőnél is –, mert annyira átvették azok szokásait és műveltségük elemeit. Szerinte a keleti gótok szkítizálása már a IV. században megtörtént, amely a lovas harcmódban, a sztyeppei anyagi kultúra elemeinek átvételében figyelhető meg. A gót sírokban talált tárgyak és a jelképek, pl. a sasos csatok, polikróm¹⁶³ díszítés párhuzamai *Belső-Ázsiában* találhatóak meg. Ennek az együttélésnek volt a következménye, hogy Jordanes *Geticájában* is megjelent a szkíta és hun hagyományból jól ismert csodaszarvas űzés motívuma. A szarvas kedvelt zsákmányállat volt a *Meotisz-vidéken*, a szkíták, gótok, majd hunok egykori központjában. Emellett egy másik jellegzetes szkíta motívum, a szent kard kultusza is megjelent a gótoknál. A szoros szkíta–szarmata–gót–gepida együttélés a *Kárpát-térségben* is folytatódott, majd a hun uralom alá került térségben az alávetett népek átvették a „birodalmi”, vagyis a hun divatot, amelynek hatását a régészek egészen a VI. század közepéig megfigyelték a feltárt sírokban. Egy hunok teremtette „globalizálási” ment végbe akkoriban *Európában*. A régészek által korábban gótnak és gepidának

¹⁵⁹ Zénón Zeno, Zenopolisz (426–491) keletromai császár 474-től 475-ig, illetve 476-tól haláláig.

¹⁶⁰ Szent Agaton (Agaton vagy Agatho, 578–681) pápa, akit száz éves korában választottak meg a 79. egyházfőnek. Ő volt az első egyházfő, aki felszentelésekor elmondta a pápai esküt.

¹⁶¹ Ennodius (Magnus Felix Ennodius 473–521) pavai püspök, a kora középkor jelentős egyházi írója. Történeti ismereteket főképpen levelezése tartalmaz.

¹⁶² Herwig Wolfram: *A gótok története* (History of the Goths), University of California Press, 1990.

¹⁶³ A polikrómia művészeti stílus elterjedt volt az Óperzsa Birodalomban, és számos tarka reliefeket láthatunk még ma is a falakon Perszepoliszban és Szúzában is. A reliefek nem kövekből, hanem kerámiákból állnak, és a mezopotámiai stílust követik. A leggyakrabban oroszlánokat, bikákat, griffmadarakat és perzsa katonákat ábrázolnak.

tartott díszítőelemek valójában keleti, belső-ázsiai eredetűek. A leletek egészen a VI. századból még a hun fénykorból származnak, erre utal a hun divat továbbélése a *Kárpát-térségben*, amelyet széles néptömegek átvettek, a népi alapot képező alsóbb társadalmi rétegek is. A gepida vezetők nem uralták az egész térséget, főleg *Olténia*, *Munténia*, valamint a *Szerémség* állt uralmuk alatt. A *Kárpát-térség* belső területein főképpen szarmata népesség élt, mégpedig a hunokkal vegyesen. Alátámasztja ezt a székelők mondaköre, akik *Udvarhely* környékén folyamatos hun uralomról adnak bizonyosságot. A szkítákról és szarmatákról korábban Priszkosz rétor¹⁶⁴ írta, hogy sűrű falvakban laktak. Ezek nem néptelenedtek el hirtelen, Jordanes is tud róluk, sőt királyukról is. A gepidák, gótok nem alkottak egységes etnikai képet, nem volt „nemzetállamuk”, vagyis látszatra többféle nép, de inkább törzs élt a *Kárpát-térségben*. Bóna István¹⁶⁵ munkáiban utalt a gepidák kevert antropológiai jellegére, és leírta, hogy bennük sok a kelet-európai, turanid, valamint az enyhén mongoloid elem. Érdekes módon a sírokban VI. század elejéig megmaradt a koponyatorzítás szokása, amely az alánoknál és hunoknál volt jellemző OBRUSÁNSZKY 2009. Ez is bizonyítja, hogy az alapnépesség, a korábbi kelta-keleti népi alap nem tűnt el *Európa* középső és keleti részéről, hanem a folyamatos honfoglalások katonanépeivel „megújult”, változott, a keletről jött kulturális hatások hozzáépültek a helyben maradó népességhez. Így a keleti népalap számottevően nem változott, nem lett indogermán és ez független attól, hogy a gótokat, gepidákat vandálokat stb. szkíták vagy germánok voltak-e. A milliós nagyságrendben a *Kárpát-térségben* élt keleti alapnépességet nem „higította” fel jelentős mértékben a folyamatosan változó uralkodó réteg betelepődése. Bóna említi a lovas temetkezések meglétét, amely szintén hun hatást sejtet a gepidák körében. Jordanes szerint Atilla halála után a hunok nem tűntek el, és a gepidák nem tudtak létrehozni erős, a térségre jelentősen ható királyságot¹⁶⁶, bizonyítja ezt, hogy a *Keletrómai*

¹⁶⁴ Prischus Rhetor vagy Priszkosz rétor (kb. 415–472): a *Keletrómai Birodalom* diplomatája, történétíró, aki 448–449 körül Atilla (Etele) hun király udvarában járt követségben és erről, valamint a korról 8 kötetes műben számolt be.

¹⁶⁵ Bóna István (1930–2001) régész. Sokrétű régészeti munkássága nyomán írásai jelentek meg a *Kárpát-medence* bronzkoráról, foglalkozott a longobárdok, gepidák, hunok időszakával, az avar korral. 1994-től az MTA Régészettudományi Intézet igazgatója volt.

¹⁶⁶ A gepidák történelme nem jól datált, nem csak a királylistájuk hiányos, az erdélyi *Apahida* közelében talált leleteken – amely a hun divatot követi – kívül ismeretlenek a VI. századi gepida uralkodók sírjai, amely szintén azt támasztja alá, hogy nem volt erős uralmuk a térségben.

Birodalomnak adót fizettek. Jordanes egyaránt megemlíti a hunokat, szarmatákat és alánokat, mint a felbomló birodalom népeit, akik a térségben maradtak. Szerinte a szarmaták egy része *Illirycumban*, a *Tisza-vidéken* élők pedig szervezetten, Babai nevű királyuk fennhatósága alatt élt. *Alsó-Moesiában* szarmata alánok éltek, és tudjuk, hogy utóbbiak nagy része nyugatra vándorolt, egészen *Ibériáig* jutottak el. Ahogy már említettük a szarmaták adják a későbbiekben a szlávok őseit, akik helyben fejlődnek ki, mégpedig a későbbi szláv területeken élő szkíta népességgel keveredve¹⁶⁷. Krisztus születése körüli időszakban még az egységes szarmata megnevezések helyett inkább a egyes törzsek nevét, alán, erán, jazig, roxolán stb. használták. Tehát a szarmaták nem voltak homogén törzs. Valójában az ő leszármazóik a germán, angol, szász, frank és néhány más törzs is. Jordanes *Geticájában* ezért bizonytalan pl. a gótok népi besorolása. A szarmaták megjelenésével indult meg *Európa* egységes szkíta-hun (keleti) nyelvű népének és törzseinek nyelvi szétválása. Kr. e. 250-ig a *Tanaisz* (vagyis a *Don*) folyó mellett éltek, de a következő három évszázadban több irányba szétvándoroltak. A királyi szarmaták (szaiok) nyugatra húzódtak, folyamatosan kiszorítva a szkítákat. Törzseik szövetségét (roxolánok, jazigok, urgok, thiszamaták, száudaratók) 350-ben a hun (keleti) támadás szüntette meg, így a hunokkal tért vissza a „tisza” szkíta-keleti hatalom¹⁶⁸ BALAGEL 2006. Jordanes könyvéből az is kiderül, hogy a hunok sokféle kirajzoltak, és voltak, akik a *Római Birodalomban* telepedtek le, utódaik megtalálhatók az itáliai népekben. Támadásaik alapján úgy tűnik, hogy nem adták fel tervüket a *Kárpátok* visszavételére. Nemcsak betörésekkel nyugtalanították a kelet-római határt, hanem a *Dnyeper* menti hunok még követeket is küldtek Thiudimarhoz (Theoderik), az osztrogótok királyához, a gepidák fő ellenségéhez. Theoderik más hun törzseket is megkeresett a gepidák elleni küzdelemhez, akik akkor már a *Szerémségbe* helyezték központjukat. Így a gepidák keleti, erdélyi központjukat jórészt már feladták, a VI. századtól, a régészeti leletek kis, majorságszerű lakóhelyeket, és kisszámú sír megjelenését mutatják. Az ezt követő évtizedben sem alakult ki egységes

¹⁶⁷ A szláv népek nem független törzsfejlődés folyamán alakultak nemzetekké, hanem az egységes ősi népből egykoron kiválva és eltérő körülmények közé kerülve fejlődtek más néppé. Fokozatosan új szokások felvételével, vagy elszigetelődve, nyelvük megváltozásával új néptörzsek alakultak ki.

¹⁶⁸ Amíg a szarmata ősök később nyelviileg szlávává, germánná váltak, addig az avar, majd magyar katonai betelepülés nyomán a szkíta-hun leszármazók meg tudták tartani ősi nyelvüket a *Kárpát-térségben*.

hatalom a *Kárpát-medencében*. A források szerint egyik uralkodó elit sem tudott felülkerekedni a másikon. Így tovább folyt a küzdelem a gót, gepida, szarmata és hun katonai csoportok között. Az osztrogótok 473 után kivonultak *Pannoniából* és előbb a *Balkánon*, majd *Itáliában* foglaltak területet, a gepida katonai vezetés ezt kihasználva benyomult *Szlavónia* és a *Dunántúl* területére. A két uralomra törő elit – a gót és gepida – között ellenséges volt a viszony, és a források szerint a VI. században több háborút vívtak a szerémségi területekért. 537-ben I. Jusztinianusz¹⁶⁹ hadai már ott találták őket, majd Baján¹⁷⁰ avar kagán 567-ben elfoglalta *Sirmiumot* (*Szerémvár [Mitrovica]*), és ezzel szűnt meg az amúgy is belső széthúzással teli gepida arisztokrácia uralma. Atilla hatalmas birodalmának felbomlása után a *Nyugatrómai Birodalom* is összeomlott, és azok területén viszonylag kis uralmi központok jöttek létre, kivételt egyedül a *Keletrómai Birodalom* maradt meg OBRUSÁNSZKY 2009.

7.4. Gepidák

451-ben a catalaunumi (mauriacumi) csata¹⁷¹ után a gepidák megmaradtak korábban birtokolt területükön a *Körös–Sebes–Körös* völgyétől északra, a *Felső-Tisza, Bodrog–Ér–Kraszna–Szamos* völgyében. Amikor a hun főhatalom az *Alföldön* berendezkedett, a gepidák voltak a *Dunától* keletre az egyetlen vezető réteg, amely még meg tudta tartani az általa ellenőrzött területeket. Később hun uraik gazdaságilag, politikailag, katonailag csakhamar kezdtek rájuk támaszkodni – más szövetséges nem lévén a közelben. A gepidák fölé helyezett új király, Ardarik nem a régi nemzetségi társadalom „főtisztviselője” s nem is a törzsfők tanácsának „elnöke” volt, hanem éppoly korlátlan hatalmú úr, mint Atilla a birodalom népei és előkelői felett. 453-ban Atilla halálakor a *Kárpát-medencében*

¹⁶⁹ I. Jusztinianusz (Ιουστινιανός, Iustinianus, 483–565) bizánci császár 527-től haláláig. Uralkodása alatt került sor kenyértörésre a monofizita-ortodox vallási ellentétben, ekkor kísérelték meg utoljára egyesíteni a *Római Birodalom* területeit, ekkor élte utolsó virágzását a római kultúra, ekkor tört be először *Európába* a bubópestis.

¹⁷⁰ Baján az *Avar Kaganátus* kagánja volt 562 és 602 között. Uralkodása alatt élte az *Avar Kaganátus* fénykorát. A kagán megnevezés a szakrális királyi hatalommal bíró egyeduralkodókat illette a közép-ázsiai népeknél.

¹⁷¹ A catalaunumi csata a hunok és a *Nyugatrómai Birodalom* között zajlott a mai *Franciaország* területén *Champagne* vidékén, a *Mauriacum* helység melletti síkságon 451-ben. A népvándorlás korának legjelentősebb csatájaként tartják számon annak ellenére, hogy egyik fél sem nevezhető egyértelmű győztesnek: az Atilla által vezetett hun inváziót feltehetőleg az Aetius vezette római csapatok állították meg, de átfogó győzelmet nekik sem sikerült kivívniuk. 452-ben Atilla megszállta *Itáliát*, és csak I. Leó pápa közbenjárására vonult el *Róma* városa alól.

Ardarik és a két *Római Birodalom* elleni hadjáratokban edzett nagy serege volt a legnagyobb katonai és népi erő. Ardarik harcot kezdett Atilla fia, Ellák ellen, maga mellé állítva a *Duna* fölötti szarmata törzshöz tartozó szvébeket és rugiakat, valamint szkíreket és 455-ben a *Nedao*¹⁷² folyó mentén döntő győzelmet is aratott a hunok felett. Győzelmük eredményeként a gepidák a hunok szállásterületeit erőszakkal maguknak foglalták el, s egész *Dacia* határát győztesként birtokolták. Erősítette ezt, hogy ügyes politikával a gepidák a VI. század közepének két kritikus évtizedét leszámítva, mindvégig a *Keletrómai Birodalom* külső szövetségesei voltak. A *Kárpát-térség* keleti része így 455-ben uralmuk alá került. A gepida katonai hatalom az *Al-Duna* mentén az *Olt* torkolatáig terjedt. Magába foglalta tehát az egész hajdani *Daciát* az egykori *Dacia Inferiorral* együtt. *Oltenia* a leírások és a régészeti adatok alapján a hunok szállásterülete volt. A kortárs Cassiodorus¹⁷³ leírásából tudjuk a gepidák uralta terület határait a VI. század első harmadában: *Kis-Szkítiától (Scythia Minor) (Baragán és Dobrudzsa)* nyugatra lakik a gepidák népe, nagy és nevezetes folyóktól határolva, ez északról a *Tisza*, délről maga a nagy *Duna*, keletről pedig az *Olt*, amely a *Dunába* ömlik. Ezeket túl van a meredek *Alpok* (ez esetben a *Kárpátok*) koszorújától védett *Dacia*. Ugyanezek a határok derülnek ki a kortárs Jordanes saját leírásából is: a gepidák mostani országa *Moesiával* szemben a *Duna* túlsó partján terül el. A hajdaniaktól *Daciának*, aztán *Gotiának* nevezett országot most *Gepidiának* hívják, délről a *Duna* határolja. Csak a szilárdan gepida kézben lévő *Tisza* és *Olt* közti *Duna*-határral magyarázható a gepidák 539. évi sikeres al-dunai háborúja. A frankokkal *Bizánc* ellen szövetkezett gepidák (miközben szövetségeseik *Itáliában* támadt a bizánciak ellen) a *Dunán* átkelve véres csatában tönkrementek a bizánci sereget, s győzelmük nyomán megszállták „*Dacia csaknem valamennyi városát*”. Itt a keletrómai „*Dacia Ripensis*”-ről van szó, amely a *Duna* déli oldalán a *Vaskaputól* az *Olt* torkolatáig terjedt; de gepida hatalom alá került ekkor a moesiai *Singidunum (Belgrád és vidéke)* is. Ekkor és itt jutott először uralmuk alá nagyobb számú „szolgává tett római lakosság”. A *Dunától* délre fekvő római földet csak a bizánci-langobard szövetségtől 551-ben elszenvedett vereség után voltak

¹⁷² *Nedao* lokalizálása idáig sikertelen volt. Feltevések vannak, hogy a *Hernád* vagy a *Száva* egyik mellékfolyója, esetleg a germán *Donau* elferdített alakja alapján a *Duna* mellett lett volna.

¹⁷³ Cassiodorus (Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus Senator, 487 körül–583 körül) ókori római államférfi és író, 514-ben consul, aki Nagy Theodorik keleti gót király udvarában szolgált.

kénytelenek feladni. *Havasalföld* és *Oltenia* vagyis *Dacia Inferior* területén hatalmuk már nem volt teljes, mivel az katonai határőrvidék volt BARTA-BÓNA-MAKKAI-MÓCSY-TÓTH E.-VÉKONY 1986. 1986. [pp. 138-140.].

A gepida uralom a *Felső-Tisza-vidéken* kezdődött, majd 473 után jelent meg az *Alföld* déli részén, a *Szerémség* területén. Itt alakult ki az az új, hun kor utáni színes kultúra, amely azután az egész *Alföld* területén egyaránt jellemző lett. *Erdély* gepida elfoglalása a *Szamos völgyében* a *Meszesi-kapun* át történt, de a *Szamos-völgy* a *Meszes hegység* vonaláig, (tehát az egykori *Dacia* határáig) már a IV. században a gepidák országához tartozott. A *Hun Birodalom* leverése után a gepida csapatok *Meszesi-kapun* át nyomultak *Erdély* belsejébe, elsősorban a *Kis-Szamos* völgyébe, majd *Dél-Erdélyben*, a *Marostól* délre, a *Küküllők völgyében* foglaltak maguknak birtokokat. Az V. század második felében a gepida hatalom központja *Kolozsvár* környezetében, az antik *Napoca* romjai körül, a *Kis-Szamos* völgyében alakult ki BARTA-BÓNA-MAKKAI-MÓCSY-TÓTH E.-VÉKONY 1986. 1986. [pp. 146-149.].

A *Körösöktől* északra lévő *Gepidiában* kárpát-medencei, sőt európai viszonylatban is páratlan régészeti leletsorozat bizonyítja, hogy a gepidák hatalma alatt számottevően megváltozott az alapnépesség életformája is. A gepida vezetők már a hun uralom idején is jelentős anyagi gyarapodást tudhattak maguknak, Ardarik királysága idején (447-455) udvarházakat és körülötte fekvő birtokokat létesítő, új katonai arisztokrácia alakult ki. A leletekben a hun uralom után jelentek meg a gepida középrétegbe betagozódnak néprészek majorságszerű kis telepei. A temetkezésben ekkor változott át a halottak korábbi észak-déli irányú fektetése a keletelésre, ami a kutatók szerint az ariánus keresztény hitre térést bizonyítja. Az alsóbb néprétegek félig földbe mélyített házaikat két cölöpön nyugvó tető védte. Az átlag embere e korban mindenütt földbe vájt házakban élt. A kis csoportok az alföldi gepidák jelentékeny részére is mindvégig jellemző tanyákat létesítettek, közelükben néhány síros temetővel. *Erdély* gepida elfoglalása után az itt megjelent új arisztokrácia ugyanúgy a birtokai központjában fekvő udvarházakban élt, mint a *Tisza-vidéken*. A gepidáknál a közvetlen hun uralom hatása és öröksége a keleti szépségideál: a magasított fej, vagyis a csecsemőkorban mesterségesen torzított koponya „divatjának” átvétele és sűrű alkalmazása volt. A szokással a hun uralom után a gepidák is felhagytak, a legidősebb torzított koponyájú emberek az 500-as évek első évtizedeiben haltak ki. A régészeti leletek rendkívül

gazdagok aranykincsekben. Az aranyban való gazdagság kisebb-nagyobb mértékben a korszak valamennyi keleti szkíta uralkodójára és arisztokratájára jellemző volt. Legnagyobb mértékben mégis a hunok felett győzedelmeskedő, a hunok kincseit megkaparintó gepidák királyaira. A gepida királyok, éppúgy, mint a hun nagykirályok vagy a korszak frank, osztrogót, alamann királyai, nem ültek s éltek állandó „székvárosban”, hanem több székhelyük – régiájuk volt. A gepida királyok nyári és téli régiája egymástól távol feküdt, az egyik valahol az *Alföldön* a *Tisza* mentén, a másik *Erdélyben*, a hegyek között. A *Kolozsvár* környéki regia csak az egyik királyi udvar volt, mellette a királyok temetkezőhelyével BARTA-BÓNA-MAKKAI-MÓCSY-TÓTH E.-VÉKONY 1986. 1986. [pp. 151-153.].

A VI. század elején *Nyugat-Európában* létrejött *Gallia* és a *Rajna-vidék* egysége. A hatalomra került katolikus Meroving-dinasztia¹⁷⁴ szövetségre lépett a rómaiak egyházával, de biztosította a latifundiumok és a városi manufaktúrák működését is. A dinasztia nevét egy Merovech nevű száli¹⁷⁵ frank vezérről kapta, akiről csak annyi valódi adatunk van, hogy a rómaiak oldalán harcolt a 451-es catalaunumi csatában. Az Atila ellenében elvesztett csata után a Meroving területeket is, ahogy más germánok uralta tájakat, a nagy hun király uralma alá hajtotta. A száli frankok származását máig homály fedi, a későbbi krónikák és az írástudók túlzásai miatt nem ismerjük azt sem, hogy milyen nagy területek felett uralkodtak. Annyi bizonyos, hogy a *Hun Birodalom* népei közé tartoztak, és onnan önállósodtak Atila halála után. A történettudomány szerint az 530-as évek végére a Merovingok kiterjesztették uralmukat a *Saaléig* (*Türingia*), *Bajorországig* és az *Alpokig*. Ezekén a területeken a gazdasági fejlődés nyomán, új feudális birtokok és falvak keletkeztek. A korszakot Meroving-kultúrának nevezik, és a ténylegesen frank uralom alatt álló területekre vonatkoztatják. Ennek keleti pereme, *Türingiában*, *Csehországban* és *Morvaországban*, *Alsó-Ausztriában* és *Őrvidéken*, a *Dunántúlon*, a *Tiszántúlon* és *Erdélyben* volt. Meroving kultúra nyomai a

¹⁷⁴ A Merovingok vagy „hosszú hajú királyok” dinasztiája a frank államalakulatokban uralkodott az V–VIII. század folyamán. Hatalmuk felemelkedése I. Childerichhez kötődik (458–481), aki legyőzte a vizigótokat, a szászokat és az alemannokat, majd fia, I. Chlodvig irányítása alá vonta *Gallia Loire*-től északra fekvő területeit, felvette a kereszténységet (496), és a vouilléi csatában megsemmisítette a vizigótok toulouse-i királyságát (507).

¹⁷⁵ A frankok egyik uralkodó dinasztiája a száli frankok vagy Száli-ház volt. Magjuk a *Mosel* és a *Saar* folyók közötti terület birtokosaiból került ki. Felemelkedésük a VII. századra tehető, a X. században befolyási területükhöz már *Rajna-Pfalz*, majd *Lotaringia* is hozzá tartozott. 1024-től a német-római császárok a Száli-házból kerülnek ki.

Kárpátokon túl már nem találhatók meg, így a gepidák volt az egyetlen szarmata nép, amelyet az új európai művelődés még elért. Ugyanakkor a kárpát-mdencei „Meroving” sírokból jellemző a lovas temetkezés, és a részleges lovas temetkezés, a sírokból talált tárgyak nem germán jellegűek, nem germán stílusúak, hanem a hunokra jellemző polikróm stílusú díszeket, tarsolylemezt, rovásos csontlemezt, valamint griffes díszeket tartalmaznak. Ezen kívül övcsatok, néhány használati edény is arra utal, hogy azokat nem germánok, hanem a szkíta, keleti sztyeppei népek hagyták hátra, ezek nyomait egészen az *Ordosz vidékéig*¹⁷⁶ nyomon lehet követni. A csontfésűk díszítése is keleti lovasnépekre utal. A magyarországi történettudomány is használja a Meroving-kultúra kifejezést, annak idejét az V. század közepétől a VII. század legelejéig adják meg, és meglétét a gepidákhoz kötik. A leletek alapján a gepidák sem germán nép volt, hanem egy uralkodó elit, egy keletről érkezett, szkíta kultúrával rendelkező arisztokrácia és katonanépeség, amely a kárpát-térségi keletiekre rátelepedve hozta létre *Gepidiát*, vagyis a vezetése és katonai-gazdasági hatalma alá tartozó országot¹⁷⁷. A gepidák uralma később elérte a *Nagy-Küküllő*, az *Olt*, a *Fekete-ügy* völgyét is. A régészeti leletek alapján tudjuk, hogy a *Maros* és *Küküllők* völgyén át a *Háromszéki-medencéig* földművelő-állattartó falvak és tanyák láncolata húzódott, javarészt félszabad és szolga sorsú emberek telepei.

Gepidia fennállásának (455–568) utolsó időszakában, 567 előtt, a politikai-katonai tevékenység a *Duna* völgyében zajlott, távol *Erdélytől*. Az indoeurópai történetírás nyomán a magyar történettudomány is az 500-as évek végétől már vándorló szlávokról beszél, és a gepidákkal kapcsolatban írja, hogy Jusztinianusz korában az *Al-Duna* vidékét támadó szláv harci csoportokat a gepidák alkalmanként segítették, de e szláv támadások egyelőre még nem veszélyeztették *Erdély* határait. Azt is írják, hogy „*egy bizonytalan adat szerint 565 körül az újból Bizánc-barát politikát folytató Kunimund gepida király hadat viselt az al-dunai szlávok ellen. Kunimund és serege minden valószínűség szerint a Vöröstoronyi-szoroson át az Olt*

¹⁷⁶ *Ordosz vidéke* nagyrészt *Belső-Mongólia* területén fekszik, északról és keletről a *Sárga-folyó* [*Huang ho, Huáng hé*] hatalmas kanyarulata veszi körül. Délen és keleten a kínai nagy fal maradványai választják el a termékenyebb *Lösz-fennsíktól*. Ma *Kína* területéhez tartozik, *Belső-Mongólián* kívül kiterjed *Ninghszia-Huj Autonóm Terület, Senhszi* és *Kanszu* tartományok egy részére is.

¹⁷⁷ A „képlet” ugyanaz mint amit majd a magyarok honfoglalásánál láthatunk: a *Kárpát-térség* szkíta-hun népességét a keletről hozzátelepülő új vezető réteg hajtja hatalma alá és ott államot épít: *Magyarországot*. De erről majd később.

völgyében támadta meg az egykori gepida „Olt-limest” háborgató szlávokat, akiket akkoriban már az avarok is támogattak.”

Ennek nyomán kell megvizsgálunk a szlávokkal kapcsolatos leírásokat. A szláv népnévről az első írásos emlék Prokopiosz¹⁷⁸, Belizár¹⁷⁹ hadvezér tanácsadójától származik, aki 512-ben *slavus sclavini* megnevezéssel említi az *Északnyugati-Kárpátok* és a *Duna* között élő népességet, amely szkíta-szlávokat jelöl („slavus” = ’szláv ő’, „sclavini” = ’szkíta’). Prokopiosz leírása mutatja, hogy a *Kárpátok* és a *Duna* között található két népcsoport az ő idejében még külön-külön törzseket alkotva, csak az V. századot követően keveredett egymással BALAGEL 2006., létrehozva a magyarban a későbbiekben tót népnévvel nevezett népességet. Ugyanakkor a *Kárpát-térségtől* távol, a *Kelet-európai-síkvidéken* fekvő *Novgorod* és *Moszkva* környezetében fekvő területen megjelent egy másik, századokkal később oroszoknak nevezett (keleti) szláv nép is, amely hasonlóan a *Közép-Európában* megjelent szlávokhoz, a *Kelet-európai-síkvidéken* jelen lévő szkíták közé betelepülő szláv jellegű törzsek népi keveredésének és összeolvadásának eredménye. Ugyanakkor a legtöbb szláv kutató feltételez egy a *Dnyeper* és a *Visztula* folyók közötti közös szláv településterületet. A Kr. e. VI–V. században a *Don* folyótól keletre a *Volga* és a *Káma* folyók összefolyása körül az 50. és 60. szélességi kör között a *Kelet-európai-síkvidék*, területén volt a szarmata őshaza. Róluk Hérodotosz tudósított, népnévük általa leírt formája: sauromati, mai kiejtéssel szarmata. A szarmaták a szkíták földje felett laktak, a *Don* folyó nagy kanyarjától északra. Pusztai harcos népek voltak, nemcsak a férfiak, a nők is harcoltak. Nyelvük különbözött az őslakó szkítákétól, Hérodotosz írja, ha a szkíták nyelvét eltanulták, akkor is hibásan beszéltek és hozzá teszi, erre a tartózkodási helyükre déli irányból érkeztek, a *Fekete-tenger* és a *Kaszpi-tenger* délkeleti térségéből. Ezek a déli sztyeppe területek az északi elvégződése azoknak a pusztáknak (fátlan területeknek), ahol nagy nyájak és csordák legeltetése az ember fő élelemforrása. Ez a hatalmas terület az *Iráni-felföldet*, a *Tigris* folyó keleti oldalától egészen a mai *Afganisztán* és *Pakisztán* országhatáráig terjedő vidéket öleli fel, ez *Mezopotámia* keleti oldala. A táj legfontosabb jellemzője, hogy felföld

¹⁷⁸ Kaiszareiai Prokopiosz (500–565), bizánci történetíró, I. Jusztiniánusz bizánci császár uralkodásának háborús krónikáírója.

¹⁷⁹ Belizár (Flavius Belisarius) (505–565), bizánci hadvezér, I. Jusztiniánusz uralkodásakor az osztrogótok elleni háborúban a *Nyugatrómai Birodalom* területeinek visszafoglalásában főszerepet játszott.

jellegéből adódóan hegyes-dombos, száraz, helyenként sivatagos, jobbra sztyeppi (rét és legelő) típusú élőhely. Csak néhol erdős (erdős sztyepp), ezért gazdaságában elsősorban legeltetési állattenyésztésre alkalmas vidék. Hérodotosz leírása a szarmatákról, miszerint harcospusztai népek, vagyis állattenyésztő nomádok, régebbi hazájaként az *Iráni-felföld* pontosan megfelel. Az itt is élt szarmaták jelentek meg, az *Urál* hegység előtti szállásterületeiken a leírásban sauromati néven említik őket. A *Római Birodalom* császára, Marcus Aurelius¹⁸⁰ Kr.u. 178-ban a *Duna–Tisza* között győzte le őket. A császár, szarmata népek egyik nagy létszámú törzse, a jazigok (jászok) felett aratott győzelme után nevüket felvette uralkodói címei közé, önmagát „sarmaticus”-nak, vagyis a ’szarmaták urának’ nevezte. Addig, amíg a szarmata nép az *Urál* közelében élt, nevét a szkíta-hun (keleti) ősnéphez tartozók adták. Ezek a szarmaták adják a későbbiekben a szlávok őseit, akik helyben fejlődnek ki, mégpedig a későbbi szláv területeken élő szkíta népességgel keveredve. A szláv nép megnevezés is azon az ősi nyelven képződött, amelyen az ókor egynemzetiségű lakói beszéltek, a szkíta-hun nyelven. A szláv népek nem független törzsfejlődés folyamán alakultak nemzetekké, hanem az egységes ősi népből egykoron kiválva és eltérő körülmények közé kerülve fejlődtek más néppé. Fokozatosan új szokások felvételével, vagy elszigetelődve, nyelvük megváltozásával új néptörzsek alakultak ki. Krisztus születése körüli időszakban még az egységes szarmata vagy szláv megnevezések helyett inkább a népelemek egyes törzsneveit használták: alán, erán, jazig, roxolán stb. Ugyanakkor a szarmaták sem voltak homogén törzs. Minden bizonnyal ebbe a népi halmazba tartozott többek között a gót (germán), angol, szász, frank és néhány más szemita törzs¹⁸¹ is BALAGEL 2006.

A közelmúltig a szlávok eredeztetése a szláv „őshaza” kijelölésén alapult, ez az ún. szétvándorlási elmélet, amelynek lényege, hogy a szlávok egy alapnyelvet beszélve az „őshazából” kivándorolva népesítette

¹⁸⁰ Marcus Aurelius (121–180), Imperator Caesar Marcus Aurelius Verus Augustus, római császár 161 és 180 között. Uralkodása alatt végig háborúzott, a pártusok, a germánok ellen. Ő építette ki *Pannónia* katonai védelmét, ahol markomannok, kvádok, szarmaták, jazigok ellen vitt sikeres hadjáratokat. 176-tól elindította a negyedik keresztényüldözést. Pestisben halt meg egyik feltételezés szerint *Bécs* (*Vindobona*), másik szerint *Sziszek* (*Sirmium*) városában

¹⁸¹ A szemita összefoglaló népmegnevezést nem emberi rassz értelemben, hanem egy nagyobb szállásterület lakóiként, tehát inkább földrajzi fogalomként kell értelmezni. A szemita törzsek életfelfogásában válik elsőként jellemzővé az emberiség történetében a katonai hatalomra építő imperialista, hódító gyarmatosító állampolitika.

be a különböző vidékeket. Az őshaza lokalizálására az elmúlt évszázadban különböző elméletek születtek. Volt olyan vélemény, hogy a *Duna* mentén, a *Balkánon* volt, de felmerült az *Elba* völgye, *Lausitz*, a *Volga* vidéke is lehetőségként. Később a szláv őshaza kérdésében két, lényegében egymástól nem sokban eltérő felfogás küzdött egymással. Az egyik inkább nyugatra, a *Visztula* vidékére, a másik inkább keletebbre, a *Dnyeper* körüli területre helyezte azt. A legelfogadottabb álláspont e két földrajzilag egymástól távol eső vidék közti területet adja meg, mintegy összerakva a két véleményt. Így a szláv őshaza a *Visztula* és a *Dnyeper* középső folyásai között helyezkedik el, északi határa körülbelül *Varsó* vonalában, déli határára a *Kárpátok* külső előtere, délkeleten *Kijó (Kijev)* vonala. Az elmélet szerint erről a területről vándoroltak az „összslávok”, az avarok megjelenése után az V. századtól mai lakóhelyeikre és alakultak önálló, de egymással rokon nyelvet beszélő népekké. Mindezt megkérdőjelezi, hogy a szláv népek embertanilag jelentős különbséget mutatnak egymáshoz képest, kultúrájukban jelentősen eltérő vonások lelhetők fel, és minden szláv népnek megvan a maga eredettörténete, amely nem tartalmazza a közös őst mondáját. Így az indoeurópai szláv népek Kr. u. az V–VI. századtól lényegében a ma is lakott térségeikben fejlődtek önálló nemzetekké, nemzetiségekké, és értek el önálló államiságot. A nyelvtudományban kialakított rendszerezésük alapján a nyugati szlávok csoportjába a csehek, szlovákok, lengyelek, szorbok, ruszinok, a déli szlávokéba a szlovének, horvátok, szerbek, bolgárok, macedónok, és a keleti szlávokhoz az oroszok, fehéroroszkok, ukránok tartoznak. Némileg más besorolás szerint a macedónok és a bolgárok keleti szlávok, a fehéroroszkok (beloruszok), ukránok, oroszok az ún. ószláv csoportba tartoznak. Nemzetté válásuk egyik jellegzetessége, hogy mindannyian a *Kárpát-térségben*, elsősorban, de nem kizárólagosan a külső kárpáti előtérben, a hegyvidékek védelmében erősödtek meg a fehérorosz, orosz és az ukrán ág kivételével. Utóbbiak a *Kelet-európai-síkvidék* szlávjai BALAGEL 2006.

7.5. Avarok vagy várhunok

A Képes Krónika szerint Kr. u. 567-ben, Atilla hungár király halála után 104 évvel a hungárok másodszor jöttek ki *Szkítiából*. Tehát ebben az évben betelepült a *Kárpát-medencébe* egy nép, amelyet várhunoknak, vagy hung(v)árnak¹⁸² is neveznek. A korabeli források szerint a gepidák országát győzték le és foglalták el. A következő évben a *Dunántúlon* vagy negyven éve élő longobárdok „maguktól” elvonultak *Észak-Itáliába*. Kr. u. 580 körül a hungárok (avarok/hunok) sokszorosán megverték a *Bizánci Császárság* hadseregeit, és adófizetésre kötelezték őket, mintegy ötven éven keresztül. A *Kárpát-medence* elfoglalásával Atilla egykori birodalma majdnem egész kiterjedésében Baján kagán uralma alá került. Kr. u. 557-ben Evagriosz¹⁸³ írta, hogy az avarok szkíta nép. Azon szekéren élők közül való, akik a *Kaukázus* feletti síkságot lakják. A szomszédos türköktől futottak el, így érkeztek el a *Boszporuszhoz*. HUNNIVÁRI 2011 [p. 10.].

E szerint szkíta-hun örökös keletiek következő hulláma az avar uralkodó elit betelepülése volt. Az avar arisztokrácia és katonai elit (zsuanzsuanok) 551-ben súlyos vereséget szenvedett a türköktől¹⁸⁴, ezért 552-ben átkelt a *Volgán* és igyekezett nyugatabbra fennhatóságot kiépíteni magának. Az avar vezetők, szövetségben a közép-ázsiai fehér hunokkal¹⁸⁵ 558-ban követeket küldtek *Konstantinápolyba* és ott I. Jusztinianusszal szövetségi szerződést kötöttek. Vállalták, hogy a *Bizánci Birodalmat* folytonosan zaklató sztyeppe (Kelet-Európai-síkvidék déli része) törzseket, a szabírokat, utigurokat és kutrigurokat, valamint a saragurokat megtámadják, és uralmuk alá hajtják¹⁸⁶. Az avarok névvel elkülönült, majd

¹⁸² Theophylactus Simocatta (580–630 körül) szerint a *Duna* vidéki „barbárok” csak hazugságból vették fel az avar elnevezést. E nép legrégebb vezetőinek a neve Vár és Chunni volt, akik rokonai az ogur népeknek. A sztyeppén élő összes hun nép (barselt, onogur, szabír stb.) behódolt nekik és fényes ajándékokkal tisztelték meg őket.

¹⁸³ Evagriosz Szkholasztikosz (Evagrius/Euagrius Scholasticus, 536–600 körül) bizánci történétíró.

¹⁸⁴ A türkök első birodalmát Bumin hozta létre testvérével, Istemivel 551-ben, amikor a türkök legyőzték addigi uraikat, az „ázsiai avaroknak” is mondott zsuanzsuanokat. Bumin a birodalom keleti részét igazgatta, Istemi a nyugati részt. Istemit tekintik a *Nyugati Türk Kaganátus* megalapítójának. A VII. században a birodalom két részre szakadt, majd sikerült újra egyesíteni, de a felemelkedő Tang-dinasztia és az *Arab Kalifátus* között a VIII. században fokozatosan megszűnt.

¹⁸⁵ A fehér hunok más néven heftalita hunok (heftaliták) vagy abdelek *Közép-Ázsia* szkíta népességének leszármazói. Mivel az avarok (457-től) a hunok kötelékébe tartoztak, a történétírók általában őket is hunoknak, azaz törökös népeknek tartják.

¹⁸⁶ I. Jusztinianusz külpolitikájához tartozott, hogy a *Bizánci Birodalmon* kívül élő népek legerősebbikével szövetséget kötött, s az némi „évpénzért” egyrészt a *Bizánc* körül élő népek megerősödését rablóhadjáratokkal

a Kárpát-medencében államalkotó szerephez jutott katonai arisztokrata elit korábban a türkök birodalmához tartozott. Fellázadtak, és végeredményben nyugatra menekültek a türk vezetés bosszúja elől. A nyugati türk kagán, Silzibulos Bizánca küldött követségének tárgyalásán szó esett a megszökött avar alattvalókról. Ezek létszámáról is beszélt a császárnak: *„Vannak még, ó császár, akik híven ragaszkodnak a mi országunkhoz, azok pedig, akik megszöktek tőlünk, úgy vélem, körülbelül húszezren lehetnek.”* A 20 ezer fegyverforgató lovas és családtagjaik követsége 558 januárjában megjelent I. Jusztinianusz császárnál. *„Egy Kandik nevű férfit választottak ki arra, hogy elsőként menjen követségbe az avarok részéről. Ez a palotába menve elmondotta a császárnak, hogy itt van a népek közül a legnagyobb és harcban legerősebb, hogy az avarok törzse lebírhatatlan, s képes mindent, ami ellene szegül, könnyen eltasztani és elpusztítani, hogy illő a császárnak őket fegyveres szövetségeseivé fogadnia, s így derék védelmezőket szereznie, és hogy ők másként nem lesznek igaz jóindulattal a római állam iránt, csak úgy, ha a legértékesebb ajándékokban, rendszeres évpénzben és termékeny földű lakóhelyben részesülnek.”* Ezek a leírások ismét erősítik az eddigiekben a népek vándoroltatását¹⁸⁷ hirdető történetírások valótlanságát: a népvándorlaskor valójában keletről jött katonai elitek újbóli és újbóli honfoglalásait vagyis az alapnépesség által évezredek óta lakott tájak uralomváltásait jelentik és nem teljes népmozgásokat. Az avar hadtestek 562-ben nyomultak be az Al-

---

akadályozta, másrészt bizánci területeket nem fosztogatott. Az avarok előtt a kuturgurokkal volt ilyen szerződése a birodalomnak.

¹⁸⁷ A népek vándorlásának elméletéből született a népvándorlás, ennek időintervallumra vonatkoztatott kiterjesztésével a népvándorlaskor (Kr. u. IV–VIII. század) történelmi meghatározás bevezetése a XIX. század második felében. A népvándorlaskor folyamatainak lényege a láncreakció-elmélet: egy eredeti lakóhelyét valamilyen okból elhagyó törzs, törzsszövetség vagy nép elűz egy másik törzset, törzsszövetséget vagy népet, amely kényszerűségből egy harmadik területét foglalja el és így tovább. Az ilyen típusú tömeges népmozgásoknak nemcsak helyi, hanem nagy területre kiterjedő hatásai is lehetnek, hiszen a nagyméretű népvándorlások megváltoztathatják akár egy egész kontinens politikai-hatalmi viszonyait, etnikai és kulturális képét is. Ugyanakkor a láncreakció-elmélet, így a népek vándoroltatása nem bizonyítható. A sztyeppe-övezet sok ezer éves történetében példák vannak arra, hogy az elűzött nép nem támadta meg a következő népet, hanem összefogott egy másik néppel és közösen léptek fel az eredeti támadó ellen, így a láncreakció megszakadt. Az elmélet gyenge pontja, hogy a láncreakciónak minden esetben számos tagból kell állnia, és a mindenkor keletebbre élő népnek mindig erősebbnek kell lennie a nyugati szomszédjánál, különben a láncreakció megszakad. Az elméletben érintett óriási terület Mongóliától a Kárpát-térségig tart, így kizárt, hogy egy keletről induló nép minden esetben maga előtt toljon egy nyugatabbit és így tovább. Mindezek nyomán a rövid idejű, néhány évhez kötődő egész népeket mozgató vándorlások elméletének igazsága erősen megkérdőjelezhető. Sokkal valószínűbb, hogy a rövid időszakokhoz kötött bejövetelek katonai akciók révén bekövetkező elit-váltások, míg a népvándorlások valójában lassú beáramlási folyamatok, évszázadokig tartottak és résztvevőik nem egységes, és főleg nem irányított mozgással érkeztek az adott területre.

Dunához¹⁸⁸. Folyamatosan igyekeztek bejutni a *Kárpátokon* belülré, ennek érdekében megpróbálták a *Kárpátok* külső oldalán területet foglalni, egészen *Türingiáig* jutottak, de ez a vállalkozásuk kudarcba fulladt. Csapataival Baján kagán visszatért az *Al-Dunához*, megújította a bizánci szövetséget és 563-ban az avarok teljesen uralmuk alá hajtották a „szkíta Duna”, vagyis az *Al-Duna* mellékét. Baján 562-ben újabb követséget küldött Jusztinianuszhoz és *Kis-Szkítia* (mai *Bulgária*) területét követelte tőle. A császár kockázatosnak tartotta egy nagy és korszerű katonai erő *Bizánc* közelében tartózkodását, de azt is, hogy a hatalmas türk lovas nomád birodalomból megszökött avaroknak menedéket adjon. Befogadásuk okot adhatott volna egy *Bizánc*-ellenes türk hadjáratra. Ezért *Kis-Szkítia* helyett a *Szerémséget* (*Pannonia Sirmiensis*) ajánlotta fel Bajánnak, de azt a kagán nem fogadta el. 565-ben II. Jusztinosz¹⁸⁹ felbontotta az avarokkal elődje által kötött szövetséget, beszüntette az adó fizetését és megerősítette az al-dunai határzárát. Baján nem adta fel a védett hegyláncon belülré jutást, csapataival ismét megkerülte a *Kárpátokat*, északi irányból próbált bejutni, így az avar csapatok 566-ban újra *Türingiában* tűntek fel. Győztes csatájuk ellenére fegyverszünetet kötöttek a frankokkal, mert időközben egy újabb lehetőségük adódott.

Az avarok katonai sikerét az avar–langobard szövetség 567 elején történt megkötése hozta meg. Az *Elba* és *Odera* közti területen 566-567 telén keresték fel Bajánt Alboin langobard király követei. A gepidák elleni kétfrontos támadást és szoros katonai szövetséget ajánlottak, egyben elfogadták Baján követeléseit: győzelem esetén a gepidák egész országát, népét és vagyonát az avarok kapják, sőt meg is toldották azzal, hogy a *Szerémség* birtokbavétele után a *Száván* át könnyen behatolhatnak *Szkítiába* és *Trákiába*, akár *Bizáncig* elmehetnek. A langobardok ezen felül felajánlották dunántúli területüket s állataik egytizedét az avaroknak, ha sikeres lesz észak-itáliai honfoglalásuk¹⁹⁰. E közös háború részleteiről

¹⁸⁸ A 20 ezer fős avar lovasság páncélinggel, lándzsával, karddal, íjjal volt felszerelve, magas kápájú nyeregben ült, s először használt kengyelt *Európában*. A kengyel segítségével a harcos felállhatott, fordulhatott csata közben, nyugati ellenfeleihez képest kétszer akkora távolságra, 700–800 m-re lőtte ki nyilait. Az európainál kisebb, de szívósabb lovaik igénytelen takarmányozás mellett is megtettek napi 100 km-t.

¹⁸⁹ II. Jusztinosz (Iustinus, 520–578), bizánci császár 565-től haláláig.

¹⁹⁰ 557-ben Alboin lett a langobárdok vezetője, aki Bajánnal, az avarok fejedelmével szövetkezett a gepidák és *Bizánc* ellen. A *Gepida Királyságot* sikerült megsemmisíteni, a langobárdok új szomszédjai az avarok lettek, akik azonban veszélyes szomszédnak tűntek, így 568-ban valamennyi langobárd törzs, mintegy 30-40 ezer ember, elhagyta *Pannóniát*, itáliai hadjáratra vonultak, és ott a bizánciaktól elhódított *Pavia* központtal alapítottak 572-ben államot.

keveset tudunk, a langobardok elsősorban saját dicsőségüket jegyezték fel, a szövetségi szerződés értelmében a támadást is ők kezdték. Kunimund gepida király a langobardok ellen vonta össze hadait. Ezután vette hírét az avar támadásnak. A közös támadás nyomán az avar haderő¹⁹¹ képes volt áttörni a gepida határzárát. A *Morva-kapun* át és a *Duna* mentén benyomulva Baján végcélja *Szerémvár* volt, már a katonai szerződés megkötésekor olyan vezetőket kért a langobardoktól, akik egyenesen *Szerémvár* ellen vezetik. A Kunimund király vezette gepida főerőket szétverte, a szerémségi *Duna*-szakaszon át egyenesen a *Szerémvárat* védő gepida erőkre támadt. *Szerémvár* gepida parancsnoka nem várta be az avar támadást, seregével együtt megadta magát a készenlétben álló keletrómai csapatoknak. *Konstantinápolyba* menekült a gepida ariánus egyház feje, Thrasarik püspök is. Mire Baján *Szerémvár* alá ért, a várost már bizánci csapatok védték, akik visszaverték a várostromra felkészületlen avar lovassereget. Közben az *Alföldön* is véget ért a langobard–gepida háború, így a *Tisza–Maros–Körös* közötti vidéken nem maradt számottevő gepida erő. Baján és serege a szerémvári kudarc után kelt át ismét a *Dunán*, foglalta el a gepidák feldúlt, kifosztott országát. Arról, hogy az avar sereget követte volna honfoglaló avar nép, nem szól forrás BARTA–BÓNA–MAKKAI–MÓCSY–TÓTH E.–VÉKONY 1986. 1986. [pp. 159–162.]. Ez ismét azt mutatja: egy újabb katonai uralomváltás és nem népcseré történt a *Kárpát-térségben*. Szintén erősíti ezt, hogy a *Temesközben*, egykorú bizánci források 600 táján gepida falvokról tudósítanak, valamint a *Szerémség* és a *Drávántúl* területén, ahol még a IX. században is említenek gepidákat. A források ez esetben az egykori gepidák országát sugallják, s nem a gepida népet.

A gepidák uralmának megtörésével újabb felső vezető-váltás, egy új államhatalom kiépülése történt a *Kárpát-térségben*. Az avar arisztokrácia és katonai hatalom felosztotta egymást közt a területet, elsőként az *Alföldön*, majd fokozatosan uralmuk alá vonták a keleti, erdélyi területeket. Ugyanakkor *Erdélyben* a temetőikben 600 tájától olyan elemek is feltűnnek a régészeti feltárásokban, amelyek nem vezethetők le sem a gepida, sem a korai avar kori művelődésből. A nyugati Meroving-kultúra területéről származó fegyveresekről van szó, akik sajátos pajzsdudorral felszerelt nehéz pajzsokkal, hosszú kétélű kardokkal – a kirabolt sírokban gyakran

¹⁹¹ Hangsúlyozandó, hogy az avar hadsereg támadásáról van szó, s nem az avarság „beköltözéséről”!

csak a kardszíj rögzítésére szolgáló csonka kúp alakú ezüst vagy bronz fülesgombok utalnak a kiemelt kardokra –, rohamkésekkel (sax), fűzfalevél alakú pengéjű hosszú csúcsú lándzsákkal, csavart nyakú szakás¹⁹² hegyekkel ellátott nyilakkal temetkeztek. Fegyveröveik is idegenek, gömbfejű szögecsdíszes vas övveretekkel, háromszöglemezes csatokkal, nemritkán ezüstberakásos vas övdíszekkel. Az idegen fegyverek és övek sajátos rítusú, többnyire megvasalt koporsóban nyugvó férfiaktól származnak. Velük együtt asszonyok viszont alig-alig mutathatók ki. Ez a leletanyag a régészek szerint az első tudatos erdélyi „dél-német” betelepítésre utal, amely az avarok hatalma alatt következett be. Az avar kagánok, birodalmuk e távoli zugában nyújtottak otthont a Meroving-királyok és hercegek belharcai következtében hozzájuk menekült *Duna-Rajna-völgyi* alamannoknak. Ezek a betelepülők betagozódtak a helyben lévő szkíta-hun lakosságba, de mivel katonai kísérekhez tartozó emberek a szabadságukat az avar hatalom alatt is megőrizték, továbbra is hivatásosan katonáskodó férfiak voltak, akik helyi asszonyokkal kötöttek házasságot. Ezek a temetkezési leletek szöges ellentétben állnak az avar temetők megszokott anyagától. Az avar lovas harcosokat és nemzetségi vezetőket – lehetőleg távol a családtagok és az egyszerű emberek temetkezési helyétől – teljes viseletben és fegyverzetben temették el. Lovukat a temetés után nem messze a sírtól feltorolták, majd a halotti tor – máglyára vetett – maradványait a felszerszámozott lóborrel együtt kis mélységben elföldelték. Ez a temetkezési szokás a *Kárpát-medencét* megszálló avarok első nemzedékénél még általánosan megvolt, 600 után azonban már nem fordul elő BARTA-BÓNA-MAKKAI-MÓCSY-TÓTH E.-VÉKONY 1986. 1986. [pp. 153-164.], az avar arisztokrácia temetkezési szokásában (és nyelvében is) átvette a szkíta-hun alapnépesség gyakorlatát.

A *Kárpátokon* belüli avar területfelosztás után megindult az avarok terjeszkedése *Havasalföld* irányába. Délen elfoglalták a *Végvidéket* (a *Száva-Duna* vonalától délre fekvő területek) 584–586-ban – az egykori *Moesia* nyugati része – és *Munténia-Dobrudzsa* (egykori *Scythia Minor*) egy részét¹⁹³. A keletrómai csapatok azonban 593 és 598 között felszámolták

¹⁹² A szakás nyílvessző jelentése 'tépőhegyű', nyílhegye hegyes, levél alakú kiképzést kapott.

¹⁹³ Nem tartozik a keleti újlatinok területéhez, de megemlítjük, hogy a dél felé tekintő avar hatalom számára látszólag érdektelen volt a *Kárpát-medence* északi része. Északnyugaton a *Duna* volt határunk, illetve a *Pest-Heves-Borsod* területén futó szarmata sánc, amelyet északkeleten, a *Nyírségben* is csak egy-két ponton léptek át. Ettől délre nagyjából a szerémségi *Duna*-szakasz vonaláig voltak avar birtokok. Ugyanakkor nyugati irányban az

az avarok észak-balkáni területfoglalásait, majd 600-601-ben sikeres ellentámadásokat vezettek a *Temesköz*ben is. Az avar arisztokrácia az uralma alá vont, elhatárolt legelőterületeken fekvő falvak közelében, mintegy központokat létrehozva, ún. aulokban élt BARTA-BÓNA-MAKKAI-MÓCSY-TÓTH E.-VÉKONY 1986. 1986. [p. 165.].

Az avarok a földek feltörésére, erdő és mocsárirtásra szlávok (sclavus) tömegeit telepítették a *Dráva*, a *Száva* és *Mura* völgyébe. Ekkor jelentek meg a *Kárpát-térség*ben jelentősebb számban szláv népelemek. Kr. u. 600 után az agg Baján kagán halála után fia, vagy fiai vették át a hatalmat. Ők másfél évtizedig békében éltek a *Bizánci Birodalommal* HUNNIVÁRI 2011. [p. 10.], majd a bajáni dinasztia vezette avar-bolgár-gepida hadak 626-ban súlyos vereséget és veszteséget szenvedtek *Konstantinápoly* falai alatt. A sikertelen ostrom után elmaradt a bizánci addig rendszeres aranyjövedelem, és a nehéz gazdasági helyzetben 629-630-ban az *Avar Birodalom* népe lázongani kezdett. Erre az időszakra tehető a *Felső-Dráva* menti (*Korontályország* vagyis *Karantánia*, *Karintia*) hun-vend félvérek – „a hunok fiai, akiket a vendek asszonyaival és leányaival nemzettek” – lázadása, akiknek élére egy Samo nevű frank kereskedő¹⁹⁴ és fegyveres kísérete állt. Samo haláláig (658) az avarok (hungárok) békében hagyták őket élni kis országukban. Kr. u. 631-ben Fredegár krónikája¹⁹⁵ szerint a hunoknak is nevezett avarok birodalmában, *Pannoniában* heves küzdelem támadt azért, mert az uralomért versengés folyt. Egyik trónkövetelő az avarok (vár) a másik a

---

Avar Kaganátushoz tartozott a mai *Alsó-Ausztria* és *Felső-Ausztria* széles *Duna-völgyi* területe, sok helyütt 500-600 m-es magasságban fekvő avar határvédelmi erődökkel.

¹⁹⁴ Samo személyét a cseh és szlovák történetírás sajátjának tekinti. Elgondolásuk szerint Samót királlyá választották a szlávok és 35 évig uralkodott a mai *Morvaország* területén, ezzel mintegy alapját képezte a későbbi *Morva Birodalomnak*. Ugyanakkor a Fredegár krónika alapján Samo országa *Karintiában* feküdt, ahova a salzburgi érsek küldött térítő papokat. A cseh és szlovák történetírás régészeti leletekre hivatkozva Samo fejedelemségét a mai *Morvaország*, *Felvidék* nyugati fele, *Alsó-Ausztria* területén helyezi el, de később kiterjeszti az *Elba* felé, *Csehországon* át egészen a szorb vidékekig. Megjegyzik, hogy része volt egy ideig *Karintia* is. Meghatározásuk szerint Samo állama elég erős volt az avar támadások visszaverésére, de frank kereskedők kifosztása és megölése miatt hamar ellentétbe került a *Frank Birodalommal* is. Ezért 631-ben Meroving I. Dagobert hadjáratot folytatott ellenük, ám kísérlete eredménytelen volt, és *Wogastisburgnál* (nem tisztázott hely) a szlávok győzelmet arattak felettük. Ezt követően a szorb Dervan csatlakozott a birodalomhoz, majd Samo többször vezetett fosztogató hadjáratot a frank *Türingiába*. Samo 658-as halálával a birodalom is felbomlott, majd az avarok visszafoglalták korábban befolyásuk alatt tartott területeiket.

¹⁹⁵ Fredegár krónikája egy több szerző által összeállított történelmi krónika. Az első szerző a 613-ig ad világtörténelmi áttekintést. A második szerző Toursi Gergely művéből kimásolt fejezetekkel 642-ig folytatta, a harmadik ezt a 642-ig tartó részt kibővítette, de időben nem lépett túl a 642-es éven. Ugyanakkor a negyedik szerkesztő sem lépte át a VII. század első felét. Több szakember az egész művet kései, XI. században összetakolt hamisítványnak tartja.

bulgárok (chuni) közül került ki. Nagy sokaságot gyűjtöttek össze, és hadba szálltak. Végül az avarok a bulgárok fölé kerekedtek. A legyőzött bulgárokat, kilencezer férfit asszonyaikkal és gyermekeikkel kiűzték *Pannoniából*. Ezeknek *Bajorország / Bajuvária* lett új hazájuk. Niképhorosz pátriárka¹⁹⁶ szerint ugyanebben az időben felkelt a kazár Kuvrát, Organas testvére a hunogundurok ura az avarok kagánja ellen, a *Dnyeper–Bug vidékén* fekvő országában felügyelő avar hadinépet súlyosan bántalmazva haza kergette HUNNIVÁRI 2011 [p 11.]. Az avarok által szolgaként (sclavus) telepített szláv népelemek, főképp az egykori *Dalmácia* szláv törzsei lerázták az avar uralmat, és bizánci védelem alá helyezkedtek. Az *Avar Birodalom* megrázó belháború nyomai a régészetben is lépten-nyomon megfigyelhetők: falvak és temetők szűntek meg, a 630 előtt létesített temetőket a zűrzavar idején sokféle feldúlták, kirabolták. A bajáni dinasztia végül felülkerekedett a lázadáson, de a belháború nyomán megszakadt a hun-bolgárokkal való kapcsolat, amely fontos katonai segítségtől fosztotta meg az avar vezetőket. Mindezt akkor, amikor a felnövekvő szlávossodott törzsek, nyugat és délnyugat felől veszélyeztetni kezdték a szkíta hatalmat. Az avar (vár)–bolgár (chuni) ellentét nyomán a korábban egységes szkíta-hun államalakulat kettészakadt. A *Kárpát-medence* északon a *Visztuláig*, nyugaton a *Duna völgye* az *Enns*¹⁹⁷ folyóig, *Karintia*, délen a *Száván* túli területek a hegyekig az *Avar Birodalom* részeként működtek tovább. A *Keleti-Kárpátokon* és a *Déli-Kárpátokon* túli szkíta területek (*Moldva* és *Havasalföld*), egészen a *Balkán* hegységig a *Bolgár Birodalom* részei lettek.

A 600-as évek közepének régészeti leletanyagában *Erdélyben*, *Moldvában* és *Havasalföldön* a szakemberek szlávnak mondott falvakat és temetőket tártak fel. Ezek nyomán *Moldvát*, *Havasalföldet* és *Erdélyt*, elsősorban a *Székelyföldet* és a *Mezőség* területét gyakorlatilag szláv többségűnek tekintik a VII–IX. század között. Ezek szlávságát azzal magyarázzák, hogy jelentősen beindult a szláv vándorlás, amelyet a honfoglaláskor részeként adnak meg. E szerint a harcias szlávok a *Kelet-európai-síkvidékről* vándoroltak be *Moldvába*, majd onna *Erdélybe*, illetve *Moldvából* délnyugati irányba a *Havasalföld* és *Bulgária* területére. A

¹⁹⁶ I. (Szent) Niképhorosz (Nicephorus, 758–828) konstantinápolyi pátriárka 806-tól 815-ig. Niképhoroszt a bizánci egyház szentként tiszteli, és ünnepét március 13. napján üli meg.

¹⁹⁷ Az *Enns* német névalak őse a szkíta-hun (magyar) nyelvben van: *Ensa vagy *Ansza. A formákat a mai napig legjobban a cseh és szlovák *Enža* és *Enže*, illetve a lengyel *Aniza* őrzi.

leletanyagban a szláv nyom a temetkezés puritánsága, idegen fémtárgyak megjelenése, illetve szláv ékszerutánzatok megléte a régészeti magyarázat szerint. Ezen kívül a nyelvészet adja még a nagy segítséget a szláv anyaghoz: számtalan szkíta-hun helynévtípust (pl. *Fekete-ügy Cserna voda* (černa voda) alakja, *Kászón* (kvas) és *Kovászna* (kvašena) – mindkettő jelentése 'savanyú', 'savanyúvíz', *Beszterce* = bystra/bystrica = 'sebes/sebeske', *Lekenca* = lekenica = 'vízi liliomos', *Cibin* = sibyn = 'somos', *Cód* = sade = 'üledékes') minősítettek az 1870-es évektől szlávnak, amely így a leletekkel együtt egy kerek szláv múltat mutat fel. A leletanyagban a szabad kézzel formált lepénysütő tálat (klebec) adják egyértelműen szlávnak, ezt prágai típusnak nevezik BARTA-BÓNA-MAKKAI-MÓCSY-TÓTH E.-VÉKONY 1986. 1986. [pp. 178–179.]. A régészeti leleteken alapuló érvelést cáfolja Florin Curta amerikai történész a korai szlávokról szóló, 2001-ben megjelent könyvében¹⁹⁸. Szerinte pusztán az edényformák alapján nem lehet kronológiát felállítani. Etnoarcheológiai példákon keresztül arra mutat rá, hogy egy-egy népcsoport edénykészlete jóval többféle típust tartalmaz, mint hogy az egy edénytípussal leírható legyen; ráadásul azt is hangsúlyozza, hogy a fazekak alakja a funkciójukhoz igazodik és inkább ezért hasonlók egymáshoz¹⁹⁹ CSIKY 2005. [pp. 251–265]. A nyelvészeti alapokon álló érvelést egyértelműen cáfolja a nyelvi gyökrendszer alapú helynévvizsgálat, amely a nyelvi gyök és a különböző helynévképzők kapcsolatából létrejött névanyagot mutat ki. Ez a névképzési mód a szkíta-hun nyelvek leszármazóinak, így a magyar nyelv megoldása. A *Kárpát-térség* nem magyar nyelvű földrajzinév-anyagát vizsgálva, ha ismerjük a magyartól eltérő hangjelölés kiejtési szabályait megdöbbentő felismerést tehetünk. Számos esetben az idegen hangjelöléssel írt földrajzi név magyar nyelvű névrészeket, alaptagokat, közneveket, névképzőket, sokszor teljes magyar neveket takar. Ha ezeket a neveket tüzetesebben megvizsgáljuk és magyar hangjelölésre váltjuk, figyelembe véve az idegen nyelv saját

¹⁹⁸ Florin Curta: *The Making of the Slavs. History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500–700*. Cambridge University Press. Cambridge Studies in Medieval Life and Thought. Fourth Series. Cambridge 2001.

¹⁹⁹ Könyvében az amerikai kutató megállapításaival tabukat érint. A korai szlávok régészete és őstörténete a XIX. század folyamán kialakult romantikus elképzeléseken alapul, melyek szívósan tovább élnek. Ivan Borkovský az ukrán származású cseh régész, aki a szláv középkor régészetét megteremtette vezette be az ún. prágai edények típusát. Ezeket a korai szlávok egyértelmű jelzőjeként, a szláv kollektív tudat kifejeződéseként tartották számon. Kivétel sokáig egyedül Bóna István volt, aki a langobard (tehát germán és nem szláv) sírokban talált kis méretű korongolatlan edénykéssel kapcsolatban megjegyezte, hogy ezek egyszerűségükből adódóan nem alkalmasak bármely összetett konzekvencia levonására. A magyar kutató nyomán Curta megkérdőjelezte a prágai típus létét.

hangtörvényeihez igazodást, gyakorlatilag magyar földrajzi neveket kapunk. A természetes névadással keletkezett magyar nyelvű településnév-anyagot nem lehet szétválasztani a *Kárpátokon* belüli és kívüli részre, ezt bizonyítja a nyelvi névbokrok megléte, a *Kárpátokon* belüli és azon túli névazonosság (alaptagi) példák sora is mutatja, hogy a névadási motivációk mindkét esetben azonos típusokat takarnak. Ez csak úgy következhetett be, hogy közös volt a névadás nyelve, amely a *Kárpátokon* belül s kívül is a magyar volt.

Mindezek nyomán a szláv népelem jelenléte a *Kárpát-térség* keleti felében, ha nem is megkérdőjelezhető, de semmiképpen nem olyan jelentős, mint azt a 2000-es évek előtti történettudomány állítja. Szláv korszakról e terület esetében a VII. században semmiképpen nem beszélhetünk. Az avar gazdasági tevékenység következményeként és a már ismertetett szarmata nyelvi átalakulás nyomán jelen voltak már ekkor szláv közösségek, de bármilyen szláv egységességről, összefüggő népterületről sem a vizsgált területen, sem a *Kárpát-medencében* nem beszélhetünk. Ugyanakkor a *Száva* felső vidéke, a *Szávától* délre eső hegyvidéki területek, valamint a *Bolgár Birodalom* Dunától délre fekvő (*Thracia*) területén számolnunk kell jelentékenyebb szláv jelenléttel (ez okozza majd a szkíta-hun bolgárok szláv néppé válását a IX. századra), de ezek egyike sem nagy mérvű betelepülés vagy vándorlás eredménye. A szláv népek helyben alakultak ki, nyelv váltással, amelyet ugyan erősített az avarok sclavusainak széttelepítése egyes gazdaságilag kiaknázandó vidékekre, de ezek mérete nem volt akkora, ahogy azt korábban a kutatók állították.

7.6. Hun-bolgárok vagy dunai bolgárok

A bolgárok ma egy szláv nyelvet beszélő, ortodox keresztény nép a *Balkán* hegység két oldalán, az egykori *Moesia* és *Thracia* provinciák területén. Eredetüket a mai bolgár történettudomány általában a szláv nyelvre váltástól adatolja. Mindezt annak ellenére, hogy a bolgárok egy belső-ázsiai mongoloid népcsoport, az évszázadok folyamán vándoroltak át a *Balkánra*. Antropológiailag közös vonásaik vannak a szkíta-hun leszármazott magyarokkal, sőt vannak közös vérrokonsági uralkodók is. A bolgárok és a magyarok is rokonai az altáji turkoknak (törököknek). A hagyomány a bolgárokat Mundzsuktól, Atilla hun király felmenőjétől

származtatja. Mundzsuk a magyar mondavilágban Bendegúz néven szerepel. A (turk) hunok, pontosítva a „volgai bolgárok”, eredeti nevükön ouarok, 354–375 között jelentek meg a *Volgánál*, királyuk Balambér, aki a hunok első ismert királya volt. Balambért a hun trónon Bendegúz követte. Az ő fiai Buda és Atilla. Atilla azonban nem szerepel a bolgár királyok között, helyette Onogur uralkodók következnek, amelyek közt ott szerepel Atilla harmadik fia Csaba más néven Ernák, a bolgároknál neve Irnik. A bolgár királyok között Irniket Kuvrát kagán követi a Dulo nemzetségből. A dulo-gyula elnevezés a szkíta közigazgatási hierarchiában a „szélső szárny” katonai vezetője, és ez lehetett éppen a magyar mondavilágból ismert Csaba királyfi is. A bolgárok, Kuvrátot a Dulo uralkodói dinasztiába sorolják, és egyes történészek ezt egy Dulo nevű alán fejedelemhez kötik. Ha alán, akkor szarmata (rox)alán, és a római kor előtti ősi törzsi területük az *Al-Duna* vidéke, illetve *Dobrudzsa* volt. Ezek szerint a bolgár uralkodói dinasztia a szarmata népek alán törzséből származott. Az óbolgár nyelv a kazárral és a csuvassal együtt a türk nyelvcsalád onogur ágához tartozik, mindegyik a szkíta-hun (keleti) alapnyelv leszármazója. A bolgár-törökök vagy onogur-bolgárok 630-ban a *Fekete-tenger* északi mellékén és a *Kaukázus* előterében hoztak létre birodalmat, több száz éven keresztül uralkodtak, majd egy részük északabbra a *Volga-Urál* vidékén hozott létre egy háromszáz éven át működő birodalmat. A bolgárok a X. századra szláv nyelvre váltottak, a kazár nyelv kihalt, a csuvasokat pedig a volgai bolgárok egyetlen ma élő utódnépének tartják. Ugyanakkor a csuvasok nem voltak a volgai bolgárok között. Őket már korábban böszörményeknek nevezték s a *Volga* nagy kanyarulatához képest északról, északkeletről a mai komi-zürjén területről jöttek. A böszörmények szarmata hunok, így a csuvas bélyegek valójában böszörmény nyelvi jellemzők. Ennek részben ellent mond, hogy a történészek egy része szerint a böszörmények muszlim bolgár-török nép, akik Árpád magyarjaival együtt érkeztek a *Kárpát-medencébe*. A későbbiekben a középkor folyamán a böszörmény megnevezéssel általában az izmaelitákat, vagyis muszlimokat illették, függetlenül származásuktól.

Einhard²⁰⁰ frank történetíró írja, hogy 791-ben a tavasz idejének elmúltával Nagy Károly²⁰¹ frank király *Bajorországba* utazott azzal az

²⁰⁰ Einhard (Eginhard vagy Einhart, 775–840) frank történetíró, Nagy Károly krónikása.

elgondolással, hogy a hunoknak tetteikért megfizet, és lehetőleg minél gyorsabban háborút indít ellenük. Seregét két részre osztotta, az egyik a *Duna* északi partját követte, a másik, amelyet személyesen vezetett a *Duna* déli partján haladt, míg a hadsereg készleteit a *Dunán* hajóval szállították. Először az *Enns* torkolatánál ütött tábor; ez volt a bajorok és hunok határfolyója. A támadásban a hunok őrcsapatait elűzték, lerombolták erődítéseiket. A hunok keményen ellenálltak, majd visszavonultak és a felperzselt föld taktikáját alkalmazták, így hátráltak a *Rába* torkolatig. Emiatt Károly kénytelen volt visszakozni, november elején már *Regensburgban* volt, alaposan megtépázott hadseregével HUNNIVÁRI 2011. [p.14.]. Mondanunk sem kell, hogy a frank király valójában az avarokra támadt, Einhardt őket nevezi hunoknak. Ugyanakkor ez a frank támadás már előjele volt az avar hatalom erjedésének. 795-ben súlyos belháború rázta meg az *Avar Birodalmat*. A két legfőbb méltóság, a kagán és a jugurru egymás ellen fordult, s a harcokban mindkettő meg is halt. Még ebben az évben, miközben Károly az *Elba* vidékén háborúzott megérkeztek hozzá a tudun – az avar hierarchia harmadik embere – követei. A követek azt mondták, hogy a tudun saját földjével és népével együtt meg akarja adni magát a királynak, s rendelkezésének megfelelően fel kívánja venni a keresztény hitet HUNNIVÁRI 2011. [p. 16.]. Ez a követküldés mutatja, hogy a kagáni hatalom újjászervezésére már nem volt idő. 802 és 804 között, több hullámban, dél felől Karom (Krum)²⁰² bolgár kán támadt a megtépázott és vezető nélkül maradt, egymással marakodó avar arisztokráciára és a keleti avar területekre. Fogságba hurcolták a fegyveres avar férfiakat, ők néhány évvel később már a bolgárok oldalán a *Bizánc* elleni háborúban harcoltak: tehették, hiszen itt is ott is szkíták, hunok maradtak. Ez a hadjárat azért nagy jelentőségű, mert az I. Nikéforosz bizánci császár és Karom bolgár kán között a *Haemus (Balkán)* hegységben lezajlott ütközetben a bolgár leírások már magyarokat említenek (egye, vegre, ugre névvel), akik a bolgárokat segítik a harcban. Erről a 811-ben keletkezett óbolgár prolog emlékezik meg. Ebből tudjuk azt is, hogy Karom a „*Duna menti Daciát*”

²⁰¹ Nagy Károly (I. Nagy Károly, Carolus Magnus, Karolus Magnus, Charlemagne, 742–814) frank király 768-tól. A *Frank Birodalomban* egyesítette *Nyugat-Európa* és *Közép-Európa* nagy részét, 800-ban „római császárrá” (imperator augustus) koronáztatta magát, ezáltal első helyreállítója lett a nyugati császárságnak. A *Német-római Császárság* csak jóval halála után alakult meg, amikor I. (Nagy) Ottó német király 962-ben bevette *Rómát*, és császárrá koronáztatta magát.

²⁰² Karom, szlávul Krum (Félelmetes Krum, szláv-bolgáruul: Krum Sztrasni Крум Страшни, 755? – 815) az első dunai bolgár birodalom kánja 803–815 között.

foglalta el az avaroktól. Ez már a dunai bolgárok első birodalmának terjeszkedése a *Havasalföld* irányába, amely ezután is folytatódott. 827–831 között Omurtag bolgár kán seregei általános támadást indítottak a Duna völgyében. Elfoglalták a *Szerémséget*, a *Drávántúlt*, az *Alföld* egy részét. Ezeket a bolgár hódításokat 832-ben Malamir kán a *Keletifrank Birodalommal* kötött békeszerződésben biztosította. Ez a szerződés is mutatja, hogy a tudun behódolása nyomán az avar arisztokrácia uralma a 800-as évek elején véget ért a *Kárpátokon* belül. Helyüket részben a frankok, részben a róluik levált bolgárok vették át. Hogy is történt ez a folyamat? Erre Hunnivári Zoltán munkájából kapunk választ. A frank évkönyvek szerint Erich friauli herceg kiküldte embereit a szláv Voinimirrel a pannon tartományokba és kifosztotta az avarok nemzetségének hosszú idők óta zavartalan nyugalomban élő győret vagyis gyűrűjét. A győztes herceg Nagy Károly *Ág [Aachen]*²⁰³ városában lévő palotájába küldte a kincset, amelyet az egykori avar kagánok halmoztak fel. Ezt megerősíti a Laureshamenses évkönyv²⁰⁴ is, e szerint az avarok országrészéből nagy mennyiségű kincs érkezett. Ahogy már fentebb írtuk, 795-ben a tudun követei Károlynál az alávetésről, a kereszténység felvételéről tárgyaltak, majd a közvetlen folytatásban ezt olvashatjuk: „Ugyanebben az évben a tudun ígérete szerint az avarok nagy részével a királyhoz jött, s magát népével és hazájával (ország része a Morva–Enns folyó vidéke) a király hatalma alá adta. Maga és népe megkeresztelkedett, és megtisztelően ajándékokkal elhalmozva hazatért.” A kincs átadása nyomán Európában harmadára zuhant az arany és ezüst ára. Voinimir a tudun bizalmasa lehetett, aki biztosította csapataival a kincs célba juttatását. Lehetséges, hogy a tudunak meghatalmazása volt az új kagántól arra, hogy hasonló feltételekkel megadják magukat a frankoknak. Az év további eseményei ezt támasztják alá. „A király, miután összegyűjtötte hadait, Szászországba ment, fiát, Pippint pedig a pannon tartományokba küldte egy sereggel.” Pippin meg is érkezett, megjelent előtte az új kagán, annak felesége a Katun, valamint a tarkán és más hun előkelők, akik ünnepélyesen békét kértek. Pippint gazdagon megajándékozták, és

²⁰³ Az *ág* földrajzi köznévi számos településnevet alkot: Képző és köznévi nélküli az *Ág (Baranya)*, előtaggal bővült az *Nagyág (Hunyad) [Săcărâmb]*, *Aranyág (Temes) [Herneacova]*, *Egerág (Baranya)*, *Fintóág (Hunyad) [Fintoag]*, *Okorág (Baranya)*. Képzős név az *Ágas (Moldva, Bákó) [Agăș]*, *Ágó (Bars) [Agov]*. Köznévi bővült az *Ágasegyháza (Kiskunság)*, *Ágfalva (Sopron)*.

²⁰⁴ A Laureshamenses évkönyv a 703–803 közötti időszakot mutatja be.

békében távozott. Mindezek nyomán tehát a hunok (avarok) nem pusztultak el harcokban, nem haltak ki. Ideiglenesen behódoltak, és a kereszténység felvételét ígérték Nagy Károlynak. Ennek ellenőrzését a frankok bajor prefektusokra, Geroldra és Erichre bízta. Gerold *Bajorország* prefektusa 799-ben a hunokkal ütközetbe bocsátkozott és elesett, Erichet *Liburnia* városánál, *Tersatton*nál a város lakói csapdába ejtették és megölték. Ennek nyomán Nagy Károly csapataival rátámadt *Pannóniára*. 803-ban Zerind (Zörén, Zodan) vezér (tarkán) behódolásával véget ér Nagy Károly avar háborúja. *Pannonia* mindkét része behódolt Nagy Károlynak. Zerind tarkán a *Bécsi-erdőtől* és a *Morva* folyótól keletre a *Duna* vonaláig terjedő területek vezére volt. A *Dunától* keletre és *Erdélyben* a kagán volt az úr, helyettese a történészek által Canizauci néven ismert Isa Kán²⁰⁵. A már említett 802–804 között kirobban hatalmi harcokban a hunok bulgárnak nevezett többsége Karom kán vezetésével legyőzte a megkeresztelkedett kagánt. Karom „Canizauci” Kardam halála után kiterjesztette hatalmát a *Vaskapun* túli *Bulgáriára* is HUNNIVÁRI 2011. [pp. 16–17.]. Az avarok országának kettéválásával a nyugati területek frank függőségbe kerültek, a keletiek a hun-bulgár birodalom kötelékébe. Ismét uralkodó elit váltás és nem népességcsere történt. Ugyanakkor a 800-as években már jelentősnek mondható etnikai átalakulásnak is tanúi vagyunk a *Kárpát-térségben*, így a keleti, moldvai és havasalföldi tájakon is. A szkíta-hun alapnépesség mellett egyre jelentősebbé vált a szláv népelem kialakulása és az avarok telepítéseinek következtében, a szláv szórványok megjelenése. Összefüggő etnikumként elsősorban a nyugati részeken, *Korontályországban* (*Karantánia*, *Karintia*), *Morvaországban* jelentek meg, de számottevővé vált a hun-bolgárok nyelvváltásának nyomán a déli, elsősorban a *Dunától* délre, a *Balkán* hegységig terjedő területeken a szlávosság és a szlávok száma.

Nagy Károly 814-ben bekövetkezett halála után fiának, Jámbor Lajosnak adta át *Bajorországot*, *Karantániát*, a cseh törzseket²⁰⁶, az avarokat és a szlávokat. 818-ban *Pannonia Inferior* szláv törzsfője Ljudevit összekülönbözött a frank adószedőkkel, majd a következő évtől lázadás tört ki a frank hatalom ellen. Ljudevit ellen évente ismétlődő hadjáratokat vezettek a frankok, de a lázadást nem sikerült leverni. Ljudevitet végül egy

²⁰⁵ Hunnivári szerint helynevekben fennmaradt neve: *Kanizsa*, *Isaszeg*.

²⁰⁶ Ez a cseh nép első említése a történelemben.

dalmáciai törzsfőnök gyilkoltatta meg 823-ban. 822-ben a frank birodalmi gyűlésen *Frankfurtban* a keleti szláv népek, köztük a marvaninak nevezett nép tett hűségesküt. Ezt a marvani népet nevezik később morvának, országukat pedig *Morva Fejedelemségnek*. A frank évkönyvek ekkor említenek utoljára avarokat. 824-ben a hun-bolgárok királya (Omurtág) követeket küldött, amelyben az országuktól elpártolt szlávokat követelik vissza a frankoktól. 826-ban az *Alföld* déli részén uralkodó Omurtág (Nagy Keán) csapatai elzavarták a frank határőröket és elfoglalták a *Szerémség* és a *Drávántúl* területét. 827-től folytatódott a szlávok visszacsatolása (reintegrálása) a hun-bolgárok országába, ekkor visszaszerezték a *Dráva* és *Száva* völgyét, a frank bajorok még *Karantániát* is elvesztették. 833-ban Omurtág halála után (831) Malamir bolgár nagykán alatt a *Mura* és *Enns* vidéki szlávok (a morvák) viszonylagos függetlenségre tettek szert, vezetőjük Mojmír tudun volt. Német Lajos²⁰⁷ új módszerekkel próbálkozott, átszervezte a keleti tartományokat (Oriens), igyekezett az elbitangolt nyáját országához visszacsalogatni. Ekkor jelent meg a színen Pribina, egy pogány szláv akit az Oriens prefektusa karolt fel, alkalmasnak látva a karantániai (karintiai) szlávok megszelídítésére. Pribinát *Salzburgban* megkeresztelték, és feladatul kapta, hogy az elűzött hunok helyére új telepéseket hozzon *Karintiába* (amit akkor *regio Pannonia* néven említettek). Ugyanakkor feladat ellenében Pribina a bulgárokhoz (hunokhoz) menekült, majd 838-ban fiával együtt átköltözött *Siscia* városába Ratimár fejedelem udvarába. A frankok sereget küldtek Pribináért, aki a *Szávától* délre menekült HUNNIVÁRI 2011. [p. 18.]. A Bajor Geográfus²⁰⁸ adott hírt a bolgárok szomszédságában élő daciai szlávokról, vagyis a keleti abodritákról. A 863. és 883. év eseményeiről ismert, hogy a bolgárok az *Alföldön* át képesek voltak megtámadni a *Garam* túlsó partján elterülő *Moráviát*. Ebből lehet arra következtetni, hogy a *Maros-völgy* alsó szakaszán is volt előretolt katonai őrhelyük BARTA-BÓNA-MAKKAI-MÓCSY-TÓTH E.-VÉKONY 1986. 1986. [p. 189.]. Mindezt megelőzte az, hogy 855-ben az *Al-Dunán* túl uralkodó Borisz a bolgár kán, aki *Bizáncban* keresztelkedett meg népével, uralkodásának vége felé hivatalos nyelvvé a szlávot nyilvánította országában HUNNIVÁRI 2011. [p. 22.] Ekkortól adatolható a folyamatosan nyelvet váltó hun-bolgárok szlavizálódása, amely a bizánci

²⁰⁷ Német Lajos vagy II. Lajos (804–876) keleti frank király, Jámbor Lajos fia.

²⁰⁸ Bajor Geográfus (Geographus Bavarus) egy névtelen középkori szerző, aki *Description of cities and lands north of the Danube* művében ad hírt a 800-as évek eseményeiről. Művét 1796-ban találták meg.

ortodoxia révén egyre inkább terjed a *Balkán* hegység két oldalán. Ettől az időszaktól jelennek meg a szláv szórványok a *Havasalföldön*, kis részben *Erdélyben*, ők többnyire a szlávósodó *Bolgár Birodalomból* érkezett kereskedők. Az *Erdélyben* lévő bolgár uralomra egy 892. évi adatból következtetnek a történészek. Arnulf király Laodimir (Vladimir) bolgár kánhoz küldött követi útján kérte, hogy ne engedélyezze a sóvásárlást (illetve -szállítást) a morváknak. Ebből tudjuk, hogy a bolgárok a IX. század folyamán ellenőrizték *Erdély* sóbányáinak egy részét, illetve kereskedtek is az itt bányászott sóval BARTA-BÓNA-MAKKAI-MÓCSY-TÓTH E.-VÉKONY 1986. 1986. [pp.193-194.].

7.7. Magyarok

A bolgárok hatalmát a *Kárpát-térség* keleti részén a 800-as évek végén egy újabb uralkodó elit, a magyarok váltották fel. A keletről, korábban a *Don* vidékén feltűnő magyarok 832–836 között jelentek meg *Moldva* déli területein. A *Dnyeper* és a *Nyeszter* között fekvő *Etelköz*²⁰⁹ (*Atylkuzu*) vidékéről ekkorra terjesztették ki hatalmukat a *Nyeszter*, *Prut* és *Szeret* alsó völgyére.

862-ben a morva Rasztiszláv²¹⁰ hívására és szövetségében magyar lovassereg kelt át a *Kárpátokon* s pusztította Pannoniát. A frank Német Lajos kormányzata 863-ban bolgár szövetséggel ellensúlyozta Rasztiszláv akcióját. Alig két évtizeddel később, 881-ben már Szvatoplukot²¹¹ két irányból segítették a magyarok kabar segédcsapatai és egy magyar sereg, amely egészen *Bécsig* nyomult. Válaszul, 883-ban Szvatopluknak ismét el kellett szenvednie a bolgárok csapását. 892-ben Szvatopluk megtagadta a frank hűséget, ekkor még számíthatott magyar szövetségeseire, de a bolgárok megtorlására is. Ugyanakkor 892 őszén a bolgárok már nem tudtak beavatkozni a *Kárpát-térség* keleti részének ügyeibe, csak gazdaságilag, a sószállítás megtagadásával tudták frank szövetségeseiket támogatni. A frank követség ottjártakor került a bolgár trónra Simeon²¹², aki hadikészülődésbe kezdett *Bizánc* ellen. Ezzel párhuzamosan *Bizánc* bolgárellenes szövetséget hozott létre a magyar vezetőkkel, VI. Leó²¹³ császár megbízottja, az *Al-Dunánál* Árpáddal és Kurszánnal tárgyalt. A szerződés eredményeként Árpád fia, Levente²¹⁴ vezetésével a bizánciak

²⁰⁹ Az *Etelköz* (*Atelkuzu*) földrajzi név csak Bíborbanszületett Konstantin „A birodalom kormányzásáról” c. művében jelenik meg.

²¹⁰ Rasztiszláv a *Morva Fejedelemség* második ismert uralkodója volt 846–870 között. Ő hívta az első hittérítőket országába. Rasztiszlávot 1994-ben a cseh és szlovák Ortodox Egyház szentté avatta.

²¹¹ Svátopluk, Szvatopluk, I. (Szépszemű) Szvatopluk (830–894) morva fejedelem, a frank hűbéres *Morva Birodalom* vezetője, az Árpád vezette magyar betelepülés idejében a *Felvidék* nyugati részének ura. Az önálló *Szlovákiában* nagy kultuszt alakítottak ki Szvatopluknak, szobrát 2010-ben *Pozsony* várának bejárata előtt állították fel.

²¹² I. (Nagy) Simeon (Szimeon Velikij, 863–927) az első *Bolgár Birodalom* kánja volt, 893-tól 913-ig, ekkor felvette a cári címet. Uralkodása idején a *Bolgár Birodalom* a *Fekete-tengertől* a *Száváig* és az *Égei-tengerig* terjedt. Simeon már szláv és keresztény cár volt, bevezette a Szent Cirill által megalkotott glagolita ábécét, és létrehozta az önálló Bolgár Ortodox Patriarchátust.

²¹³ VI. (Bölcs) Leó (León, 866–912) a *Bizánci Birodalom* császára, a Makedón-dinasztia második tagja, I. Baszileiosz fia volt.

²¹⁴ Liüntika (mai formában Levente) Árpád fejedelem legidősebb fia volt, aki hadvezérként vett részt a magyar honfoglalásban. Levente a honfoglalás után *Morvaország* ura lehetett, ezt abból következtetik ki, hogy a *Morva*

magyar sereget hajóztak át a Dunán Simeon kán seregeinek hátába. Simeon ekkor feladta Bizánc elleni hadjáratát és a magyarok ellen fordult, de vereséget szenvedett, és kénytelen volt Drisztra²¹⁵ (Szilisztra) várában menedéket keresni. Egyidejűleg (894) magyar sereg jelent meg a Kárpát-medencében és Pannoniában. Eredetileg Szvatopluk támogatására, a bolgárokkal szövetséges frankok ellen érkezett, Szvatopluk halálhírére azonban visszavonult a Felső-Tisza-vidékig. E sereg nyomában nyomult be nagy erővel 895 tavaszán Árpád, s az Alföld területén kisebb harcok után véget vetett a bolgár uralomnak. A Bizánccal sebtében békét kötő Bolgárországban összevont bolgár seregek vereséget mértek az Al-Dunánál Levente seregére. Ezzel egyidőben támadtak rá a bolgárok újdonsült szövetségesei, a besenyők a magyarok etelközi szállásaira, ennek nyomán vonultak be a magyarok a Kárpátokon belülről BARTA-BÓNA-MAKKAI-MÓCSY-TÓTH E.-VÉKONY 1986. 1986. [pp. 198–200.]. A besenyő támadás némi ellentmondása, hogy a besenyők országa²¹⁶ a kortárs VII. Konstantin²¹⁷ 948 körüli tudósítása szerint már 50 éve a Duna alsó folyásától kezdve Drisztrával (Szilisztra) átellenben volt (értsd: Bizánctól nézve a terület a jobb parti Szilisztrával szemben, tehát a bal parton, Havasalföld területén van). Ha a besenyők a Kárpátoktól délre voltak, hogy támadhattak Etelközben? Ezek nyomán mondhatjuk, hogy a Kárpátoktól keletre, Etelköz is beleértve magyar uralom volt, és a meggyengült bolgár ellenőrzést kihasználva, vonultak be a magyar csapatok Erdélybe. Így Moldva és Erdély magyar ellenőrzés alá került, Havasalföldet pedig az egyébként nyelvi közeli rokon, szintén szkíta-hun besenyők uralták.

és a Dálya [Thaya, Dyje] összefolyásánál fekvő vár neve egy 1054-ből származó forrásban Laventenburch = Leventevár nevet viseli. A vár és város későbbi és mai cseh neve Břeclav, német neve Lundenburg.

²¹⁵ Disztra ókori neve Durostol vagy Durosztol, későbbi szláv ill. román neve Szilisztra (Siliistra).

²¹⁶ A besenyő törzsek közül először a kangarokról történik említés, őket tekintik a besenyő törzsszövetség létrehozóinak is. 692-es adat szerint a kangar törzs a kipcsák törzsekkel éltek együtt a Fekete-Irtis és a Szir-darja között (a mai Kazahsztán területén). Ez az az időszak, amikor a besenyő törzsszövetség kialakulása datálható. A IX. század első felében az Aral-vidéki úzok a karlukokkal és kimekkel szövetségbe léptek a besenyőket, akik ekkor nyugatra menekültek. Ugyanakkor egy részük keleten maradt az úzok uralma alatt. A IX. század végén a bokharai emír rablóhadjáratot indított az úzok ellen, akik a kazárokkal szövetségbe léptek a besenyőket fosztották ki (894), a besenyők viszont a volgai bolgárokkal szövetségbe léptek 895-ben a magyarok etelközi szálláshelyeit rohanták le. A besenyők így egyre nyugatabbra kerültek, a Dontól egészen a Szeret folyóig és az Al-Dunáig elnyúló területre. A X. század folyamán a törzsszövetségi kötelékek fellazultak, a törzsek önállóak lettek, portyahadjáratokat folytattak – Magyarország, a Bizánci Birodalom és a Kijevi Fejedelemség – ellen. Ezek megerősödése meggátolta egy sztyeppei besenyő birodalom kialakulását. 993-ban a kijevi fejedelmeknek sikerült szolgálatuk alá kényszeríteni a keleti besenyőket. 1036-ban a Kijő [Kijev] ellen küzdő besenyőket döntő vereség érte. 1055-ben az úzok üzték el őket a Dnyeperen túli területekről.

²¹⁷ VII. (Bíborbanszületett) Konstantin (Kónsztantinosz Porphyrogennétosz, 905–959) a Bizánci Birodalom császára, a Makedón-dinasztia tagja, VI. Leó fia.

Ez a történet a magyar honfoglalás, amely eseménytől a magyar történettudomány a magyar nyelv és magyar nép kárpát-térségi jelenlétét számítja. Ugyanakkor tudjuk, hogy a magyariaknak nevezett uralkodó réteg az előzőekhez hasonlóan a sok honfoglalás közül csak az egyik résztvevői voltak. Egy katonailag kiváló, a keleti harcmodort jól ismerő és alkalmazó, türk nyelvet beszélő szkíta-hun katonanép, amely az előző uralkodó elitek nyomában szállta meg a továbbra is jelentős többségben szkíta-székely népséggű *Kárpát-térséget*, így *Moldva* és *Erdély* területét is. Hatalmukat az elkövetkező években fokozatosan kiterjesztették a *Kárpátok* medencéire és minden irányban a kárpáti előtérre is, illetve hadjárataik révén eljutottak és behódoltatták a nyugati királyok és fejedelmek jelentős részét²¹⁸. Így *Erdély*, *Havasalföld*, *Moldva* területe a magyar fejedelem hatalma alá került. Ahogy korábban a betelepült uralkodó réteg, a magyar vezetők is felosztották a megszállt területeket, kiépítették hatalmi struktúrájukat és hamarosan átvették az őslakosság nyelvét is. A szkíta-székely alapnépség megnevezésében magyarrá vált. Mindezt a krónikák és a XXI. századi genetikai kutatások is alátámasztják.

Az ezer éves források fekete és fehér magyarokat különböztetnek meg, amelyek közül fehér magyaroknak Árpád honfoglalóit, fekete magyaroknak a honfoglalás idején a *Kárpátokon* belül már itt élő szkíta-hun (a mai magyar nyelvhez közel álló nyelvet beszélő) népséget nevezik. Utóbbiakat több forrás pannonoknak és hunoknak is hívja. HARSÁNYI 2005. [p. 9.]. Ezek azok a rokon népek, amelyek Árpád honfoglalóinak megérkezésekor már jelen voltak a *Kárpátok* gyűrűjén belül. Ezeket az ismereteket a legutóbbi időben a genetikai kutatások is igazolták. A 2000-ben Ornella Semino olasz genetikus által vezetett nemzetközi kutatócsoport eredményeit²¹⁹ elemezve Czeizel Endre²²⁰ szerint a jelenlegi magyar férfiak 93,3%-a négy ősapától származik, és 73,3%-a már az őskőkorszakban itt élt férfiak utódja CZEIZEL 2003. [p. 235]. További fontos megállapítása volt a Semino-féle vizsgálatnak, hogy az uráli népekre jellemző gének a magyarokból teljesen hiányoznak. Semino és

²¹⁸ 907-től a német fejedelemségek adót fizettek a magyar fejedelemnek.

²¹⁹ Az Ornella Semino és 16 genetikus által elvégzett vizsgálatról 2000-ben a Science magazinban tettek közzé közös közleményt. Kiterjedt összehasonlító populációgenetikai vizsgálataik alapján állást foglaltak az európai népek genetikai rokonsági kapcsolatairól. E vizsgálatok keretében, reprezentatív mintákon, genetikailag a magyar népséget is elemezték.

²²⁰ Czeizel Endre (1935–2015) magyar orvos, genetikus. Fő kutatásai területe volt az öröklődés, a genetikai ártalmak, a veleszületett adottságok vizsgálata.

társainak közlése az első olyan nyugat-európai tudósoktól származó kollektív állásfoglalás, mely a magyarság őseurópai származását ismeri el. Ennek alapján a magyar nép ősei a napjainktól számított 35–40 ezer évvel ezelőtt Európában elsőnek jelent megjelent európai őstelepések között voltak. A magyar nép populációgenetikai szempontból ma Európa egyik legkarakterisztikusabban elhatárolható népessége, legközelebbi – genetikai szinten igazolható – rokonai a lengyel, az ukrán, továbbá a horvát nép TÓTH I. é. n. 2014-ben a Szegedi Tudományegyetem Genetikai és Embertani Tanszékén létrehozott Archeogenetikai Laboratóriumban működő kutatócsoport a ma élő magyarok genetikai összetételét vizsgálva megállapították, hogy a kelet-európai populációk közül a magyarok tartalmazzak legnagyobb méretű (4%) Ázsiából származó genom darabokat. A vizsgálat nyomán a keveredés idejét Kr. u. 400–1000 közé tették. Azt is kimutatták, hogy ezzel egyidőben jelentős skandináv génkészlet is bekerült a magyarokba, továbbá kaukázusi összetevőket is találtak. Ez teljes mértékben megfelelt a honfoglalás-kori temetőkből, az archaikus mintákban talált összetevőknek. A mintákban a finnugor népcsoportok úgyszólván teljesen hiányoznak, manysik legfeljebb elvétve a filogenetikailag távolabb eső oldalágakon jelennek meg, ami az mtDNS leszármazási fán több ezer éves távolságot jelent. Ezek az eredmények azt valószínűsítik, hogy sem a mai magyarokban, sem a honfoglalókban nincs számottevő finnugor eredetű genetikai összetevő. 2016-ban a legközelebbi nyelvrokonainknak ismert hantik és manysik genetikai származását is vizsgálták genom szintű Admixture elemzéssel, és kimutatták, hogy ezek a népek ősi európai génkészlettel rendelkeznek, melyhez 5–7 ezer évvel ezelőtt jelentős ázsiai génkészlet keveredett a mai even és evenki populációk őseitől. A feltárt adatok ellentmondanak a honfoglaló magyarok finnugor származásának, és sokkal inkább összeegyeztethetők azok ázsiai hun (hsziungnuk) származásával, ugyanis a kelet-belső-ázsiai minták származási területe jól kirajzolja az ázsiai hunok által egykor uralt területeket. Ez a birodalom Kr. e. 50 körül szakadt ketté, és a hunok egy része a mai *Mongólia* és *Kína* területén maradt, másik részük nyugatra vándorolt. Ezt támasztják alá az ismert archeogenetikai és antropológiai adatok is, amelyek szerint a mai *Kazahsztán* területén az ázsiai eredetű gének tömeges megjelenése pontosan ekkorra datálható. Mindezzel egybevégezve, hogy a mongolok és egyes kazah törzsek a hunoktól származtatják magukat. Az adatok közvetett genetikai bizonyítékot

mutatnak arra, hogy az európai hunok ázsiai (hsziungnuk) eredetűek. Ezt az eredményt a történeti források is alátámasztják, és bizonyosságot nyert, amit a középkori magyar krónikák írnak, hogy a „honfoglaló” magyarok őshazája *Ázsia*, akik testvéri-leszármazási viszonyban álltak a hunokkal és „honfoglalás” helyett a magyarok második bejövételéről írnak, illetve hogy a magyar nemzetségszálak magukat hun származásúnak tartották. A magyar (és a székely) néphagyomány is megőrizte a hun–magyar azonosságtudatot, emellett a mongol, kazah, török hagyomány is azt tartja, hogy a magyarok (és a székelyek) a hunok leszármazottai, és velük rokon nép, akik *Belső-Ázsiából* jöttek Európába. A genetikai eredmények alapján Árpád népe a *Kelet-európai-síkvidék* sztyepei területén maradt, vagy oda visszavonuló hunok egyik ága lehetett. Így a magyar szájhagyományok, a regék és a krónikák is valós alapokon nyugszanak. A „második bejövétel” is valós alapokon áll, vagyis a magyarral rokon népek kárpát-medencei jelenléte nem a „honfoglalás” óta tény, hanem legalább az európai hun korszakig nyúlik vissza. A honfoglalók genetikai összetétele arra utal, hogy a hun alaprétteg megőrzése mellett nagymértékben integráltak *Kelet-Európában* talált olyan népességet, amelyek mai legközelebbi leszármazottai *Európa* északnyugati részén élnek. A vezérek X2f haplocsoportja kaukázusi eredetre utal, ez a terület pedig hosszú ideig az alánok fennhatósága alatt állt egészen addig, amíg a 370-es években a hunok be nem hódoltatták őket. Az alánok egy része nyugatra települt, más részük csatlakozott a hunokhoz NEPARÁCZKI 2017. [pp. 67–69.].

A szegedi kutatók eredményeik bemutatásakor adtak egy rövid kitekintést a magyar nyelv származására vonatkozólag is. Kutatásaik alapján a magyar nyelv megjelenése a *Kárpát-térségben* csak akkor számítható Árpád honfoglalóitól, ha a magyar és hun nyelv azonos. A nyelvtudomány a magyar nyelvet a finnugor, a hunokét a türk nyelvek közé sorolja, de a nyelvészek igen komoly, „ismeretlen nép”-től származó török eredetű szókészletet azonosítottak nyelvünkben. A genetikai kutatás eredményei alapján ez a réteg nagy valószínűséggel a hun nyelvből származtatható. A magyar nyelv finnugor rétegének származását inkább a hunokat megelőző korok népeiben kereshetjük, akiknek kellően nagy populációval kellett rendelkezniük ahhoz, hogy a germán, szláv, hun (török) népek tengerében is megőrizzék nyelvüket. A szegediek kutatása

hivatkozik Wong és munkatársai²²¹ 2016-os tanulmányára, amely kapcsolatot talált a manysi genomok és egy 6000 éves kárpát-medencei genom között, ebben azt is leírták, hogy szerintük a nyelvi kapcsolat erre az időre nyúlhat vissza NEPARÁCZKI 2017. [p. 69.].

Mindezek a kutatások egyértelművé tették, hogy a *Kárpát-térség* népi alapját a ma magyarnak nevezett szkíta-hun népesség leszármazói adják, minden más nép a X. század utáni bevándorlások eredményeként van jelen a területen. Ezek nyomán a keleti újlatin népesség jelenléte a *Kárpát-térség* keleti területein is bevándorlás alapú, a feltárt ismeretek alapján nem bizonyítható a helyben fejlődéssel történt népi kialakulása.

7.8. Blachok és vlachok – egy ellentmondás tisztázása

A magyar és a román történettudományban is megjelenik a szkíta-hun blak vagy bulák nép és a vlachok összemosása, keveredése. A román történettudomány ennek az Anonymusnál megjelenő népnek a vlachokkal való azonosításával mondja ki, hogy a latinok jelen voltak a *Kárpátok* keleti területein már a IX. században, hiszen Anonymus is tudósít róluk. Ezt a hamisságot több magyar szerző is átvette, pedig igazságtartalma erősen kétséges. A vlach megnevezés, amelyből a magyar nyelvben az „oláh” népnév keletkezett a keleti (kelta, szkíta) népek és néptörödékek rómaiakkal (latinokkal) való keveredéséből kialakult, latin nyelvet beszélő népek neve. Az oláh, vlah, valah, vallon jelzőt a latinizált népekre használták, de ebből származik az olasz név is. Ugyanakkor nincs összefüggés e név és a magyar krónikákban előforduló blach vagy bulák szóval. Anonymus következetesen blach vagy blac népnevet említ a *Gesta Hungarorum*-ban. A blac (kiejtve blak) egy szkíta törzs, amely az árpádi bejövetel előtt költözött *Erdélybe*, magyar nevük bulák. Rásonyi László²²² megírta, hogy a krónikákban említett erdélyi vlach és blak név nem a románokat jelenti, hanem egy török nyelvű bulak népcsoport neve. Rásonyi szerint a bulakok a közép-ázsiai türk eredetű karluk törzsszövetségből váltak ki, akik egykor a *Talasz-völgyben* éltek. A kilenc törzs szövetségét alkotó nép hetedik törzse volt a bulak. Rásonyi a XIX.

²²¹ Wong, E.H.M., Khrunin, A., Nichols, L., Pushkarev, D., Khokhrin, D., Verbenko, D., Evgrafov, O., Knowles, J., Novembre, J., Limborska, S., Valouev, A., 2016. Reconstructing genetic history of Siberian and Northeastern European populations. *Genome Res.* 27, 1–14. doi:10.1101/gr.202945.115

²²² Rásonyi László (1899–1984) nyelvész, turkológus, keletkutató volt, főképp a türk nyelvekkel foglalkozott.

században kialakított nyelvcsaládosítás nyomán nevezi török népnek a bulákokat. E nyelvcsaládosítás eredménye a magyar nyelv finnugor családba sorolása. Valójában a türk és a finnugor nyelvek is a szkíta-hun (keleti) nyelv leszármazói. Rásonyi szerint Kuvrat halála után a bulákok a szkíta-hun bolgárokkal együtt telepedtek meg, és a VII. században érkeztek a *Kárpát-medencébe*. Szerinte a bulákok valamelyik hun, vagy hungár törzshöz tartoztak, mert akkoriban ők népesítették be és uralták *Kelet-Európa* nagy részét. A bulákokkal és vándorlásukkal Bodor György²²³ foglalkozott, szerinte 1225-ben e nép különálló területei eltűntek, mert a régi székely székek bekebelezték őket. Munkájában hivatkozik Rubruk franciskánus szerzetesre, aki 1253-ban a mongol nagykán udvarában járt és beszámolójában említi a blakokat is. Anonymus gestájában a blakok és bolgárok nevének leírása (Blaci et Bulgari) egymással megegyezik. Hivatkozik még egy másik franciskánus szerzőre, Roger Baconra, aki „Opus majus” c. munkájában beszámol a régebbi *Bulgária* és régebbi *Magyarország* mellett lévő régi *Blaciáról* PETNEHÁZY 2013. Lehetséges, hogy a bulákok a XI. században *Közép-Ázsiából* előretörő szkíta törzsek, az oguzok, vagy úzok támadásai során jelentek meg a *Kárpát-medence* keleti felén. Ellenük harcolt Szent László király, aki nem engedte be őket a *Magyar Királyságba*, így a végeken, a *Barcaságban* és a *Havasalföldön* (*Havaselve*) telepedtek le. Fontos bizonyíték a blakok vlachoktól való különbözőségének, hogy Kézai Simon *Chronicum Hungaricum* című 1282 és 1285 között írott krónikájában már tud az „ulahi” népről, azaz oláhokról, de élesen megkülönbözteti őket a „blaci” vagy bulák néptől. Kézai krónikájának idevonatkozó fontos értesítése: *„Ezek a székelyek ugyanis a hunok maradványai, akik mikor hírt vették, hogy a magyarok másodszor is visszatérnek Pannóniába, eléjük mentek Oroszország végeire és miután együttesen Pannóniát elfoglalták, abban részt kaptak, de nem Pannónia síkságán, hanem a blakkokkal együtt a végek hegyeiben nyertek osztályrészt, ezért a blakkokkal összeelegyedve élnek és azok betűit használják.”* Ebben Kézai egyértelműsíti, hogy a blakok a székelyekhez

²²³ Bodor György (1904–1976) jogász, 1932-ben Budapesten ügyvédi irodát nyitott. Tagja és időszakosan főtítkára volt a Bajcsy-Zsilinszky Endre vezette Magyar Radikális Pártnak. 1945-ben a Nemzeti Parasztpárt egyik szervezője volt és részt vett az 1941-ben *Bácskába* telepített bukovinai székelyek *Baranya* és *Tolna* vármegyében való leteleptetésében. 1962-ben „külpolitikai érdekek veszélyeztetése miatt” letartóztatták. Főként történelmi, kisebbség-politikai, néprajzi tanulmányokat, cikkeket írt. Ezek között kiemelten szerepelnek a székelyekkel foglalkozó művei.

közel álló, azokkal „elegyedett” szkíta-hun nép, nem azonos a későbbi románság alapját adó vlachokkal.

7.9. Besenyők és kunok

A *Kárpátok* külső oldala, *Havaselve* és keleten *Moldva* területe a IX. században a *Kazár Birodalom* nyugati részéhez tartozott. Népeiségének java része a szkíta-hun (keleti) népekhez tartozó besenyők voltak. A besenyők önelnevezése becsenek volt, ez a név fordul elő a különböző változatokban a korabeli arab, perzsa, bizánci, orosz és magyar forrásokban. A besenyők nyelvére vonatkozóan a legelterjedtebb elmélet hogy nyelvük a kipcsák-török nyelvek közé tartozott. Ez egyértelműsíti a szkíta-hun (keleti) nyelviségüket. Ugyanakkor bizonyítottnak tekintik, hogy jelentős volt a kangarok révén a keletiráni szaka típusú nyelvi elem. Ez ismét a szkíta-hun nyelvet adja: szkíta = szaka. Györffy György és a román Constantin Cihodaru²²⁴ szerint a besenyő törzsszövetség egy része ugor nyelven beszélhetett. A legnagyobb besenyő gazdasági és ennek következtében katonai, politikai erők a mai *Bukarest* környékén éltek. A keleti részén *Scythia minor* (*Kis-Székítia*), a fekete magyarok (mauri, mór) földje (*Dobrudsza*), ezeket a szkíta-székelyek ősi földjének is írták. Maguk a besenyők is a szkíták egyik nemzetségét képezik, akik nevüket vijjogó harci kiáltásuk után kapták. A helynevekből is ismert besenyő, besnyő alak későbbi magyar fejlemény, a legrégebb adat erre az 1086-ból való *Beseneu*. A magyarországi latin nyelvű források torzult formákat használnak megnevezésükre: Bisseni, Bessi, Pecinati, Pincennates. A Csíki székely krónikában²²⁵ a besenyők bessus, csangúr és csángó néven szerepelnek. E hun (magyar)-rokon nép a mai *Bukaresttől Kijóig* [*Kijiv*] összefüggő tömbben élt, ettől keletre és a *Duna* túlsó, jobb oldalán a *Balkán* hegyvidék láncáig a hunok területe volt a IX. századig. Mindezt alátámasztja az is, hogy a bolgárok antropológiailag közös vonásokat mutatnak a szkíta-hun leszármazott magyarokkal, sőt ahogy korábban láttuk közös vérrokon uralkodóik is voltak. A történettudomány szerint a besenyők lakta tájat

²²⁴ Constantin Cihodaru (1907–1994) román történész, főként a középkori román fejedelemségek és *Bizánc* történetével foglalkozott.

²²⁵ A Csíki székely krónika 1533-ban keletkezett latin nyelvű leírás a székelyek eredetéről és történetéről. Az utókorra csak egy másolata maradt fenn, részben emiatt a történészek többsége a könyvet Sándor Zsigmond által 1795-ben készített hamisítványnak tartja.

később kun, kipcsak, polovec népesség lakta be. E népnevek megtévesztőek. Nem újabb nép betelepülése történt, hanem más szkíta-hun törzsek nevei bukkannak fel. A hun testvértörzseket kumánoknak, kipcsakoknak, az oroszok poloveceknek, a mongolok kibcsa – kumáni, kun-palóc, ubadzsignak – badzsigi (ebből a román bangyina = fehér-kun-oguz) nevezték. Neagu Djuvara²²⁶ írja 2009-ben megjelent könyvében²²⁷, hogy *Havaselve* és *Moldva* népe végeredményben kun származású. Ezt a népi-nyelvi alapot, a szkíta-hun nyelviségi kiindulást tükrözik a földrajzi nevek is. A *Kárpát-térség* teljes földrajzinév-anyagát vizsgálva kitűnik, hogy a román nevek őrzik legjobban a kiindulási szkíta-hun (vagyis magyar) alakokat. Ez a jelenség kirívó a *Kárpátokon* belül, jól érzékelhető *Moldvában*, de jelentősen mutatkozik a *Havaselvén* is. A Giurescu²²⁸ szerzőpáros is említi²²⁹, hogy a besenyőktől és a kunoktól nagyon sok helynév maradt fenn a román nyelvterület déli részein. Táj a *Bărăgan* (*Baragán* = Bara kán = 'vezéri föld'), amelynek neve a korábbi időkben *Scythia Minor* = 'Kis-Szkitia' volt. Szintén tájak a *Burnăz* (*Burnáz*) és a *Teleorman* (*Teleormán* = *Ormánság*, 'sokormú'), helység a *Caracal* (*Kara kale* = 'fekete vár').

A XI. században *Havaselve* név szerint kimutatott lakói továbbra is a besenyők voltak. A *Vaskaputól Kijőig* [*Kijiv*] terjedt etnikai területük. Ozul kán vezetésével 1068-ban betörték *Erdélybe*, hadaik egészen azon túl a *Nyírségig* jutottak. A *Doboka vármegyei Kerlésnél* [*Chiraleș*] magasodó *Cserhalom* mellett Géza és László herceg hadai megverték őket. Részben erről szólnak a Szent László legendák, abban is a leánymentési jelenet. 1085-ben Kutesk vezér serege a *Felső-Tisza vidékére* támadt, de az ekkor már király (Szent) László²³⁰ visszaverte. Hűségesküt tettek Lászlóra, majd a *Bizánci Birodalomra* törtek, de *Drinápolynál*²³¹ [*Edirne*] vereséget szenvedtek. Ekkor szűnt meg a besenyők országa, és ekkor jelentek meg, legalábbis

²²⁶ Neagu Djuvara román történész, filozófus, újságíró. Az idős tudós (1916-ban született) nagy tekintélynek örvend román történelmi körökben, ugyanakkor a dák-román folyamatosságot megkérdőjelező írásai nyomán a román nacionalista sajtó komoly támadásokat intézett ellene. Szóban forgó könyvével is kivívta az ortodox nemzeti vonal ellenszenvét.

²²⁷ Neagu Djuvara: Tihamér Havasalföld kezdetének kun származású vajdája (Thocomerius-Negru Voda, un voievod de origine cumana la inceputurile Țării Românești), Bukarest, 2009.

²²⁸ Constantin C. Giurescu (1901–1977) román történész és fia: Dinu C. Giurescu (1927–) szintén történész.

²²⁹ Dinu C. Giurescu–Constantin C. Giurescu: A románok történelme (Istoria Românilor din cele mai vechi timpuri și pînă astăzi, București: Editura Albatros), București 1971.

²³⁰ Szent László (I. László, 1046–1095) magyar király 1077-től, horvát király 1091-től haláláig, I. Béla király fia és utódja a trónon. Lászlót 1192-ben avatták szentté.

²³¹ *Drinápoly* ma *Törökország* európai részének nagyvárosa. Görög neve *Adrianople*, latin neve *Hadrianopolis*.

elnevezésben, a kunok. 1091-ben Kapocs vezérrel az élükön a *Töröcsváriszoroson* át megtámadták *Erdélyt*. 1099-ben Kálmán király *Kijó*, *Halics* környékén lévő vazallusaik viszályát igyekezett rendezni, de *Peremisl [Przemysł]* váránál a kunok szétverték seregét. 1122-ben, amikor a bizánciak hadai megverték a hol besenyőknek, hol kunoknak nevezett hadakat, a hadjáratban részt vevő harcosok egy része családotól *Magyarországra* és *Erdélybe* költözött, vagyis az anyaország védelme alá. A *Kárpátokon* kívüli területeken elkezdtek felvenni a bibliai kereszténységet, és ekkor már „végleg” kunoknak nevezik őket. Többször részt vettek a magyar királyok hadjárataiban, a halicsi, kijevi, szuzdali fejedelmek között kirobbanó ellentétek eligazításában. Ugyanazon jogállással rendelkeztek, mint a székelység: saját jól körülhatárolt vidékeiken éltek, és csak a király által kinevezett ispánnak tartoztak felelősséggel. Nagyon sokszor ők oldották meg a magyar királyság vitás dolgait *Bizánc* és a *Kárpátoktól* keletre eső területeken. A besenyők, az izmaeliták²³² és a székelyek harcban a keleti lovas íjászok hagyományait képviselték. Ők alkották az Árpádok hadainak legütőképesebb részét. Sok forrás tanúskodik a besenyők – akiket később fekete kunoknak neveznek – megtérítéséről. 1221-ben Pál domonkos tartomány főnök térítőket küldött a *Szörénységbe* (a *Havasalföldön* az *Olttól* keletre, *Olténia*) és a tőle keletre fekvő *Kunországba* (az *Olttól* nyugatra, *Munténia*), de onnan visszaűzték őket. 1223-ban a *Kalka* folyónál vereséget szenvedtek Dzsingisz kán hadaitól, ezt azonban a mongolok még nem használták ki. 1227-ben Róbert Esztergomi érsek megkezdte az *Oltól* keletre fekvő *Havasalföldön* és *Moldva* területén a térítést. 1228-ban megalapította a *Kunországi püspökséget*. *Havaselve* geopolitikai szempontból a magyar királyok számára a terjeszkedő *Bolgár Birodalommal* szemben hatékony határvédelmi övezetet jelentett. II. András (1205–1235) az itt élő kunok ügyét a *Német Lovagrendre* bízta, és 1222-ben átadta számukra a *Kárpátok* és az *Al-Duna* közti vidéket. Ám három évvel később önállósodásuk és terjeszkedő törekvéseik miatt elűzte őket. Ezt követően 1226-ban fiát, Béla herceget²³³ nevezte ki *Erdély* élére, és rábízta a határmenti térség ügyeinek intézését is. Béla egyik első teendője az volt, hogy *Havaselvét* kettéosztotta az *Olt* mentén egy kisebb

²³² Az izmaeliták a középkori *Magyarországon* élt muzulmán vallású népcsoportok megnevezése. Korai görög leírásokban az arabokat is izmaelitáknak nevezik.

²³³ Ez a Béla királyfi a későbbi IV. Béla (1206–1270) *Magyarország* királya 1235-től haláláig. II. András magyar király és első felesége, Gertrúd magyar királyné második gyermeke.

nyugati (főként kunok lakta) és egy nagyobb keleti (akkor már főként vlachok lakta) régióra. A nyugati térséget teljes egészében *Magyarországhoz* csatolta, és nevét *Szörényi bánságra* változtatta. Az első szörényi bánt 1233-ban említi egy oklevél Lukács bán néven, aki Béla herceg alattvalója volt. Béla később további terjeszkedésekkel is próbálkozott, és 1228-ban megostromolta a *Havaselvén* túl fekvő, *Duna menti Bodony [Vidin]* bolgár erődöt is, ám vereséget szenvedett. A *Szörényi bánság* kisebb-nagyobb megszakításokkal a magyar királyok fennhatósága alá tartozott, majd Mátyás király halála után a tartomány végleg beolvadt az időközben kialakuló *Havaselvei Fejedelemségbe*. 1229-ben Ugrin Kalocsai érsek megalapította a *Szerémi püspökséget, Bánmonostor*²³⁴ [*Banoštor*] székhellyel. Ugyanakkor II. András és Béla királyfi megerősítette a kunokat birtokaikban és szabadságjogaikban. 1238-ban Batu Kán seregei megverték Kötöny kun fejedelem hadát, aki a *Radnai-hágón* át bevezette népét *Magyarországra*, de közben végig pusztította *Erdély* folyóvölgyeit. A következő évben a szerémségi *Bánmonostoron* (az okmányokban ekkor még *Kő*) helységben összehívott gyűlésen határoztak a kunok széttelepítéséről a mongol támadás elől. Így az 1238-as Batu kán által irányított hadművelet után a kunok egy része már védett helyen élt. Őket IV. Béla a jászokkal együtt behívta a *Duna-Tisza közére*, valamint *Szolnok* és *Debrecen* térségébe BARABÁSI 2013. [IV. 297–298.].

Moldva a *Keleti-Kárpátoktól* keletre, a nagy keleti kultúrák, a sztyeppei népek legnyugatibb élettere volt. A *Kárpátoktól* a *Nyeszter* folyóig elterülő táj javarészt síkság és alacsony dombvidék, amelyeket bővizű folyók (*Beszterce, Barlád, Szeret, Moldva, Prut*) széles völgyei szabdalnak. Területén az őskori műveltségek (Cucuteni kultúra²³⁵, Tiszai kultúra²³⁶) kimutathatók. Mindig sűrűn lakott terület volt, kiterjedt gazdasági kapcsolatokkal. Pelazgok²³⁷, jászok, szkíták, besenyők, kunok lakták. A *Kárpátok* keleti oldalától a *Dnyeperig*, sőt az *Urálig* a sztyepp mindig adta az együttműködési lehetőségeket a *Kárpát-medence* és a nagy kelet-európai területek között.

²³⁴ *Bánmonostor* a Szerémségben, a *Duna* jobb partján fekszik, a *Tarcal-hegység* északi lejtőin, ma *Szerbia* területén, 1198-ban *Keu (Kő)* néven említik először. Bencés monostora már a XII. században állt.

²³⁵ A Cucuteni kultúra a moldvai *Kukutény [Cucuteni]* helységről kapta nevét, de a régészeti irodalomban a román névalakkal rögzült. Főképpen 5–7000 éves leletanyagot mutató neolitikumi kultúra. Területe a *Maros* vidékéig terjedt. Népessége felszíni, tapasztott házakból álló, a folyók teraszain vagy közvetlenül a völgyekben elhelyezkedő, általában vízlelőhelyek közvetlen közelében fekvő településeken lakott.

²³⁶ A Tiszai kultúra vagy Erősd-tiszai kultúra fő elterjedési területe a *Dél-Alföldtől* a *Felső-Tisza-vidékig* terjedt. Kezdetei Kr. e. 4000 és 3800 körül voltak.

²³⁷ A pelazgok a szkíta-hunok keleti ága, a palócok ősei.

Ennek mintegy nyugati végvára *Kisjenő [Chişinău]*, ez a mai *Moldovai Köztársaság* fővárosa. Tőle délre *Őrhely [Orhei]* a szó valódi értelmében őrhely volt, épen fennmaradt várában jóval a tatárjárás előtt, elsősorban háromszéki székelyek alkották az őrséget. Váltásban jártak őrködni. Ezt a szervezési módot sokáig fenntartották, például a *Gyimesekben* a *Tatros-völgyi* átjárónál. Másik nagy várunk a *Prut* folyótól nyugatra eső *Botos* volt (*Botosvásár [Botoşani]*). Ez a legrégebb időktől ikervár volt a gyergyószentmiklósi *Bot* várával, amely a békás-szorosi, az *Erdélybe* vezető utat védte. A *Kárpátok* vízválasztójától keletre induló folyók völgyeiben is mindig nagyon komoly gazdasági, sőt politikai élet létezett. A *Baja [Baia]* néven ismert későbbi főváros körül arany és ezüstbányák működtek. A híres erdélyi borvizek fő központjától, *Borszéktől* induló *Besztercét* közlekedési útként használták, amelyen a székelyek termékeiket a *Duna-delta* belső peremén fekvő *Galac [Galaţi]* kikötőjéig szállították. Később ezen úsztatták le a török hajóhadak árbocait, és bordázatához szükséges sűrű növésű fenyőit. Szállítottak vasat, rezet, később ként, salétromot. A *Keleti-Kárpátok* népessége kihasználta a már a források alatt bővizű folyókat, és állandó kapcsolatot tartott fenn a kőkorszaktól kezdve *Moldva* alacsonyabb tájaival. Nyersanyag és késztermék cseréjüknek számtalan nyoma maradt fenn a legrégebb időktől. A helynevek alapján tudjuk, hogy *Moldva* ősidők óta pelazg vidék volt. Északi águk a jászok, akik *Moldvában* is jelen voltak. A *Moldvai-Jászság*, ma *Románia Jászvásár megyéjének [judeţul Iaşi]* környezete, *Moldva* fővárosával, *Jászvásárral [Iaşi]* volt mindig a központ. A jászokat megtaláljuk a *Kárpátokon* belül is. Középkori autonómiájuk is mutatja, mindig a székelyekével azonos előjogokat élveztek. Sokszor nevezik őket csángóknak, sőt egy Barlabási Lénárd nevű nemesúr az 1400-as évek végén levelet írt a feleségének *Lengyelországból* jövet. Ebben írja, hogy a „*moduai zekeli*” vidékein, vagyis a moldvai székelyek vidékén állt meg. Ezeket az ismereteket a román történettudomány nem nagyon írja le. Barabási László²³⁸ megjegyzi, hogy csak a Giurescu szerzőpárosnál talált utalást a fentiekre. A román tudományosság más tényezői moldvai „államalapításokról”, a XIV. századtól épített kolostorokban szövegetett mondákat veszi alapul BARABÁSI 2013. IV. [pp. 308–310.]. Pedig ahogy *Havasalföldön* is, *Moldvában* is

²³⁸ Barabási László (1943–2013) író, történész. Főként a magyar, azon belül is kiváltképpen a székely történelem kutatásával foglalkozott.

élénken cáfolnak a földrajzi nevek. A magyar (szkíta-hun) alapú helynévanyag tömegével bizonyít: az őslakók itt is a szkíták és utódnépeik. Egészen a mongol pusztításig, sőt még évtizedekig azután is. A magyarországi történettudomány székely kivándorlásról, Erdélyből „elcsángált” csángókról és ismeretlen eredetű magyarokról beszél. Holott a földrajzi nevek teljesen mást mutatnak.

A fentiek nyomán a románok bármilyen kapcsolata vagy nagy számú jelenléte az Árpád-korban vagy még korábban, az előttük *Moldva* területén élt vagy átvonult népekkel; a dákokkal, gótokkal, hunokkal, gepidákkal, avarokkal/magyarokkal, szlávokkal, azok túlsúlya miatt régészeti leletek, történeti följegyzések és a földrajzi nevek hiányában nem bizonyítható. A földrajzi nevek és a lelethiány nyomán egyértelmű, hogy a *Balkánról* folyamatosan északkeleti irányba vándorló vlach népesség a *Dunát* átlépve, folyamatosan vegyült el az akkor még a *Havaseln* többségben lévő magyar nyelvű népességben. Az Árpád-ház *Kárpát-medencei* berendezkedése és államépítése nyomán *Havaselve* és *Moldva* szkíta-hun (magyar) népessége hamarosan magyar hűbértartós területen találta magát. Ez a terület volt *Kunország* vagy *Kumánia*, amely a magyar közjogban az *Olton* túli *Oláhország* és *Moldvaország* névvel szerepelt egészen a XVI. század elejéig, a mohácsi katasztrófáig. Ekkor e területek török kézre kerültek. Mindkét tartomány *Magyarországgal* hűbéri viszonyban állott, a király irányában hűséggel, évi adópénzzel és segédhadakkal tartozott. A *Kárpátokon* belül a szkíta-hun leszármazott magyar nyelvű népesség megmaradt. De mi történt a *Kárpátokon* kívül? Hova lett *Havaselve* és *Moldva* szkíta-hun, kun és magyar népe? Hogy vált vlachá e két nagytáj?

7.10. A szkíta-székely népesség megtörése

A „népvándorlás” utolsó epizódja a XIII. században a keletről betörő mongolok, a magyar történetírásban tatárnak nevezett hadak *Kárpát-térséget* is érintő bejövetele volt. Ez a fennálló hatalmi struktúrákat nem borította fel, ilyen szempontból ez a betelepedési hullám nem volt sikeres, ugyanakkor a hadi események nagyon komoly etnikai folyamatokat indítottak el.

A *Szörényi bánságba (Olténia)* betelepült kunok Bortz (Barsz) kun fejedelem parancsára behódoltak a magyar királynak, ennek nyomán az akkor már két és fél évszázada keresztény *Magyar Királyság* megkezdte a kunok hittérítését. Róbert esztergomi érsek pápai legátusként 1226–27-ben létrehozta a térítő jellegére utaló nevű *Kun püspökséget, Moldva* legdélibb részén, a *Milkó* folyócska mentén fekvő *Milkó [Milcov]* székhellyel²³⁹. A püspökség területe *Moldva* déli részén a *Szeret* folyóig és *Havaselve* keleti részére, az *Olt* folyóig terjedt ki (ez ma *Munténia*), határait 1231-ben állapították meg. (Az *Olt*tól nyugatra a hegyvidékig a *Magyar Királyság* részét képező *Szörényi Bánság* terült el, ez ma *Olténia*.) A Szübötej és Dzsebe által vezetett mongol hadak még 1223-ban megtámadták a szkíta-hun volgai *Bolgárországot* is, de ott vereséget szenvedtek. A volgai bolgár főurak azonban a győzelem ellenére sem tudtak egységbe tömörülni, és 1236-ban már vereséget szenvedtek Batu kán 130 ezer fős seregétől. Ezzel a volgai *Bolgárország* a későbbi *Arany Horda*²⁴⁰ része lett, majd etnikailag keleti szláv területté vált. Julianus barát²⁴¹ 1237-ben megpróbált visszatérni az általa *Magna Hungariának*²⁴²

²³⁹ Az egyházmegyét csak 1279-től nevezték központja, *Milkó* után *Milkói püspökségnek*.

²⁴⁰ Az *Arany Horda* a mongolok állama volt, területileg lefedte a mai *Délnyugat-Oroszország, Ukrajna* és *Kazahsztán* területét. A *Mongol Birodalom* részeként működött, majd annak egyik utódállama lett. Korabeli neve *Dzsocsi Ulusza* volt. Születését 1236-ra, a bolgár vereség évére teszik, ekkor kezdte Batu kán a mongolok nagy nyugati hadjáratát (tatárjárás). Az 1400-as évek elején az *Arany Horda* szétesett, részállamai beolvadtak az orosz fejedelemségek, majd az *Orosz Birodalom* területébe.

²⁴¹ Julianus Domonkos-rendi szerzetes volt, aki Gerhardusszal és néhány más szerzetestársával 1235-1236 között utazást tett, hogy megkeresse a magyarok keleti „őshazáját”. Útja sikeres volt, nyelvileg számára érthető rokonokra talált *Baskíriában* és *Udmurtföldön*. Ez akkor a volgai bolgárok vidéke volt. Julianus 1237-1238 folyamán újra ellátogatott az „őshazába”, de már csak *Moszkváig*, egy kicsit azon túl jutott, mert közben a mongol invázió elpusztította a volgai bolgárok földjét.

²⁴² *Magna Hungaria* a régebben feltételezett magyar szállásterület az *Ural* délnyugati oldalán. „Nagy-Magyarország”, amely az Árpád vezetésével a *Kárpát-medencébe* érkezett magyar törzsek eredeti szállásterületét jelölte a magyarországi történettudomány szerint. Létezéséről Julianus barát is tudósított 1236-ban. Valójában a kelet-európai szkíta-hun népterületet jelenti, amely a mongolok támadásával semmisült meg.

nevezett területre, de csak *Moszkvától*²⁴³ valamivel keletebbre – *Szuzdalig* – jutott, mert a szkíta-hun néptörzsek országát a betörő mongolok közben elpusztították. Julianus egy levéllel tért haza Batu kántól, amelyben a mongol kán – akárcsak a kunok révén küldött korábbi levelekben – feltétel nélküli megadásra szólította fel a magyar királyt: „...a meghódolókat a maguk viszonyai között fenntartsam, az ellenszegülőket pedig eltíporjam... ...csodálkozom rajtad, magyarok királya, hogy amikor már harmincadszor küldök hozzád követeket, vajon miért nem küldesz vissza közülük egyet sem hozzám?...”

A mongol invázió a keleti-szláv (orosz)–kipcsak (kun) hadak 1223-ban a *Kalka*²⁴⁴ menti csatában történt veresége nyomán indult meg a *Kárpát-térség* irányába. A mongolok győzelmeit 1236–39 között a volgai *Bolgárország*, *Rjazany*, *Szuzdal* és a kun törzsszövetség eleste, illetve széthullása, majd 1240-ben *Kíjó [Kijev]*, *Csernigov*, *Gácsország (Halics)* leigázása jelezte. A kelet-európai hadjáratra elindult mongol hadsereg 9 tümenből (kb. 90 000 harcosból) állt, de az addig egy csapatban mozgó erők *Gácsországból* három ágra szakadva támadtak. 1241-ben az északi csoport *Lengyelország* ellen fordult, elfoglalta *Krakkót [Kraków]* és *Boroszlót [Wrocław]*, majd *Alsó-Sziléziában (Legnicánál)* megsemmisítő csapást mért a lengyel–cseh és a német lovagrend seregére. Ezután betört *Morvaország* és a *Duna-völgy* irányába. A déli sereg két irányból támadott. Egyik része a *Radnai-hágón* tört be *Erdélybe* és győzelmet aratott az erdélyi határőr csapatok felett, majd feldúlta *Besztercét*, *Kolozsvárt*, *Váradot*, *Tamáshidat*, *Pereget* és *Csanád* térségében egyesült a másik sereggel. Utóbbi *Moldvában* a *Szeret* folyó mentén dél felé tartott, elpusztította a *Milkói püspökséget*, majd délről, a *Bodzai-szoroson* és a *Vöröstoronyi-szoroson* átkelve nyomult be *Erdélybe*, felégette *Brassót*,

---

Julianus a tanú rá, hogy a magyar nyelvű (magyari) népek egész *Kelet-Európában* jelen voltak még a XIII. században. E népterület nyugati része volt *Havasalföld* és *Moldva*.

²⁴³ *Moszkva* magyar névalakja *Muszká*, majd *Moszkó*. Előbbiből keletkezett az orosz korai magyar megnevezése a *muszka*, amely még a XIX. század végén is használatban volt. A középkorban a *Moszkva* környéki területek *Muszkaoország* formában szerepeltek. Az orosz cár a magyar irodalomban (Petőfi, Arany) „*muszka* cár” néven szerepel. A feudális orosz fejedelemségek közül a XIV. századtól kezdve *Moszkva* emelkedett ki és lett az orosz állam magjává. 1521-ig a *Moszkvai Nagyfejedelemség*nek sikerült magába olvasztania az összes többi feudális keleti szláv államalakulatot, *Novgorod*, *Vlagyimir*, *Rjazany*, *Tver*, *Pszkov* és a többi fejedelemséget. 1552-ben IV. Iván *Kazán* elfoglalásával megvetette az *Orosz Birodalom* alapjait, és felvette a cári címet. Az *Orosz Birodalom* tehát tulajdonképpen a *Moszkvai Nagyfejedelemségből* nőtt ki.

²⁴⁴ A *Kalka* mai használt neve *Kalmiusz [Кальміусь / Кальмиусь]*, a *Donyec-medencében* ered *Donyeck* városának északi határában. A 210 km hosszú nagyjából észak–dél irányú folyó vízgyűjtő területe 5070 km², átfolyik *Donyeck*, *Szarobeseve*, *Szartana*, *Mariupol* városokon és az *Azovi-tengerbe* ömlik.

lemészárolta Sólyom fia Pósa erdélyi vajda hadát, majd bevette *Küküllővárt*, *Gyulafehérvárt*, *Szebent* és *Kercet*. Ezt követően a portyázó hadak újból összeverődtek, és a *Maros* völgyében haladtak nyugatra, pusztítva az útba eső településeket, majd a *Várad* felől érkező északi seregrésszel egyesülve bevették *Csanád* érseki székhelyet, utána *Szegedet*, és észak-északnyugati irányba előrenyomulva elérték *Pestet*, *Budát*, *Vácot* és *Esztergomot*. A fő erők nyugat felé haladva, a *Vereckei-hágón* át rohanták le *Magyarországot*. A leírások szerint a sereg nem a járt úton tört előre, hanem több ezer szláv favágó készített neki hadi utat az erdőkön át. A Tomaj Dénes által vezetett 5000 fős magyar határőrséget elseperte. A *Tisza* völgyén át az *Alföld* északi peremén előnyomulva és dűlve érték el *Pestet*, felgyújtották *Vácot*, majd a velük megütközni akaró IV. Béla király serege elől egészen a *Sajó* folyóig hátráltak. Itt, *Muhi* mellett a Batu vezette főerők 1241. április 11-én szétverték a magyar hadakat. Az északi csoport végigrabolta *Morvaországot*, a *Felvidéket*, majd nyár elején elérte a *Duna* vonalát. A *Duna* december végén befagyott, s Batu csapatai átkeltek rajta. Kadan és harcosai dél felé indultak, a *Dalmáciába* menekült Béla király üldözésére. Bélát és kíséretét azonban megvédte a *Trau [Trogir]* várát körülvevő mocsár. Kadan erre végigdúlta *Horvátország* és *Dalmácia* partjait, majd *Boszniába* és *Szerbiába* vonult. 1242 tavaszán a Batu kán vezette fősereg *Buda* és *Pest* térségéből délnek fordult, feldúlta *Pécs*et, majd a *Duna* völgyét követve *Havasalföldön* keresztül elhagyta az országot. Hozzájuk csatlakozott egy másik hadtest, amely *Erdélyen* keresztül távozott. A két sereg végül *Bulgáriában* egyesítette csapatait ORENDT 2008.

A Julianus barát által hozott levél, – „...a meghódolókat a maguk viszonyai között fenntartsam, az ellenszegülőket pedig eltíporjam... – egy felszólítás a nyugati értékrendet átvett magyar királynak a visszatérésre a keletiekhez. Ezért mondja sok történész, hogy a tatárjárás inkább volt rendet tevő előrenyomulás *Euráziában*, mint hódító hadjárat. Mutatja ezt a győztes tatárok oly hirtelen *Magyarországról* történt kivonulása is 1242-ben. Batu seregei bárhol, ahol az őskultusztól eltérő szervezeti formát találtak, azt elpusztították. Így jártak északkeleten az alakuló ortodox keresztény városok. Ugyanez a sors várt *Erdélyben* a két egyházi területre, *Fogarásra* és *Besztercére*. A nagy mongol hadseregben külön hadtestként ott voltak a keleti kunok. Ugyanakkor a katolikus vallású *Milkói püspökség* népessége *Moldva* és *Havaselve* területéről menekült előlük. Az akkor még magyar nyelvet beszélők közül baskírok, kaukázusi magyarok, keleti

bulgárok, nogajok, ujugurok is részt vettek a mongol hódításokban. Szép számmal voltak közöttük diplomaták, fürkészek, követek. A hadi levelezések a hagyományos rovással történtek. A diplomáciai, társadalmi, jogi okiratokat az ujugurok írták, s nyomtatták. A nyugatra induló mongol hadak új vezért választottak mielőtt a *Kárpátok* felé indultak volna. Batu kán középkorú, jó erőben levő, meggondolt hadvezér volt. Feladata a nyugati meghódítás és az új területek megszervezése volt. Ahol szkíta-hun (magyari) népekkel találkozott, mindig felszólította az uralkodókat, hogy álljanak melléjük, hiszen egyazon vérből valók. A kunok vezetői Köncsög fia György és Köbek fia Dániel nem fogadták el, ezért egész *Magyarországig* hajtották őket. Ugyanakkor Batu kán hadainak előretörése megtorpant a *Magyar Királyság* furcsa ellenállásán. Az 1241-ben lezajlott muhi csata után azzal a harcmóddal találták magukat szembe, amit ma partizánmozgalom néven ismerünk. Ezt akkor talán hurcolás, zaklatás, maga után vonás névvel illették. A hun-szkíta-magyar harcmódor hagyományos formája volt. Tudatos, mert a lakosságot királyi parancsok utasították a mongol adminisztráció elfogadására²⁴⁵. Ezt később a két *Kárpátokon* túli korona terület *Moldva* és *Havaselve* hadai a törökökkel szembeni harcokban is használták, vagy az oroszok Napóleon és Hitler hadai ellen. A IV. Béla vezérei által használt stratégia lehetetlené tette Batu számára a hadjárat folytatását BARABÁSI 2013. [IV. pp.292–293.].

A magyarok királya, a pápai kereszténység délkeleti bástyája nem hódolt be a mongoloknak. A mongol támadás nem tudta megsemmisíteni a teljes magyar haderőt (erre bizonyíték az is, hogy IV. Béla röviddel a harcok után már több külföldi hadjáratot vezetett) és nem tudta elfoglalni a magyar erődítmények jelentős részét sem. Egyéb források vizsgálatából valószínűsíthető, hogy közel százhatvan magyar vár, kolostor és egyéb erődítmény nem került a mongolok kezére. Ismert, hogy a középkorban a könnyűlovasságra alapozott gyors mozgású hadseregeknek nem volt erősségük a várostrom. A fennmaradt oklevelek tanúsága szerint a

---

²⁴⁵ Rogerius mester (1200-as évek eleje–1266) apuliai származású krónikairó, váradi kanonok, spalatói érsek végigszenvetve a tatárjárást. Az ő visszaemlékezése szerint: „Aratás ideje volt, behordták a gabonát, a szénát és a szalmát és berakták a csűrbe. Ott állott mellettünk a kún és a tatár és mulatott azon, hogy az apa leánya, a férj neje, a testvér szép huga árán váltja meg életét. A nőket életben hagyták és különös gyönyörűséget találtak abban, hogy az apa vagy férj jelenlétében kéjelegjenek a leánnyal vagy feleséggel. Kenézeket, vagyis ispánokat is rendeltek, hogy igazságot szolgáltatassanak és őket lóval, marhával, fegyverrel, szállással és ruházattal ellássák. Az én tisztartóm is ilyen úr volt és talán 1000 falunak parancsolt. Volt talán száz ilyen kenézük. Béke volt, vásárt tartottak, gondoskodtak pártatlan igazságszolgáltatásról. Aki szép leányokat hozott nekik, azt birkával, ökörrrel vagy lóval ajándékozták meg.”

mongolok uralmával a közrendűek is szembeszegültek. Az erősségekben ostromlott harcosok és a nép együttes ellenállása nagyon megnehezíthette a mongolok dolgát, akik így szétszóródtak *Magyarország* egész területén. Ugyanakkor a másfél évig tartó harcok és a nagyon gyors mongol invázió hatalmas népességpusztulással járt elsősorban a *Kárpát-térség* keleti részén, *Erdélyben*, *Moldvában* és a *Havasalföldön*. Az addig domináns szkíta-hun népeket a XIII. század közepén a *Havasalföldön* teljesen, *Moldvában* felerészben a bevándorló keleti újlatinok váltották fel. Ezzel párhuzamosan a románság szerepe *Erdélyben* is jelentősen megnőtt, de ott ekkor még csak a hegyvidéki területeken telepedtek meg.

7.11. Mit mutatnak a helynevek? A szkíta-hun nyelvi alap a helynévanyagban

A *Kárpát-térség* régészeti leletei nagy számban mutatják, hogy településhálózat már nagyon korai időszakokban is működött, és ha településhálózat volt, településnevek is voltak. És ha településnevek, akkor a határában gazdálkodó ember által az egyes határrészek elkülöníthetőségét szolgáló határnevek is léteztek. A települések a vizek mellett keletkeztek, így a vizeket is meg kellett nevezni. A határ, a falu, a folyóvizek, tavak együttese tájjá állt össze. A tájban benne van a természeti alap: a domborzat, a vizek, a falvak, ezek együttese adja azt a csoportot, amely fizikai tulajdonságai és gazdálkodási jellemzője nyomán egységet képez. Ez a táj, amit a tájnév jelöl. A névadás szükségszerűség. Másképp a tájékozódás és a kapcsolattartás nem lehetséges, és ez így volt már az őskorban is. Helynevek, földrajzi nevek már az ősidőkben léteztek. Akkor is, ha nem marad írás róluk. A településhálózat, a gazdaság már a legkorábbi időszakokban is igényelte a helységneveket, ezek nélkül a társadalom és a gazdaság működésképtelen lett volna. Ily módon a településnevek és egyáltalán a földrajzi nevek kialakulását nem lehet az emberi nyelv megteremtésével nem egy időben említeni. A nyelv szavaival annak helynévanyaga is létre kellett, hogy jöjjön. És létre is jött. Csak az írás veszett el róla, azonban a mai írás őrzi a régít, csak fel kell tudnunk benne ismerni azt.

A helynevek körében is tudunk régészeti kutatást végezni, ez esetben a kutatás módszere a mai helynév és idegenné vált névformák előtti, korábban lejegyzett névformákból a név fejlődését és részeit feltárni, és a feltárt részekből kimutatni azt az eredeti névadási alakot, amely valószínűleg a név ősi kiindulási formája lehetett. A feltárás lényege, hogy a mai és korábbi névalakokat egybevetve összefüggést találjunk az egyes névrészek közötti fejlődésre, lecsupaszítsuk a nevet arra az ősi alapra, amely feltehetőleg az „eredeti”, az első névadók által adott formája volt. A helynevek különböző időkben keletkeztek. Vannak közöttük nagyon-nagyon régi, az ősidők homályában kialakultak, vannak középkoriak és vannak újkoriak, sőt napjainkban létrejött nevek is. A régészeti kutatás mindegyik esetében indokolt, ennek során tudjuk megismerni a mindenkori névadási motivációt, illetve azt, hogy a név

alapja mi is volt. A helynévadás „termékei”, a helynévanyag egyes elemei a névadók nyelvi rendszerét hordozzák. A közös alapnyelv, amelyet *Európa*- és *Ázsia*-szerte beszéltek közös névadási elveket és gyakorlatot hozott létre. A nevek legtöbbje visszavezethető a közös nyelvi alapra, és ez az alap a szkíta-hun (keleti) nyelv. A használat során a név változhat. A hangok kiejtése, a nevet alkotó gyökök, toldalékok, jelek, maguk a szavak egy adott nyelven belül a használat során változnak, alakulnak. Ugyanakkor egy szót más nyelv is átvehet, ilyenkor az átvevő mindig a saját nyelvi adottságai szerint ejti az átvett alakot, és az átvevő nyelv saját törvényei és adottságai is rendszert képeznek. A kelta-szkíta törzseket leigázó latinok az alaplakosság nyelvéből részben átvették a „kész” földrajzi neveket, úgy ejtették ki, ahogyan hallották, és a saját nyelvhasználati törvényeikre adaptálták vagy egyszerűen saját nyelvű nevet adtak a földrajzi helynek, folyónak, településnek. Az átvétellel tovább használt névanyag, ha még értelemmel bíró szónév volt, azonnal jelnévvé vált. A jelnévvé válás során a névnek megszűnik a korábban ismert (tulajdonnévi) jelentése, eredete elhalványul, az idő múlásával a név már önmaga, jelentése már csupán ahhoz a földrajzi alakulathoz kötődik, amit jelöl.

A szkíta-hun alapnyelvből kiágazó nyelvek szavainak mindegyike egy tovább nem osztható, alapjelentéssel és képi tartalommal rendelkező alapra, a nyelvi gyökre vezethető vissza. A gyök minden szó töve, erre a töre nő rá, épül hozzá a szó jelentését beteljesítő hangok sora, illetve a toldalékok, vagyis a képzők, a jelek és a ragok. Ez a rendszer megfigyelhető a magyar földrajzi nevek esetében is. A szkíta-hun nyelven kialakult helynevek (földrajzi nevek) alaptagja általában szabályos névképzés eredménye. Az alptag alapja minden esetben egy gyök, néhányszor két gyök összekapcsolódásával jött létre. A hasonló külső jellemzőkkel és tulajdonságokkal (fekvés, talaj, növényzet, felszínforma stb.) bíró földrajzi alakulatok nevei gyakran azonos alptaggal rendelkeznek, annak ellenére, hogy egymástól óriási távolságra, akár több száz km-nyire fekszenek.

A legtöbb szkíta-hun nyelvi alapokon nyugvó földrajzi név alptagja tartalmaz egy vagy több földrajzinév-képzőt, amelynek jelenléte adja meg a nyelvi értelmezésben is helyet jelölő név további karakterét. Ezek a földrajzinév-képzők a magyar nyelvben is megjelennek és jól elkülöníthetően nyolc hang köré csoportosulnak: *-d*, *-c*, *-s*, *-i*, *-j*, *-n*, *-ó/-ő* és a *-k*. A nevekben a gyökhöz mindig ezek vagy ezek kissé módosult hangváltozatai kapcsolódnak, sokszor kettő, ritkábban három is egymás

mögött, közöttük a kiejtést könnyítő magánhangzókkal. Ennek nyomán az egyes gyökökhöz váltakozva társuló földrajzinév-képzők azonos gyök(ér)ből kiinduló szóbokrokat vagyis névbokrokat hoztak létre: pl. *Lelé*d, *Leles*d, *Lelés*, *Lelő*c, *Léli*, és a helynévképző nélküli változat is: *Lele*. Egy másik példasor: *Csoma*, *Csomád*, *Csomán*, *Csomás*, *Csomon*ya, de az is jellemző, hogy a földrajzinév-képző helyett vagy mellett földrajzi köznévkapcsolódik az alaptaghoz: *Csomaháza*, *Csomafalva*, *Csomaköz*, *Csomafája*, és e példasorunk esetében is van helynévképző nélküli változat: *Csó*. A példákból is látszik, hogy a magyar földrajzi nevek alaptagjai a gyökök ismétlődése következtében, egy gyökre visszavezethető névbokrokat alkotnak. További példánk a „ber” gyökre épülő: *Berény*, *Berencs*, *Berente*, *Berend*, *Beremend*, *Beret*, *Beresztye*, *Beresztény*, *Beresztóc*, a „köv” gyökre a *Kövesd*, *Köves*, *Kövecses*, *Köved*, *Kövend*, *Kövegy*, a „bél-pél”-re a *Bél*, *Béla*, *Bér*, *Bő*, *Pél*, *Pély*, és van két gyök összeépülésére is példa, ilyen a „besz+ter” összekapcsolódásából létrejött *Beszterce*, *Beszter*, *Beszterec*, *Peszternye*, *Besztercsény*, *Bösztör*, *Vödric* vagy a „deb-döb + re” gyökre épülő *Debrecen*, *Debréte*, *Debrek*, *Debren*, *Debreny*, *Debró*, *Döbréte*, *Döbröce*, *Döbrönte*, *Debercsény*. A felsorolt példákból érzékelhető, hogy a szkíta-hun (magyar) helynévadás egy nyelvi rendszer. A névbokrokhoz tartozó helynevek a szkíta-hun, illetve magyar népességét elvesztett tájakon idővel idegen hangjelölésű változatokként kerültek át a szomszédos szláv nyelvekbe, a románba és a németbe. Így jöttek létre a *Csomád* → *Ciumatul* {román}, *Csomon*ya → *Чомонин* {ukrán}, *Csomás* → *Ciumași* {román}, *Csomafalva* → *Čamovce* {szlovák} és *Ciumani* {román}, *Csomaköz* → *Ciumești* {román}, *Csomafája* → *Ciumăfaia* {román} formák. Az előbb felsorolt további nevek esetében is létrejöttek a magyartól eltérő hangjelölésű formák: *Berény* → *Beriu*, *Berini*, *Berești* {román}, *Berin*, *Berinčok* {szlovák}, *Brno*, *Brnov* {cseh}, *Brünn*, *Baren*, *Bern* {német}, *Kövesd* → *Cuieșd*, *Coveș*, *Chiojdu*, *Chiesd* {román}, *Kabisch*, *Gissing*, *Gowisch* {német}, *Kamenec*, *Kamenica* {szlovák}, *Keveša*, *Kovaš* {horvát}, *Bél-Pél* → *Biel*, *Pial* {szlovák}, *Beliu*, *Pilu* {román}, *Piel* {német}, *Beszterce* → *Bystrzyca* {lengyel}, *Bystrica*, *Vydrica* {szlovák}, *Bystrice*, *Bystriča* {cseh}, *Bisztricja* / *Бучпуця* {ukrán}, *Bistrica* {szlovén}, *Bistrița* {román}, *Bistritz*, *Bistritza*, *Bisternitz*, *Wistritz*, *Weisseritz*, *Weistritz*, *Weidritz*, *Pastritz*, *Pasterze*, *Feistritz* {német}, *Debrecen* → *Debrc*, *Debred'*, *Dobrič*, *Dobrić* {szláv}, *Debrețin*, *Dobriținaș*, *Dobrițel*, *Dobricel*, *Dobriceni*, *Dobric*, *Dobrin*, *Dobreni* {román}, *Debrezen* {német}. A felsoroltakon kívül tömegével van más

nevek körében is idegen hangjelölésű változat: *Tatros* → *Trotuş* {román}, *Csügés* → *Ciugheş* {román}, *Csobános* → *Ciobănuş* {román}, *Tázló* → *Tazlău* {román}, *Somos* → *Şomuzul* {román}, *Csík* → *Ciuc* {román}, *Hernád* → *Hornád* {szlovák}, *Rozsnyó* → *Rožnov* {cseh}, *Rožňava* {szlovák}, *Roznov*, *Râşnov* {román}, *Rožnów*, *Rožnówo*, *Rožnówa* {lengyel}, *Rosenau* {német} stb. formák. Ha a nyilak után szereplő neveket a megadott hangjelöléssel kiejtjük vagy magyar hangjelöléssel leírjuk, jórészt a magyar névalakokat kapjuk. Ugyanakkor ezek felismerése sokszor nyelvészeti vizsgálatot igényel, mert a névátalakulás folyamatában a gyökhöz járult földrajzinév-képzők gyakran idegen változatra vagy idegen köznévre cserélődtek.

A római hódítás nyomán a *Kárpát-térség* keleti részén keletkezett földrajzi nevek a latinok eltűnésével kikerültek a használatból. E névanyagot, a latin vízneveket, tartományok neveit és a helységneveket csak azért ismerjük, mert a római hatalom sok kőbe vésett régészeti emléket hagyott ránk, illetve jelentős a görög és római történetírók munkássága. Ugyanakkor a későbbi korok helynévanyagában már nem szerepelnek a latin nevek, közülük csak a provinciák tájjelölő értelmű középkori névanyaga és a modern kori, a román közigazgatás által a helységnevekbe beemelt latin névalakok vannak használatban. A természetes névhasználatból 271 után pillanatok alatt eltűnt a latin nyelvű helynévanyag. Mit mutat mindez?

Egy területre bevándorló népesség, ha már korábban megtelepült más nyelvű lakosságra talál, mindig átveszi annak helyneveit, anélkül, hogy a saját nyelvére értelem szerint lefordítaná azokat. Ezt Makkai László²⁴⁶ írta, és megállapítása teljes mértékben igaz. Az adott területen lévő helynévanyag – hacsak szándékos mesterséges beavatkozás nem történik vele – tökéletesen őrzi a névadók által adott neveket. Mindössze annyi történik, hogy a névanyag névhasználati, helyesírási értelemben átalakul, mintegy „ruhát” cserél, ezt láthattuk a fentiekben a szláv, román, német nyelvi átalakulások bemutatott példáinál. A jelenleg újlatin népesség által lakott vagy a román nyelvű államalakulatokhoz tartozó területek helynévanyagának jelentős részénél ezt a jelenséget láthatjuk. *Románia* és a *Moldovai Köztársaság* többségi román lakossága által használt földrajzinév-anyag

²⁴⁶ Makkai László (1914–1989) történész. Műveinek jelentős része a románsággal foglalkozik, a magyar és a román nép közös múltját vizsgálja, de könyve jelent meg *Kolozsvár* történetéről és a kuruc nemzeti összefogásról is. Társszerzője volt az 1989-ben megjelent Erdély története c. munkának.

jelentős része, a szkíta-hun leszármazott magyar nyelvből történő névátvétel. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a *Nyesztertől* a mai magyar-román határig és *Ukrajna* déli határától a dunai román-bolgár határig a helynévanyag jelentős része a magyar nyelvből átvett, román helyesírással leírt, a román nyelv hangtörvényeihez igazított, átformált név. Ennek bizonyosságául álljon itt egy példa a legrégebb névadással keletkezett víznevek köréből. A kb. 700 éve román nyelvi többségű *Moldva* területén lévő vízfolyások román hangjelöléssel írt nevei a mai napig híven őrzik a magyar névformákat. Az alábbiakban olvasható a *Szeret* folyó néhány mellékvízének román és magyar névalakja:

<i>Bélke</i> → <i>Bilka</i>	<i>Kis-Somos</i> → <i>Şomuzul Mic</i>
<i>Kis-Somos</i> → <i>Şomuzul Mic</i>	<i>Megyes</i> → <i>Mediasca</i>
* <i>Pilis</i> → <i>Pleşul</i>	<i>Beszterce</i> → <i>Bistriţa</i>
<i>Répás</i> → <i>Râpaş</i>	<i>Szabás</i> → <i>Sabasa</i>
<i>Móra</i> → <i>Mora</i>	<i>Farkas</i> → <i>Fărcaşa</i>
<i>Tamási</i> → <i>Tamaşi</i>	<i>Balata</i> → <i>Bolăţău</i>
<i>Rakató</i> → <i>Răcăţău</i>	<i>Kövesd</i> → <i>Cuejdiu (Cuejd)</i>
* <i>Rekecsén</i> → <i>Răcăciuni</i>	<i>Terebes</i> → <i>Trebeş</i>
<i>Pelecsény</i> → <i>Polocin</i>	<i>Cibó</i> → <i>Țibău</i>
<i>Korokna</i> → <i>Carecna</i>	<i>Tatárka</i> → <i>Tătarca</i>
<i>Szőcs</i> → <i>Suceava</i>	<i>Fekete-Sáros</i> → <i>Neagra Şarului</i>
<i>Falkó</i> → <i>Falcău</i>	<i>Hajta</i> → <i>Haita</i>
<i>Nagy-Bélke</i> → <i>Bilca Mare</i>	<i>Kelemen</i> → <i>Călimănel</i>
<i>Kis-Bélke</i> → <i>Bilca Mică</i>	<i>Bökényes</i> → <i>Buciniş</i>
<i>Tarnóca</i> → <i>Tărnauca</i>	<i>Nagy-Sáros</i> → <i>Sărişorul Mare</i>
* <i>Kelmec</i> → <i>Climăuţ</i>	<i>Kis-Sáros</i> → <i>Şărişorul Mic</i>
<i>Radóc</i> → <i>Rădăuţi</i>	<i>Baraszó</i> → <i>Barasău</i>
* <i>Szálcsa</i> → <i>Salcea</i>	<i>Aszód</i> → <i>Asod</i>
<i>Szolka</i> → <i>Solca</i>	<i>Somolyó</i> → <i>Şumuleu</i>
<i>Szaka</i> → <i>Saca</i>	<i>Nagy-Rez</i> → <i>Rezul Mare</i>
<i>Kis-Szuha</i> → <i>Suha Mică</i>	<i>Péntek</i> → <i>Pintic</i>
<i>Nagy-Szuha</i> → <i>Suha Mare</i>	<i>Nagy-Gerinces</i> → <i>Griñieş</i>
<i>Nagy-Szászka</i> → <i>Sasca Mare</i>	<i>Békás</i> → <i>Bicaz</i>
<i>Somos</i> → <i>Şomuz</i>	<i>Lápos</i> → <i>Lapoş</i>

<i>Kis-Békás</i>	→	<i>Bicăjel</i>	<i>Nagy-Lesence</i>	→	<i>Leșunțul Mare</i>
<i>Sugó</i>	→	<i>Sugău</i>	<i>Kászon</i>	→	<i>Cașin</i>
<i>Dámuk</i>	→	<i>Dămuc</i>	<i>Kis-Halos</i>	→	<i>Haloșul Mic</i>
<i>Aszó</i>	→	<i>Asău</i>	<i>Nagy-Halos</i>	→	<i>Haloșul Mare</i>
<i>Ivános</i>	→	<i>Ivăneș</i>	<i>Tázló</i>	→	<i>Tazlău</i>
<i>Zsadán</i>	→	<i>Jidanul</i>	<i>Vászoly</i>	→	<i>Vășui</i>
<i>Tar-kő</i>	→	<i>Tarcău</i>	<i>Viza</i>	→	<i>Vizăuți</i>
<i>Terkuca</i>	→	<i>Tărcuța</i>	<i>Solymos</i>	→	<i>Șoimul</i>
<i>Bálványos</i>	→	<i>Bolovăniș</i>	<i>Zabola</i>	→	<i>Zăbala</i>
<i>Barátos</i>	→	<i>Brateș</i>	<i>*Palkó (*Pálkő)</i>	→	<i>Palcău</i>
<i>Krakkó</i>	→	<i>Cracău</i>	<i>Milkó</i>	→	<i>Milcov</i>
<i>Fekete-Krakkó</i>	→	<i>Cracăul Negru</i>	<i>Kis-Milkó</i>	→	<i>Milcovel</i>
<i>Horáca</i>	→	<i>Horaița</i>	<i>Árva</i>	→	<i>Arva</i>
<i>Almás</i>	→	<i>Almaș</i>	<i>Száraz-Árva</i>	→	<i>Arva Seacă</i>
<i>Kálnas (Kölnes)</i>	→	<i>Câlneș</i>	<i>Méra</i>	→	<i>Mera</i>
<i>Tatros</i>	→	<i>Trotuș</i>	<i>Rima</i>	→	<i>Râmna</i>
<i>Boros</i>	→	<i>Boroș</i>	<i>Barlád</i>	→	<i>Bârlad</i>
<i>Bálványos</i>	→	<i>Bolovăniș</i>	<i>*Katóc</i>	→	<i>Cătăuț</i>
<i>Áldomás</i>	→	<i>Aldămaș</i>	<i>*Cseres</i>	→	<i>Cireș</i>
<i>Tarhavas</i>	→	<i>Tărhăuș</i>	<i>*Kelméc, *Kölmöc</i>	→	<i>Călmățui</i>
<i>Csügés</i>	→	<i>Ciugheș</i>	<i>*Halas</i>	→	<i>Haleșiu</i>
<i>Ágas</i>	→	<i>Agăș</i>	<i>Kálnó</i>	→	<i>Câlnău</i>
<i>Szulca</i>	→	<i>Sulța</i>	<i>*Kő</i>	→	<i>Cheia</i>
<i>Csobános</i>	→	<i>Ciobănuș</i>	<i>*Gyergyó</i>	→	<i>Ghergheasa</i>
<i>Aszó</i>	→	<i>Asău</i>	<i>Nagy-Bodza</i>	→	<i>Buzău</i>
<i>Csönget</i>	→	<i>Ciunget</i>	<i>Bászka</i>	→	<i>Bâsca</i>
<i>Szalánc</i>	→	<i>Slănic</i>	<i>Kis-Bászka</i>	→	<i>Bâsca Mică</i>
<i>Karakló</i>	→	<i>Caraculău</i>	<i>*Nagy-Gyurka</i>	→	<i>Ghiurca Mare</i>
<i>*Bélke (*Bálka)</i>	→	<i>Bâlca</i>	<i>*Nagy-Darnó</i>	→	<i>Dârnăul Mare</i>
<i>Bászka</i>	→	<i>Bașca</i>	<i>Korongos</i>	→	<i>Corongoș</i>
<i>Berzéte</i>	→	<i>Bărzăuța</i>	<i>Kövesdi-Bászka</i>	→	<i>Bâsca Chiojdului</i>

Végigolvasva a fenti összeállítást, jól érzékelhetjük, hogy az eltérő hangjelölés csak egy felszínes változást okoz, a név lényegi részét nem érinti, és látványosabb képi változás is csak akkor jelentkezik, ha a név egy tagja a másik nyelvben fordításra kerül, mint a *Kis-Somos* → *Șomuzul Mic*, *Fekete-Sáros* → *Neagra Șarului*, *Száraz-Árva* → *Arva Seacă*, *Nagy-Gyurka* → *Ghiurca Mare* stb. Ezekben az összetételekben az átvevő nyelv – jelen esetben a román –, a számára értelmes részeket lefordította, így lett a *kis* → *mic*, a *fekete* → *neagra*, a *száraz* → *seacă*, a *nagy* → *mare*. Minden más szónevet, a nevek alaptagjait, a román bevándorlók átvették a magyar nyelvű névadóktól. Így a víznévanyag őrzi az eredeti névalakokat, csak hangjelölésében román, valójában magyar neveket láthatunk számunkra idegen helyesírással leírva. A teljeskörűség kedvéért kell megvizsgálnunk a fenti „román” névanyag jelentéstartalmát. Legtöbbjüknel nem mutatható ki szónéviség (*Zabola*, *Milkó*, *Rima*, *Barlád* stb.), de egyes esetekben a román névváltozat román nyelvi értelemben konkrét jelentéstartalmat mutat. A *Bolovăniș* alapja a „bolovăn” jelentése ’kő, tömb, köves hely’, ez valószínűsíthetően a szintén magyar „bálvány” = ’szobor’²⁴⁷, ’kőből készült faragvány’ származéka. Ez esetben tehát a magyar és a román értelem azonos. Ha a *Ciobănuș* nevet román értelmi oldalról vizsgáljuk, akkor a „cioban” = ’juhász’, ’juhász gazda’, a „ciobănaș” = ’(juhász)bojtár’. Ugyanakkor a magyar „csobán” vagy „csobány” = ’úti ivóedény’, egyfajta ’kulacs’, régebbi nevén csobolyó. A *Ciunget* esetében a „ciunget” = ’csonka’, ’csonkakezű’, egy fa esetében ’letört ág’. Ugyanakkor a *Csönget* magyar alapértelme hangutánzó, a víz ’csilingelő hangú’. A *Bărzăuța* névhez hasonló tövű a „barză” = ’gólya’, ha a nevet *Barzăuța* formában írjuk le, akkor annak jelentése ’gólyácska’. Ugyanakkor a *Berzéte* alapja a „berzen” = ’haragra gerjed, fellobban, vagyis vére rendkívüli mozgásba, lüktetésbe jön, s egész valója mintegy fölmered’, a „berzenget” = ’az állat szőre felborzolódik, felmered’. A *Cireș* név értelme ’cseresznye’, a *Ceres* = ’cserfás’, ahol a „cser” = ’csertölgy’ (*Quercus cerris*) a tölgyek egyik fajtája. A román *Cheia* alapja lehet a „cheie” vagy „cheia” = ’kulcs’, de a „chei” = ’kövezett part’, és máris itt a „kő”-kapcsolat. E felsorolt szónévi példákból látható, hogy a nevek értelmezése eltérő nyelvi szempontok nyomán más és más lehet, ugyanakkor a nevek azonosítása közszavakkal nem

²⁴⁷ A magyar szobor korábbi változata cobor

feltétlenül ad eredetet, hiszen az eltérő hangjelöléssel írt formák más és más értelmet sugallhatnak FARAGÓ 2017 [pp. 99–101.]

E helynevek nyomós bizonyíték arra, hogy a *Kárpát-térség* keleti részének alapnépességét az ősnyelvből kialakult szkíta-hun nyelvűek között kell keresnünk. A névanyag ilyen formában való egységessége azt is mutatja, hogy sem a római hódítást megelőző dák-géta-trák népesség, sem az utána jövő gót, gepida, longobárd nem lehetett indoeurópai eredetű, csakis a szkíta-hun gyökerekhez közel álló keletről folyamatosan érkező katonanépesség. A folyamatos keletről jött népmozgások a „népvándorlások” ugyanis nem feltétlenül teljes népek betelepődését mutatják. Nem a szorgos földműves nép, az egyszerű emberek néptömegei cserélődtek állandóan, csak a katonai uralkodó rétegek váltották egymást. Egy-egy uralomváltáskor a terület nem ürült ki, népe, ha megfogyatkozva is, de megmaradt, a betelepülő újabb és újabb vezető réteg pedig hozta magával harcosait, kultúráját, sok esetben nyelvét is, uralma alá vetette a többségben lévő helyben élőket, de egyben bele is olvadt nyelvébe és annak kultúrájába. A *Kárpát-térség*be, illetve a *Kárpátok* által körülölelt medenceségi térszínekbe Kr. e. 2200 (korai bronzkor) és IV. Béla uralkodása közötti, mintegy három és fél évezrednyi időszakban, keleti irányból, összesen 61 betelepülés, úgy is mondhatjuk „honfoglalás” történt, ezek mindegyikéről a „Magyarország története”²⁴⁸ és az „Erdély története”²⁴⁹ című több kötetes munkák is számot adnak. Ezek a bevonulók az őskor óta a *Kárpát-térség* folyamatosan jelen lévő népességébe olvadtak be, történetük, hagyatékuk, jelképeik része lett az itt élők történetének és kulturális örökségének. Ezek a betelepülők génjeiket is magukkal hozták, ezt a genetika tudománya is igazolta. A bevándorlók tehát csak alakítottak egy terület földrajzinév-anyagán, de alapjaiban nem változtatták meg. Ez az oka és egyben bizonyítéka a szkíta-hun nyelvű helynévanyagnak a mai újlatin népi többségű tájakon. Az újlatin népek bevándorlók, akik folyamatos utánpótlással rendelkezve a XIV–XX. század között többségbe jutottak a *Kárpát-térség* keleti tájain. Ennek oka, hogy a szkíta-hun népek keletről jött népi utánpótlása a XIII. században a kunok és jászok *Kárpát-medencé*be költözésével gyakorlatilag megszűnt. Az utánpótlás nélkül maradt szkíta-hun népesség a háborúk

²⁴⁸ Györffy György–Bóna István–Gábori Miklós: *Magyarország története I–VIII.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984.

²⁴⁹ Köpeczi Béla (főszerk.)–Makkai László–Mócsy András–Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története I–III.*, MTA-Történettudományi Intézet, 1988.

következményeként már nem tudta pótolni veszteségeit, így egymás után került kisebbségbe egy-egy területen. A kisebbségbe került néptöredékeket pedig magába szívja, asszimilálja a növekedő többség. Ennek az etnikai átalakulásnak lehetünk tanúi mind a mai napig. Ez az etnikai átalakulás okozta a keleti latinok kárpát-térségi többségi néppé válását.

8. A KELETI LATIN BEVÁNDORLÁS

A keleti latinok etnikumának alapjai az egykori *Római Birodalom* Dunától délre eső részeire, a *Balkánon* a mai *Nissa [Niš]–Szófia–Szkopje* térségére tehető. Itt a római uralom leszarmazóiként, némi szlávokkal történt keveredéssel formálódott a VIII–X. századra, az a transzhumáló pásztoretnikum, amely a keleti újlatin nyelvet beszélő népesség kialakulásához vezetett. Ennek a népi kialakulásnak a nyomai a *Balkán-félszigeten* sok helyütt ma is megtalálhatók. Az keleti újlatinok nagyobbik része a XI. századtól harcias pásztornépként fokozatosan észak felé húzódott, s előbb a *Duna* és a *Kárpátok* közötti, a szkíta-hun nyelvű besenyő, kun, magyar népességű, a magyar királyok birtokaihoz tartozó *Havaselvét* fogalalta el, majd a *Déli-Kárpátok* és a *Temes–Szörényi-hegyvidék* magasabb régióiba húzódott. Később átkelt a *Kárpátokon* és megjelent *Erdélyben*, illetve két irányból, keletről, *Erdély* felől és délről, *Munténia* felől hatolt be *Moldvába* és a *Prut* folyón túli vidékekre, a később *Besszarábiának* nevezett területre, s terjesztette ki területét el a *Nyeszterig*. Az erdélyi hegyekből a keleti latinok a XVI. században jutottak le az alacsonyabb térszínekre, a XVIII. század végére az *Alföld* pereméig. E keleti románság középkori megnevezése vlach volt.

8.1. A vlachok

Népnévként a vlachok a *Balkán-félszigeten* és a *Kárpát-térségben* jelentek meg, többnyire az illír, trák, dák törzsek latinosodott részeit jelölte a név. Így jött létre az *Adria* mellékén a dalmát és a velencei, a *Szerb–Macedón-rögvidék*, a *Hellén-hegyvidék* és a *Dinári-hegyvidék* medencéiben a cincár és kucovalach²⁵⁰ népcsoport. E latin nyelvjárások létrejöttének oka, hogy a

²⁵⁰ A bukaresti békekötést (1913. aug. 10.) követően egyfelől a román kormány, másfelől a bolgár, görög és szerb kormányok között megállapodás létesült, amelynek értelmében a *Bulgáriában*, *Görögországban* és *Szerbiában* levő kucovalach egyházak és iskolák autonómiát nyerne, önálló kucovalach püspökséget

Balkán nyugati részén, az V–VI. századig a vulgáris latin tovább élt a római hatalom megszűnése után is. Ezt követően az egyre erősödő szláv hatás befolyásolta e latinizált népelemek lehetőségeit. A szláv népek nem független törzsfelődés folyamán alakultak nemzetekké, hanem az egységes ősi népből egykoron kiválva és eltérő körülmények közé kerülve fejlődtek más néppé. Fokozatosan új szokások felvételével, vagy elszigetelődve, nyelvük megváltozásával új néptörzsek alakultak ki. Krisztus születése körüli időszakban még az egységes szarmata vagy szláv megnevezések helyett inkább a népelemek egyes törzsneveit használták: alán, erán, jazig, roxolán stb. A szlávok balkáni megjelenésével a főleg állattartással és kis mértékben földműveléssel foglalkozó vlachok elhagyták gazdaságaikat, és állataikkal együtt felhúzódtak a tengerpartról és a medencei térszínekről a hegyekbe. Ekkor alakult ki állattartásuk sajátos formája, amit a tudomány transzhumáló pásztorkodásnak nevez. Ez egyfajta migráció, téli–nyári szállásváltás, mindig az állatok, a legeltetés szempontjából a legmegfelelőbb hely keresése és az ezzel együtt járó vándorlás. Mindez olyan sajátos életvitelt és telepedési viszonyokat alakított ki, hogy létrejött a vlach jog intézménye. A vlach jog kialakulásáról biztos adatokkal nem rendelkezünk, de az ismert, hogy már az V. században a *Balkánon* a vlachok kenézek vezetésével alkottak egy-egy társadalmi csoportot, és településeiket is a kenézek vezették. A *Dinári-hegyvidék* és a *Hellén-hegyvidék* társadalmának alapegysége a több tucat, főleg egymással rokonsági viszonyban álló háztartásból összeállt katun volt. Ennek feje a katunar volt, aki szükség szerint harcra hívta a vlachokat, ő felelt a katonák állításáért. Egyfajta hadvezetőként működött. Több katun alkotott egy kenézséget, ahol a vezető, a kenéz a helyi uralkodóval lapcsolatot tartott és a bíraskodás is az ő kezében volt. A kenézek fölött az uralkodó által kinevezett vajda állt. A vlach jog kialakulásától a vlach megnevezés egyre inkább nem népet és nyelviséget hordozott, hanem mindazokat jelölte, akik a transzhumáló, hegyvidéki életmódot folytatták. Így a vlach fogalmába a VIII–X. századtól már nemcsak latinizáltak, hanem szlávok is beletartoztak. A vlachok a középkorban végig megtalálhatóak voltak az egész *Balkán-félszigeten*, főleg állattartói minőségben. A pásztorkodáshoz kötődött a tejtermékek

---

létesíthetnek, és a román kormány az illető kormányok felügyelete mellett szabadon segíyezheti a kucovalach kulturális intézményeket.

készítése, melyeket már bizánci források is csemegeként említettek. Híresek voltak szótteseik is, fuvarosként is számon tartották őket.

8.2. Cincárok vagy arománok (kucovalachok)

A latin vlachok és a szlávok keveredésével a X. századtól egyre nagyobb területeket foglaltak el, és vándorlásaikkal újabb és újabb tájakat népesítettek be. Ekkor indult meg nyelvi differenciálódásuk is. Egyik águk a *Hellén-hegyvidék* két oldalán, keleten az albán hegyekben, nyugaton *Makedóniában* délnyugaton a *Píndosz* hegységben, és *Tesszáliában* élt. Ők az arománok, magyar nevükön cincárok²⁵¹. Az aromán megnevezésben benne van a „román”, vagyis a ’római’, ahogyan ott van a *Török Birodalom* európai részének elnevezésében a *Rumélia* névben is a „római”, *Rumélia* = ’rómaiak’ vagyis ’keleti rómaiak’, ez később a bizánciak, görögök földje. Az arománok önelnevezése *armănească*, magyarul „armén”. Számuk jelentős volt, latinságukra utalóan *Tesszáliát* a XI. századi írásokban is *Vlachiának* nevezték.

A *Görögország* területén élő arománok több ágát különítik el. A nagyobbak a gremustény (*grămușteni*), pindény (*pindeni*) és a ferseróc (*fărșeroți*). Az első kettő önmagát arméni (*armâni*), míg a ferserócok römöni (*rămăni*), rumöny (*rumăni*), remenyi (*remeni*) vagy romönyi (*romăni*) formában nevezi meg. Mind a három ág a görögök által vlahi néven ismert. A gremustények és pindények együtt alkotják a kucovalah (*cuțovlahi*), csoportot²⁵². A ferserócokat megadják vlahi *arvaniți* vagy vlahi *arbănași* formában, ezek jelentése: ’albán vlachok’. A gremustények nagyrészt a görög *Makedónia* északi és középső részén élnek, itt nevük: korszányi (*cojani*), kusztura (*custura*), florina és grevena. A pindények a *Píndosz* hegységben levő falvakban laktak *Makedónia* délnyugati részén, a görögországi *Epirusz* tartományban, illetve *Tesszália* nyugati részén. A ferseróc közösség adja a lakosság nagy részét ma is hét faluban *Epirusztól* délre, *Etoloakarnánia* körzetben. Ezt a vidéket hívták a középkorban *Nagy-Valahia* (*Megali Blaxia*, illetve *Vlahia Mare*) néven. A ferserócok által lakott szétszórta falvak *Makedóniába* is átnyúlnak, a *Vermió* hegy környékén, de

²⁵¹ A cincár jelentése ’vékony, nyúlánk’. A román *țânțar* (kiejtése *cüncár*) jelentése ’szúnyog’.

²⁵² A *cuțovlahi* jelentése ’sánta vlahi’, de a megnevezést sokan a török *koçiflakler* = ’kosok vlahja’ szóra vezetik vissza, utalva a pásztorkodásra. Van aki a török *Küçükliflak* névből eredezteti a megnevezést.

ott vannak *Tesszália* délkeleti részén is, *Vólosz* városa közelében. A ferserócok mind römöninek (rămăni) nevezik magukat, viszont nem minden aromán nevezi magát ferserócnek: a *Kefelovrisszi* (románul *Megidei* vagy *Midzidei*) városka körül lakók kivételt képeznek. Aromán népesség található az *Olimposz* nyugati lejtőin, ez görög *Makedónia* délkeleti része. Ők nem tartoznak egyik csoporthoz sem, de a néprajzkutatók szerint a pindényekhez állnak legközelebb, valószínűleg abból a csoportból vándoroltak az *Olimposz* környékére. Kisebb aromán települések, amelyek szintén a *Pindoszból* származnak, megtalálhatók a *Jón-szigeteken*, legfőképp *Kefalíniában*. E csoportok az oszmán hódítás idején kerültek ide. A gremustények, ferserócok és pindények csoportja között nem élesen ugyan, de vannak különbségek kultúrában, nyelvjárásban és viseletben is.

A néprajztudomány az arománokat több csoportra osztja. A filoromán (filoromână) csoport megtartotta ortodox vallását, a filotoman vagy turkomán (turcomani) csoport áttért az iszlám vallásra. Utóbbiak nyelve eltérően fejlődött más aromán nyelvjárásoktól, főképpen a sok török jövevényszó miatt, rájuk mondták, hogy „törökösödtek”. Van egy csoport, amely erős görög hatáson ment át. Ők a meglenik (megleniți), akik a macedón–görög határvidék *Moglena* tájáról kapták nevüket. Néprajzi elnevezésük a filogrecik (filogrecii), de ezt a csoportot grekománi (grecomani), kacóni (caționi), kacáni (cațani) vagy kacsányi (căciăuni) nevekkel is jelölik.

Az arománok sokféle nyelvjárása és népi megnevezése is mutatja, hogy egymástól távol, izoláltan fejlődtek, másrészt igyekeztek belesimulni az aktuális politikai és hatalmi állapotokba. Az 1913-as, második balkán háború után egy ideig politikai jogaik voltak *Görögországban*. Az *Oszmán Birodalom* felbomlása, az I. világháború után államterületileg *Görögország*, *Albánia*, *Szerbia* és *Bulgária* hatalma alá tartoztak. Ekkor kezdődött meg *Románia* érdeklődése, egyben támogatása az arománok irányába. Elsősorban a filoromán csoportok kértek és kaptak támogatást az önjelölt „anyaországtól”. 1919–1925 között az arománok egy részét a román állam kötelékébe került *Dél-Dobruzsába* költöztették. 1918 és 1944 között *Romániából* iskolahálózati támogatások érkeztek, később ezt beszüntették.

Az *Albániában* élő cincárok számát ma 80 ezerre becsülik, de egyes források szerint a számuk 300 ezer felett is lehet. Őket is römuni (rămăni) megnevezéssel illetik, de néprajzi besorolásban nem teljesen arománok.

Többségük a ferseróc csoportba tartozik. Az albán állam külön aromun vagy ferseróc nemzeti kisebbséget nem ismer el, összevontan, „vlahi”-ként nevezi meg őket. Az albániai ferserócok falvai jellemzően hegyvidéki területekre koncentrálódnak. Egy részük az ország délnyugati részén *Korçë* (arománul *Corcea* vagy *Korița*) város körül fekszik. Másik részük sík vidéken, *Fier* (arománul *Fearica*) környékétől az *Adriai-tenger* menti *Vlorë*²⁵³ (arománul *Valona*) városáig, főleg falvakban él. Albániában, nagy számuk miatt, a cincároknak városi települései is kialakultak. A XVII–XVIII. században az albániai *Voskopoja* (aromán neve *Moscopolea* vagyis *Moszkopole*) volt gazdasági, kulturális és vallási központjuk. Itt görög betűkkel írt aromun könyveket is nyomtattak. A város lakossága 1788-ban 60 ezer fő volt, népességének java ortodox vallású cincár volt. Nagyságának a kegyetlenkedéseiről hírhedt Ali pasa²⁵⁴ vetett véget, aki még ebben az évben felégette, lakóit szétkergette. Ma *Voskopoja* 700 lakosú kis falu. Albániában a cincárok ma nem rendelkeznek elegendő iskolával, tömegtájékoztatói eszközökkel, kulturális intézmények és kormányzati támogatással ahhoz, hogy megőrizték identitásukat. Sokan ma is vándorlegeltetésből élnek. Fokozza az ellentéteket a többségi mohamedán gyökerű albánság és az ortodox cincárok eltérő vallási hovatartozása is. Romániában néhány óvodában és alapiskolában van aromán nyelvű képzés. A román állam és a román ortodox egyház támogatja identitásuk megőrzését.

Macedóniában van a görögországi aromán tömb északi folytatása, elsősorban gremustény (grāmųšteni) ághoz tartoznak és *Štip* és *Kočani* városok környékén, *Ovče Pole* területén élnek. Két aromán településen anyanyelvi oktatás is folyik, ez *Gopeš* (arománul *Gopeș*) és *Mulovište*. A macedón adatok szerint az országban mintegy 9 ezer aromán van, akik politikai elismertség terén kedvezőbb helyzetben vannak, mint a más országokban élők. A macedón parlamentben képviselőjük van, és törvény garantálja, hogy megtartsák identitásukat, anyanyelvüket.

Bulgáriában arománok *Pirin* vidékén élnek, *Szófiától* délnyugatra *Blagoevgrad* körzetben *Džumaja* (aromunul *Giumaia* vagy *Dzumaia*) település körül. Ez a terület 1913-tól a bolgár állam része. A hivatalosan

²⁵³ *Vlorë* korai magyar névalakja *Avlóna* vagy *Valóna*, a román (aromun) forma is ebből képződött.

²⁵⁴ Ali Tepeleni pasa (1741–1822) albán nemzetiségű oszmán katonai vezető, aki uralma alatt tartotta *Albánia* és *Macedónia* déli részét, *Epiruszt* és *Tesszáliát*. Az albánok a szerb- és törökellenes albán nemzeti mozgalom egyik nagyjaként tisztelik.

„vlasi”-nak nevezett itt élő arománok a gremustény ághoz tartoznak, őket itt csipaninak (cipani) nevezik. A két háború között a bolgár állam részéről üldözésnek voltak kitéve, ezért egy részük áttelepedett az akkor Romániához tartozó Dél-Dobrudzsába (*Kvadrilater*), majd mikor ez a terület is Bulgária része lett, tovább mentek Dobrudzsa északi, romániai területére. A bulgáriai gremustények másik része Görögország északi részére vándorolt, a görög makedóniai *Proszotszani* városába. A bolgár népszámlálás adatai szerint az országban 1926-ban mintegy 70 ezer román, 4 ezer kucovalah és 1500 cincár élt. Ma már a román nyelvjárásokat beszélők száma alig haladja meg a 10 ezret, azok is elszigetelten élnek a hegyvidéken, legnagyobb számban *Peștera* településen. A többség a XX. században a bolgárosítás következményeként beolvadt a többségi népességbe. Bulgáriában az arománokon kívül él egy csoport, akik román nyelven beszélnek és magukat rumüninak (rumâni) nevezik. Ők nem arománok, nyelvjárásuk olténiai és *Bodony [Vidin]* környékén, a *Duna* mentén élnek. Ők a havasalföldi románság *Dunán* átnyúló folytatása. A bulgáriai arománok közül a városokban megtelepedettek használják a cincár (çințari) elnevezést. Ők nagyobb számban ma már csak *Szófiában* élnek. Legutóbb az aromán „vlasi”-k *Peșteraból* és a román „vlahi”-k *Bodonyból* megalapították a saját érdekvédelmi közösségüket és mozgalmat indítottak kollektív nemzetiségi jogaik elismertetéséért. A 2001-es népszámláláskor Bulgária északkeleti részén román nyelvű cigányságot mutattak ki, ők a vlah cigányok (țigani vlahi).

Jelenlegi becslések szerint kb. 15 ezer az arománok száma Szerbiában. Ezek a számok azonban kétségesek, valószínűleg benne vannak a dákorománok is, hiszen a hagyományos aromán etnikai terület nem terjed ki a mai Szerbiára. Az aromán lakosság dél felé vándorolt, főleg a mai Macedóniába, a szerbek őket is cincárnak nevezik. A szerbiai arománok számára a cincár megnevezés pejorativ értelmet mutat, mert a cincár jelentése szerbül 'fösvény, kapzsi'.

8.3. Meglenorománok

A vlachok másik ága a *Trák-rögvidék*hez tartozó *Rodope* hegységtől délre, a *Szaloniki-öböltől* északra él. Kisebbszámúak voltak és vannak mint a cincárok, lakóterületük a középkorban a *Bolgár Császárság* területe volt. Amikor a bolgár Petar és I. Iván Aszen vezetésével felkelés tört ki a bizánci uralom ellen 1185-ben, a bolgárok nagy mértékben támaszkodtak a vlach népekre is. Ennek nyomán a második *Bolgár Birodalom* (1185–1396) bolgár-vlach államként tartják számon. Ez a vlach népág a meglenorománok, akik ma *Görögország* területén, *Közép-Makedóniában* élnek, jelentősen megfogyatkozott, asszimilálódott népesség. Területüket *Moglenának* is nevezik.

A román néprajztudományban a meglenorománok eredetére többnyire a „hegyekbe menekült nép” magyarázatot adják: a VII. században avar és szláv csoportok vonultak be a *Havasalföldre*, ezért a romanizált nép a hegyekbe menekült. Ott szétszóródtak, és a korábban többen élő népesség több ágra oszlott. Ugyanakkor a hegyi élet arra kényszerítette őket, hogy visszatérjenek trák-illír elődeik által folytatott pásztorkodáshoz. Más vélemény szerint a meglenorománok valójában romanizált besenyők. Ezt írta róluk Gustav Weigand²⁵⁵ és Konstantin Jireček²⁵⁶ is. A hasonló etnikai jegyek alapján Ovid Densușianu²⁵⁷ szerint a meglenorománok kezdetben dákorománok voltak, akik a *Duna* déli szakaszához vándoroltak, és ott letelepedtek az arománok között. Nicolae Iorga²⁵⁸ azon a véleményen volt, hogy a meglenorománok elődei „dél-dunai románok” voltak, és II. Baszileosz bizánci császár áttelepítette őket a *Rodope* vidékére. Mivel a meglenorománok nagyobb hasonlóságot

²⁵⁵ Gustav Weigand (1860–1930) német nyelvész, a balkáni nyelvek kutatója. Több művében foglalkozott a balkáni keleti újlatin nyelvekkel. Művei *Lipcsében* jelentek meg.

²⁵⁶ Konstantin Josef Jireček (1854–1918) cseh történész, szlavista. A *Bizánci Birodalommal*, a bolgár és a szerb történelemmel foglalkozott kutatásaiban.

²⁵⁷ Ovid Aron Densușianu (1873–1938) román nyelvész, történész, néprajztudós.

²⁵⁸ Nicolae Iorga (idegen nyelvű munkáiban Nicolas Jorga, 1871–1940) román történész, irodalmár, drámaíró, költő és politikus. Főképpen a románság középkori történetével foglalkozott, verselt, irodalomkritikai tanulmányokat írt, 1931–32-ben *Románia* pártokívüli miniszterelnöke volt. A román királyi diktatúrát elítélte, ezért a fasiszta Vasgárda tagjai 1940-ben elrabolták és több lövéssel kivégezték.

mutatnak az arománokkal, mint a dákorománokkal, Theodor Capidan²⁵⁹ azt a gondolatot támogatta, hogy a meglenorománok közös tömböt alkottak a *Balkánról* származó arománokkal. Ez a tömb kettészakadt, egyik része déli irányban foglalt területeket és *Moglani* vidékén telepedett le. Ezek a meglenorománok ősei. Ez a letelepedés szerinte a XII–XIII. században lehetett. A XIV. században az *Oszmán Birodalom* elfoglalta a bizánciak balkáni területeit, de a törökök toleránsak voltak a keresztényekkel, így a meglenorománok meg tudták tartani nyelvüket, vallásukat és belső autonómiájukat, egészen a XIX. századig, mert elismerték a muzulmánok fennhatóságát. Ennek ellenére csak a meglenorománok kicsivel több mint fele maradt ortodox, sokan közülük a XVII–XVIII. századra áttértek az iszlámra. Ebben az időszakban egyes csoportjaik már nem pásztorkodásból, hanem földművelésből éltek, miközben az aromunok főképp pásztorok maradtak. A meglenorománok gabonát, szőlőt, gyümölcsöt, zöldséget termeltek, foglalkoztak méhésztel és selyemhernyó tenyésztéssel is. Jó kézművesek voltak, ezüst tárgyakat, fegyvereket, bőrtárgyakat, vas szerszámokat, fém- és agyag edényeket, ruházatot, szőnyeget, szappant, fa tárgyakat készítettek, és kereskedtek is árucikkeikkel a falvaikhoz közeli piacokon.

A XIX. században az *Oszmán Birodalom* egyre jobban legyengült, megindultak a balkáni népek felszabadító mozgalmi. Ezekben a török ellenes lázadásokban a meglenorománok is részt vettek. Ilyen volt 1903-ban az „Ilinden”, a Szent Illés-napi felkelés, amely *Macedóniában* tört ki. Ez a törökök elleni sikertelen balkáni szabadságmozgalmak közül az egyik utolsó volt, ahol a macedónok és vlahok (aromunok) keltek fel a megszállók ellen. Az eredmény a rövid életű, tíz napig fennálló *Krusevói Köztársaság* lett, amelynek harcaiban a szlávok mellett meglenorománok is részt vettek. Az oszmán hatalom által levert felkelés után a nagyhatalmak komoly nyomást gyakoroltak a török belpolitikára. Ennek nyomán 1905-ben az oszmán uralom a „vlahilorok”-nak is megadta a jogot arra, hogy használják a saját nyelvüket az iskolákban és a templomokban, illetve a meglenorománok is beválaszthatók lettek a közigazgatásba. A román állam támogatta a követeléseiket és törekedett arra, hogy felébressze a meglenorománokban is román néphez való tartozás tudatát.

²⁵⁹ Theodor Capidan (1879–1953) aromán származású román nyelvész, szülőhelye a mai *Macedónia* területén van. *Nagy-Románia* létrejöttével *Bukarestben* dolgozott, tanulmányozta a meglenorománok és a szomszédos szláv népek kapcsolatát.

Ehhez járult, hogy *Bukarest* anyagilag is támogatta a román nyelvű oktatást és vallásgyakorlást.

Szalonikiben [Thesszaloniki] 1881-től működött román nyelvű képzés az általános és a kereskedelmi iskolában. Ezt a görög hatóságok 1912-ben megszüntették, arra hivatkozva, hogy a „vlahi”-k valójában a görög néphez tartoznak. E folyamat furcsasága, hogy a meglenorománokat is megosztotta a változás: egy részük elfogadta az asszimilációra irányuló görög törekvéseket, más részük harcos ellenzője lett mindennek, amely komolyan növelte a feszültségeket. Az oszmán kormányzat üldözte a meglenorománokat, mert a bolgár nacionalisták politikai szövetségésének tartotta, ugyanakkor a görögök és a velük együttműködők több atrocitást követtek el a román nyelvűek ellen. Egy *Lumnița (Skra, Görögország)* nevű meglen falu előljáróját, a román nyelvű iskola megteremtéséért folyó küzdelem során görög szélsőségesek megölték. Az *Oszmán Birodalom* utolsó évtizedeiben működő, heterogén, nacionalista, alkotmánypárti politikai tömörülés, az Ifjútörök mozgalom (Jön Türkler) létrejötte új reményeket keltett a meglenorománok között. Többen közülük részt vettek az ifjútörökök 1908-ban győztes forradalmában, mert e mozgalom képviselői egyenlőséget ígértek a birodalom összes lakójának, nem számítva azt, hogy ki milyen nemzetiségű vagy milyen vallású. Így a meglenorománok identitásának megőrzése jobb esélyeket kapott. Ők is részt tudtak venni a helyi önkormányzat politikai életében, tisztviselőik kerületek be a központi intézményekbe. Az ifjútörökök mozgalmának politikája azonban aláasta a *Török Birodalom* területi egységét, ami újra felébresztette az etnikai kisebbségek ellenséges magatartását a törökökkel szemben. Ezt a nagy rivális *Oroszország* is táplálta. Az orosz politika nem titkolt célja volt a törökök kiűzése a *Balkánról*. Ennek következménye volt a két balkáni háború kitörése, majd nyomában a bolgár, görög és szerb nemzetállamok kiépülése. Mivel mindegyik országban az újlatin nyelvű népesség nemzeti kisebbségben maradt – lévén nem jött létre a *Balkánon*, Romániát leszámítva más újlatin nyelvű államalakulat – a meglenorománok számára nehéz idők következtek. *Bulgária* és *Görögország* is a területén élő „vlahi” csoportokat asszimilálni akarta. Ennek érdekében a hatóságok nem riadtak vissza semmilyen eszköztől. Az első világháború után komoly meglenoromán törekvések voltak egy független szláv–meglenoromán Macedónia, Svájc mintájú kialakítására, de ezt egyetlen ország sem fogadta el. Így a meglenorománok két különböző

államba kerültek: *Görögországba* és a *Szerb-Horvát-Szlovén Királyságba*, amely újabb szakadást jelentett közösségeikben. A későbbi Jugoszláviában teljesen megfosztották a meglenorománokat az addig kiharcolt kisebbségi jogaiktól, sőt gazdaságilag is ellehetetlenítették őket: lefoglalták közösségi használatú legelőiket, amely elvándorlásukat és városokba való megtelepedésüket generálta. Az 1919–22 között zajló új katonai konfliktus *Görögország* és *Törökország* között lakosságcsere egyezményrel fejeződött be. Erőltetett átköltöztetések zajlottak, amely elsősorban a görög és török népesség cseréjét jelentette, de a népesség cserébe meglenorománok is belekerültek. *Görögországból* 6000 meglenormánt „dobtak át” török területre, ismét nagyvárosokba. Ezzel *Meglen vidékén* tovább csökkent a meglenoromán közösség tagjainak száma. A kisebbségek beolvasztását célzó balkáni belpolitikai törekvések az arománok és meglenorománok *Romániába* való emigrációjának lehetőségét is felvetették. Ez az értelmiségi réteg körében az 1930-as évek elejére meg is történt. Egyes aromán és meglenoromán vezetők már emigráltak a korábbi üldöztetések elől.

A kivándorlás 1925-ben kezdődött és 1926-ban érte el a csúcspontját. A *Romániába* érkezetteket *Dél-Dobrudzsába* a *Kvadriláter* területére irányították a román hatóságok. Cél a *Bulgáriától* 1913-ban megszerzett dél-dobrudzsai területek alacsony arányú román nyelvi közösségeinek erősítése volt. A bevándorlással párhuzamosan e területről a török lakosság fokozatosan emigrált. A meglenorománok elhelyezése lassú és szervezetlen volt, de még 1938-ban is folytatódott, majd az új nemzetközi helyzet miatt állt le. 1940-ben *Romániának* át kellett adnia a *Kvadrilátert* *Bulgáriának*, így a bevándorolt román nyelvűeknek ismét távoznia kellett, ezúttal a bolgár–román lakosságcsere-egyezmény következtében. A meglenorománokat ideiglenesen *Jalomica* és *Konstanca* megyékbe irányították, majd a *Tulcsa* megyei *Cerna* kommuna területén helyezték el. A háború után, 1946-ban egy részület tovább költöztették *Temes* megyébe, ahol a kitelepített svábok falvainak egy részét foglalhatták el. Mindeközben a *Meglen vidékén* maradt meglenorománok szétszórattatása is tovább folyt. A II. világháború alatti görög ellenállási mozgalmak egyik területe az ő lakhelyükre esett, így a vidék háborús övezetté vált. A háború után a jobboldali kormányzati erők intézkedéseket hoztak a kisebbségek megfélemlítésére. 1946-ban polgárháború tört ki a kormány és a kommunisták között, és *Meglen* újra háborús térség lett. A

harcoló felek között mindkét oldalon voltak meglenorománok. A falvakból a kormányzati erők több száz lakost kergettek el, akik a közeli városokba, mások Jugoszláviába menekültek. A háború 1949-ig tartott, ezt követően azok a meglenorománok, akik a kommunisták oldalán harcoltak kivándoroltak más kommunista országokba.

8.4. Isztrorománok

A *Balkán*ról északnyugat-nyugat felé lassan vándorló vlachokról több forrás is van. Kapcsolatokat tartottak fenn a dalmáciai városokkal, sózott sertéshúst adtak el az ottani hajósoknak. Ezeket a vlachokat a bizánci dokumentumok „mavróvlahoj”-nak, azaz „fekete vlachok”-nak nevezik, amely a dalmáciai latin nyelvű dokumentumokban moroulahi, morovlachi, moroblachi, morolachi, morlachi vagy murlachi lett, majd az olasz nyelvűekben morlacchi, a szerb és a horvát nyelvűekben pedig morlaci. Őket hívják magyarul morlákoknak, de a szlávok primorcinak vagyis ’tengermellékinek’ is nevezik őket. Egy részük beolvadt a délszláv népességbe, más részük az *Isztriai-félsziget*ig jutott, és ott telepedett meg a XIV–XV. században. Ők az isztrorománok, beolvadásuk a szlávok körébe előrehaladott, de egy kis részük jelenleg is tartja identitását és újlatin nyelvét.

A kevés történelmi forrás szól az isztrorománokról, de a kutatások nyomán ismertté vált eredetük, és meghatározták azt az útvonalat, melyen csoportjaik az *Isztriai-félsziget*re vándoroltak. Azt hogy az isztrorománok a római telepések leszármazottai lennének a kutatók egyöntetűen elutasították. Ovid Densusianu szerint az isztrorománok eredete visszanyúlik *Erdély* délnyugati részére és *Temesköz* területére, álláspontja szerint közösségeik a X. században költöztek a távoli félszigetre. Ezt az elképzelését nyelvi jellemvonásokkal támasztja alá, mert az isztriai újlatin nyelvjárás több vonásában egyezik a móc nyelvjárással. Sextil Pușcariu²⁶⁰ szerint az isztrorománok eredete a *Duna* déli vidékére tehető, vagyis a jelenlegi *Szerbiába* helyezi őseiket, ahol kapcsolatba kerülhettek a dákorománokkal, újlatin nyelviségük innen szátmazik és a kapcsolat a XIII. századra nyúlik vissza. Ezzel a véleménnyel ért egyet a legtöbb kutató,

²⁶⁰ Sextil Iosif Pușcariu (1877–1948) román nyelvész. Ő írta az isztroromán nyelvjárásokról szóló, mindmáig legrészletesebb monográfiát.

köztük az isztriai származású olasz nyelvész Antonio Dianich is. E két származáseméleten kívül Elenei Scărlătoiu állt elő más megoldással: az isztrorománok több magból érkeztek Erdély különböző részeiből, ahogyan a Duna déli részéről is, legfőképp Timok és Prizren vidékéről. Mindez független attól, hogy az isztrorománok voltak az utolsók, akik elváltak a többi romántól és nyugatra vándoroltak, ahol legfőképp pásztorkodással foglalkoztak. Giuseppe Vassilich és Sextil Pușcariu szerint az újlatinok e csoportjának megnevezése a földrajzi helyről történt, ők valójában a már említett mavrovlahoi-k, vagyis fekete vlachok, erről a bizánci dokumentumok szólnak. Ennek alapja a görög „blahoi” (‘vlachok’) szó, amelyet általánosságban használtak a középkori görögök a románokra. A „mauroblahoi” megnevezést használták a latin nyelvben a kancelláriákban Dalmácia moroulahi, morovlachi, moroblachi, morolachi, morlachi vagy murlachi, olaszul morlacchi, szerbül és horvátul morlaci megnevezésű népességére. Ezek mellett minden nyelvben használták a „vlahi” megnevezést is. Pușcariu szerint a „nyugati románok” – ahogy ő nevezi – már a XI. században megérkeztek Dalmáciába. Ezt arra alapozza, hogy egy 1018-as és 1070-es dokumentumban találtak Danulus és Negulus személyneveket, amelyek szerinte román nevek. A feljegyzések szerint a XIV. században voltak vlahi pásztorok Split, Trau [Trogir], Szebenik [Šibenik], Zára [Zadar] városok közelében, ahogyan Rab, Pag és Krk szigetén is. Egy 1329-es dokumentumban név szerint említik Pasculus Chichio vlachot. Ez a horvát cíci névből ered, amit a horvátok az isztrorománokra alkalmaztak, latinra átírva: Chichii. A cíci írásmód először egy 1463-ból származó dokumentumban jelenik meg, majd chichii formában még 1517-ben, 1524-ben és 1527-ben. Egy 1641-es iratban, amely Isztriáról szól, Giacomo Filippo Tomasini Cittanova [Novigrad] püspöke megemlékezik a morlaciról is: „van egy nyelv, ami hasonlít a latinhoz” írja. Egy másik olasz szerző, Ireneo della Croce, a Trieszt [Trieste] város történelme c. műben 1698-ból megjegyzi, hogy a chichi-eket a saját nyelvükön „rumeri”-nek nevezik.

Az isztrorománok hagyományos foglalkozása a pásztorkodás volt. Ugyanakkor még a XIV. századból ismerünk arra adatokat, hogy karavánokat alkotva vándoroltak, tejtermékek készítésével és eladásával foglalkoztak, de szamaras karavánjaikkal szállítottak ólmot Boszniából Ragúzába [Dubrovnik], illetve sót az Adria partjairól a szárazföld belsejébe. A ragúzaiaknál a caseus vlachescus vagy vlachiscus (brindza), vagyis sajt

fizetőeszközként is szerepel, erről egy 1357-es dokumentum tudósít. A sajt árát a hatóságot határozták meg. Jellemző megélhetési forrás volt az isztrorománok körében a XIX. században és a XX. század első felében a faszén termelése. Ezt nagy távolságra is szállították, hogy eladják.

A XIX. század végétől az isztrorománok nyelvileg elkezdtek beolvadni a helyi szláv és olasz lakosságba, de továbbra is őrizték identitásukat. Nyelvük csak ott maradt meg, ahol sűrűn feküdtek az általuk lakott települések. Ilyen volt *Žejane* (isztrorománul *Žejân*) és *Sušnjevice* (*Sušnjevice*). Egykoron isztroromán falvak voltak: *Ćićarija* (olaszul *Cicceria*), *Floričiči*, *Jerbulišće*, *Katun*, *Kature*, *Fečori*, *Kerbune*.

Isztria újlatinjait Gustav Weigand kutatta. Ő írta, hogy az isztrorománok iskolázottsága nagyon gyenge volt. A *Monarchia* idejében őket nem ismerték el külön nemzetiségnek, gyakran az olaszokkal vetették egybe őket. 1945-ben *Isztria* egésze *Jugoszláviához* került. Ettől kezdve a kivándorlás halálos csapást mért az isztroromán közösségre.

8.5. Vlachok a Kárpát-térségben

A *Balkánról* a vlachok északi-északkeleti irányba is vándoroltak és az 1100-as években érték el a *Duna Vaskapu* alatti széles, síkvidéki völgyét. A folyón átkelve érték el a *Kárpátoktól* délre, a *Dunától* északra elterülő *Havasalföld*, korábbi magyar nevén *Havaselve* (jelentése: 'Havason túli') területét. Itt azonban összetalálkoztak a szkítákkal és az Árpád-házi magyar királyokkal. A *Kárpátoktól* délre fekvő szkíta-hun besenyő-kun népesség a *Kárpát-medencét* ekkor már teljesen uraló Árpád-házi magyar királyok védőernyője alatt kiegyensúlyozottan fejlődött. A vlach jogú, jelentős számban latin népelemek kezdetben csak kis mértékben tudtak teret hódítani a keleti népek között, de megjelenésükről, terjeszkedésükről az írott források tudósítanak. Mikor III. Béla²⁶¹ magyar király 1182-ben görög rokonai megmentésére vonult, csapataiban balkáni vlachok is voltak, ami azt mutatja, hogy amint egykor a görög elnyomás elől az önkormányzattal bíró *Bulgáriába* húzódtak, most a bolgár nemzeti megújulás idején *Kunország* urától, a magyar

²⁶¹ III. Béla (1148–1196) *Magyarország* királya 1172 és 1196 között. Apja II. Géza király, Vak Béla király fia, anyja Eufrozina királyné, I. Msztyiszlav kijevi nagyfejedelem leánya. Első felesége Châtillon Anna, második felesége Capet Margit volt.

királytól vártak védelmet. Mindezek nyomán a vlachok az 1100-as évek végétől telepedtek meg *Havaselvén*, a *Kárpátok* lealacsonyodó térszínein, de a *Magyar Királyság* határa közelében. Velük a kunoktól és tatároktól részben vagy teljesen elhagyott szkíta telepek éledtek újjá, illetve kezdtek benépesülni a magasabb hegyvidéki területek. A földrajzi nevek alapján a vlachok a szkíta-hun népesség falvaiban telepedtek meg, átvéve azok neveit. Így jött létre a magasabb térszínektől az alacsonyabbak felé sávos elrendeződésben a *Havaselvétől Moldváig* húzódó vlach falvak láncolata. Kezdetben az *Argyas [Arges]–Szőcsvásár [Suceava]*, majd *Tergovistye [Târgoviște]–Jászvásár [Jași]*, végül a *Királyi [Craiova]–Bukarest [Bucureși]* közötti területek váltak román többségűvé.

A történeti feljegyzések, krónikák adatai szerint 976 óta ismerünk keleti újlatinokat, vagyis románokat a *Kárpát-térség* keleti részében. Ez a népesség részben mint legelőváltó (transzhumáló) vagy nomád pásztorokként, részben a bizánci hadseregbe besorozott katonákként jelenik meg az írott forrásokban. Etnikai tényezőként *Thesszáliától a Balkán* hegységig vannak ekkor jelen, és tudjuk, hogy a *Balkán* hágóin át 1094-ben a bizánci területre betörő kunokat vlachok kalauzolták. A XII. század legvégétől számos szerb oklevél említ a *Drina* és a *Morava* közti hegyvidéken pásztorokodó vlachokat. Ezen a területen, valamint *Bulgária* nyugati hegyvidékein nagy számban maradtak fenn középkori román népességtől származó vagy arra utaló helynevek ott, ahol az újkorban már nem éltek románok. Mindebből következik a román népnek egy olyan vándorlást valószínűsítő életformája, amelynek lételeme a nomadizálás, a nyarat a hegyekben, a telet nagyobb folyók vagy a tengerek partján töltő ún. transzhumáló pásztorokodás mint főfoglalkozás ténye. A transzhumáló pásztorokodás nem zárja ki a földművelésnek bizonyos, magas hegyi térszíneken folytatható elemeit, az ilyen életmódnak az emlékéét őrzi a közös albán és román szókincs is. *Bulgáriának* 1000 körül bizánci uralom alá kerülésével egyidőben *Havasalföld* a besenyő, majd kun törzsek végvidéke, legeltető területe lett. A *Duna-deltánál* és a *Duna* könyöke fölött fenntartott bizánci végvárakból nem lehetett folyamatosan védelmezni a *Déli-Kárpátokból* az *Al-Dunához* transzhumáló román és a síkság erdősávjában lakó szkíta-hun népek életének biztonságát, ezeknek a nomád jövevényekkel kellett az együttélés formáit megkeresniük. A kölcsönös biztonság érdekében a besenyők, majd a kunok a román pásztornépekkel tartós kapcsolatokat építettek ki, amelyek azonban az

1185-ben kun segítséggel létrejött bulgár–román cárság idején szövetséggé szilárdultak. A havasalföldi román pásztornép kenézei, nem utolsósorban a bizánci hadseregben szerzett katonai tapasztalatok alapján, kisebb, majd egyre terjeszkedőbb egységekbe kezdtek szerveződni. A katunoknak nevezett pásztorszállások tömörüléséből kenészek alakultak ki. Ezek élén olyan kenészek álltak, akik az állattartás irányítása mellett, majd később helyette, hivatásos katonák lettek. Ebből a még nem feudális, de a sztyeppei törzsi előkelőséghez hasonló vezető rétegből kerültek ki az erdélyi határvidéken a székelyek és besenyők mellé telepített románok határőr-csoportjai.

A *Szörényi bánság* megszervezése (1228), és *Kunország* hódoltatása után *Havaselve* és *Moldva* a magyar király fennhatósága alá került. Ennek nyomán a *Kárpátokon* túli szkíta-hun népesség (székelyek, hunok, kunok, besenyők) és a *Havaselve* már kis részben vlach társadalmát a *Kárpát-medencéből* ide irányuló politikai, gazdasági és művelődési invázió forradalmasította. A magyar és szász telepések néhány év leforgása alatt újabb falvakat, de főképpen vásárhelyeket alapítottak, bányákat nyitottak, ipart és kereskedelmet kezdeményeztek. A gazdasági élet megélénkülése megindította a társadalmi tagozódást az őslakók életében is, amit a magyar királyok a maguk érdekeinek védelmében tudatosan előmozdítottak MAKKAI 1989. [p.29.]

A vlachok nagyobb arányú megtelepedése, sőt az uralkodó elit által történő betelepítése a *Kárpátok* külső és belső oldalán a tatárjárás után, az 1240-es évek közepétől indult meg. Az elpusztult szkíta-hun népek helyére egyre gyorsuló ütemben érkeztek az újlatinok. Ennek egyik oka, hogy a mongol pusztítás után a *Kárpátokon* belül s kívül is komoly munkaerőhiány jelentkezett. Megkezdődött a korábban tatár dúlta magyar hűbéri területek, *Havaselve* és *Moldva* újrászervezése. Ugyanakkor a súlyosan megpróbált *Magyar Királyság* már nem tudta átvenni közvetlenül *Kunország* igazgatását, hanem kénytelen volt azt a dél-erdélyi határőrkerület vajdájára bízni, aki rendelkezett megfelelő helyi fegyveres erővel. Ugyanígy vette át a *Szörényi bánság* irányítását a *Hátszeg-vidéki* vlach vajda. A vlach határőrszervezetek mesterséges keretei ennek következtében nagy horderejű társadalomalakulási folyamat medrévé tágultak. A fegyveres vlach pásztorfőnökök, a judecek kirajzottak népükkel a kárpáti előtér dombvidékeire, s gyakorlatilag fennhatóságuk alá vetették a terület nem vlach földművelőit, a székelyek, hunok, szkíták falvait. A

judec megtelepedett a falvakban s a vajdai tisztviselő és a földesúr egyesített hatáskörében kisajátította a falu addigi vezetőjének tevékenységét, gyakorlatilag a kenézek helyébe lépett. Így váltak a vlach törzsfők szabad földbirtokossá, s lépett ezzel a szörénységi és kunországi társadalom a feudalizálódás első fázisába MAKKAI 1989. [pp. 30–31.]. Ugyanakkor a tatárok kivonulása után IV. Béla a déli határok megerősítése céljából a johannitáknak adományozta a *Szörényi bányságot*, valamint az *Olt* menti románok fölötti jogot, az ezekről szóló okirat 1247-ben keletkezett. A szörényi bánok névsora csak töredékesen ismert, de annyit tudunk, hogy eleinte magyar főméltóságok, később már főleg vlach vajdák igazgatták a magyar király nevében. Időközben az *Al-Duna* környékének gazdasági helyzete is megváltozott. A *Krím*ben *Kaffa*²⁶² genovai kolóniájának terjeszkedése során a *Duna-delta* is bekapcsolódott a *Tatár Birodalom* nagyarányú, rendezett kereskedelmi forgalmába. A kaffaiak már a XIII. század elején megjelentek a *Nyeszter* torkolatában fekvő *Maurokastron* (*Nyeszterfehérvár [Bilhorod Dnyisztrovszkij]*) s a délebbre eső *Vicina*²⁶³ piacán, gabonaüzleteket kötve és keleti árukat hozva magukkal. A mozgékony raguzai (*Raguza [Dubrovnik]*) kereskedők is előretörték az *Al-Duna* felé, a bolgár oldalon fekvő *Bodonyban [Vidin]* szerezve maguknak 1240 óta kiváltságokat. Az erdélyi szász városok a kunországi útvonalakon felvették a kapcsolatot ezekkel a gócpontokkal s a *Kárpátok* és az *Al-Duna* közt mind sűrűbben kezdtek közlekedni a kereskedők karavánjai. A vlach vajdák és kenézek, mint ezeknek a karavánoknak fuvarosai és fegyveres kísérei, majd mint a helyi termelés értékesítői és a külföldi áruk vásárlói egyre nagyobb jövedelemhez jutottak MAKKAI 1989. [pp. 30–31.].

A tatár támadás következtében a *Milkói püspökség* megsemmisült, a kunok nagy része, fejedelmükkel, Kötönnyel együtt *Magyarországra* menekült. A tatárjárás után a tatárok, akik többsége ekkor már nem mongol volt, hanem különböző sztyeppei nomád népek tagjai, betelepültek a *Duna* torkolatvidékének és *Moldva* déli területeinek füves síkságaira. Ez a terület ekkor közvetlenül az *Arany Hordához* tartozott. *Moldva* északi részén, közel a *Kárpátokhoz*, a kárpáti előhegyek erdőségeiben a lakosság

²⁶² *Kaffa* a *Krím* félszigeten fekvő *Feodoszija [Φεοδόσια, Φεοδοσια]* kikötőváros krími tatár nevéből (*Kefe*) létrejött megnevezés. A várost a Kr.e. VI. században alapították a milétoszi görögök. Az V. században a *Bizánci Birodalom* fennhatósága alá került. A mongol hódítás után, a XIII. századtól az *Arany Horda* alá tartozott, és a század végén genovai kereskedők telepedtek meg benne.

²⁶³ *Vicina* a *Duna* mentén feküdt talán valahol *Brajla [Brăila]* környékén, pontos helyét nem ismerjük. Több szerző a *Duna* menti, *Dobrudzsában* fekvő *Isaccea* városával azonosítja.

bizonyos fokú függetlenséget élvezett, de feltehetően adót fizettek a tatároknak. A XII–XIV. század során a betelepülő vlachok fokozatosan többségbe kerültek a *Kárpátok–Nyeszter* között vagyis *Moldvában*. A *Dunától* északra való megjelenésüket először az orosz *Nyesztor* krónika²⁶⁴ említi, amely szerint 898-ban az vlachok és szlávok közösen éltek a *Kárpátok* környékén. 1164-ben a bizánci történész, Nikéasz Honiatész²⁶⁵ írt arról, hogy vlachok éltek a *Kijói (Kijevi) Rusz Halicsi fejedelemségének* közelében. A XIV. század elején *Genova* engedélyt kapott a kántól, hogy a *Fekete-tenger* partján kereskedőtelepeket állítson fel *Nyeszterfehérváron*²⁶⁶ [*Bilhorod Dnistrovszkij*] és *Kiliben* [*Chilia / Kilija*]. Ennek azonban előzménye is van. Leírások 970-ben említenek először vlachokat a *Balkánon*, akik kereskedelemre, kézművességre, hajózásra szakosodtak, úgy tudják a dalmát szigetvilágból és az adriai partvidékről érkeztek. Innen, a *Balkánról*, az *Adria* mellékéről terjedt a foglalkozás és a latin kereskedelmi nyelv kelet felé, s jutott el a *Fekete-tenger* melléke. A szárazföldi és a fekete-tengeri kereskedelem nem *Bizánc* kizárólagos előjoga volt. A besenyők komoly kereskedő városokat erősítettek meg a *Duna* deltában pl. *Vicinát*. Ők használták *Nyeszterfehérvárt* a tengeri kikötőt is. Így *Bizánc* és a görög kereskedők komoly versenytársaivá lettek. A tatárjárás ezt a tevékenységet zúzta szét, amit *Bizánc* kihasználta, s rátette a kezét ezekre a kereskedelmi központokra.

²⁶⁴ *Nyesztor* krónika (Elmúlt idők krónikája): 1113 körül *Kijóban (Kijev)* született krónika, amelynek lejegyzését egy *Nyesztor* nevű szerzetesnek tulajdonítják. Az írás a szláv nyelvi körökben a „Poviszty vremjanih lit” (= 'Elmúlt idők krónikája'), röviden *Poveszty* vagy *Poviszty* néven ismertebb. A munka a keleti szlávok történetét mutatja be a bábéli nyelvzavartól a XI. századig, néhol erős szlavofil (*Kijói Rusz*) behatással. Végeredményben egy ó-orosz óskrónika, de egyben értékes kordokumentum.

²⁶⁵ *Nikéasz Honiatész* (1155–1217) bizánci görög történész, megírta a *Keletrómai Birodalom* 1118–1207 közötti történetét.

²⁶⁶ *Nyeszterfehérvár* (ukránul *Bilhorod-Dnyisztrovszkij / Білгород-Дністровський*, oroszul *Белгород-Днестровский*, románul *Cetatea Albă*, törökül *Akkerman*), az ókori görögöknél *Ophiusza* (*Οφιοῦσα*) vagy *Türasz* (*Τύραξ*) –utóbbi a *Nyeszter* ógörög neve is volt – és a rómaiaknál *Album Castrum* ('fehér vár'). A bizánci erőd eredeti neve *Aszperon* volt, amelynek jelentése besenyő-török nyelven 'fehér'. A *Fehérvárak* különleges helyet foglalnak el a névrendszerben, hiszen egymástól jelentős távolságra, szinte országgrésznyi területek központjaként jelennek meg a *Kárpát-térségben*. A „fehér” várak egykoron olyan központi szerepkört betöltő, irányító és védelmi funkcióval felruházott várak voltak, amelyek egy-egy szkíta országgrész központjaként, működtek a messzi múltban. Minderről semmi biztosat nem tudunk, de ezek a várak javarészt ma is állnak. A keleti területek, a kora középkori *Csángóföld*, a későbbi *Kunország*, illetve *Moldva* központja volt *Nyeszterfehérvár*, *Erdély Gyulafehérvár* [*Alba Iulia*], a központ *Székesfehérvár*, a *Délvidék* és a *Végvidék* feje *Nándorfehérvár* [*Beograd*], az *Adriai-tenger* melléke *Tengerfehérvár* [*Biograd na Moru*] és nyugaton a *Bécstől* még nyugatra eső *Duna-völgy* központja a *Bél-ág* [*Pileach*] folyó völgyében egy olyan *Fehérvár*, amelynek magyar neve írásos formában nem is maradt fenn: *Weissenburg*. Ezek a várak kiemelkedően fontos központok voltak, a hun-avar időkben a *Kárpát-térségben*.

Győrffy György szerint²⁶⁷ az 1173 körüli időkre, III. Béla király uralkodásának kezdetére tehető a vlach lakosság első betelepítése Erdélybe a Balkánról. A könnyű fegyveres, mokány lovakat használó vlachokat – juhpásztor életmódjukat figyelembe véve – a déli, kárpátoki határ őrzésére, figyelésére telepítették elszórtan az *Olt* áttörésétől nyugatra, a *Szebeni-havasok* alá, besenyőkkel vegyesen. Ez a vidék ezután a *silva Blacorum et Bissenorum* ('a vlachok és a besenyők erdeje') nevet kapta²⁶⁸. A szorostól keletre, a *Fogarasi-havasok* északi előterében különálló terület lett *terra Blacorum* ('vlachföld') néven, és utóbb belőle a *Fogarasföld* fejlődött ki. A vlachok mindkét területen átvették a betelepítésük előtt már meglévő magyar és szász falvak nevét. A vlachok 1210-ben a szebeni ispán alá tartoztak, ő vezette hadba az ispánság területén lakó szászokat, székelyeket, vlachokat és besenyőket. Az 1054-ben bekövetkezett egyházszakadáskor a vlachok a bizánci rítus követői lettek, így kiríttak e hadinépek közül. A vlachok papjaikat is magukkal hozták, ők a bolgár-szláv rítust követték, egyházi nyelvük az ószláv volt. Püspökük az óhazában a macedóniai *Nagy-Valachiában* – ahol ma a cincár és aromun csoportok élnek *Görögországban* és *Macedóniában* – székelt és az *Ohridban*²⁶⁹ működő pátriárka alá tartozott. A kereskedelmi kapcsolatokból és a kereskedelemből meggazdagodott *Havaselve* keleti részén kialakuló vlach kenézségek és vajdaságok anyagilag megerősödve már politikai hatalmat is követeltek. Egyre inkább a magyar befolyástól való függetlenedésre törekedtek. Később igényt tartottak *Havaselve* magyarok uralta nyugati felére, a *Szörényi bánságra* is. Ennek első jeleként 1272-ben Litovoj (Litovoi) vlach vajda, elűzte a magyar király adószedőit, hogy a jövedelmeket magának tartsa meg, s elszakítsa a területet a magyar koronától. Szeparatizmusáért életével fizetett, V. István megtorló hadjáratot vezetett ellene. Ettől kezdve a *Szörénységben* és a *Hátszeg vidékén* vlach vajdáról nincs feljegyzés, a magyar királyok közvetlen magyar közigazgatás alá vonták ezeket a területeket.

A vlach betelepítési folyamatokat generálták az *Adria* melléki események is. A XIII. században fokozódott *Genova* és *Velence*

²⁶⁷ forrás: Győrffy György. Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. II. kötet. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1987.

²⁶⁸ A „blacorum” megnevezés felveti ez esetben is a bulák szkíta-hun népesség jelenlétét, de valószínűbb, hogy már ténylegesen az újlatin vlachokról van szó.

²⁶⁹ *Ohrid* (macedónul *Oxpuđ*, albánul *Ohër/Ohri*, bolgáruul *Oxpuđ/Ohrid*, török neve *Ohri*), ma város *Macedónia* nyugati részén, az *Ohridi-tó* északkeleti partján.

nagyhatalmi rivalizálása. *Velence* elérte, hogy a negyedik keresztes hadjárat (1202–1204) a bizánci főváros, *Konstantinápoly* ellen irányuljon. Emiatt a *Bizánci Császárság Kis-Ázsiába* szorult, míg helyén a keresztesek létrehozták a *Latin Császárságot*. *Velence* eztán jelentős előnyökre tett szert, és *Délkelet-Európa* elsősorú kereskedőállamává vált, míg *Genova* évtizedekre elvesztette levantei vezető szerepét. A fordulat 1261-ben következett be. *Bizánc* erőre kapott, ezt *Genova* idejében felismerte és szövetséget ajánlott a Palaiogolos-dinasztiának. A bizánciak visszafoglalták *Konstantinápolyt*, és birtokba vették az égei-partvidéket, valamint a *Boszporuszt* és *Dardanellákat*. A genovai támogatást a szokásos kereskedelmi privilégiumokkal honorálták. A városállam olyan területekhez jutott, mint *Kiosz* és *Leszbosz* szigetei, vagy *Szmirna [Izmir]* városa. *Égei-tengeri* kolóniai csakhamar a régió vezető kereskedelmi csomópontjaivá fejlődtek, köszönhetően az évszázadok alatt tökéletesített üzleti stratégiáknak. A bizánci szövetség termékenynek bizonyult, és további előnyökkel kecsegtetett *Genova* számára. A genovai hajósok *Bizánc (Konstantinápoly)* engedélyével a *Fekete-tengerre* is eljuthattak új, számukra kiaknázatlan területekre. A szerencsés kalmárok a *Duna-deltánál*, *Tengerfehérvárott*, távolabb a *Krím-félszigeten*, az égei- és földközi-tengerihez hasonló kereskedelmi telepeket létesíthettek. Ezek nyomán 1318-tól a genovai kereskedők nemcsak pénzzel, de szakemberek tömegével özönlöttek a *Fekete-tengerhez*. Jelentős tömegeket telepítettek át nyugatról. A közvetítő nyelv a genovai nyelv volt, amelyet „zsinoviz”-ként említenek. Ez az újlatin ligur nyelv²⁷⁰ egyik fő nyelvjárása. Gheorghe Brătianu²⁷¹ román történész és politikus 1929-ben a „A XIII. századi genovai kereskedelem a Fekete-tengernél” (*Recherches sur le commerce génois dans la Mer Noire au XIIIème siècle*) c. francia nyelvű tanulmányában bizonyítja, hogy a genovaiaknak valóságos állama volt itt, egyetemmel, püspökséggel, sőt a kun nyelvemlékeket is ők írták össze magyar papokkal BARABÁSI 2013. [p. 299.]. Mindezek a hatások *Moldva* déli területein tovább növelték az újlatin nyelvűek arányát.

²⁷⁰ A ligur nyelv (saját elnevezése liguru vagy lingua/léngua ligure) nyelvjárások formájában élő újlatin nyelvváltozat, amelyet az olaszországi *Liguriában*, *Franciaországban*, *Monacóban*, valamint *Szardínia* délnyugati csücskében mintegy 1,9 millióan beszélnek.

²⁷¹ Gheorghe I. Brătianu (1898–1953) román történész és politikus. A több politikust is adó Brătianu család utolsó jelentős személyisége.

A tatár támadás utáni nagy népességpusztulás pótlásának fő feladata Erdélyre hárult, ahol a XIII. század közepén javarészt még székely lakosság jelenlétét lehet kimutatni. Elsőként visszaállították Beszterce és Fogaras vidékének gazdasági és hadi erejét. Meg kellett erősíteni a Kárpátok védvonalát egy esetleges újabb támadással szemben. Ehhez jól képzett és elég nagyszámú harcosra volt szükség. Olyanokra, akiknek harcmodora, életmódja, jogszokása nem tért el a székelységétől. Ennek érdekében esett a választás a távoli nyugati vidékről hívott szászokra. Számukra királyi parancsra kiürítették a Déli-Kárpátok előterének dombvidékét (ez lett az autonómiát kapott Királyföld) és Beszterce környékét. Azonban ez a népesség még nem volt elegendő. Ekkor jöttek a vlachok, a latin pásztorok. Munkaerő kellett az újjászervezett püspökségekbe és kolostori földekre BARABÁSI 2013. [p. 294.]. A nemesi és egyházi betelepítések nyomán a XIII. századtól a vlachok száma ugrászerűen nőtt meg Erdélyben. Az utolsó Árpád-házi uralkodó, III. Endre²⁷², megpróbálta visszaállítani a király egyedüli telepítési jogát, 1293-ban elrendelte, hogy minden magánbirtokon élő vlachot gyűjtsenek össze egyetlen dél-erdélyi uradalomba. A magántelepítések folyamata azonban már nem volt megállítható. Fogarasban és Hátszeg vidékén a vlachok – a székelyekhez hasonlóan – privilegizált határőrök maradtak. Később Károly Róbert²⁷³ Máramarosban szervezett nekik uradalmakat, s nagy számban jelentek meg a vlachok a XIV. század közepén Temes és Krassó vármegyében és a Szörénységben is. E század végén – Mátyás korában – már 250 román faluról van adatunk. A XIII. században a románok is – a székelyekhez, szászokhoz némileg hasonlóan – közösségeknek számítottak. A kenéziségek alsófokú – hivatalosan nem szabályozott – jogszokás alapján egységekként működtek. A királyi birtokokon tágabb autonómiát élveztek, erősen őrizték saját jogrendszerüket és szokásaikat, adózási formájukat (juhadó). A kenézek mint a telepítés és a település vezetői katonáskodtak, kiváltságokat szerezve valóságos felső réteggé emelkedtek, nagy részük később katolizált, és beolvadt a magyar nemességbe. Olyan nagynevű családok

²⁷² III. András (Endre) (1265–1301) Magyarország királya 1290 és 1301 között. Apja István herceg, II. Endre király utószülött fia, anyja Morosini Tomasina, egy velencei előkelő család leánya.

²⁷³ Károly Róbert (I. Károly, Caroberto, Anjou Róbert, 1288–1342) Magyarország királya 1301 és 1342 között. 1301-től koronázott volt, de csak az „Anjou párt” részéről kapott elismerést. A történelemtudomány 1308-at, a Károly Róbertet érvényesen királlyá választó országgyűlés évét tekinti uralkodása kezdetének.

kerültek ki később közülük, mint a Hunyadiak, Kendefiek, Majláthok és Jósikák SZÁSZ 1990. [pp. 20–21.].

A XIII. század második felében *Beszterce* és *Fogaras* helyreállítása után visszatért a magyar hatalom a *Kárpátokon* túlra, erősödött a katolikus hatás, megjelentek a ferencesek és megkezdődött *Havaselve* és *Moldva* újjászervezése. Először *Hosszúmezőt [Câmpulung]* építették fel, ahova vlachok tömegei telepedtek, de most már jöttek a *Kárpátokon* belülről, sőt nyugatról is: szászok és magyarok. Jelentős központtá vált *Rima [Râmnicu Vâlcea]*, a *Prahova* és a *Bodza [Buzău]* folyók völgye, itt a már bemutatott *Székelyelve*²⁷⁴ területén alakult meg a székelyek (*Județul Secuiei*) megyéje. *Moldvában* a *Putna*, *Tatros völgye* és *Bákó [Bacău]* fejlődése volt látványos. Ide is nagy számban jöttek a vlachok, *Erdélyből* magyarok, és itt is megjelentek a szászok. *Karácsonykő [Piatra-Neamț]* városát utóbbiak alapították, de kiépült *Szőcsvásár [Suceava]* környéke is. A katonákkal és telepésekkel együtt papok is részt vettek az újrakezdésben. Részben újraéledt a *Milkói püspökség*²⁷⁵ is. Egyre erősebbé és általánosabbá vált a ferencesek tevékenysége²⁷⁶. Robosztus, kőből felépített templomokat emeltek. Legtöbbször ők töltötték be a *Nándorfehérváron*, *Milkóban*, *Bodonyban [Vidin]* a püspöki méltóságokat BARABÁSI 2013. [p. 300.]. VI. Kelemen pápa 1345. október 17-én *Avignonból* levelet intézett *Magyarország* királyához, Anjou Nagy Lajoshoz. A levél sok vlachot említ, akik felvették a katolikus hitet. Ezeket mind *Erdélyben*, mind *Havaselvén* és a *Temesközben* azonosítani lehet. A pápa tudomást szerezve a katolikus térítés eme számottevő eredményéről, ami a ferencesek tevékenységének következménye, két megbízottját küldte a tartományba. Két olasz ferences vitte el a pápa levelét az újonnan áttért nemeseknek és néhány egyszerű

²⁷⁴ A terület nevét csak a román *Săcueni* formában jegyezték le. A *Székelyelve* megnevezést a 'Székelyföldön túli' jelentéstartalom indokolja, de erről korabeli írásos feljegyzés jelenleg nem ismert.

²⁷⁵ Az eredetileg kun püspökség újjászervezése, 1279-től viselte központja, *Milkó* után a *Milkói püspökség* nevet. Az 1230-as évek végéig a püspökség az esztergomi érsek joghatósága alá tartozott, amikor a pápa saját közvetlen hatókörébe vonta, de a püspök továbbra is a magyar egyházszervezet tagja maradt. A tatárjárás alatt 1240-41-ben teljesen elpusztult, a kunok elhagyták, ezért feladatát veszítette. Bedzsak mongoljai pusztították el, miután átkeltek a *Szereten*. A dúlás során 190 szerzetes halt meg. A tatárok között térítő ferences szerzetesek tettek kísérletet először a püspökség újjászervezésére szintén *Milkó* központtal. A következő sikertelen újjászervezési kísérlet Nagy Lajos király nevéhez fűződött 1354-ben. A milkói püspökök ezután – többnyire mint az esztergomi érsek vikáriusai – csak címzetes püspökök voltak. A püspökség 1512-ben szűnt meg véglegesen.

²⁷⁶ A ferencesek a *Kárpátok* déli és keleti részein 1821-ig folytatták tevékenységüket, amikor a pápa egy rendelettel visszavonta őket *Magyarország* és *Erdély* területére a magyar anyanyelvű papsággal együtt. Ekkortól szűnt meg a *Kárpátokon* kívüli magyar nyelvűek számára a szentmisék anyanyelvi hallgatásának lehetősége, ami nagy mértékben rontotta magyarként való megmaradásukat.

embernek is. A címzettek között szerepelt *Havaselve* vajdája, két bihari és egy máramarosi földesúr. A pápa tehát, mint a dokumentumból kiderül, *Havaselvét*, a *Temesközt*, *Bihart* és *Máramarost* célozta meg, és azokhoz az e vidékeken lakó román vezetőkhez fordult, akik nemrég tértek át a katolikus hitre KAT 2012. Mindez azonban már csak a végjáték volt. *Havaselvén* és *Moldvában* a XIV. század közepére elbukott a katolikus hittérítés ügye, a betelepült ortodox vlachok vezetőinek ellenállása végleg *Bizánchoz* kapcsolta e területeket. A magyar királyok mint hűbérurak még a XV. század végéig jelentős hatással voltak a formálódó fejedelemségekre, de aztán levált a két tartomány a Szent Koronáról.

Az Árpád-ház férfiágon történő kihallását követő magyarországi belső zűrzavar növekedése kedvezett a zavarosban halászó vlach vajdáknak. Baszarab²⁷⁷ havaselvi vajda több sikerrel ismételte meg Litovoj lépését. Károly Róbert királynak előbb hosszas háborúskodást kellett folytatnia Kán László lázadó erdélyi vajdával, majd annak a fiaival, végül még a szászokkal is, amíg 1324-ben *Erdélyt* pacifikálva odajutott, hogy az akkor először *Havaselvének* nevezett *Kunország* ügyét rendezze. A király Baszarabot éppen olyan tisztviselőnek tekintette, mint a már levert oligarchákat s feltétlen meghódolást követelt tőle. Litovoj bukása óta azonban a *Kárpátokon* túli viszonyok nagy változáson mentek keresztül. A vajdák hosszú évtizedeken át zavartalanul birtokolhatták a királyi jövedelmeket, ennek nyomán a politikai hatalmat, már-már független uralkodónak érezték magukat. Ez látványos következményekkel is járt, pl. Baszarab mint „egyenrangú fél” adhatta leányát a bolgár trónörökösöz. A külvilág számára a magyar tartományból már vlach állam lett, a tisztviselőből dinasztiaalapító uralkodó. Károly Róbert kezdetben tárgyalások útján próbálta rendezni a felmerült ellentéteket, de az sikertelen maradt, így 1330-ban a király haddal indult *Havaselvére*. Ekkor a vajda már hajlandó lett volna mindent megfogadni, adót és tekintélyes hadikárpótlást fizetni, egyik fiát kezesül adni s a megszállt *Szörénységet* visszabocsátani, de a király a hűtlenségben talált tisztviselőt le akarta váltani. A megindult háborúról a Képes krónika²⁷⁸ részletesen beszámol.

²⁷⁷ Baszarab (Bazarad, Ivanko Bazarad, 1270–1352) havasalföldi vajda 1310–1352 között. A román történetírás I. Baszarab néven őt tekinti a *Havasalföldi Fejedelemség* megalapítójának, ezért Alapító Baszarab (Basarab Întemeietorul) néven emlegetik.

²⁷⁸ A képes krónika (Chronicon Pictum) latin nyelven írt krónika, 1360 körül készült Nagy Lajos budai udvarában, szerzője valószínűleg Kálti Márk.

Baszarab követei a *Szörényi bánság* visszafoglalása után felkeresték a királyt és a vajda nevében hétezer márka ezüstpénzt és rendszeres évi adó fizetését ígérték. Azt is felajánlották, hogy a magyar király *Szörényt* a jövőben békésen birtokolhatja, és az ígéretek biztosítékául felajánlották, hogy a vajda egyik fiát – túszként – Károly Róbert kezére adja. Károly Róbert azonban főemberei tanácsa ellenére nem fogadta el az ajánlatot: „*Ezt mondjátok meg Baszarabnak: Ő az én juhaim pásztora, búvóhelyéről szakállánál fogva fogom előrángatni.*”²⁷⁹ A magyar sereg benyomult *Havaselve*-be, de a hidegre fordult őszi végi (november eleje volt) időben, az erdős, hegyes területen hamarosan utánpótlási zavarok keletkeztek. Baszarab az ősi védekező harcmodort alkalmazva, mindent elpusztított az ellenség előtt, amely így nem tudott döntő csatát kieroszakolni, élelmiszere elfogyott, ezért Károly Róbert fegyverszünetet kötött vele. A vajda kijelentette, hogy engedelmeskedik a királynak és biztosítja a hazafelé vezető utat a magyar sereg számára. A megállapodás ellenére a *Déli-Kárpátok* egy szűk völgyében a *Vöröstoronyi-szoros* közelében, a *Lovista-vidék* területén a vlachok megtámadták a magyar sereget s négy napig tartó szörnyű mészárlásban agyonkövezték. Ez volt a „poszadai csata”, ahonnan a király is alig tudott megmenekülni. A képes krónika írja: „*A király pedig elcserélte címeres fegyverzetét, amit azután Dezső, Dénes fia öltött magára...*”, így Baszarab emberei Hédervári Dezsőt hitték a királynak és őt ölték meg. *Havaselve* s vele a *Szörényi bánság* Kárpátokon túli részének elválása a *Magyar Királyságtól* ezzel gyakorlatilag megtörtént, a kapcsolatok felszámolása, illetőleg újjárendezése azonban még évszázadokig eltartott MAKKAI 1989. [31–32.].

Az 1350-es években Baszarab utódai meghódoltak Nagy Lajos²⁸⁰ királynak. A király a régi állapotot akarta visszaállítani s a vajdát, akárcsak a horvát bánt, vagy még inkább az erdélyi vajdát, kinevezett és elbocsátható tisztviselőjének tekintette. A valóságban azonban nem állt módjában a kinevezési jogot érvényesíteni, mert Baszarab dinasztiájának tagjai zavartalanul követték egymást az uralkodásban s belső okleveleikben a királynak fogadott hűség tág értelmezésével „Isten kegyelméből egyeduralkodó vajdá”-nak címezték magukat. Közvetlen magyar fennhatóságról *Havaselvén* ekkor már szó sem lehetett, a legtöbb,

²⁷⁹ Bellus Ibolya fordítása

²⁸⁰ Nagy Lajos vagy I. Lajos (Anjou Lajos, 1326–1382) *Magyarország* (1342–1382) és *Lengyelország* (1370–1382) királya.

amire a király számíthatott, valamelyes adó megfizetése és a magyar külpolitikához való igazodás volt. A vajdák ezt is sokallták, Lajos király viszont keveselte s balkáni politikájának első szakaszában arra törekedett, hogy tényleges fennhatóságot gyakoroljon a déli határvidéken. Ennek érdekében 1365-ben hadjáratot indított Sracimir bolgár cár és sógora, László (Vlaicu) havaselvi vajda ellen. Győzelme után megelégedett ugyan azzal, hogy *Bodony [Vidin]* környékén *Bolgár bán*ságot szervezzen, s Lászlót meghagyta vajdaságában, de viszonyuk ettől kezdve egyre romlott. László vajda 1368-ban vámszabályzatot adott ki, ezzel is kifejezésre juttatva, hogy *Magyarország* határa szerinte nem az *Al-Dunánál*, hanem a *Kárpátoknál* van. Önálló pénzverésbe is kezdett, de pénzeire a magyar címert verette. A politikai feszültséget fokozta a vallási kérdés kieleződése is. Nagy Lajos balkáni előnyomulásával karöltve haladt a katolikus térítés, különösen miután V. János bizánci császár, a pápa és a magyar király támogatását remélve, elismerte a pápa főségét a keleti egyház felett. A ferencesek bodonyi térítők munkája már sikereket is ért el, de az uniót ellenző keleti papság erőteljes ellenpropagandát fejtett ki, amely *Magyarországon* is olyan visszhangra talált, hogy a királynak el kellett rendelnie a déli határvidék szakadár papjainak őrizetbe vételét. Sracimir és László vajda magyarellenes politikája így összeforrt a balkáni keleti egyház önvédelmével. Amikor *Bodonyban [Vidin]* felkelés tört ki a magyar helyőrség ellen, László a lakosság segítségével elfoglalta a várost és eltúrte, hogy a nép a ferenceseket legyilkolja. Nagy Lajos büntetőexpedíciója nem késett, 1369-ben a magyar csapatok visszavették *Bodonyt* és a *Szörényi bán*ságot, de a *Havaselvén* előnyomuló sereget a vlachok megverték. Nagy Lajos ezután lemondott *Bulgária* és *Havaselve* meghódításáról. Ehelyett új politikai rendszert kezdeményezett: megelégedett Sracimir és László hűségesküjével, végleg átengedve nekik a tényleges kormányzást országaikban. Ugyanakkor akaratlanul is előmozdította a magyar etnikai területek románná válását. A kapcsolatok szorosabbra fűzése céljából Lászlónak hűbértartásokat is adományozott, a *Szörényi bán*ságot és az erdélyi *Omlás* és *Fogaras* uradalmait. A *Magyar Királyság* és a *Havaselvi Vajdaság* viszonya így hűbéri elvek alapján nyert új megfogalmazást. Magyar részről ugyan *Havaselvét* továbbra is *Magyarország* tartozékának tekintették; a középkori oklevelek következetesen „havaselvi részekről” (partes transalpinae) szólnak, akárcsak az „erdélyi részekről” (partes transilvanae). A vajda is a király havaselvi vajdája (voivoda noster

transalpinus), akárcsak az erdélyi vajda (voivoda noster transilvanus), tehát tisztviselő és nem uralkodó – de hallgatólag elismerték Baszarab dinasztiájának örökösödési jogát, mindössze hűségesküt s időnként adót és katonai segítséget követeltek meg a vajdákól MAKKAI 1989. [32–34.].

Hasonlóan alakult a másik román vajdaságnak, *Moldvának* viszonya is a *Magyar Királysághoz*. A *Kárpátok* és a *Nyeszter* közti területen Nagy Lajos autonóm bánóság kialakítását határozta el a tatárok elleni védekezésül. Lajos hadjáratot vezetett 1345-ben, ezt követték a székelyek más hadi vállalkozásai, melyeknek eredménye volt a tatároknak szinte a tengerig való visszahúzódása. Ezek nyomán a tartomány megszervezésével és irányításával Lajos király Dragos máramarosi román kenézt bízta meg 1356-ban. Ezen, a tatárok ellen szervezett magyar határőrvidéken 1359-ben Bogdán máramarosi román vajda lázadt fel, elűzte Dragost, s alapított a király akarata ellenére államot s függetlenségét éppúgy megvédte, mint Bazarab és utódai, de ő is letette a megkövetelt hűségesküt. *Moldvával* kapcsolatban Nagy Lajos célja csak az volt, hogy országát délkelet felől a tatár betörések ellen biztosítsa s az erdélyi kereskedelem al-dunai útvonalait ellenőrizhesse, erre viszont a hűbéri kapcsolat is elegendő volt. Minden további lépés súlyos áldozatokba került volna, melyek nem álltak arányban azzal a haszonnal, amit a román vajdaságok közvetlen magyar fennhatóság alá törése hozhatott volna. A vajdáknak viszont érdekében állott a jó viszonyt a hűbéri elkötelezettséget aránylag csekély áron fenntartani, mert hatalmuk gazdasági alapjának tekintélyes részét az *Erdélyből* az *Al-Duna* felé irányuló kereskedelem vámjövödelmei tették ki s országaikat elsőrendű fontosságú iparcikkekkel is *Erdély* látta el. A politikai szakítás – mint az később is gyakran megtörtént – vámháborúval jár, megszűnik a forgalom, elmaradnak a vámbevételek, mindkét oldalon lefoglalják egymás áruit, sőt a kereskedőket is zaklatják, bebörtönzik. Ezek a zavarok komoly veszteséget okoztak a vajdáknak, ezért igyekeztek még áldozatok árán is kibékülni s mihelyt az érintkezés helyreállt, az első lépés mindig az erdélyi kereskedőkhöz szóló felhívás volt: jöjjenek, biztonságukat és régi kiváltságukat senki sem fogja veszélyeztetni. De nemcsak gazdasági előnyöket, hanem politikai és katonai támogatást is jelentett a magyar hűbérúr jóindulata. Baszarab fia Miklós Sándor (Nicole Alexandru) magyar segítséggel hódította el a tatároktól a *Duna-delta* északi partvidékét – innen a tartomány *Besszarábia* neve – s ugyancsak magyar hadsereg

tisztította meg *Moldvát* a tatároktól, lehetővé téve a vlach kitelepülést, amely Bogdán vajda államalapításának előfeltétele volt MAKKAI 1989. [pp. 35–36.].

Közben a vlach terjeszkedés tovább folyt a *Kárpátokon* belül is. *Máramaros Székelyföld*hez hasonló önkormányzatot kapott, 1380-ban már román származású nemesek ültek a szolgabírói és esküdszékekben. A későbbi évszázadok alatt a földesurak királyi engedéllyel latinus nyelvet beszélő genovaiakat, a „zsinovicokat” telepítették birtokaikra. Ilyen volt a *Hunyad vármegyei Illye*²⁸¹ földesura. 1468-ra ötven kis falut hozott létre ezen a hűbéri birtokon. A *Krassó vármegyei* Rékásy család 1365-ben telepített öt falut, és 1404-ben már tizenhárom birtokolt. E falvak lakosságát a telepítő kenéz vezette, aki földesurának bíró rangján álló jobbágya volt. Minden település pappal és fatemplommal rendelkezett. Nagy Lajos idején már szabályozták, és oklevéllel nemesítették a kenézeket, hasonlóan a szász gerébekhez. A *Hátszeg*en tartott gyűlésen 12 kenéz és 6 pap mellett bírótársként vett részt 6 „közember”, akit a kenézek jobbágyaiknak neveztek. A kenézek nemessége feltételes volt. Addig volt érvényben, amíg a család megfelelt a kenézség követelményeinek. Ha leváltották, elvesztette. A váradi és erdélyi püspökök egyházi nemességet adományoztak a vlach vezetőknek, akiket itt vajdának neveztek. De ez csak néhány falu volt. A kolostori javak, birtokok védelmét mások látták el. Saját településeik voltak, amelyek teljes mértékben székely, vagyis nemesi jogokkal rendelkeztek. De volt egy előnyük – nem kellett a király hívására hadba szállniuk. Ezek később nyelvet váltottak. De sohasem felejtették el nemességüket BARABÁSI 2013. [p. 294.].

A vajdák önnálósulásával, a hűbéri esküvel, illetve a vámhatárok létrejöttével gyakorlatilag államhatárok jöttek létre a *Kárpátok* vonalán. A XIV. század közepétől a két vajdaság már-már államként működött. Ez az átalakulás a vajdaságok vlach és magyar vezető rétege számára kínos választást vetett fel: a király iránti hűséget tartja-e meg, vagy csatlakozik az önállósuló vajdákhoz. Az 1335-ben nagy kísérettel *Magyarország*ra

---

²⁸¹ A *Hunyad vármegyei Illye* magyar neve a hivatalos névmegállapításkor *Marosillye* lett. 1292-ben az Ákos nemzetségbeli Illyei család engedélyt kapott, hogy vlach pásztorokat telepítsen be. 1350-ben vásáros hely volt magyar lakossággal, A XVI. században Bethlen Gábor székelyeket telepített *Szárhegyről Illye* északnyugati részére, amelyet a mai napig *Secui*-nak neveznek. 1640-ben 23 székely családot írtak itt össze, 1697-re csupán hat gazda maradt belőlük. Lakosságának zömét ekkor román zsellérek alkották, akik halászáttal, hajók és kompok készítésével foglalkoztak. A XIX. század közepén majdnem ezren lakták, köztük alig 200 magyarral, ma 1700 lakosából 22 magyar. *Illye* nevű helység Biharban is van.

költöző Bogdán, aki nem azonos *Moldva* „megalapítójá”-val, esete mutatja, hogy az önálló politikára törekvés egy belső vándorlást indított el, amely megintcsak a vlach népelemek terjeszkedését okozta. Bazarab országépítése számos helyi kiskirály letörésével járt, ilyen elégedetlen előkelőség lehetett Bogdán is. A magyarpárti (királypárti) nemeseknek a vajdai hatalom megszilárdulása után vagy meg kellett hajolniuk, vagy Bogdánt kellett követniük az emigráció útján. Így költöztek hosszú, de eredménytelen ellenállás után 1359-ben a *Temesközbe* a Rékási és Dánfi családok ősei, busás jutalmat nyerve Nagy Lajostól áldozataikért. A század folyamán még a moldvai és a bodonyi válság okozott hasonló zavarokat. Bogdán vajda elszakadásával sem a máramarosi, sem a moldvai vlachok nem értettek mind egyet. Gyulafalvi Gyulát például Bogdán vajda unokaöccse kiűzte máramarosi birtokaiból, mert nem akart hozzájuk csatlakozni, később azonban még Bogdán rokonai közül is többen meg gondolták magukat s visszatértek a király hűségére. Gyulafalvi Dragos, apja nyomdokain haladva, vezető szerepet vitt a Bogdán ellen indított hadjáratban, s 1360-ban, a Rónai, Váraljai és bizonyára még több más máramarosi vlach család tagjaival együtt nemességet nyert érdemeiért. *Moldvában* viszont Szász (Sas) vajda (talán a határőrvidék vezető királyi tisztviselője) és fiai folytattak évekig makacs ellenállást Bogdán ellen, míg végül 1365-ben fel kellett adniuk a küzdelmet. A testvérek közül Balk, Drág, Dragomir és János *Magyarországra*, István *Lengyelországba* költözött s nyomukban mindenütt román nyelvű bevándorlók rajai jelentek meg. Nagy Lajos kitüntetésekkel és óriási birtokadományokkal halmozta el kipróbált híveit; Drág leszármazói, a Drágfiak a század végén már a leggazdagabb magyarországi főnemesi családok közé tartoztak. Ugyanakkor, mikor a *Karánsebes* vidéki román kenézek végigharcolták László (Vlaicu) ellen a király hadjáratát, távolabb a határtól, Belinci Neacșu fiai hűtlenség gyanújába keveredtek s ha ők tisztázták is magukat, néhány év múlva a *Hátszeg-vidéki* Ketedi Kend kenéz akasztófán végezte a havaselvi vajdával való cimborálásért. Fiai *Havaselvére* menekültek s onnan izgattak a király ellen. Velük tartott a temesközi Lehácsfi László is, akinek elkobozott birtokait viszont egy másik vlach, Rajk, éppen a László (Vlaicu) elleni harcban szerzett érdemeiért kapta meg. Közben *Havaselvén* sem volt nyugalom, 1374-ben a határmenti *Lovista-vidékért* [*Lovișteea*] Stoica bojár és három társa, László (Vlaicu) belső emberei a királyhoz szöktek, s a törökkel való szövetkezéssel vádolták urukat. A király azonban

nem fogadta őket azonnal, előbb levélben felvilágosítást kért róluk a havaselvi bonyolult viszonyokkal ismerős Himfi Benedek temesi ispántól, mert török kémeket sejtett bennük is. Ez az első ismert eset, mikor a magyar-román viszony alakulásába a félelmetes harmadik, a török beleszól MAKKAI 1989. [pp. 37–38.].

Havaselvén a román államalakulás folyamata olyan korszakban játszódott le, amikor a *Magyar Királyság*, belső erőtlensége miatt az eseményekbe nem tudott beavatkozni, az itteni magyarok tehát akarva-nemakarva beilleszkedtek az új rendszerbe. A tatárjárás után *Havaselvén* a magyarság erősen megfogyott, régi települési tömbjei fellazultak, s jelentékenyebb számban csak a városkákban és a bányavidékeken, politikailag súlytalanabb helyzetben maradtak fenn. *Moldvában* viszont nagyszámú szkíta-hun örökös magyar nyelvű parasztság élt a XIV. század közepén, jórészt magyar földesurak birtokain. Bogdán államalapító vállalkozása aligha kelthetett rokonszenvet a moldvai magyarság körében, hiszen nem helyi megmozdulás, hanem kívülről jövő hódítás volt, s még a moldvai románoknál is ellenállással találkozott. Ezt nemcsak Szász vajda és fiainak esetéből tudjuk, hanem mindenekelőtt abból, hogy a helyi lakosság vezetői, a kenézek a század végén már mint földesúri közegek tűntek fel az oklevelekben, míg *Havaselvén* belőlük alakult ki a szabad kishirtokosság. Innen tudjuk, hogy Bogdán kísérete hódítóként telepedett meg *Moldvában* s fennhatósága alá vetette a helyi lakosságot. Valószínűleg ez az oka annak, hogy igen sok moldvai magyar falunak már a középkorban román földesura volt. Azok a falvak, ahol magyar a földesúr, éppen az ország déli részein találhatóak, ahova legkésőbb terjedt ki a vajda uralma, abban az időben, amikor már Bogdán és utódai elismerték a királytól való függésüket. A XV. század eleji oklevelekben még szép számmal találkozunk ezekkel a dél-moldvai magyar földesurakkal, mint pl. Forró Miklóssal (a ma is csángó lakosságú *Forrófalva* névadója) vagy Gelebi Miklóssal, *Gorzafalva* és más öt magyar falu birtokosával. Ez utóbbinak fia, Domokos, az ország főméltóságai közé emelkedett, a vajda asztalnoka (stolnic) volt. Ő még őrizte a család magyar hagyományait, amint azt a nyugati keresztény kultúrkörre valló keresztnév mutatja, de a harmadik nemzedék már beolvadt a román környezetbe: Tódor és Stecko bojárok a keleti egyházban szokásos neveket viseltek. A XV. század elején gyakori volt ez a felemás jelenség: magyar eredetre valló családnév és román keresztnév (Ravasz Litovoj, Veres Oana, Veres Szaniszló, Birovics

Koszta, Hasznos Dragomir stb.), jelölve annak, hogy a magyar eredetű bojárok ekkor már az asszimiláció útján voltak. Az elégedetlen előkelők emigrációs mozgalma ugyan ezután sem apadt el teljesen, de a román államiság feladására, a magyar király közvetlen fennhatóságának helyreállítására a vajdaságokban már senki sem gondolt, s maguk a királyok is lemondtak róla. Az élet határokra innen és túl megtalálta a maga új medrét. Ha volt azután is magyar párt *Havaselvén* és *Moldvában*, az nem szeparatizmust, hanem külpolitikai orientációt jelentett, amint ahogy alig ismerünk olyan mozgalmat a középkori magyarországi románság körében, amely a királyság területéből kívánt volna valamely részt a vajdaságokhoz szakasztani MAKKAI 1989. [pp. 38–39.].

A vlach népesség a hegyvidékeken folytatott pásztorkodással észak felé tovább terjeszkedett. Elérte az *Északkeleti-Kárpátokba*, ahol a hamar felolvadt az ide betelepülő szláv népesség körében. Erről a betelepülésről a legkorábbi források a XIV. századból valók. A magyarországi vlach települések léte szorosan kötődött a vlach joghoz. Ez szabályozta a vlachok és azon földek tulajdonosai közötti viszonyokat, amelyeken éltek és/vagy tevékenykedtek. A legrégebbi erre vonatkozó dokumentumok a XIV. századból maradtak fenn, de nincsenek adatok a vlach jog eredetéről. Annyi ismeretes, hogy mindenütt alkalmazták, ahol vlachok éltek, és régióktól függően eltérő elemei is voltak, de mindenütt három fő elem jellemezte²⁸². E szerint a vlachoknak joguk volt szabadon mozogni és fegyvert viselni, néhol vadászni is. Nem voltak kötelesek, vagy csak minimális mértékben, a föld tulajdonosának robotolni. Az állattartás termékeivel vagy pénzzel adóztak neki. Országoktól függő formákban katonai kötelezettségeik voltak. Egy vlach jogra vonatkozó dokumentum 1474-ben a felvidéki *Rózsahegyen* [*Ružomberok*] keletkezett, Mátyás király pecsétjével ellátott okirat. Ebben egy vlach küldöttség kérésére a király megerősítette a vlachok hagyományos jogait, de ugyanakkor kötelezettségeit is. Ezek szerint anyagiakon kívül, azzal is tartoztak, hogy, mivel fegyvert viselhettek, védjék az utakat a rablóktól, utasoknak biztosítsanak fegyveres védelmet annak a nemesnek a parancsára, aki birtokán éltek, és szükség esetén harcosokként álljanak rendelkezésére

²⁸² forrás: Ilona Czamańska: The Vlachs – several research problems (A vlachok – néhány kutatási kérdés). *Balkanica Posnaniensia. Acta et studia*. 22. kötet. 1. sz. 2015. [pp. 7–16.]

annyi napra, amennyire megkövetelte²⁸³. A vlach jog alapja lett a hegyi települések létrehozásának általában, etnikumtól függetlenül, majd a határokat védő nemcsak hegyi katonai településekének is. Már a *Balkánon* létrejött a vlachoknál a kenézség intézménye, és a vlach jog értelmében a vlach településeket kenézek vezették. A település lakói termékekkel tartoztak nekik, és a kenézségi jog osztható, eladható és örökölhető volt. *Galíciában* kedvező anyagi helyzetük és tudásuk képessé tette őket új települések szervezésére, de azt is elérték például, hogy helyi ortodox templomokban családjaik egyes tagjaiból papok legyenek.

A XIV. század közepén az egykori szkíta-hun-székely lakosságú, majd a rokon besenyő és kun népességű *Havasalföld* javarészt román nyelvű népességgel települt be. A betelepedést nagyban segítette a megmaradt magyarok asszimilációja és az ortodoxia előretörése. Az újlatinok előtti őslakosság egy része a tatárjárás előtt katolizált, de a vajdák hatalmával a katolicizmus már negatívumként jelent meg a környező többségi ortodox román nyelvűek körében, ami nagy mértékben előmozdította a románságba való beolvadást és a pápai hit bizáncira cserélést. *Moldvában* ezek a folyamatok a XIV. században még nem következtek be. A román nyelvű népesség *Máramaros* és a *Fekete-tenger* irányából ugyan folyamatosan egyre nagyobb területeket hódított el, de a szkíta-hun leszármazó kunok és magyarok jelentősen erősödtek a *Kárpátokon* belülről jövő székely kitelepedéssel, illetve Nagy Lajos előretolt magyar katonai örseinek családjaival. *Moldvában* a birtokos nemesség, a bojárság körében is jelentős számban volt még magyar nyelvű a XIV. században. Ugyanakkor ezek asszimilációja már megindult, de katolikus hitük, nagyobb számuk révén stabilan megmaradt. Ily módon *Moldva* magyarsága a XIV. században még jelentős erőt képviselt, a magyar és a román nyelvű népesség arányára nincs adatunk, de a későbbi századokban történt leírások nyomán mondhatjuk, hogy a katolikus magyar népelem nagy tömbökben volt jelen a *Kárpátok* és *Nyeszter* közötti területen. A román etnikai előretörés és vele párhuzamosan a magyar népelem folyamatos területi szűkülése a *Kárpátoktól* keletre a XIV. század elejére idézte elő a népi arányok megfordulását. A korábban kun és részben besenyő népességű *Kunország (Kumánia)* birtokos népeségének

²⁸³ Diaconescu, Marius. Census Valachorum in mid-16th century upper Hungary (Census Valachorum a Felvidéken, a 16. század közepén). *Balcanica Posnaniensia. Acta et studia.* 22. kötet. 1. sz. 2015. [pp. 17–28.]

anyanyelve még a XV. század folyamán is részben magyar maradt, vallásuk római katolikus volt. A XV. század közepéig a moldvai fejedelmi családok is római katolikusok voltak, csak ezután tértek át a bizánci rítusra, lettek ortodox keresztények. Nagy Istvánt (Ștefan cel Mare) 1457-ben történt trónra lépésekor már a kijevei metropolita kente fel, ő volt az első ortodox vajda. P. Gegő Elek²⁸⁴ 1836-ban a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából járt Moldvában, az ottani magyarság állapotának feltérképezése végett. 1838-ban megjelent leírásában²⁸⁵ a csángók jelentős részét a kunok leszármazottjának adja meg: „Moldvának még ma is azon vidékeit, mellyeken a' kun maradványok chángó-magyar név alatt léteznek, az oláhok Comanianak nevezik” s megjegyzi, hogy „saját tapasztalásom után... ..az utóbbi korban bevándorlott magyarok a' chángókkal nem vegyültek össze , hanem jelenleg is külön gyarmatokat képeznek.” P.GEGŐ 1838. [pp.68–69.]. Utóbbira vonatkozólag összefüggést mutatnak a személynevek is: „Kun, 's a' többi magyaroktól különzött osztályra mutatnak a régi bojár levelekben előforduló vezetécknevek is: Armoncus, Hideg, Szarka, Róka, Sánta, Kormos, Csalán, Sipos, Kancsal, Kádár, Güze, Agaras 's effélék; midőn ellenben a' későbbi székely magyar telepek' vezetécknevei többnyire keresztnevekből vétettek; például: István-József, Gergely-János, 'stb.” P.GEGŐ 1838. [p.68.]. Szintén P. Gegő írja: „Mindenek felett törzsökös kun származást igazol az, hogy a' chángó magyar helységek közül némelyek (u. m. Bákó, Klézse) még ma is örökös joggal birják ingatlan javaikat, a' többi magyar és moldván alattvalók – kivéven egykét falút, mellyeket hihetőleg hajdan kunok laktak, de idővel megoláhosodtak – sehol sem.... ..Mindezekből szembetűnő, hogy Moldva' magyar nevü lakosinak egyik ámbár kisebb (15,000) része kun maradvány; 's tévednek... ..mindazok, kik egész bizonyossággal a' moldvai magyar telepeket székely eredetűeknek mondták lenni.” P.GEGŐ 1838. [p.68.].

²⁸⁴ Pater Gegő Elek (1805–1844): ferences szerzetes, néprajzzal és történelemmel foglalkozott, neves szónok volt. 1838-ban Csíkban magyar nyelvi szóanyagot gyűjtött, amely Tájszótár c. munkájába került bele. Az Akadémia megbízásából tett utazást Csángóföldön.

²⁸⁵ P. Gegő Elek: A' moldvai magyar telepekről, A Magyar Tudományos Akadémia elébe terjesztve, Buda 1838.

9. ÖSSZEKEVERT TÖRTÉNELEM

Egy nemzet alapvető ismérvei a közös nyelv, egy tér, a teret alkotó tájak fizikai betöltése, valamint az összetartozást jelentősen erősítő történelem, vagyis a közös emlékezet. Ezt a hármast erősítik a belőlük fakadó hagyományok és sok nemzet esetében a közös hit, az összetartó vallás. Ezen együttes alapokon nyugszik a nemzeti jelleg fogalma, amelyhez a modern korban, a XIX. század közepétől hozzáadódott minden nemzet esetében a küldetéstudat, amely tovább erősítette az összetartozást.

Mindezen jellemzők a keleti latinok, a románság körében is jelen vannak. A romantika korában vetődött fel és munkálták ki azokat az elméleteket, amelyek a románok eredetével foglalkoznak, és amelyek a *Dunától a Kárpátokig*, keleten pedig a *Nyeszterig* terjedő területen való folyamatos keleti latin jelenlétet és fejlődést magyarázzák. Történelme folyamán, a XIX. század közepéig, a románság folyamatos állami megosztottságban élése eredményezte, hogy ez a nép a történelmet a történelmi joggal összekapcsoló szellemi magatartással szemléli, így a folyamatosan államiságot felmutatni tudó népekkel szemben a románok történelme összekeveredik a románok jogának történelmével. Ez az emlékezet több mint emlékezés, a romantika korától egyre inkább cselekvéssé vált, és azáltal, hogy a keleti latinokat a XIX. században színre lépő román nyelvű értelmiség globálisan szemléli, az ennek való megfelelésre törekvés komolyan torzította a történelem szemléletét. A román történetírást az 1830-as évektől mind a mai napig a nemzeti romantika hatja át, függetlenül a vizsgálódás alapját adó tudományosság érté-kétől DURANDIN 1998. [pp. 28-29.].

A romantikus mitoszokra épülő történeti alapokat elsőként Inocențiu Micu-Klein²⁸⁶ fogalmazta meg. Ő vetette fel a román nép római

²⁸⁶ Inocențiu Micu-Klein (eredeti neve Ion Micu, Kis János, 1692-1768) román anyanyelvű görögkatolikus püspök. Erdélyben a *Királyföldön*, *Códban* született, *Nagyszebenben* és *Kolozsvárott* a jezsuitáknál tanult. 1729-ben lett *Fogarasföld* és *Gyulafehérvár* püspöke. 1729-ben bárói rangot kapott ekkor megváltoztatta nevét Klein-ra (a román Micu, jelentése 'kicsi') és tagja lett az erdélyi országgyűlésnek. 1729-ben a máriapócsi templomban,

származását. A kezdetben kiforratlan elveket az „erdélyi triász”, három – Bécsben és Rómában tanult görög-katolikus pap – Samuil Micu-Klein²⁸⁷, Gheorghe Șincai²⁸⁸ és Petru Maior²⁸⁹ tökéletesítette tovább. Petru Maior tollából 1812-ben Budán jelent meg „A románok eredetének története Dáciában” (Istoria pentru începutul românilor în Dacia) című munka. Azonban az „erdélyi triász” csak az „előfutár” volt. A nagy fordulat az 1830 és 1850 közötti években következett be. Megjelentek a románság történetével foglalkozó gondolkodók: Mihail Kogălniceanu²⁹⁰, Nicolae Bălcescu²⁹¹, Alexandru Papiu-Ilarian²⁹², Timotei Cipariu²⁹³, Cezar Bolliac²⁹⁴, Bogdan Hasdeu²⁹⁵ és még sokan mások. Írásaik, kutatásaik óriási erővel hatottak a formálódó román nyelvű értelmiségre. Munkájuk révén alakult ki a regélős történeti műfaj, a feltevésekre épített történetírás, amelyet a modern román történettudomány azóta is követ.

A román történetírásnak a románság eredetét, származását, a történeti térben való fejlődését különböző szempontok és tényezők több szakaszaként lehet jellemezni. A XIX. században és a XX. század elején, amikor a nemzeti pezség az összes románok által lakott területre

---

felszentelték papnak, csatlakozott a Szent Bazil-rendi szerzetesekhez és felvette az Inocențiu nevet. Élete során a *Habsburg Birodalomban* élő románok egyenjogúságáért harcolt, ezáltal kivívta az erdélyi rendek valamint Mária Terézia császárnő haragját, így 1744-től száműzetésbe kényszerült Rómába. 1751-ben a *Szentszék* nyomására lemondott püspöki tisztségéről.

²⁸⁷ Samuil Micu-Klein (Klein Sámuel, 1745–1806) román történész, nyelvész, teológus, filozófus, az erdélyi iskola tagja, Inocențiu Micu-Klein fia.

²⁸⁸ Gheorghe Șincai (Sinkay György, 1754–1816) történész, nyelvész, fordító, költő, az erdélyi iskola képviselője. 1794-től 1800-ig a Wass család nevelőként tevékenykedett Cegén.

²⁸⁹ Petru Maior (Major Péter, 1760–1821) görögkatolikus pap, író, történész, nyelvész, az erdélyi iskola tagja.

²⁹⁰ Mihail Kogălniceanu (1817–1891) történész, író, újságíró, politikus. Fontos szerepet játszott az 1848-as forradalomban, majd a Havasalföldi Fejedelemség és a Moldvai Fejedelemség egyesítésében. 1863 és 1865 között az egyesült fejedelemségek miniszterelnöke volt. 1868-ban a Román Akadémia tagja lett, 1876–1878 között külügyminiszter volt, és 1878-ban ő kiáltotta ki a Román Királyság függetlenségét az orosz–török háború lezárásával, melyet 1878-ban a berlini szerződésben ismertek el.

²⁹¹ Nicolae Bălcescu (1819–1852) történész és író, az 1848-as havasalföldi romániai forradalom egyik vezetője.

²⁹² Alexandru Papiu-Ilarian (1827–1877) ügyvéd, történész, az 1848–49-es magyar szabadságharc ellen harcoló román csapatok egyik vezetője volt. Avram Iancu és Ioan Axente Sever vezetőtársaként több tízezernyi magyar polgári lakos meggyilkolására adott parancsot. Az 1850-es évektől politikai pályára lépett, 1863-tól igazságügy miniszter volt a Kogălniceanu-kormányban. 1867 után tudósi pályára tért, tagja lett a Román Akadémiának, felkarolta és hirdetője lett a románok rómaiakig visszavezetett történetnézelméletének.

²⁹³ Timotei Cipariu (1805–1887) nyelvész, filológus. Az ún. latinista iskola vezéregyénisége. Elsőként írta le a román nyelv kialakulásának alapvető hangtörvényeit. Petru Maior nyomán úgy vélte, hogy a modern nyelvek közül a román nyelv hasonlít legjobban a vulgáris latinra. Az erdélyi iskola kezdeményei után ő volt a latin betűk úttörője a román kultúrában. 1835-ben ő adta ki az első latin betűs egyházi könyvet, és mint a balázsfalvi nyomda tulajdonosa elérte, hogy az erdélyi görögkatolikus egyház a többi román egyháznál jóval hamarabb áttért az új írásrendszerre.

²⁹⁴ Cezar Bolliac (1813–1881) havasalföldi, majd román radikális politikus, régész, újságíró, költő.

²⁹⁵ Bogdan Petriceicu Hasdeu (1838–1907) román író, filozófus, történész.

kiterjedt, számos elmélet jelent meg a románok származásáról, főképpen a kárpáti-dunai-nyeszteri térségen belüli kontinuitásáról. A román fejedelemségek (*Moldva* és *Havasalföld*) tudósai, de az erdélyi értelmiség jelentős része is azon dolgozott, hogy egész Európát meggyőzze a románok egységhez és szabadsághoz való jogáról. E cél eléréséhez minden követ megmozgattak, bevetve a kor divatjaként megjelenő áltudományos és mítikus tényezőket, egyben összekeverve a realitást a vágyakkal a tudományosságot a románság vágyott jogaival. A Habsburgok kormányozta Erdélyben a XVIII. század végén létrejött egy román politikai-társadalmi egyenjogúságot követelő mozgalom, amelyet „Erdélyi Iskola” néven ismerünk. Ehhez elsősorban a román származású erdélyi értelmiségiek és egyházi személyek csatlakoztak. Az Erdélyi Iskolának különleges jelentősége volt az erdélyi románok szellemi és politikai egyenjogúságának kivívásában, mert az addigra *Kelet-Magyarországon* (*Erdély, Részek, Máramaros, Temesköz*) etnikailag többségbe került románság az erdélyi magyar, székely és szász nemzet mellett, negyedik rendként való elismeréséért küzdött. A küzdelem mintegy „mellékterméke” volt, hogy az Erdélyi Iskolának sikerült bevezetnie a román nyelv latin betűs írásmódját is a cirill helyett. Ez már egy „ugrás” volt a latinitás felé. Annak érdekében, hogy az erdélyi románok eredetét és régiségét minél tömörebben és nyilvánvalóbban mutassák be, az Erdélyi Iskola képviselői megfogalmazták a román nép tiszta latinitását. Ez lett a román történetírás egyik irányzata, amely nemcsak Erdélyben nyilvánult meg, hanem a román fejedelemségekben is teret nyert. A neves román történész Lucian Boia a „Történelem és mítosz a román tudatban” (*Istorie și mit în conștiința românească*) című könyvében írja: *„Az Erdélyi Iskola számára a római eredetre és amennyire lehetséges egy bármilyen idegen beavatkozás nélküli római eredetre utalás fontosabb volt, mint a fejedelemségekben tevékenykedő előfutárok számára. A magyar vezető elit által egyértelműen alsóbbrendű helyzetben tartott erdélyi románok az egyenjogúságáért folytatott küzdelmükben fegyverként használták a származást. A világ urainak²⁹⁶ utódaiként, akiknek nyelve még mindig hivatalos nyelv volt Magyarországon és Erdélyben, a románok nem fogadhatták el a végtelenségig egy olyan nép felsőbbrendűségét, amely a kor normái szerint, vagyis 'faji' és 'származási' szempontból alsóbbrendűbbek*

²⁹⁶ A világ urai, vagyis a rómaiak (F.I. bejegyzése)

voltak náluk.” Ennek a szellemnek a következtében alakult ki a román történet szemléletben a latinizmus, amelynek lényege, hogy minél egyértelműbbé tegyék a tiszta latin származást, „kiirtották” a dákokat. Vagyis azt állították, hogy a dákokat a római légiók kiirtották. „*Mivel nem tudtak elmenekülni a rómaiak elől, egy részük megölte magát*”, írta elmélete alátámasztásaként Petru Maior a „Románok dáciai kezdeteinek történelme” (Istoria pentru începutul românilor în Dachia) című, 1812-ben megjelent könyvében. Annak érdekében, hogy minél meggyőzőbb legyen, Maior odáig is elment, hogy a rómaiak, a „ragyogó” vérükkel semmiképpen sem mehettek bele abba, hogy olyan „*barbárokkal házasodjanak össze, mint amilyenek a dák fehérnépek voltak*”. Maior, de az Erdélyi Iskola más képviselői is Eutropius csonkolt idézeteit használták fel, aki arról írt, hogy *Daciából* elfogytak a férfiak. Később ez a Maior-féle elmélet már kétségessé vált a történészek körében. Titu Maiorescu²⁹⁷, különben, a *Kritikák (Critice)* című művében vitatta a tiszta latinizmus elméletét: „*Petru Maior 1812-ben, hogy ne kelljen megemlítenie Şincai mindenféle kritika nélküli idézet-összeollózását, megírja a románok dáciai kezdeti korszakáról szóló történelmét. Azon igyekezetében, hogy bebizonyítsa, mi a rómaiak romlatlan utódai vagyunk, Maior a negyedik paragrafusban azt állítja, hogy a rómaiak teljesen kiirtották a dákokat, így nem történt semmilyen keveredés e két nép között. Történészünk ahhoz, hogy bebizonyítsa egy ennyire természetellenes hipotézist, Eutropius egyik kétséges passzusára és Julianus egyik passzusára támaszkodik, melyeket egészséges elmével elfogadhatatlan módon értelmez és így aztán rómaiságunk történelmi bizonyítása egy történelemhamisítással kezdődik*”, írta Titu Maiorescu. Ezek a latinista elméletek, melyek szerint a románok a *Daciában* letelepedett rómaiak közvetlen leszármazottai lennének, korábban már Dimitrie Cantemirnél és Constantin Cantacuzinonál is megjelentek ZAMFIRACHE 2016.

A dákok „kiirtásának” elméletét Mihail Kogălniceanu fejtette ki részletesen 1837-ben. Ekkor, lelkes húsz évesként jelentette meg *Berlinben* a „Havaselve, Moldova és a dél-dunai vlachok története” (Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des valaques transdanubiens) c. munkáját. Kogălniceanu sebtében több könyvben vetette papírra az

²⁹⁷ Titu Liviu Maiorescu (1840–1917) esztéta, irodalomkritikus, műfordító, politikus. Őt tartják a román filozófia valódi atyjának, ugyanis ő volt az első szigorú értelemben vett filozófus, aki ilyen irányú felsőfokú szakképzettséggel rendelkezett. Ioan Maiorescu nyelvész és történész fia.

összegzett autochton (helyben maradó) latinság elméletét. Írásában merített a krónikaírók műveiből, felhasználta közvetlen elődei, az Erdélyben dolgozó szász Johann Christian von Engel²⁹⁸ és a szintén erdélyi, de román Petru Maior munkáit, és felvetett egy tézist, amely a modern korban és a jelenkorban is a román történelem építményének alapja maradt. Az első könyv a dák alapokat tárja elénk: *„A Jézus Krisztus utáni első században volt egy igen hatalmas állam, egy állam, amely barbár léteire is megremegtette a civilizált Rómát – igen, egy független állam létezett azokon a tájakon, ahol ma Erdély, Havaselve, a Temesi bánóság és Moldova terül el. Ez az állam Dácia volt, amely a Tiszától és a Kárpátoktól terjedt a Dunáig, a Nyeszterig és a Fekete-tengerig. Az országot a dákok lakták, a legharcosabb, a legbátrabb, a legfüggetlenebb népe annak a kornak, amelyben Róma Augustus rabszolgája volt. Az Óxos vidékén elterülő Josebas vagy Margiané perzsa tartományból származtak. E tartomány lakóit derbiszeknek és daeszoknak hívták, és ugyanezt a nevet viselték a dákok is. Hősiesek, igazságosak, józanok, életerősek voltak. Inkább a halált választották, mintsem az idegen elnyomást, és igencsak különböztek a mai kor moldovai és vlach népétől...”* „...Miután a 101 és 105 között dúló háborúban szembekerül egy-mással Traianus császár és a dák Decebal, és az utóbbi a vereség után végez magával, a rómaiak meghódítják a dákokat.” Kogălniceanu három információt nyújt Decebal Daciájáról: a királyi hatalom abszolút volt; a dákok hittek a lélek halhatatlanságában; törvényhozójuk pedig Zalmoxis volt – neki köszönhetően sajátították el a dákok Püthagorasz tanait. Ugyanakkor írásában elismeri, hogy *„a dák nyelvről nagyon keveset tudunk; feltételezhető azonban, hogy szarmata szavakkal elegyített trák dialektus volt.”* A második könyvben, a dákok után, már a római korszak folytatódik: *„Amikor Aurelianus császár 270-ben azt látta, hogy Dacia nagy része a barbárok kezén van, letett róla, hogy az országot megtartsa a Római Birodalmon belül. Átköltöztette tehát a korszak légiót és az ott élő telepesek egy részét a Duna túlsó partjára, és letelepítette őket Moesiába, amelyet Dacia Aurelianának nevezett el.”* Majd így folytatja Kogălniceanu: *„Könnyen belátható, hogy a több mint kétszáz év óta Daciában élő rómaiak zöme ekkor nem hagyta el az országot.”* Itt a román történetírás másik nagy „megoldása”: a problémás időszakokat,

²⁹⁸ Johann Christian von Engel (Engely János Keresztély, 1770–1814) szász történétíró, erdélyi udvari kancelláriai fogalmazó. A Felvidéken, Lőcsén született.

amelyekben a fennmaradt leírások és a régészeti leletek egyértelműen román nélküliséget mutatnak, egyszerűen átugorja. 270-ben a rómaiak kiürítették *Dáciát*. Ezt Kogălniceanu figyelmen kívül hagyja. A harmadik könyv, amely a VII-tól a XIV. századig terjedő korszakot öleli fel, folytatja a problematikus időszakok átugrásának módszerét. A bolgárokat 678 és 683 között jeleníti meg; ezek a *Volga* partjáról érkezve feldőlnek a keleti császárság tartományait; majd egyesülnek *Bizánc* ellen a *Dáciában* élő rómaiakkal. Kogălniceanu fájjalja, hogy a románok helyét a bolgár birodalmak és Bizánc ellen vívott háborúik történetében nem domborítják ki kellőképpen: összetévesztettek két nemzetet, és egyetlen néppé gyúrták őket. A szerző önkényes kronológiája a betörések hullámaiba veszejt a *Pannóniában* 896 és 900 között betelepedett magyarokat. Ami pedig azon betöréseket illeti, amelyek a VI. században a balkáni országok elszlávosításával jártak, ezekről alig tesz említést. Szerinte e zaklatott századok mérlege egyértelmű: a római-dák ellenállás diadalával van dolgunk. „A rómaiak, akik hős hadvezéreik irányításával számos barbár nemzetet legyőztek, *Dáciában* is követték a maguk elvét: Ahol a római győzött, ott meg is telepszik. Földműveléssel foglalkoztak, és *Dáciában* egyedül ők művelték a földet, hiszen a barbárok hozzá sem nyúltak az ekéhez. Később azonban, amikor vándoréletre kényszerültek a hegyek között, állattenyésztéssel is kezdtek foglalkozni; ekkortól nevezték őket *ciobani-nak*, azaz pásztoroknak. A barbároktól irtóztak, ezt a gyűlöletet őseik ösztöne sugallta. Ezért nem hatottak rájuk sem a gótok, sem a gepidák, sem a hunok, csak a keresztény hitű bolgároktól vettek át néhány szokást. A római nyelv szükségképpen magába szívta a barbár nyelvjárások bizonyos szavait, de soha nem keveredett e nyelvekkel. A *vlachok* aggályos pontossággal tartották magukat őseik szokásaihoz, és nem vegyítették azokat a nomád népek szokásaival.” A konzerváló ösztön Kogălniceanunál az ősi eredet megőrzésének reflexeként jelentkezik: „A rómaiak soha nem voltak hajlandók más nemzetbeli nővel házasodni. Iszonyodtak az ilyen házasságoktól, és ez az ellenszenv napjainkig él. Soha moldovai vagy *vlach* paraszt nem venne el magyar, lengyel vagy bármilyen más idegen nőt.” Kogălniceanu regejavallata töredékes. A szöveget elvégre fiatal ember írta, akinek sietős volt a dolga. Merített a krónikaírók műveiből, felhasználta közvetlen elődei, az erdélyi Engel és Maior munkáit, és felvetett egy tézist, amely a modern korban és a jelenkorban is a román történelem építményének alapja maradt DURANDIN 1998. [pp. 30–32.]

A latinista áramlat része volt a román nyelv megreformálása. Létrehoztak egy román szótárat, amely kiiktatott a nyelvből minden nem latin szót. Ez az 1871 és 1876 között megjelent román szótár August Treboniu Laurian kezdeményezése volt. *„A Laurian által újra kidolgozott nyelv, a (kiiktatásuk céljából szójegyzetbe foglalt) nem-latin elemektől történt megtisztítása és egy etimológiai helyesírási rendszer elfogadása után, már csak nagyon nagyvonalakban hasonlít a valódi román nyelvre. (...) Egy mesterséges nyelv létrehozásának kísérleti megdöbbenést váltott ki és végleg hiteltelenné tette a latinista iskolát”,* írta Lucian Boia a fentebb említett művében. Titu Maiorescu már a XIX. században jelezte és bírálta a latinisták azon kísérletét, hogy a tiszta latinitás bizonyítását kergetve még az etimológiát is meghamisítják. *„Ezekben a termékekben nem önmagukban a tévességük okoz meglepetést és szomorúságot, hiszen ezt a kor körülményei magyarázzák és időnként indokolják is, hanem az azokkal kapcsolatos mai véleményünk helytelensége, az dicséret és hiányos ismeret, mellyel a román értelmiségiek igazi tudományos tettekként tekintenek rájuk, az a vakság, melytől nem látjuk, hogy a román nemzet felépítése nem történhet olyan alapra, melynek közepén a hazugság nyugszik”,* írta Maiorescu a „Mai iránnyal szemben a román kultúrában” (În contra direcției de astăzi în cultura română) című művében ZAMFIRACHE 2016.

A latinista áramlat kifulladásával a dákok újra megjelentek a modern román történelem színpadán, ezúttal hivatásos történészek kritikai írásai révén. Bogdan Petriceicu Hașdeu 1860-ban tette közzé *„Kivesztek a dákok?”* (Pierit-au dacii?) című cikkét, ezzel bevezetve a dák barbarizmust az addig latinizmus által uralt román kultúrába. Erőfeszítéséhez Cezar Bolliac is csatlakozott. A „tisztá” római irányzatot a XX. század elejétől a dák vonal vette át. A dákok a világegyetem titokzatos középpontjává és a román nép egyedüli vitathatatlan felmenőivé váltak. Lucian Boia írta a „Történelem és mítosz a román tudatban” című művében: *„Az autochtonista nacionalizmus visszatért a faj tisztaságához, a korai nacionalisták mintájára, csakhogy ezúttal ez a tisztaság dák lett, nem latin.”* A ma is „működő” „dákok vonal” Teohari Antonescu²⁹⁹ munkásságaként jelent meg, aki a XIX. század végén tette közzé a „Dácia, az árja népek eredeti hazája” (Dacia, patria primitivă a popoarelor ariene)

²⁹⁹ Teohari Antonescu (1866–1910) román régész, történész. 1894-től Moldvában, Jászvásáron dolgozott, a román őstörténelem és földrajz területén alkotott.

című dolgozatát. Antonescu *Daciát* az árjak civilizációs tényezőjének hazájává, *Európa* egyfajta bölcsőjévé változtatta. Ezt a történelmi közeg mosollyal fogadta, de Nicolae Densușianu³⁰⁰ volt az, akinek sikerült egy történelmi igazságként bemutatott valóságos dák mitológiát létrehozni. Ő dolgozta ki a prehisztorikus *Dacia* fogalmát (*Dacia preistorică*), amelyben a régészet a folklórral, a nyelvészet a mitológiával keveredik egy igazi hamisításban. „*Mindenesetre ez a román történetírásban a képzelőerő legnagyobb dózisének a kifejezése*”, vélekedett Lucian Boia, Vasile Pârvan³⁰¹ pedig azt mondta erről a terjedelmes műről, hogy csak egy „*fantasztikus regény*” ZAMFIRACHE 2016. Mindezek ellenére az 1970-es évektől kialakított „nemzeti kommunizmus” román őstörténelmi alapjaként már tényként kezelték a Densușianu-féle dák történelmet, amely javarészt ma is a román történettudomány sarokköve. Végeredményben ekkorra forrott ki a dák-román folyamatosság elmélete, amelynek a lényege, hogy a románok egyenes leszármazottai a *Római Birodalom Dacia* nevű tartományában élt romanizált magaskultúrájú dákoknak. Ennek a politikai üzenete ma is ugyanaz, mint a XIX. századi gondolkodók által megálmodott: a románok már a magyarok előtt ott éltek Erdélyben, tehát ők az őslakók. A román történelem XX. század második felében működő ideológusai Anonymusra leírására hivatkozva „bizonyítják” a románság erdélyi ottlétét: „*Erdély sóban és aranyban gazdag, blach és szláv lakói gyengén vannak felfegyverezve...*” Anonymus gestájában azonban nem a vlachokról, hanem blacus, blasii népről ír, amely azonos a volgai bolgár fegyvertársaikként Erdélyben, a IX. században megtelepedett belső-ázsiai török, rovásírás használó bulak néppel. Velük találkoztak 796 után a frankok elől Erdélybe vonuló székelyek. 1812-ben Petru Maior *Budán* kiadott *A dáciai románok kezdeteiről* című munkájában ezt olvassuk: „*Töhötöm nyilván tudott románul is, hiszen a magyarok korábban az Etelközben laktak. Etelköz pedig tudvalevően nem más, mint Ukrajna és Moldova területe, ahol ugyancsak románok éltek*”.

A mítoszokra épülő román történetírás az 1970-es évektől vett új lendületet. Egyre-másra jelentek meg azok a tanulmányok, amelyek a dák

³⁰⁰ Nicolae Densușianu (1846–1911) román jogász, történész. 1887–1897 között hat kötetben jelent meg *Románia* történelmét feldolgozó műve, ebben részletesen ír az ókori Daciáról, amelynek történelmét feltevésekre és mítoszokra alapozza. 1884-ben monográfiát írt a Vasile Horea által vezetett erdélyi parasztfelkelésről. Komoly befolyást tett rá az erdélyi iskola, a latinizmus hí követője volt.

³⁰¹ Vasile Pârvan (1882–1927) román történész, régész.

eredetet és a latinitást szorosan összekapcsolják. A leírásokból kiderül, hogy a dákok különleges kultúrájú és fejlettségű nép, amely korát jóval megelőzően emelkedett ki a korabeli *Európa* népei közül. A féligazságokra és igazolhatatlan következtetésekre épülő történetszemlélet „valóságát” a román kultúrpolitika ma is minden lehetséges eszközzel terjeszti. Könyvtárnyi könyv jelent meg a román történelem ilyen értelmezéséről, amely így a nyugati világban, de *Ázsiában* és *Afrikában* is, történészi körökben gyakorlatilag elfogadottá vált. A dák-római folytonosság elmélete nemcsak a román nyelvű közoktatás, hanem a romániai magyar tannyelvű iskolák kötelező tananyaga is. A magyar családokban született gyerekek, akik szüleiktől, nagyszüleiktől hallottak már *Erdély* és a magyarság, *Magyarország* történelméről, elképedve szembesülnek a *Románia* történelmét oktató iskolai történelemkönyvek és az otthonról hozott ismeretek között tátongó óriási szakadékkal.

10. ÚJLATIN FEJEDELEMSÉGEK A KÁRPÁT-TÉRSÉGBEN

XIV. században két hatalom vetélkedett a kárpát–dunai térségért: a *Magyar Királyság* és a *Mongol Birodalom*. A magyar politikum a mongolokkal szembeni védelem érdekében fokozottabban fordult a *Kárpátok* külső oldalán fekvő területek felé. Ennek a figyelembe kerülésnek a jelenségét fogalmazta meg Catherine Durandin francia történész „A román nép története” című munkájában: „Az igazság az, hogy a havaselvei és moldovai államokat a magyar király szervezi meg mintegy előőrsként a tatárok ellen.” DURANDIN 1998. [p. 47.]. Ez a szervezési folyamat a tatárjárás után erőteljesen beindul a magyar politikum részéről, annak ellenére, hogy a *Kárpátok* külső oldalán fekvő területek etnikai helyzete visszafordíthatatlanul változott meg a szkíta-hun rokonnépek és a magyarság számára. A tatárjárás okozta népességpusztulás egyenes következménye volt az újlatin népelem térhódításának növekedésével, amely egyúttal az ortodoxia kárpát-térségi előretörésével is párisult. Így a magyar uralkodók védelmi törekvéseit az etnikai és a vallási különbség is egyre jobban akadályozta. Mindezt az egyre erősödő román nemesi társadalom és arisztokrácia ellenállása követte, akik szüntelenül a számukra ellenséges erőkkel konfrontálódtak, amelyek a középkorban mindvégig rájuk akarták kényszeríteni uralmukat. Ennek nyomán alakult ki a két román nyelvű vezető elitben az a roppant ügyes diplomáciai játék amelynek eredményeképpen minden helyzetben megtalálták a legalkalmasabb megoldást szuverenitásuk megőrzésére. *Havaselve* és *Moldva* területén a XIV. századtól – a román történelem első két évszázadán – végighúzódik a magyarok és a lengyelek versengése, valamint az oszmán terjeszkedési törekvések kibontakozása DURANDIN 1998. [p. 47.]. A XIV. század közepétől adatolható, hogy a magyar királyok hűbéreseként működő *Havaselve* és *Moldva* vajdái egyre jobban önnálósították magukat. Ennek alapja gazdasági: a magyar királynak történő adófizetés megtagadása, a vámbevételek visszatartása. A sort

Havaselve kezdte, de nem sokkal később *Moldva* is csatlakozott a szeparatisták sorába. Az engedetlen vajdák erősödése nyomán a *Magyar Királyság* fokozatosan veszítette el az ellenőrzést a *Kárpátokon* kívüli területek felett.

10.1. A Havaselvei Fejedelemség

A román történetírás államalapításról beszél és a XIII. század 70-es éveitől adatolja az önálló *Havaselvei Fejedelemség*³⁰² megalapítását. Korábban láthattuk, hogy a keleti latin bevándorlás és az etnikai erősödés, valamint a mindenkorai politikai helyzet nyomán alakult egy-egy terület hűbérisége, függetlenedése, állammá fejlődése, amely így sokkal inkább folyamat, mintsem konkrét államalapítás. Fokozottan így volt ez a román fejedelemségek létrejöttében, de természetes, hogy a nemzeti történetírás konkretizálni, adott időponthoz kívánja kötni államának létrejöttét, még az egyes történeti események és összefüggések felnagyítása árán is. *Havasalföld* esetében a *Havaselvei Fejedelemség* létrejöttének folyamata nem választható el a *Magyar Királyságtól*, ezt a korábbi, a román bevándorlást bemutató fejezetben már láthattuk. Ennek nyomán nem húzhatunk éles határt a „még hűbéres” és a „már független” *Havaselve* közé, a történelmi folyamatossága ezt nem engedi. Ugyanakkor az államalakulat létrejötté a XIV. században tény, de az is hogy függetlensége nem tartott sokáig.

Az *Olténia* nyugati részét uraló Litovoj (Litovoi) vajda 1272–73-ban visszautasította a magyar királynak járó adófizetést, ezért IV. (Kun) László csapatai 1277-ben megölték az ellenszegülőt, s elfogott testvérét, Barbatot (Bărbat) tették meg vajdának. A román történetírás szerint Barbat egyesítette a havasalföldi területek törzseit, és uralma alatt létrehozta a *Havaselvei Fejedelemséget*. Ugyanakkor a feljegyzések szerint az Árpád-ház kihalását (1301) követő időben Tihamér (Tihomir) fia Baszarab

---

³⁰² A *Havaselvei Fejedelemség* neve a magyar *Havaselve* = 'havasokon túli' korai névformából ered. A magyar szóhasználatban az „elve” helyett a XVII. századtól az „elföld” terjedt el: *Havaselföld*, *Havaselföldi Fejedelemség*. Ebből alakult később, a XX. században a *Havasalföld* név, amely annyiban megtévesztő, hogy az „alföld” jelentése 'síksági térszín', de *Havasalföld* területe csak részben síkság, hozzá tartozik a *Déli-Kárpátok* déli és a *Temes-Szőrényi-hegyvidék* keleti előtere is. A terület román megnevezése *Țara Românească*, ennek jelentése 'románok ősföldje', 'román ősországa'. A román táji tudatban és a történetírásban *Havasalföld* az „ősi román föld”, lévén ezen a területen alakult ki legkorábban a ténylegesen igazolható román nyelvű arisztokrácia és vezetésével államalakulat. Ezt az államalakulatot is románul *Țara Românească* néven nevezik.

(Baszarab) tatár (vagy kun) származású kenéz egyesítette az *Olt* bal partján elterülő *Munténia* kenézseit, egyben elfoglalta, majd elismerte a *Szörényi bánság* magyar fennhatóságát és hűbérurának Károly Róbert magyar királyt. Később a megfogadott engedelmességet megtagadta, ezért a király csapatokat küldött ellene. A már ismert *Poszada* melletti csatában 1330-ban Baszarab legyőzte Károly Róbert hadait, ezzel megőrizte *Havaselve* kezdődő különállását, amelynek vajdái, a török hódításig az ő leszármazottai lettek. Ezzel vette kezdetét a Baszarab-dinasztia. Később országa függtlensége ismét halványult, mert Baszarab Nagy Lajos magyar királlyal visszaállította a hűbéri viszonyt, és magyar segítséggel a *Nyeszteren* túlra úzta a tatárokat. Baszarab fia Miklós Sándor (Nicolae Alexandru) 1344-ben szintén elismerte a magyar király fennhatóságát. Az ábrázolásokban egyértelműen kun származást mutató Miklós Sándor katolikus vallású volt, az ő nevéhez is kötődik az *Argyasudvarhelyen* [*Curtea de Argeș*] alapított Magyar-Oláhországi római-katolikus püspökség („Mitropolia Ungro-Vlachiei”), amely az Esztergomi Érsekségnek volt alárendelve és pápai áldással épült. Ugyanakkor Miklós Sándor az ortodoxiának is komoly gesztust tett: a magyar függőség oldására, a katolikus hitterjesztés ellensúlyozására 1360 körül szintén *Argyasudvarhelyen* létrehozta a havaselvi ortodox metropoliát, amelynek élére a konstantinápolyi pátriárkát – a görög Kritopulusz Hiakintoszt – tette, aki ezután magát *Ungrovalachia*³⁰³ érsekének nevezte. Ezzel megnyílt az út a havaselvi vlachok számára az ortodoxia mindinkább teljessé tételére. Hamarosan megalapították a szörényi ortodox püspökséget is, görög püspökkel az élén. Ezzel indult meg a harc a római rítusú katolikus és a bizánci szertartású ortodox kereszténység között. Baszarab unokája, I. László (Vladislav I vagy Vlaicu Vodă), akinek anyja magyar nemesasszony volt, (Lackfy Mária vagy Dobokay Mária) a Nagy Lajos királynak ismét megfogadott hűbér ellenében megkapta *Szörény* várát, és az erdélyi *Omlást* és *Fogarast* KAT. 2012. László a Lajos királytól kapott adományok ellenére tovább törekedett a magyar függés lerázására, ezért a törököknél keresett támogatást, s Lajos király 1375-ös törökellenes háborújában is a törököket támogatta, de vereséget szenvedett. Az ő idejéből maradt fenn a havaselvi állam létére utaló első, latin nyelvű oklevél és pénzérme, és az ő idejéből származik *Havaselve* első

³⁰³ Ungrovalachia = 'magyar-oláhország'

címerábrázolása is. László már ortodox hitre tért vajda volt, ő alapította *Vodica [Vodița]*, *Tiszmán [Tismana]* és *Kotmány [Cotmeana]* kolostorait. A vajdák ezután állandósították az ortodox kolostorok anyagi és politikai támogatását, mivel a katolikus térítés akadályozása a politikai függőség lazítását is jelentette. Lászlót a fejedelmi székben 1330-ban I. Rádu, más néven Fekete Rádu (Radu I) követte, akinek több konfliktusa volt Lajos királlyal, de a hűbéri viszonyt ő sem tudta feloldani. Utóda I. Dán (Dan I) viszonya a *Magyar Királysággal* fagyos volt, egy 1390-es keltezésű, Luxemburgi Zsigmondtól származó dokumentumban a király megemlíti az időket amikor „*Dan fejedelem erős hadakkal beviharzott Mihald nevű kastélyunk tartományaiba*”, vagyis a *Temes–Cserna-völgyben* fekvő „belső” *Szörénység* területét érte román támadás. Dan fejedelem ezzel a katonai akcióval próbálta befolyása alá vonni *Fogarast* és a *Szörénységet*. Öreg Mercse (Mircea cel Bătrân) uralkodásának idejét (1358–1418) a korai *Havaselve* egyik fénykorának írják. Területi értelemben ekkor érte el „teljes” kiterjedését, a *Kárpátoktól* a *Dunáig*, nyugaton a *Szörénységig*, majd keleten, mivel Mercse elfoglalta *Dobrudzstát*, a *Fekete-tengerig*. Uralkodása kezdetén szövetséget kötött I. Péter moldvai fejedelemmel. 1389-ben támogatta a balkáni szövetséget a törökökkel szemben. A törököknek a szerbek felett aratott rigómezei ütközete (1389) után I. Bajazid szultán *Havasalföld* ellen fordult, 1394-ben egy 40 ezer főnyi sereg élén átkelt a *Dunán*. Mircsa nem merete vállalni a nyílt összecsapást, a felperzselt föld taktikáját alkalmazta, folyamatosan visszavonult a *Kárpátok* felé és a *Rovine* melletti mocsaras területen sikerült győzelmet aratnia a török előhadak felett. Győzelme nem volt döntő jelentőségű, így az *Argyas [Argeș]* folyó melletti csata után a *Magyar Királyság* területére menekült. A törökök ekkor I. Vlad (Uzurpatorul = 'trónbitorló') személyében saját bábjukat helyezték *Havasalföld* élére. Mercse *Brassóban* szövetséget kötött Zsigmond magyar királlyal, akivel részt vett a vereségével végződött nikápolyi ütközetben. Ugyanakkor Mercse visszaszerezte trónját, s 1404-ben egész *Ungrovalachia* urának címezve magát fölsorolta az uralma alá került földeket: „a hegyen túli részeket”, a „tatár részeket”, *Omlást*, *Fogarast*, a *Szörényi bániságot*, a *Duna-völgy* mindkét oldalát a *Fekete-tengerig*, vagyis *Dobrudzstát*. A vajda 1415-ben vállalta a harács fizetését a törököknek, akik 1416-ban csapatait *Szaloniki [Thesszaloniki]* közelében szétverték, majd földúlták a *Havasalföldet*, elfoglalták *Magastorony [Turnu Magurale]* és *Gyurgyevó [Giurgiu]* *Duna-*

parti várait, s környékükből vilajetet szerveztek. Mercse utódja fia I. Mihály (Mihail I) lett, mindössze két évig uralkodott, egyensúlyi – magyar és moldvai – politikáját a törökök nem nézték jó szemmel. 1419-ben Zsigmond magyar király megerősítette a *Szörényi bán*ság védelmét, de 1420-ban *Havasalfölddel*, *Erdéllyel* és *Moldvával* együtt újabb törökdúlást szenvedett el a terület. 1420 és 1431 között II. Dán (Dan II) és Kopasz Rádu (Radu Praznaglava) egymást váltogatta az uralkodásban. Dán ötször, Rádu négyszer lépett trónra. Ez idő alatt a törökök több támadást intéztek *Havaselve* ellen, Rádut a román történelemben a törököket legjobban kiszolgáló fejedelemként ismerik. 1428-ben a török csapatok elfoglalták a végvidéki *Galambócot* [*Golubac*], majd Zsigmond 1429-ben békét kötött velük, amely biztosította hűbérese, *Havaselve* időleges nyugalmát a Portával szemben. Az 1432-ben vezetett nyári török hadjáratban I. Sándor (Alexandru I Aldea) vajda behódolt a töröknek. Sárkány (II.) Vlad (Vlad Dracul), Öreg Mercse fia meggyilkolta a rivális nemesi család tagjait, a *Dăneştieket*, akik rokonai is voltak, lévén ők is a Baszaraboktól származtak. Így 1436-ban ő lett *Havaselve* uralkodója lett. A Sárkány előnevet azért kapta, mert Zsigmond király bevette a Sárkány Lovagrendbe. 1439-ben *Szendrő* (*Végszendrő*) [*Smederevo*] is török várrá vált, így *Nándorfehérvár* maradt a legerősebb *Duna* jobbparti hídfő. Ulászló magyar-lengyel király 1444-ben hadat üzent a törököknek, behatolt *Ruméliába*, és *Várna* felé nyomult előre. A hadak egyik vezére Hunyadi János volt, aki felkérte II. Vladot, hogy *Magyarország* vazallusaként és a Sárkány Lovagrend tagjaként csatlakozzék hadaival, ő azonban elutasította a felkérést. Helyette (II.) Mercse (Mircea) nevű fiát küldte a háborúba. A várnai csata a keresztény hadak katasztrofális verességével ért véget. Hunyadi János 1452-ben megkötötte a törökkel a drinápolyi békét, amelyben a törökök vállalták, hogy a magyar hűbéres területeket (*Havasalföld*, *Raguza*, *Szerbia*) nem támadják, s a *Duna* mentén nem építenek erődöket. 1456-tól Karóhúzó (III.) Vlad³⁰⁴ (Vlad Țepeș) vajda rémuralmat épített ki *Havaselvén*, a török ellen részsikereket ért el, majd

³⁰⁴ A vajda kedvelt kivégzési módszeréről a karóhúzásról kapta előnevét. Uralkodása alatt még kis értékű lopásért is ez a büntetés járt. Koncentrikus körökbe rendezve helyeztette el a karóba húzott áldozatait. Egy-egy áldozat kivégzéséhez használt karó hosszát úgy állapította meg, hogy az milyen származású. A módszer arra volt jó, hogy az előkelő halálraítélteket húzatta a leghosszabb karókba, és azok így messzebről látszottak. Turszun bég török történetírótól tudjuk, hogy ha egy faluban valaki valami hibát, vagy bűnt követett el, akkor a falu összes lakosát, férfiakat és nőket gyermekeikkel együtt, Vlad elevenen karóba húzatta. Sokszor előfordult, hogy étkezéseit a szabadban végezte, miközben asztala mellett karóhúzást végeztek.

Erdélybe menekült előlük. 1459-ben beszüntette az adófizetést a törököknek, és 1460-ban új szövetséget kötött Mátyás királlyal a törökök ellenében, ezért megkísérelték letaszítani trónjáról. Ez nem sikerült, mert Vlad az ellene küldött Hamza basát elfogta és karóba húzatta. Fővárosa, *Tergovistye [Târgoviște]* körül egész karó-erdő díszelgett, rajtuk a basa és kísérete tagjaival. Később, 1461–62 telén Vlad miután elfoglalta *Gyurgyevót [Giurgiu]*, átkelt a *Dunán* és néhány Duna-jobbparti bolgár várat is behódoltatott, majd szörnyű tömegmészárlást hajtatott végre: 38 ezer törököt gyilkoltatott le a *Duna* mentén. II. Mehmed szultán 1462 tavaszán megindult *Havasalföld* felé, háromszoros túlerővel támadott. Visszavonulásában Vlad felégette a falvakat és megmérgezte a kutakat, partizán harcmodorban sikerült demoralizálnia a török hadat, amely előrenyomulásában megpillantotta „*Țepeș erdejét*” azaz húszezer karót, rajtuk török fejekkel. II. Mehmed szultán *Valachiát* – a meg nem hódított országot – Radunak, Vlad öccsének ajándékozta, aki nagy török haddal megtámadta testvérét. Vlad *Erdélybe* menekült, ahol azonban Mátyás király a Raduval történt megállapodása alapján az engedetlen hűbérést *Visegrádon* 12 évi börtönre ítélte, majd visszaküldte *Havaselvébe*. Vlad elűzte törökbarát vetélytársát, de az a magyar csapatok távozása után visszatért, végül 1477-ben Vladot csatában megölték.

A XIV. században megjelent havaselvei Baszarab-dinasztia a XVI. századig uralkodott. Ugyanakkor a név a megszakadások ellenére is megőrződött, mert azt átvette és magára ruházta az olténiai Craiovescu³⁰⁵ bojár nemzetség, amely 1480-tól 1520-ig játszott uralkodó szerepet a politikai életben. A Craiovescuk – szövetségben a törökök által elűzött szerb nemesekkel – kiváltságos kapcsolatokat ápoltak az *Oszmán Birodalommal*, és amikor a család egyik tagja, a Baszarabnak nevezett Neagoe 1512-ben trónra lépett, látványosan voluntarista politikát folytatott. Megépíttette *Argyasudvarhelyen* az 1517-ben nagy pompával felszentelt templomot, és az *Athosz-hegyi* kolostorok védnökeként lépett fel. Hogy fiát az uralkodói hivatásra felkészítse, felkérte a tekintélyes és nagy tehetségű Korinthoszi Mánuelet, a konstantinápolyi pátriárka

³⁰⁵ A család névadója a havaselvei *Királyi*, román névalakján *Craiova* (kiejtve Krájova) városa. A „kráj” (král) a király szó szláv formája, jelentése 'király'. Az -ova szláv helynévképző. Román nyelven a király = 'rege'. A *Krájova*–(*Králova*)–*Craiova* névalak létrejöttének okát a hun-bolgárok szlávnyá válását, majd a név román átvételében kereshetjük. Kiss Lajos írja a Földrajzi nevek etimológiai szótárában: „*Minthogy a korai középkorban Délkelet-Európában egyedül a magyar uralkodót nevezték „király”-nak, a Craiova névben a magyar királysághoz való egykori tartozás emlékéét kell látnunk.*” KISS L. 1988. [I. p. 295.]

templomának kiemelkedő szónokát, hogy állítsa össze a jó kormányzáshoz szükséges elvek és tanácsok kézikönyvét³⁰⁶. Ez a román fordítás is a dinasztikus kontinuitás szándékát tanúsítja. Kezdeményezője Bazarab Máté (Matei Basarab) fejedelem volt, aki ekként Neagoe Bazarabhoz visszakanyarodva fiktív leszármazást kreált magának – ő ugyanis nem volt Bazarab, hiszen a Brâncoveanu-családból származott. Bazarab Máté is a jó uralkodó sablonképét akarta fenntartani. A jó uralkodó e bizánci szövegekből merített, sztereotipizált képének hatása a XVII. században és a XVIII. század első éveiben az ún. „fejedelemtükrök” görög fordításaira épült, amelyek Constantin Brâncoveanu udvarában kézről kézre jártak DURANDIN 1998. [p. 47.].

A *Magyar Királyság* bukásával, 1526 után *Havaselve* politikai helyzete alapjaiban változott meg és hosszú történelmi korszakra megerősítette a román fejedelemségek feletti török fennhatóságot. A függésből egyre inkább fennhatóság lett, a vajdák elveszítették külpolitikai cselekvési szabadságukat. Katonai erejükkel részt kellett vegyenek a török hadjáratokban, török parancsnokság alatt; számtalanszor a „testvérfejedelemség” *Moldva* elleni expedícióhoz szolgáltatták a segédcsapatokat. Az ország szélén, a *Duna* túlsó oldalán török erődök álltak, ahonnan az oszmán katonaság szinte órák alatt beüthetett bárhova. A vajdákat (fejedelmeket) a szultán nevezte ki vagy erősítette meg, beiktatásuk is jobbára *Isztambulban* történt, a kinevezésért külön pénzt kellett fizetniük a portának, s fiaik túszként ültek a török fővárosban, nemegyszer fejükkel fizetve apjuk politikai lépéseiért, vagy a körülöttük zajló trónvillongásokért. *Havaselvének* és *Moldvának* is török adót (harácsot) kellett fizetnie, amelynek összege évről évre emelkedett. Havaselve a XV. század végén évi 5000 aranyat, a XVI. század végére már évi 155 ezer aranyat fizetett. A teljes török függőség következtében nagy mértékű volt a belpolitikai instabilitás. *Havaselvén* a XVI. században 35 török-vazallus vajda váltotta egymást, ebből csak 1529 és 1593 között 28 váltás történt. Az adóprés szorítása oda vezetett, hogy a parasztság terheiből az állami adó súlyosabb lett a földesúri adónál, a sanyargatott föld népéből sokan menekültek *Erdélybe*, ezzel is növelve a *Magyarországon* belüli román népesség arányát. A

³⁰⁶ Ez a munka három formában maradt ránk: eredeti, de befejezetlen formájában szlavón nyelven, a szlavón szöveg egykorú görög változatában, valamint egy XVII. századi román fordításban.

gazdaság megnyomorítását idővel fokozta az a szabályozás is, hogy 1568-tól kezdődően a vajdaságok terményeit (főképpen a juh és gabona) *Isztambul* ellátására kellett fordítani, csupán a fennmaradó rész képezhette szabad külkereskedelem tárgyát. Mindezek ellenére *Havaselve* más volt, mint a *Duna* jobb partjától kezdődő balkáni tájak: a maradék különállás eredményei megvoltak. A belső rend, a törvények hagyományosak maradtak, tényleges török megszállásra nem került sor, s így nem jött létre új, török uralkodó réteg sem, a saját uralkodó osztály lényegében töretlenül birtokolta korábbi pozícióit, mégha a hivatali tisztségekben el is szaporodtak idővel az idegenek SZÁSZ 1990. [pp. 34–35.].

A kicsit több mint egy évig, 1592–93-ban uralkodott Rossztévő (III.) Sándor (Alexandru III cel Râu) fejedelem kemény, zsarnoki uralma ellen indult összeesküvés résztvevői 1593-ban a királyi (krajovai) bánt, Vitéz Mihályt kívánták megnyerni a mozgalom vezérének, azonban még mielőtt a tényleges lázadásra sor került volna, Mihálynak menekülnie kellett a vajda bosszúja elől. 1593-ban Báthory Zsigmond támogatásával a törökök mégis őt, Vitéz (II.) Mihályt (Mihai Viteazul) tették *Havasalföld* vajdájává. Mihály hosszú távon gondolkodott, s úgy döntött, a legtöbb támogatást Báthory Zsigmondon keresztül II. (Habsburg) Rudolf császártól kaphatja, ezért első lépésben elismerte hűbérurának Báthory Zsigmond erdélyi fejedelmet. Még ebben az évben Báthory és Vitéz Mihály csatlakozott a VIII. Kelemen pápa által 1593-ban létrehozott törökellenes keresztény koalícióhoz. Első lépésként Mihály 1594 végén a bukaresti török helyőrség lekaszabolásával megindította a török elleni felszabadító háborút, a *Duna* túlsó partjára is átcsapott, miközben a császári és erdélyi seregek a *Temesközben* támadták a török erőket, *Moldva* pedig a tatárokat kötötte le. Ezért Szinán nagyvezír büntető hadjáratot indított Mihály ellen, elfoglalta *Bukarestet*, de *Gyurgyevó [Giurgiu]* mellett az erdélyi csapatok Bocskai István vezetésével tönkreverték seregét. 1597 elején Vitéz Mihály békét kötött a szultánnal, 1598-ban elismerte hűbérurának Habsburg Rudolfot. 1598-ban Báthory Zsigmond lemondott az erdélyi fejedelemségről a Habsburgok javára, de még abban az évben visszatért. 1599-ben Habsburg buzdításra és pénzért Vitéz Mihály megtámadta *Erdélyt*, ahol annak csapatai borzalmas mészárlásokat követtek el a aszékelyek és magyarok ellen, de előtte követeket küldött *Moszkvába*, hogy szükség esetén Borisz cárnál kapjon menedéket. 1599 októberében

megindította hadait a *Kárpátokon* át. A székelyeket régi szabadságuk ígéretével maga mellé állította és az ő katonai támogatásukkal *Sellenberk [Șelimbăr]* mellett legyőzte Báthory András erdélyi fejedelem hadait. Mihály csapatai Báthoryt napokon át üldözték, végül *Csík-szentdomokos* határában a székelyek meggyilkolták. Mihály bevonult *Gyulafehérvárra*, ahol erdélyi fejedelemnek választották. Uralmával a létbiztonság megszűnt *Erdélyben*, kegyetlen leszámolásaival hirhedt tizenegy hónapos uralma a magyarság elleni első népirtás időszaka volt. Mihály ellenében az erdélyi rendek Giorgio Basta³⁰⁷ generálist hívták be rendet teremteni. 1600-ban Habsburg Rudolf felajánlotta *Erdélyt* Vitéz Mihálynak, de ő visszautasította Rudolf kívánságát. Csapataival betört *Moldvába*, elűzte a lengyel hűbéres Movila vajdát, akit a lengyel csapatok pár hétre rá visszahelyeztek. Vitéz Mihály poltikája megbukott, a vajda *Erdélybe* menekült, ahol 1601 nyarán *Aranyosgyéresen* Basta meggyilkoltatta, majd magához ragadta a hatalmat. Kegyetlenkedéseinek Bocskai István felkelése vetett véget 1604-ben. A Vitéz Mihály előidézte Giorgio Basta hatalma *Erdély* történetében a magyarság szempontjából az egyik legsötétebb időszak. 1599 és 1604 között Basta zsoldosai módszeresen pusztították végig a magyarok lakta vidékeket, népirtásként ölve, pusztítva a magyarokat. Ennek eredménye *Erdélyben* több vidéken a románok térfoglalása lett. Vitéz Mihályt és a havasalföldi, erdélyi és moldvai fejedelemség tiszavirág életű „egyesítési” időszakát a román történetírás felnagyítva, mint a „három román fejedelemség első egyesítőjét” ünnepli. Ugyanakkor a vajda rövid uralma a három fejedelemség felett már csak a feudális kor politikai és ideológiai alapelvei következtében sem lehetett nemzeti egyesülés. Történelmi jelentősége akkor a török uralom lazításában állott, később pedig, a polgári átalakulás korában a nemzeti egységtörekvéseket szolgáló történelmi példaként épült be a modern román politikai gondolkodásba SZÁSZ 1990. [pp. 38–42.].

Vitéz Mihály halála után a török visszaállította hatalmát *Havasalelvén*, de a XVII. században már kevésbé avatkozott be a belügyekbe. A portai adót is jelentősen csökkentették, de a fejedelmi hatalom is lehanyatlott, a belső fejlődés, elsősorban a nagybojár családok véres leszámolásokkal együttjáró vetélkedése következtében.

³⁰⁷ Giorgio Basta (1550–1607) német-római császári hadvezér. Felismerte a Habsburgok számára *Erdély* fontosságát, s azt német kolóniává akarta átalakítani. Erre vonatkozó tervét egy emlékiratában dolgozta ki.

Megkezdődött a görögök nagyarányú térnyerése mind az államigazgatásban, mind a gazdaságban, következményeként annak, hogy a sűrűn váltakozó uralkodók *Isztambul*ból hoztak magukkal megbízható támogatókat. A kor két kiemelkedő uralkodója volt Bazarab Máté (Matei Basarab), aki 1632–54 között ült a trónon. Uralma a parasztság felett meglazuló földesúri hatalom és a törvényekkel szabályozott jogrend megszilárdulását, a kézművesség tudatos fejlesztését, az egyházi kultúra támogatását eredményezte. A XVII. század folyamán a fejedelemségek politikai életének középpontjában a gazdag konstantinápolyi görög családok álltak. A fejedelmeket közvetlenül vagy közvetve az a görög Kantakuzénosz (Cantacuzino) család adta. Baszarab halála után, 1655-ben kitört *Havaselvében* a XVII. század legnagyobb felkelése, a szejmenek (seimen) lázadása. Ez a zsoldos katonaelem – némileg hasonló a magyar hajdúkhöz – ellenszegült a fölösztatásukra irányuló kísérletnek, majd más szolgáló néprétegeket magával ragadva, a bojárok, általában a gazdagok ellen fordult, nagy pusztítást vitt végbe soraikban, s négy hónapig kezében tartotta az országot. Az erdélyi fejedelem, moldvai és tatár csapatok együttes intervenciójával kellett a lázadást leverni, ami egyben a segítségnyújtó II. Rákóczi Györgynek való fokozott alárendelődést vont maga után SZÁSZ 1990. [p. 45.].

A XVII. század végén új nagyhatalom jelent meg a románok lakta fejedelemségek közvetlen közelében, a *Buda* felszabadítása után *Magyarországon* berendezkedő *Habsburg Birodalom*. Ez új politikai irányt kívánt a havaselvei vajdáktól. A törökök és a Habsburgok között egyensúlyozó politika előfutára volt II. Konstantin³⁰⁸ (Constantin Brâncoveanu), aki az új század elején már a Nagy Péter alatt felemelkedő *Oroszország* felé is megpróbált orientálódni, amiért azután *Isztambulba* rendelték, és négy fiával együtt lefejezték. Kemény adópolitikájának és kiemelkedő kultúrapártoló tevékenységének, közte még nyomda alapításának emlékét hagyta az utókorra, az általa emeltetett egyházi és világ épületek máig ható stílusát róla, Brâncoveanu-stílusnak nevezik SZÁSZ 1990. [pp. 45–46.].

---

³⁰⁸ II. (Szent) Konstantin (Constantin Brâncoveanu, 1654–1714) Havaselve fejedelme volt 1688 és 1714 között. A Román Ortodox Egyház összekapcsolta Konstantin kivégzését keresztény hitével és 1992 szentté és vértanúvá nyilvánította fiaival együtt. Ünnepek augusztus 16-án van.

Brâncoveanu halála után következett be *Havaselve* történetében a fanarióták³⁰⁹ uralmának kora. A török hatalom, tanulva Brâncoveanu (és a moldvai Cantemir Demeter) „árulásából” már nem román arisztokratákat nevezett ki vajdának. A sor 1715-ben Mavrocordat Miklós (Nicolae Mavrocordat) uralmával kezdődött. A szultán elsősorban az isztambuli görög tisztviselői karból válogatott, s ezek ottani lakhelyük, a *Fanar* városnegyed után fanarióták néven vonultak be a történelembe. A sűrűn váltogatott fejedelmek közül a XVIII. században hatot végeztetett ki a szultán, annak jeleként is, hogy ezeket inkább török tisztviselőnek, semmint idegen uralkodónak tekintett. Ez a rendszer a maradék autonómia további lényeges megszorításához vezetett, amit nem ellensúlyozhatott, hogy e fejedelmek egyike-másika európai egyetemeket megjárta magas képzettségű, tudósnak is alkalmas egyéniség volt, s többüknél az is kimutatható, hogy egyéni érdekeik mellett egy értelmes gazdaságpolitika kialakítását is szívükön viselték. Ez az időszak egyben a vajdai kinevezésüket pénzért vásároló családok uralma is. A kinevezéseknél ugyanis nagy szerepet játszott a tisztség elnyerésében a „baksis”, amit a török feljebbvalónak le kellett tenni. Mindezek nyomán a görög befolyás a gazdaságban, a nyelvben és kultúrában egyaránt egyeduralkodó lett. *Havaselve* számára súlyos esemény volt, hogy az újabb török háborút 1718-ban lezáró pozsareváci béke után *Olténia Krajovai bántság* néven osztrák katonai közigazgatás alá került, azonban ez időleges volt, a terület 1739-ben a belgrádi békében újra *Havaselve* része lett. A fanarióta korszak súlyos ellentmondásoktól volt terhes. Elszaporodtak a konfliktusok a román és a görög bojárok között. 1739 után az uralkodó kegyéből bárki bojár lehetett, a bojárság maga hivatalnoknemességgé vált, s ezzel a fejedelem engedelmes támogatókhoz jutott, akikkel féken tartotta a többieket KAT 2012., SZÁSZ 1990. [pp. 46–48.].

A XVIII. században a gazdaság teljesen a török politikától függött. A központi adóterhek következtében tömeges méreteket öltött a parasztság menekülése, főképpen *Erdélybe*. Ez lassú, de folyamatos etnikai térnyerést adott a románság számára. A korszak kormányzati politikájának egyik fontos törekvése volt, hogy bizonyos reformokkal e menekülésnek gátat szabjon. Ebben jelentős volt III. Konstantin³¹⁰

³⁰⁹ A „fanarióták” Isztambul görögök lakta *Fener* városrészének nevéből származó elnevezés.

³¹⁰ III. Konstantin (Constantin Mavrocordat, 1711–1769) 1730 és 1761 között hat alkalommal havaselvei és V. Konstantin néven 1733 és 1796 között négy alkalommal moldvai fejedelem.

(Constantin Mavrocordat) nevével jelzett korszak, akinek révén *Havaselve* és *Moldva* politikája erőteljesen összefonódott (1730–1769), mivel szinte felváltva ült a havaselevei és moldvai vajdai székben. 1730-ban az adózást egységesítették, 1746-ban és 1749-ben a paraszti röghöz kötöttek szabad költözését engedélyezték, ettől várva a tömeges elvándorlás megszűnését. A megyei előjáróságok létesítésével, a tisztviselők állandó fizetésének bevezetésével kísérlet történt a rendezett közigazgatás megteremtésére, a bíraskodásban pedig az írásbeliség rendszeresítésére. A fanarióta reformintézkedések azonban kevés eredményt hoztak. Alig történt meg az adórendezés, jórészt a török nyomására újabb adók bevezetésére került sor, s az új uralkodók nem tartották magukat a korábbi szabályozásokhoz. A gazdasági élet már a XVI. század közepétől a megnehezült körülmények között inkább stagnált, semmint fejlődött. Az utazók a XVII. században elcsodálkoznak azon, hogy a legtermékenyebb földekből is hatalmas részek hevernek kihasználatlanul, s ebben nem volt változás a XIX. század elejéig. Ugyanakkor elterjed az őszi búza, elkezdődött a XVIII. századtól a kukorica termesztése. E korszakban a juh-, sertés-, ló- és marhatenyésztés képezte a paraszti, de a főúri birtokosok fő bevételi forrását is. Az erdélyi kereskedelmi kapcsolat megmaradt, de *Havaselve* (és *Moldva* is) kényszerűen a török birodalom piacába integrálódott. *Isztambul* kötelező áruellátásán túl megmaradt „fölslegből” mindenesetre hatalmas nyájakat hajtottak nyugat felé is, jeleként annak, hogy az állattenyésztés volt az import fő ellentétele, a fő pénzforrás a nagyurak és a kincstár számára. A városok elősorban az áruforgalom, nem az ipar telephelyei voltak, kis lakosságúak, nélkülözték az érdemi önállóságot, hiányzott az erős fejedelmi hatalom, amely tartósan támogatatta volna fejlődésüket. A társadalom életére a török közelsége volt meghatározó. A bojári uralkodó osztály két évszázad alatt viselkedését, küllemét, ruházatát keletiesre váltotta, minél nagyobb török fővege egyben a hierarchiában elfoglalt helyének jelzésére szolgált. A parasztság harmadát kitevő rétegek lesüllyesztését a XVII. századtól többször megpróbálták, de sikertelenül, mivel a fanarióta korig közülük került ki a vajda katonaságának zöme. A XVIII. század közepén a fanarióta rendszer egy hatalmas adópréssé változtatta *Havaselvét* (és *Moldvát* is). A nagybirtok kevés robotot követelt a jobbágyoktól, de hatalmas adókat szedett be. Ez ellen ellenállásnak lehetősége nem volt, a

papság szinte jobbagy sorban élt, nem volt támasza a parasztságnak. A XVIII. században megszorodnak a görög szerzetesek, akik az ország földjének negyedét birtokló kolostoraik jövedelmét egyszerűen felélték, illetve külföldre, a görög egyháznak juttatták. A török, a görög és román urak szorítójába fogott ország népessége e században nem gyarapodott. A parasztság nagy része földbe ásott viskókban élt, s a középkorinál szigorúbb adóbehajtás elől menekült, vagy átlépett a betyárvilágba, amit a hatalom a szabad parasztokból toborzott pandúrokkal igyekezett féken tartani SZÁSZ 1990. [pp. 49–53.].

Az újabb orosz–török háborúkat lezáró 1774. évi kücsükkajnardzsi szerződés *Oroszország* túlsúlyát rögzítette a térségben. A román fejedelemségek megmaradtak ugyan török függőségben, de a cár jogot szerzett arra, hogy a *Portánál* protektorként felléphessen érdekükben. Az új helyzetben orosz, osztrák, porosz, francia, angol konzulátusok létesültek, a Porta is szabályozta a fejedelemségek adókötelezettségét, egy időre szabadabb korszak következett. *Isztambul* élelemmel való kötelező ellátását szintén fenntartották, de a török kereskedelmi monopólium mégis gyengültek, a termékek egy részéért (gabona, juh) piaci árat kellett fizetni. *Havaselvén*, VII. Sándor³¹¹ (Alexandru Vodă Ipsilanti) uralkodása alatt törvénykönyv született, hogy csökkentsék a szokásjog egyeduralmát, megpróbálják elválasztani a bíraskodást a közigazgatástól. Rivalizáló nagyhatalmak háborúi söpörtek végig az országon, ismétlődő megszállásokkal. Az 1787–92 között zajló orosz–török háborúban az osztrák csapatok elfoglalták *Bukarestet*, majd 1789–1791 között a szisztovói osztrák–török békéig *Havaselve* egésze osztrák megszállás alatt állt. 1802-ben a szultán megszabta a havasalföldi harács összegét, s biztosította határai sérthetetlenségét. 1806–12 között újabb orosz–török háború dúlt *Havaselvén*, közben az adóterhek okán 1807-ben parasztlázadás tört ki *Olténiában* KAT 2012., SZÁSZ 1990. [pp. 48–50.].

A fanarióta korszakban felgyülemlett társadalmi feszültségek és kialakuló nemzeti ellentétek törtek felszínre 1821-ben *Havaselvén*. Az indító lökést az európai felszabadító mozgalmakban előkelő helyet elfoglaló, Eteria néven ismert görög szabadságszervezkedés adta, amelyet még 1780-ban alapítottak *Bukarestben* az ügyet pártoló fanarióta

³¹¹ VII. Sándor (Alexandru Ipsilanti, 1726–1807) 1774 és 1782 között két alkalommal havasalföldi, X. Sándor néven egy alkalommal moldvai fejedelem.

görög fejedelem udvarában. Az 1814-ben *Odesszában* újraalakuló mozgalom vezére Ipsilanti, orosz őrnagy (a fejedelem fia) 1821 márciusában görög és más balkáni katonáival keletről betört *Moldvába*, ahol felszabadítóként fogadták, és megindult *Bukarest* felé. *Havaselvén* eterista román nagybojárok eredetileg egy olténiai diverziós hadműveletet terveztek a török lekötésére, hogy Ipsilanti serege könnyen átvonulhasson a *Balkánra*. Mindezek háttérében ott húzódott meg a későbbi orosz beavatkozás reménye, hogy a cár a felkelő *Balkánt* támogatni fogja, hadaival nemcsak a görög, hanem a román felszabadulást is biztosítani fogja. A paraszti sorból kisbojárrá emelkedő tisztviselő, Tudor Vladimirescu, aki az 1806–12. évi háborúban az orosz hadseregben harcolt, s magas kitüntetést kapott, a fejedelmi arnótá- albán–görög–testőrség egy részével az Eteria bojárjainak megbízásából még januárban szülőföldjére, *Olténiába* ment, és fellázította a lakosságot. „Elegünk van abból, hogy hosszú idő óta fel sem száradtak a könnyek az arcunkról” –mondta. Igazságot és szabadságot ráadásul ígért, s az ellenszegülő bojárokkal való leszámolást hirdette, akiket a haza ellenségeinek nevezett. A falvak népe felkelt a bojárok ellen. Egész *Olténiát* hatalmába kerítette, márciusban *Bukarestbe* vonult. Vladimirescu a töröknek taktikai okokból hűséget ígért, valójában egy orosz–osztrák intervencióban reménykedett. Időközben azonban a cár elhatárolta magát az egész eterista mozgalomtól, ami előre megpecsételte Vladimirescu és Ipsilanti sorsát. A mozgalomhoz kötődő bojárok egy része e hírre *Erdélybe* menekült, a többiekkel sikerült kiegyezni, s próbálták is a társadalmi megmozdulásnak fanariótaellenes tartalmát erősíteni-kihasználni. Áprilisban *Bukarestbe* érkezett a görög sereg is, de Ipsilantival Vladimirescu eterista múltja ellenére sem tudott megegyezni. Arnótái átpártoltak a görögökhöz, a törökök közben cári meghatalmazással megindultak *Bukarest* ellen. A visszavonuló Vladimirescut a görögök – árulástól tartva – bomladozó tábora közepén elfogták majd megölték. Az eterista sereget a törökök szét-verték, csupán töredékei jutottak vissza *Oroszországba*. Ezután *Havaselvét* és *Moldvát* is másfél évre megszállták a szultán hadai SZÁSZ 1990. [pp. 61–62.]

A felkelés véget vetett a fanarióták korszakának. Angol és osztrák nyomásra a porta hazai fejedelmeket nevezett ki, a felgyülemlett görögellenesség miatt eltávolították az idegen testőrséget, kiűzték a görög szerzeteseket. 1826-ban a nyeszterfehérvári egyezmény értelmében,

orosz–török jóváhagyással *Havasalföldön* és *Moldvában* 7 évre választhattak vajdát. A szultán hozzájárult, hogy ezentúl a fejedelmeket egy tanács, az ún. díván válassza a bojárok közül, cári jóváhagyással, s befolyást biztosított az orosz konzuloknak *Havaselve* (és *Moldva*) belügyeibe, egyben azonban visszaengedte a görög szerzeteseket is az országba. Az 1828–29-es orosz–török háború után 1828–34 között orosz közigazgatást vezettek be *Havasalföldön*. Az 1829-es drinápolyi békében *Havasalföld* és *Moldva* közigazgatási önállóságot kapott. A béke visszaadta a *Duna* román partján lévő addigi török erődöket, megszüntette az *Isztambul* ellátására vonatkozó kényszert, megadván ezzel a kereskedelmi szabadságot. A dunai kikötőket megnyitották a nyugati hajóforgalom számára. A porta hatalmát ezentúl már csak az évi adó, s a választott fejedelem megerősítése jelképezte KAT. 2012., SZÁSZ 1990. [pp. 62–63.].

A török hatalom egyre jobban meggyengült. Az orosz befolyás egyre erősebb lett. A nagyhatalmi érdek úgy diktálta, hogy a *Havasalföld* és *Moldva* is független ütközőállami szerepet kapjon. Megindult a két román fejedelemség egyesülésének több évtizedig tartó folyamata.

10.2. Moldvai Fejedelemség³¹²

Nagy Lajos magyar király 1352-ben, a tatárok elleni ütközőállam, egy autonóm bánóság létrehozásának gondolatával, Bélteki Drágfi (Dragoş) máramarosi vajdának hűbérként adta *Moldvát*³¹³. Lajos utasítása szerint a vajdának védelmi vaonal iialakítása volt a feladata. Ezzel kívánt a király elsődleges védvonalat létrehozni a tatár támadások és az *Arany Horda* ellen. Drágfi a védmunkálatoka egy részét elvégezte és támadásainak nyomán a tatár csapatok a *Nyeszter* keleti oldalára húzódtak vissza. A moldvaiak portánként egy lóval adóztak a magyar királynak. Drágfi bán hatalmát egy lázadó vlach kenéz törte meg, aki szintén *Máramarosból* származott. Ő Musát Bogdán³¹⁴ (Muşat Bogdan I), aki 1359-ben csapataival fellázadt a magyar király hatalma ellen elűzte Drágfit, és

³¹² *Moldva*: a nagytáj névadója a *Moldva [Moldova]* folyó, amely a *Szeret* bal oldali mellékfolyója.

³¹³ Dimitre Cantemir román történetíró szerint Dragoş és népe a szarmata, hun, gót betörések elől *Máramarosba* menekült. Amikor onnan, kelet felé vadásztak, egy bölényt üldözve Dragoş kedvenc kutyája nagy folyó vizébe fűlt. Ennek emlékére a folyót a kutyáról *Moldovának*, a színhelyet népéről *Romannak* (ez a mai *Románvásár* városa) nevezte, kísérete pedig Dragoşot az így talált föld urává tette.

³¹⁴ Bogdán (Bogdan, ?–1367), a hagyomány szerint *Izakonyha [Bogdan-Vodă]* faluban volt a vára *Máramaros* vármegyében, ahonnan elindult *Moldvát* meghódítani.

fegyveres erejére támaszkodva egy új állam fejedelmeként függetlenített magát a *Magyar Királyságtól*. Udvarát kezdetben *Moldvabányán [Baia]*, majd *Szeretvásáron [Siret]* volt, később *Jászvásárott [Iasi]* rendezte be. A török krónikák szerint vajdaságát *Bogdániának* vagy *Bogdán*nak nevezték. Ekkor még az állam megnevezésére nem létezett a *Moldva* megnevezés. Bogdán pénzt is veteretett, ezen az Anjou-címer ill. *Muszka [Moszkva]* védőszentje³¹⁵ Szent György³¹⁶ látható. Az udvari nyelv a XV. századig a keleti szláv volt KAT 2012. 2012. Bogdán – elűzött elődeivel ellentétben –, akik szorosán kapcsolódtak a magyar Szent Koronához, átalakította *Moldva* helyzetét és a terület megszerzése után egy évtizedig biztosította az új állam függetlenségét. Sikeresen ellenállt a magyar és lengyel alávetést célzó törekvéseknek, miközben keleten szembeszállt az *Arany Horda* mongol (tatár) uralmával. A román mondák szerint Bogdán fia Dragoș *Máramaros* felől, a *Kárpátokban* bölényre vadászva, fedezte fel *Moldvát*, ahova később népével együtt 1354-től kivándorolt. A monda szerint ezt jelképezi a *Moldva* címerében lévő bölényfej. E rege etnikai alapja, hogy az románság egy része a *Kárpátok* felől, tehát *Magyarországról* érkezett a területre. Feljegyzések szerint a XIV. században *Moldva* nem román, sokkal inkább székely, litván és szláv (orosz) népességű ország volt KAT. 2012. A *Moldvából* Bogdán által kiszorított Drágfi (Dragoș) család visszatért *Magyarországra*, s a korabeli politikai súlyukra, mély megbecsülésükre jellemzően, az ország legnagyobbjai közé emelkedve Drágffy néven vonult be a szűkebb magyar történelembe SZÁSZ 1990. [p. 25.]. Bogdánt 1368-ban fia, Lackó (Lațcu) követte a vajdai székben, aki felkarolta a moldvai katolikus térítés ügyét. *Szeretvásáron [Siret]* katolikus püspökséget alapított. A katolikus hittérítés *Moldvában* a tatárok távozása után megkezdődött. VI. Kelemen pápa az egykori kun püspökséget, amely a mongol betörés után megszűnt, Milkói püspökség néven 1347-ben állíttatta helyre, és megbízta a kalocsai érseket, hogy a magyar király

³¹⁵ *Muszka [Moszkva]* mellett Szent György a védőszentje többek között a *Barcelona, London, Freiburg im Breisgau, Ljubljana, Genova, Ferrara, Reggio Calabria, Isztambul* és *Bejrút* városoknak. Ezen kívül *Anglia, Portugália, Katalónia, Litvánia, Szerbia, Görögország, Grúzia* és *Etiópia* védőszentje is.

³¹⁶ Szent György (271– 303) előkelő családból származott, Diocletianus császár alatt katonáskodó, kiváló harcos volt, ezért magas pozícióba jutott. Diocletianus keresztény üldözésének kezdetén ellene fordult. Bebörtönözték, de mivel nem tagadta keresztény hitét kivégezték. Ábrázolása leginkább a sárkányt legyőző lovas képében ismert, egyike a tizennégy segítőszentnek. A György-legenda azt a keresztény meggyőződést fejezi ki, hogy a hit megszünteti a démonok uralmát, és a gonoszt minden alakjában legyőzi. Üneppe április 24. a keresztény egyházak többségében, május 6. a Juliánus-naptárhoz ragaszkodó ortodox egyházakban és november 23. a grúz egyházban.

káplánját milkói püspöknek szentelje föl. Amikor Bogdán magához ragadta az uralmat *Moldvában*, *Szeretvásáron* két Ferences szerzetes szenvedett vértanúhalált 1349-ben. Bogdán a katolikus magyarok engesztelhetetlen ellensége volt, de Lackó idejében erőteljesen megindult a katolizálás. Lackó közölte a pápával, hogy népével együtt a római egyházba akar térni és arra kérte, hogy állítson katolikus püspökséget *Szeretvásáron*. V. Orbán pápa szívesen vette a moldvai fejedelem ajánlatát és 1370-ben utasította a prágai érseket és a boroszlói és krakkói püspököket, fogadják be *Moldva* fejedelmét és népét a római egyház kebelébe, vegyék ki az országot a halicsi püspökség kötelékéből és alapítsanak *Moldvában*, a városi rangra emelendő *Szeretvásáron* külön püspökséget. Ennek nyomán 1371-ben Lackó népe egy részével ünnepélyesen a római egyházba tért át. Így Lackó alatt a katolikus térítés sikert aratott *Moldvában*. Az ok, mely Lackót vallásváltoztatásra indította, főként politikai lehetett. *Róma* védelme alatt remélhette, hogy a magyar és a lengyel részről rossz szemmel nézett fiatal fejedelemsége megszilárdul, és viszonya a szomszéd hatalmakhoz javulni fog. Másrészt a halicsi püspökségtől való függetlenedés döntő lépés volt a fejedelemség egyházi és politikai önállósítása terén³¹⁷. A későbbi román vajdák, a Nagy Lajos által alapított *Szeretvásári püspökség* és a havaselevei *Argyasi püspökség* ellensúlyozására 1359-ben és 1368-ban a konstantinápolyi pátriárkától kértek támogatást. Így Lackó örökösei pravoszláv kolostorokat létesítettek, a XIV. század végén *Halics (Gácsország)* közreműködéssel alapították meg a saját moldvai ortodox érsekséget, s *Magyarország* és *Lengyelország* között egyensúlyozva megőrizték *Moldva* cselekvési szabadságát. Hatalmukat a *Nyeszterig*, a *Dunáig* és a *Fekete-tengerig* terjesztették ki. Lackó utóda a szintén katolikus I. Musát Péter (I. Petru Mușat) 1387-ben hűbéri esküt tett Jegelló (II.) Ulászló lengyel királynak, udvarát a római katolikus *Szeretvásárból [Siret] Szőcsvásárba [Suceava]* helyezte át. 1388-ban Péter kiterjesztette hatalmát a *Cseremos* folyótól északra fekvő *Pokutya* vidékére és *Németvásáron [Târgu Neamț]* erődöt emeltetett. Péter nevéhez fűződik a moldvai Ortodox Egyház megalapítása is. Péter halála után Zsigmond magyar király újra érvényesíteni akarta hűbéresi jogait, ezért 1394-ben hadat vezetett I. István (Ștefan I) fejedelem ellen és leverte

³¹⁷ Az áttérésében Lackót személyes érdekek is vezették. A vallásváltoztatással el akarta érni a nejétől való válást, mert házassága magtalan maradt. Ezt az óhaját a római egyház éppen olyan kevésbé teljesítette, mint a görög.

ellenállását. Zsigmond bevonult a fejedelmi székhelyre Szőcsvásárba és hódolásra kényszerítette Istvánt, aki ismét adófizetésre kötelezte magát. Ez a magyar uralom nem sokáig tartott. István bojárjaival már 1395 elején oklevelet állított ki, amelyben mint hűbéres a lengyel királynak hódolt. István uralkodásának jelentős részét a konstantinápolyi pátriárkával folytatott heves egyházi viszálykodás tette ki. Folyt a harc a katolicizmus és az ortodoxia térnyerése között. 1374-ben a konstantinápolyi pátriárka *Moldva* részére metropolitát nevezett ki és magának követelte a moldvai egyház fölötti joghatóságot. Kinevezettjét, akit 1393-ban említenek először, a moldvaiak nem ismerték el, kiűzték az országból, így az 1394-ben a bulgáriai *Tarnagrád*ba (*Tövisvár*)³¹⁸ [*Tarnovgrad, Veliko Tirnovo*] helyezte át székhelyét. A viszály következtében a pátriárka az országot, a fejedelmet, a papságot és a népet egyházi átokkal sújtotta. István 1395-ben békülni akart a pátriárkával, de nem tudta a püspökök elismerését elérni. Magát és népét csak akkor mentették föl az átok alól, amikor Péter elfogadta a pátriárka által a moldvai egyház kormányzatára kirendelt főesperest. A moldvai dinasztiaalapítást a lengyel, magyar, majd a török befolyás váltakozása nehezítette. István utódai néhány évig tartó zavargásokban kormányoztak, végül a Musatok kerekedtek felül. Zsigmond magyar király segítette trónra Jó (I.) Sándor (Alexandru cel Bun) fejedelmet, aki 1400-ban lépett trónra. Sándor szintén katolikus volt, ő alakította ki *Moldva* közigazgatását magyar mintára, törvénykönyvet szerkesztett, rendezte a pénzügyeket, hadsereget szervezett, iskolákat, kolostorokat (besztercei, moldavica) alapított, megszervezte *Radóc* [*Radăuți*] és *Románvásár* [*Roman*] püspökségét. Annak ellenére, hogy Zsigmond segítette trónra 1402-ben hűségesküt tett a lengyel királynak, amit később többször megújított. 1418-ban befogadott 3 ezer menekült örmény családot, akik később *Erdély*ben találtak otthont. A XV. század elején nagy cigány tömegek vándoroltak *Moldvába* KAT. 2012. A moldvai magyarok közt találtak menedéket a *Magyarország* déli vidékeiről elmenekült magyar husziták, akiknek papjai itt fejezték be bibliafordításukat KÓSA-FILEP 1978.

³¹⁸ A hun-bolgárok, az *Avar Kaganátus* kettészakadása után alapították meg a *Bolgár Kaganátust*, amelynek fő helye a magyarul *Tarnagrád* vagy *Tarnógrád*, szlávul *Tarnovgrad*nak nevezett erősség volt. A város meredek, hegyekkel elzárt völgykatlanban fekszik, a *Jantra* folyó kanyargós völgyében. Neve a szkíta-hun *Tarna* alaptagból és a *garád* (= 'felmagasodó kerítés, töltés') földrajzi köznévből áll. A garád vált később a szláv nyelvekben „grad” formává, jelentésében 'vár', majd 'város' értelművé. A magyar *Tövisvár* névalak már a szláv-bolgárból keletkezett fordítással: trn = 'tüske'.

Jó Sándor fiai, 1432 után a Jagellók hűbéreseként egymással vetélkedtek, 1435-ben II. István (Ștefan II) megkapta *Besszarábiát*, I. Illés (Ilie I) *Moldvában* uralkodott. A különféle viszályok és leszámolások nyomán 1432 és 1457 között tíz vajda uralkodott *Moldvában*, némelyikük kétszer-háromszor is a trónon ült. A viszálykodásban vesztes családtagok *Magyarországra* menekültek. 1453-ban *Konstantinápoly* török elfoglalása után gazdaságilag erős, betelepült görög szórvány erősítette az ortodoxiát. A Musat-házi Nagy (III.) Istvánt (Ștefan cel Mare) 1457-ben történt trónra lépésekor már a kijevi metropolita kente föl, ő volt az első ortodox moldvai vajda. Nagy István hadi sikerei révén a magyar, lengyel és török nagyhatalmak befolyását évekre semlegesítette, de végül 1467-ben el kellett ismernie IV. Kázmér lengyel király, majd 1468-ban Hunyadi Mátyás magyar király fennhatóságát. Nagy István 1475-ben vereséget mért a török seregre, de később *Moldvát* mégis rendszeres török támadások érték. 1485-ben a *Pruton* túli terület, *Besszarábia* egy része török megszállás alá került. Nagy István a lengyelekkel csatározva többször török és tatár segítséget vett igénybe, a hadifoglyokat rendszeresen a töröknek adta el. Vakmerősége, ravaszkodásai, hitszegései és vitézsége révén uralma volt *Moldva* virágkora. Fia, III. (Egyszemű) Bogdán (Bogdana al III-lea cel Orb) a lengyelekkel hadakozva előbb II. Ulászló magyar királyt, 1513-ban azonban I. Szelim török szultánt ismerte el hűbérurának, aki biztosította *Moldva* önálló vajdaválasztási jogát és önkormányzatát. E szerződés volt az alapja *Moldva*³¹⁹ államiságának egészen a XIX. század elejéig. Bogdán utódja IV. István (Ștefăniță) fia 11 éves korában került a trónra, az országot egy hetman által vezetett diván kormányozta. Ezzel együtt, 1518-ban István szerződést kötött a lengyelekkel a törökök ellen. 1526-ban I. Szulejmán felszólította, hogy tegyen eleget hűbéri kötelezettségének és vegyen részt a *Magyarország* elleni támadásban. István viszont felvette a kapcsolatokat II. Lajossal és az átpártolásról kezdett tárgyalni. Erre végül nem került sor, de a magyarok elleni háborúban sem vett részt, sőt a magyar-párti havasalföldi vajdát sem támadta meg, s végig megpróbált *Magyarországhoz* közeledni. A magyar állam mohácsi veresége fordulópontra fordult a Moldvai Fejedelemség történetében is. A mohácsi vészig *Moldva* több tekintetben *Magyarországra* támaszkodhatott, melynek legalább névleg hűbérese volt.

³¹⁹ *Moldva* török neve *Kara Bogdan*.

Istvánnak a szultántól jelentős adóemeléssel (állítólag 10 000 aranyra emelték föl a rendes adót, ezenkívül még 12 000 arany rendkívüli adót ígért) kellett a fejedelmi jóváhagyását megvásárolnia. Péter a keresztény hatalmaknál igyekezett oltalmat találni, hogy alkalomadtán segítségükkel lerázhassa a török igát. Zsigmond lengyel királlyal még 1527-ben szövetségset kötött, melyben a két fél kölcsönös segítségre kötelezi magát a törökkel, a tatárral és más ellenséggel szemben. Arra az esetre, ha a magyar és a lengyel királyok háborút indítanak a szultán ellen, Péter kötelezte magát, hogy egész hadseregével részt vesz benne, ellenben a két király is köteles volt őt és országát a török ellen védeni és segítséget nyújtani. Arra esetre is érvényben maradt a szerződés, ha Péter kénytelen lenne hadait a szultán táborába küldeni. Habsburg (I.) Ferdinánd és I. János, akik a magyar koronáért küzdöttek, Péter fejedelmet is meg akarták nyerni maguknak. Péter a Ferdinánd és Szapolyai János közötti harcokban eleinte Ferdinánd pártján állt, de amikor a törökök Szapolyait ismerték el uralkodónak, átállt az ő oldalára. János király neki adományozta *Csicsó* és *Küküllő* várait, melyeket a moldvai fejedelmek Mátyás király óta hűbérül bírtak. Szapolyai és Ferdinánd vetélkedés következményeként *Moldva* is belesodródott a harcokba, ennek eredményeként végül Szulejmán tatár és lengyel segítséggel 1539-ben elűzte Pétert *Moldva* trónjáról. A vajdák a szultánoktól függtek, ha megfizették az adót és engedelmessé váltak, szabadon zsarolhatták alattvalóikat. A pártoskodó bojárok³²⁰ meggyilkolták vagy elűzték a szomszédos hatalmak által néha többször visszasegített vajdákat KAT. 2012. A középkori *Magyar Királyság* lehanyatlásával a XVI. században a moldvai magyarok társadalmi helyzete megrendült. Kiszorultak a városokból és sokat szenvedtek a török-tatár pusztításoktól KÓSA-FILEP 1978. Péter 1551-ben az örmények, 1552-ben a magyarok erőszakos ortodox hitre térítéséhez kezdett a reformáció terjedésének megakadályozására KAT. 2012. Utóda II. János (Despot Vodă) 1561-ben *Vaszlóban [Vaslui]* kelt kiáltványában bejelentette, szívesen látja *Moldvában Európa* valamennyi protestánsát. Szász János (Iancu Sasul) 1579-ben erdélyi szászként, ciprusi felesége pénzéből, a pasákat megvesztegetve, vásárolta meg a vajdai tisztet, Báthory István erdélyi fejedelemmel és lengyel királlyal viszálykodott, aki elfogatta és 1584-ben

³²⁰ bojár (románul boier, oroszul бояринъ / bojarin): így nevezték *Moldvában*, *Havasalföldön* és a keleti szláv területeken a nemeseket, ill. földbirtokosokat. A név a „boj” = ‘harc’ szláv szóból származik, a „bojár” eredeti értelme ‘harcos’.

lefejeztette. A belső hatalmi harc az ortodox ellenreformáció és a kálvinista vallás ellentéte ürügyén zajlott KAT. 2012.

A XVII. században jezsuiták próbálták újjászervezni a katolikus hitéletet, 1640-ben *Jászvásárott [Iași]* egyetemet alapítottak, de terjeszkedésüket az ortodoxok, Habsburg befolyástól tartva, megakadályozták. A latin hatásokat a moldvai bojárság a lengyel iskoláktól és papoktól kapta. A jezsuiták módszereit ültette át Petru Movilă kijevei metropolita az 1633-ban alapított ortodox kollégiumába, az ortodoxia szolgálatába állítva havasalföldieket is nevelt a bizánci hagyományokra. Bandinus püspök³²¹ valamennyi moldvai római katolikus templom meglátogatása után a katolikusok siralmas helyzetéről, a támogatott ortodoxia virágzásáról írt KAT. 2012. Az albán származású Farkas László (Vasile Lupu) 1634-ben foglalta el *Moldva* fejedelmi székét. Fondorkodásai, s a havasalföldi trón megszerzéséért folytatott sikertelen harcok miatt a bojárok fellázadtak ellene, s II. Rákóczi György erdélyi fejedelem segítségével László fogolyként került Isztambulba. Utódja I. György Istvánt (Gheorghe Ștefan I) 1653-ban lett vajda. Őt szultáni árnyékvajdák követték, akik török segédcsapatokat vitték azok európai háborúhoz KAT. 2012. A XVII. században a pápa missziós területté nyilvánította a többségben görög keleti ortodoxok által lakott *Moldvát*. Ezért a *Moldvába* rendelt lengyel és olasz papok fokozatosan leszoktatták a moldvai magyarokat az anyanyelv templombeli használatától KÓSA-FILEP 1978. A XVII–XVIII. század fordulóján *Moldvában* a románok mellett görögök, albánok, szerbek és bolgárok szabadon élhettek, kereskedhettek, katonáskodtak. A kozákok, lengyelek, németek udvari szolgálattevők voltak vagy katonáskodtak. Az örmények és zsidók vallásukat szabadon gyakorolhatták, de utóbbiak zsinagógát csak fából építhettek, a magyarok és oroszok örökös szolgaságra voltak kárhoztatva. A sokgyerekes cigányok kovácsok és aranymosók, a törökök városlakó kereskedők, földet, házat nem vásárolhattak, mecsetet nem építhettek, vallásukat nyilvánosan nem gyakorolhatták. Utóbbi ellen a Porta nem tett lépéseket KAT. 2012.

Moldvában – *Havaselve*hez hasonlóan – 1712-ben az isztambuli görög Mavrocordat bankár családdal kezdődött és 1821-ig tartott a

³²¹ Marcus Bandinus (Bandulović) bosnyák származású szerzetes. 1643–1647 között végzett moldvai vizitációjáról 1648-ban az ún. Bandinus-kódexben számolt be.

fanarióták³²² uralma. Ebben a korszakban az lett a vajda, aki többet fizetett érte. Grigore Callimachi 1761-es trónra lépésétől kezdődött a moldvai orosz befolyás, később Callimachit árulásáért *Isztambul*ban lefejezték. Az orosz–török kücsük-kajnardzsi béke értelmében *Moldvának* 1777-ben át kellett adnia a Habsburgoknak *Bukovinát*. Közben az orosz befolyás egyre erősödött a térségben. 1812-ben a *Prut* és *Dnyeszter* folyók között, *Besszarábiát* *Oroszországhoz* csatolták. 1828-ban az oroszok megbuktatták a reformer Ioan Sanda Sturdza vajdát, *Moldva* közben, 1828–34-ig orosz katonai kormányzás alá került. A Mihai Sturdza vajda és orosz kegyenceinek uralma ellen 1848 márciusában kitört forradalmat az oroszok leverték, a vezetők *Erdélybe* menekültek, de 1849-ben szerződéssel állították vissza a korábbi állapotot. Egyre jobban felerősödött a két román fejedelemség egyesülésének igénye.

---

³²² A „fanarióták” *Isztambul* görögök lakta *Fener* városrészének nevéből származó elnevezés. A török időkben az uralkodó környezetében működő elölkelőket jelentette. Rendkívül korrump hivatalnokok voltak.

11. ÚJLATINOK MAGYARORSZÁGON

Ahogy már az előző fejezetekben említettük a vlach–keleti-latin–román bevándorlás nem állt meg a *Kárpátok*nál, és a XII. század végétől (1173) adatolhatóan jelent meg a *Kárpátok*on belül, elsősorban *Erdélyben*. Az egyik fontos jelenség a románság magyarországi megjelenésében, hogy behatolásuk a *Kárpátok*on belülrre a magas hegyvidéki régiókon át, a völgyek felső végéből következett be, s lefelé haladva jöttek létre szállásaik, majd kis hegyi telepeik, amelyek a későbbiekben falvakká fejlődtek. Ennek a bevándorlási „módnak” az oka, a vlach pásztorkodás, vagyis a hatalmas nyájakat legeltető, transzhumáló életmód, amelynek lényege a középkorban még hasznosítatlan polyánák bekapcsolása a gazdálkodásba. E füves térszínek a vlach jog gyakorlásának első terepei voltak. A transzhumáló pásztorkodást azonban csak délre vagy keletre néző, sok napsütést kapó hegyi legelőkön lehet folytatni, ezért pl. *Erdély* belseje nem lehetett a román pásztorkodás ősi területe. Petre Panaitescu³²³ szerint „*a juhok transzhumálását a Duna déli partjairól és a Kárpátokból Erdélybe sohasem említik; ez természeti lehetetlenség, mivel a hegyek északi és nyugati oldalán fekvő Erdélynek nincsenek jó legelői. Egyetlen déli pásztor sem gondolna arra, hogy Erdélybe, ebbe a legelőben szegény országba hajtsa nyájait.*” Élhettek azonban a *Déli-Kárpátok* déli oldalán a *Dunához* transzhumáló román pásztorkodók a román nép létrejötte óta úgyszólván bármikor, főként pedig 800 után, mikor az *Erdély* déli részét megszálló hun-bolgár hatalom a *Kárpátok* és a *Duna* között, a mai *Havasalföldet* ellenőrzése alá vonta, ami biztonságosabbá tette a nyájaknak a hegyekből a *Dunához* és onnan visszafelé vonulását BARTA-BÓNA-MAKKAI-MÓCSY-TÓTH E.-VÉKONY 1986. 1986. [pp. 302-303.].

³²³ Petre P. Panaitescu (1900–1967) román történész, nyelvész.

11.1. Első szervezett vlach betelepítések

A másik mód, ahogy a románság a *Magyar Királyság* területén megjelent, a szervezett betelepítések voltak. Kezdetben a király, később a földbirtokosok hoztak be telepeseket, akiknek kiváltságokat adva, kezdetben a lakatlan régiók, később a harcokban kihalt falvak népességének pótlását célozták. A korai időkben az *Erdélyben* letelepített románoknak területi önállósága volt, mert tudjuk, hogy a kerci (*Kerc [Cârța]*) cisztercita monostornak II. András valamikor 1202 és 1209 között az *Olt*, az *Eger* patak és az *Árpás* patak közti földet a havasokig úgy adományozta, hogy azt előbb kivette a románok birtoklása alól. 1224-ben a szászok kiváltságait megállapító ún. *Andreanum* jogot adott nekik, hogy használják a románok és a besenyők erdejét, tehát a király itt is a románok birtoklását vette tekintetbe, amelyet csak az ő rendeletére kell másokkal megosztaniuk. 1222-ben a *Barcaságba* települt német lovagok vámmentességet nyertek a székelyek és a románok földjén áthaladva. Tehát a románoknak ekkor már saját „földje” volt, mint a székelyeknek, a *Barcaságtól* független vámhatósággal. Mivel a német lovagoknak 1211-ben adott „Barca földje” a későbbi *Sárkány [Șercaia]* és *Törcs (Törcsvár [Bran])* területét magában foglalta, a „blakok földjének” keleti határa valahol a *Király-kő*től *Fogaras* és *Sárkány* közé az *Oltig* húzható vonalon haladt. A „románok és a besenyők erdejét” valahol *Nagyszebentől [Sibiu]* délkeletre kell keresni, ahol a *Besenyő-hegy [Vârful Beșineu]* és a *Talmács vár* neve őrzi azoknak a besenyőknek az emlékét, akik egy 1250-ben kelt oklevél szerint 1211-ben a szebeni ispán vezetésével szászokkal, románokkal és székelyekkel együtt *Bulgáriában* harcoltak. A besenyő–román–székely együttélés később is kimutatható: 1260-ban II. Ottokár cseh király a magyar király feletti győzelméről írva, annak „embertelen emberei” közt kunok, magyarok, különböző szlávok mellett együtt említ székelyeket, románokat és besenyőket. A *Fogaras-vidéki* „blak földön” is éltek besenyők, sőt eredeti összefüggő besenyő népcsoport leginkább az *Olt-kanyar* déli mellékfolyói *Barca*, *Brassó*, *Tömös*, *Tatrag* és *Zajzon* vidékén voltak, mivel ezeknek a patakoknak a forrásvidékén át vezettek a kunok betöréseit megkönnyítő hágók *Havasalföldre*. Amikor 1231-ben a német lovagrend főnöke a románok és a székelyek földjén vámmentes áthaladást

kért, akkor kelet felé az 1224-ben már *Szászsebes* vidékéről eltelepített sepsi székelyekre, nyugat felé pedig a besenyőkkel közös erdőt használó *Fogaras* és *Szeben* vidéki románokra gondolt. Ekkor a besenyők zömmel már *Talmács* körül élhettek románok szomszédságában, és pedig azon a területen, ahol később, a XIII. század második felében a *Szászföld* védelmére *Talmács* (a *Vöröstoronyi-szorosnál*), *Salgó* (a középkori *Váralatt* nevű helység mellett, amelynek későbbi neve *Orlát*) és *Pétervár* (*Szászcsór* mellett) várai épültek. A *Fogarasi-havasok* zárt vízválasztó ormain *Vöröstorony* és *Törcsvár* között sehol sem lehetett áthatolni, az itteni „Oláhföldön”, ezért csak sokkal később, a XV. században épült vár, nevezetesen *Fogaras*. Az *Oltól* nyugatra azonban a *Lator* és a *Zsil* völgyén át dél felől könnyen meg lehetett a *Szászföldet* közelíteni. Ennek elhárítására emelték itt az említett várakat, melyeknek „oláh falvait” először név nélkül, majd német, magyar és román párhuzamos nevekkel csak a XIV. században említik oklevelek, de minden okunk megvan feltételezni, hogy román (és részben besenyő) lakosságuk ősei a XIII. század elején már itt éltek, és ugyanazt a feladatot látták el mint amit 1383-ban vártak el tőlük: örökösödést a havasokban *Talmács*tól (az *Orlát* melletti) *Oláhnagyfalui*g, azaz a mai *Szelistyéig*. Az előbbieket nyomán 1200 körül a mai *Fogaras* [*Făgăraș*] és *Szászváros* [*Oraștie*] mögött húzódó hegyvidéken összefüggő „blak föld”, közigazgatási egységbe szervezett román határőrvidék létezését tételezik fel a kutatók. A déli határ védelme elsődlegesen *Hátszeg* várára és kerületére hárult. Területén a királyi várszervezet fennállásának korában, talán már a XI. században királyi vadászok, ún. darócok éltek. Románokról akkor értesülünk, mikor 1263-ban a későbbi magyarbrettyei uradalom három faluját képező darócföldeket István ifjabb király egyik főúri hívének eladományozta, és kivette az adományból Dragun és Kodoch kenézi földjeit, tehát elismerte a (feltehetően román) kenézek korábbi birtokjogait. A szóban forgó kenézi birtok, a későbbi Oláhbrettye tartozékaival együtt a román kenézi eredetű Pogány család kezén a XV. században tűnik fel újra *Hátszeg* várának közvetlen szomszédságában. A XIV. században *Hátszeg* vidékén a várnagy elnöklete alatt összeülő kenézi szék bírászkodott, a kenézek megnemesítése után bíróságuk összeolvadt *Hunyad vármegye* nemesi bíróságával BARTA-BÓNA-MAKKAI-MÓCSY-TÓTH E.-VÉKONY 1986. 1986. [pp. 302-305.].

11.2. Szervezett vlach betelepítések a tatárjárás nyomán

A tatárjárás egyenes következménye volt a nagyméretű román bevándorlás is. A katasztrófa katonai tanulságai meggyőzték az uralkodót arról, hogy a vármegyei központokul szolgáló várak előnytelen fekvésük miatt komolyabb támadásnak nem képesek ellenállni, ezért azokat feladta, s az egyháznak vagy világi birtokosoknak ajándékozta el, helyettük pedig országszerte megközelíthetlenebb hegyi várak építését és védelmének megszervezését kezdte meg. Ezeknek a váraknak környéke azonban, földművelésre egyelőre alkalmatlan lévén, lakatlan volt, sőt földművelő magyar vagy szász lakosság utólagos betelepítése is szinte leküzdhetetlen akadályokba ütközött, és csak olyan kisebb foltokon ígért sikert, ahol erdőirtásokkal termőföldet lehetett nyerni. Várnépre szükség volt, nemcsak a katonai szolgálat és a fenntartás ellátására, hanem azért is, mert az *Erdélyi-medence* belsejében a királyi birtokok adományozás révén fokozatosan magánkézre jutottak, s így a király gazdasági érdekei egyre inkább a megmaradt hegyvidéki uradalmak jövedelmezőségének gyarapítását írták elő. A hegyvidék dús legelői elsősorban hegyi pásztornépnek kínáltak megélhetést, érthető tehát, hogy a királyok a *Bulgáriából* és *Szerbiából* észak felé húzódó s a kun uralom megsemmisülése után annak nyomása alól is felszabaduló román pásztorokkal népesítették be az új várkerületeket. Így szállották meg románok *Erdélyben Déva, Hunyad, Salgó, Talmács, Törcs, Kecskés, Szádkő, Léta, Sebes, Almás, Csicsó, Bálványos* és *Görgény* várainak környékét, zömükben azonban nem a tulajdonképpeni *Erdélybe*, hanem annak nyugati hegyvidéke külső, a magyar *Alföldre* néző oldalán épült várak (*Miháld, Sebes, Zsidó, Halmos, Illyéd, Krassófő, Borzafő, Kövesd, Szád, Váradja, Világos, Deszni, Pankota, Súlyomkő, Valkó, Nyaláb, Aranyos, Kővár*) uradalmaiba telepedtek be. Ez a bevándorlás nem egyszerre zajlott le, a hegyvidéket is csak fokozatosan, több évszázadig tartó állandó beáramlással népesítették be. Betelepítésük tervszerűen és kedvezményekkel bátorítva történt, eleinte – a király külföldi telepések behívására vonatkozó kizárólagos jogának érvényesítésével – csak királyi birtokra. A bevándorló románok a magyar forrásokban egyöntetűen hegyi juhpásztorokként szerepelnek. Még a XVI. században is hivatalos jelentés

állapítja meg, hogy a románok csak a hegyekben s erdőkben pásztorkodnak, s ugyanígy nyilatkozik ez időben Verancsics Antal³²⁴, később esztergomi érsek, *Erdély* viszonyainak kiváló ismerője is. A balkáni és magyarországi román pásztorkultúra bensőséges kapcsolatairól tanúskodik a románok „nemzeti” adóneme, a juhötvened (quinguagesima ovium, a *Balkánon* travnina), amelyet *Magyarországon* is, *Szerbiában* is csak románok – mint jellegzetesen juhtartó népelem – fizettek, s mely mindenütt ötven juh után egy juhnak és egy báránynak a beszolgáltatásából állott. Mezőgazdasági termények után, mivel földművelést a polyánákon csak önellátásra folytattak, nem adóztak. A királyi várbirtokok földrajzi fekvése sokáig lehetővé tette ezt az életmódot. A vár közvetlen szolgálatára rendelt népelemek rendszeresen a völgyi részeken megtelepült magyarok közül kerültek ki. A románok inkább adójukkal járultak hozzá a várszervezet fenntartásához, s ezt is a magyar várnaggyal közvetlenül érintkező vezetőik, a kenézek és a vajdák gyűjtötték össze tőlük, ezek feleltek az ötvened pontos beszolgáltatásáért, s ugyancsak ezek teljesítettek katonai szolgálatot is, a románság nagy többsége pedig nyájait legeltette a hegyekben. Állandó lakóhelyhez még vezetőik sem voltak kötve, mint azt a *Krassó vármegyei Illyéd* királyi vár kenézeinek példája mutatja, akiket 1363-ban lakóhelyük bizonytalansága miatt nem lehetett egy bírósági tárgyalásra megidézni. Ezt az adatot általában a magyarországi román transzhumáló pásztorkodás első említésének szokták tekinteni. Az oklevél márciusban kelt, ekkor nem találtak birtokukon a kenézeket, mert nyájjaikkal még valahol a téli legelőn tartózkodtak. A hegyvidék kora tavaszi ürességéből azonban éppúgy lehet nomadizálásra, mint transzhumálásra következtetni, hiszen nem tudjuk, hogy a pásztorok családjai ez esetben követték-e a nyáját, vagy otthon maradtak. Mindenesetre fel kell tételezni, hogy a pásztornép vezető rétege egyre kevésbé vett részt a legeltetésben, és egyre inkább csak katonáskodott. Rendszeres katonai szolgálatot csak a kenézek teljesítettek, békeidőben a hegygerinceken futó határ őrzése, háborúban pedig a királyi seregben való hadakozás által. A székelyektől eltérően, akik személy szerint egyenként katonai szolgálatra voltak kötelezve, a románság széles

³²⁴ Verancsics Antal (1504–1573) királyi helytartó, római katolikus főpap, pécsi megyés püspök diplomata, történétíró. Magasztaló irodalmi költeményeket, verseket, elégiákat, szónoklatokat, leveleket írt. 1569-ben az esztergomi érsekség élére helyezték, ezzel egyidejűleg ő lett *Esztergom vármegye* főispánja. 1572-től haláláig királyi helytartó volt.

rétegei, akárcsak a szászok többsége, nem katonáskodtak. Ez magyarázza a kenézek kezdettől fogva kiemelkedő társadalmi helyzetét, melyet a románság szükségszerűen bekövetkező letelepedése jelentékenyen megerősített. A felsőbb irányítást gyakorló magyar várhatóságok az állandó letelepítésben látták a román várnép tartós megszervezésének és gazdasági hasznosításának biztosítékát, s mindent elkövettek a románság helyhez kötésére. Törekvéseikben segítőtársakra találtak a kenézekben. Minthogy a várhatóságoknak érdekében állt a letelepülés menetét meggyorsítani, előnyöket biztosítottak azoknak a kenézeknek, akik a román népesség egy részét újabb földművelő telepek létrehozására használták fel. Erdőirtással a pásztorkodó románság is foglalkozott, főként, hogy újabb legelőket nyerjen; ha viszont az irtást vezető kenéz az így nyert területet földművelésre is igénybe vette, a várnagyok az irtásokon keletkező új falvakat a hozzájuk tartozó földekkel együtt „szabad falvaknak” (villa libera) nyilvánították, hosszú lejáratú adókedvezményben részesítették, s jövedelmüknek egy részét a telepéseket vezető kenéznek és utódainak biztosították BARTA-BÓNAMA-KKAI-MÓCSY-TÓTH E.-VÉKONY 1986. 1986. [pp. 312–316.].

A tatárjárást követő munkaerőhiány is arra készítette a magánbirtokosokat, hogy részben a királyi uradalmak népességének elvonásával, részben az ország határain kívülről toborozva, maguk is román munkaerőt vegyenek igénybe a királyi adományok révén egyre gyarapodó birtokaikon. A vlachok betelepítésének kizárólagos királyi jogát elsőként IV. László³²⁵ oldotta fel, engedélyezte a gyulafehérvári káptalannak, hogy *Enyed* és *Fülesd* nevű birtokaira 60 román családot telepítsen. Loránd erdélyi vajda 1294-ben említ román falvakat, *Várad*tól a hegyeken át a *Maros* felé, a *Belényes* vidéki gyepűkön túl. A XIII. század utolsó évtizedeitől egyre több román került jogtalanul magánbirtokokra. III. András³²⁶ 1293-ban elrendelte, hogy az *Erdélyben* magánbirtokoshoz került minden románt a *Fehér vármegyei* két *Székes* folyó közén elterülő

³²⁵ IV. László vagy Kun László (1272–1290) magyar király. Apja V. István király, anyja Erzsébet kun hercegnő volt. Kun László okleveleiben magát III. Lászlónak nevezte, mivel Imre király fiát, az 5 évesen megkoronázott III. Lászlót ekkor nem ismerték el törvényes uralkodónak.

³²⁶ III. András vagy III. Endre (1265?–1301) Magyarország király 1290 és 1301 között. Apja István herceg, II. Endre király utószülött fia, anyja Morosini Tomasina, egy velencei előkelő család leánya. III. András halálakor Ákos nembéli István nádor az „Árpád-ház utolsó aranyágcskája”-ként búcsúztatta. Ezért gyakran nevezik az utolsó aranyágcskának, miután ő volt az utolsó Árpád-házi király. Származása okán hívják még Velencei Endrének is.

királyi földre gyűjtsenek össze. Ez azt mutatja, hogy a magánbirtokosok román telepeseinek számát nem becsülték magasra. Később már ő maga is kénytelen volt további engedményeket tenni. Megerősítette elődeinek a gyulafehérvári káptalan részére adott kedvezményét s az eredetileg királyi tulajdonban levő *Oláhtelek (Tohán)* elajándékozását is, sőt 1292-ben a *Hunyad vármegyei* Illyei családnak engedélyt adott, hogy *Illye, Fenes* és *Szád* nevű *Maros* menti birtokaira románokat telepítsen. Hogy ezek az engedmények s a kétségtelenül tovább folytatódó jogtalan telepítési akciók nem váltottak ki már akkor valóságos román népvándorlást, az csak annak tulajdonítható, hogy a központi hatalom a XIII. század végéig sikerrel őrködött a határőrkerületek népessége fölött, így csak a *Déli-Kárpátok* lejtőin és a *Biharerdő* déli felében jelentek meg szórványosan románok egyes magánbirtokokon. Olyan kevesen, hogy míg *Kelet-Magyarországnak* ma románok által is lakott részein 1300-ig közel ezer, nagyrészt magyar, kisebb részben szász falut említenek az oklevelek, ugyanebben a korszakban mindössze 6 olyan falunak a nevét ismerjük, ahol bizonyosan éltek románok, ezek közül *Enyed, Fülesd, Illye, Fenes, Szád* magyar eredetű nevet visel, *Tohán*, azaz *Oláhtelek* viszont már nevével elárulja, hogy magyar környezetben keletkezett, román telepítéssel. Így nyilvánvaló, hogy ezek a magánbirtokon elsőnek ismert román telepek már fennálló magyar, falvak határain belül jöttek létre BARTA-BÓNAMA-KKAI-MÓCSY-TÓTH E.-VÉKONY 1986. 1986. [p. 318.].

11.3. Hullámzó betelepedés, állandótlan vlach (román) falvak

Míg a XIII. században csak *Erdély* déli felében, a hegyvidéken és annak közelében voltak román telepszórványok, addig a XIV. század elején telepeik száma ugrásszerűen növekedett. A *Székelyföld* kivételével egész *Erdély* területén jellemző volt a hegységek, sőt a dombvidékek területén a román telepek megjelenése. A XIV. században olyan vidékeken, amelyeket korábbi forrásokban lakatlannak tüntettek fel, falvak hosszú sora keletkezett. Később ezek egy része eltűnt, majd helyükön vagy szomszédságukban újak tűntek fel. Ezt a folyamatot a nagy tömegben jelentkező románság elhelyezkedésével járó mozgalmak okozták, s ezzel járt együtt településeiknek gyakori névváltoztatásokban is megnyilvánuló

állandótlansága, hullámzása. A *Szörényi bánság* egyik román kerületének 1365-ben öt faluja volt, 1404-ben viszont 13 telepet írtak itt össze, de ekkorra már az eredeti öt közül csak egy volt meg, s még ezzel sem záródott le a népesség hullámzása, mert a kerület 1510-ben 36 faluból állott, az előbbi 13-ból azonban csak kettőnek a neve található meg, 11 időközben eltűnt, s 34 új alakult helyettük. Ez azt mutatja, hogy a románok helyhez kötődése, állandó megtelepedése huzamosabb időt igényelt, s általában a középkor végéig eltartott, ezt az előbb leírt esethez hasonló gyakori falunévváltozások bizonyítják. A XIV. századi román népmozgalom az előző évszázadhoz viszonyítva olyan hatalmas tömegeket mozgató meg, ami nem magyarázható a *Dél-Erdélybe* betelepült románság természetes népszaporulatának kirajzásával. Adatok is vannak arra, hogy sokan *Magyarország* határain kívülről érkeztek. 1334-ben egy Bogdán nevű vajda költözött be *Magyarországra*, aki olyan nagy számú népet hozott magával, hogy beköltöztetése több mint kilenc hónapot vett igénybe, s a király részéről az ország egyik legelőkelőbb méltóságát, a kalocsai érsek küldték ki a dolog lebonyolítására. 1359-ben egy előkelő havasalföldi román család hat tagja telepedett be a *Temesközbe*, ahol kíséretük elhelyezésére 13 falut, majd hat év múlva újabb 5 birtokot kaptak a királytól. 1365-ben Balk vajda négy testvérével hagyta el *Moldvát* és költözött *Magyarországra*. Bejövetelük valóságos népvándorlást indított meg, a rákövetkező években *Erdély* addig nagyrészt lakatlan északi hegyvidéke gyors ütemben népesült be az általuk hozott románsággal, sőt az egyik testvér *Lengyelországba* is vezetett román telepeseket BARTA-BÓNA-MAKKAI-MÓCSY-TÓTH E.-VÉKONY 1986. 1986. [pp. 341-342.].

11.4. Állandósuló román falvak megjelenése

A XIV. század közepéig a román bevándorlás csak az amúgy is lakatlan hegységeket és közvetlen környéküket népesítette be, az *Erdélyi-medence* közepén a magyarság és németség összefüggő tömbjét nem lazították román szórványok. Az 1348-49. évi, egész *Európát* végigpusztító pestisjárvány *Magyarország* lakosságát is megtizedelte. Ez nyitotta meg az utat a románságnak az elpusztult magyarok és szászok falvaiba. A munkaerőben szűkölködő földesurak a hegyvidéken kevésbé sújtott s egyébként is állandó hozzávándorlással gyarapodó románokat részben

vagy teljesen elnéptelenedett belső-erdélyi falvaikba telepítették. Így keletkeztek az erdélyi *Mezőségre* és folyóvölgyekre oly jellemző ikerfalvak, amelyeknél ugyanazon – kivétel nélkül mindig magyar vagy szász – falunévhez illesztett „Magyar”, „Szász”, illetőleg „Oláh” jelző különbözteti meg a kétféle nemzetiségű résztelepülést. Ezeknek az ikerfalvaknak alapítási idejét könnyen meg lehet állapítani, mert nevük a XIV. század, nagy részében és a XV. század előtt nemzetiségi jelző nélkül fordul elő, akkor tehát még lakosságuk etnikailag egységes volt, a románság beköltözését tehát az utolsó ilyen formában történő említés és a kettéválást mutató nemzetiségi megkülönböztetés első feltűnése közé kell helyeznünk. Ezek a kettős falunévek azt is mutatják, hogy a román lakosság letelepítése a más nemzetiségűektől elkülönülve történt, ami könnyen érthető a latin keresztény magyar és német, s a görögkeleti román vallási különbözőségéből. Ennek nyomai is vannak: a XIV. század végén a román ikerfalvakban már „oláh kápolnákat” említenek. Az elkülönülést az életmód különbségei is okozták. Bármennyire hasonult is a románság a földművelő életformához, főfoglalkozása továbbra is a juhtartás maradt. Mikor a királyi juhötvened beszédői 1461-ben mezőségi falvakban jártak, két földesúr azt vallotta, hogy „az elmúlt évben szolgáltatott be juhokat, de ez évben nincsenek románjai”, ami nem egyebet jelent, mint hogy a román pásztorok a *Mezőségre* is próbáltak transzhumálni, nyilván a *Biharerdő*ből. Ennek az erdő borította hegységnek azonban nem voltak polyánái (mezőhavasai), s nyári legelőket itt csak irtással lehetett nyerni. A kiirtott erdő hamarosan visszant, de a jószág a facsemetéket újra meg újra lelegelte, viszont a tüskés bozóthoz nem nyúlt, s az egyre inkább ellepte a legelőket. Ennek a későbbi „mócvideknek” ötvened fejében a *Mezőségen* telelő pásztorai, belefáradva az állandó nyári túskeirtásba, felhagytak a transzhumálással, s végleg letelepedtek a korábban csak telente felkeresett mezőségi magyar és szász falvak határai között, „oláh” elnevezésű ikertelepeket létesítve, de továbbra is főfoglalkozásként űzve a pásztorkodást. Ehhez való szívós ragaszkodásukat mi sem jellemzi jobban, mint hogy az egész magyarországi románság a középkorban csak juhait után adózott, ötvenedet BARTA-BÓNA-MAKKAI-MÓCSY-TÓTH E.-VÉKONY 1986. 1986. [pp. 342-343.].

A román vajdák és kenézek társadalmi és jogi helyzete sokban hasonlított a szász gerébekéhez. A királyok egyes vajdáknak és

kenézeknek hadi érdemeik jutalmául nemességet adományoztak, továbbra is kikötve a vajdai, illetőleg kenézi birtok után járó anyagi természetű szolgáltatásokat és a pontosan megszabott mértékű katonaállítást. Az ilyen félnemesi állapotba került vajdát és kenézt az oklevelek „nemes vajdá”-nak, illetőleg „nemes kenéz”-nek nevezik. A váradi és erdélyi püspökök a bandériumaikban katonáskodó román vajdáiknak „egyházi nemességet” adományoztak. Ezáltal az eredetileg csak kezelésükre bízott birtok nemesek módjára élvezett magánbirtokukká lett, a rajta élő szabad románokkal mint jobbágyaikkal rendelkezhettek, de a pusztta tulajdonjog továbbra is a királyt, illetőleg a püspököt illette, s a megyei nemesi bíróság helyett a királyi, illetőleg püspöki várnagy bírói illetékessége alatt maradtak. A székely és szász eredetű nemességtől a román nemeseket az különböztette meg, hogy míg az előbbieket a nemességet biztosító birtokot a székely és szász területen kívül, a vármegyékben kapták, addig a román vajdák és kenézek arra a birtokra kaptak nemesi jogot jelentő adományt, amelyet addig tisztviselőként kezeltek. Ennek velejárója volt, hogy a közrománok elvesztették személyi szabadságukat, s a nemesített vajdák és kenézek jobbágyaivá lettek. A román vezető réteg társadalmi emelkedésének folyamata leggyorsabban *Máramarosban* ment végbe, mert a XIV. században éppen az északkeleti határon fenyegette *Magyarországot* a legkomolyabb veszedelem, a tatár hatalom. A máramarosi román vajdák és kenézek részt vettek Károly Róbert és Nagy Lajos tatárok, majd a litvánok, végül a lázadó Bogdán moldvai román vajda ellen vezetett hadjárataiban, s a század közepén egyre többen nyerték el a nemességet. 1326-ban a Szurdoki, 1336-ban a Bedőházi, 1360-ban a Váralji és Felsőrónai kenézcsaládok kaptak „igazi” nemességet, amely minden adózástól és megszabott szolgálattól mentesítette őket. A máramarosi román nemesek 1380 körül a magyar nemesi vármegyék mintájára önkormányzatokat is kialakítottak, maguk közül szolgabírókat és esküdteket választottak a király által kinevezett ispán mellé. A máramarosi vajdacsaládok tagjaiból, elsősorban a több mint 100 faluból álló uradalmat szerző Drágfiak közül kerültek ki a XIV. században az első magyarországi román eredetű nagybirtokos arisztokraták. A XV. század végéig *Hunyad vármegye* és a *Szörényi bánóság Magyarországnál* maradt megyéi román várkerületeinek élén az erdélyi vajda, illetve a szörényi bán által kinevezett várnagy mellett kenézekből választott ülnökök bíráskodtak, s a kenézek az általuk igazgatott falvak után földbért és

ötvenedet fizettek és személyes katonai szolgálatot teljesítettek. A román kenézek tömeges nemesítése Hunyadi János nevéhez fűződik, mert maga is köztük nőtt fel, s megértette ennek a feltörekvő rétegnek vágyait. Magyar és székely familiárisai mellett³²⁷ több román kenéz is kíséretéhez szegődött, így a kormányzó személyes hívei részesültek kegyeiben. *Hunyad vármegyében* bármelyik megye magyar kisnemességével vetekedő számban találunk a XV. század második felében újdonsült román nemescsaládokat, a hátszegi, dévai, jófői királyi várkerületek kenézeinek utódait, köztük sok faluval bíró nagybirtokosokat is. Ezzel együtt nemesi címet és birtokot kapott több *Kolozs* és *Alsó-Fehér vármegyei* vajda. *Fogaras vidékén* a román vezető réteg jogviszonyait még a havasalföldi vajdák szabályozták abban az időben, mikor az uradalom a magyar királyok adományából hűbéres magánbirtokuk volt, ezért itt a kenézeknek megfelelő állású társadalmi réteg a havasalföldi nemesség bolgár eredetű „bojár” elnevezését viselte. A román nemesek természetesen nemcsak a címet, hanem az egész jogrendet, a közigazgatási kereteket és intézményeket s az életformát is átvették a magyar nemességtől. *Máramarosban* a magyar viszonyoknak mindenben megfelelő megyei rendszer alakult ki, a XV. század második felében pedig a szörényi kerületek kenézi széke is szabályszerű megyei törvényszékké fejlődött, s a krajnik, az ítéletek előkészítése és végrehajtása körül tevékenykedő tisztviselő észrevétlenül átvette a szolgabíró szerepét. *Hátszeg vidékén* is hasonló folyamat indult meg. A XIV. században még a királyi várnagy hívta össze a kenézek közgyűlését, s az ő akarata volt a döntő a tárgyalások irányításában; a XV. század első felében már a kenézek nélküle is összegyűltek, és bírói ítéletet hoztak, oklevelet adtak ki, tehát a nemesekéhez hasonló önkormányzatot gyakoroltak. Minthogy azonban *Hunyad vármegyének* régi magyar nemessége, következésképp már megalakult nemesi törvényszéke volt, a román nemesek itt beilleszkedtek a kész keretekbe, s a kenézi szék megszűnt. A betagozás azonban nem volt teljes. A katolikus vallást nem minden román nemes kenéz vette át. A máramarosiak tekintélyes része megmaradt görögkeleti hitén. Áttérési kényszert a magyar királyok csak a déli határvidéken alkalmaztak, elsősorban politikai okokból, mert a „pártütő havasalföldi vajdák” egyházi vonalon próbáltak magyar területen is zavart kelteni. Nyelvében csak a

³²⁷ Hunyadi János volt az első erdélyi vajda, akinek kezében a vajdai és székely ispáni hivatal egyesült.

magyarsággal sűrűbben érintkező töredék vált magyarrá, gondolkozás és életeszmenyek tekintetében viszont a magyarsággal való azonosulás teljes volt. A román nemes öntudatosan vallotta magát a nemesi „magyar nemzet” tagjának, s míg a havasalföldi és moldvai román vajdák és bojárjaik, egy-két szórványos kivételtől eltekintve, egyre inkább a török hatalommal való megalkuvás álláspontját képviselték, a magyarországi román nemesek vállalták és folytatták a magyarság oldalán a súlyos áldozatokkal járó küzdelmet, amely feltétele volt kiváltságos helyzetüknek BARTA-BÓNA-MAKKAI-MÓCSY-TÓTH E.-VÉKONY 1986. 1986. [pp. 345-347.].

A keleti újlatinok már-már teljes tömegei áramlottak át balkáni őshazájukból a *Kárpát-térség* keleti területeire a XV. századra. Mutatják ezt a szerb királyok oklevelei, amelyek a *Balkánon* egyre ritkábban említenek újlatinokat, ellenben *Havasalföldön* és *Moldvában* már teljes súllyal jelennek meg. A XV. századra balkáni hazájukat végképpen kiürítve, az északi dialektust beszélők mindenestől már a *Duna* bal partján helyezkedtek el. Láthattuk, hogy *Magyarországon* a befogadásukra a kelet-magyarországi királyi váruradalmak már nem bizonyultak elegendőnek, ezért a kizárólagos telepítési jogról lemondott magyar királyok külön engedély nélkül is elnézték, hogy magánbirtokosok is telepíthessék őket. A különböző egyházi és világi földesurak birtokain azonban lényegesen más körülmények közé jutott a románság. Nemcsak gazdasági és jogi helyzete volt kedvezőtlenebb, mert katonai feladatokat nem teljesítvén, anyagi szolgáltatásai nagyobbak lettek, hanem a magánuradalmakban a pásztorkodás is szűkebb földrajzi keretek közé szorult, mint egy-egy hegyvidékre egyetlen hatalmas, összefüggő tömbben kiterjedő királyi birtokokon. A földesurak féltékenyen őrködtek, hogy az általuk telepített románok nyájaikkal át ne lépjék birtokuk határait, különben a tőlük legelőhasználat fejében húzott jövedelem kicsúszott volna kezükből. Amint aztán a királyi váruradalmak nagy részét is különböző magánosok szerezték meg adományban, a birtokhatárok sűrűsödése s a tulajdonosoknak adózó alanyaikhoz való féltékeny ragaszkodása olyan akadályokat emelt a pásztorok vándorlása elé, melyeken annak el kellett sorvadnia, helyet adva a faluhatárok közti legeltetésnek, így a transzhumáló pásztorkodás csak a *Déli-Kárpátok* és *Keleti-Kárpátok* külső lejtőin maradt fenn. Előbb a hegységek lábánál alakultak ki az állandó román telepek, már fennálló magyar és német falvak határában, s csak később, jórészt a XV–XVI. században ért el a folyamat a magashegyi

tájakra, ahol más népek közvetlen szomszédsága nem befolyásolta a románság életmódját. Mindez tükröződik a helynevekben is: csak ezek a későn létrejött román falvak viselnek román eredetű földrajzi nevet BARTA-BÓNA-MAKKAI-MÓCSY-TÓTH E.-VÉKONY 1986. 1986. [pp. 342–343.].

11.5. Bevándorlók és betelepítettek

Komoly változás állt be az addig is nagyon erős telepítési politikában a török veszély megerősödével. Az átalakulás ismét a román népelem terjedésének kedvezett. Az oszmán-török hódítás, miután alig fél évszázad alatt legázolta a balkáni népeket, a XIV. század végén már a *Magyarország* határára tört. Mercse (Mircea) havasalföldi vajda megpróbált ellenállni, de kénytelen volt *Erdélybe* menekülni, ahol Zsigmond király segítségét kérte. 1395-ben magyar sereggel tért haza, de újra vereséget szenvedett, ezért Zsigmond most már személyesen vezetett hadat *Havasalföldre* a török által beültetett új vajda ellen, de hiába próbálta a török által megszállt *Kisnikápolyt* [*Turnu Măgurele*] bevenni. Ezután pusztított először török rablótámadás erdélyi földet, a *Barcaságot*. Zsigmond király keresztes hadjárata, melyben magyar vezetés alatt nyugati lovagok mellett a balkáni népek katonái is részt vettek, 1396-ban *Nikápolynál* [*Nikopol*] csúfos kudarccal végződött. A következő évben a magyar országgyűlés elrendelte, hogy minden huszadik jobbágy után egy katona állítása kötelező a nemesi földbirtokon. Rövid ellenállás után *Havaselve* is elesett: a trónra visszakerült Mercse is török adófizető vazallus lett. Zsigmond király szívéen viselte havasalföldi hűbéreseinek sorsát, a magyar csapatok ezután is több ízben segítették vissza trónjukra a török által elűzött vajdákat. Feladatukat azonban egyre nehezebben tudták ellátni, mert a mindig bőven akadó román trónkövetelők a törökhöz fordultak, s mihelyt a magyar haderő távozott, török seregek élén megtámadták s *Erdélybe* kergették a magyarok pártfogoltját. Ha ez a király újabb támogatásával visszatért, a harc előlről kezdődött. Egyik-másik vajda, annak ellenére, hogy trónját magyar segítségnek köszönhette, úgy próbálta a török beavatkozását megelőzni, hogy sietve meghódolt, ilyenkor viszont a soron következő vajdajelölt magyar csapatokkal jelent meg s üzte el vetélytársát. *Havaselve* így állandó hadszíntérré változott, s a törökök, rendesen a hozzájuk állt vajda kíséretében, egyre gyakrabban törtek be *Erdélybe* is. A honvédelem

súlyosodó terhei elsősorban a jobbágyságra nehezedtek. A román jobbágyok csak juhnyájaik után adóztak, egyházi tizedet pedig mint görögkeletiek nem fizettek. Amint azonban a magyar és szász jobbágyok a városfejlődés megindulásával tömegesen kezdték földesuraikat elhagyni, és a városokban keresték boldogulásukat, az üresen maradt telkekre a birtokosok románokat telepítettek, s ugyancsak románok szálltak meg a pestis, majd a török által kiirtott vagy rabságba hurcolt magyar és szász jobbágyok telkein is. Az erdélyi püspök kérésére a király beleegyezett, hogy a római katolikus jobbágyoktól elhagyott, úgynevezett „keresztény földekre” költöző románok fizessék az illető telek után járó tizedet. Ez az intézkedés a sokkal enyhébb ötvenedadóhoz szokott román jobbágyságot természetszerűleg elégedetlenséggel töltötte el BARTA-BÓNA-MAKKAI-MÓCSY-TÓTH E.-VÉKONY 1986. 1986. [pp. 348–350.].

A XV. században súlyos népesedési károkat okoztak Magyarországon a huszita háborúk és a huszizmus nyomában járó megtorlások. A Zsigmond király haderejére támaszkodó, a husziták ellen viselt, vallási vitákból kiinduló küzdelem, a reformáció előszele volt. A husziták harca előbb a cseh nemzeti, majd a radikális taborita párt felülkerekedése után antifeudális jellegűvé vált. A taborita³²⁸ tanok³²⁹ Erdélybe is eljutottak, hozzájárulva a parasztság forrongásának anyagi okaihoz. A püspök maga is huszizizmussal gyanúsította ellenszegülő híveit, és 1436-ban Erdélybe hívta a dél-magyarországi husziták letörésére kiküldött Marchiai Jakab³³⁰ olasz ferences inkvizítort, aki a püspöki bandérium segítségével keménykezű tisztogatást végzett, s egyúttal a görögkeleti románok erőszakos térítgetésével is megpróbálkozott. Már látszólag elültek a zavarok, és a püspök úgy vélte, hogy hozzákezdhet az elmaradt tizedek behajtásához, amikor 1437 tavaszán a végső elkeseredésbe hajszolt erdélyi magyar és román parasztok fegyvert fogtak.

³²⁸ Taboriták nevüket *Tábor* hegyéről, illetve *Tábor* városáról kapták. A hegy és a város is a nevére a husziták által a *Galileában* lévő, a bibliában is szereplő *Tábor* hegyéről kapta.

³²⁹ Feltétel nélkül elvetették az egyház mindazon tanait, (tisztítótűz, a szentek tisztelete, képek használata), amelyek igazsága a Szentírásból nem bizonyítható. Jézus Krisztus közeli visszajövetelét várták, magukat az üdvösségre kiválasztottnak tekintették. Vallották, hogy „senki, még a pápa és a császár sem lehet nagyobb senkinél, mert mindnyájan testvérek vagyunk a Krisztusban”.

³³⁰ Marchiai Szent Jakab (1394–1476) szentté avatott ferences szerzetes, népszónok. V. Miklós pápa, III. Kallixtus pápa és IV. Jenő pápa megbízásából kereszties hadjárat meghirdetésére járta be a német területeket, *Lengyelországot* és *Magyarországot*. Elsőként 1438-ban érkezett *Magyarországra*, majd 1457-ben tevékenykedett itt. *Boszniában* inkvizitor bolt, majd a váradi egyházmegye területén prédikált a husziták ellen. *Erdélyt* és *Csanád vármegyét* igehirdetőként járta végig.

A felkelők magukat „az erdélyi részek magyar és román országlakói egyetemének” és „szabad állapotú embereknek” nevezték. Ezekkel a jellegzetesen nemesekre alkalmazott kifejezésekkel elsőként hirdették meg a társadalmi egyenlőség huszita programját. Huszita mintát követtek, amikor a *Doboka vármegyei Alparét*³³¹ [*Bobâlna*] határában emelkedő *Bábolna*³³² hegy fennsíkján, mintegy erdélyi „Tabor”-ban sáncolták el magukat. Onnan küldtek kapitányaik³³³, nevében követeket a felkelés hírére Erdélybe siető Csáky László erdélyi vajdához. Kérték a tizedfizetéssel kapcsolatos visszaélések és kiközösítés orvoslását, valamint a jobbágyköltözés szabadságának biztosítását. A követeket a vajda megcsonkíttatta majd megölette, ezután megtámadta a parasztokat, de csatát vesztett. A nemesség egyezkedésre kényszerült, és a kolozsmonostori konvent előtt július 6-án létrejött szerződés értelmében a jobbágyok sérelmeinek orvoslását meg kellett ígérnie³³⁴. A parasztok ezzel jelentős sikert értek el. Bár a felkelők az erdélyi magyarok és románok nevében szóltak és cselekedtek, a román jobbágyok tényleges résztvételének kevés nyoma maradt. A kapitányok neve kétségtelenül magyar, közülük Budai Nagy Antal és Vajdaházi Nagy Pál kispapok voltak, de a felkelők soraiban más kispapok is harcoltak. Az ő részvételüket az magyarázza, hogy a püspök a kispapokat tizedfizetésre próbálta kötelezni, s a világi földesurak szokásossá vált tizedbérletét meg akarta szüntetni. A városi polgárságot a nemesekkel való vámügyi összeütközések és a parasztok városba költözésének akadályozása tette érdekeltté a felkelésben. A zendülés későbbi szakaszában lépett az egyik elesett kapitány helyébe egy neve alapján románnak mondott vezető. Különleges román kívánságokról nem esett szó, az ötvened fizetésébe a

³³¹ *Alparét* középkorban lejegyzett névalakja *Olpret* (1360), majd *Alpret* (1455). Román névalakja a latin nyelvű lejegyzésből vett *Olpret* volt, majd hatósági beavatkozással az 1970-es években, a felkelésben nagy szerepet játszó *Bábolna* hegy nyomán nevezték át *Bobâlna* formára.

³³² A *Bábolna* a *Dési-dombságban* a *Kis-Szamosba* futó *Lozsárd* és a *Szamosba* ömlő *Deberke* patakok völgyfője felett magasodó 689 m magas hegy.

³³³ A *Dióson* lakó Budai Nagy Antal, a *Kenden* lakó Nagy Mihály és Gál, a *Széken* lakó Nagy Tamás, a Kolozsváron lakó Jakab Mester fia János és az *Antosról* való Gálfi László, valamint zászlótartójuk, Vajdaházi Nagy Pál.

³³⁴ A püspök felére szállította le a tized pénzváltását, és kedvezményt adott a hátralék megfizetésében. A földesurak a korábban másfél aranyforintra rúgó földbér fejében 10 dénárral elégedtek meg, s évi egy napi munkában állapították meg a jobbágytelket terhelő robotot. Megszüntették a kilencednek, az akónak a szedését. Az alvajda kötelezte magát a katonabeszállásosok körülményeinek rendszabályozására. Elismerték a jobbágyok szabad költözködési jogát. A szerződés legsúlyosabb feltétele az volt, hogy a jobbágyok számára biztosítani kellett a *Bábolna* hegyen évenként összehívandó fegyveres gyűlés jogát, mely hivatott lett volna a földesurak esetleges visszaéléseit megtárgyalni és megbüntetni.

felkelők beleegyeztek³³⁵. Önérzetének és érdekeinek addig nem tapasztalt sérelmét a nemesség nem tudta elviselni, így a harc rövid időn belül újra fellángolt. A parasztok azonban továbbra is sikeresen ellenálltak, így mindkét fél kegyetlenül irtotta egymást. A nemesség nevében az alvajda szeptember közepén *Kápolnára*³³⁶ (*Csicsókápolna [Căpâlna]*) közgyűlésre hívta a másik két nemzet vezetőit, ahol az erdélyi tartományt fenyegető belső és külső veszély ellen „testvéri unió”-t kötöttek, megfogadva, hogy a király kivételével minden támadó ellen közös erővel fogják oltalmazni egymást. Néhány napra a kápolnai gyűlés után a parasztokkal újabb véres összeütközésre került sor, majd a *Doboka vármegyei Dellőapáti [Apatiu]* faluban egyezett meg a két fél abban, hogy a királyt kérik fel döntőbírónak. A parasztok engedtek követeléseikből, de Zsigmond király ekkor már súlyos beteg volt, december elején meghalt, utódja, Habsburg Albert osztrák herceg még nem volt az országban, így a királyi döntés késett. A parasztok közben a kolozsvári polgárságot is megnyerték maguknak, így fallal kerített, erős hadászati támaszponthoz jutottak. Innen folytatták csatározásaikat a nemesek falvai ellen. A nemesek az újonnan kinevezett vajda, a *Bábolna* közvetlen szomszédságában birtokos, így közelről érintett Losonci Bánffy Dezső vezetésével és a külső *Magyarországról* megérkezett segédcsapatok támogatásával *Kolozsmonostor* mellett végül is döntő győzelmet arattak. Budai Nagy Antal holtan maradt a csatatéren. 1438 elején *Kolozsvár*, az utolsó menedék is elesett. Február 2-án *Tordán* összeültek az erdélyi három nemzet, a magyar, a székely és a szász képviselői, s miután az uniót ünnepélyesen megújították, bekövetkezett a jobbággyokkal való nagy leszámolás: a vezetőket megkínozták és kivégezték, a többi foglyot megcsonkították, megvakították. *Kolozsvár* városi szabadsága elvesztésével fizetett részvételéért, s csak évek múlva nyerte vissza jogait. A jobbággyok által szerződésileg kivívott kedvezmények megadásáról szó sem volt többé, s a szabad költözködési jog forma szerinti megszüntetését is csak a király közbelépése

³³⁵ Mindezen ismeretek ellenére a román történettudomány hajlamos a Budai Nagy Antal-féle felkelést kifejezetten román parasztfelkelésként értékelni, amelyben először történik meg, hogy a dolgozó román nép fellázadt a magyar nemesi elnyomás ellen.

³³⁶ Az erdélyi három nemzet uniójának szerződését 1437-ben kötötték meg a *Csicsói-dombság* peremén a *Szamos* jobb partján fekvő mezővárosban. Középkori lejegyzett névalakja *Kapolnamezew* (1467), *Kapolna* (1553). A „csicsó” előtagot az ország több más *Kapolna* nevű helységétől való megkülönböztetésül kapta 1908-ban. A *Csicsó* a dombságnak nevet adó 774 m magas *Csicsóvár* névből származik. *Csicsó* várát a 758 méter magas *Magura* oldalában, 683 méteres magasságban Apór László erdélyi vajda építtette a XIII. és a XIV. század fordulóján.

akadályozhatta meg BARTA-BÓNA-MAKKAI-MÓCSY-TÓTH E.-VÉKONY 1986. 1986. [pp. 353–356.]. 1438-ban a *Hunyad vármegyei Vaskapu-szoroson* török-oláh-rác sereg nyomult be *Erdélybe*. II. Murád szultán személyesen irányított, *Temesvár* ellen vezetett hadseregét, Sárkány (II.) Vlad (Vlad Dracul) havaselvi vajda, korábban Zsigmond hűbérese kísérte. *Szászsebes* a havaselvi vajda rábeszélésre feladta magát, lakosságának nagy részét rabságba hurcolták. Feldúlták *Nagyszebent*, *Gyulafehérvárat* és *Küküllővárat*. Közel két hónapon át tartó pusztítás után nagy prédával és sok ezer rabbal a *Barcaságon* át elhagyták az országot. Ezután építette ki a déli magyar határ védelmét Hunyadi János³³⁷, akinek a keleti, erdélyi határszakasz biztosítása lett a feladata, amelyet sikeresen el is látott. Hunyadi 1456-ban, *Nándorfehérvár* sikeres védelme után pestisben meghalt, de művét, az ország hatékony védelmét kisebbik fia Mátyás, immáron királyként, 1458-tól folytatta. Ellene 1467-ben *Erdélyben* nemesi zendülés pattant ki, amelyet Mátyás gyors közbelépéssel folytott el, egyben a lázadók birtokait elkobozta és híveinek adta BARTA-BÓNA-MAKKAI-MÓCSY-TÓTH E.-VÉKONY 1986. 1986. [pp. 358–359.]. Mátyás halála után az egyre gyengébb királyi hatalom és a nagybirtokosok egyre növekvő helyi befolyása, a jobbágyság kizsákmányolása okozta az 1514-es parasztfelkelést, amely az *Alföldet*, a *Temesközt* és kis mértékben *Erdélyt* is érintette. Nyomában folyt a románok kelet-magyarországi térhódítása. A falvakból a mezővárosokba tartó költözés sem volt jelentéktelen, de inkább etnikai, mint gazdasági átalakulással járt: az elvándorló magyar jobbágyok telkein románok szállottak meg, s a *Mezőségen* fogyott a szántóföld és terjedt a juhlegelő. A városiasodás gyöngesége miatt az erdélyi megyék jobbágyparasztsága inkább a földesúri követelések növekedése, mintsem piaci kapcsolatainak sűrűsödése révén érezte meg a pénzgazdálkodás hatását, s ez kergette bele a fegyveres ellenállásba. A

³³⁷ Hunyadi János (1407 körül–1456) magyar főnemes, hadvezér, 1446 és 1453 között *Magyarország* kormányzója, Mátyás király apja. A mai magyar történettudomány álláspontja szerint kétségtelen, hogy a Hunyadi-család apai ágon etnikailag román eredetű volt, az apa Serbe fia Vajk volt. A kutatások szerint erre utalnak a család által használt keresztnevek, de először a későbbi kormányzót is Hunyadi Oláh Jánosnak hívták, illetve külföldön „Walachia fehér lovagja” néven emlegették. Más vélemény szerint Hunyadi apja maga a király, Luxemburgi Zsigmond volt, akinek szeretőjét Morzsinai Erzsébetet csak a látszat kedvéért házastították össze Vajkkal, aki így nevelőapja lett. Vajkot e tetteért és hallgatásáért hatalmas birtokkal jutalmazta a király, amelynek révén rövid idő alatt igen tehetős földesúrrá vált. E véleményt erősíti, hogy Hunyadinak volt egy ugyancsak János nevű öccse, ilyen névadás pedig csak akkor volt szokásban, ha más apától származott a két testvér. Arra is felhívják a figyelmet, hogy Zsigmond egyik fő bizalmasára, Ozorai Pipóra bízta az ifjú János katonai nevelését, és életének egyik legjelentősebb eseményére a császári koronázására Hunyadi Jánost, nem pedig feleségét és leányát vitte magával *Itáliába*,

parasztháború bukása hosszú időre elfojtotta a jobbágyság nyílt harcát BARTA-BÓNA-MAKKAI-MÓCSY-TÓTH E.-VÉKONY 1986. 1986. [pp. 361-366.].

11.6. Kelet-Magyarország elrománosodása

1526. augusztus 29-én Szulejmán szultán serege döntő vereséget mért *Mohácsnál Magyarországra*. II. Lajos, a fiatal Jagelló-uralkodó katonái nagy részével együtt odaveszett. A török elfoglalta, feldúlta, majd kiűrtette *Budát*, a *Szerémséget* bekebelezte, de az országból kivonult. Az elkövetkezendő évszázadok *Magyarország* felosztásáért harcba szállt Oszmán és Habsburg hatalom, illetve a magyar uralkodó osztály túlélési harcainak jegyében teltek. Az eredmény ismert: az ország felosztása lett. Az erdélyi vajdaságot 1556-tól török védnökséggel *Erdélyi Fejedelemséggé* alakították, magyar nemzeti fejedelmek kormányozták 1690-ig, ekkor a Habsburgok uralma alá került KAT. 2012.

A *Magyar Királyság* valamennyi románok lakta vidéke az *Erdélyi Fejedelemség* területéhez tartozott. Ekkor már egybefüggően románok lakta táj volt a *Déli-Kárpátok* völgyvidéke, *Fogarasföld*, *Hátszeg-vidék*, *Máramaros* déli fele, *Bihar*, *Zaránd* és *Arad* vármegyék hegyvidéki területei, valamint a *Temesköz* keleti területei. A románság állandó megtelepedése, a pásztorkodásról a földművelésre való áttérés, sőt a nagyobb medencékbe, síkokra való lehúzódnás a XVI. században is folytatódott. A földesúri hatalom által többnyire nyíltan segített életmódváltozás következményeként az románság túlsúlyba jutásával egy-egy területen spontán és békés asszimiláció következett be, a kisebbségbe került magyar és szász nyelvűek beolvadását okozva. Mindeközben a román fejedelemségek felől a XVI. század utolsó harmadában újra erőteljes bevándorlás indult meg. Ennek oka a *Kárpátokon* túli román fejedelemségek belviszonyaiban keresendő. *Moldva* és *Havasalföld* román uralkodói a törökök adófizető hűbéresei voltak. A vajdák trónusáért méltatlan vetélkedés indult meg: az önjelölt bojárok azzal igyekeztek megszerezni *Isztambul* támogatását, hogy mindig több adót ajánlottak, mint amennyit az éppen uralkodó fejedelem fizetett. A *Porta* persze élt az alkalommal, affelé hajlott a keze, aki többet ígért. *Moldvában* és *Havaselvén* most már állandóan állomásoztak török csapatok, a vajdai címet a legengedelmesebb hajbókolók kapták. Ezeket a törökök néhány évenként

lecserélték, nehogy túlságosan megerősödjének a hatalomban. Így a kicsikart portai adó összege egyfolytában, meredeken emelkedett, amely rögtön a parasztság terheit növelte. Ennek következményeként a két román fejedelemség népessége, amint tehetett költözésre adta a fejét. Nagy részük ekkor már földművelésből élt, a havasalföldi és moldvai településhálózat meglehetősen friss volt, a helyhez kötött szántó-vető gazdálkodásra való áttérés csak nemrégiben lett általánossá. A hegyekben, a dús havasi legelőkön még ezután is nagyszámú állattartó népesség maradt, sőt a letelepedettek sem mondtak le a juhtartásról. A török generálta dóprés növekedésére így nagyméretű elvándorlás volt a válasz, amelynek során a lesüllyedés elől menekülő közép- és kisbirtokosok vezették új hazába a parasztokat. A vándorlók egy része kívül maradt a *Kárpátokon*, s *Galícia* felé próbált kimenekülni. A többség azonban magyarok lakta *Erdély* és a *Részek* felé igyekezett, részben mert *Havasalföldről* másfelé nem vitt út, részben mert korábban oda költözött testvéreik ideális befogadó közegként hívogatták őket. Az újonnan jöttek az ősi útvonalakon haladtak, végig *Erdély* hegyeinek oldalában, az erdők és legelők régiójában. Aki tehetett, a már létező románlakta vidékekre ment. Ugyanakkor ezek a helyek már nem tudtak mindenkit befogadni. Lakosságuk az előző századokban megsűrűsödött, legelőik megteltek, szántóikat csak erdőirtással lehetett gyarapítani. Az új letelepülők érkezésével e tájak népsűrűsége megugrott. A *Bihar vármegyei Belényes* környékén a XVI. század végén több ember élt, mint majd a XVIII. század végén fog élni! A bevándorlási hullám így másutt keresett szabad teret magának. Megakadt az eddig csak átmenetileg használt legelőkön, újabb és újabb földeket tört fel, egyre több irtást létesített. Így most már a románlakta vidékek összefüggő láncolata alakult ki *Máramarostól* a *Belényesi-medencén* és a *Gyalui-havasokon* át *Fogarásig*, *Hunyad vármegyéig*, a *Szörénységig*. 1602-ben jelentette megbízóinak Zacharias Geizkoffler, a Habsburg császári hadak *Erdélyben* járt főfizetómestere, hogy „román falu azelőtt kevés volt, de most a hegyekben nagymértékben elszaporodtak, mivel a síkvidék pusztulásával szemben a hegyvidék nagyon megépült.” Ez a helykeresés, a letelepedés szervezett rendben folyt le. A vándorútra kényszerült román jobbágyok egy-egy vezetőhöz – neve ekkor is kenéz, vajda volt – csatlakoztak, aki kapcsolatba lépett a kiszemelt föld tulajdonosával. A földesúr örült az új munkáskéznek, s szívesen látta őket – a megegyezés többnyire akadály nélkül létrejöhett. Új falvak

alapításánál a földesúr és az állam egyaránt adókedvezményrel, a szolgáltatások ideiglenes elengedésével igyekezett könnyíteni a jobbágyok helyzetén, ezért a románok is megtalálták számításukat. Ez mutatja számuk folyamatos emelkedése, az 1500-as évek végén a történelmi Erdély területén a románság száma bőven meghaladta a 330 ezret. Velük szemben a magyar nyelvű népesség száma 560 ezer, a szászoké 100 ezer volt. BARTA-BÓNA-MAKKAI-MÓCSY-TÓTH E.-VÉKONY 1986. 1986. [pp. 492-494.].

Az egyre népesebbé váló erdélyi román népessége szegényebb maradt, mint magyar és szász szomszédai. A pásztorkodás soványabb kenyeret adott a földművelésnél. A birtokosok minden módon erőltették, hogy új jobbágyaik áttérjenek a földművelésre, s az egyre szűkebbé váló legelők is erre készítették a betelepülőket. A nekik jutott szántóföldek azonban rosszabbak voltak az átlagnál, hisz épp ezért nem ült meg rajtuk eddig senki. Az irtásföldek sem voltak olyan jók, mint az évszázadok óta művelt gazdag síkvidéken. Végül pedig *Moldva* és *Havasalföld* jobbágyai a technikai fejlődés alacsonyabb fokán állottak, mint erdélyi kortársaik – s ez munkájuk eredményességét is csökkentette. Hasonlóképpen kedvezőtlen hatással volt a román parasztságra a rájuk nehezedő sajátos feudális terhek rendszere. A középkori Magyarországon megszokott dolog volt, hogy a frissen telepített falvak egy időre mentességet kaptak a szokásos szolgáltatások alól. Ezért az olyan esetek, amikor például 1566-ban *Kővár vidékén* a frissen letelepedett románok 14 évi mentességet élveztek a census alól, nem tartoznak a különlegességek közé. A betelepülők számára a legáltalánosabb eltérés az őslakosokkal szemben a tized alóli fölmentés volt. Az ortodox vallású románok, nem lévén a római anyaszentegyház hívei, a klérus nem követelhetette tőlük a dézsmát. 1559-ben viszont az erdélyi országgyűlés megváltoztatta ezt a régi hagyományt, és törvényt hoztak arról, hogy az állami bevétellé vált tizedet mindazok a románok is fizetni kötelesek, akik olyan helyre költöztek, amely dézsmafizetőnek volt elkönyvelve. Nem volt ritka jelenség, hogy a román falvak az általános jobbágyterhek terén valamelyest hátrányba kerültek. A gyalui uradalomban az 1554-es adatok szerint a románok évente 2-3 napi szántással, 2 napi aratással és kaszálással, majd a termény összegyűjtésével és beszállításával robotoltak – s ez legalább 1-2 nappal több, mint a magyar falvak terhe. A legnagyobb különbségtételt mégis a speciálisan csak a románokat terhelő különleges járadékok jelentették. A világosi uradalomban, s természetesen több helyen másutt is, saját vajdáik

részére egy egész telek után félnapi aratással, félnapi kaszálással tartoztak, s tíz egész telek után félnapi szántás is elő volt írva. Túrót („brânză”) gyakorlatilag csak románok adtak mindenütt. A pásztorkodó kezdetek még másféle emlékeket is hagytak: külön juhádók sújtották a románokat, ezeket néhol (pl. *Hacak-Hátság vidékén* vagy a csicsói uradalomban) hagyományosan ötvenednek, másutt (*Solymos, Szatmár, Kővár vidékén*) „sztrongának”, juhakolnak nevezték. *Csicsó* egyes falvaiban csak a név maradt meg, de valójában juh helyett disznót és mézet adtak a jobbágyok. A marhaállomány után „tretina” (‘harmadfű ökör’) néven kellett bizonyos számú állatot beadniuk. A sokféleségen belül is különleges helyzetben voltak a fogarasi vártartomány jobbágyai. Náluk az egyik legjellegzetesebb román teher, a juhötvened nem mutatható ki – ez az eltérés valószínűleg a havasalföldi vajdák hosszú földesurasága miatt jöhetett létre. Sajátos helyi szolgáltatás itt is létezett „halpénz” „ezüstpénz” néven. A jobbágy elnevezése sem a megszokott „colonus”, „iobagio”, hanem havaselvi mintára „vecin”. A román jobbágyság egészét érintette, hogy a különleges, csak románokra vonatkozó szolgáltatásokat természetesen éppúgy a sokféle helyi szokásnak megfelelően hajtották be, mint a magyarokéit. Az egyes terhek közötti különbségek is kezdtek elmosódni, ahogy *Csicsón* már a juhötvened is alakot változtatott. Arra azonban nemigen akadt példa, hogy a magyar vagy a szász jogú települések terhei keveredtek volna a román jogúakéval. A XVI. század végéig bekövetkezett változások pedig megint csak nem érintették a lényegét. Bár az ősi juhötvened ekkorra végleg eltűnt, a tretina és a más nevű vágóbarom-adás érvényben maradt. Megint csak nem történt változás a román nép vezetőinek társadalmi helyzetében sem. Az elnevezés szerinti „román falvak” főnökei ekkor is a saját közösségből kiemelkedő vajdák, krajnyikok, ritkán kenézek. Több uradalomban (*Világos, Csicsó, Kővár, Erdőd, Somlyó* stb.) külön körzetekbe szervezték e településeket, s élükre román vajdákat állítottak. E helyeken a vezetők elnevezése egyben társadalmi különbségeket is takart: a vajda volt a vidék főnöke, a krajnyik vagy az ő helyettese lett, vagy az egyes falvak bírúit hívták így. Másutt viszont – például *Gyalu* uradalmában – a falusi bírót hívták vajdának. Ezek az emberek kiemelkedtek ugyan az átlagos jobbágyságból, de legföljebb csak a szabadosi szintig. Noha tisztségük fejében kaptak a jobbágyoktól terményt vagy munkát – ugyanakkor maguk is szolgáltatásokkal tartoztak a földesúrnak, még ha csak jelképesen is: őzet és karvalyt kellett beadniuk. Még az ortodox papok, a pópák is adtak

„lazsna” (más néven „pokróc”) adót. Az igazi előrelépés, a nemességbe való bekerülés csak néhány körzetben következett be. Erdélyen belül Hunyadban (*Hátszeg-vidék*), a Részekben Máramarosban és Bihar egyes körzeteiben, illetve a Temesközben. A nagyobb arányúnak mondható nemesítés azonban befejeződött már a XVI. század előtt, s ha az anyanyelv és az ortodoxia föladása nem is volt általános, a saját román feudális társadalom kiépítése sehol sem ment végbe: a nemessé lett románok tökéletesen beolvadtak a magyar uralkodó osztályba, átvéve annak eszméit, gondolkodását, életmódját. A román népen belül maradó fölemelkedés elakadásának legjellemzőbb példája *Fogarasföld* bojárai állapot. Hiába élveztek a gyakorlatban teljes nemesi szabadságot, hiába kötötte őket ezer szál *Havasalföld* előkelő családjaihoz. A szabályos nemesítés hiánya, s részben éppen a *Kárpátokon* túli kapcsolatok miatt is megőrzött görögkeleti vallás és román nyelv élesen elválasztotta őket a magyar uralkodó osztálytól. A XVI. század sem fogadta be a magyar nemesség közé e bojárokat, legfőljebb olyasféle minősítést engedett nekik, mint a székelyeknek: mindkettőt a „serény” (*agilis*) titulus illette meg BARTA-BÓNA-MAKKAI-MÓCSY-TÓTH E.-VÉKONY 1986. 1986. [pp. 494–496.].

A politikai hatalomból kirekesztett, viszonylag elmaradott (a városi életformától legtávolabb álló) román nép szinte semmilyen fogékonyságot nem mutatott a reformáció iránt. Miközben a szervezett protestáns felekezetek rendi és társadalmi erők kifejezőivé, az ébredező nemzeti öntudat hordozóivá váltak, az erdélyi románságnak még mindig nem volt igazi egyháza. A pópák jobbagysorban éltek, tevékenységüket néhol esperesek, másutt egy-egy kolostor előljárója, az igumen ellenőrizte. Bár az igumenek némelyike „püspöki” címet is viselt (*vlădică*), a körzetek nem voltak pontosan körülhatárolva, s a jogkör is tisztázatlan maradt. E körzetek némelyike már a XV. században is létezett, legtöbbjüket azonban a XVI. század első felében alapították erdélyi uradalmaikban a moldvai és havasalföldi vajdák. Végül s legfőképpen hiányzott az egész egységbe foglaló csúcs. Az erdélyi ortodoxoknak 1574-ig nem volt egyházfőjük. A görög-szláv gyökerű, cirill betűkkel író, rítusában, szokásaiban a nyugatitól teljesen elütő, ahhoz képest szegény és elmaradott ortodox felekezetet még lehetett „babonaságnak” minősíteni, s ki lehetett hagyni a rendi állam elismert vallásai közül. Az 1570-es években István fejedelem az ortodox görögkeleti egyház megszervezésén kezdett dolgozni. 1572-ben és 1574-ben két *vlădică*t szenteltet föl, majd az 1574. októberi tordai

országgyűléssel elismertette az ortodoxok püspökválasztási jogát. Az erdélyi románok első igazi püspökét (episcop) Ghenadiének hívták, és még ebben az évben hivatalba lépett. A gyulafehérvári központtal működni kezdő erdély-nagyváradai román püspökség mellett nemsokára létrejött az Erdély északi részén és a *Partiumban* illetékes révi püspökség is. A kelet-európai ortodox hierarchiával való összeköttetést a püspököknek Szerbiában vagy Havaselvén való fölszentelése biztosította. Amíg a fejedelem egyházi szervezetet adott az erdélyi románoknak – a görögkeletiek számát egyre szaporította a román fejedelemségekből érkező bevándorlás új hulláma. Olyan emberek tömege került át Erdély területére, akiknek a reformáció egész gondolatvilága érthetetlen újdonság volt. Hiába indult meg tehát az erdélyi románságot az ország többi lakosához közelítő hitújítás – az állami beavatkozás és a román bevándorlás végül is felületi jelenséggé tette azt. A román tömegek megmaradtak a görögkeleti valláson – s bár egyházukat uralkodói közreműködéssel szervezték, még ez sem volt elég ahhoz, hogy megtűrtből elismert felekezetté léphessenek elő BARTA-BÓNA-MAKKAI-MÓCSY-TÓTH E.-VÉKONY 1986. 1986. [pp. 496–498.].

11.7. Vitéz Mihály és Basta rémuralma (1599–1604)

A XVI–XVII. század fordulójának erőpróbája, amely a dunai *Habsburg Birodalom* és az *Oszmán Birodalom* összecsapása volt, tizenöt éves háború (1591–1606) néven került be a történetírásba. A harcok a *Magyar Királyság* területén folytak, így javarészt magyarok lakta területeket érintettek, emiatt a magyar népesség csökkenését okozták. A török ellen, a Habsburgokkal szövetségben harcolt az *Erdélyi Fejedelemség*, a *Havaselvi Fejedelemség*, a *Moldvai Fejedelemség*, a *Német-Római Birodalom* a pápai állam támogatásával. A háború következményei a *Kárpát-térség* keleti részén rettenetes volt. A lakosságot a nekivadult katonák, az éhínség, a pestis és a tatár rabszolgavadászatok szörnyű módon megtizedelték BARTA-BÓNA-MAKKAI-MÓCSY-TÓTH E.-VÉKONY 1986. 1986. [p. 539.]. A reguláris katonai hadműveletek mellett a havaselvi vajda és a román nyelvű népesség súlyos támadásokat intézett Erdély magyar népessége ellen, amelynek lehetősége a havaselvi haderő Erdélybe történő behatolásával

jött létre. A Habsburg Rudolf³³⁸ császárral és királlyal kötött megegyezés után, az Erdélybe betört havaselvi vajda, Vitéz Mihály (Mihai Viteazul) mindössze tizenegy hónapig „uralkodott” Erdélyben, mint császári biztos. Mihály parancsára, katonái ártatlan magyar és székely nemesek, főnemesek s polgárok ezreit gyilkoltatta le, miközben az udvarházaikat, gazdaságaikat, illetve a házaikat is kifosztotta, majd leromboltatta, felégette³³⁹. A havaselvi vajda katonái Marosvásárhelyen – pedig a város 1595-ben segítette Mihályt a török elleni harcban – százötven békés magyar polgárt öltek meg. Ezen kívül magyar és székely városok tucatjait és falvak százait dúlták fel a vajda katonái, valamint a fellázított erdélyi román lakosok. A legismertebb ezek közül az 1600. augusztus 6-án a kalotaszegi Bánffyhunyadon lezajlott vérengzés. *„Nem elégedtek meg a fosztogatással, hanem okatlan kegyetlenséggel, válogatott kínzások közt gyilkolták le a védtelen és politikailag teljesen ártatlan, földhözragadt jobbágyok ezreit. (...) a vajda elvakult bosszúszomja szabadította el vihart, (...) uszította katonáit a garázdálkodásra.(...) Felgyújtatta (Nagy) Enyedet, Tordát, Gyulafehérvárt, körülöttük a falvak egész sorát”*³⁴⁰. A borzalmakat még a rövidesen hírhedtté vált Giorgio Basta hadvezér, Rudolf császár erdélyi főparancsnoka is megsokallta. S Mihály vajdát annak Torda melletti táborában 1601. augusztus 19-én megölette. Az erdélyi oláhjárás után három esztendővel, 1604-ben a szerb rablóhordák kiirtották a Temesköz magyarságát BOTLIK é.n. *Doboka és Belső-Szolnok vármegye* néhány körzetében nagyjából sikerült meghatározni a XVI. század derekának népeségi viszonyait. Akkoriban körülbelül 17 500 magyar, 13 200 román és 2000 szász élt erre felé. 1603-ban, a háború negyedik (de nem utolsó) évében a magyarok száma 2500 főre, a szászoké 250 főre, a románoké 7200 főre csökkent. A veszteség magyar részről 85%, szász részről 88%, román részről 45% volt. Ezek a számok is mutatják, hogy a völgyek ősi magyar és szász települései sokkal jobban szenvedtek a háborús időkben, mint a félreesőbb, s az erdők rejtekeihez közelebb levő hegyvidéki román falvak BARTA-BÓNA-MAKKAI-MÓCSY-TÓTH E.-VÉKONY 1986. 1986. [p. 539.]. Vitéz Mihály rémtettei után további pusztulást okozott a Giorgio Basta és

³³⁸ Rudolf (1552–1612) magyar király (1576–1608), II. Rudolf néven német-római császár (1576–1612) és cseh király (1576–1611), a Habsburg-uralkodóház tagja.

³³⁹ Mihály vajda vérengzésének így lett többek között áldozata Kornis Gáspár huszti főkapitány, Huszár Péter Kolozsvár városbírája, Kathonay Mihály kolozsvári főbíró, Kornis Farkas a székelység egyik főkapitánya.

³⁴⁰ Makkai László: Erdély története. Budapest, 1944. Renaissance Könyvkiadóvállalat. [p. 329.]

zsoldosai által éveken át következetesen a magyar lakosság ellen irányuló népiirtás. Basta 1598-ban Habsburg Rudolf császár megbízottjaként került Erdélybe a Báthory Zsigmond fejedelem lemondását követő zavarok lecsillapítására. Szétverte a havaselvi sereget és székely szövetségeseiket, mert az erdélyi rendek féltették önállóságukat Vitéz Mihály havasalföldi fejedelemtől. 1599-ben a fejedelemségre törekvő Báthory András bíborost megölette. 1601-ben Vitéz Mihály havaselvi vajdával együtt megverte Báthory Zsigmond seregét, majd megölette Vitéz Mihály vajdát is, s a maga kezébe ragadta az hatalmat. Uralma alatt Erdély a legkegyetlenebb zsarnokságnak volt kitéve, aminek Bocskai István felkelése vetett véget. Wass Albert³⁴¹ írta a „Kard és Kasza” c. művében Basta zsoldosainak mészárlásairól: *„...Ősz derekán már szállingózni kezdtek a hajmeresztő hírek, hogy Brassó és Nagyszeben felől útban van egy szörnyűséges, idegen beszédű zsoldos sereg, mely faluról falura, városról városra irtja a népet, a Habsburg császár-király nevében. Különösen a kálvinistákat keresik, suttogták a hírhozók. Papjaikat karóba húzzák, elevenen megnyúzzák, a templomok kapuira szögezik, asszonyaikat, lányaikat meggyalázzák, minden férfiembert legyilkolnak, s minden hajlékot földig égetnek. Hitték is, nem is a szállingózó híreket. Aggodalom nehezedett a völgyekre. Itt-ott egybegyülekeztek a nemesurak, de segítségért nem volt kihez fordulni. Gazdátlan volt az ország, mint a pásztortalan nyáj. A nagyurak megbújtak városi palotáikban. Óvatosan ejtették a szót, nehogy magukra haragítsák a bécsi császár titkos embereit...”* „...A hírek pedig jöttek, nap nap után. Vásáros szekeresek hozták, halálra rettent, bujdosó parasztok, kiknek hátán véres csíkokat hagyott a császári katonák szíjostora.

– Már Nyárád mentét dűlják!

– Elérték a Maros völgyét is! Ég Nyárádtó, Gernyeszeg, Sárpaták! S nincs, ki útjokat állja!...

...Tóhát alatt a császáriak! Tüzet vetettek Tóhátra, Záhra, Sályira! Ezalatt talán már Báldot is elérték!...

...Még mielőtt a nap leszállhatott volna, égett Feketelak is, s a gerincen túl látni lehetett Földvár füstjét. Az égő nádasból fejvesztetten menekültek a

³⁴¹ Wass Albert (Gróf szentgyeydi és cegei Wass Albert, 1908–1998) erdélyi magyar író és költő, akinek művei csak halála után válhattak szélesebben ismertté a magyar anyanyelvű olvasóközönség számára. A XX. századi magyar irodalom egyik legnagyobb alakja, annak ellnére, hogy a „mérvadó és hivatalos” irodalomtörténet szinte tudomást sem vesz róla. „Természetérzéke, tájmegidézéi képessége csodálatos. Művei szélesen hömpölygő, robbanó erejű, nagyvonalú alkotások.” írta róla egyik kritikusa. Műveinek jó része a magyarsággal, a magyar néppel, nemzettel foglalkozik, jelentősek a magyar múltat felidéző és feldolgozó alkotásai.

rejtőzködők, s a lángok elől egyenesen a vallon zsoldosok markába futottak, kik, mintha csak vadászaton lettek volna, fősorakoztak a nádas két oldalán. Egyetlenegyét életben nem hagytak. Emberek, asszonyok, gyermekek véres holtteste hevert mindenütt a réteken, s akik nem merték otthagyni Szúnyogok szigetét a kimenekülőkhöz halálordításait hallva, azok odaégték utolsó szálig.” WASS 2003. [pp. 240–241].

A hadiesemények mellett súlyos következményei voltak az 1601–1602 telén egész Erdélyben pusztító pestisnek, és a kannibalizmusig fajuló éhínség következményei is számottevők. A tizenöt éves háború népesség pusztulása jóval kisebb volt a hegyvidéki népesség körében, a nehezen megközelíthető helyeken élőknél, és a megerősített városokban. A már említett *Belső-Szolnok* és *Doboka vármegyében* 1603-ban, ahol a hadak járása viszonylag csekélyebb volt, a legkevésbé a hegyekben élő románok pusztultak: 55%-uk maradt életben. A magyar lakosságnak viszont 85%-a, a szászoknak 88%-a tűnt el. A nehezen megközelíthető lakóhely valószínűleg másutt is óvta a tizenöt éves háború kortársait, a városok viszont Erdélyben nyilvánvalóan nem jelentettek feltétlenül menedéket. *Nagyszében* és *Brassó* polgárainak csupán egynegyedét találta helyben a béke, az iparosok számbavétele még tragikusabb képet mutat: a besztercei bőrösök céhében például alig valamivel több, mint a mesterek 10%-a maradt meg. De a *Szászföldön* vidéki körzetben is kialakult hasonló helyzet, a lakosok 90%-a tűnt el. A székelyek számának csökkenésére csak következtetni lehet: a katonáskodó társadalom vesztesége sem lehetett kisebb, mint a háborútól csupán szenvedő lakosságé. Tényként adhatjuk meg: Erdély lélekszámának körülbelül a fele semmisült meg a tizenöt éves háború idején BARTA-BÓNA-MAKKAI-MÓCSY-TÓTH E.-VÉKONY 1986. [pp. 539–541].

Kelet-Magyarország immáron következetes magyartalanításával párhuzamosan változatlanul folytatódott a románok bevándorlása a *Kárpátokon* túli fejedelemségekből. A tizenöt éves háború után visszaállt havaselvei és moldvai török fennhatóság elől továbbra is szöktek a parasztok a biztosabb megélhetést adó és védettebb Erdélybe. A kipusztult falvak egy része román jövevényekkel népesült be újra. Ennek nemcsak etnikai, hanem gazdasági hatásai is voltak. Az újonnan jöttek lényegesen kezdetlegesebb gazdálkodáshoz voltak szokva, mint a törzslakosság, ennek nyomán Erdély élelmiszer-termelése visszaesett. A sokat szenvedett magyar és szász falvak a háborús károk helyreállításával küszködtek, nem

voltak képesek a gazdálkodási asszimilációra. Ennek következtében a juhtenyésztés és az egyszerűbb szántóhasználat visszahódította elveszőben levő állásait. Ez erősen visszavetette Erdély közgazdaságát, hiszen a birtokok jövedelmezősége a művelési színvonallal együtt hanyatlott. A munkaerő még ritkább lett; a könnyen mozduló, mobilis román parasztokat alig lehetett helyhez kötni. Ugyanilyen hatással volt a háború további két következménye. A folytonos hadakozáshoz rengeteg pénz kellett. Amíg viszonylag nyugodt volt Erdély, az uralkodók a rendes jövedelemforrásokat igyekeztek a végsőkig kihasználni, ezért a jobbágyokra kivetett adók gyors ütemben emelkedtek³⁴².

A Basta-féle „rendcsinálás” után a Habsburgok egyre gyakrabban zaklatták a magyarországi protestáns nemességet vallásának gyakorlásában a vagyonuk elkobzására irányuló koholt perekkel. A túlkapások és törvénytelen ségek ellen elégedetlenkedők élére 1605-ben Bocskai István³⁴³ állt, akit harci sikerei nyomán először az erdélyi, majd később a magyarországi rendek is fejedelemmé választottak. Bocskainak a Habsburgokkal 1606-ban kötött bécsi békében nemcsak a magyarországi nemesség vallási és rendi sérelmeit sikerült orvosolnia, hanem megerősítette Erdély önállóságát és a szabad fejedelemség választás jogát is. A hosszú háborús időszak után 1608-tól Báthori Gábor rövid, zsarnokoskodó uralma következett. Hírhedt volt erőszakoskodásairól, korlátozta a szászok szabadságát, elkobzott vagyonukból török elleni hadjáratait finanszírozta. Őt 1613-ban Bethlen Gábor követte, aki török segítséggel került Erdély élére. A zavaros belpolitikai viszonyokat felszámolta és helyreállította Erdélyben a békét és a belső rendet. Bethlen Gábor uralkodása idején élte virágkorát a fejedelemség, gazdasága fellendült. A fejedelem gyulafehérvári udvara a kulturális élet központja lett. 1622-ben Gyulafehérvárott kollégiumot alapított, melynek örököse a nagyenyedi kollégium, az erdélyi reformátusok híres iskolája. A háborúk miatti embervesztésért Bethlen is betelepítésekkel próbálta pótolni, a

³⁴² A háború kitörése előtt különböző címeken átlag 3 Ft-ot vettek meg egy portán – 1595–97 között ez az összeg 5 Ft körül ingadozott, 1598-ban elérte a 6 Ft-ot, 1599-ben, Mihály vajda idején a 12, sőt 16 Ft-ot, 1600-ban még mindig 9, 1601-ben pedig 8 Ft-ot tett ki. A mértéktelen adóztatás persze csak tovább ártott az amúgy is nyomorba jutott parasztságnak – olyannyira, hogy két év múlva, 1603-ban a hét vármegye jobbágyaitól összesen már csak 3100 Ft-ot lehetett összeszedni!

³⁴³ Bocskai István (Kismarjai Bocskai István, 1557–1606) Bihar vármegye főispánja, 1605 és 1606 között Erdély fejedelme. Az általa vezetett szabadságharc nagy eredménye, hogy biztosította Erdély szuverenitását és a Királyi Magyarország jogállásának megtartását. Komoly része volt a tizenöt éves háború lezárásában. Nevéhez kötik a hajdúk letelepítését a mai Hajdúság területére.

román betelepülők hétévi adómentességet adott. Uralkodása alatt, 1619-ben a moldvai fejedelem fellázította az erdélyi parasztokat. Ennek nyomán erdélyiek menekültek a vajdaságokba, és szöktek – különösen kiélezett helyzetekben – moldvai vagy havasalföldi parasztok a fejedelmek országába. Utóbbiakról Bethlen Gábor írta, hogy „zászlót emelvén, udvarházakat, egyházi rendeknek is hasonlóképpen házokat felvervén, tisztartókat meg is öltenek volna”. Bethlen Külpolitikájában a Bocskai-féle politikát kívánta követni. A szultánnal békében próbált élni, s ezért önként átadta Lippa várát a töröknek (sőt azt saját maga ostromolta meg, mivel a helyi helyőrség nem volt hajlandó átadni). A magyarországi nemesség rendi jogainak és vallászatbadságának védelmében bekapcsolódott a harminc éves háborúba, és fényes győzelmei után többször is rákényszerítette a császárt a Bocskaival kötött bécsi béke megerősítésére. 1620-ban elfoglalta a *Felvidéket*, ahol a magyarországi rendek fejedelemmé, majd királlyá választották. A nikolsburgi békében (1622) azonban lemondott ezekről a címekről, amelynek fejében élete végéig *Erdély* részeként kormányozhatott hét kelet-magyarországi vármegyét. Utóda I. Rákóczi György 1630-tól folytatta Bethlen politikáját, uralma alatt folyta-tódott *Erdély* nyugalmas fejlődése. A törökkel jó viszonyra törekedett, a Habsburgok ellenében viszont ő is bekapcsolódott a harminc éves háborúba. Felesége, Lórántffy Zsuzsanna sokat tett a református kultúra és művelődés fejlődéséért, de arra is volt gondja, hogy *Fogarason* román nyelvű iskolát alapítson. 1648-tól II. Rákóczi György a lengyel trón megszerzését tűzte ki célul, ám ehhez nem szerezte meg a török porta előzetes engedélyét. Sikerült ugyan elfoglalnia *Varsót*, de a katonáit – a törökök megbízásából – a tatárok foglyul ejtették, és a *Krímbe* hurcolták. A mintegy 13 ezernyi erdélyi haderő a fogságban és a betegségekben szinte mind egy szálig meghalt. A török-tatár csapatok végigdúlták *Erdélyt*, és a *Részeket*, elfoglalták *Nagyváradot*, elpusztították *Nagyenyed*, *Gyulafehérvár* és más *Maros-völgyi* városok magyar lakosságának jelentős részét. Ez a hadjárat emberéletben és értékekben is pótolhatatlan károkat okozott. 1658 nyár végén Köprülü Mehmed nagyvezir török hadai a fontos végvár, *Jenő* alá érkezett, amelynek védői a rettenetes túlerő pusztá látványára megadta magát. Közben a *Bodza-szoros* felől hatalmas tatár haderő a moldvai és a havasalföldi vajdák csapataival és kozákokkal, gyakorlatilag akadálytalanul jutott be *Erdélybe*. Az útjukba eső falvakat, városokat felégették, tömegével szedték a rabokat, a néhány otthon

maradt székely semmit sem tudott tenni ellenük. Szeptember elején értek *Gyulafehérvár*hoz. A fejedelmi várost nem védte senki, II. Rákóczi György még a nagyvezír megjelenése előtt *Nagyváradra* vonult. *Gyulafehérvárt* a tatárok házról házra járva gyújtották fel. Utcáról utcára haladtak, míg a város szívében a főtemplomot, a fejedelmi palotát és a kollégiumot is felégették. A könyvtár óriási szellemi kincseit máglyára vetették.

A vesztes háború, *Erdély* pusztulása, 1658 után ugrásszerűen megnőtt a románok száma *Erdélyben* és a *Részek* területén. Korábban transzhumáló csoportjaik a háború nyomán kihalt magyarok és szászok telkeire költöztek és továbbra is jelentős maradt a *Kárpátokon* túlról érkező bevándorlók száma. A helyhez nem kötött, állataik után szabadon vonuló, életmódjukkal mindenkitől különböző román közösségek lettek a románság megtestesítői a XVII. századi *Erdélyben*. Velük szemben egyre szélesebb azok köre, akik megtelepedtek, állandó lakóhelyükkel és földműveléssel egyre jobban betagozódtak a megmaradt magyar és szász népesség körébe. Ugyanakkor a földhöz nem kötött románok előnyösebb helyzetben voltak. Szabadok voltak, de ez a szabadság soha nem vált vonzóvá a jobbágyság más rétegei számára. Ennek okai érzelmiak voltak. A pásztorok nemcsak a társadalom szervezettségében őriztek a telken ülőknél archaikusabb állapotokat, de családi életük állítólagos kusasága – a kívülállók folyton a körükben dívó poligámiát emlegették – és a magántulajdon iránti érzéketlenségük is viszolygást teremtett a szilárdabb társadalmi formákhoz szokottak között. Szellemi életük éppen úgy idegen nekik. Az egyházak tanításai soha nem jutottak el hozzájuk: sem a reformáció nem érintette őket, sem a hivatalos ortodoxia. A hagyományos egyházak tagjai mindentől visszariadnak. Óriási segítséget jelentett nekik a szellemi életben a letelepedett életmód, az, hogy világos és generációkon át hagyományozódó követelményrendszerrel állnak szemben: mind a falu, mind a gyülekezet szervezete az evilági életet szabályozza. A megtelepedett, egymásra utalt közösségekben földet művelők visszariadtak a természet erőinek kitett pásztorok szeszélyes szellemekkel zsúfolt, kiismerhetetlen hiedelemvilágától. A mélyebb, de talán nem kevésbé tudatosan átérzett ok abban van, hogy noha a románság státusa nyújtott gyakorlati előnyöket, az állattenyésztő monokultúra határozottan alacsonyabb rendű módja az élethez szükséges javak előállításának, mint amihez a falvak lakói már hozzászoktak. Mindez nem azt jelenti, mintha nem akadtak volna a román pásztorok életmódját felvevő magyarok,

székelyek vagy akár szászok is. Igen jellegzetes volt a falusi jobbágyok „havasokba futás”-a. Ha ugyanis valamilyen közvetlen veszély elől a menekülés ilyen formájára kényszerültek, és földjeiket ideiglenesen oda kellett hagyniuk, a földművelés igényei által kialakított, változatos állatállományukat a lehetőség szerint magukkal cipelték, és fent a hegyekben megőrizték. Méhkaptárak, aprójószág, disznó, tehének visszatéréséről adnak hírt a havasokba futott parasztság hazaköltözéséről szóló írások. Így jobb híján választott, és társadalmi méretekben soha véglegesnek nem érzett megoldás a havasi pásztorok életmódjának felvétele. Annak ellenére hogy a szabad pásztorélet követő románság nem bomlasztotta a feudális rendszert, őket is elérte a gazdasági beolvasztásukon munkáló állami és földesúri támadás. Ennek első eredménye a román parasztság egy részének telekre kényszerítése volt még a XVI. században. A második a tizenöt éves háború utáni évtizedekben ugyanezzel a céllal indult: jobbágyi telekre ültetni, és így az állami és földesúri hatalom számára hozzáférhetővé, kizsákmányolhatóvá tenni ezeket a gyakorlatilag szabadnak maradt, a feudalizmus rendszerében idegen elemként jelenlevő románokat. Eleinte csupán a pásztorokodó román életmódot tiltották különböző intézkedésekkel. Az 1628-i országgyűlés azonban törvénybe foglalta a lényegét: „*A mi az jószágainkban lakozó uratlan oroszok és oláhok állapotját illeti, igen illendőnek íteltük mi is ... az kinek földökön olyan bujdosó uratlan oroszok és oláhok találatnak, senkit szolgálni nem akarván, csak úgy élnek, mint az herék, hogy az olyanokat az földesúr szabadon és minden félelem nélkül megfoghassa és kezesíthessen.*”³⁴⁴ Ugyanakkor a földesurak hatalmuk érvényesítésével nem vártak az országgyűlés szentesítésére. Mindennek ellenére nyilvánvalóan csupán törekvésről van szó, a földesurak államilag támogatott akciójáról. Kétségtelenül eredményei is vannak; a XVII. század első fele fontos állomás volt a költözködő pásztorokodás visszaszorításában. 1623-ban *Fogaraszöldön*, 1653-ban pedig egész *Erdélyben* gabonadézsmára adására kötelezték a románokat. Ugyanakkor az 1650-es évekkel sem tűnt el a pásztorokodó életmód ellen hozott intézkedések PÉTER–TRÓCSÁNYI–R. VÁRKONYI 1986. [pp. 726–731].

I. Apafi Mihály 1661-től uralkodott, ezalatt *Erdély* viszonyai ismét konszolidálódtak, de a fejedelemség fejlődése megakadt, és már nem volt

³⁴⁴ Az „oroszok” megnevezés az *Északkeleti-Kárpátokba Galiciából és Bukovinából* érkezett ruszinok neve volt.

képes újabb megújulásra. I. Apafi idején jelentős ortodox vallású örmény közösség telepedett le Erdély keleti részén, akik fontos szerepet vállaltak a gazdasági életben. Az örmények a XVIII. században áttértek a pápa hatalmát elismerő örmény katolikus vallásra. 1687-ben Lotharingiai Károly³⁴⁵ – a *Kelet-Európa* török uralom alóli „felszabadítása” céljából indított háború részeként – megszállta és a *Habsburg Birodalom*hoz csatolta az *Erdélyi Fejedelemséget*. Erdély tehát közjogilag nem került vissza Magyarországhoz, megmaradt fejedelemségnek, később nagyfejedelemségnek és osztrák „tartozékként” Bécsből kormányozták.

Erdély XVIII. század eleji etnikai képéről becslések és visszakövetkeztetések vannak. Jancsó Benedek³⁴⁶ szerint 1700-ban Erdélyben 150 ezer magyar, 100 ezer szász és 250 ezer román élt. A románság 250 ezres létszámát elfogadja Szabó István³⁴⁷ is, ő azonban az 1710-es években jó 800 ezres össznépességről tud – a románság 1700 és az 1710-es évek dereka közti létszámnövekedését is tekintetbe véve ez az arány jó 30%-os. Ezt a becslést támasztja alá egy 1712–13 tájáról származó kormányhatósági számítás is, amely 34%-ra teszi a románság részarányát, 47%-ra a magyarságét és 19%-ra a szászokét. Ezt valószínűsítik a későbbi adatok is, bár kisebb felfelé kerekítés lehetséges a „megfoghatatlan” pásztorok elemek miatt. A románság 34%-os arányszáma 1712–13 táján kb. 60 ezer családot jelent, kb. 262 ezer lelket. Az 1733-i román egyházi összeírás mintegy 86 ezer családfőről tud, amihez még hozzá kell adni az összeírásból kimaradtakat, kb. 3000 családfőt. Reálisabb ennél Petru Dobra³⁴⁸ adata, aki 1740 táján jó 80 ezer román családról beszél. Így 1712–13 és 1740 közt a románság szaporodása kb. 20 ezer család, 33%. Komoly román bevándorlási többletet mutat az 1740 és 1760–62 közti két évtized. Benkő József³⁴⁹ (s az

³⁴⁵ Lotaringiai Károly, vagyis V. Károly Lipót lotaringiai herceg (Charles Léopold duc de Lorraine, Prinz Karl Leopold von Lothringen, 1643–1690), 1675-től *Lotaringia* címzetes hercege, császári-királyi tábornagy, a törökellenes Szent Liga hadvezére, vezetésével úzték ki a törököket Magyarországról.

³⁴⁶ Jancsó Benedek (1854–1930) magyar pedagógus, publicista.

³⁴⁷ Szabó István (1898–1969) történész, levéltáros. A magyar agrár-, parasztság- és településtörténet jelentős kutatója. Kutatásaiban elsősorban a középkor és a kora újkor időszakát vizsgálta. Agrártörténeti munkássága iskolateremtő. 1949–1950-ben a Debreceni Egyetem (akkor Kossuth Lajos Tudományegyetem) Bölcsészettudományi Kar dékánja volt.

³⁴⁸ Petru Dobra (1817–1849) román jogász, az 1848-as magyarellenes felkelés résztvevője, Avram Iancu, a felkelés vezetőjének, közeli munkatársa. Dobra a Zalatna környékén élő románok elégedetlenségét, akkor mint kincstári irnok, szította. Beutazta a falvakat, és „fenyegető veszélyre” hivatkozva felszólította a románságot, hogy mielőbb fegyverezzék le a zalatnai magyar nemzetőrséget.

³⁴⁹ Benkő József (1740–1814) református lelkész, teológus, botanikus, történetíró, nyelvész.

ő adatát elfogadva Jancsó Benedek) 1761-re nézve 542 ezerre teszi az erdélyi románok számát; ez (mint az eddigiekben, itt is 4,5 fős családszámot véve számítási alapul) 121 ezer családot jelent, 20 év alatt több mint 50%-os növekedést. Benkő szerint a teljes lélekszám 939 ezer fő. Bakács István³⁵⁰ szerint 1767-ben 1 millió 800 ezer fő volt Erdély népességszáma, ezt a II. József kori közel 1,5 milliós szám is valószínűsíti. A románság számát pedig az 1760–62-i egyházi összeírás mintegy 152 ezer családra teszi. I. Tóth Zoltán³⁵¹ ezt 760 ezer lélekre számította át, míg Makkay és Szász (a 4,5-ös családlétszámmal dolgozva) kb. 721 ezerre. A románság számaránya tehát 1760 táján Erdélyben 60%, szemben az 1712–13 táji 34%-kal. Ennek a változásnak csak egyik oka a Havaselvéről és Moldvából Erdélybe való bevándorlás, amely 1711 és 1740 közt kevésbé volt erős, utána 20 évre ugrásszerűen megnőtt. A másik ok az Alföld keleti felére irányuló erdélyi magyar kivándorlás. Az Alföld későbbi nemzetiségi képe azt mutatja, a török alóli felszabadítás és a Rákóczi-szabadságharc utánra maradt űrt (a szlovák és német településektől, illetve telepítésektől eltekintve) a magyarság töltötte be, s az Alföld keleti részébe ez elsősorban Erdélyből áramlott. A széki református esperesség területén a XVIII. század első felében 17 egyházközség néptelenedett el, ennek nem elsősorban járványok s az 1717-i tatár beütés volt az oka, hanem a kivándorlás. A magyarság lélekszámában az 1711 és 1770 közötti Erdélyben, abszolút értékben minimális növekedés van. 1712–13-ban ez a szám kb. 376 ezer. 1767-ben magyarok és szászok együttes száma (az össznépeség 40%-a) mintegy 517 ezer volt. Friedrich Teutsch³⁵² szász evangélikus püspök az erdélyi szászok számát 1765-re, igen mértéktartóan, kb. 125 ezerre tette, a magyarság lélekszáma úgy kb. 392 ezer volt. A jó félszázad alatti, összesen mintegy 16 ezer főnyi növekedést elsősorban (és minden más elemnél aránytalanul erősebben) a magyar kivándorlási többlet magyarázza. Komoly népesedési negatívumot okoztak a járványok. 1712, 1741, 1742-ben pestis, 1758-ban pleuritis, 1765-ben himlő, 1767-ben himlő és torokgyulladás, 1770–71-ben újra pestis ütötte fel a fejét. Az 1717–20-as

³⁵⁰ Bakács István János (1908–1991) történész, levéltáros.

³⁵¹ I. Tóth Zoltán (Inokai Tóth Zoltán, 1911–1956) történész. Az 1956-os forradalom idején közvetíteni próbált a forradalmi ifjúság és a hatalom között. 1956. október 25-én, a Kossuth téri vérengzés idején egy előre bejelentett delegációt vezetett az Országház közelében, az Akadémia utcában lévő pártközpontba, hogy elmondja, mit kívánnak a tüntető diákok. Az épület kapuja közelében azonban szovjet golyók megölték.

³⁵² Friedrich Teutsch (1852–1933) teológiai és bölcséleti doktor, egyháztörténész, erdélyi szász evangélikus püspök.

pestisjárvány áldozatainak összes számát a Gubernium 18 ezer családfőre tette, ami kb. 81 ezer lelket jelentett, az ország népességének kb. 10%-át. A pusztulás elsősorban az ország délkeleti sarkát sújtotta. *Csíkszékben* majdnem 11 ezer ember halt meg, s alig 15 ezer maradt életben. *Brassóvidék* népességének a nagyobbik fele elpusztul; a halottak száma mintegy 18 ezer, az életben maradottaké alig 16 ezerre tehető PÉTER-TRÓCSÁNYI-R. VÁRKONYI 1986. [pp. 730–731.].

11.8. Óra-felkelés (1784)

II. József (1780–1790) türelmi rendelete nyomán *Erdélyben* fokozatosan felszámolták a katolikus és a görögkatolikus egyházak különleges helyzetét, és ez kedvezően hatotta protestáns egyházak megerősödésére. Az ortodox vallást azonban továbbra sem tekintették bevett vallásnak. A modern birodalom megteremtése céljából II. József átszervezte *Erdély* közigazgatását, és mindent elkövetett annak érdekében, hogy az erdélyi rendeket megfossza feudális előjogaiktól. Hivatalos nyelvvé a németet tette. Amikor rendeleteit (a türelmi rendelet kivételével) visszavonta, a magyar nemesség és a szászság örömmel üdvözölte elveszett ősi alkotmányuk visszaállítását.

A XVIII századtól kezdve lassan elkezdett kialakulni a magyarországi románság körében a nemzeti gondolat. Román értelmiségi és egyházi körökben gyorsan terjedt a romanizált dákoktól való származás elmélete, de megjelent a nemzeti összetartozás érzése is a *Kárpátokon* túl élő románokkal. A román nemzeti küzdelmek első tényleges, az uralkodó felé is jelző lépését az jelentette, amikor a nagyváradi görögkatolikus püspök 1791-ben kérvényt nyújtott be az uralkodóhoz *Supplex Libellus Valachorum* néven a románok negyedik nemzetként történő elismerését illetően. II. Lipót a kérvényt az erdélyi országgyűléshez továbbította, amely azt elutasította.

A bécsi kormányzattal összejátszó román paraszti vezetők által megmozgatott román tömegek első magyarelles terrorhadjárata erős vallási színezettel 1784 őszén indult. Az elégedetlenség a királyi uradalomban azért alakult ki, mert az itt élő lakosság döntő többsége korábban kibújt az osztrák kincstárnak fizetett, alacsonynak mondható taksák, szolgáltatások kötelezettsége alól, amelyet 1772-ben a lakosság

tényleges létszámának megfelelően kiigazítottak, így hirtelen megemelkedtek az adóterhek. Ehhez még hozzájött, hogy a jobbágyokat korábban nem akadályozták az ún. regále jogok használatában, s amikor ez változott, az 1780-as évek elején a kincstári birtokon élők valóban elégedetlenek voltak. A felkelés, amely az *Erdélyi-érchegység* román falvaiból indult ki hamarosan drasztikusan magyarellenessé vált és a nem ortodox vallásúak ellen fordult.

A kincstári uradalomhoz tartozó *Mesztákon*, *Zaránd vármegyében* 1784. október 31-én Gheorghe Crişan gyűlésbe hívta a *Fehér-Körös* vidékének lakóit. Az itt összegyűlt 600–700 paraszt elhatározta, hogy *Gyulafehérvárra* megy, fegyvert kér, és belép a határórségbe. A gyűlés hírére *Zaránd vármegye* alispánjának parancsára küldöttség érkezett a helyszínre, és *Kurety [Curechiu]* mellett megpróbálták feloszlatni a tömeget. A feldühödött mócok azonban nemcsak megtagadták az engedelmességet, hanem agyonverték a feladatukat teljesítő zarándi szolgabírákat. Ezzel tört ki a lázadás. A felkelőket Vasile Nicula Horea, Ion Cloşca és Gheorghe Crişan vezette. Horea nevéből keletkezett a magyarság körében a „Hóra felkelés” megnevezés. A parasztfelkelésben 20–30 ezer főnyi, többségében kincstári jobbágy és közéjük vegyült nagyszámú betyár, valamint 150 főre tehető katonaszökevény vett részt. A zendülés *Zaránd vármegyéből* áttért *Hunyad vármegyébe* és *Alsó-Fehér érchegységi* részébe, de behatoltak a *Fehér-Körös* és a *Maros* völgyi településekre is. Nemcsak a kincstári uradalom tisztségviselőit, a környékbeli nemeseket, magyar lelkészeket, faluvezetőket gyilkolták le bestiális kegyetlenséggel, hanem válogatás nélkül ölték a magyarságot. November 7-én *Verespatak* és *Abrudbánya* védtelen magyar lakóit mészárolták le. Hasonlóképp pusztult el *Offenbánya* is. Nicolae Densuşianu történész, 1884-ben Horea harcosairól ezt írta³⁵³: „nem kímélték uraik asszonyait, sem gyermekeit, és ugyanúgy végezték ki feudális uraikat, mint azokat is, akiknek egy jobbágyuk sem volt. A lázadás nemcsak a nemesek, hanem az összes magyar ellen irányult.” Irtották tehát a magyar parasztokat is, azok legtöbbször csak akkor menekültek meg, ha román vallásra tértek át, és csatlakoztak a zendülőkhez. A felkelés egyik jelmondata, személyesen Horea parancsa volt: „Öljétek válogatás nélkül azokat a magyarokat, akik nem hajlandók román hitre térni”, vagyis azokat,

³⁵³ Nicolae Densuşianu: *Revoluţia lui Horia*, 1884., [p. 163.]

akik nem nem akarják az ortodox hitet felvenni. Több feljegyzés szól arról is, hogy a legyilkolt férj feleségét, leányát, ortodox vallásra keresztelve épp a gyilkoshoz kényszerítették feleségül KÁDÁR GY. 2010. Lázadásuk az első erdélyi magyarellenes román terrorhadjárat volt, amelynek során 389 magyar falut pusztítottak el, ebből 173-at felégettek, sokuk teljes lakosságát kiirtották. A pontos számokat nem ismerjük, A becslések szerint a magyar áldozatok száma több tízezerre tehető. Ezt a hatalmas vérvesztést a dél-erdélyi magyarság soha többet nem tudta pótolni, és néhány évtized alatt a románok kerültek számbeli többsége a területen BOTLIK é.n.

A román felkelők lázadása mögött osztrák bujtogatás állt. Az ártatlan civil lakosság lemészárlása az osztrák császári-királyi katonaság szeme láttára zajlott. A gubernátor, Samuel Bruckenthal hiába sürgette Preisz főhadparancsnoktól a katonai fellépést, nem kapott egyértelmű utasítást az osztrák Legfelsőbb Haditanácstól. Talán az *Erdélyben* állomásozó osztrák hadsereg egységei is épp ezért tétováztak, vonulgattak „tervszerűtlenül ide-oda” a *Maros* vonalán, miközben hátuk mögött lángokban álltak a magyar települések, udvarházak, parókiák. II. József november 12-én úgy látta, hogy a felkelők átlépték azt a határt, melyet még tolerálni lehet, de csak három nap eltelte után, november 15-én küldött utasítást a felkeléssel kapcsolatban a magyarországi főhadparancsnoknak és Bruckenthal erdélyi kormányzónak, valamint az erdélyi katonai erők parancsnokának, Preisz ezredesnek. Időközben a lázadók bántatlanul pusztítottak, gyilkoltak. A császár csak december 13-án, tehát az első gyilkosságok időpontjától számított hat hét után küldte ki a felkelés fegyveres leverését kimondó rendeleteit. Az erdélyi osztrák katonai parancsnokság alatt álló hadsereg, látva az atrocitások mértékét, még a december 13-i császári parancs előtt úgy döntött, hogy megfékezi a további gyilkosságot, rablást. A hadsereg december első napjaiban kapott parancsot a kegyetlenül gyilkoló hordák elleni fellépésre. A hadvezetés mozgósította az I. és a II. székely gyalogezredet, a katonai egység vezetését Kray Pál alezredesre bízta, míg a székely huszárezredből mozgósított katonai csoport parancsnoka Schultzs alezredes lett. Az első székely gyalogezred egyik zászlóalját *Gyalura* irányították, *Kolozsvár* és *Hunyad* védelmére. A II. székely gyalogezredet és a székely huszárezred egységeinek egy részét az I. román határőrezreddel együtt az *Erdélyi-érchegység* irányába küldték. A *Nagyszebenben* székelő

főhadparancsnokság még két, 750–800 fős hadtestet irányított az érchegységbe azzal a feladattal, hogy tisztítsa meg *Zalatna* vidékét *Halmágyig* és a *Maros* menti *Illyéig*. 1784. december 7-én az egyik hadoszlop ötvenfőnyi elővédje találkozott *Blezsény [Blăjeni]* és *Mihăileni* határában a *Crișan* vezette hatszáz fős felfegyverzett paraszthaddal. A püspök által kiküldött két pap hiábavaló tárgyalásokat folytatott a felkelőkkel, mert azok túlerejükben bizakodva nem voltak hajlandók letenni a fegyvert. Időközben megérkezett a *Kray Pál* és *Sztojanics* vezette nagyobb egység is. *Kray* ezredes, miután látta, hogy a lázadók nem teszik le a fegyvert, seregét két hadtestre osztotta, és bekerítette a paraszthadat. Az összecsapásban 85 lázadó életét vesztette. A másik csekély létszámú hadsereg gyorsan végzett a *zalatnai* paraszti csoportok fegyvereseivel is. Itt *Schultz* alezredes csapatainak néhány sortüze elégségesnek bizonyult arra, hogy december 11-én szétkergesse a lázadókat. A lázadás felszámolása után azonnali parancsban tiltották meg a legyilkolt magyarság javaival való kereskedést. A két lázadó vezér, *Horea* és *Cloșca* elmenekült. Fejükre vérdíjat tűztek ki, de kézre kerítették őket, mert társaik a vérdíj fejében hamar elárulták őket. A kivizsgálások során hozott büntetések az elkövetett bűntettekhez és gyilkosságokhoz viszonyítva enyhének mondhatók. A *Jankovics Antal* vezette vizsgálóbizottság mintegy hatszáz felkelőt állított elő. Ennek felét, háromszázat rövid beszélgetés után szabadon engedték azon a címen, hogy csak a kényszer hatására csatlakoztak a felkelőkhöz. Az önként résztvevőket, akik „csupán” raboltak, zsákmányoltak, fosztogattak, mintegy 180 személyt, kisebb testi fenyítésnek vetették alá, és utána hazaengedték. A bandákba tömörült 4000–5000 résztvevőből csak 120-at büntettek komolyabban, azokat, akikre egyértelműen rábizonyult a gyilkosságokban való részvétel. Közülük mindössze 37 személyt ítélték halálra. *II. József* császár-király ezekből is csupán a három vezető kivégzését hagyta jóvá. Mivel időközben *Crișan* öngyilkos lett, 1785. február 28-án az osztrák haditörvényszék két vezetőt, *Horeát* és *Cloșcát* végeztette ki, és így több ezer ártatlan magyar gyermek, asszony, öreg és fiatal gyilkosa maradt büntetlen. Az is a valósághoz tartozik, hogy a helyi, a vármegyei törvényszékeknek is sikerült néhány bűnöst kivégeztetniük, de a császári hatóságok mindenütt igyekeztek megakadályozni a kivégzések végrehajtását. Így például a *Zaránd vármegyei* törvényszék által kiszabott 92 halálos ítéletből csupán négyet hajthattak végre. Érthetetlen a császári hatalom részéről a komoly

megtorlás elmaradása, főképpen annak fényében, hogy húsz évvel a Horea-felkelés előtt, 1764-ben az osztrák hatalom minden lelkiismeret-furdalás nélkül, könnyörtelenül bevetette a hadsereget, még az ágyúkat is a békés, fegyvertelen székelyek egy csoportja ellen, akik *Madéfalván* gyülekeztek, nem azért, hogy a román falvak százait kirabolják, a románságot legyilkolják, hanem azért, hogy megvitassák az erőszakos katonai szolgálatra való kényszerítés törvénytelen módját. Jogos az a kérdés is, hogy vajon a felkelők egyáltalán tartottak-e az osztrák hadsereg támadásától? Miért állott Bécs érdekében egy ilyen mozgalom, magyargyilkolás háttérből való irányítása? Vajon nem arról van-e szó, hogy a vármegyei autonómiák, önkormányzatok évszázados hagyományú jogrendjébe kapaszkodó magyarság megtörésére használták fel a paraszti elégedetlenséget, mert a vármegyei nemesség szembeszállt II. József császár birodalmi központosításával, németesítésével? KÁDÁR GY. 2010.

11.9. Román ellenforradalom Erdélyben (1848–49)

Az 1848. március 15-i pesti forradalom, majd a nyomában bekövetkezett Habsburg ellenes folyamatok, amelyek végül a magyar nemzet szabadságharcába torkolltak, Erdélyben hatalmas nemzetiségi háborúvá fajult. A románok kezdetben nem voltak feltétlenül ellenségesek a magyarokkal szemben: radikális fiatalok, értelmiségiek, jogászok, ügyvédek, ügyvédgyakornokok kezdték a mozgalmukat szervezni. Először még nem utasították el Erdély és Magyarország egyesülését, de feltételekhez kötötték. Román nyelvhasználatot és a parasztok számára előnyös jobbágyfelszabadítást követeltek. Ennek hangoztatásával írta alá Alexandru Papiu-Ilarian³⁵⁴ és Avram Iancu³⁵⁵ a marosvásárhelyi magyar ügyvédgyakornokok memorandumát, erről fogalmazott petíciót Ion

³⁵⁴ Alexandru Papiu-Ilarian (1827–1877) román ügyvéd, történész, az 1848–49-es magyar szabadságharc ellen harcoló román csapatok egyik vezetője volt. Avram Iancu és Ioan Axente Sever vezetőtársaként több tízezernyi magyar polgári lakos meggyilkolására adott parancsot. Az 1850-es évektől politikai pályára lépett, 1863-tól igazságügy miniszter volt a Kogălniceanu-kormányban. 1867 után tudósi pályára tért, tagja lett a Román Akadémiának, felkarolta és hirdetője lett a románok rómaiakig visszavezetett történetiszemléletének.

³⁵⁵ Avram Iancu (1824–1872) román jogász, az erdélyi császárhú, magyarellenes felkelés vezetője 1848–49-ben. 1848 júliusában a román csapatok irtóhadjáratba kezdtek a katonailag védtelen magyar települések ellen. Leghírhedtebb népiirtásik a zalatnai és nagyenyedi magyarok lemészárlása volt. Avram Iancu a szabadságharc után a császári csapatok néhány napra letartóztatták, majd elengedték. Írásait cenzúrázták, magát felügyelet alatt tartották, de felelősségre vonás nem történt. 1852-ben ismét letartóztatták, néhány nap múlva kiengedték. Élete utolsó éveit alkoholista csavargóként az Erdélyi-érchegeységben kóborolva töltötte.

Buteanu³⁵⁶. Márciusban még csak Simion Bărnuțiu³⁵⁷ fordult szembe nyíltan a magyar uniós törekvésekkel. George Bariț³⁵⁸ pedig a megyei autonómiára épülő államrendszert javasolt. Az erdélyi román nemzetiség 1848. május 15–17-i balázsfalvi gyűlésén elfogadott határozatában az utolsó magyar rendi országgyűlés (1847–1848) áprilisi törvényeinél³⁵⁹ jóval radikálisabb jobbágyfelszabadítást követelt, ugyanakkor kifejezte az igényt, hogy a románokat – a magyarok, székelyek és szászok mellett – ismerjék el negyedik nemzetnek HERMANN é.n. A balázsfalvi gyűlésen a románok lényegében már elutasították az uniót, követelték a román nemzet és a román egyház egyenjogúsítását és a jobbágyság felszámolását. A követelések nem nyíltan, de tartalmazták az autonómiát is: sajátos szóhasználatban a román nemzet függetlenségéről is beszélt. A király ekkor még elutasította a román küldöttséget, *Kolozsvárra*, a magyarokhoz pedig csak tájékoztatásra küldték meg a petíciójukat a "balázsfalviak" SZEGŐ 2007. A gyűlés vezérszónoka, Simion Bărnuțiu is kifejtette, hogy nincs értelme a magyarokkal történő összefogásnak, mert a magyar szabadság asztalán „minden falat mérgezett” HERMANN é.n. Bărnuțiu-tól származik egy *Magyarország és Erdély* uniójával kapcsolatos mondat is: *"ha nem lesz unió, megszakad az erdélyi és pannóniai magyarokat összekötő kapcsolat, és az erdélyi magyarok természetesen lassan el fognak enyészni"*. SZEGŐ 2007. A május 29. és július 18. között ülésező erdélyi országgyűlés azonban arra hivatkozva, hogy az unió megszületésével eltűnnek a feudális értelemben vett nemzetek és *Erdély* népei egyaránt részesülnek a polgári szabadságjogok áldásaiban, elutasított minden román követelést. A nyár folyamán összeült magyar népképviselői országgyűlés unió-bizottsága hiába dolgozta ki a román nemzetiségi igényeket is figyelembe véve

³⁵⁶ Ion Buteanu (1821–1849) a magyarellenes román felkelés egyik vezetője volt, *Zaránd vármegye* „prefektusa”. Ellenforradalmi tevékenységéért a magyar hatóságok végezték ki 1849. május 23-án.

³⁵⁷ Simion Bărnuțiu (1808–1864) román történész, filozófus, jogász, és liberális politikus, az 1848-as forradalom idején az erdélyi román nemzeti mozgalom legradikálisabb vezetője.

³⁵⁸ George Bariț (Báricz György, 1812–1893) román történész, újságíró, az első erdélyi román újság és az ASTRA kulturális egyesület megalapítója.

³⁵⁹ Az áprilisi törvények a magyar rendi országgyűlésen (1847–1848) elfogadott és V. Ferdinánd király által április 11-én szentesített törvénycsomag, amely 31 cikkből állt. A törvénycsomag új közjogi helyzetet teremtett a Habsburg Birodalomban, egyben biztosította a magyar országrész polgári demokratikus fejlődését; lényegében Magyarországot rendi államból parlamentáris állammá, alkotmányos monarchiává, alakította. E törvények hatására népképviselői rendszert vezettek be az országgyűlés alsótábláján, és választójogot vezettek be, amely azonban nem volt általános választójogi rendszerű. Rendelkeztek az országgyűlés évenkénti üléseiről és egyes szabadságjogokról. Az 1848. évi III. törvénycikk rendelkezett a független magyar felelős "ministerium" alakításáról, ezután István nádor 1848. március 17-én kormányalakítással bízta meg Batthyány Lajost.

törvényjavaslatait, ezek tárgyalására nem került időben sor. Mindez lehetővé tette, hogy az erdélyi románok körében egyre inkább a magyarelles irányzat kerekedjen felül. Az erdélyi román parasztság – akárcsak más nemzetiségű társai – elégedetlen volt a jobbágyfelszabadítás módjával. Mivel azonban a mozgalmait letörő katonaság nagyjából magyar volt, a hatalom és a nép közötti összecsapás egyben nemzetiségi konfliktusként is jelentkezett. Karl Urban alezredes, a naszódi román határőrezred parancsnoka és az erdélyi főhadparancsnokság mindent megtett annak érdekében, hogy a román parasztság a cs. kir. hatalomtól remélje kívánságainak teljesülését HERMANN é.n. Az első fegyveres beavatkozásra egy úrbéri tulajdonlási összetűzés nyomán került sor, a karhatalomként kivezényelt székely csapatok *Mihálcfalván* fegyvert használtak, amikor román parasztok lefoglalták a földesúri legelőt 1848. június 29-én. Ebben az összetűzésben 50 román halott volt.

1848 őszén – szeptember elejétől október derekáig – Erdélyben másfél hónapig tartó forrongás előzte meg az ellenforradalom nyílt katonai fellépését. Ezalatt a császárhű katonai vezetés, valamint az elégedetlen román értelmiség és a szász vezető körök tudatosan keresték egymás szövetségét, mert országos méretekben egyik fél sem tudta volna a másik nélkül pozícióit biztosítani. Erdélyben is a császárhű hadsereg lépett fel az ellenforradalom fő erejeként: a nagyszebeni főhadiparancsnokság és a két román határőrezred – legnagyobb részében – császárhű tisztikara. Közben bécsi udvari körök Ferenc Károly főherceggel és Zsófia hercegnővel az élen szorgosan szőtték az ellenforradalmi összeesküvés szálait. Az ellenforradalom előkészítői kíméletlenül kihasználták az európai mozgalmak visszaszorulását, és a magyar forradalom fokozatos elszigetelődését. A birodalmi politika rezdülései messzemenően meghatározták az erdélyi fejleményeket. Ahogy éleződtek a magyar kormány és az udvar ellentétei, úgy fokozódtak Erdélyben is a társadalmi-nemzeti feszültségek. A két román határőrezred volt a forrongás fészke, és azok lettek az ellenállás bástyái, majd a támadás bázisai KÖPECZI-MISKOLCZY-SZÁSZ 1986. [pp. 1346–1369.].

A magyar kormány a román határórlakosságot nem tudta megnyerni, hogy a szabadságharc katonájának szegődjön. Ez persze már csak azért is bonyolult feladat lett volna, mert a román határőrezredekénél a katonai rendszer végső soron a társadalmi emelkedést biztosította, és ha megszüntetése szóba került, könnyen olyan tévhiedelmek harapódzhattak

el, hogy tagjai jobbágyi sorba kerülnek. Szeptember elején a vármegyékben is – egyik napról a másikra – a mindaddig viszonylag nyugodt parasztság zöme aktivizálódott a magyar kormánnyal szemben. Ez ugyanis az ellenforradalmi törekvések elhárítására honvéd hadsereget készült felállítani, és elrendelte a hadkötelesek összeírását, pedig az év eleje óta már ettől teljesen függetlenül megindult az erdélyi seregek kiegészítése, amit a parasztság amúgy is óriási tehernek tekintett. De most, amikor még olyan hírek is jártak, hogy az „urak” a császár ellen akarják őket vinni, egész sor helységben tettelegesen ellenálltak: elmenekültek, megcsönkítették az anyakönyveket, vagy nem is adták át őket az összeíró biztosoknak, akiket olykor nem is engedtek be a faluba. A jó császár illúziója megacélozta a „népi” ellenállást, átfogó reakcióvá egyesítette a legkülönbözőbb természetű elégedetlenségeket, amelyek olykor felnagyítva tükrözték a társadalmi és nemzeti ellentéteket kihasználó birodalmi politika ellentmondásosságát. Már szeptember 15-én jelezte is Puchner főhadiparancsnok a bécsi hadügyminiszternek: „...felvetődhetik annak szükségessége, hogy olyan befolyást kell gyakorolni a román népre – amely előnyös elhelyezkedése, őfelsége iránti odaadása és hűsége miatt teljesen olyan, mint a galíciai ruténok –, hogy azzal a magyar demokratikus törekvéseket korlátok közé szorítsuk, miközben, amennyire csak lehetséges, ezt a felfegyverzett népet minden kihágástól távol kell tartani”. Időközben, szeptember 11. és 14. között, amikor Jellasics átkelt a Dráván, hogy elfoglalja a magyar fővárost, mindkét román határőrezred központjában összehívták a határőrfalvak küldötteit, hogy a császárhoz intézett kérvényeikben hitet tegyenek az összmonarchia és a hadsereg egysége mellett KÖPECZI-MISKOLCZY-SZÁSZ 1986. [pp. 1355–1369.]. Pákozdnál azonban a magyar honvédek megfutamították a horvát bánt, Jellasicsot, így változott a helyzet Erdélyben is: Magyarország kormányzása október elejétől a Honvédelmi Bizottmány, illetve annak vezetője, Kossuth kezébe került. A bécsi udvar ekkor Erdélyben indított támadást a magyar forradalom ellen. Az első összetűzések a magyar honvédségbe való toborzások nyomán következtek be. Nadabon 1848. szeptember 10-én az erőszakos honvédsorozásnak ellenálló románok közé lőtt a rendfenntartás, több halott volt. Szintén az erőszakos honvédsorozásnak ellenálló románok közé lőttek 1848. szeptember 12-én Aranyoslónán, itt 30 halott és több tucat sebesült volt. Ekkor már radikalizálódni kezdtek a korábban mérsékeltnek számító román értelmiségiek. Avram Iancu az Erdélyi-

érchegységben szólította fegyverbe a lakosságot, Papiu-Ilarian a szerb és a horvát lázadásra számítva a mezőségeket szervezte. Ezután az erdélyi főkormányzóság, a Gubernium betiltotta a balázsfalvi gyűlésen megválasztott Román Nemzeti Komitét SZEGŐ 2007. A szeptember 16–28. között összeülő második balázsfalvi román gyűlés elhatározta a román lakosság felfegyverzését és mozgósítását. A gyűlés szervezői a nemzet nevében fegyverbe szólították a népet, ahogy ezt magának a „Populus Romanus”-nak a nevében írt latin értesítvényükben közzé is tették. A szervezkedésben a magukénak vallott római hagyományokat elevenítették fel. Praefecturáknak nevezett körzetekre osztották *Erdélyt*, és ezek mindegyikében egy légiót állítottak fel, élükön a prefekttel, és lefelé haladva a ranglétrán tribunokkal, centuriókkal, decuriókkal. De maguk az új katonai vezetők is olyan neveket vettek fel, mint Sever, Probu, Martian KÖPECZI-MISKOLCZY-SZÁSZ 1986. [pp. 1355–1369.]. Ezzel megkezdődött az erdélyi román parasztság és határőrség fegyveres lázadása a magyar szabadságharc ellen. Október 16-án Puchner Antal császári altábornagy, erdélyi főhadparancsnok kihirdette az ostromállapotot *Erdély* területén. Ez a rendelet elvileg véget vethetett volna a román felkelésnek, ám Puchner meglehetősen egyoldalúan értelmezte a döntést: mindenütt lefegyvereztette a magyar nemzetőrséget, de nem korlátozta a románok működését. A felkelők azonban nem elégedtek meg ezzel, hanem szabályos irtóhadjáratba kezdtek. Puchner mentségére szól, hogy miután nem volt elegendő reguláris ereje, kezdetben a román felkelők felhasználásával akarta megfélemlíteni a magyarokat. Ám a románok katonai akcióikban már túlmentek a cél által még „igazolható” kíméletlenségen. Ugyanakkor a hadmozdulatok komoly csapást mértek az erdélyi bányavidékre, az ott található kincstári javakra, márpedig ezekre a cs. kir. hadvezetésnek és kormányzatnak is szüksége volt. Az egyik legnagyobb visszhangot keltő akció *Zalatna* elpusztítása volt. Az alsó-fehér vármegyei bányaváros kincstári központ volt. Magyarok, németek és románok egyaránt lakták. A városban 200 fős nemzetőrség szolgált, amelyben minden etnikum képviseltette magát. Október közepén már érezhető volt a nyugtalanság a város környéki falvakban. A román lakosság a magyarok támadásaitól tartott és táborokba települt. A magyar nemzetőrség *Nagyenyeden* gyülekezett. Október 18-án a román felkelők megtámadták *Kisenyedet*, s az ottani magyarok nagy részét lemészárolták. A *Zalatnára* érkező utazók egy részét a környéken őrködő románok megtámadták, kirabolták és

megverték. Ezután Nemegyei János bányatanácsos, helybéli nemzetőrparancsnok követeket küldött a román papokhoz. Azt kérte tőlük, jöjjenek a városba és simítsák el a konfliktusokat. A környékbeli románok elégedetlenségét többek között Petru Dobra zalatnai román ügyvéd, kincstári írnok szította. Beutazta a falvakat, s a fenyegető veszélyre hivatkozva felszólította a lakosságot, hogy mielőbb fegyverezzek le a zalatnai magyar nemzetőrséget. Október 23-án reggel többezres román tömeg vette körül *Zalatnát*. Dobra a város előtt rendeletet kapott Avram Iancutól³⁶⁰, a román felkelők egyik parancsnokától, hogy várjon a zalatnaiak lefegyverzésével. Dobra azonban félretette az utasítást. A felkelők azt követelték Nemegyeitől, hogy a magyar zászlókat vonják be, a magyar nemzetőrség tegye le fegyvereit, és szolgáltassa be azokat a gyulafehérvári cs. kir. várparancsnokságnak. Nemegyei először ellenezte majd elfogadta a feltételeket. A zalatnai román lakosság is népgyűlést tartott, és elhatározta, hogy a magyar lakossággal közösen védi meg *Zalatnát* a környékbeli románoktól. Alighogy az egyezmény megszületett, a felkelők mindenfelől benyomultak a városba. Szándékukról árulkodtak a fegyverek csúcsára tűzött szalmatekercesek. A bányapénztár előtt összegyűlt magyar nemzetőrség még mindig fegyverben állt. A felkelők ordítottak: „*Üssetek agyon mindenkit, ki kék színű ruhába van öltözködve; le a fegyverekkel; estére véretekkel isszuk.*” Csakhamar tűz támadt a városban, a felkelők pedig megrohanták a nemzetőrséget. Nemegyei erre lövetett, mire a felkelők hanyatt-homlok futni kezdtek. Nemegyei hamar átlátta, hogy ilyen kis erővel nem sokáig tarthatja magát, ezért igyekezett összegyűjteni a magyar és német lakosságot, s megindult velük *Gyulafehérvár* felé. *Ompolykövesdnél*³⁶¹ [*Pătrângenii*] azonban egy hegyszorosban a felkelők eltorlaszolták az utat. A nemzetőrség kénytelen volt letenni a fegyvert. A románok megígérték, hogy bánatlanul elvezetik a menekülteket *Gyulafehérvárra*. Az éj folyamán az *Ompoly* vize melletti preszákai mezőre kísérték őket, s megparancsolták nekik, hogy feküdjenek

³⁶⁰ Avram Iancu (1824–1872) román jogász, az erdélyi császárhű, magyarellenes felkelés vezetője 1848–49-ben. 1848 júliusában a román csapatok irtóhadjáratba kezdtek a katonailag védtelen magyar települések ellen. Leghírhedtebb népiirtásik a zalatnai és nagyenyedi magyarok lemészárlása volt. Avram Iancu a szabadságharc után a császári csapatok néhány napra letartóztatták, majd elengedték. Írásait cenzúrázták, magát felügyelet alatt tartották, de felelősségre vonás nem történt. 1852-ben ismét letartóztatták, néhány nap múlva kiengedték. Élete utolsó éveit alkoholista csavargóként az Erdélyi-érchegységben kóborolva töltötte.

³⁶¹ *Ompolykövesd* korábbi neve *Petreselyem*, majd *Petrosán*. Az *Ompolykövesd* forma hivatalos magyar névadás eredménye.

le. A védtelen embereket előbb levetkőztették, kifosztották, majd Dobra parancsára felsorakoztatták. Alighogy ez megtörtént, minden oldalról rájuk támadtak, és lemészárolták őket. Mire eljött a hajnal, 645 zalatnai teteme borította a preszákai mezőt. *Zalatna* és lakóinak pusztulása nem volt példa nélküli. Október közepétől november közepéig tucatnyi magyar település jutott hasonló sorsra. Puchner – éppen az erdélyi bányavidéken történtek miatt – novembertől igyekezett „szakszerűbbé” tenni a románok hadviselését, és a felkelők vezetésére kirendelt román cs. kir. tisztek révén visszatartani őket az atrocitásoktól. Ez a magyarázata annak, hogy 1848. november közepétől 1849 januárjáig „csupán” egyes személyek, nem pedig nagyobb községek elleni támadásokról szólnak a krónikák. Emellett a cs. kir. hadsereg egységei november végére csaknem az egész fejedelemséget kezükre kerítették, így saját szövetségeseiket is vissza tudták tartani a közrendet és főleg az állami vagyont veszélyeztető cselekedetektől. 1849 januárjára ismét megváltozott a helyzet. A Bem tábornok vezette magyar sereg csaknem egész *Észak-Erdélyt* megtisztította. Bem szakított azzal a korábbi magyar stratégiával, hogy minden egyes pontot megszálljon. Fő céljának az Urban ezredes vezette reguláris erők kiűzését tekintette és nemigen törődött a román felkelőkkel. Urban legyőzése után a *Székelyfölddel* akarta helyreállítani az összeköttetést, ezért a biztosító csapatokat csak *Tordáig* tolta előre. A *Tordától* kb. 30 kilométerre lévő *Nagyenyedet* még november 8-án ürítette ki a magyar haderő. A bevonuló cs. kir. csapatoknak köszönhetően a várost a velük érkező románok nem rabolták ki teljesen. Gyilkosság nem fordult elő. Január 1-jén azonban kivonult a cs. kir. helyőrség. A városban Simion Prodan Probu³⁶² román prefekt vette át az uralmat. A nagyenyediek nem sokkal ezután küldöttséget küldtek Czetz János³⁶³ alezredeshez, a tordai magyar helyőrség parancsnokához, s kérték, küldjön csapatokat városba. Czetz azonban Bem Józseftől³⁶⁴ kapott utasítására hivatkozva megtagadta

³⁶² Simion Probu Prodan (1815–1852) román ortodox pap, 6000 román harcosával része volt *Nagyenyed* magyarságának kiirtásában. 1851-ben elítélték, majd szabadon engedték. 1852-ben agyvérzésben halt meg.

³⁶³ Czetz János (Juan Fernando Czetz, 1822–1904) az 1848–49-es forradalom és szabadságharc honvédtábornoka. A bukás után nyugatra menekült, majd hossza küzdelem után végül *Argentínában* telepedett le. Itt az argentin hadsereg kiemelkedő szervezője és *Argentina* első nemzeti katonai akadémiajának (Colegio Militar de la Nación) 25 éven keresztül igazgatója volt. Katonai tevékenysége mellett jelentős a földrajztudományi munkássága, földmérőként feltérképezte új hazája *Paraguayjal* és *Brazíliával* határos vidékét.

³⁶⁴ József Zachariasz Bem, magyarosan Bem József, felvett muszlim nevén Murád (1794–1850) lengyel származású magyar honvéd altábornagy majd oszmán pasa, „a székelyek Bem apója”. A magyar szabadságharc szolgálatában *Erdélyben* ért el jelentős sikereket, ellentámadásba ment át az osztrák Pucher vezette sereggel

a kérés teljesítését. A küldöttek ezután Beöthy Ödön³⁶⁵ erdélyi teljhatalmú országos biztoshoz fordultak, de ő is hasonlóan válaszolt. Igaz, csak január 9-én – egy nappal a város pusztulása után. Január 7-én este ugyanis egy több ezres román felkelő tábor érkezett *Csombordra*. A parancsnok, Ioan Axente-Sever³⁶⁶ prefekt elhatározta, hogy elpusztítja a várost. Szándékát azzal indokolta, hogy parancsot kapott a nagyszebeni főhadparancsnokságtól. E parancs szerint félt, hogy az észak-erdélyi magyar csapatok *Gyulafehérvár* ellen fordulnak, ebben pedig *Enyed* lehet egyik támpontjuk. Axente tehát előbb beüzent *Nagyenyedre*, hogy egységeit nem a városban fogja elszállásolni, majd január 8-án éjszaka rajtaütött a védtelen városon. Mintegy 8–9000 embere feldúlta a várost. A helyiek közül körülbelül 800 embert válogatott kegyetlenségek közepette legyilkolt. A *Mihálcfalván* állomásozó 2000 főnyi cs. kir. különítmény tétlenül nézte mindezt. *Nagyenyed* elpusztítását újabb irtóhadjárat követte. Néhány nap leforgása alatt a román felkelők *Hariban*, *Nagylakon*, *Borosbenedeken* és *Járán* ismét több száz magyart gyilkoltak meg. A vérengzéseknek csak a magyar csapatok dél-erdélyi előnyomulása vetett véget. 1849 tavaszán, az erdélyi magyar győzelmek után komoly esély mutatkozott a magyar-román megbékélésre. A magyar nemzetgyűlés román nemzetiségű képviselői a magyar sikerekből azt a következtetést vonták le, hogy a románoknak meg kell egyezniük a magyarokkal, mert különben teljes vereséget szenvedhetnek. Egyikük, Ioan Drăgos³⁶⁷ érintkezésbe lépett Avram Iancuval, a felkelők vezetőjével. A tárgyalások jól haladtak. Drăgos arra kérte Kossuthot, hogy a megegyezés érdekében rendeljen el fegyverszünetet. Kossuth azonban erre nem volt hajlandó. Drăgos ennek ellenére visszatért *Abrudbányára*, a tárgyalások színhelyére.

---

szemben, így elfoglalta *Erdély* jelentős részét. A bukás után Törökországba menekült, lengyel hazafiként részt akart venni az orosz–török háborúban, ehhez azonban fel kellett vennie a muzulmán hitet. Földi maradványait a lengyelországi *Tarnóban* [*Tarnów*] helyezték el.

³⁶⁵ Beöthy Ödön (1796–1854) 1848-ban az első magyar minisztérium kinevezte Bihar vármegye főispánjává, majd a Részek (Partium) kormánybiztosa, később erdélyi kormánybiztos lett. 1849. június 14-én Kossuth Lajos a hétszemélyes tábla első alelnökévé nevezte ki, ekkor főispánságáról lemondott. A világsi fegyverletétel után külföldre menekült.

³⁶⁶ Ioan Axente (felvet névvel Ioan Axente-Sever, 1821–1906) latin és román nyelv és irodalom tanár, a magyar szabadságharc elleni támadásban Avram Iancu vezetőtársa. Vezetésével rohanták le a román parasztok *Nagyenyedet* 1849. január 8-án, itt 800 magyar polgári lakost öltek meg. 1849. februárjában az osztrák hatóságok letartóztatták, de felelősségre vonás nélkül elengedték. Jelentős része volt a román ASTRA tevékenységének, amely a román nyelv, irodalom és népművészet fejlesztésére alakult.

³⁶⁷ Ioan Drăgos (magyarul Drăgos János, 1810–1849) román nemzetiségű politikus, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején a magyar országgyűlés képviselője. Avram Iancu Drăgoszt aki végig a békés megoldás mellett tette le voksát felkoncoltatta.

Azonban a magyar–román tárgyalásokról Kossuth nem értesítette Bem tábornokot. Bem éppen ezekben a napokban utasította Csutak Kálmán³⁶⁸ alezredest, a zarándi magyar dandár parancsnokát, hogy szállja meg *Abrudbányát* és a románok más támaszpontjait. Csutak a tárgyalások sikere érdekében negligálta a parancsot. Annál is inkább megtehetette, mert a hadügyminisztérium arra utasította, hogy ne kezdjen támadó hadműveletekbe. Bem haragra gyúlva, elrendelte Csutak leváltását. Bánffy János ezredes, Bem megbízottja ezután Hatvani Imrét³⁶⁹, a zarándi dandár egyik szabadcsapatának vezérét nevezte ki parancsnokká. Hatvaninak nemcsak katonai képzettsége, de még rangja sem volt. Volt viszont négy folyamatban lévő hadbíróági ügye. Úgy érezte tehát, hogy sikert kell produkálnia. Ezért nem törődve Drăgos könnyörgésével, május 6-án megindította csapatait *Abrudbánya* felé. Hatvani közeledésének hírére a tárgyaló román vezérek többsége elhagyta a várost. Az ottmaradottakat viszont Hatvani fogatta el. Május 7-én a románok támadásba lendültek. Hatvani csapatai hőiesen védekeztek, de május 9-éről 10-ére virradó éjjel kénytelenek voltak kiüríteni a várost. A visszavonuló sereg viszonylag kis veszteségekkel megúszta a kalandot, de a polgári lakosokat tucatjával mészárolták le Avram Iancu lándzsásai. Hatvani azonban nem nyugodott bele a kudarcba. Május 16-án ismét bevonult *Abrudbányára*, anélkül, hogy erről az akciójáról bármelyik környékbeli magyar parancsnokot értesítette volna. Ezúttal sem járt jobban. Május 19-én kénytelen volt visszavonulni, ám újabb hátrálása során serege tekintélyes része is odaveszett, *Abrudbánya* pedig a lángok martalékává lett. A felkelés elnyomására indított havasi hadjárat kudarcral végződött, a románok pedig az orosz intervenció előestéjén az erdélyi magyar haderő jelentős részét lekötötték HERMANN é.n.

Zalatna, Nagyenyed és Abrudbánya esetében három, különböző motivációjú akcióról volt szó. *Zalatna* pusztulása egy összehangolt megfélemlítő hadjárat részét képezte. 1848. október-novemberében magyar települések többségének elpusztítása hasonló forgatókönyv szerint zajlott le. A felkelők előbb fenyegetésekkel, ígéretekkel

³⁶⁸ Csutak Kálmán (1820–1896) honvédezredes, *Nagyvárad* védője, a bukás után *Aradnál* elfogták, halálra ítélték, majd kegyelmet kapott, 16 évet sáncmunkával töltött. Később az olasz Garibaldi mellett harcolt.

³⁶⁹ Hatvani Imre (1818–1856) ügyvéd, gerilla őrnagy. Hazaárulásért Kossuth ki akarta végeztetni, mert az oroszok ellen felvunoló szövetséges román csapatok fegyvertelen vezetőit meglincselte, így felelősége van a szabadságharc bukásáért.

fegyverletételre bírták a lakosokat, majd legyilkolták őket. *Nagyenyed* elpusztítását a felperzselt föld taktikájának alkalmazása magyarázza. Az ez idő tájt elpusztított magyarok semmiféle fegyveres erővel nem rendelkeztek, legyilkolásukat tehát nem magyarázhatták „biztonsági” szempontok. *Abrudbánya* pusztulása pedig egy magyar szabadcsapatvezér meggondolatlan akciójának következménye volt, amelyet szerencsétlen véletlenek sorozata tett lehetővé. Ha a mézszárlások területi eloszlását nézzük, azt látjuk, hogy a legsúlyosabb atrocitásokra *Zaránd, Alsó-Fehér, Torda* és *Hunyad vármegye* területén, illetve *Aranyosszéken* került sor. Azokon a területeken tehát, ahol a magyarság szórványban élt. De egyes és csoportos gyilkosságokra sor került *Küküllő, Felső-Fehér, Belső-Szolnok* és *Doboka vármegyében*, valamint *Brassó vidékén* is HERMANN é.n.

Az Avram Iancu vezette magyarellenes felkelés újabb mély etnikai változásokat okoztak. A népirtás pontos adatait nem ismerjük, a harcok utáni császári vizsgálatok a néhány ezres halálozási listákat adnak, egyes szerzők 8–10 ezerre, míg mások sok tízezerre teszik az elsősorban magyar, de nem kevés román áldozatok számát. 1849. december 30-án az erdélyi román felkelők vezetői közös kérvényt fogalmaztak meg, amelyben kártérítési igényüket vázolták, ebben természetesen a románságot ért károk szerepelnek. A bevezető előre jelezte, hogy csupán előzetes kártérítési igényről van szó, mert „*nem vagyunk még abban a helyzetben, hogy pontos jegyzékét közölhetnők a lefolyt polgárháborúban megölt románoknak, valamint az elpusztított vagy felégetett helységeknek.*” A beadvány szerint 8-10 ezer fő esett el a csatákban, emellett az áldozatok számát 35–40 ezerre teszi. Ezt a számot a román áldozatokról a magyarbarát elfogultsággal éppen nem vádolható cs. kir. hatóságok 1850-es években elvégzett vizsgálatai sem támasztják alá. *Erdély* népességének teljes veszteségét 18 ezer főre becsülte Eduard Albert Bielz³⁷⁰ 1857-es országismereti kézikönyve. Egy román szerző – a 40 ezer román halottról szóló állítást elfogadva – az erdélyi polgárháború magyar áldozatainak számát 100 ezer főre tette. Egy helytörténész becslései szerint csak *Alsó-Fehér vármegye* 4664 magyar és ugyanennyi román és szász lakost veszített a háború alatt. Egyed Ákos a töredékes adatok alapján legalább 7500–8000 főre becsüli a polgárháború magyar áldozatainak számát.

³⁷⁰ Eduard Albert Bielz vagy magyar szakirodalomban használt nevén Bielz Ede Albert (1827–1898) erdélyi szász természettudós, történész, statisztikus.

Hozzáteendő, hogy a hitelesnek tekinthető kimutatások szerint a mézjáráások sokkal több áldozatot követeltek, mint azok megtorlásai HERMANN é.n.

Az Avram Iancu-i népiirtás következménye volt, hogy az *Erdélyi-hegyalja* és az *Erdélyi-érchegység* magyarsága gyakorlatilag elpusztult. Az *Aranyos*, az *Abrud*, az *Ompoly*, a *Gyógy* völgyének, valamint a *Maros* középső völgyének magyar falvai román telepések révén az elkövetkező két évtizedben alapvető etnikai átalakulást mutatnak. Az 1784-es népiirtás is részben ezt a területet érintette, így az *Erdélyi-érchegység* bányavárosai és az *Erdélyi-hegyalja* borvidéke visszafordíthatatlanul román többségi területek lettek.

Erdély 1849-től ismét külön koronataromány lett. 1867-ben újra egyesült *Magyarországgal*, amit az 1868. évi XL. tc. szentesített. Az ősi közigazgatási beosztást (magyar vármegyék, székely és szász székek) az 1876. évi 33. tc. változtatta meg, mely a *Király-hágón* túli területeknek a hágón inneniekével azonos szervezetet adott KAT. 2012. Ezzel *Erdély* teljesen összeforrott *Magyarország* többi részével, a táj közigazgatási különállása megszűnt, fogalma történeti-földrajzivá vált. Az *Osztrák-Magyar Monarchia* fölbomlásakor, 1918-ban a románok, majd 1919-ben a szászok is kimondták *Erdély* elszakadását *Magyarországtól*. A trianoni béke *Erdélyt*, mint többségében románlakta területet, *Romániának* ítélte, és jóval a történeti *Erdély* határain túl, az *Alföld* szélén húzta meg az új magyar-román államhatárt. Ennek következtében a köznyelvi szóhasználatban *Erdély* neve kiterjedt a történeti *Magyarországtól* *Romániához* került egész területre, amely jóval meghaladja a történeti *Erdély* területét. 1940–1944 között *Észak-Erdély* és a *Székelyföld* nagy része ismét *Magyarországhoz* tartozott. A párizsi békeszerződés értelmében, jogilag 1947-től, újból *Románia* része lett.

12. MOLDVA SZAKADÁSAI

Történelme folyamán a *Kárpátoktól* keletre a *Nyeszterig* elterülő, északon a *Nyesztertől* a *Kárpátkanyarból* keletre lefutó *Milkó* folyócskáig, a *Milkó–Szeret–Duna–Fekete-tenger* vonal kirajzolta történeti *Moldva* területe a XVIII. századtól a nagyhatalmi vetélkedés nyomán csorbult. A *Moldvai Fejedelemség* területéből előbb a Habsburg osztrák, majd az orosz cári hatalom „kanyarintott” le darabokat. Ezekkel a beavatkozásokkal *Moldva* területéből kiszakadva, újabb történeti-földrajzi nagytájak keletkeztek.

12.1. Régi-új tartomány: Bukovina

*Bükkösország*³⁷¹ (illetve korai kiejtésben *Bikország* vagy csak *Bikes*) területének alacsonyabb részei a kőkorszakban és a vaskorszakban is lakottak voltak, erről számos régészeti lelet tanúskodik. Írott forrásaink nagyon gyéren vannak, de tudjuk, hogy a Kr.e. V. században a főképpen kelták lakta *Európában* a trákok, szkíták és agatirszek törzseinek

---

³⁷¹ *Bukovina* neve a magyar bükk (*Fagus*) fanévből keletkezett és a területet borító hatalmas bükkerdővel kapcsolatos. A „bükk” szó alapja a bVk (V = magánhangzó) mássalhangzó kapcsolatból indult, ennek a nyelvfejlődés folyamán több magánhangzós változata alakult ki és alkot szócsaládokat: bak, bek-bék, bik=bük, bok-bök. E szógyökök alapjelentése: „bökös”, „szúrós”, ez a bükk termésére a bükkmakkra vagy bikmakkra is igaz, héján apró szúrós sörték találhatóak. A mag emberi fogyasztásra is alkalmas, de csak a szúrós héj lehántása után. A néprajzban az „ínségeledek” közé sorolják. A bükk korai nyelvi formája – amely ma már tájnyelvi szó – a bik (egy k-val), majd bük (ezt őrzi pl. a *Vas megyei Bük* fürdőváros neve), ez változott, alakult a későbbiekben, mígnem a modern helyesírási alapok lefektetése óta bükk. E faj-névhez kapcsolódott hozzá az -n, lágyabb formában -ny, magyar, valamivel való ellátottságot kifejező képző. A táj neve korai formában Biken, Bikeny, Bükön, Büköny lehetett. A „bük” formából alakult ki, szláv átvétellel a „buk”, amelyben a magyar palatális labiális „ü” magánhangzót, „u”-val helyettesítették, (mivel a szláv nyelvek nem ismerik az ü és ő hangot). A bukova töve a „buk” szó „buko” változata, amelyhez szláv -v melléknévképző járult, majd kiegészült a nőnemre utaló szláv -a formánssal. Ehhez a bukova tőhöz járult az orosz -in birtokos melléknév képző, majd a nőnemre utaló -a formáns. Így a „buko-v-in-a” szláv forma jól őrzi a jóval egyszerűbb (nyelvtani nemek nélküli) szkíta-hun „bük-ö-n” nyelvi alapot. *Bukovina* bükk értelmezésű, eddig ismert legkorábbi okleveles említése 1392-ből származik, amikor I. Román (Musát) moldvai vajda három *Szeret* menti települést adományozott Vitéz János (Ionaš Vitezul) részére: „fel a nagy Bukovináig, ahonnan a Dobronócba vezető út látható...” [„in sus până la bucovina cea mare, pe unde se arată drumul de la Dobrinăuți...”]

találkozási területe *Bukovina* dombvidéki környezetében volt. Ugyanakkor a táj magasabban fekvő részei, a bükk zóna és a fekete erdők, a fenyvesek szintje nem hordozott állandóan letelepedett emberi életet. A dombvidékeken a földműveléssel és a hatalmas erdőségekben vadászattal és gyűjtögetéssel foglalkozó törzsek falvai elsősorban a folyóvölgyekben feküdtek, de ezek határa felkúszott a meredek hegyoldalakra is. Modern nyelvészeti kutatások világítottak rá, hogy a népesség a szkíta-hun (keleti) alapnyelvet beszélte, a földrajzi nevek egy része ezt tanúsítja. Ez a nyelvi tényező évezredek óta alig-alig változott. Amikor a kelta törzsi rendszert erősebb hatalmi tényezők törték le, akkor is megmaradt az egynyelvű népesség, csak a felső irányító rétege változott, esetleg olvadt bele az új hatalomba. *Európa* keleti részén a rómaiak sem tudták megtörni az alapnépesség nyelviségét, ez csak nyugaton sikerült, ekkor latinosodott az etruszkok, gallok, hispánok tömegeinek egy része. *Bukovina* területe Traianus császársága idején *Dacia provincia* része volt, de ez az itt élő gyér lakosság nyelviségén vajmi keveset változtatott. A IV–V. században e tájon is az uralkodó réteg a hun lett, majd a VI. századtól *Bukovina* területére is az avar kagánok terjesztették ki fennhatóságukat. Az avarok komoly természeti erőforrásokat kiaknázó tevékenységbe kezdtek a hegyvidéki területeken, így az első ismert etnikai átalakulás hozzájuk kötődik. Ahogy a nyugati (*Karintia*, *Stájerország*, *Csehország*) területeken, úgy keleten – így *Bukovinában* is – jelentős számban jelentek meg az avarok által betelepített szláv erdőirtó és kővágó szolganépek (sclavus = szolga), akikből később a szláv pásztortörzsek magvai lettek. A szláv népesség hamar túlnőtte urainak létszámát és egy-egy törzsfő (nagy család) vezetése alatt gyakori lázadásokkal próbált magának jobb életet teremteni, illetve a törzsek mindig oda húztak, ahol az avarok ellenségeit tudták. 796-ban az *Avar Birodalom* több részre szakadt, *Bukovina* területe részben a *Nándor Birodalom* (*dunai bolgárok*) része lett, annak határvidékéhez került. A szlávok létszámbeli fölénye a IX–X. századra már túlnőtte a szkíta-hun alapnyelvet beszélő népességet és amikor az Árpád vezette, türk nyelvjárásban beszélő magyarok (magyariak) – egy újabb uralkodó nép – a IX. században megjelent a területen már valószínűleg a szlávok voltak többségben. A *Magyar Fejedelemség* létrejöttével *Bukovina* gyepűterület lett, majd az ezredforduló környékén a Vlagyimir fejedelem uralkodása alatt az erősödő *Kijói (Kijevi) Fejedelemség* határterületévé vált. A magyar nyelvhez közeli nyelvet beszélők jórészt eltűntek a vidékről, felolvadtak az

egyre sokasodó szlávok körében. 1054-ben, Bölcs Jaroszláv halálakor a *Kíjói Fejedelemség* három részre szakadt, *Bukovina* területe részben *Halics* (*Gácsország* / a későbbi *Galícia*) része lett, déli fele pedig a formálódó *Kunország* (*Kumánia*, a későbbi *Moldva*) északi határaihoz tartozott. A X–XI. században továbbra is érkeztek a szkíta-hun rokonnépek: a besenyők, majd kunok, később az úz népesség is megjelent a vidéken. Ők a kunok országában, a délebbre fekvő *Moldvában* egészen a XIV. század végéig többségben voltak. A nagy nyelvi átalakulás a XII. század végétől következett be: a *Kunországba* (*Moldva*) és *Bukovinába* is beköltöző, egyre inkább letelepedett életmódot folytató, román nyelvű pásztorok, a szlávok mellett, előzönlötték a területet. II. István magyar király 1123-ban erővel avatkozott be az orosz fejedelmek belviszályába és megkezdte *Vlagyimir* erődjének ostromát, majd visszavonult, ennek ellenére *Bukovina* a magyar királynak behódoltatott terület lett, s így a Szent Korona tartozékává vált. Később a magyar politikai befolyást Nagy *Lajos* is megerősítette, majd 1412-ben *Zsigmond* magyar király és Jagelló *Ulászló* lengyel király *Bukovina* felosztását tervezte, de erre nem került sor. Végül a tartomány és gyér lakossága a XIV. század végére a kunok országát megtörő, a magyar vazallus moldvai vajdák uralma alá került, majd, amikor 1359-ben Bogdán vajda függetlenítette magát a *Magyar Királyságtól*, vált a *Moldvai Fejedelemség* részévé. A későbbi román tájszemléletben *Bukovina* és *Moldva* északi része kb. a *Bákó* [*Bacău*]-*Kisjenő* [*Chişinău*] vonalig *Felsővidék* [*Țara de Sus*] névvel szerepel, így különböztetve meg a *Moldva* déli részét, amelyet *Alsóvidék* vagy *Alsómoldva* [*Țara de Jos* / *Moldova de Jos*] névvel illették. Az északi részen a román és az ukrán szakirodalom *Sipenic* [*Șipeniț* / *Sipinyici*] nevű településhez köt egy *Bukovinán* belül létező és 1433-ban említett kiváltságos területet. Ennek neve *Sipenicföld* (románul *Țara Șepenițului*), amelyet azonosítanak a mai *Csarnócai területtel* (ukránul *Csernihivszka oblaszt*). A magyar politikum kivonulása *Bukovinából* igen képlékeny állapotokat teremtett. *Moldva* és *Bukovina* a lengyel-litván területszerzés terepévé vált, miközben élet-halál harcot kellett vívnia a keletről folyton be-betörő tatárokkal. Sándor vajda a lengyel királyt, majd Nagy István vajda a magyar Mátyást ismerte el hűbérurának. A törökök 1475-ben támadtak először *Moldvára*, de az lengyel és magyar segítséggel a *Vászló* (románul *Vaslui*) melletti csatában győzni tudott, így a terület egyelőre nem került az oszmánok fennhatósága alá. A törökök csak 1504-től tudták *Moldvát*, *Bukovinával* együtt,

adófizetésre kötelezni, majd hűbéres területüké tenni. Ismereteink szerint eddigre eltűntek a kunok is és a korábban létező magyar nyelvű települések is *Bukovinából*, beolvadtak a szláv és román területekbe.

A magyarság megjelenése, kívülről jött betelepüléssel, csak 1711 után következett be ismét, azután, hogy néhány települést bujdosó kurucok alapítottak. Ez a betelepülés a XVIII. században tovább folytatódott, ez idő tájt keletkeztek a később csak „bukovinai székely falvak”-nak nevezett települések. Ez a magyar etnikai csoport az egykori székely határőrvidék népéből, a székelyföldi *Csíkszék*, és *Háromszék*, *Udvarhelyszék* falvaiból szakadt ki a XVIII. században. Mária Terézia uralkodása alatt, 1762-ben, a bécsi haditanács, a *Székelyföldön* új, osztrák mintájú, és osztrák érdekeket szolgáló határőrség szervezését kezdte meg. A szervezés erőszakosan, a székelyek ősi szabadságjogainak semmibe vételével zajlott. Ehhez fontos adalék, hogy a *Székelyföld* minden lakója nemes volt, a jobbágy-rendszer soha nem került bevezetésre a területen. Ez adta a székely szabadságjogok egyik alapját. Az erőszakos sorozás folyamán a székelyek nagy ellenállást tanúsítottak, 1763 decemberében pedig nyílt lázadás tört ki. A felkelők egyik vezetője Zöld Péter csíkdelnei plébános volt. 1764. január 6-án a székelyek *Madéfalvára* sereglettek, hogy *Vízkereszt* elmúltával népgyűlést tartsanak, és próbáljanak megegyezni a hatalommal. Az osztrák katonaság éjszaka körülvette a falut és hajnalban ágyútűz zúdított az alvókra, reggelre kétszáznál többen maradtak holtan a hóban. Akik megmenekültek, a *Kárpátok* hágóin át *Moldvában* találtak menedéket. A történelemnek ezt a véres epizódját madéfalvi veszedelemként, vagy siculicidium-ként (székelyöldöklésként) emlegeti az utókor. Az események nyomán, félve a megtorlástól, mintegy tízezer székely hagyta el otthonát és rejtőzött el a moldvai magyarok falvaiban. A *Székelyföldről* történő magyar kivándorlás a XIII. századtól erősítette a moldvai magyar közösségeket, akiket a román vajdák is szívesen fogadtak, hiszen birtokaikra kellett a jó munkaerő. Így a madéfalvi veszedelem bujdosói is beépültek *Moldva* társadalmába. Ugyanakkor az 1764 márciusában a bécsi udvar által kinevezett erdélyi királyi biztos és főhadparancsnok, gróf Hadik András személyesen vizsgálta ki a madéfalvi székelyöldöklés körülményeit és hozta meg intézkedéseit, amely néhány év múlva jelentősen könnyített a madéfalvi menekültek sorsán.

Amikor 1772-ben III. Ágost lengyel király halálával felbomlott a lengyel–szász perszonálunió, *Poroszország*, *Ausztria* és *Oroszország* jelentős lengyel területeket szerezve felosztotta a *Lengyel Királyság* egy részét. *Bukovina* északi része ekkor a Habsburgok tulajdona lett. Kezdetben katonai közigazgatással működtetve – *Csarnócai kerület* néven *Galíciához* csatolták –, első katonai kormányzója a magyar Splény Gábor báró volt, aki újjáépítette a más osztrák tartományokhoz képest végletekig elmaradott kis országot. Második kormányzója, Karl von Enzenberg báró, folytatta elődje munkáját és már a modern infrastruktúra előfeltételeit teremtette meg. Az 1769. évi orosz–török háború után a háborús események miatt javarész elnéptelenedett és tönkretett déli részt (*Szócsvásár [Suceava]* környéke) orosz cári csapatok szállták meg 1774-ben. A Habsburg császári háznak a fekete-tengeri kijárat miatt kirobbant orosz–török konfliktus során tanúsított jóindulatú semlegessége ellenében, *Törökország* 1775-ben átengedte *Ausztriának* ezt a déli részt is. Ugyanakkor *Bukovina* teljes területére a Habsburg kormányzat (a császár egyben magyar király is), mint a Szent Korona tartozékára igényt is tartott. Utóbbira hivatkozva Mária Terézia megegyezett *Oroszországgal*, így *Bukovina* területe immáron mindkét nagyhatalom jóváhagyásával a *Habsburg Birodalomhoz* került. A *Csarnócai kerület* és a *Szócsvásár* környéki részek, (*Moldva Szucsava megyéje*), 1775-ben történt egyesítésével jött létre a Habsburg tulajdonú *Bukovinai Hercegség*, de még nem önálló tartományi ranggal. Az addig *Moldva* részeként szereplő kis ország ekkortól vált ismét sajátos arculatú, önálló egységgé, ahol mindössze 60 ezer–70 ezer ember élt, többségük nyomorúságos faházakban. Az északi részen az ukrán nyelvjárásokat beszélő szlávok (11%), a déli részeken főképpen románok (az összlakosság 85%-a).

Az újonnan megszerzett, gyér lakosságú osztrák terület benépesítésére telepeseket toboroztak. A már itt élő románok és ukránok mellett lengyelek, zsidók, németek, csehek, szlovákok költöztek a *Szeret*, a *Moldva* és a *Szócs (Szucsáva)* termékeny völgyeibe. De a magyarság számára is lehetőségek nyíltak *Bukovinában*. A bécsi haditanács feje, *Erdély* helytartója, Hadik András gróf szorgalmazására papok és katonák indultak *Moldvába*, hogy a madéfalvi veszedelem óta rejtőzködő székely bujdosókat felkutassák, és *Bukovinába* csalogassák. E menekültek zöme már megállapodott *Moldvában*, és nem akart elköltözni, de kisebb

csoportjaik Hadik kegyelmi rendelete nyomán elindultak. Így 1776/77 telén száz család költözött *Moldvából Bukovinába*, és a *Szócs (Szucsáva)* völgyében fekvő korábbi *Cibény* és *Jakobest* falvakban telepedett meg, amelyeknek *Istensegíts* és *Fogadjisten* neveket adtak. 1784-ben II. József császár rendeletére a *Moldvában* és *Havasalföldön* tartózkodó többi magyar menekült kilétét is kinyomozták és egy részüket katonai fedezet alatt *Bukovinába* kísérték. Ők építették fel 1785-ben, szintén a *Szócs* széles völgyében, *Andrásfalva* és *Hadikfalva*, majd, 1786-ban a *Nagy-Somos* völgyében fekvő *Józseffalva* nevű helységeket. Ebbe az öt helységbe 1776 és 1786 között összesen 2687 főt telepített le a Habsburg kormányzat. Közülük az akkori jelentések tanúsága szerint nem mindenki volt székely. Voltak közöttük erdélyi magyarok és szökött magyarok katonák, sokuk családtagjaikkal együtt érkeztek, de több évtizede *Moldvában* élők is csatlakoztak a székelyföldi menekültekhez. A hadmérnökök tervezte, nyílegyenes utcájú településeken hamarosan megindult az élet. Új, sajátos arculatú magyar etnikai csoport született: a bukovinai székelység. A letelepülők családonként kb. 36 holdnyi területet kaptak, a kezdeti időben pénzt és adókedvezményt is biztosítottak nekik. A tartományt benépesítő sokféle náció között hamarosan kialakult a munkamegosztás. A németek közül kerültek ki az iparosok, a zsidók kereskedtek, a románok pásztorkodtak, a székelyek főként mezőgazdasággal foglalkoztak, s magas szintű kertészkedést folytattak. Az andrásfalviak a hadsereg számára lovakat tenyésztettek. Ugyanakkor a telepítéskor kapott földterületek néhány évtized alatt az öröklési rend miatt elaprózódtak, s nem bírták eltartani a megszorodott népességet, így sokan váltak földnélkülivé. Akinek új otthonában nem volt biztosított a megélhetése, által ment *Moldvába* és a bojárok földjein kereste meg kenyerét. Ennek nyomán már hét-nyolc esztendősz kislányokat is elszegődttettek a szegény szülők, ahogy a székelyek mondják, „móduvázásra”. A birtok elaprózódás és a nyomában bekövetkező elvándorlás csak egyik jelensége volt a kezdetben fejlődő, de egyre inkább nehezedő állapotoknak. A császári hivatalnokok javarészt katolikusok és lengyel nyelvűek voltak, akik komoly ellenállást fejtettek ki a görög keleti és főként ukrán lakosság kulturális igényeivel szemben. Az oktatásügy a galíciai *Ilyvóban (Lemberg / Lviv)* székelő felettes hatóság felügyelete alá került, amely 1793-ban megszüntette a kötelező iskola látogatást, a nem katolikus tanárokat pedig katolikusokkal váltotta fel. A vallásgyakorlását korlátozó intézkedésektől félve a görögkeleti lakosság

jelentős része nem engedte iskolába gyermekét. Ezt a konfliktust csak 1844-ben sikerült feloldani. Ekkor a népiskolákat kivonták az ilyvói római katolikus konzisztórium felügyelete alól, s a *Csarnóc*ában működő (*Czernowitz / Csernyivci*) görögkeleti konzisztórium alá helyezték őket.

1849-ben egy görög származású román bojár, Eudoxie Hurmuzaki kezdeményezte I. Ferdinánd császárhoz intézett petíciójában *Bukovina* elválasztását *Galíciától*, amelyet a forradalmi mozgalmak hatására Ferenc József végre is hajtatott. Ennek nyomán *Bukovina hercegség* koronatarományi státusz rangjára emelkedett és 1853-ban közigazgatásilag is teljesen elvált *Galíciától*, majd 1861-ben tartományá alakult, innentől fogva 5 képviselőt küldhetett a bécsi birodalmi gyűlésbe. Ez a kormányzati lépés hatalmas lendületet adott *Bukovina* fejlődésének. A terület az újabb osztrák telepespolitika mintaállama lett és nagyon sok új hazát, új életfeltételeket kereső családnak vált otthonává. A román és keleti szláv népesség mellé a *Habsburg Birodalom* minden részéből érkeztek *Bukovinába* telepesek. *Csehországból* és a birodalom más tartományaiból németek (svábok, cipszerek), sok lengyel, csehek és szlovákok, galíciai zsidók – számukra *Bukovina* az ígért földje felé vezető első lépcsőfok volt –, örmények és magyarok érkeztek új hazájukba, amely tele volt rétekkel, erdőkkel, ahol medvék, farkasok, hiúzok, vadmacskák éltek, s ahol még bölény – *Bukovina* címerállata – is előfordult. A kis tartomány ideális terep volt az úttörő szellemű emberek számára. A soknemzetiségű Monarchia hű képe jött így létre egy szűk területen. Itt nacionalista kinövésék nélküli tolerancia uralkodott, példás volt a közigazgatás. 1914-ben *Bukovinában* tartományi (német nyelvű) egyetem, 17 nyilvános és 6 magán középiskola működött, 464 nyilvános népiskola és 22 magán népiskola. A XVIII. század végének írástudatlan társadalma a XX. század elejére jobbra írni-olvasni tudóvá vált, bár a századfordulón a gyerekek negyedrésze nem járt iskolába. A bukovinai mezőgazdaság terméshozamai magasabbak voltak az osztrák örökös tartományok termésátlagánál — beleértve *Alsó-Ausztria* és *Morvaország* gabonatermelő vidékeit is. Az életszínvonal jóval magasabb volt, mint a szomszédos *Galíciában*. A *Habsburg Birodalom* keleti szegletében fekvő *Bukovina* fejlődése fővárosának történelmében is tükröződött. *Csarnóca* (ukránul *Csernyivci*, románul *Cernăuți*, németül *Czernowitz*, lengyelül *Czerniowce*), amelyet 1407-ben említenek először oklevélben, kezdetben

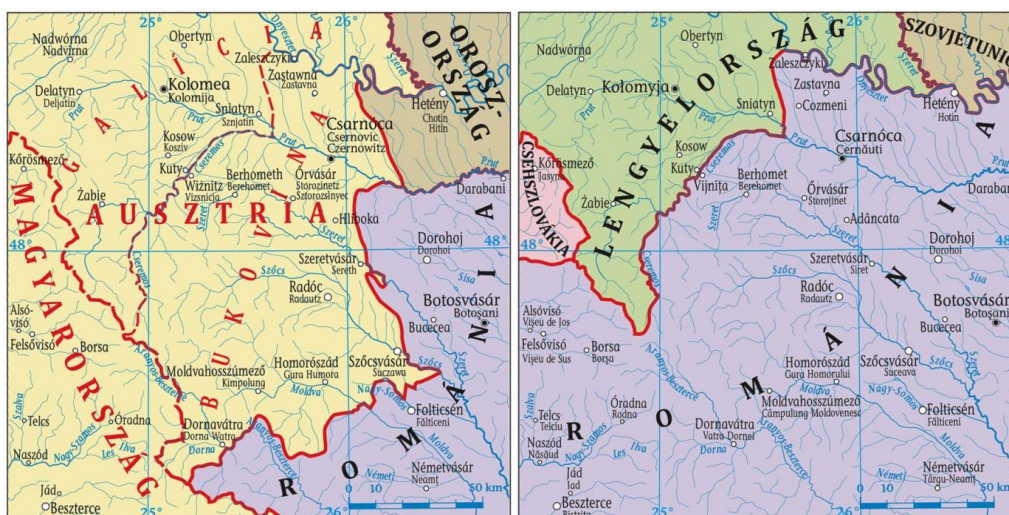

révátkelőhely volt a *Prut* folyón. Az osztrák uralom kezdetén még dorongfából ácsolt házakból állt, a XIX. század végére pedig valódi tartományi székhellyé fejlődött. Nagykörútját a népek keveredésének megfelelő stílusjegyek ékesítették és minden vallás hatalmas méretű templomokkal dicsekedhetett. Az ortodox metropolita palotájának hatalmas nyerstégla épülete moldvai-bizánci stílusban épült 1864 és 1882 között. Az 1864-ben befejezett görögkeleti székesegyház a szentpétervári Izsák-székesegyházzal mutat feltűnő hasonlóságot. Az örmény katolikus templom ugyancsak nyerstéglából épült 1869–1875 között. 1873-tól 1878-ig építették a mór stílusú zsinagógát és 1891-től 1894-ig a gótikus Jézus Szíve-templomot. A kincstári épületek közül a Városháza volt a legrégebbi (ez 1847-ben készült el), majd a tartományi kormány épülete, a Ferenc József Egyetem, a Bukovinai Tartományi Múzeum, az Iparművészeti Múzeum és a Városi Német Színház (1905) követte. A Városházától jobbra még áll az egykori kereskedelmi kamara szecessziós épülete. A rajta levő mozaikkép – *Ausztria* népei – allegorikusan a kozmopolita *Bukovinát* ábrázolja.

A kiegyezés utáni *Magyarországon* többször fölmerült a bukovinai székely falvak népességének a *Kárpátokon* belülré történő visszatelepítési terve. Elsőként 1883-ban az *Al-Duna* mellé *Hertelendyfalva* [*Vojlovica / Војловица*], *Sándoregyháza* [*Ivanovo/Иваново*] és *Székelykeve* [*Skorenovac/Скореновац*] községekbe telepítettek mintegy 4000 bukovinai székelyt, az ő leszármazottaik alkotják az al-dunai székelyek néprajzi csoportot. 1883-ban az Arad megyei *Gyorok* [*Ghioroc*], 1888–92-ben és 1910-ben *Déva* [*Deva*], 1892-ben *Vajdahunyad* [*Hunedoara*], 1900-ban a Temes vármegyei *Babsa* [*Babşa*], a Szolnok-Doboka vármegyei *Vice* [*Vite*], a Beszterce-Naszód vármegyei *Magyarnemegye* [*Minigea de Jos*], 1905-ben *Marosludas* [*Ludas*], 1910-ben a Hunyad vármegyei *Sztrigyszentgyörgy* [*Streisângeorgiu*] és *Csernakeresztúr* [*Cristur*] volt az áttelepítések célhelysége. Ezekre a településekre összesen mintegy 2500–3000 telepes költözött. Mindezekkel párhuzamosan a túlnépesedett bukovinai székely falvakból nagy számban vándoroltak ki *Észak-Amerikába* is. *Kanadában* 1905–1914 között több farmertelepelt hoztak létre, ezek neve *Hapkins*, *Székelyföld*, *Máriavölgy*, *Hamilton*, *Regina*, *Punnichy* és *Eszterháza* lett. Az I. világháború utáni kivándorlás folytán jött létre *Brazíliában* *Boldogasszonyfalva* bukovinai székely telep 1924-ben. Végül a bukovinai székelység 1941-ben mondott teljesen búcsút

hazájának. Néhány család kivételével az egész *Bukovinában* maradt székelységet a magyar állam a *Jugoszláviától* visszacsatolt *Bácskába* költöztette. Nagy részüket az 1920 után létesített, de a magyar bevonulás miatt elhagyott szerb telepese falvakban helyezték el. 1944 őszén az áttelepített családoknak a hadi események miatt menekülniük kellett, így 1944–45-ben *Vas, Veszprém, Zala* és *Fejér vármegyék* falvaiban húzódtak meg. Végül 1946–47-ben *Tolna, Baranya* és *Bács-Bodrog vármegye* kiürített sváb falvaiban mintegy 13 ezren kaptak házat és földet, leszármazóik ma is ott élnek.

Bukovina az I. világháborúban hadszíntér lett, 1914 őszétől 1915 ősziig és 1916–17 fordulóján orosz megszállás alá került. Annak ellenére, hogy az 1910-es adatok alapján *Bukovina* mintegy 800 ezer lakosának 38%-a ukrán, 34%-a román és 27%-a német, lengyel és magyar nemzetiségű volt, a tartomány teljes területe a St. Germain-i béke értelmében 1919 szeptemberétől a *Román Királyság* része lett. A román közigazgatás berendezkedésével területén megalakult *Csarnóca [Cernăuți], Órvásár [Storojineț], Radóc [Rădăuți], Hosszúmező [Câmpulung]* és *Szucsáva [Suceava]* megye. Megindult az *Erdélyben* és a *Részekben* a magyarok számára is megismert románosítás. Ennek nyomán *Bukovinában* 1923 és 1926 között az összes ukrán, német, lengyel és magyar nyelvű iskolát bezárták. Mintegy 220 ukrán alapiskolát bezártak, az ukrán nyelvű középfokú oktatás is mindössze egy iskolában maradt meg, és megszüntették a volt Ferenc József Egyetem ukrán tanszékét *Csarnócában*. A románon kívül minden más nyelv használata a közintézményekben, boltokban és az utcán is tilos volt. A román választási törvény megfosztotta választójogától azokat, akik nem esküdtek fel a román államra, ennek következményeként a lakosság 10%-a volt választásra jogosult. *Csarnóca* 140 ezres lakosságából csak 12 ezer tudott az urnákhoz járulni. A statáriális állapotok része volt az éjszakai kijárási tilalom és a határon való átjárás jelentős korlátozása. 1926-ban némileg enyhült a helyzet, az ukrán alapfokú oktatást engedélyezték, de bürokratikus akadályokat gördítettek a bevezetés elébe. Egyetlen ukrán párt működhetett, ennek egy szenátora és két képviselője 1928-ban bejutott a bukaresti törvényhozásba. 1937-ben a királyi diktatúra bevezetése után minden addigi engedmény megszűnt, ezrek román állampolgársága szűnt meg és utasították ki őket *Romániából*.

*Bukovina az Osztrák–Magyar Monarchiában (1913),
és Bukovina Romániában (1920–1940), (szerk.: Faragó Imre)*

Az 1940 júniusában aláírt román–szovjet egyezmény értelmében az ukránok lakta északi vidékét a Szovjetunióhoz csatolták, így területe az *Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság* része lett. Az ukrán lakosság üdvözölte a Szovjetunióhoz csatolást, de a rögtön meginduló kollektivizálás és államosítás elleni lázadások leverésére a szovjet hatalom komoly megtorló intézkedéseket tett. Ez a teljes lakosságot érintette, letörve az ukrán nemzeti érzéseket és tiltva minden román megmozdulást. Még ezen a nyáron 3000 románát mészárolt le, államellenes bűntett gyanújával a szovjet NKVD. 1941 nyarán a román királyi hadsereg, csatlakozva a Szovjetunió elleni német támadáshoz újra megszállta Bukovina északi részét és Besszarábiát. A támadó román hadsereg nyomában ezeken a területeken katonai kormányzást vezettek be. A Bukovina kormányzóság [gubernământul Bucovinei] fennhatósága alá került Hosszúmező [Câmpulung], Szucsáva [Suceava], Radóc [Rădăuți], Órvásár [Storoiineț] és Csarnóca [Cernăuți], valamint a besszarábiai Hetény [Hotin], illetve Dorohoj [Dorohoi] megye.

A vörös hadsereg 1944 nyarán elfoglalta Bukovina északi részét, amelyről 1944 őszén Románia lemondott, így az újra a Szovjetunió, azon belül Ukrajna része lett. A déli rész Románia területe maradt. Az ily módon ma is megosztott Bukovina legjelentősebb ukrajnai városa Csarnóca

[Csernovci], román területen Radóc [Radauți], Szucsáva [Suceava] és Szeretvásár [Siret].

12.2. „Orosz-Moldva”: Besszarábia

A XIX. század elejére jelentősen meggyengült *Oszmán Birodalom* elleni támadással az *Orosz Birodalom* megszállta a török függőségben lévő *Moldvai Fejedelemség* keleti, a *Prut* és a *Nyeszter* között fekvő részét. A terület átadásáról az 1812-ben *Bukarestben* megkötött orosz–török szerződés intézkedett, amely pontot tett a megszállást követő mintegy hat évnyi háborúskodásra. A szerződésben az *Oszmán Birodalom* elismerte a tartomány orosz bekebelezését. *Besszarábia* bojárai tiltakoztak az annexió ellen, azzal érvelve, hogy az *Oszmán Birodalom*nak nem volt joga lemondani egy olyan területről, amelyik nem közvetlen irányítása alatt volt, hiszen a *Moldvai Fejedelemség* csak vazallusa volt törököknek, nem oszmán tartomány, de ez nem akadályozta meg a szultánt a szerződés aláírására 1812 májusában.

Az orosz foglalás előtt a *Prut* és *Nyeszter* közötti területnek nem volt külön neve, *Moldva* részét képezte. *Moldvát* hagyományosan *Alsó-Moldvára* [Țara de Sus] és *Felső-Moldvára* [Țara de Jos] osztották, illetve a déli, tengerpart felé eső száraz területeket hívták *Besszarábiának* [Basarabia]. Ez ma a *Budzsák* néven ismert táj. A román *Basarabia* név a *Bazarab* (Basarab) havaselvei fejedelmi családtól származik. *Bazarab Sándor* (Alexandru Basarab) az 1328 és 1342 között, a tatárok ellen folytatott háborúja során foglalta el a *Prut* folyótól keletre fekvő *Fekete-tenger* melléki területeket, majd adta át a *Moldvai Vajdaságnak*. Ebből fakad a *Prut* és a *Nyeszter* közötti, a tengerpart felé eső száraz vidék *Basarabia*, magyarul *Bazarábföld*, majd *Besszarábia* jelölése. 1484-ben a törökök meghódították a *Duna* könyöktől (*Galac* [Galați] városától keletre) a *Fekete-tengerig* terjedő területet *Kili* [Chili / Kilija] és *Nyeszterfehérvár* [Cetatea Albă / Bilhorod Dnyisztrovszkij] városokkal együtt, majd 1538-ban *Tegény* [Tighina] vidékét, amelyet *Budzsák* (románul *Bugeac*) név jelöl. Ez a török „bucak” = ’határvidék’ szóból ered. Ez a táj, a török *Bucak* volt 1812-ig a román tájszemléletben *Besszarábia*. Az oroszok kezdettől fogva következetesen a *Besszarábia* nevet terjesztették ki a *Prutig* terjedő területre, utalva ezzel is az ő értelmezésükben *Moldvától* való

különállására. Ennek nyomán 1812 óta a 45 630 km²-nyi területre nemzetközileg általánosan elterjedt elnevezés a *Besszarábia*³⁷². Az orosz közigazgatás részeként a területen megalakult a *Besszarábiai kormányzóság* [*Besszarabszkaja gubernija / Бессара́бская губе́рния*], székhelye *Kisjenő* [*Chişinău / Kisinyov / Кишинёв*] lett. A cári birodalom arra törekedett, hogy törölje a terület moldvai, illetve román történelmét. ezt mutatja az orosz helynévhasználat is. Egyrészt oroszosítottak: *Chişinău* → *Kişiniov*, *Orhei* → *Orgheev*, *Ciubărciu* → *Ciobruci* stb., illetve igyekeztek a román névalakok szláv változatai helyett török formákat használni a névanyagban: *Frumoasa* → *Kagul*, *Oblucița* → *Ismail*, *Cetatea Albă* → *Akkerman*, *Tighina* → *Bender* stb.

Az annexió után a helyi bojárok Gavril Bănulescu-Bodoni³⁷³, *Kisjenő* [*Chişinău*] és *Hetény* [*Hotin*] metropolitájának vezetésével a moldvai hagyományos törvényeken alapuló polgári kormányzat létrehozását kérvényezték. Ennek nyomán az oroszok 1818-ban autonómiát adtak *Besszarábiának*, ahol mind a román, mind az orosz nyelvet használták a helyi közigazgatásban. Bănulescu-Bodoni engedélyt kapott egy szeminárium és egy nyomda megnyitására, valamint létrejött a besszarábiai ortodox egyház, amely az orosz ortodox egyház része lett. Bănulescu Bodoni 1821-ben bekövetkezett halála után *Besszarábiában* már nem volt a románság érdekeit képviselő és kiharcoló erős vezető. Az orosz hatalom igyekezett a román nemzeti érzületet mindinkább kiiktatni, elkezdtek visszafogni a románság szabadságjogait. 1821-ben a *Havaselnén* kitört a török ellenes Tudor Vladimirescu-felkelés, ami már komolyan gátolta az oroszok békülékeny politikáját. Az 1825-ben megkoronázott Miklós³⁷⁴ cár reformokat indított el, de ezek a nyugati tartományok, így *Besszarábia* szorosabb kapcsolatát célozták *Szentpéterváral*. Megszüntette a tartomány autonómiáját, 1829-ben új alkotmány lépett érvénybe, *Besszarábia* élére orosz kormányzó került. 1834-ben teljes körűen betiltották a román nyelv használatát. Az oktatásban és a közigazgatásban csak az orosz maradhatott. Hamarosan sorra került a könyvkiadás, a sajtó,

³⁷² *Besszarábia* román neve *Basarabia*, ukrán és orosz neve *Besszarabija* (*Бессара́бия, Бессара́бия*), bulgárul *Besarabija* (*Бесара́бия*), törökül *Besarabya*, németül *Bessarabien*, franciául *Bessarabie*. Magyarul hívták *Bazarábföld* formában is.

³⁷³ Gavril Bănulescu-Bodoni (1746–1821) Erdélyben, *Besztercén* született, majd családjával *Moldvában*, *Hosszúmezőn* [*Câmpulung*] telepedett le. *Kijőban* [*Kijiv*] a teológiai akadémián tanult, majd *Görögországban* végzett teológiát. 1779-ben lett szerzetes *Konstantinápolyban*.

³⁷⁴ I. Miklós (Nyikolaj I Pavlovics, 1796–1855) *Oroszország* cárja 1825 és 1855 között.

majd az egyházak is. Az ortodox templomokban is csak az orosz nyelvet lehetett használni. Az ellenszegülők a cár hagyományos megoldását, a *Szibériába* száműzést kapták büntetésül. Az új alkotmány már nem tette kötelezővé a román nyelv használatát az autonómia idején bevezetett módon, a nyilvános bejelentésekhez, és 1854-ben papírforma szerint is az orosz lett hivatalos nyelv. 1850-től betiltották a moldvai és havasalföldi könyvek importját. A közigazgatásban egyre inkább oroszok dolgoztak, a románokat háttérbe szorították, majd kizárták a belpolitikából. A bojárok tiltakoztak a diszkriminatív reformok ellen, de sokuk tiltakozása csak látszólagos volt. Több bojárcsalád illeszkedett be az új helyzetbe és vált az oroszok szószólójává, miközben egyre több orosz nemes telepedett le a tartományban. 1913-ban *Besszarábia* 468 nemesi családjából már csak 138 volt román. Erőteljes zsidó bevándorlás is megindult a XIX. század végén *Besszarábiába*, az 1910-es évekre a zsidó népesség aránya a fővárosban, *Kisjenőben* [*Chişinău*] már 40%-ot tett ki. A krími háborúban, 1853-ban *Oroszország* megpróbálta megszerezni a *Boszporuszt* és a *Dardanellákat*, de a törökök segítségére siető brit és francia beavatkozás következtében vereséget szenvedett. Ennek következtében, az 1856-os a párizsi szerződés kötelezte *Oroszországot*, hogy adja át az egyesült *Moldva–Havasalföldi Fejedelemségnek Tengerfehérvár* [*Bălgrad*], *Kahul* [*Cahul*] és *Ismail* környékét, ezzel *Besszarábia* déli területe újra román fennhatóság alá került. 1877-ben az *Orosz Birodalom* és *Románia* szerződést írt alá, amelynek értelmében *Románia* és *Oroszország* szövetségesként lépnek fel az *Oszmán Birodalom* ellen, *Oroszország* elismerte *Románia* függetlenségét és garantálta területi integritását a háború után. Ennek ellenére az orosz–török háború (1877–1878) végén *Oroszország* újra megszállta *Dél-Besszarábiát*. Ekkor az orosz külpolitika úgy érvelt, hogy *Besszarábia* déli részét *Moldvának* adták át és nem az időközben megalakult *Romániának*. A román politikusokat és a közvéleményt a cinikus orosz politika feldühítette: Mihail Kogălniceanu azzal vádolta *Oroszországot*, hogy meghódított és meghódítandó területként kezeli szövetségesét. Egy memorandumban megpróbálja befolyásolni a nyugati kormányokat *Oroszország* ellen, elítélve nemcsak *Dél-Besszarábia* elvételét, hanem *Besszarábia* 1812-es elcsatolását is. A felhívásra nem érkezett érdemi válasz, egyetlen európai hatalom sem akarta kockáztatni az *Oroszországgal* való konfliktust. Ugyanakkor a berlini szerződés (1878) értelmében *Románia* megszállhatta *Dobrudzsát*,

mintegy a dél-besszarábiai veszteségének ellentételezéséért. Annak ellenére, hogy nagyobb terület volt, a románok tisztességtelen csereüggynek tekintették, és vonakodva fogadták el.

Az 1812-es orosz bekebelezés nyomán a jórészt román besszarábiai népesség 1834-től gyakorlatilag anyanyelvhasználat nélkül maradt. A hivatalossá tett orosz nyelv miatt a román a családba, háztartásokba szorult vissza. Ez ijesztő adatokat produkált a század végére. 1897-ben az írni-olvasni tudók a lakosság 15%-át tették ki. Ugyanakkor ez az adat a románság körében mindössze 6% volt, hiszen a bekebelezéstől számított mintegy 80 év alatt *Besszarábia* korábbi 86%-os román etnikai többsége 1897-re 56%-ra apadt. A keletről jött szláv betelepüléssel jelentősen megnőtt a keleti szláv orosz és az ukrán népesség aránya. Ez az alacsony iskolázottság is hozzájárult, hogy *Besszarábia* az *Orosz Birodalom* nyugati tartományai közül a legelmaradottabb volt. Ezt a kulturális elmaradottságot próbálta feloldani II. Sándor³⁷⁵, aki 400 vidéki iskolát alapított az 1860-as években *Besszarabiában*. Uralkodása alatt minden parókiához iskola is tartozott, de a cár kötelezte az ortodox egyházat, hogy az oktatás csak orosz nyelven folyhat. A rendelet azért volt ellentmondásos, mert a legtöbb faluban sem a papok – akik a legtöbb falu tanítói is voltak –, sem a tanulók nem beszéltek oroszul, csak románul. Így a kezdeményezés hamar elhalt, az 1880-as évekre csak 23 iskola maradt fenn. A nagy mértékű írástudatlanság nyomán a besszarábiai románság kulturális értelemben alig tudott valamit felmutatni. Tetézte ezt, hogy az orosz hatóságok 1850 után a havaselvei és a moldvai román kulturális kapcsolatokat teljesen lehetetlenné tették a *Pruton* túli románság számára. Ekkortól eredeztethető a moldáv identitástudat csírájának kialakulása, amelyet erősített az is, hogy időközben az egyesült fejedelemségekben, majd *Romániában* áttértek a cirillről a latin írásrendszer használatára, míg *Besszarabiában* a román nyelv továbbra is cirill írású maradt. Az oroszok betiltották a román területekről a nyomtatott termékek behozatalát, 1899-től a kisjenői közkönyvtárban már nem lehetett román nyelvű könyvet kölcsönözni. Az elzártság miatt *Besszarabiában* nem alakultak ki román irodalmi áramlatok vagy kritikai iskolák. Az oroszosítás szolgálatába állt az ortodox egyház is. Az összes egyházi vezető 1821 után *Oroszországból* érkezett, közülük is kiemelkedően románellenes volt Irinar Popov érsek

³⁷⁵ II. Sándor (Alekszandr Pavlovics, 1777–1825) az *Orosz Birodalom* uralkodója volt 1855 és 1881 között.

aki 1844–58 között nagy erővel igyekezett előmozdítani az oroszosítást, hirdette a cár iránti hűséget. ennek érdekében alacsonyabb beosztásokba is *Oroszországból* származó papokat hozott. Pavel Lebedev, a következő érsek utasításba adta minden templomnak és kolostornak, hogy orosz liturgiát használjon, de az oroszosítás is vontatottan haladt, uralkodása végén, 1882-ben még mindig 417 templom használt a román liturgiát. Az 1905-ös orosz forradalom után az egyház úgy döntött, hogy lehetővé teszi a román nyelv használatát a falu papság körében. A statisztikák szerint 1810-ben a románok aránya *Besszarábiában* megközelítette a 95% -ot, ebbe beleértették a déli *Budzsák [Budeac]* és az északon fekvő *Hetény [Chotin / Hotiny]* város környékét is, utóbbiak at is román többségű vidékeknek megadva. A románellenes orosz szabályozás jelentős változásokat eredményezett a *Besszarábia* etnikai struktúrájában. A nyeszteren túli kormányzóságok területéről, *Podóliából* és a *Herszonból* nagy számú szláv bevándorló érkezett, amely nem volt egyenletes. Néhány évtized alatt az északi *Hetény [Chotin / Hotiny]* környéke és a déli *Nyeszterfehérvár [Akkerman / Cetatea Albă / Bilhorod Dnyisztrovszkij]* környékén az ukránok száma már meghaladta a románokét, amíg a középső tájak területei román többségűek maradtak. Ugyanakkor kezdetben az orosz gyarmatosítási politikának nem volt célja az etnikai összetétel megváltoztatása. Ekkor még főképpen a ritkán lakott terület lakosságának növelése, a földek feltörése és az erőforrások kiaknázása volt a cél. Ez része volt annak a cári kampánynak, amely *Új-Oroszország*³⁷⁶ gazdasági feltörekvését célozta. A cári propaganda szerint *Oroszország* mindenki számára vonzó, aki munkájával az *Orosz Birodalom* érdekeit szolgálja, függetlenül attól milyen nemzethez tartozik. E kampánynak tulajdonítható, hogy a XIX. század elején *Besszarábia* népessége alig fél millió volt, a század közepére ez a szám már közelítette az egymilliót, és a végére ez a szám is megduplázódott és majdnem elérte a kétmillió főt. Ugyanakkor az korábban az összlakosság 86%-át kitevő románok aránya, a század végére 56%-ra csökkent és jelentőssé vált, a korábbi 4%-ról 12%-ra nőtt a zsidóság aránya. Ezek az arányok azonban teljesen mások voltak a falusi és városi népesség esetében. A besszarábiai románok, a moldovánok többsége szabad paraszt volt, de közülük legtöbben nem

³⁷⁶ *Új-Oroszország Dél-Oroszország* elnevezése volt a régi orosz tájszemléletben, utalva arra, hogy a dél-orosz, ma nagyrészt *Ukrajnához* tartozó sztyeppvidék nagy része csak a XVIII. században került orosz fennhatóság alá. *Besszarábia* e szemlélet alapján *Új-Oroszország* része volt.

rendelkeztek földtulajdonnal, megművelt földjeiket földesuraktól és kolostoroktól, bérelték. Ez volt a részes rendszer, amelynek román neve utal az eredeti magyar nyelvűségre: razeși (vagyis részesi) volt. E rendszer nyomán *Besszarábia* falusi népességének nagyobb része román nyelvű volt. A meglehetősen alacsony arányú városi lakosság körében viszont fordított arányok voltak jellemzőek: 1912-ben a városok népességének 37%-a volt zsidó, 24%-a orosz, 16%-a ukrán és mindössze 14%-a román (moldován). Ugyanakkor a teljes népesség mindössze 15%-a volt városlakó, legtöbb város csak közigazgatási központ volt, kevés iparral rendelkezett.

Besszarabiában 1905-ig nem létezett román nyelvi és társadalmi érdekeket szolgáló párt vagy mozgalom, ezt az orosz belpolitikai tényezők lehetetlenné tették. 1905-ben jött létre két meghatározó politikai formáció. Az egyik a „moderátusok”, a Pavel Dicescu földbirtokos által vezetett „Nemzeti kultúra népe” (*Societatea pentru Cultură Națională*) volt. E köré szerveződött a mérsékelték irányvonala, céljuk a román nyelv használatának bevezetése volt az iskolai oktatásban. A másik csoport a „radikálisok” vagy „nemzeti demokraták” voltak. Ők főként az orosz egyetemeken nevelkedett és a szocialista forradalmárok befolyása alatt álló diákok voltak, akik valódi nemzeti ébredést és társadalmi igazságot akartak. 1906-ban „Basarabia” címmel újságot alapítottak Constantin Stere vezetésével, amely *Besszarábia* autonómiáját és több nyelvi és kulturális jogot kért, miközben egyértelművé tette, hogy nem kívánják az *Orosz Birodalomtól* való elszakadást. Utóbbiak fellépésének kevés sikere volt, mert 1907-ben az orosz szélsőjobb nyert a választásokon. 1907-ben jelent meg a „Kelj fel román!” (*Deșteaptă-te, române!*) című, a románságot önvédelemre szólító hazafias ének, amely *Besszarábia* kormányzóját arra ösztönözte, hogy az újság első kiadását követő kilenc hónap után beszüntesse a lap megjelenését. Ekkor a kiadásban közreműködők többsége a moldvai *Jászvásárba [Iași]* menekült. Amikor 1917-ben *Szentpéterváron [Szankt Petyerburg]* kitört a februári forradalom, az orosz Mihail Voronovici *Besszarábia* kormányzója március 13-án lemondott, jogkörét átvette a román Constantin Mimi. Az orosz forradalmi események hatására *Besszarabiában* a belpolitikai lehetőségek a román érdekek irányába mozdultak el. Az év végére elviekben megszületett a független moldáv állam, amely hamarosan csatlakozott román testvéreihez.

Az első világháború és a bolsevik forradalom maga alá temette az orosz cárok birodalmát. A megszűnő orosz hatalom nyomán indultak meg

a besszarábiai románok nemzeti törekvései. 1917. március 3-án Vasile Stroescu³⁷⁷ vezetésével létrejött a Moldvai Nemzeti Tanács (Sfatul Țării), amely december 2-án Kisjenőben [Chișinău] kikiáltotta a *Moldovai Demokratikus Köztársaságot*. Ennek vezetői nem rendelkeztek saját haderővel, egy esetleges külső támadásnak a frissen létrejött adminisztráció nem tudott ellenálni. A felbomló orosz hadsereg komoly támadásokat intézett a polgári lakosság ellen, számos gyilkosság történt, ezek főképpen a román nyelvű népeiséget súlytották. Ilyen körülmények között 1917. december 22-én a *Moldvai Nemzeti Tanács* vezetői sürgették az akkor a német megszállás miatt Jászvásárban [Iași] székelő román kormányt, hogy küldjön csapatokat a rend helyreállítása érdekében. A román–francia szövetséges csapatok, akiket Broșteanu román és Berthelot francia tábornok vezetett, 1918. január 10-én átlépték a *Prutot*, és kiűzték a maradék orosz csapatokat Kisjenőből [Chișinău] 1918. január 16-ára. Ezzel *Besszarábia* területe megszabadult az orosz hatalomtól. 1918. január 24-én *Moldvai Nemzeti Tanács* egyhangúlag megszavazta a *Moldovai Demokratikus Köztársaság* függetlenségét. Kormány alakult, az új köztársaság miniszterelnöke Daniel Ciugureanu³⁷⁸ köztársasági elnöke Ion Inculeț³⁷⁹ lett. A következő hónapokban a németek által ellenőrzött *Nyeszter* menti területekről a bolsevikok támadásokat követtek le, és területi követelések is felmerültek a frissen függetlenedett ukrán állammal szemben. Az 1918. március 3-án megkötött breszt-litovszki béke értelmében *Oroszország* hivatalosan is lemondott az általa korábban elfoglalt területekről, felfüggesztette az Antant hatalmakkal kötött szövetségét, valamint elfogadta a *Németország* által elfoglalt keleti területek átadását. Ez *Oroszország* számára a korábban uralma alá tartozó lengyel, litván, lett, észt, finn, jórészt a fehérorosz és ukrán lakosságú és a *Kaukázuson* túli területeinek elvesztését jelentette. Ugyanakkor a bolsevik kormány nem mondott le a *Prut* és *Nyeszter* között fekvő *Besszarábiáról*. Az orosz-szovjet támadás veszélyének elmúlása után a moldovai kormányzat bejelentette a *Romániával* való egyesülési szándékát, amelyeket a megyék által megszavazott indítványok is kifejezésre

³⁷⁷ Vasile Stroescu (orosz formában Vasilij Vasilevics Sztroesko, 1845–1926) nagybirtokos.

³⁷⁸ Daniel Ciugureanu (1885–1950) a rövid életű *Moldovai Demokratikus Köztársaság* miniszterelnöke volt, később több román kormányban vállalt miniszteri tisztséget.

³⁷⁹ Ion C. Inculeț (1884–1940) a rövid életű *Moldovai Demokratikus Köztársaság* köztársasági elnöke volt, később több román kormányban vállalt miniszteri tisztséget.

juttatnak. A Romániával való egyesülésről döntő szavazáson, 1918. március 27-én 86 szavazattal, 36 ellenében és 3 tartózkodással a képviselők a Romániával való egyesülés mellett döntöttek. A győztes antant hatalmak elismerték a *Moldovai Demokratikus Köztársaság* unióját Romániával, és 1919. április 12-én *Franciaország* és *Anglia* garantálta a *Román Királyság* határait. Ugyanakkor a cári *Oroszország* helyébe lépő *Szovjet-Oroszország*, (1922-től *Szovjetunió*) az egykori cári birodalomhoz tartozó területek közül *Besszarábia* elvesztését nem ismerte el. A bolsevik vezetők megfogalmazása szerint ez volt az egyetlen olyan régió, amelyet a bolsevik kormány önként nem adott vissza, illetve a Szovjet kormány 1918. március 27-én hozott határozata értelmében *Besszarábia* elvesztését imperialista támadás okozta. Ennek nyomatékául 1924-ben létrejött a *Nyeszter* szovjet oldalán egy 8434 km²-es területen, az *Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság*on belül a *Moldovai Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság*. A szovjet vezetés ezúton, „fizikailag” is jelezte, hogy *Moldova* területére igényt tart, s célja azt a terület *Nyeszteren* inneni részeivel egyesíteni. E területen minimális volt a román ajkú népesség, autonómiájának létrehozása egyértelműen területi revíziós célokból történt. A *Moldovai Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság* hivatalos nyelve az orosz mellett a moldován, ezt a latin betűs román nyelv cirill ábécét használó változataként hozták létre. Az 1918–40 közötti román időszak *Besszarábiában* minimális fejlődést hozott. A városok és az ipar fejlődése jelentéktelen volt, a két háború között is a terület alapvetően földműves jellegű maradt. Ugyanakkor jelentős beruházás történt a természetesen román nyelvű oktatásba, az írástudók aránya az 1897-es 15,6%-ról 1930-ra 37%-ra nőtt. *Besszarábia* így is nagy hátrányban volt *Románia* egészével szemben, mert az írástudás országos átlaga 60% volt. A román hatóságok erőteljes románosításba kezdtek, igyekeztek rövid úton asszimilálni az országban élő nem román népességet. Ezt elsősorban az oktatáson keresztül „oldották meg”, az ukránok, gagauzok és már nyelvűek iskolái, kulturális intézményei bezárásra kerültek. A román állam diszkriminatív etnikai politikája és a nagyhatalmi érdekek 1939-ben összetalálkoztak. Sem a *Besszarábiát* alkotó nem románok, sem az *Európát* uraló nagyhatalmak nem kívánták, hogy a terület továbbra is *Románia* részeként működjön.

13. AZ EGYESÜLT ROMÁN FEJEDELEMSÉG, ROMÁNIA

Az 1820-as évekre a korábbi teljes török függésből a román fejedelemségek egyre inkább az orosz érdekszférába kerültek. A török hatalom névlegessége az orosz–török háborúk után is megmaradt, de az orosz külpolitika egyre mélyebben nyúlt bele a fejedelemségek belügyeibe.

A Tudor Vladimirescu felkelés leverése után *Havaselve* uralkodója IV. Gergely³⁸⁰ (Grigore Ghica) lett, akit a bojárság juttatott a fejedelmi székbe. *Moldvában* VII. János³⁸¹ (Ioan Sturdza) került a fejedelmi székbe, mindketten 1822-től uralkodtak. *Moldva* új ura rendbe tette a pénzügyeket, utak, hidak építése kezdődött, s az anyanyelvi oktatás felső szinten is uralkodóvá lett, *Havaselvében* lassabban folytak az ügyek, a fejedelem nem állt a helyzet magaslatán. Mindkét román fejedelemségben a társadalmi és politikai feszültségek reformelképzelések formájában jelentek meg. Az emigráns és hazai nagybojárok a török szultánhoz és az orosz cárhoz intézett emlékirataikban a nagybojárság kollektív hatalmának rögzítését javasolták, de fejedelemségeik önállóságát is felvetették. A francia forradalom eszméitől befolyásolt kisbojárság viszont saját egyenjogúsítása mellett modernizáló intézkedések bevezetését követelte. Utóbbiak voltak a „cărvunar”-ok, a liberális bojárok és kereskedők érdekeit képviselő reformerek. Az 1826-ban *Nyeszterfehérváron* megkötött ún. akkermani³⁸² orosz–török szerződésben a szultán hozzájárult, hogy ezentúl a fejedelmeket egy tanács, a „díván” válassza a bojárok közül, cári jóváhagyással, s befolyást biztosított az orosz konzuloknak az országok belügyeibe, egyben azonban visszaengedte a görög szerzeteseket is az országba. A két fejedelemség 1828 és 1833 között orosz megszállás alá került, majd az újabb orosz–török háborút

³⁸⁰ IV. Gergely, románul: Grigore Dimitrie Ghica (1755– 1834) havasalföldi fejedelem 1822-től 1828-ig.

³⁸¹ VII. János, románul Ioan Strudza, Ioniță Sturdza, vagy Ioniță Sandu Sturdza (1761–1842) régi román bojárcsaládból való moldvai fejedelem 1822 és 1828 között.

³⁸² *Nyeszterfehérvár* török neve *Akkerman*.

lezáró, 1929-ben kötött drinápolyi béke visszaadta a *Duna* bal (havaselvei) partján lévő addigi török erődöket. Szintén e megállapodás megszüntette az *Isztambul* ellátására vonatkozó kényszert, ezzel lényegében *Havasalföld* és *Moldva* kereskedelmi szabadsághoz jutott, amely jelentős lépés volt a függetlenedés felé. A dunai kikötőket megnyitották a nyugati hajóforgalom számára. A porta hatalmát ezentúl már csak azévi adó, s a választott fejedelem megerősítése jelképezte. A két fejedelemség első alkotmányát 1828–1833 között a Kiszjeljov orosz tábornok felügyelete alatt összeülő bizottságok, a dívánok dolgozták ki. Létrejött a Szervezeti Szabályzat, amelyet I. Miklós³⁸³ orosz cár is jóváhagyott. Ez 1831-ben *Havasalföldön*, 1832-ben *Moldvában* lépett életbe, s alkotmányként megmaradt 1859-ig. A szervezeti szabályzat bevezette az egységes adózást, a belső vámok megszüntetését, az egészségügyi szolgálatot, szabályozta a városrendezést és aközlekedést, stabil tisztviselői kart, anyakönyvezést, rendezett hivatali ügyintézés, háromlépcsős igazságszolgáltatást és bírói függetlenséget alakított ki. Az uralkodót a nagybojárókból választotta élethossziglan egy gyűlés, a kormányzásban miniszterek segítettek, a költségvetést külön szerv, s a törvényhozás ellenőrizte. A törvényhozás *Havasalföldön* 42 tagú, *Moldvában* 35 tagú, bojárókból választott testület jogköre lett, ezek elnöke a metropolita volt. Ugyanakkor jelentős hibája volt, hogy a bojárságot és az értelmiséget mentesítette az adózástól, a parasztságot megfosztotta földjeinek egy részétől, korlátozta legeltetési szabadságát, ez az állattenyésztésből élő széles néprétegnek súlyos gondot jelentett SZÁSZ 1990. [pp. 63–64.].

A Szervezeti Szabályzat ellenére, a megnövekedett orosz befolyás nyomán a román fejedelemségek valójában orosz protektorátusok lettek, így az első fejedelmeket nem választották, hanem *Szentpétervár* javaslatára *Isztambul* nevezte ki őket, s pótlólag előírták, hogy minden törvényt, kibocsátás előtt, a két nagyhatalom elé kell terjeszteni jóváhagyásra. *Havaselvén* mozgalom bontakozott ki ez ellen, s a liberális támadást felhasználva, a nagybojárók 1842-ben még X. Sándor³⁸⁴ (Alexandru Ghica) fejedelmet is megbuktatták. Utódát már

³⁸³ I. Miklós (Nyikolaj I Pavlovics, 1777–1825) Oroszország uralkodója volt 1825-től 1855-ig.

³⁸⁴ X. Sándor (Alexandru Dimitrie Ghica, 1795–1862) *Havaselve* fejedelme volt 1834 és 1842 között.

választották, ő III. György³⁸⁵ (Gheorghe Bibescu), akinek uralkodása alatt sor került *Moldva* és *Havasalföld* vámuniójának kimondására, ami jelentősen előmozdította a majdani politikai egyesülést is SZÁSZ 1990. [pp. 64–65.].

1848 tavaszán *Havaselve*ben forradalmi mozgalom bontakozott ki, vezéregyénisége Nicolae Bălcescu³⁸⁶ volt. Katonatisztek, kisbojárok és egyes liberális nagybojárok alkották a támogatók körét. A Frătia titkos szervezet vezetői június 21-én egy nagy népgyűlés előtt, az olténiai *Islazban* hirdették ki az alkotmányos parlamentarizmust, polgári jogegyenlőséget és jobbágyfelszabadítást követelő programjukat, amely egyben az orosz protektorátus ellen is állást foglalt, miközben szó nélkül hagyta az immár csak formai jelentőségű török függőség kérdését. Június 23-án *Bukarestben* volt nagy tüntetés, mire III. György (Gheorghe Bibescu) elfogadta az új alkotmányt, forradalmi kormányt alakított, de két nap múlva *Erdélybe*, *Brassóba* menekült. Az új ideiglenes kormányban Bălcescu és Ion Brătianu³⁸⁷ államtitkárok lettek, elnöke, hagyományőrző módon, Neofit metropolita volt. A kabinetnek sok bizonytalansággal kellett megküzdenie, miközben maga sem volt egységes. Előbb maga a hadügyminiszter tartóztatta le minisztertársait, s csak népmegmozdulással sikerült őket kiszabadítani, majd az orosz csapatok közeledtének vaklármájára menekült el a kormány *Bukarestből*, mire az otthon maradt Neofit metropolita néhány nagybojárral megkezdte a Szervezeti Szabályzat rendszerének visszaállítását, ennek megint csak *Bukarest* népének fellázításával lehetett véget vetni. A kormány széleskörű reformmunkába kezdett. Megszüntették a cenzúrát, a bojári rangokat, a halálbüntetést, felszabadították a cigány rabszolgákat, elkezdték a nemzetőrség szervezését, nemzeti zászlóvá tették a kék–sárga–piros trikolorot, Igazság és Testvériség felirattal. Az előmunkálatok, s a társadalmat fölkészítő több éves legális politikai munka hiánya végzetesnek bizonyult, különösen azért, mert a sorsdöntő jobbágykérdést

³⁸⁵ III. György (Gheorghe Bibescu, 1804–1873) *Havaselve* fejedelme volt 1842-től 1848-ig.

³⁸⁶ Nicolae Bălcescu (eredeti neve Nicolae Petrescu, 1819–1852) román történész, író, az 1848-as havaselvei forradalom egyik vezéralakja.

³⁸⁷ Ion Constantin Brătianu (1821–1891) román politikus, 1877-ben, miniszterelnöksége alatt lett *Románia* független állam, az ő kormánya alatt vívta ki a román hadsereg *Plevnánál* a fényes győzelmeket, melyek az orosz csapatokat kimentették a bajból, ő volt a miniszterelnök, amikor *Románia* 1881-ben királysággá alakult. Mérték tartó nemzeti politikus volt, aki tisztában volt országa lehetőségeivel, de feljegyezték róla, hogy lelkes híve volt a dák-román folytonosságnak, és hogy *Erdélynek Magyarországtól* való elszakítása volt élete vágya.

rövid idő alatt nem sikerült megoldani. A jobbágyoknak feudális kötelezettségeiket továbbra is teljesíteniük kellett. Felszabadításuk ügye bizottsági tárgyalások huzavonájában megfeneklett, később a kérdést maga a kormány napolta el. A szultáni udvart ugyan sikerült meggyőzni arról, hogy a havasalföldi forradalom nem ellene irányul, *Szentpétervár* azonban felszólította a szultánt, hogy „teremtsen rendet”. Az első török intervenció augusztus elején békés kiegyezéssel zárult. Szulejmán pasa megelégedett azzal, hogy a forradalmi kormány tagjaiból alakuljon 3 tagú helytartótanács, s hogy az alkotmányt jóváhagyásra küldjék el *Isztambulba*, de orosz tiltakozásra a szultán Fuad Efendi vezetésével szeptember 25-én új csapatokat küldött *Bukarestbe*, visszaállította a Szervezeti Szabályzat érvényét, a forradalmárok egy részét rögtön letartóztatták. A tűzoltóság és némi katonaság bátran ellenszegült, a túlerő azonban igen gyorsan győzött, s a törökök felprédálták a várost. Néhány nap múlva *Havaselve*re is bevonultak Lüders tábornok orosz csapatai. Az *Olténiában* állomásozó maradék forradalmi katonaságot vezetője, Magheru tábornok, az angol konzul és barátai tanácsára a reménytelen helyzet láttán feloszlatta. A román forradalmárok azonban nem adták fel a reményt. A költő, Cezar Bolliac, *Brassóba* menekülve lapot adott ki (Espatriatul), Bălcescu is hangsúlyozottan a magyar forradalom segítségét akarta megszerezni a román függetlenség visszaszerzésére. „*Úgy érzem – írta –, hogy mindazoknak, akik szeretik a szabadságot, támogatniok kell a magyarokat, ez az egyetlen felfegyverzett nép, és ugyanakkor Oroszország szövetségesei, a zsarnokok ellen harcol.*” Végül 1849. július 14-én *Szegeden* Kossuth és Bălcescu aláírták a projekt de pacificationt, amely *Erdélyben* a román többségű megyékben és a nemzetőrségben biztosította a román nyelv használatát, s a magyar kormány vállalta egy olyan román légió felállítását, amely *Havasaelve* és *Moldva* felszabadításáért fog küzdeni. Ez fordulatot ígért az addigi magyar nemzetiségi politikában, s a két nép szabadságtörekvéseinek összehangolásában is. A nagyhatalmi intervenció ugyan nem tette lehetővé ennek realizálását, azonban 1848–49 tragikus és messzeható román–magyar nemzeti összeütközésének keserű emléke mellett ez az egyezkedési kísérlet pozitív hagyományként, példaként szolgált az elkövetkező nemzedékek közeledést kereső erői számára SZÁSZ 1990. [pp. 77–81.].

Moldvában április 6-án a reformokra vágyók heves támadásokat intéztek a sok hasznos munkát végző, de szélsőségesen konzervatív VI.

Mihály³⁸⁸ (Mihail Sturza) fejedelem politikája ellen. Egy választott bizottság 35 pontos követelést terjesztett az uralkodó elé, mely a széleskörű politikai szabadságon túl, inkább csak a meglévő rendszer javított működtetését tűzte ki célul. Mihály, akit a cári kormány már előbb figyelmeztetett elnyomói kötelezettségére, mintegy 300 főt letartóztatott, 13 vezetőt őrizet alatt törökországi száműzetésbe indított útnak. Júniusban végül a cár csapatai is bevonultak *Moldvába*. A mozgalom ezután már csak *Moldva* határain kívül hallathatta hangját SZÁSZ 1990. [pp. 77–78.].

1853 elején az oroszok megszállták *Moldvát*, majd a krími háború (1853–56) idején, 1854-ben az oroszokat osztrák csapatok váltották. 1856-ban az európai nagyhatalmak védnöksége mellett visszaállították a *Moldva* török fennhatóságát, és gyűlésekre (dívánokra) bízták a további fejleményeket. A krími háborúban (1853–56) *Havaselvét* osztrák csapatok szállták meg, majd 1856-ban a párizsi békével megszüntették az addigi török gyámságot *Moldva* és *Havasalföld* fölött. A párizsi egyezmény meghatározta a szervezeti kereteket: az állam neve *Moldva és Havasalföld Egyesült Fejedelemségei*, mindkettő élén külön-külön uralkodóval, kormánnyal és törvényhozó gyűléssel.

13.1. *Moldva és Havasalföld Egyesült Fejedelemsége*

1859 januárjában fejedelemválasztás volt *Moldvában*. Az öt pályázó helyett végül kompromisszumként a haderő mérsékelt liberális parancsnokát, Alexandru Ioan Cuza ezredest választották uralkodónak Sándor³⁸⁹ (Alexandru) néven. *Havasalföldön* a fejedelemválasztó testület túlnyomóan konzervatív elemekből állott, akiket ezúttal *Bukarest* megmozgatott népének nyomása kényszerített engedményre. Február elején itt is Cuzát kiáltották ki fejedelemnek. Cuza kettős megválasztását sem a török *Porta*, sem *Ausztria* nem akarta elfogadni. III. Napóleon francia császár támogatásával azonban sikerült a hatalmak hozzájárulását megszerezni. A fejedelem eleinte két kormánnyal dolgozott, 1862 elején azonban *Bukarestben* összeült az első közös parlament, s megalakult az

³⁸⁸ VI. Mihály (Mihail Sturza, 1794–1884) moldvai fejedelem 1834–1849 között.

³⁸⁹ Alexandru Ioan Cuza, (1820–1873). *Moldvában* XV. Sándor, *Havasalföldön* XI. Sándor néven megválasztott fejedelem, majd 1859 és 1866 között az *Egyesült Román Fejedelemség* uralkodója.

első közös kormány a konzervatív Barbu Catargiu³⁹⁰ vezetése alatt. Ezzel az egységes román nemzeti állam megszületett.

13.2. Románia

Az 1859-ben életbe lépett perszónalunióval létrejött új állam neve *Moldva és Havasalföld Egyesült Fejedelemségei* lett, amelyet 1862-ben változtattak *Románia*³⁹¹ névre. Az Alexandru Ioan Cuza fejedelem uralma alatt létrejött ország a *Török Birodalom* autonóm területeként működött. Cuza hazafias és szociális gondolkodású vezető volt, így a konzervatív nagybojárság ellenfelként kezezte, de a liberális tábor számára is túlságosan radikális volt az új uralkodó. Amikor az új, immár liberális jobbágy-felszabadítási javaslatot a parlament elutasította, Cuza 1864-ben államcsínnel feloszlatta a törvényhozást, új alkotmányt bocsátott népszavazásra, amely megemelte a választók számát, ugyanakkor egy megerősített fejedelmi hatalmat teremtett, kezébe adta a törvények kezdeményezésének jogát, megvonta a képviselők interpellációs jogát, egészében korlátozta a parlament hatáskörét.

Az autoriter reformmunka közben azonban bőséges politikai ellentétek halmozódtak fel. A nehéz természetű uralkodó 1865 elején régi harcostársával, Kogălniceanuval is összekülönbözött, lemondatta őt. További reformokat már úgyszem igényelt a politikai elit, ezért a konzervatívok és az autokrata kormányzás ellen lázadó radikál-liberálisok könnyen összefogtak ellene, így 1866-ban néhány katonatiszt Cuzát lemondásra kényszerítette, aki életét németországi száműzetésben fejezte be. Liberális párti kormány alakult, az uralkodót egy háromtagú helytartótanács helyettesítette. A parlament először a belga király testvérét, Flandriai Fülöpöt proklamálta uralkodónak, aki azonban nem fogadta el a megválasztást. Végül – népszavazással megerősítve – Hohenzollern-Sigmaringen Károly³⁹² porosz herceg, III. Napóleon rokona lett a fejedelem. *Románia* első alkotmánya, amely a *Belga Királyság* 1835-ös alkotmányának fordítása volt, 1866 nyarán lépett életbe. Ez létrehozta a

³⁹⁰ Barbu Catargiu (1807–1862) román újságíró, politikus, az egyesült fejedelemségek első miniszterelnöke

³⁹¹ A Románia megnevezés államnénvként nyomtatásban 1816-ban jelent meg újjörög nyelven, de az első román nyelvű említés csak 1838-ban keletkezett.

³⁹² Karl Eitel Friedrich Zephyrinus Ludwig von Hohenzollern-Sigmaringen (1839–1914), I. Károly (Carol I al României) néven lett fejedelem, majd román király.

parlamentarizmus alapjait és az állampolgároknak széles szabadságjogokat biztosított, modern liberális jogelvek alapján rendezte az állam működését. Bonyolult választási rendszer szavatolta a birtokos osztály és a polgárság hatalmi helyzetét, a fejedelem abszolút vétójoggal rendelkezett. *Isztambul* egy formális hűségeskü ellenében elismerte Károlyt uralkodónak, dinasztiaalapítási és pénzverési jogát, s azt is, hogy országa fenntarthasson egy harmincezer fős hadsereget. Károly uralkodásával megkezdődött *Románia* külpolitikájának átorientálása. Az addigi francia kapcsolat túlsúlyát fokozatosan felváltotta a porosz, ill. a *Habsburg Monarchia* felé mutató orientáció. 1870-ben a francia–porosz háború kitörésekor a radikális liberálisok – francia győzelemre számítva – a porosz Károly eltávolítására összeesküvést szerveztek, s a plojesti köztársasági felkelés – inkább zendülés – 41 vezetőjét később, a közhangulat nyomása alatt az esküdtszék is felmentette. A kaotikus belpolitikai helyzet megszilárdítására sikerült egy konzervatív kormányt alakítani, amely 1871–76 között a belpolitikai életet megerősítette és megtette az előkészítő lépéseket az ország függetlenségének kiharcolásához. A függetlenségi törekvéseket támogatta az *Osztrák–Magyar Monarchia*, amelynek külpolitikáját ekkor már jórészt Andrassy Gyula irányította külügyminiszterként. Andrassy és Károly előzetes megállapodása alapján 1875-ben a *Monarchia* kereskedelmi egyezményt kötött *Romániával*, ezzel a nagyhatalmak közül elsőként ismerte el ténylegesen független államnak, s támogatást ígért a formális függetlenség fokozatos kiharcolásához is. 1877 áprilisában kitört az orosz–török háború, s *Duna* menti tüzérségi párbajok formájában *Románia* is hadiállapotba került *Törökországgal*. 1877. május 9-én a bukaresti parlament kinyilatkoztatta az ország teljes függetlenségét. Amikor a nyár folyamán az orosz támadás bolgár földön elakadt, szükségessé vált a román csapatok fellépése is. A plevnai (*Plevna [Pleven]*) erődrendszer ostromló orosz–román seregeket Károly parancsnoksága alá helyezték, majd három hónap kemény harcaival sikerült a török ellenállást megtörni a román csapatoknak. Az orosz seregek továbbgyördültek *Isztambul* irányába, a térdre kényszerített szultán 1878 márciusában *San Stefanóban* békét kötött *Oroszországgal*, amelyben elismerte *Románia*, *Szerbia* és *Montenegró* függetlenségét is. Az *Oroszország* befolyását csökkenteni akaró nagyhatalmak nyomására összehívott berlini kongresszus 1878 nyarán szentesítette *Románia* teljes függetlenségét, *DélBesszarábiáért*

cserébe – melyet a cári birodalom annektált – megkapta *Dobrudzsát*, egyben kötelezték arra, hogy a nem-keresztény alattvalóknak is biztosítson teljeskörű állampolgári jogokat. *Dél-Besszarábia* elvétele elhidegítette a már addig sem bensőséges román–oroszl viszonyt SZÁSZ 1990. [pp. 81–93.].

13.3. Független Román Királyság

Az egész társadalom, és a határokon túli románok lelkes támogatásával folytatott háború, a félszáz ezres hadsereg helytállása a csatamezőn, a nemzetközi viszonyok kedvező alakulása együttesen vezettek a teljes függetlenség kivívásához. *Románia* az európai államközösség teljes jogú tagja lett, tekintélye megemelkedett. 1881-ben kikáltották a királyságot, Károlyt egy *Plevnánál* zsákmányolt ágyú vasából kovácsolt koronával megkoronázták. Ezzel létrejött a *Román Királyság*, az állam román neve a *Regatul României* nyomán megszületett a mindennapokban „Regát”-ként emlegetett ország, amely név jelentősége majd az első világháború után teljesezik ki a szóhasználatban³⁹³. 1883-ban *Románia* titkos szerződést kötött *Ausztria–Magyarországgal*, s ezzel megszerezte a Hármass szövetség teljes támogatását, ami a hatalmas cári *Oroszlországgal* és a még mindig bizonytalan *Balkánnal* szemben szilárd pozíciót teremtett számára SZÁSZ 1990. [pp. 93–94.].

A függetlenség kivívásával és szövetség útján történt biztosításával megindult *Románia* és népei számára az a hosszú békekorszak, amely a polgári államrendszer kiépítését, a külföldi tőke akadálytalan behatolását, gyors kapitalista fejlődést eredményezett. A kormányzásért egymást váltó politikai pártok harcoltak, és időnként a paraszti társadalom felgyülemlett elégedetlenségének kipattanásával zendülések, felkelések következtek be. Az alapvetően földműves társadalom létéből fakadó agrárország jelleget a nemzeti ipar fejlesztésével kívánták átalakítani. Sorra születtek az iparpártoló törvények (1881, 1882), eleinte csak az élelmiszeripar, majd 1887-től kifejezetten az egész gyáripar érdekében SZÁSZ 1990. [pp. 94–95.]. Utóbbi sarkallta az 1886-ban kialakult vámháború, amely az *Osztrák–Magyar Monarchia* és *Románia* között tört ki. Az 1875-ben megkötött

³⁹³ 1918 után ez a „Régi Regát” vagy „Régi Királyság” (*Regatul Vechi*), megkülönböztetésként az akkor létrejött *Nagy-Romániától* (*România Mare*).

kereskedelmi egyezmény a *Monarchia* és az akkor még névlegesen nem független *Románia* között 1886-ban lejárt, és a két ország nem tudott megegyezni egy kölcsönösen megfelelő újabb szerződés és az azt rögzítő vámtarifák ügyében. Az 1875-ös szerződésben szerepelt a *Monarchiába* bevitt román gabona vámmentessége és a borok és tenyészállatok kedvező vámjá, cserébe az osztrák-magyar ipari termékek vámmentességet vagy kedvező vámokat kaptak a románoktól. A két ország polgárai szabadon dolgozhattak és kereskedhettek a másik ország területén; nem terhelte őket nagyobb adó, mint a hazai polgárokat. Ez a szerződés főleg az erdélyi kézművesipart befolyásolta pozitívan³⁹⁴. Megszűnése után a románok protekcionista vámokat vezettek be, majd mindkét ország a kivitel és behozatal lehetetlenné tevő ún. prohibítív vámokat alkalmazta a másik termékeire, a monarchia 30%-kal növelte a román termékek adóját, és megtiltotta a szarvasmarhák behozatalát. A következő két évben az *Osztrák–Magyar Monarchia* romániai exportja felére, importja tizedére esett vissza. Hatásának komoly gazdasági és a magyarság számára negatív etnikai következményei is voltak. Az erdélyi (különösen székelyföldi, brassói, nagyszebeni) iparosok, kézművesek, kereskedők közül sokan tönkrementek, mivel nem jutottak nyersanyaghoz, és nem tudták értékesíteni áruikat. A román piacra termelő kisiparosok egy része a *Román Királyságba* költözött, és havasalföldi vagy bulgáriai városokban nyitott műhelyt vagy alapított gyárat (erre az időszakra tehető például a *Prahova-völgy* iparosodása), ezzel diaszpórában élő magyarokká váltak. Az erdélyi városok ipari infrastruktúrája károsodott, gyárak tucatjai mentek csődbe és zártak be. A kár maradandó volt, mert *Románia* új piacokat szerzett (*Németország, Belgium, Anglia*), így az erdélyi ipar és termelés a vámháború befejeztével sem tudott talpra állni. A vámháború erősítette a román ipar gyorsabb fejlődését. Az élelmi-szeripar mellett elsősorban az olajkitermelés és -finomítás növekedett. Eleinte még ásott kutakból nyerték ki a naftát, majd hirtelen meg-növekedett a külföldi tőke érdeklődése, mígnem a századfordulóra a román olaj bekerült a nagy nemzetközi monopóliumok egymás közötti harcába, egyben *Románia* második legfontosabb kiviteli cikke lett SZÁSZ 1990. [pp. 95–96.].

³⁹⁴ A román történetírás általában negatív képet fest az egyezségről, az osztrák-magyar termékek behozatalát téve felelőssé a román ipar és gazdaság hosszú időn át fennálló elmaradottságáért.

A kapitalista fejlődés nem változtatott az egészségtelen, a parasztság számára rendkívül káros hatású földbirtokmegoszláson. A földterület fele (4 millió hektár) a századvégen is a nagybirtokosok kezén volt, kisebbik fele (3 millió hektár) mintegy egymillió parasztcsalád között oszlott meg, s félmillió parasztcsalád volt földnélküli vagy egészen kicsi, gazdálkodásra teljesen elégtelen földdarabka tulajdonosa. A parasztság az 1864. évi jobbágyfelszabályítás után is állandó forrongásban volt. 1888-ban *Havasalföld* középső részein az elégedetlen parasztság lázadt fel arra a tévhitre, hogy a kormány földet oszt, de a hatóságok a rendeletet eltitkolják. Megtámadták a bojár lakokat, irat-tárakat, magtárakat. A katonaság többfelé belelőtt a tömegbe, ezres nagyságrendben volt a halottak és sebesültek száma. A felkelés után, a feszültséget oldandó félmillió hektár állami földet adtak el kisparcellák formájában a falvak népének. A lázadás fő oka az volt, hogy a nagybirtokok kétharmada volt bérlők kezében, akik egy összegben fizették a birtokosnak általában 5 év bérleti díját. Valóságos bérlőtrösztök alakultak ki, akiket a rövidlejáratú bérlet nem tett érdekeltté a fejlesztésben, annál inkább a föld és a munkaerő gyors kiszipolyozása. Emiatt 1907-ben *Moldva* északi részén indult mozgalom egy bérlőtröszt ellen. A parasztság fő követelése a földbérlés árának állami maximalizálása volt. A békésen indult mozgalmat a hatóságok nem tartották veszélyesnek, de napok alatt a középkort idéző parasztfelkeléssé terebélyesedett. A földet követelő moldvai parasztseregbe tömörülve úri lakokat gyújtottak fel, elválták a távíróvezetékeket, betörték a városokba is, ahol a katonaság sortűzekkel fogadta őket. Ez volt Európa utolsó parasztfelkelése. Elfojtására a király új kormányt nevezett ki, amely a hadsereggel állította helyre a rendet. A megtorlás brutális volt, a vezetőket válogatás nélkül agyonlőtték, a katonaság házakat égetett fel, mintegy 20 falut ágyútűz alá vettek, s emellett működtek még birtokosok és bérlők embereiből álló megtorló csapatok is. A korabeli sajtó adatai szerint 11 ezer paraszt esett áldozatul a megtorlásnak. A felkelés után törvények születtek. Megtiltották a 4000 ha feletti nagybérlések alakítását, szigorúbb hatósági ellenőrzés alá vették a parasztsereget kirabló munkaszerződéseket, maximálták a bérleti díjakat, megszervezték a birtokeladásokat, hogy némileg könnyítsék a földművesek számára a földhöz jutást SZÁSZ 1990. [pp. 100–101.].

13.4. Katonai megfordulás: a szövetséges hátbatámadása

Az első világháború kezdetekor, 1914-ben *Románia* még formális szövetségese a központi hatalmaknak, amelyek egyben fő kereskedelmi partnerei is voltak³⁹⁵. Ekkor már csak az idős Károly király kívánta a központi hatalmak melletti hadba lépést, így a koronatanács a fegyveres semlegesség mellett döntött. Megkezdődött a hadviselő felek versenyfutása *Románia* megnyeréséért. A központi hatalmak *Besszarábiát*, az Antant *Erdélyt* és *Bukovinát* kínálta fel *Románia* hadba lépéséért. A Károlyt 1914 őszén I. Ferdinánd követte a trónon és a Brătianu-kormány várta, hogy melyik fél javára billen majd a háború mérlege. Fenntartotta kereskedelmi kapcsolatait a *Monarchiával* és *Németországgal*, ugyanakkor az Antant, hogy ellensúlyozza a német befolyást, hatalmas mennyiségű gabonát is vásárolt, amit azonban a lezárt tenger-szorosok miatt el sem tudtak szállítani *Romániából*. 1916-ban megnőtt az Antant nyomása *Romániára*, s a sürgetésre augusztus 17-én titkos szerződést kötöttek *Bukarestben*, amely a *Monarchia* elleni román támadás ellenértékeként *Dél-Bukovinát* és *Kelet-Magyarországot* *Romániának* ígérte, nagyjából a *Tisza* vonaláig, *Debrecent* és *Orosházát* meghagyva *Magyarországnak* SZÁSZ 1990. [pp. 111-112.]

1916. augusztus 27-én, vasárnap adták át *Bécsben* *Románia* hadüzenetét, s még aznap éjjel a román hadsereg átlépte a *Kárpátok* alig őrzött hágóit. A hadműveleti terv szerint előbb az *Erdélyi-medencét* kellett elfoglalni, majd onnan főleg a *Maros* vonalán gördült volna a támadás *Budapest* felé, hogy ezzel végleg kiűssék a már megfáradt *Monarchiát*. Bár az orosz és olasz frontokon lekötött *Monarchia* csak kevés katonát tudott *Erdélyben* védekezésre állomásoztatni, mégis a 420 ezres román haderő lassan mozgott előre, a *Székelyföld* nagy részén túl csak *Brassó*, *Petrozsény*, *Orsova* elfoglalására került sor. A támadás szeptember közepén leállt, főként azért, mert *Németország* nemcsak hadat üzent *Romániának*, hanem Mackensen tábornagy a bolgár-román határon német, bolgár és török csapatokkal a *Románia* hátát fedező erőket megverte. *Temesvárt* a német vezérkar éléről frissen odaküldött Falkenhayn gyülekeztette a különböző frontokról összeszedett német, osztrák-magyar támadó erőket, s

³⁹⁵ A külföldi tőke túlnyomóan német, angol, francia pénzcsoportoktól származott, az ekkor már 1,8 millió tonnás kőolajtermelés zömét holland, német és amerikai érdekeltségek adták.

szeptember végén a nagyszebeni ütközetben, október elején Brassónál mértek vereséget a román csapatokra. Mackensen elfoglalta Dobrudzsát, és betört Havasalföldre. Az Erdélyből októberben kiszorított román erők a Kárpátokban keményen védekeztek, november közepén azonban a központi hatalmak csapatai kijutottak az olténiai síkságra, december 6-án bevonul-tak Bukarestbe. Az udvar, a kormány és sok lakos Moldvába menekült, amelynek déli határán – a Szeret vonalán – 1917 augusztusában orosz segítséggel sikerült megállítani a német előnyomulást. Románia hadseregének jelentős része odaveszett, több mint 100 ezer volt a halott, 150 ezer a hadifogoly. Az ország gazdagabbik kétharmada, két év felhalmozott termése, az egész olajvidék – amelyet angol irányítással előbb jórészt elpusztítottak – az ellenség kezére került. 1917. december 9-én fegyverszünetet, 1918. május 7-én a konzervatív Marzhioman-kormány különbékét kötött Bukarestben a központi hatalmakkal, amelyek egyébként elismerték Besszarábiának (46 000 km², 3 millió lakos) év eleji román megszállását. Másrészt a béke Dobrudzsa átadására, némi magyar határkorrekcióra, a zsidók újbóli egyenjogúsítására kényszerítette Romániát. A leg-súlyosabb a megszállás és a gazdasági terhek voltak. A teljes olajkészletet, az egész mezőgazdasági termést át kellett adni, amin nagyjából 2/3–1/3 arányban osztozott Németország és a Monarchia. Az olajkitermelést 30 évre „bérbe vették” a németek, a mező-gazdasági termékek fölöslegét 8 évre ugyancsak lekötötték. A végeredmény azonban nem lett katasztrofális, mert a megszállás két éve alatt kivittek ugyan kb. 4 millió tonna olajat, ugyan-annyi élelmet, de rendbehozták az olajipart, némi mezőgazdasági gép is érkezett, s a háború új fordulata miatt végül nem minden rekvirált terméket tudtak elszállítani SZÁSZ 1990. [pp. 112–115.]

14. NAGY-ROMÁNIA

1918 őszén a központi hatalmak a hadszíntereken vereséget szenvedtek. Október 31-én *Budapest*en megalakult a Román Nemzeti Tanács, amely azután áttette székhelyét *Aradra*, s a helyi román nemzeti tanácsok segítségével igyekezett átvenni a politikai hatalmat *Erdély* felett, majd írásban hatalomátadásra szólította fel a magyar kormányt. A Károlyi-kormány delegációja Jászi Oszkár vezetésével november 13–15-én tárgyalásokat folytatott a Román Nemzeti Tanáccsal. Széleskörű nemzeti autonómiát kínált fel a magyarországi románoknak, felvázolva egy föderatív, demokratikus *Magyarország* keretét. A románok azonban a teljes elszakadást akarták, főképp azért, mert már ismeretes volt az antant álláspontja *Magyarország* teljes felbontásáról. Erősítette álláspontjukat, hogy a Károlyi-kormány és a balkáni francia antanthaderő parancsnoksága közötti belgrádi fegyverszüneti megállapodás értelmében a *Maros* vonalától délre eső területek antant megszállása alá kerültek, s *Románia* hadereje a hazatartó Mackensen-féle német hadsereg nyomában haladva, novemberben megkezdte a bevonulást *Dél-Erdélybe*. Az aradi Román Nemzeti Tanács december 1-re *Gyulafehérvárra* nemzeti gyűlést hívott egybe, amelyen – a kormány szerint 100 ezer résztvevő előtt – kinyilatkoztatták³⁹⁶ *Erdély*, a *Temesköz (Bánság)*, *Bihar* és *Máramaros* egyesülését a *Román Királysággal*. Másnap megalakult a Kormányzótanács (Consiliul Dirigent) Iuliu Maniu³⁹⁷ vezetése alatt, amely a

³⁹⁶ A nyilatkozat egy sor demokratikus elvet is rögzített; általános választójogot, földreformot, sajtó- és gyülekezési szabadságot a nemzetiségek (magyarok, szászok, svábok) számára, teljes nemzeti szabadságot, vagyis minden nép saját nyelvén, saját soraiból kikérülő egyének által szervezheti meg közigazgatását, képviselői jogot kap a törvényhozó testületekben, az ország kormányzatában az őt alkotó egyének számarányának megfelelően.

³⁹⁷ Iuliu Maniu vagyis Maniu Gyula (1873–1953) román jogász, politikus, volt magyar országgyűlési képviselő 1906–10 között, az erdélyi Román Nemzeti Párt vezetője, 1918-ban tagja volt az erdélyi kormányzótanácsnak, 1926-tól a Nemzeti Parasztpárt vezetője volt. Háromszor volt *Románia* miniszterelnöke (1928–30, 1930, 1932–33). 1944-ben az ő nevével jött létre a „Maniu-gárda”, amely elsősorban *Erdélyben* törvénytelenégeket és népiertást követett el a magyar népesség ellen. Az önkéntesekről, azok szerveződéséről a kormány magasbeosztású tagjaként tudnia kellett. Volt olyan fegyverrel rendelkező szabadcsapat, amelynek vezetőjét személyesen ismerte. Ugyanakkor senki sem kérte ki, és ő nem is adta személyes hozzájárulását ahhoz, hogy

román hadsereggel együtt kormányozta Erdély déli és keleti részeit. Kolozsvárt az erdélyi Magyar Nemzeti Tanács hívott össze december 22-re nagy népgyűlést, amely egyfelől az erdélyi magyarság önrendelkezési joga mellett, másrészt a *Magyar Népköztársasággal* való állami közösség fenntartása mellett nyilatkozott. December 24-én a román csapatok bevonultak Kolozsvárra, megszüntették a sajtó-, gyülekezési és szervezkedési szabadságot, és a demokratikus politikai viszonyokat. 1919 januárjának végére a román csapatok elérték a *Máramarossziget-Zilah-Csucsá-Zám* vonalat. A szászok képviselői beletörődve a megváltoztathatatlanba, Medgyesen tartott január 8-i gyűlésükön kimondták a csatlakozást Romániához. A temesközi svábok vezetői augusztus 10-én tettek hasonló nyilatkozatot. Március 20-án Budapesten átadták az antant ún. Vix-jegyzékét, amely a magyar-román demarkációs vonalat ismét nyugatabbra jelölte ki: Szatmár, Nagyvárad és Arad környékét a román csapatoknak ítélte. Ezt a Károlyi-kormány nem fogadhatta el, lemondott SZÁSZ 1990. [pp. 117–118.].

Magyarországon proletárdiktatúra és vörös terror jött létre, kikiáltották a tanácsköztársaságot, amely azonban nem engedett az antant nyomásának. A román csapatok április 15-én indítottak támadást, és a magyar Vörös Hadsereget május 1-ig visszanyomták a Tisza vonalára. A május végén indított eredményes északi hadjárat hatására a párizsi békekonferencia felkínálta a Tanácsköztársaságnak, hogy az északi területekért cserében a román csapatok kivonulnak a Tiszántúl egy részéről. A tanácskormány eleget tett a felszólításnak, a román kormány azonban nem vonta vissza erőit. Július 20-án a Vörös Hadsereg megpróbálta kiszorítani a román csapatokat a Tiszántúlról, támadása azonban megtört, július 30-án három román hadosztály átkelt a Tiszán, s augusztus 4-én a román hadsereg bevonult Budapestre, a proletárdiktatúra megdöntésével jó szolgálatot téve az antantnak is. A békekonferencia többszöri sürgetésére, majd ultimátuma nyomán, november közepén a román hadsereg kivonult Budapestről, helyét a Horthy-féle „nemzeti hadsereg”-nek engedve át SZÁSZ 1990. [p. 118.].

---

bármely gárda a nevét használja megnevezésében. 1947 őszén a Nemzeti Parasztpártot a kommunista vezetés törvényen kívül helyezte, vezetőit bebörtönözte. Maniu a máramarosszigeti börtönben 1953-ban hunyt el.

14.1. Minden román egy országban

A *Magyarországgal* 1920. június 4-én aláíratott trianoni béke szentesítette az új román–magyar határt. *Magyarországtól* 103 093 km², 5,2 millió lakos, köztük 1,7 millió magyar és 560 ezer német átkerült a román állam kötelékébe. A párizsi békékkel lezárult az addig különböző fennhatóság alatt élő románság egyesítésének folyamata. A trianoni előtt megkötött osztrák és bolgár békeszerződések révén *Romániáé* lett az *Ausztriától* megszerzett *Bukovina*, az 1913-ban *Bulgáriától* egyszer már megszerzett *Dél-Dobrudzsa*, illetve az *Oroszágtól* elcsatolt *Besszarábia*, amelynek elfoglalását ugyan *Szovjet-Oroszország* nem ismerte el, de ténylegesen *Románia* része lett 1918 elejétől. Az új állam – ahogy a kortársak joggal nevezték: *Nagy-Románia* – területe a korábbi állam 140 000 km²-ével szemben 297 000 km² volt, tehát több mint kétszeresére növekedett, lakossága a 8 millióval szemben 16 milliót tett ki, ipari kapacitása közel két és félszerese lett a háború előttinek. Egyben a javarészt románok lakta államból egy sokszínű, soknemzetiségű, sokkultúrájú országgá alakult. A hatalmas területi szerzeményekkel beteljesültek a román nemzeti mozgalmak álmai: a különböző fennhatóság alatt élő összes román egy államban egyesült, de az öt eltérő hagyományú, addig külön utakon járó nagy történelmi-földrajzi táj szerves egybekapcsolása még hosszúnak ígérkező munkát igényelt. A román népesség által „tisztá nemzeti” államnak érzett és gondolt ország népének negyedét nem románok tették ki, köztük a legszámosabb, a magyarság, nem csupán egy etnikum volt, hanem sokszázados saját államiságból került kisebbségi sorsba, így teljesen önálló történelmi-politikai tudatával külön is számolni kellett. A gazdaságra és a társadalomra a gyors fejlődés, a modernség és elmaradottság, magas színvonalú elitkultúra és széles néprétegek ijesztő kulturális elhanyagoltsága, kevesek gazdagsága és széles néptömegek szegénysége nyomta rá bélyegét. Mindezek a feszültségek ingataggá tették a politikai berendezkedést, amit az uralkodó osztályokon belüli tartós feszültségek, a kormányhatalomért vívott szakadatlan belharc tett kifelé is látványossá SZÁSZ 1990. [pp. 118–121.].

A külpolitika fő feladata az új államhatárok biztosítása volt, ennek érdekében fűzték szorosra *Románia* kapcsolatait a győztes nagyhatalmakkal, mindenekeelőtt *Franciaországgal* és *Angliával*. *Szovjet-*

Oroszországgal szemben – mely még formailag sem ismerte el *Besszarábia Romániához* csatolását – kötötték meg 1921 tavaszán a lengyel–román katonai egyezményt, s az 1921 áprilisában kötött román–csehszlovák szövetség, további bilaterális megállapodásokkal együtt megteremtette a csehszlovák – román – szerb–horvát–szlovén Kisantantot, a békeszerződésekkel nyíltan elégedetlen *Magyarország* esetleges revíziós törekvéseinek megakadályozására. A megszületése után hamarosan francia védnökség alatt álló Kisantantot erősítette az 1926 júniusában megkötött francia–román katonai egyezmény; ennél kisebb jelentősége volt az 1926 őszi román–olasz barátsági szerződésnek SZÁSZ 1990. [p. 122.].

A belpolitikai életben kezdetben nagy reformok kezdete és széleskörű polgári demokrácia körvonalazódott. Földreform és általános választójog, a nemzetiségek számára az 1918. december 1-jei gyulafehérvári határozatban, valamint a békeszerződésekben lefektetett politikai jogok ígérete, egy újabb modern alkotmány bevezetése, államélet és gazdaság modernizációja – ezek voltak azok a célok és jelszavak, amelyek jegyében *Nagy-Románia* az optimista román polgár számára elkezdődött. 1920 márciusában az erdélyi Román Nemzeti Párt túlsúlyával *Bukarestben* koalíciós kormány alakult, vezetője Alexandru Averescu³⁹⁸ tábornok lett. Averescu, aki az 1907. évi parasztfelkelés leverője volt Néppártjával vett részt az 1920-as kormányalakításban, amelynek jelentős falusi bázisa is volt a *Regátban*. Az ő miniszterelnöksége alatt, 1921 júliusában véglegesítették a földreformtörvényt. Mintegy 6,1 millió hektár, ebből 4 millió szántó kisajátítására került sor, a birtokosoknak kárpótlásul 40 évi bérleti díjnak megfelelő összeget ígértek. Összességében a nagybirtok 66%-át osztották fel, amiből 3,5 millió hektárt megváltási díj fizetésének kötelezettsége mellett osztottak ki 1,5 millió parasztnak. A fennmaradó 2 millió hektár legelő és erdő jobbára községi tulajdonba ment át, amit a parasztság kisebb taksák ellenében használhatott. A valóban nagyszabású földreform részben etnikai alapon, komoly nemzeti megkülönböztetéssel született, amely súlyos csapást jelentett *Erdély, Temesköz, Máramaros* és *Részek* magyar nagy- és középbirtokosaira, egyházaira, sok helyen paraszti közösségeire is. A nem román

³⁹⁸ Alexandru Averescu (1859–1938) besszarábiai származású román katonatiszt. 1895–1898 között *Románia* berlini követe volt. Részt vett az 1907-es romániai parasztfelkelés leverésében. A második Balkán-háború idején, 1913-ban ő vezette a *Szófia* irányába indított román offenzívát. 1918-ban két hónapig, majd 1920–21-ben, 1926–27-ben volt *Románia* miniszterelnöke.

közösségekkel szemben, mintegy történelmi jóvátételként, sokkal szigorúbban alkalmazta a román állam a reform elveit, mint ó-romániai megfelelőikkel szemben. Ugyanakkor a földosztással, az adózás újabb átalakításával, a négyféle forgalomban lévő fedezet nélküli pénz megszüntetésével ki is merült a reformlendület, amelynek utolsó állomása az 1923. évi alkotmány elfogadása volt. Az egyébként centralizáló alkotmány tartalmazta a szokásos polgári szabadságjogokat, ami a már törvénybe iktatott általános választójoggal együtt kétségtelenül előrelépést jelentett, bár a jogok érvényesítéséhez hiányoztak a reális garanciák. A megnagyobbodott *Romániában* már a kezdetekkor állandósultak a politikai botrányok és instabilitás. Szinte állandósult a kormányválságok jelensége, 1919-től 1922-ig 7 kabinet volt hatalmon. Az ebbe belefáradt hatalmi és pénzügyi elit már 1922 elején visszatért a korábbiromániai rutinhoz. Ekkor Ioan I. C. Brătianu³⁹⁹, a háborús idők tekin-télyes miniszterelnöke alakított kormányt, amelynek működése már stabilitást mutatott, mandátumát 1926-ig ki tudta tölteni. Ezalatt épült ki az új hatalmi bipolaritás, egyfelől a főként ókirálysági nagytőkére támaszkodó, a hagyományos modernizációs célokat képviselő nagy Liberális Párt, mely „az önmagunk által” jelszavával igyekezett az idegen gazdasági érdekeltségeket legalább részben nacionalizálni, az állami és magánszektor új együttműködését kialakítani, egyben a tiszta román nemzetállamot megteremteni. A nemzeti liberálisokkal szemben a másik pólust Iuliu Maniu erdélyi Nemzeti Pártja és a regáti Ion Mihalache⁴⁰⁰ Parasztpártjának 1926. évi fúziójából létrejött széles bázisú Nemzeti Parasztpárt képezte, ami egyben egy meglehetősen átgondolt „parasztállam”-ideológiát hirdetett, elkerülendő mind a nagyobb arányú iparosítást, mind pedig egy proletár vezetésű szocialista forradalmat SZÁSZ 1990. [pp. 126–127.].

A stabilitás azonban nem tartott sokáig. 1924-ben a Ferdinánd király fia, Károly trónörökös összekülönbözött a liberális Brătianuval, aki 1925 végén lemondott és *Párizsba* távozott. 1927 nyarán meghalt Ferdinánd király, utódja egy 1926 januárjában elfogadott törvény⁴⁰¹

³⁹⁹ Ion I. C. Brătianu (1864–1927) román politikus, belügyminiszter és külügyminiszter, összesen öt alkalommal volt Románia miniszterelnöke (1909–10, 1914–1918, 1918–1919, 1922–1926, 1927), Ion C. Brătianu román miniszterelnök fia, Dinu Brătianu és Vintilă Brătianu miniszterelnök testvére.

⁴⁰⁰ Ion Mihalache (1882–1963) román agrárpolitikus.

⁴⁰¹ II. Károly (Carol al II-lea al României, 1893–1953) román király 1930–40 között. Károly I. Ferdinánd király legidősebb fia volt, s atyai nagybátyja, I. Károly király halálakor (1914) lett trónörökös. Először rangon alul

nyomán nem fia Károly, hanem Károly kiskorú fia, Mihály lett, akinek nevében egy háromtagú régenstanács irányította az országot. 1927 őszén váratlanul elhunyt Brătianu is. Ekkor azonban nemcsak Maniu Nemzeti Parasztpártja készült a hatalomátvételre, hanem erősödni kezdtek a szélsőjobboldali szervezetek is. Ilyen volt az 1923-ban Alexandru C. Cuza⁴⁰² által létesített Keresztény Nemzeti Védelem Ligája (Liga Apărării Național-Creștine) és az antikommunista, antiszemita és magyarellenes akciókban felnövekedett Comeliu Zelea Codreanu 1927-ben alapított Mihály Arkangyal Légioja, amely azután Vasgárda⁴⁰³ néven vált hírhedtté. Mindez újabb jele volt annak, hogy a romániai társadalomban olyan súlyos problémák húzódnak, amelyek megoldására a hagyományos politikai élet keretei nem voltak alkalmasak SZÁSZ 1990. [pp. 127–128.].

14.2. A román „nemzetállam”

A román belpolitika, az értelmiség, de a „nagy-Románia eufóriában” élő széles néptömegek fejében is *Nagy-Románia* a román nemzet államként jött létre. Hiába voltak az állammal nemzetközi plénumok előtt aláíratott kisebbségvédelmi szerződések, sem a politika sem az átlagember szintjén nem vettek tudomást arról, hogy az ország 19 milliónyi lakójából (1936) 5 millióan nem románok voltak. Így a román állam egyik tragikusan súlyos problémája a nemzetiségi kérdés volt. A hivatalos adatok szerint 1930-ban a népességből 72% volt román, 8% magyar, 4% német, 4% zsidó (őket hagyományosan külön nemzetiségnek tekintették), továbbá néhány százalék ukrán, orosz, bolgár és török stb. *Nagy-Románia* nemzetiségi

---

házasodott, egy katonatiszt lányát vette feleségül, akitől egy fia született. Második házassága I. Konstantin görög király lányával, Ilonával, (1921) boldogtalan volt, de ebből is egy fia született (1921): Mihály. Elhúzódo viszonya Magda Lupescu zsidó kalandornővel akkora megbotránkozást keltett, hogy 1925-ben kénytelen volt lemondani a trónöröklési jogáról, és külföldre távozott. Második feleségétől hivatalosan 1928-ban vált el. Trónöröklési jogáról való lemondását egy 1926 januárjában elfogadott törvény írta elő, ebben apja végakarata szerint jártak el, amely kizárta őt a romániai örökösödésből. 1930-ban mégis hazatért, megszüntette a régenstanácsot, amely fia, a kiskorú Mihály helyett kormányzott, s 1930. június 8-án letette az uralkodói esküt. Amikor a második világháború alatt a tengelyhatalmak, illetve a *Szovjetunió* nyomására *Románia* kénytelen volt lemondani *Észak-Erdélyről*, *Dobruzsáról*, *Bukovináról* és *Besszarábiáról*, Károly lemondott trónjáról (1940. szeptember 6.) fia, Mihály javára, és ismét külföldre távozott, majd 1947. június 3-án feleségül vette Magda Lupescut.

⁴⁰² Alexandru C. Cuza (1857–1947) román szélsőjobboldali, antiszemita politikus, író.

⁴⁰³ A Vasgárda alapját adó politikai mozgalmat Corneliu Zelea Codreanu alapította 1927-ben Mihály Arkangyal Légioja néven (Legiunea Arhanghelului Mihail), és ő volt a vezetője haláláig, 1938-ig. Követőit gyakran „legionáriusok” néven emlegették (legionarii), mert a mozgalmat ókori római mintára „Légió” vagy „Légiós Mozgalom” (Mișcarea Legionară) szervezték meg.

politikája, ha váltakozó erősséggel is, alapvetően a nem-románok elnyomására irányult. A magyar és a német kisebbségnek megtűrték ugyan saját nemzeti pártok felállítását, azonban a gazdasági életben, s különösen az iskolapolitikában diszkriminációs intézkedésekkel sújtották őket. Még azok a politikusok is, mint pl. Maniu, akik hajlottak a nemzetiségek méltányosabb kezelésére, részben a nacionalista „közhangulattól”, még inkább a többi párt sovíniszta demagógiájától megriadva, érdemi lépésekre nem mertek vállalkozni. Mindemellett Nagy-Románia jellegzetes agrárország volt. Az aktív népesség 79%-a mezőgazdaságból élt, míg iparból csupán 7% (1930). Az a 6 millió hektár föld, amelyet a földreform juttatott a parasztoknak, ezt az agrár-kispolgári struktúrát csak tovább erősítette. A földhöz juttatottak tömege azonban kellő termelőeszközök, jól szervezett hitel, fejlett értékesítési rendszer hiányában nem válhatott modern gazdálkodóvá, sem birtokán megkapaszkodni, sem pedig attól elszakadni nem tudott, tovább vegetált jórészt az előző századból örökölt önellátás keretei között. A falvak népe sokfelé az éhezés határán élt.

Nagy-Románia legnagyobb nemzeti kisebbségét az egykori kelet-magyarországi területek mintegy 1 millió 600 ezer főnyi magyarsága tette ki. Magyar pártalapításra az első kísérletet még 1921-ben az építész-író Kós Károly tette, *Bánffyhunyon* létrehozva a Magyar Néppártot. 1922 végén Jósika Sámuel báró vezetésével megalapították az egységes szervezetet, az Országos Magyar Pártot. A Magyar Párt az egész korszakban sérelmi politikát folytatott, arra a realitásra építve, hogy a magyar társadalmat belülről elválasztó osztálykülönbségeket mindegyre feloldják a nemzeti sérelmek. A nemzeti elnyomás rendszeréből következően bőven volt valós alapja a panaszoknak, mindenekelőtt kulturális és oktatási téren. A kolozsvári Magyar Nemzeti Színházat a román állam elvette, az egyetemet románosították, s amikor a magyar egyházak egy új egyetemet akartak alapítani, a hatóságok nem engedélyezték. Az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) működését beszüntették, a magyar iskolák száma a szükségletek alá csökkent, állami támogatásuk végig a korban megoldatlan kérdés maradt. A magyarországi lapok behozatalát sokáig egyáltalán nem, majd 1926-tól is csak előzetes cenzúra mellett engedélyezték; *Kolozsvár* és *Budapest* között évekig nem lehetett telefonálni. Sok magyar sérelem forrását képezték a nagy földreform egyes részintézkedései is, a polgárságot

sújtotta a tisztviselők elbocsátása, a megmaradtakra kényszerített román nyelvvizsga, a vállalkozókat pedig az a megszorítás, hogy a magyar bankok szövetsége, amely közel 200 pénzügyintézetet fogott át, igen kevés visszlezámítolási hitelt élvezett a Román Nemzeti Banknál. Nehezítette a helyzetet a jogbizonytalanság, ami abban állott, hogy a sűrűn változó kormányok váltakozó napi szempontjai következtében tiltó és megengedő, szorító és lazító rendelkezések váltogatták egymást, s ezt még tovább bonyolították a helyi hatóságok alkalmi önkényeskedései. A Magyar Párt sérelmi magatartása a polgári kereteken belüli lojális konstruktív politikába illeszkedett. A párt arisztokrata vezetői igyekeztek jó személyes kapcsolatokat teremteni a bukaresti vezető politikusokkal és a királyi udvarral. Amikor 1922 őszén I. Ferdinándot *Gyulafehérvárott Nagy-Románia* királyává koronázták, ezen a Magyar Szövetség is részt vett, s 1923-tól előbb Averescu Néppártjával kötöttek szövetséget (csucsai paktum), majd a Liberális Párttal, azután ismét Averescuval, s végig a korszakon át keresték a kompromisszumot a nagy román pártokkal. Erre annál is inkább szükség volt, mivel 1925-ben olyan prémiumos választási rendszer került bevezetésre, amely a szavazatok 40%-át elérő nagy pártnak juttatta a mandátumok 50%-át, egyúttal az ún. kis pártoktól a szavazatok felét elvette. Részarányos képviselőkhöz a kisebbség pártja így nem juthatott. A 20-as évek végére a magyar polgárság beilleszkedett az új állami keretekbe, elmúltak azok az idők, amikor a Magyar Párt vezetői ellen kommunista szervezkedés címen pert indítottak, megkritikáltak – bár teljesen sosem szűntek meg – az irredentizmus vádjai. A helyi magyar lapokat ugyan időnként betiltották, a sajtóperek sem szűntek meg, de az önálló magyar újságírás megmaradt, keretei között azután jelentős publicisták emelkedtek ki. A román politika elfogadta sajátos arculatú, önálló tényezőnek a magyar kisebbség szervezetét, amelyben végig konzervatív és reformcsoportok mérkőztek egymással. Az ipari munkásság – Erdélyben jelentős részben magyar és német – eleinte meg kellett küzdjön a munkanélküliséggel, majd a csökkenő reálbérekkel, illetve a kormányzat elnyomó politikájával, amely a parasztságot, ha lenézően is, de némi patriarchális szimpátiával kezelte, ugyanakkor a munkásságot, jelentős részt nem-román összetétele, mozgalmának növekvő veszélyessége miatt tudatos korlátozó intézkedésekkel sújtotta SZÁSZ 1990. [pp. 131-134.].

14.3. A románok „mindenek felett”

Az éppenhogy stabilizálódott romániai belpolitika és gazdaság megindult fejlődését az 1929-es nagy gazdasági válság törte derékba. Ekkor Iuliu Maniu Nemzeti Parasztpártja volt kormányon, amely 1928-ban szokatlanul tiszta választásokon kapott 78%-os többséget. Maniu megszüntette a cenzúrát, körültekintőbben és finomabban kezelte a nemzetiségi ügyeket, hozzákezdett a decentralizált közigazgatási rendszer kialakításához. 1929 elején sikerült egy 100 milliós, később egy 53 millió dolláros stabilizációs kölcsönt felvennie, a válság azonban a konszolidációs terveket felborította, az export elakadt, az adók nem folytak be, a köztisztviselők fizetését 1933-ig többször drasztikusan csökkentették, a nemzeti jövedelem zuhant, a külföldi hitelezők ellenőrzésük alá vonták az ország gazdaságát. A parasztvédő intézkedések: az adósságok konverziója, a birtokeladás szabaddá tétele a visszájára fordult, a parasztság kizsákmányolásának eszközévé változott. Károly extrónörökös 1930 közepén hirtelen hazatért külföldről, s átvette az uralkodói tisztséget, fiát, a kiskorú Mihályt kárpótlásul gyulafehérvári nagyvajdává kiáltották ki. Károly mindenekelőtt a hadseregfejlesztést szorgalmazta, ezt a magyar revíziós törekvésekkel indokolta, de inkább a katonákban kereste hatalma fő támaszát. Az ambiciózus és tehetséges király, aki hamarosan Maniuval is ellentétbe került, nemcsak uralkodni, hanem kormányozni is akart, s a két ún. történelmi párt szétforgácsolására törekedett. Tanácsadói köre jól látta, hogy a néptömegek megunták a párturalmat, ezért megpróbálták a királyt a pártok kikapcsolásával közelíteni a társadalomhoz. Ennek nyomán Károly széles reprezentációs tevékenységbe kezdett: kulturális és gazdasági rendezvények során vett részt, alapítványokat létesített, szociológiai csapatok indultak a parasztság vizsgálatára, elkezdték higiénia, gazdálkodásra tanítani a parasztot. Művelődési házakat, mintagazdaságokat hoztak létre, oltványokat osztogattak, a vallásosságot ápolták, mert ebben a konzervatív reformprogramban kiemelt helyet szántak az ortodox egyháznak. Az ifjúság megnyerésére 1937-ben létrehozták a Straja farii ('Országőrök') paramilitáris intézményét, hogy a „hit és munka” jegyében eszményt adjon és fegyelmezze az ifjúságot. Ekkor azonban már a parasztságot és az ifjúságot a forradalmi és a

szélsőjobboldali erők elvonták a monarchista kísérlet elől. 1933 elején Petru Groza⁴⁰⁴ vezetésével *Déván [Deva]* megalakult a baloldali Ekésfront, amely 1935-ben az egy évvel korábban létesített kommunista vezetésű Magyar Dolgozók Szövetségével (MADOSZ), rögtön utána további demokratikus erőkkel kötött együttműködési megállapodást. A másik oldalon a parasztság és az ifjúság megnyeréséért dolgozott Corneliu Zelea Codreanu⁴⁰⁵, a Vasgárda (Garda de Fier) vezetője, akinek megvolt az az előnye Károllyal szemben, hogy nem terhelték korrupciós ügyeletek és zavaros szerelmi botrányok, s mint a népből jött megváltót lehetett felmutatni a műveletlenségben tartott parasztságnak és a művelődés útján lépegető diákifjúságnak. A vasgárdisták járták a falvakat, aszketizmust és vallásosságot propagáltak. Saját „szociális programjuk” keretében a falvakban itt-ott fúrtak egy kutat, kijavítottak egy hidat, meghirdették egy jobb világ eljövetelét, közben szokatlanul nagy súlyt helyeztek a túlvilági élet előnyeinek bemutatására, valóságos misztikus halálkultuszt űztek. Károly köre és a legionáriusok egymástól tanultak, egymásra igyekeztek rálicitálni, mindkettő megpróbálta az ösztönöket a maga javára megmozgatni. A Vasgárda alapvetően a kispolgárságban talált bázisra, de voltak támogatói magas politikai körökben is, amelyek mindig megakadályozták a felozlatására irányuló kezdeményezések végrehajtását. A fasizmus európai előretörése megnövelte a Vasgárda legionárius mozgalom önbizalmát, propagandatevékenysége felerősödött. Ugyanakkor az „emelkedettebb erkölcsöt”, hallgatást, aszkétizmust hirdető, szigorú fegyelmet gyakorló Vasgárda vitte be a legerőszakosabb cselekedeteket a politikába. Merényleteket követtek el kisebb-nagyobb közigazgatási tisztviselők ellen, különös kegyetlenséggel a soraikból kiszakadt frakciózókkal és „árulókkal” szemben. Egyik vezetőjüket, a szakadár Mihai Stelescut⁴⁰⁶ 40 lövéssel és fejszecsapásokkal ölték meg kórházi ágyán. Ugyanakkor a bíróságok nem egy gyilkosság után felmentették a tetteseket, ez is mutatta a nagypolitika összefonódását, sőt

⁴⁰⁴ Petru Groza (1884–1958) román politikus, az Ekésfront vezetője, Románia miniszterelnöke 1945–1952 között, az Államtanács elnöke 1952–1958 között. Kommunista politikusokat védett a királyi Románia bíróságain. Groza a demokrácia látszatának fenntartásával a második világháború után lehetővé tette az átmenetet a megszálló szovjetek által támogatott kommunista rendszer felé.

⁴⁰⁵ Corneliu Zelea Codreanu (Corneliu Zelinski 1899–1938, édesapja bukovinai lengyel volt, édesanyja német) a román ultrajobboldali és antiszemita Vasgárda karizmatikus vezetője volt. A Vasgárda élén neve „A kapitány” (Capitanul) volt. Haláláig abszolút hatalma volt a szervezet felett. 1938-ban letartóztatták és életfogytiglani kényszermunkára ítélték, de még abban az évben agyonlőtték Bukarest közelében.

⁴⁰⁶ Mihai Stelescu (1907–1936) román szélsőjobboldali, antiszemita politikus.

a célpontokat is egyre magasabb helyről választották ki. Amikor 1933 végén az öreg liberálisokból álló új kormány újból elhatározta a Vasgárda feloszlását, december 29-én *Szinaja [Sinaia]* vasútállomásának peronján lelőtték Ion G. Duca⁴⁰⁷ miniszterelnököt. Másnap a kormány kihirdette az ostromállapotot. 1934-től az „ifjúliberálisok” Gheorghe Tătărescu⁴⁰⁸ vezette 4 éves kormányzata alatt az ország kiheverte a gazdasági válság csapásait, a fokozódó fegyverkezés dacára kezdett a pénzügyi egyensúly is helyreállni, ebben jelentős része volt az államnak, amely megrendeléseivel, támogató intézkedéseivel segítette elő a talpraállást. Ez a fellendülés azonban a szélsőjobboldal előretörését már nem tudta megállítani. Még 1935-ben fúziókból létrejött a Cuza–Goga-féle Keresztény Nemzeti Párt, a Vasgárda egyfajta úri-fasiszta riválisaként. Nagy népfrontot sem sikerült ellenükben kialakítani, mert a Liberális Párttal és Károllyal szembeni ellenszenvtől amúgyis elvakult Iuliu Maniu váratlan fordulattal paktumot kötött a Vasgárdával az 1937. évi választások „tisztaságának” biztosítására, márpedig a legnagyobb népi támogatást élvező Nemzeti Parasztpárt nélkül nem lehetett szó teljes értékű demokratikus népfrontról. A decemberi választások minden erőszak ellenére katasztrofálisak voltak a kormány számára. Először fordult elő, hogy nem tudta megszerezni a többséghez szükséges 40%-ot, ráadásul Maniuek is a várakozás alatt szerepeltek, míg a szélsőjobb két pártja előretört, megkapta a szavazatok negyedét. Ebben a parlamenti patthelyzetben Károly király 1937 végén egy kisebb pártot, a költő és politikus Octavian Goga⁴⁰⁹ vezette, úri-fasiszta Keresztény Nemzeti Pártot hívta az ország élére. Ennek fő célja az volt, hogy a király embereivel megtűzdelt kormány ténylegesen az uralkodó akaratát hajtsa végre, ugyanakkor kijátssza egymás ellen a két fasiszta pártot, a „kékinges” Keresztény Nemzeti Pártot és a „zöldinges” Vasgárdát. Így egyik fasiszta erő morzsolta volna fel a másikat. 1938 januárjában a már nagyon agresszív Vasgárdával szemben „fegyverhasználatot” engedélyezett, ami többfelé véres összetűzésekhez, leszámolásokhoz vezetett. Ezt a két rivális fasiszta párt azonban érzékelte,

⁴⁰⁷ Ion Gheorghe Duca (1879–1933) 1922-től *Románia* külügyminisztere, a kisantant lelkes támogatója volt, 1933-ban miniszterelnök lett. Intézkedett a Vasgárda feloszlásáról, ezért a Gárda tagjai meggyilkolták.

⁴⁰⁸ Gheorghe I. Tătărescu (1886–1957) *Románia* miniszterelnöke volt 1934–37 és 1939–40-ben, a Nemzeti Liberális Párt „fiatal liberálisok” frakciójának tagja volt. 1946–1947-ben volt ő volt a párizsi békekonferencia román küldöttségének vezetője.

⁴⁰⁹ Octavian Goga (1881–1938) román költő, drámaíró, antiszemita politikus, többször viselt miniszteri tisztséget (1919–1920, 1926), a *Románia* miniszterelnöke volt 1937–38-ban.

ezért az egyesülés mellett döntött, de mire ezt már késő volt. A rendpárti gazdagok, „a milliárdosok vacsorája” döntött: a Goga-kormányt is menesztették és 1938. február 10-én – „*meg kell menteni a hazát*” felkiáltással – bevezették a királyi diktatúrát. Az új rendszer a hadseregre, egyházra, egyes nem fasiszta udvarhű politikusok tömörülésére épült. A kormány élén Miron Cristea⁴¹⁰ pátriárka állt, egy hónapig a kormányban volt hadügyminiszterként Ion Antonescu⁴¹¹ tábornok. A rendszer lelke Armand Călinescu⁴¹² belügyminiszter volt, a Vasgárda elleni igen kemény fellépés szorgalmazója és vezetője. Az ostromállapotot általánossá tették, a parlamentet és a pártokat 1938 márciusában feloszlatták, megteremtve helyettük decemberben a Nemzeti Újjászületés Frontját (Frontul Rengterii Naionale), a szakszervezeteket korporatív alapokra helyezték. A gazdasági élet irányítására átszervezték, hatáskörében megerősítették a Gazdasági Főtanácsot. Az országot nagy tartományokra osztották, ezek élén királyi rezidensek állottak. Bevezették az előzetes cenzúrát, felülvizsgálták a lapok pénzforrásait. A korporatív alkotmányt⁴¹³ irányított népszavazásra bocsátották, mellette 4 297 581 fő, ellene mintegy 5000 szavazott – az is főként Erdélyben. A nagypolgárság elfogadta a diktatúrát, a balra is, jobbra is kemény kéz politikáját. Călinescu puccskészülődés vádjával még áprilisban letartóztatásokat, internálásokat fogatosított, letartóztatták Corneliu Codreanut is, akinek perében minden valós és elképzelhető terhelő adatot felvonultattak, így azt is, hogy „a III. Internacionálé beépült a Gárdába”. Döntő súlyt kapott a gyilkosságok ténye, a külfödről (Németországból) jövő anyagi és politikai támogatás vádja. Codreanut 10 évi kényszermunkára ítélték, de novemberben 12 társával együtt a snagovi börtön közelében „szökés közben” agyonlőtték. Így a Vasgárda első garnitúráját Károly felmorzsolta. Erejük azonban még így is maradt: 1939 szeptemberében első számú ellenfelüket, az immár miniszterelnök

⁴¹⁰ Miron Cristea (1868–1939) az 1925-ben létrejött független Román Ortodox Egyház első pátriárkája.

⁴¹¹ Ion Antonescu (1882–1946) 1922-ben Párizsban 1923–26 között Londonban volt katonai attasé. 1934-ben tábornokká lépett elő, és a román hadsereg vezérkarának főnöke lett. 1940-ben miniszterelnök lett, majd megalakította „Nemzeti Légionárius Kormányt” és az ország Conducătornak (‘vezér’) nevezte ki magát és Románia diktátora lett. Több népirtás és háborús bűn vádjával 1946-ban kivégezték.

⁴¹² Armand Călinescu (1893–1939) román közgazdász, politikus, 1939-ben hat hónapig miniszterelnök. Gyilkosság áldozata lett.

⁴¹³ Korporáció, korporativizmus, korporatív alkotmány: az egyes politikai érdekcsoportok (korporációk) nem ellenségesen állnak egymással szemben, hanem a felmerülő ellentéteket egyetértésben rendezik. A korporativizmus alapfelfogása, hogy egy ország valamennyi lakosa – függetlenül attól, mely társadalmi réteghez vagy osztályhoz tartozik – közös érdekekkel rendelkezik és emiatt az osztályharc maga, valamint a társadalom felosztása munkaadói táborra, ill. munkavállalói táborra az egész társadalom jólétére káros.

Călinescut utolérte a legionáriusok bosszúja, Bukarestben nyílt utcán testőreivel együtt meggyilkolták. Mindezek után, a feszültségek nem szűntek meg, a királyi diktatúra mégis bizonyos stabilitást hozott. 1939 márciusában megkötötték a német-román gazdasági szerződést, amely a korábbi kizárólag francia orientációjú külpolitikával szemben a *Harmadik Birodalom* és a nyugati demokráciák közötti egyensúlyozgatási kísérletet jelentette. Áprilisban az *Egyesült Királyság* és *Franciaország* nyújtott garanciákat Románia határainak megvédésére. Az egységes vezetés, a jól felszerelt hadsereg, úgy látszott sikerrel veheti fel a harcot Horthy Magyarországának revíziós törekvéseivel szemben. A kisebbségi kérdésben is megpróbált a diktatúra kezdeményezni. 1938 májusában a több különféle intézkedés együtteséből összeálló „Kisebbségi Statutum” kísérlet volt a nemzetiségi probléma törvény jellegű rendezésére. 1940 elején egy sor addig függőben lévő ügyet, főként magyar egyházi panaszt, kívánságot rendeztek. Csakhogy ekkorra már úgy megnőttek a feszültségek Románia és Magyarország között, hogy a kölcsönös gyanakvás légkörében még egy szerény konzervatív alapú együttműködés lehetőségei is beszűkültek SZÁSZ 1990. [pp. 135–143.]

14.4. „Csonka-Nagy-Románia”

A Magyar Királyság a harmincas évek közepén tette nyílt kormányprogrammá területi revíziós szándékát. Ellenhatásként Romániában antirevizionista mozgalmak bontakoztak ki, a polgárság körében jobb ötlet híján megerősödtek a kisebbségi magyarsággal szembeni retorziós követelések, ill. fenyegetések. Egy nekikeseredett publicista még 1936-ban az írta: egy magyar támadás esetén „*olyan Szent Bertalan éjszakát rendezünk, hogy aztán jöhetnek az olaszok a magyar hullákat Erdély földjéről összeszedni*”. Az erdélyi magyar politizáló értelmiség baloldali szárnya már 1937-ben nagyszabású demokratikus népi politikát, népfrontot hirdetett meg a Vásárhelyi Találkozón, de ezek kiteljesedését éppúgy, mint a demokratikus román erők gyors gyarapodását, az erősödő nacionalizmus és a királyi diktatúra adminisztratív szigora megállította. A korlátozott politikai élet felszínén itt is, ott is a konzervatív erők maradtak meg, kezdeményezés egyedül a kormányoktól jöhetett. A két állam közötti feszültség felerősödött a

második világháború kitörése után, ami együtt járt a férfiak gyakori katonáskodásával, állandó közmunkákra való kirendeléssel, a magyar határon az ún. Károly erődvonallal kiépítésével. Mindez azzal is összefüggött, hogy a belpolitikában éppen csak újrászilárduló *Románia* szinte néhány hónap alatt elveszítette külpolitikai hátvédjét. Még 1939 tavaszára a német nyomás alatt megszűnt *Csehszlovákia*, s ezzel az egész Kisantant. 1940 nyaráig a németek nyugati offenzívája nyomán megszűnt az önálló *Franciaország*, *Anglia* hadereje kiszorult a kontinensről. Ebben a kényszerhelyzetben orientálódott Károly király egyre inkább *Németország* felé, attól a gondolattól is vezérelve, hogy ha *Magyarország* kormánya *Berlinben* keres támogatást az *Erdély* visszaszerzését célzó törekvéseihez, úgy *Romániának* azzal kell kísérleteznie, hogy nagy hadserege, bőséges gazdasági kincseinek birtokában ugyancsak *Németországban* keressen védelmet a magyar revíziós kísérletek ellen. Már ezidőtájt elkezdődött a két ország versenyfutása a *Harmadik Birodalom* kegyeiért. *Romániában* ezidőtájt elkezdtek kiengedni a legionáriusokat a gyűjtőtáborokból, májusban megkötötték azt a német–román kereskedelmi egyezményt, amely fegyverszállításokért cserébe a német hadigépezet valóságos benzinkútjává változtatta a román olajvidéket („Waffen-Öl-Pakt”), s bevezetője volt az ország teljes gazdasági alárendelődésének. A belpolitikai feszültségek is megnövekedtek. Júniusban királyi rendelettel a Nemzeti Újjászületés Frontját most Nemzet Pártja néven szervezték át, mivel a Front vezetése kezdett önállóan politizálni. Ebbe a szervezetbe a Bánffy Miklós által vezetett Magyar Népközösség – a Magyar Párt jogutóda — már nem lépett be SZÁSZ 1990. [pp. 145–147.].

1940. június 26-án a *Szovjetunió* kormánya a Molotov–Ribbentrop-paktum végrehajtásának keretében jegyzéket, másnap ultimátumot intézett *Romániához* és benne visszakövetelte az 1918-ban román megszállás alá került *Besszarábiát* és *Bukovina* északi részét. A román kormány nem kockáztatva meg egy szovjet inváziót, 1940. június 28-án átadta a követelt területeket. A románság egy része ekkor már „megismerhette” a sztálini rendszert, a *Szovjetunió* bekebelezte területeken bevezették a román nyelvre adaptálva a cirill ábécét – ezután a *Pruton* túli románok neve már „moldován” lett – és mintegy 390 ezer román, a lakosság 15%-át *Kazahsztánba* deportálták. Néhány nap múlva a bukaresti kormányzat teljes németbarát politikai fordulatot tett. 1940. július 1-jén a maga részéről felmondta az előző évi angol–francia garanciát,

4-én megalakult a Ion Gigurtu⁴¹⁴ vezette kormány a Vasgárda részvételével, amelyben Codreanu utóda, Horia Sima kapta meg a nemzetnevelési miniszterséget. *Románia* kilépett a Népszövetségből, majd újabb gazdasági megállapodásban az egész román mezőgazdasági termésfölösleget lekötötte *Németország* számára. *Kárpátalja Magyarország* részéről történt visszacsatolása után *Románia* jelentős katonai mozgósításokat hajtott végre. A nyugati román határt *Magyarország* felől a Károly-vonal erődjei védték, ezekben 450 ezer katonát sorakoztattak fel, 270 harckocsival és 330 repülőgéppel megtámogatva. Ezekkel együtt május végén már másfél millió román katona állomásozott *Erdélyben*. Minderre válaszul a Magyar Királyi Honvédség 550 ezer katonát mozgósított a határ mellé, majd augusztus 13-án elrendelte a honvédség részleges mozgósítását, és készenlétbe helyezték a magyar–román határ közelében található erőket⁴¹⁵. Hitler *Romániát* csak abban az esetben volt hajlandó politikailag is „védelmébe venni”, ha előbb rendezi vitás kérdéseit *Magyarországgal* és *Bulgáriával*, ami valójában területi engedmények megtételére való felszólítást jelentett. A német vezetés a július 26-án tartott salzburgi német–román találkozáson gyakorolt nyomást a románokra, és felszólította őket egy megegyezéssel határkorrekcióra. Ennek ellenére a feszültség egyre inkább nőtt, és egyre több határincidensre került sor, amelyben a legtöbbször fegyvert is használtak. E villongások többsége román kezdeményezésre történt, így a magyar katonai vezetés taposóaknak telepítését rendelte el a veszélyes szakaszokon. Közben a német diplomácia hatalmas nyomást gyakorolt mindkét félre, hogy a békés megegyezés megszülessen. Ennek nyomán 1940. augusztus 16–24. között zajlottak le *Szörényvárbán* [*Turnu Severin*] azok a román–magyar tárgyalások, amelyek során a budapesti kormány *Erdély* nagyobbik felének átengedését követelte, a román kormány viszont a lakosságcsere álláspontjára helyezkedett, remélvén, hogy egy egészében véve jelentéktelen határmenti terület átadásával sikerül a feszültséget feloldani. A teljesen más szempontok miatt a szörényvári egyeztetések megrekedtek, a magyar kormány augusztus 28-ra tűzte ki a határ teljes

⁴¹⁴ Ion Gigurtu (1886–1959) szélsőjobboldali román politikus.

⁴¹⁵ A magyar honvédséggel szemben felsorakozó románok túlerőben voltak, és fegyverzetük is korszerűbb volt, hiszen *Magyarországot* 1938-ig kötötték a trianoni békében foglalt korlátozások, és a hadsereg fejlesztése csak ekkor indulhatott meg. Azonban a román katonák harcértékét jelentősen rontotta a hosszú, harc nélküli hadiállapot, a tisztek felé való bizalmatlanság és a szélsőséges (vasgárdista és kommunista) eszmék terjedése. Szakértők szerint egy elhúzóódó háborút a román gazdaság nem lett volna képes elviselni.

hosszában a *Románia* elleni támadást. Ekkor a német vezetés elhatározta, hogy maga veszi kezébe az irányítást, ami számára annál is inkább sürgős volt, mert biztosítani kívánta befolyását mindkét országra a már elhatározott szovjetellenes háború céljaihoz. Ráadásul *Románia* kormánya a tengelyhatalmak döntőbíráskodásra való felkérését fontolgatta. 1940. augusztus 30-ára *Bécs*be hívták a román és magyar külügyminisztereket és miniszterelnököket, akiknek előzetes ígéretet kellett tenniük, hogy minden feltétel nélkül elfogadják egy német–olasz döntést. A bukaresti koronatanács hosszú vita után hozzájárult ehhez a megoldáshoz, abból a megfontolásból, hogy ha megcsonkított formában ugyan, de átmentheti *Románia* állami létét, amit végveszélyben éreztek. Ribbentrop német és Ciano olasz külügyminiszter a Belvedere palotában kihirdette az második bécsi döntést^{416 417}, amelynek kihirdetésekor Mihail Manoilescu román külügyminiszter elájult. A döntés értelmében 43 104 km² terület – a *Részek*, és *Erdély* északi része és a Trianonban *Romániához* került *Dél-Máramaros* – újra *Magyarország* része lett. Ezen a területen 2 394 000 ember élt, akiknek az 1930-as román népszámlálás szerint 38%-a, az 1941-es magyar népszámlálás szerint pedig 54%-a volt magyar nemzetiségű. A magyar csapatok a döntés értelmében szeptember 5-én lépték át a trianoni határt, és kezdték meg a kijelölt határvonalig a területek birtokba vételét. Ez nem volt atrocitásoktól mentes, több esetben is véres események követték a magyar bevonulás előtt a román haderő és adminisztráció kivonulását. A második bécsi döntén területi változásai után továbbra is *Románia* területén maradt közel félmillió magyar, akinek lét- és vagyonbiztonságát a román állam nem tudta és nem is akarta szavatolni.

⁴¹⁶ Azért második bécsi döntés, mert az első 1938. november 2-án *Bécsben* a Felső-Belvedere kastélyban hirdették ki. Döntőbírák a magyar és a csehszlovák kormányzat által (elvileg) szintén felkért Joachim von Ribbentrop német és Galeazzo Ciano olasz külügyminiszterek voltak.

⁴¹⁷ A román történettudomány a második bécsi döntés megnevezésére a „dictatul de Vienna” = ’bécsi diktátum’ meghatározást használja.

14.5. Ismét katonai megfordulás és a szövetséges hátba támadása

A bécsi döntés csalódást és nagy felháborodást váltott ki *Romániában*, aminek nyomán a Károly király ellen évek során felhalmozódott düh elsöpörte a királyi diktatúrát. A történelmi pártok az alkotmányosság visszaállítására gondoltak, a legionáriusok pedig nyílt támadásba lendültek. Az uralkodó 1940. szeptember 4-én miniszterelnökké nevezte ki Ion Antonescu tábornokot, benne látván azt a karizmatikus személyt, aki a rendet helyre tudja állítani. A legendásan tisztakezű tábornok, aki korábban többször ellentétbe került az uralkodóval megkapta Maniu és a németek előzetes támogatását, s elfogadta őt korábbi nem titkolt szimpátiái miatt a Vasgárda is. Másnap királyi dekrétum adott teljhatalmat Antonescunak, felfüggesztette az alkotmányt, feloszlatta még a királyi diktatúra által kreált korporatív rendi parlamentet is. Szeptemberben a pártok egyetértésével, a polgárháború és idegen megszállás rémét felidézve, Antonescu rábeszélte a tanácsosainak többségétől elhagyott királyt a lemondásra, aki másnap az üldöző vasgárdisták golyóitól kísért vonaton kimenekült az országból. Az Antonescu-kormány a tervezett „nemzeti egységkabinet” helyett tábornokokból és legionáriusokból tevődött össze, a gazdasági tárcák élén szakemberek álltak. Szeptember 15-én *Romániát* „nemzeti-legionárius államnak” deklarálták, amelynek élén Antonescu államvezérként (Conducător) állott, az egyetlen működésre jogosult szervezet a Vasgárda lett, a nagy pártok titkos ellenzéket alkottak, a fiatal Mihály pedig árnyékkirályként reprezentált a Antonescu oldalán. Október folyamán német „tankcsapatok” érkeztek az országba, először 22 ezer fő, majd számuk 1941 elején elérte a 170 ezret, s főleg az olajvidéket szállták meg. Novemberben *Románia* is csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez (nehogy elmaradjon *Magyarország* mögött) és nagyban folyt az ország termékeinek kiáramlása *Németország* felé. Antonescu fasiszta diktatúrája látványos intézkedésekkel, vizsgálatokkal, letartóztatásokkal, átszervezésekkel szakított a királyi rezsim örökségével. A Vasgárda véres bosszúhadjárat indított korábbi üldözői és a baloldal ellen. November végén 64 korábbi állami funcionáriust gyilkoltak le néhány perc alatt, de megöltek baloldaliakat, zsidókat is. A politikus-

történészprofesszor, Nicolae Iorga is ekkor esett áldozatul. Az ország átalakult egy hatalmas kaszárnnyává, koncentrációs táborokat állítottak fel, rendkívüli szigorral üldözték a kommunistákat. A vasgárdista kormányzás tovább növelte az államélet, a köznapi élet már addig is jelentős zűrzavarát. A rendpárti Antonescu saját helyettesét, a legionárius-vezér Horia Simát tette felelőssé a katasztrofális helyzetért, eltávolította az ugyancsak legionárius belügyminisztert, mire 1941. január 20-án este elkezdődött a Vasgárda lázadása. Számos kulcspozíció és fegyverek birtokában, *Németország* támogatásában bízva, a Gárda a hatalom egyedüli birtokosa akart lenni. Két nap alatt általános felkelést indítottak *Bukarestben*, amelynek során 352 embert öltek meg, sokukat brutálisan. Antonescu tudatosan hagyta kibontakozni a felkelést, hogy azután a harmadik napon a hadsereg leverje az ijedtében rögtön meghátráló Vasgárdát. A németek, akik rég tudták, hogy a Vasgárda elitjét még Károly király kiirtatta, s csak a sokkal gyengébb másodgarnitúrájuk maradt meg, szabad kezet engedtek a tábornoknak, annál is inkább, mivel mögötte állott a hadsereg, amelyre nekik éppolyan nagy szükségük volt katonai terveikben, mint a rendre gazdasági érdekeik szempontjából. A felkelés leverése után a pártot megszüntették, mintegy 9000 legionáriust fogdostak össze, akik közül csak néhányat mentettek ki titokban a németek, köztük Horia Simát, hogy őrizet alatt tartva ugyan, de zsarolásra felhasználhassák Antonescu ellen. 1941 februárjában új Antonescu-kormány alakult, ezúttal csak tábornokokból és szakértőkből. A formailag újabb rezsimváltással *Románia* megszűnt legionárius állam lenni, átváltozott katonai diktatúrává. 1941. június 11–12-én Antonescu Münchenbe utazott, és egymaga megállapodott *Romániának* a *Szovjetunió* elleni háborúban való részvételéről, noha a németek nem különösebben erőltették ezt. Június 22-én a *Prut* vonalán a németekkel együtt a román csapatok is támadásba lendültek, és súlyos harcokat vívtak a szovjet hadsereggel. Az első német győzelmek idején, július végén visszacsatolták *Romániához Észak-Bukovinát* és *Besszarábiát*, majd *Transnistria* néven bizonyos *Nyeszteren* túli területeket is román igazgatás alá vontak. A szovjetellenes háborúhoz Antonescu kb. 1 millió embert mozgósított, a veszteségek az év végére több mint 300 ezer főre rúgtak. Az *Odesszáért* és a *Krímért* folytatott hadműveletek után a hadosztályokat újrafeltöltésre haza kellett vinni. 1942-ben a haderő java, 24–26 hadosztály ismét a keleti fronton volt. A *Sztálingrád* körüli harcokban később mintegy 16 román

hadosztály semmisült meg, odaveszett a *Kaukázusban* harcoló hat hadosztály jelentős része. Az elpusztult felszerelést már csak újabb német fegyverszállításokkal lehetett pótolni. 1943 májusában Antonescu a nyilvánosság előtt félmillió embervesztéssel ismert be, majd 1944 nyaráig ez a szám halottakban, sebesültekben és hadifoglyokban elérte az 1 milliót. 1943 augusztusában először hajtottak végre a szövetségesek pusztító légitámadást az olajvidék központját jelentő *Plojest [Ploiești]* ellen. Ekkorra ért véget a hadikonjunktúra is, amely a nehéziparban és a mezőgazdaság gépesítésében hozott számottevő eredményeket. Most minden termelési mutató meredeken zuhant lefelé. 1943-ban a román kormány elkezdett titokban tapogatózni a nyugati hatalmak felé egy különbéke megkötése érdekében. A saját összeköttetéseiken keresztül már 1942-től hasonló lépésekkel próbálkoztak a titokban, de a kormány által megtűrten működő két nagy ellenzéki párt vezetői is, akik egy balkáni angol-amerikai expedíciós hadsereg megjelenésére számítottak. A kommunisták 1943 nyarán megszervezték az antihitlerista Hazafias Frontot, amelyben részt vett a Groza-féle Ekésfront, a dél-erdélyi MADOSZ és a szociáldemokraták egy része. A szovjetunióbeli román hadifoglyokból 1943 végén megalakították a Tudor Vladimirescu Hadosztályt. Mindenfelé érlelődtek a Németországgal való szembefordulást követelő erők. 1944 elején már a román hadvezetés is tudatosan törekedett a harcoló csapatok létszámának csökkentésére, a nagyobb áldozatok elkerülésére. Áprilisban 66 tekintélyes értelmiségi emlékiratban fordult Antonescuhoz („értelmiségi memorandum”), amelyben a háborúból való sürgős kilépésre szólították fel, annál is inkább, mivel a Vörös Hadsereg elérte *Románia* határát, *Bukarestet* pedig jelentős bombatámadás érte, ami a nyár folyamán azután többször megismétlődött. Még áprilisban *Moszkva* fegyverszüneti ajánlatot tett, ezt azonban Antonescu ezt visszautasította, kedvezőbb feltételeket remélve a nyugatiakkal folyó stockholmi és kairói tárgyalásoktól. Az ellenzék viszont elfogadta alapnak a szovjet ajánlatot. Májusban létrejött a kommunista–szociáldemokrata Munkás Egységfront, amely egyezséget kötött a liberálisokkal is. Június 14-én az addig a politikából kirekesztett királyi palota egyetértésével, a hadsereg képviselőinek bevonásával titokban katonai bizottság alakult, a történelmi pártok és a munkáspártok megállapodtak a Nemzeti Demokrata Blokk megteremtésében, amelynek feladatát az ország felszabadításában és a demokratikus alkotmányosság létrehozásában jelölték meg. 1944. augusztus 20-án a Vörös Hadsereg

nagyobb offenzívát indított a *Jászvásár [Iasi]–Kisjenő [Chişinău]* fronton. A német–román hadvezetés a támadást a *Kárpátkanyar* és a Duna közti 80 km-es, jól megerősített, mintegy 60 km mélységben kiépített vonalon akarta felfogni, itt látván lehetőséget hosszabb védekezésre. 1944. augusztus 23-án Mihály király a palotába érkező Antonescut egy drámai beszélgetés után, amelyben az uralkodó a történelmi felelősségre hivatkozott, az őrség katonáival letartóztatta, majd fogságba vetették a kormány kulcsembereit is. Az éjszaka folyamán Constantin Sănătescu⁴¹⁸ tábornok – aki 1941-ben a vasgárdista lázadás leverését irányította – egy katonákból és szakemberekből álló kormányt alakított, s meghirdette a demokratikus átalakulás programját. Kiadták a parancsot a haderőnek, hogy a szovjet hadsereggel szemben szüntesse be az ellenállást, forduljon szembe a német csapatokkal. A király rádiószózatából és a röplapokból a lakosság is értesült a nagy fordulatról. A *Bukarestben* állomásozó németeknek lett volna lehetőségük az elmenekülésre, a Berlinből kapott parancs értelmében azonban megpróbálták megfordítani az események menetét, légierejük bombázta a főváros egyes pontjait, egyes alakulatok pedig támadásba lendültek. A hadsereg és a lakosság soraiból felfegyverzett alakulatok augusztus 26-ig megtisztították a németektől a fővárost, s vidéken is számos német egységet vertek szét, vagy kényszerítettek menekülésre. Mindezek nyomán a szovjet hadsereg gyors ütemben nyomulhatott előre, az első napokban román katonák tömegét vitte fogságba, s az útjába eső német alakulatokat felszámolva, augusztus 30-án bevonult *Bukarestbe*. Az augusztus 23-i történelmi fordulattal *Románia* tekintélyes része megmenekült a háborús pusztulástól, a németek elvesztették az életbevágó fontosságú plojesti olajvidéket, a szovjet hadsereg számára megnyílt az út *Bulgária* és *Jugoszlávia* felé, akadálytalanul vonulhatott északnak a *Déli-Kárpátok* hágóin. Szeptember elején a német és magyar csapatok *Észak-Erdélyből*, ill. *Arad* közeléből még megindítottak egy erőtlen támadást, hogy birtokukba vegyék a *Déli-Kárpátokat*, ezt azonban a román haderő lefékezte, majd a gyorsan beérkező szovjet csapatok itt is megindították az offenzívát, amelyben

---

⁴¹⁸ Constantin Sănătescu (1885–1947) harcolt a második balkán-háborúban (1913), katonai attaséként dolgozott Párizsban és Londonban, majd ő vezette *Románia* részéről az átállási tárgyalásokat *Moszkvával*. Antonescu letartóztatása után, 1944 decemberéig ő volt *Románia* miniszterelnöke. Megpróbálta erősíteni az ország kapcsolatait az *Egyesült Államokkal*, hogy elkerülhesse a teljes szovjet megszállást, ezért Sztálin nyomására 1944-ben lemondott posztjáról.

szerep jutott a román csa csapatoknak. Október végéig egész *Nagy-Romániát Észak-Erdélyt* is beleértve, visszafoglalták. A hadsereggel együtt visszatért *Észak-Erdélybe* a román közigazgatás is. Mivel azonban a magyar lakossággal szemben az ún. Maniu-gárdák részéről több súlyos atrocitás történt, a szovjet hadvezetés november közepén kivonta ezt a területet a román igazgatás alól, s az elkövetkező négy hónapban a civil közigazgatást baloldali magyarok és románok vezették. A román hadsereg az 1944. szeptember 12-én kötött moszkvai fegyverszüneti szerződés alapján részt vett a további hadműveletekben, így a magyarországi és szlovákiai harcokban is. A 15–19 hadosztálynyi, a 2. Ukrán Frontba betagolt hadsereg tekintélyes áldozatokat hozott, a történetírók szerint mintegy 170 ezer embert veszített az augusztus 23-ával kezdődő felszabadító háborúban. A szerződésben *Románia* taktikusan fogalmazott, ígéretet kapott arra, hogy *Észak-Erdélyt*, illetve annak „nagyobb részét” visszaszerezheti.

15. A KELETI ÚJLATINOK ÚJRA KÉT ÁLLAMBAN

A második világháború okozta nagyhatalmi átalakulás, a szovjet-országi érdekszféra jelentős nyugatra tolódása következményeként a keleti újlatinok lakta területek a korábbi nyugati, elsősorban francia érdekszférából, majd a háború alatti német orientációs kitéréssel teljesen a szovjet-országi érdekszférába kerültek. Ennek nyomán a keleti latin népterület újból két államba tagolódva élt tovább.

15.1. „Kis” Nagy-Románia

A német szövetségből 1944. augusztus 23-án a szovjet oldalra átállt Románia a győztesek oldalán fejezte be a II. világháborút. A „fasiszta” állam „demokratikus” útra lépett, de a váltást komolyan beárnyékolta a magyar nemzetrésszel való leszámolás megindulása. 1944 őszén partizánvadászat és elrejtett fegyverek összegyűjtése céljával alakultak meg a Maniu-gárdák (Voluntarii pentru Ardeal »Iuliu Maniu«) elnevezésű román önkéntes, félkatonai szervezetek, amelyek népiertást követtek el a magyar népesség ellen.

A Maniu-gárdákat 1944 szeptember közepén Bukarestben egy istentisztelettel egybekötött ünnepségen elbúcsúztatták. Ezután a fegyveres csoportok Brassóba, majd Marosvásárhelyre utaztak. Szeptember 26-án 30–35 fős csoport Gavril Olteanu vezetése alatt Szárazajtán [Aita Seacă] lőfegyverrel és baltával lemészárolt 13 magyart. A falut kifosztották, majd mintegy hetven férfit hurcoltak el Földvára [Feldioara] azt ott kialakított haláltáborba. A foglyul ejtettek többsége ott elpusztult. Gyergyószentmiklós felé vonulva a gárdisták mindenütt terrorizálták a helybeli lakosságot, útközben további 8 magyart gyilkoltak meg. Csíkszentmihályon egy birtokost és három magyar gazdát lelőttek. Csíkszentdomokoson október 8-án 12 magyart végeztek ki. Október 15-én Gyergyószentmiklóson a téglagyárban 3 magyart lőttek agyon, a további

gyilkosságokat a szovjet városparancsnok akadályozta meg. Október 21-én *Egeresben* 13 magyart öltek meg, köztük olyanokat, akik a visszavonuló németekkel szemben fegyverrel védték meg a villanyfejlesztő központot, *Magyarzsomborban* 3 magyart gyilkoltak le. *Háromszék megyében* kirabolták a magyarokat és tömegesen internálták a Horthy hadseregéből szökött magyar katonákat. október 30. *Bánffyhunyadon* 11 helyi magyar lakost gyilkoltak le. *Maros-Torda vármegyéből* közel 4000 magyar lakost hurcoltak el a Maniu-gárdisták *Földvárra* vagy *Zsilvásárba [Târgu-Jiu]*, akiknek egy része meghalt az internálótáborban. A magyarok elleni erőszak nyomán a Szövetséges Ellenőrző Bizottság úgy döntött, hogy ameddig *Romániának* nem lesz demokratikus kormánya, amely képes biztosítani a magyarság jogait, a reakciós román közigazgatás hagyja el *Erdélyt*. Visinszkij szovjet külügyminiszter-helyettes megállapította: *Erdélyben* önhatalmúlag jelentek meg a Iuliu Maniu önkéntes alakulatok, kirabolták és terrorizálták a magyar nemzetiségűeket és aljas fejdadászatot rendeztek ellenük. Éppen ezért a Vörös Hadsereg parancsot kapott a nyugalmat zavaró bandák megsemmisítésére és eltávolítására. CSATÁRI 1969. [p. 492.]. *Észak-Erdélyből* ezek után távozni kellett a román közigazgatásnak. A román politikai elit megjedte: a „győztes” címmel, lehet mégsem sikerül *Erdély* egészét ismét *Románia* részévé tenni? Ezt nem kockáztathatta meg, ezért 1944. november 16-án a román kormány feloszlatta a Maniu-gárdát, ezután magyar népeiséget ért fegyveres atrocitások megszűntek.

A politikát kezdetben két nagy párt a korábban ellenzékben lévő Nemzeti Parasztpárt és a Liberális Párt, mint az augusztus 23-i fordulat fontos részese, uralta. A kisszámú kommunistát a *Szovjetunió* segítette. A kiegyenlített politikai erőviszonyok közepette előbb a vidéki adminisztráció megszerzése, majd egy újabb földreform kérdése volt az ami a különböző erők harcát összesűritette. 1945 elejére a kommunista vezetésű baloldal szinte teljesen kivette a kormány kezéből a vidék vezető tisztségeit. A radikális földosztás (az 50 hektár fölötti birtok kisajátítása) kérdésében a munkáspártok, az Ekésfront és a nevét Magyar Népi Szövetségre változtató MADOSZ egyetértettek, a „történelmi pártok” viszont túl gyorsnak és túl széleskörűnek tartották. Egy Maniu-féle Nemzeti Parasztpárti kormány alakítását a baloldal megakadályozta, s a nyomása alatt létrejött november 4-i újabb koalíciós Sănătescu-

kormányban már a kommunista Petru Groza lett a miniszterelnök-helyettes. Egy hónap múlva a történelmi pártok képviselői léptek ki a kormányból, abban bízva, hogy egy új kormányban nekik lesz döntő szavuk. Lépésük sikertelen maradt, a december 6-án alakuló Rădescu-kormányban érvényben maradt a tárcák korábbi megoszlása. 1945 elején a hatalmi harc tovább éleződött. Az Ekésfront a törvény bevétele nélkül földosztási akcióba kezdett. Közben a történelmi pártok is kettészakadtak, mind a kettőből kivált egy-egy baloldali irányzat és 1945. március 6-án – nagyrészt szovjet nyomásra – megalakult a Groza-kormány, amelyben a régi pártokat már csak a liberálisok egy kis frakciója képviselte, a legtöbb tárcát a kommunisták kapták. Március 8-án Groza levélben fordult Sztálinhoz, kérvén, hogy a *Szovjetunió* engedélyezze a román közigazgatás kiterjesztését *Észak-Erdélyre*, megígérve egyben, hogy az új radikális-demokratikus kormány garantálja a nemzetiségek jogainak védelmét, a teljes egyenlőség megteremtését, amit persze elvben az előző két kormány is vállalt – de sok ezzel ellentétes intézkedést is hozott. Groza levele nyomán megjött Sztálintól az engedély és március 14-én *Kolozsvárott* A. J. Visinszkij, szovjet külügyi népbiztoshelyettes jelenlétében ünnepelték meg *Észak-Erdély Romániához* csatolását. Március 16-án rendelet intézkedett a magyar iskolai oktatás minden szinten történő szervezeti biztosításáról, hamarosan a magyar tudományegyetem létrehozásáról. A Groza-kormány fontos támasza lett a kb. 400 ezer tagot számláló népfront jellegű Magyar Népi Szövetség, amelynek egyik nagy pozitívuma volt, hogy működését mindenütt a helyi viszonyokhoz tudta hozzáigazítani. 1945 márciusában véglegesítették a földreformot. Ennek keretében 1,1 millió hektárt osztottak ki kb. 900 ezer fő részére. A nagybirtok teljesen megszűnt, 50 hektár fölötti magángazdaság nem maradt. A tavasz folyamán folytatódott a közigazgatási apparátus részben átszervezés útján történő megtisztítása. A politikai harc új szakaszát augusztusban a „királyi sztrájk” vezette be. Mivel a Groza-kormányt az angol és az amerikai kormányzat sem ismerte el a király megtagadta a dekrétumtörvények aláírását, remélvén, hogy még sikerülhet egy liberális demokratikus kormányt megalakítani. A nagyhatalmak moszkvai külügyminiszeri megállapodása alapján végül is két valóban polgári miniszter beiktatásával az akció forma szerint kompromisszummal, ténylegesen azonban kudarccal végződött. Ekkor már a jövőt alakító fő erő a Kommunista Párt volt, amelynek tagsága a tavaszi 16 ezer fővel szemben megdöbbenően szaporodott. A kommunisták 1945

októberi konferenciáján Gheorghe Gheorghiu-Dej⁴¹⁹ választották főtitkárnak, aki meghirdette a nehézipar-centrikus iparosítást, a villamosítást, a mezőgazdasági gépkölcsonzó központok megteremtését és a szigorúbb állami kontroll bevezetését az egész ipar felett. A polgári pártok ezt az iparosítást „a román szociálökonomiai struktúrával teljesen ellentétes hitvallásnak” minősítették és a gazdaság felbomlását várták tőle. A kétségek ellenére az 1946 novemberi választásokon a szövetkezett baloldal 80%-os választási győzelmet aratott, a Magyar Népi Szövetség ezúttal 29 képviselői helyet kapott, Maniu pártjának csak 7,2% jutott. Ezzel a polgári ellenzék elvérzett.

1947. február 10-én került sor a román békeszerződés aláírására. A béke delegációt vezető Tătărescunak és Gheorghiu-Dejnek nem sikerült ugyan elérni, hogy *Romániát* a szövetségesek közé sorolják, s 300 millió dollár jóvátételt is kellett fizetnie az országnak, a legfőbb kérdésben azonban a fegyverszüneti szerződésben ígértéknek megfelelően, javára döntöttek: érvénytelenítették a második bécsi döntést, elismerték *Észak-Erdély* ténylegesen már végbement *Romániához* csatolását. Ugyanakkor *Észak-Bukovina*, *Besszarábia*, *Dél-Dobruzsza* nem kerülhetett vissza *Romániához*. Az össz-románság újra két államba került.

1946 végétől megsűrűsödtek azok az intézkedések, amelyek már túlmentek a polgári gazdasági rend keretein. Államosították a Nemzeti Bankot, 1947 tavaszán pedig rendszeresítették az ipar állami ellenőrzését. Augusztusban olyan pénzreformot hajtottak végre, amely nemcsak az inflációt volt hivatott kiküszöbölni, hanem egyben a nagyobb pénzvagyonokat is megcsapolta. 1947 nyarán a polgári és konzervatív erők gyülekező helyét, a Nemzeti Parasztpártot feloszlatták, vezérét, Maniut, egy zavaros szöktetési kísérlet kapcsán (vagy ürügyén) le-tartóztatták, majd másokkal együtt perbe fogták és elítélték. A Liberális Párt önmaga szüntette be tevékenységét, novemberben pedig a Tătărescu-frakció is kilépett a kormányból, vezére később szintén börtönbe került. 1947. december 30-án reggel, miután megerősítették a kulcsfontosságú intézmények védelmét, Groza és Gheorghiu-Dej megjelentek Mihály királynál és lemondatták, aki néhány nap múlva elhagyta az országot. Este

---

⁴¹⁹ Gheorghe Gheorghiu-Dej (1901–1965) román kommunista vezető 1945-ben a Kommunista Párt (később Román Munkáspárt) főtitkára, majd miniszterelnök és az Államtanács elnöke. Vezetésével jutottak hatalomra a román kommunisták 1945–1947 között.

a képviselőház kikiáltotta a *Román Népköztársaságot*. Az új állam politikai-gazdasági szerkezete igen rövid idő alatt létrejött, s a szovjet mintát, szovjet utasítás értékű tanácsot követve, ugyanolyan lett, mint az éppen ez idő tájt megszülető többi népi demokratikus országé. A kommunistáknak hathatós szovjet támogatással három év alatt sikerült szétörniük a polgári pártokat, megosztani a szociáldemokratákat is, s az egyetlen működőképes erőként felnővekedni. A hatalomátvétel azonban több volt, mint puccsok sorozata. A nagy társadalmi feszültségekkel régóta terhes országban sokan voltak, akik a saját korábbi modernizációs elveiket látták megtestesülni a kommunista programban a tömegoktatást, az iparosítást, a falusi egyenlőtlenségek felszámolását, a szövetkezetesítés elvét. Az antidemokratikus megoldások nem számítottak újdonságnak *Romániában* (sem), megszokta a társadalom.

A Kommunista Párt egy korábbi határozat alapján 1948 februárjában egyesült a Szociáldemokrata Párttal, s Gheorghiu-Dej főtitkárságával létrejött a Román Munkáspárt mint az ország egyedüli, uralkodó pártja. Gyors ütemben következtek azok a lépések, amelyek a népi demokratikus országokban mintegy forgatókönyvszerűen haladtak: parlamenti választás látszatellenzéssel és a Népi Demokrácia Frontjába besorozott kommunista útítársakkal (Ekésfront, Magyar Népi Szövetség stb.), a Nagy Nemzetgyűlés mint legfelsőbb törvényhozó szerv elfogadta az új szovjet típusú alkotmányt, ami egyébként a kisebbségek jogait is garantálni ígérte, júniusban államosították a bankokat és a gyárakat, utána létrehozzák a tervhivatalt a szocialista gazdálkodás irányítására, államosították az iskolákat, oktatási reformot vezettek be, a görög katolikus egyházat brutális módon megszüntették. Létrehozták az állambiztonsági hatóságot, a Securitate-t, a görög katolikusokat erővel olvasztották az ortodox egyházba, a vonakodó papok százait börtönözték be, a jogaihoz ragaszkodó római katolikus Márton Áron⁴²⁰ püspököt követőivel együtt letartóztatták, később egészen más ürüggyel perbe fogták. Megkezdődött magának a pártnak a tisztogatása is, előbb Lucrețiu Pătrășcanu⁴²¹ a párt

⁴²⁰ Márton Áron (1896–1980) az erdélyi katolikus egyház püspöke.

⁴²¹ Lucrețiu Pătrășcanu (1900–1954) ügyvéd, a két világháború között a Balkán legjelentősebb kommunista teoretikusa, a román kommunista mozgalom legnépszerűbb és legképzettebb vezetője volt. 1944. augusztus 24-étől az első Sănătescu-kormány igazságügy-miniszter volt. A második Sănătescu-, valamint a Rădescu-kormány és az első három Groza-kormány igazságügy-minisztere volt 1944. november 4. és 1948. február 23. között. Ő vezette a nemzeti árulás perét 1946-ban, amikor Ion Antonescu marsallt és 10 társát halálra ítélte a népbíróság bírójaként. 1948-ban – a kommunista párt és a szociáldemokrata párt „egyesülési kongresszusán” (1948.

második embere került börtönbe, majd mintegy 200 ezer főt zártak ki. Adminisztratív eszközökkel és propagandával folyt a harc a „burzsoázia”, az „imperializmus ügynökei”, a szociáldemokrácia, a „klerikális reakció”, a módos parasztok, a nacionalizmus, a „titóizmus” ellen. A politikai légkör egyben torzónak tette, kezdettől visszajára fordította az új intézményekben elvben meglévő demokratikus lehetőségeket. A városok és községek vezetésére hivatott néptanácsok, a szakszervezetek a központi akarat végrehajtó szerveivé torzultak, a „vezető erő”: a párt szervezetei, sztálini mintára, az eszmei és gyakorlati útkeresés helyett a szellemi-kulturális, sőt a köznapi élet rendőrinél is szigorúbb ellenőrző szervezetévé silányultak. 1952-ben kizárták, bebörtönözték az Ana Pauker–Vasile Luca-féle csoportot, amivel is a moszkvai hivatalos és a hazai lappangó népi antiszemizmust kihasználva sikerült éppen a moszkovita frakciót felszámolni. A „hazai vonal” erősödésének része volt, hogy Gheorghiu-Dej a miniszterelnökséget is magához ragadta, Groza a parlament elnökeként fejezte be mozgalmas politikai pályáját.

Romániában 1948 után a magyarországinál összehasonlíthatatlanul nagyobb mértékű volt a nemzeti-kulturális örökség megrostálása, de erősebb volt az orosz–szovjet nagyság propagált szolgálai tisztelete is. A nemzeti történelmet, irodalmat feltöltötték szláv–orosz elemekkel, kapcsolatokkal, a himnuszba bekerült a felszabadító szovjet nép, az iskolákba a kötelező orosz nyelv tanítás. A Sztálin-kultusz itt sem volt kisebb, mint másutt. Mindezek mélyen megrendítették a tisztogatásokkal amúgy is megtizedelt nemzeti érzületű román értelmiséget. A mezőgazdaság kollektivizálásának első hulláma 1950–51-ben érte az ország falusi településeit, a hivatalos adatok szerint 80 ezer paraszt meghurcolásával járt együtt. Megindult az iparosítás, de új, szocialista iparváros nem épült, ehelyett a fejlett Brassót keresztelték át *Sztálinvárosra [Oraşul Stalin]*. Megindultak az óriásberuházások, köztük a *Duna–Feketetenger-csatorna*, amely évekig az ország nagy büntetőtelepének feladatkörét is ellátta. Az 1956-os magyar forradalom sokkhatása megbénította az amúgy is gyenge pártellenzéket, annál is inkább, mivel a budapesti októbert több szimpátiamegmozdulás kísérte

---

február 21–23.) jelentették be Pătrăşcanu kizárását a pártból és házi őrizetbe helyezését. 1948-ban liberális szövetségi politikája és „ellenforradalmi teóriái”, többek között a nehézipar fejlesztésének romániai gyakorlatát bíráló álláspontja miatt elítélték, és egy nagyszabású romániai koncepció per fővádlottjának „szemelték ki”, 1954 áprilisában kivégezték.

Romániában, különösen az egyetemisták körében. A magyar forradalom átsugárzását csökkentendő villámgyors közellátás-javítására került sor, miközben százával tartóztatták le a megmozdult vagy gyanúsított értelmiségieket és diákokat. Ezzel párhuzamosan elterjesztették, hogy a magyar forradalom nemcsak a szocializmust, hanem *Románia* integritását is veszélyeztette. Mindezek megmutatták *Moszkvának*, hogy a lojalitás a román párt és állami vezetés részéről teljes. Ez a belpolitikai merevség „a párt vezető szerepének” töretlen biztosítása és *Moszkva* nemzetközi kirakatpolitikája már 1958-ban elvezetett *Romániában* a szovjet csapatok kivonásához.

A román kommunista párt „nemzeti irányú” vonalváltása 1955–56-ban vált láthatóvá, amikor Dej először emlegette „a szocializmus építésének román útját” a desztalinizálás alternatívájának funkciójával. A szocialista tábor országai közötti munkamegosztást – amelyet Hruscsov erőltetett – *Bukarest* egyre inkább szabotálta, ragaszkodva nagyszabású iparosítási terveihez. A Ion Gheorghe Maurer⁴²² által irányított politikai kurzus hatalmas külső támaszt talált a *Moszkvával* rivalizáló Mao Ce-tung⁴²³ féle *Pekingben*. Az elhajlás a moszkvai vonaltól látványos volt: *Romániában* szinte egycsapásra bezárták a nemzeti érzést zavaró, orosz terjesztő kulturális intézményeket, megtizedelték a szovjet utcaneveket, indirekt szovjetellenes támadások láttak napvilágot a sajtóban, újra felfedezték a „nemzeti” történelmet. Mindezt kiteljesítette az amnesztia, 1962–63-ban, amikor több mint 4 ezer politikai foglyot helyeztek szabadlábra. E sajátos függetlenedésnek természetes velejárója volt a mezőgazdaság teljes kollektivizálásának keresztülhajszolása 1962-ig, az iparosítás felgyorsítása 1960–65 között. A gazdaság növekedési üteme ismét látványos lett, az élelmiszerellátás, a mezőgazdaság alacsony termelékenységére dacára a 60-as évek első felében javult. A nemzeti nyitás nevében *Románia* gazdaságát megpróbálták átállítani a nyugati országokból importált gépekre, amelyek ellenében mezőgazdasági termékeket, faipari és kőolajtermékeket szállítottak. A meginduló

⁴²² Ion Gheorghe Maurer (1902–2000) román kommunista politikus, jogász. Gheorghe Gheorghiu-Dej román pártfőtitkár szűkebb környezetének tagjaként 1957–1958-ban *Románia* külügyminisztere, 1958–1961-ben a Nagy Nemzetgyűlés elnökeként államfő, 1961–1974-ben pedig Nicolae Ceaușescu politikáját a kezdetektől támogató miniszterelnök volt.

⁴²³ Mao Ce-tung (1893–1976) kínai forradalmár, politikus, költő, kommunista vezér, a *Kína* teljhatalmú vezetője annak megalapításától haláláig (1949–1976).

vegyipari fejlesztés számára a berendezéseket szinte kizárólag Nyugaton szerezték be.

1965 tavaszán elhunyt Gheorghiu-Dej örökébe lépett a kijelölt 47 éves utód, Nicolae Ceaușescu⁴²⁴, aki az ifjúsági mozgalomban kezdte pártkarrierjét. Hatalomra kerülésével a nemzeti kommunizmus politikája markánsabbá vált. Egy sajátos desztalinizáció indult meg, a közigazdászok (mérsékelt) reformterveken dolgoztak, ugyanakkor sem a köznapi politikában, sem a gazdaságban nem került sor érdemi reformokra. A látványos, nemzeti színezetű politika épp a reformokat volt hivatva helyettesíteni. 1965-ben az államot Népköztársaságból átminősítették Szocialista Köztársasággá, s az ország nevét az 1950-ben bevezetett helyesírási reformot felülbírálván ismét latinosan kellett írni⁴²⁵. A román kultúrpolitika a közigazgatással karöltve az 1960-as évektől komoly helységnév-latinosításba fogott. Ennek lényege, hogy megindult a településnevekbe a valós vagy vélt latin előzmény-nevek beépítése. Ekkor jelent meg *Kolozsvár* román *Cluj* névalakja mögött a római-kori latin *Napoca* tag, és ekkor került a Traianus hídjának „román” hídfőjében fekvő *Szörényvár* román *Turnu Severin* nevébe a latin *Drobeta* előtag. Szintén ezt a hatást mutatja, egyes településnevek átkeresztelése a valós vagy vélt latin előzményre. *Sarmizegetusa* nevét kapta *Várhely [Orhei / Gradiște]*, mert határában állt az egykori dák „főváros”. Ugyanakkor a román kultúrpolitikának a dák és római gyökerekre való földrajzinév visszavezetése a névanyag kisebbik részét érintette. Sokkal nagyobb számban voltak olyan nevek, amelyek változtatásának célja a „románabb”, latinosabb névforma létrehozása volt. Többek között ilyen a magyarból a románba átvett *Ardeal (Erdély)* száműzése, helyette a latin *Transsylvania* román változatának a *Transilvania* formának az elterjesztése. A magyarral azonos vagy nagyon hasonló román névanyag kapcsán megdöbbentő „tudományos” meghatározások is előjöttek, már 1920 után *Romániában*. Felmerült az az elképzelés, hogy a román helynevekkel ellentétben a magyar helynevek azért érthetőek, azért szónevek, mert „a magyarok által

⁴²⁴ Nicolae Ceaușescu (1918–1989) román kommunista politikus, a Román Kommunista Párt vezetőjeként Románia diktátora 1965-től 1989-es kivégzéséig.

⁴²⁵ A románban az „ü” hang jelölésére szóközben az „â” betűt, szókezdésnél az „î” betűt használták 1950 előtt. Ekkor a helyesírásban egységesen áttértek az „i” betű használatára. 1965-ben ezt annyiban oldották, hogy a „România” szót újra „România” formában kellett írni, jelezve az „eredeti” latin formát. 1990-ben az eredeti helyesírás visszaállt, szó elején „î”, szóközben „â” jelöli az „ü” hangot.

ezer évig megszállt Erdélyben a hivatalokban a magyar írnokok lefordították, átírták az ősi román helyneveket". Ennek nyomán a román kommunista politikai elit Erdélyt nem csupán ősi román területnek tekintette, hanem annak is nyilvánította. Ennek okán az ezeréves magyar megszállást követő felszabadítás után, az általános románosítás közepette, hozzálátott a románság által évszázadokig használt, jól láthatóan magyar eredetű településnevek románosításához és önkényesen adott, hagyomány nélküli új neveket számos településnek ASZTALOS 2008.

A szocializmus romániai rendszerének fenntartásában külön fontos funkciót kapott a nemzetiségi probléma. A korai időszakot még mindenfajta nacionalizmus ellen állást foglaló, meglehetősen dogmatikus marxizmus meghirdetése vezette be. Ennek nyomán ahol magyarok éltek egy tömbben Romániában, ott az 1950-es évektől az iskolákban Románia földrajzát magyarul tanították, a földrajzkönyvekben a helynevek magyarul szerepeltek, a cégtáblák, az intézmény- és utcanevek román és magyar nyelvűek voltak. 1948-tól, a kommunista hatalomátvétel után Románia történelmét, a korábbiakkal ellentétben, magyarul tanították, és ami évszázadokig nem történt meg, a Csángóföldön magyar iskolák nyíltak. 1952-ben, erős szovjet nyomásra, bevezették a közigazgatásban a tartományi rendszert, a Székelyföldön létrehozták a Magyar Autonóm Tartományt. Ez a sajátos kommunista elvek alapján, a lenini nemzetiségi politika jegyében, szovjet mintára jött létre, az autonómia csak látszat volt, de hatalmas jelentőségű abban a tekintetben, hogy a magyar földrajzi nevek és a magyar nyelvhasználat e tartomány területén legalitást nyertek. Ami Romániában korábban elképzelhetetlen volt, a magyar településnevek táblanévként is megjelentek. De ez nem tartott sokáig. 1964 januárjában a Magyar Autonóm Tartományt átszervezték, Háromszéket elcsatolták területétől, neve Maros-Magyar Autonóm Tartomány lett. Ezen kívül mindenütt eltűntek a magyar nyelvű intézmény-, közterület- és üzletneveket. Aztán a tartományi rendszer is megszűnt. 1968-tól ismét megyerendszert vezettek be, de a régi megyehatárok és főként a megyenevek jórészeinek figyelembe vétele nélkül FARAGÓ 2017.

A „külön „román út” meghirdetése egybeesett a szélesebb pártvezetés erőteljes elrománosításával. A nemzeti mozzanat jelentőségének (újra) felfedezése után a párt hozzálátott egy olyan zárt, homogén nemzeti állam kiépítéséhez, amelyről „a régi polgári naciona-

listák” legfeljebb csak álmodni mertek. A klasszikus sztálinista időszak utáni nemzetiségi politika két törekvés eredőjeként alakult ki. A közvetlen szovjet jelenlét nyomásától szabaduló nemzeti értelmiség, amely az 50-es években a régi nemzeti értékrendszer sérüléseitől szenvedett, a kisebbségek számára korábban engedélyezett intézmény-kereteket privilégiumoknak érezte, és ennek felszámolását igényelte. A nemzetiségi „elszigetelődés elleni harc”, látványos állomása volt a Bolyai Tudományegyetem 1959. évi összevonása a kolozsvári román egyetemmel. Az 1970-es évektől régi neves iskolák veszítették el magyar jellegüket, oktatási nyelvüket, nehezítették a magyar tagozatok létfeltételeit (pl. 36 fő kellett egy középiskolai magyar osztály indításához, míg a románnál semmilyen korlát nem volt), 1975-től csökkentették a magyar nyelvű lapok terjedelmét, s igyekeztek ismét elzárni *Magyarországtól* az erdélyi magyarságot. A Maros Magyar Autonóm Tartományt az újbóli megyerendszer kialakításával még 1968-ban megszüntették. A *Székelyföld* és *Erdély* és a *Részek* északi részének iparosítása megbolygatta az amúgy is a magyarság kárára lassan átalakuló etnikai viszonyokat, a városok elrománosodása rohamosan előrehaladt. Miközben a magyarok és németek az állami, a helyhatósági és a vállalati szférák vezető helyeiről teljesen kiszorultak, egyre szűkült a kulturális életben is minden tevékenységi lehetőségük. A kisebbségeknek szánt kulturális intézményrendszer nem tartott lépést a román hasonló intézményhálózat fejlődésével, autonómiával nem bírt, mindennapi léte, működése a központi hatalom direktíváitól függött, így meglehetősen elszakadt a nemzeti kisebbség valós napi igényeitől. A lapok a központi pártpolitikát kellett szolgálják, a kisebbségi élettel nem foglalkoztak, a kulturális folyóirat- és könyvkiadás szigorú pártirányítás alatt állt. Az 1960-as évektől a kisebbségi származású megyei titkárok, miniszterek arc nélküli végrehajtókká süllyedtek, nemzetiségi érdekeket nem képviseltek. A végletesen lefegyverzett magyarsággal szemben nem volt nehéz újabb és újabb megszorító intézkedéseket fogadtatni. Az ún. nemzetiségi dolgozók tanácsait mint kirakatszervet is ritkán hívták össze, 1974-től tárgyalásaik már románul folytak, a „szállástörvény” megtiltotta a szélesebb külföldi rokonság befogadását akárcsak egyetlen éjszakára, a sajtótermékek külföldről nem jöhettek be, a könyvet a határon jobban keresték, mint a csempészárut. Az 1970-es években elkezdődött az 1940–44 közötti észak-erdélyi magyar uralom időszakának, valós és kitalált

bűneinek hangsúlyos felemlegetése. Ennek az akciónak kettős célja volt: az országban élő magyarok megfélemlítése de ennél nagyobb mértékben a románság ijesztgetése, hogy milyen veszedelmek fenyegetik kívülről, az ún. horthysta magyar emigráció, s az ezzel nyilván együttműködő magyar állam részéről.

Az 1970-es évek második felére a román belpolitika a pártfőtitkár, Nicolae Ceaușescu Sztálint meghazudtoló példátlan személyi kultuszát valósította meg. Ceaușescut az európai kommunista mozgalomban példátlan mértékű kultusszal, emberfeletti magasságokba emeléssel, és természetesen a hatalom egy személyben koncentrációjával ruházták fel. 1974-ben – Maurer eltávolításával – vezették be az elnöki rendszert. Az elnök-főtitkár Vezérré (Conducător) emelése ugyanakkor egyfajta keleti típusú rejtett válasz volt az eltitkolt gazdasági és társadalmi problémákra, amelyeket a hagyományos pártállami apparátus nehezen tudott kezelni. Erre utal a Vezér családjának bevonása a nagypolitikába: három testvér, a feleség, egy fiú kapott vezető tisztséget. Az ország első asszonya a tudomány (különösen a természettudományok) legfőbb irányítója lett, az egyik testvér a múltat, azaz a történettudományt, a fiú pedig egy időre a jövőt: az ifjúságot kapta meg irányítási-működési területként. A gazdasági fejlődés 1976-tól lelassult, elszaporodtak a befejezetlen beruházások, az ország ismételt takarmánybehozatalra (még kukoricabehozatalra is) szorult. 1980-ra a vaskohászat az 1950. évinek 20-szorosára, a színesfémgyártás a 22-szeresére, a gépgyártás a 60-szorosára, a vegyipar 100-szorosára, az agrártermelés 3-szorosára nőtt, a lakosság azonban rosszabb ellátást kapott mint bármikor korábban. 1981-ben be kellett vezetni az élelmiszerjegy-rendszert és meghirdették a racionális táplálkozásnak elnevezett szervezett koplalást. A politikai vezetés a krízisből a rosszul értelmezett előremeneküléssel próbált kilábalni. Elkezdte az adósságok erőltetett visszafizetését, hogy megőrizze a „függetlenséget”, amelynek nyomán méginkább mélyültek a közellátási zavarok. A társadalom minderre, ha késve is, de érzékenyen reagált: 1979-ben a *Zsil-völgyi* bányászok sztrájkoltak, 1987-ben *Brassó* ipari munkássága mozdult meg. A rendszer akkor még ezeket könnyen el tudta fojtani, de tekintélyén óriási csorbákat ejtettek.

15.2. „Szovjet” keleti újlatinok: Moldova

A szovjet vezetés már 1940-ben, majd a háborúból győztesen kikerülve 1944-ben világossá tette, hogy nem mond le *Besszarábiáról* és a nemzeti-elvet teljesen figyelmen kívül hagyva a területet betagozza a *Szovjetunióba*. Ezzel megismétlődött 1812, és a *Pruton* túl élő románok szovjet állampolgárok lettek.

1939 augusztusában aláírták a Molotov–Ribbentrop-paktumot, ami kimondta, hogy *Besszarábia* szovjet érdekszférában fekszik. Ennek eredményeképpen az addig a *Szovjetunió* által soha el nem ismert Romániába kebelezés, vagyis az „elvi” szovjet területi követelés „gyakorlattá” vált. 1940. június 26-án megérkezett az ultimátum a *Szovjetunió*l: *Románia* vonja ki hadseregét és közigazgatását *Besszarábiából* és *Észak-Bukovinából*, ellenkező esetben szovjet támadásra számíthat. A szovjet ultimátum mindössze 48 órát adott a románoknak a kivonulásra. A román kormányzat *Moszkva* és *Berlin* nyomására megkezdte a kiürítést, de még mielőtt az befejeződött volna, illetve a megadott 48 óra letelt volna, 1940. június 28-án a szovjet hadsereg egységei és BT-7-es tankjai már átkeltek a *Nyeszteren* és behatoltak *Kisjenőbe* [*Chişinău*]. A visszavonuló román egységeket a vörös hadsereg megtámadta, illetve a szovjet titkosszolgálat, az NKVD azonnal megkezdte a politikai tisztogatásokat. Ennek következtében a román haderő mintegy 43 ezer katonája eltűnt, nem érkezett meg a *Pruton* inneni, megadott állomáshelyére. Az NKVD összeszedte és deportálta mindazokat, akik a román közigazgatásban bármilyen szerepet viseltek és már a kiürítés idején a kommunisták a polgári lakosság legkisebb ellenállása esetén is fegyvert használtak. Azok, akik 1918 előtt is *Besszarábia* 44 422 km²-nyi területén éltek szovjet állampolgárokká váltak, viszont mindenkit, aki az után *Románia* területéről érkezett azonnal kiutasították, vagyonát, házat ingóságaival együtt a szovjet állam lefoglalta. Egy hónappal azután, hogy *Besszarábia* a *Szovjetunió* részévé vált, a szovjet kormány a területet közigazgatásilag feldarabolta. A központi részből alakult meg a *Moldovai Szovjet Szocialista Köztársaság*. Ennek 33 800 km²-nyi területéhez egy 4100 km²-es *Nyeszter* bal-parti sávot is hozzákapcsoltak. A Fekete-tengerhez közel eső déli területeket, *Izmail* [*Ismail*], *Kili* [*Chilia* / *Kilija*] és

Nyeszterfehévár [Cetatea Albă / Bilhorod Dnyisztrovszkij] városok környékét az *Ukrán Szocialista Szövetségi Köztársasághoz* csatolták. *Besszarábia* északi területeit összevonták a szintén megszállt *Észak-Bukovinával*, hozzákapcsolva a román és ukrán vegyes lakosságú *Herța-vidékkel*, ezt a 14 400 km²-es területet szintén az *Ukrán SzSzK*-hoz csatolták.

A szovjet rezsim a román nemzeti identitás teljes lerombolását hajtotta végre *Besszarábiában*. Visszatért az 1821 utáni cári rendszer bolsevik változata, amely gyakorlattá tette a románság jogfosztottságát, de mindezt nem nemzeti, hanem az osztályharc oldaláról hajtotta végre. Megszűnt a magánkereskedelem, a magánipar, mindent államosítottak, a javarészt paraszti társadalmat a végletekig kiszipolyozó beszolgáltatások terhelték. A nemzeti tisztogatás első lépéseként a német kisebbséget *Németországba* telepítették, ugyanakkor a bolsevik ideológiával és intézkedésekkel szembe helyezkedő nem románokat is üldözték, ukránok, oroszok, zsidók is a Gulág-táborokba kerültek. Sztálin rendelkezései szerint azonnal megkezdődött a nagyobb földterülettel rendelkező parasztok, a „kulákok” összeírása és deportálása, amelyek még 1940 júliusában megindultak. Ezek hírhedt megoldása volt, hogy teljes családokat küldtek táborokba, de a férfiakat elválasztották családtagjaiktól a nők és a gyermekek más deportálási célállomásra kerültek. Csak ebben a hónapban mintegy 15 ezer család került távol *Besszarábiától*, jelentős részük szétválasztva *Kazahsztánba* és az *Urálon* túlra. A deportálások 1941 tavaszán újra megismétlődtek, ekkor újabb 16 ezer főt küldtek táborokba. Egyes orosz történészek szerint 1940–41-ben körülbelül 90 ezer fő vált politikai üldözés áldozatává *Besszarábiában*.

Románia 1941 nyarán csatlakozott *Németország Szovjetunió* elleni támadásához. Ion Antonescu 1941. június 22-én kiadta a parancsot: „*Katonák, parancsolom hogy áthaladjanak a Pruton!*” (Ostași, vă ordon, treceți Prutul!). A támadás nyomán *Besszarábia* még három évre visszatért a román államba, de már nem jött szóba polgári közigazgatás bevezetése, a terület román katonai megszállás alá került. Ekkor a szovjet hatalommal való együttműködőket, a románától eltérő etnikumokat, főképpen cigányokat és zsidókat faji alapon gyilkolták meg, illetve a *Nyeszteren* túlra toloncolták ki. A román katonai igazgatás *Besszarábia* területén koncentrációs táborokat állított fel a romániai zsidók és a cigányok elpusztítására. A román hadsereg által megszállt *Nyeszterentúlon*

[*Transnistria*] a románok, együttműködve a németekkel, kivégeztek 300 ezer zsidót, akik közül 147 ezer *Besszarábiából* vagy *Bukovinából* származott. Ezekért az intézkedésekért Ion Antonescut 1946-ban a Bukaresti Népi Törvényszék háborús bűnök elkövetéséért halálra ítélte.

1944 márciusában a szovjet hadsereg már elfoglalta a *Tegény [Tighina] – Kisjenő [Chişinău] – Jászvásár [Iaşi]* vonalig *Besszarábia* jelentős részét, amikor 1944. augusztus 23-án, miután *Románia* átállt a szövetségesek oldalára. Ennek nyomán a szovjetek már harc nélkül szállták meg teljes *Besszarábiát*. Újra az 1940-ben már átélt kommunista terror következett, amelyet a szovjet hadsereg és az NKVD támogatott. Ekkor mintegy 120 ezer helyi lakost, többnyire románokat deportáltak. Az 1944-es visszafoglalás sokkal véresebb és teljesebb volt: elsődleges célja a „román burzsoá-királyi imperializmus nyomainak levágása” volt, de újra előlépett a román identitás megszüntetése is. Ekkor vezették be a besszarábiai románok helyébe a moldován identitást. Ezzel új etnopolitikai alapú ideológiát hozott létre a szovjet rendszer. A moldován gyakorlatilag azonos volt a román fogalmával, de ezt tagadva valójában egy „új nép” jött létre. Ennek elméleti alapja a *Moldovai Szovjet Szocialista Köztársaság* léte volt. Hivatalos szovjet álláspont szerint a moldován nyelv különbözött a romántól. Ennek alapja, hogy a moldován cirill ábécét használt, míg a román 1860 óta latin betűket. A *Pruton* túli románság kötelező cirill betűre való áttérése látványos különbséget okozott, amely külsőre is azonnal érzékelhetővé tette a valójában nem létező különbséget. A szovjet propaganda könnyűszerrel tudott érvényt szerezni állításainak az elmaradott vidéki lakosság körében, mely nem rendelkezett magasabb fokú iskolázottsággal. Az eltelt évtizedek alatt kinevelődött egy szovjetizált moldáv értelmiség is, amely együttműködve a szovjet oktatási rendszerrel ténylegesen is új népet hozott létre. A szovjet átnevelési akciók keretében a román lakosságot valósággal rászoktatták a moldován nemzeti érzületre, noha nyelvük és szokásaik a románokéval egyértelműen azonosak. Mindez bár mindenki számára világos volt, a lakosság többsége a párt és a szovjet állam iránti lojalitás és egzisztencia-féltés nyomán ragaszkodott ehhez az illúzióhoz. Az idősebb korosztálya *Moldovának*, s elsősorban a vidékiek makacsul tartják magukat a szovjet nemzetpolitikai dogmákhoz. Mindezek eredményeként a szovjet időszakot a moldovánság „túlélte”: az 1991-ben függetlenné vált *Moldova* népességének jelentős része nem románként, hanem moldovánként adja meg magát. 1992-ben még az ország

lakosságának 87%-a egyöntetűen moldovánnak tartotta magát és elutasította a román identitást. A függetlenség 1991-es elnyerése után a moldáv állam vezetői, hogy szuverenitásukat megőrizzék, továbbra is életben tartják a szovjet propaganda történetietlen moldáv eszméjét, sőt nacionalista moldáv törekvések ezt a romániai *Moldva* területére is kiterjesztenék.

Besszarábia területén közigazgatási értelemben 1944 után ugyanaz a területi elrendezés maradt amit Sztálin az 1940-es csatlakozás után bevezetett. Megmaradt *Besszarábia* három részre szakítása, így a tagköztársaságnak nem volt kijárata a tengerhez, ugyanakkor egy keskeny Nyeszter menti, főképpen szlávok lakta területsáv tartozott hozzá. Az új szovjet köztársaságba tömegesen vándoroltak be oroszok és ukránok, különösen a városokba. Az 1970–80-as években *Moldovában* a szovjet központi költségvetés jelentős beruházásokat hajtott végre, ipari és tudományos létesítményeket, valamint lakásokat építettek. 1971-ben a *Szovjetunió* Minisztertanácsa határozatot hozott „*Kisinyov város további fejlesztéséről*”, amelynek keretében erre a célra egymilliárd rubelt fordítottak a *Szovjetunió* költségvetéséből. Mindezek jelentős átalakításokkal, az eltelt évtizedek pedig hatalmas ideológiai agymosással jártak. Ezalatt a modernizálódott *Besszarábia* elvesztette történelmét, kultúráját, vallását és történelmi emlékeinek jelentős részét.

A *Szovjetunió* 1991-es megszűnése után a *Moldovai Szovjet Szocialista Köztársaság* 1991. augusztus 27-én kikiáltotta függetlenségét, amelyet 1992. március 2-án az ENSZ is elismert. Az 1990-es évek első felében aktivizálódtak az az erők, amelyek *Moldovának Romániával* való egyesülését szorgalmazták. Ennek volt következménye, hogy *Moldovának* a Sztálin által hozzákapcsolt *Nyeszter* folyótól keletre eső része, a *Nyeszterentúl [Transnistria]*, jelentős orosz és ukrán lakossággal, 1990-ben kikiáltotta elszakadását *Moldovától*. A többségében szláv lakosságú terület vezetése a *Szovjetuniótól* való elszakadás után a *Moldovában* megerősödő nacionalizmustól és a *Romániával* való újraegyesüléstől tartva szakadt el *Moldovától*. A folyamat fegyveres konfliktusba is torkollott, ami jelezte, hogy *Moldova* továbbra is *Oroszország* érdekszférája és az orosz politikum nem kíván ezen változtatni. 1992-ben rövid fegyveres konfliktus alakult ki *Moldova* és a *Nyeszterentúl* elszakadását támogatók között. A térségben állomásozó orosz 14. hadsereg a nyeszterentúliak oldalán avatkozott be, és a katonai konfliktus lezárulta után is a *Nyeszterentől* keletre fekvő

területen maradt, annak ellenére, hogy nemzetközi egyezmények írták elő kivonását és ezt ismételten ezt követelte a moldovai kormány.

Moldova függetlenségi nyilatkozata szerint az állam nyelve a román, de a *Moldovai Köztársaság* alkotmányának 13. cikkében és a *Moldovai Tudományos Akadémia* szerint az államnyelv a moldován. *Románia* vezetői és polgárainak egy része veszélyesnek tartja a moldáv nemzet fogalmát, mert ez megkérdőjelezi a román nemzeti egységet és oszthatatlanságát, s további szakadásokat hozna az egyes régiók esetében. Az utóbbi években a moldáviai román nemzeti érzések kerekdtek felül és a moldáv állam vezetői is, az immáron Európai Unió tag *Románia* felé közelednek. 2013. december 5-én a moldáv alkotmánybíróság módosította az alkotmányt és *Moldova* nyelvét már nem moldávnak, hanem románnak cikkelyezte be.

A 2007-ben az *Európai Unió*ba bekerült *Románia* és az orosz érdekszférába tartozó *Moldova* közeledése számos téren jelentkezik. Határokon átnyúló együttműködés keretében az államhatár menti térségek együttműködéséről jött létre megállapodás. Ez *Moldova* teljes területére kiterjed, míg *Romániában* *Botos [Botoșani]*, *Jász [Iași]*, *Vaszló [Vaslui]* és *Galac [Galați]* megyéket érinti. Az együttműködés egyik formája az oktatás és a kutatás támogatása, amely a román nyelvű oktatás összehangolását célozza. Ez újra megteremtheti az egységes román nemzeti kereteket, oldhatja a mesterségesen szétszakított román / moldován kapcsolatokat. Különös fontosságú lehet a keleti újlatinok számára a helyi kultúra előtérbe helyezése és a történelmi örökségek védelme. *Moldovában*, *Romániához* hasonlóan a dák-román mítikus történelem szemlélet élő valóság, ennek a határokon átnyúló egyeztetése szintén a nemzeti összetartozást és azonosságot segítheti. Az együttműködés materiális céljai között van a közlekedés és infrastruktúra fejlesztése, valamint az egészségügy és közbiztonság fejlesztése. Ezek mindkét országban, még kelet-európai szinten is jelentős elmaradottságot mutatnak. Az 1990-es évek egyesülési kísérletei után újra előtérbe kerültek a 2010-es évektől a román-moldáv katonai együttműködés lehetőségei. Mivel *Románia* NATO-tag is, és *Moldova* területén, az orosz védnökség alatt kikiáltott *Nyeszter menti Köztársaságban* jelen vannak az orosz hadsereg alakulatai, így ennek az együttműködésnek az eltérő érdekszférákba tartozás gátat szab. A katonai együttműködés egyébként is közelebb hozná a két országnak egy bukaresti vezetés alatt létrejövő egyesítési folyamatát, egy újabb *Nagy-Romániát*, amelyet az orosz politika

minden erejével akadályozni fog, s amely újabb háborús tűzfészekké változtatná a románok lakta térséget.

16. A KELETI ÚJLATINOK VALLÁSA

A románság vallása a kereszténység bizánci (keleti) rítusát követő ortodoxia. A bizánci rítusú kereszténység a nagy egyházszakadás, a skizma következménye. Ez a középkori keresztény egyház keleti (bizánci) és nyugati (római) felének eltávolodása és 1054-ben történt kettéválása. A skizma következménye, hogy a korábban egységes Krisztus követő keresztény vallás szétvált a *Nyugati Patriarkátusra*, élén a római pápával, *Róma* székhellyel (római katolikus egyház) és *Keleti Patriarkátusra* (ortodox keresztény / keleti egyház) *Konstantinápoly* székhellyel. A szakadás oka a nyugati és keleti egyházfők közötti teológiai és politikai ellentét volt. Ezt IX. Leó pápa és I. (Kerulláriosz) Mihály konstantinápolyi pátriárka tovább mélyítette azzal, hogy kölcsönösen üldözték a másik fél híveit, *Konstantinápolyban* latin templomokat romboltak le. A szakadás akkor következett be, amikor mindkét fél kiközösítette egymást. Az ősi patriarkátusok, amelyek még a 325-ös első Niceai Zsinatra nyúlnak vissza, azaz *Jeruzsálem*, *Antiochia* (székhelye *Damaszkusz*), *Alexandria* (székhelye *Kairó*) *Konstantinápolyhoz* tartoznak. Később, nagyjából az államiság megteremtődése nyomán jöttek létre más patriarkátusok mint nemzeti egyházak: *Bulgáriában* (1017), *Szerbiában* (1346), *Oroszországban* (1589), a modern államalakulatok létrejöttével: *Romániában* (1925), *Grúziában* (1944) és *Ukrajnában* (1992). Ezekén kívül még működik ún. Autokefál Ortodox Egyház *Cipruson*, *Görögországban*, a *Sínai-félszigeten*, *Lengyelországban* és az *Amerikai Egyesült Államokban*. Miután 1453-ban az oszmán csapatok bevették *Konstantinápolyt*, az ott székelő pátriárka elveszítette tényleges hatalmát, hiszen ma kb. 20 ezer keresztény él *Isztambulban*. Az „Őszentsége” címet viseli, de gyakorlatilag nép nélküli fejedelem. Ez az oka annak, hogy a moszkvai (orosz) pátriárka az ortodox világ legfontosabb pátriárkájának tartja magát, hiszen ő mögött áll a legtöbb ortodox keresztény. Őt is megilleti az „Őszentsége” cím, ahogy *Bulgária* és *Szerbia* pátriárkáját is, a többiek a „Boldogságos” címet viselik.

Ugyanakkor a görög ortodoxia tartja magát a keresztény hagyományok ősi őrzőjének, hiszen görög nyelven írták az Újszövetséget, így *Athén* hatalmas jelentőséggel bír az apostolok számára FARAGÓ 2016. [p. 273.].

16.1. Román ortodoxok

A XI. században a *Kárpátokig* terjedő *Bizánci Birodalomban* bárhol élő vlach-románok püspöke az ohridi bolgár érsek alá tartozott, s ezt a jogát *Ohrid* egészen a XVI. századig a *Dunától* északra is igyekezett érvényesíteni. Valójában azonban az 1185-ben megalakult *Bolgár-vlach Cárság tarnagrádi (Tövisvár)*⁴²⁶ [*Tarnovgrad, Veliko Tirnovo*] pátriárkátusa mind a konstantinápolyi pátriárka, mind az ohridi érsek jogait háttérbe szorította, maga alá rendelve a volt bizánci dorosztoloni (ma *Szilisztra*), branicsevói és bodonyi (vidini) püspökségeket is, amelyek közül az első a *Balkán* hegység és a *Duna* közt elterülő, a *Duna-deltát* is magába foglaló *Parisztrion* bizánci tartomány metropoliája (érseksége) volt. Ezek közül azonban egynek sem, valamint *Tarnagrádnak* sem lehet a *Dunától* északra kiterjedő fennhatóságát bizonyítani. Az *Al-Duna* bal partján valószínűleg a XII. században a *Duna-deltában* (talán a mai *Isaccea* helyén) alapított bizánci, tehát közvetlenül a konstantinápolyi pátriárkátustól függő *Vicina* püspöksége gyakorolhatta a papszentelés jogát, annál inkább, mivel 1250 körül *Dorosztolon* rangját átvéve érsekséggé lett, tehát püspökségeket is alapíthatott, vagy legalábbis vándorpüspököket küldhetett ki. Ez utóbbiakra célozhatott a pápa, mikor 1234-ben a *Kunországban* élő „Walaci”, azaz románok közt papszentelést végző „álpüspökökről” szolt, akiktől a románok görög (és nem szláv vagy bolgár) rítus szerint kapták a szentségeket. Ezt a feltételezést erősíti az a körülmény, hogy a magyar királyságtól elszakadó *Havaselve* első metropolitája 1359-ben a konstantinápolyi pátriárka rendeletére a vicinai Jachintosz lett, aki hamarosan a havaselvei vajda udvarába költözött. Ugyanakkor a román papság nem görög, hanem – *Ohrid* örökségéeként –

⁴²⁶ A hun-bolgárok, az *Avar Kaganátus* kettészakadása után alapították meg a *Bolgár Kaganátust*, amelynek fő helye a magyarul *Tarnagrád* vagy *Tarnógrád*, szlávul *Tarnovgradnak* nevezett erősség volt. A város meredek, hegyekkel elzárt völgykatlanban fekszik, a *Jantra* folyó kanyargós völgyében. Neve a szkíta-hun *Tarna* alaptagból és a *garád* (= 'felmagasodó kerítés, töltés') földrajzi köznévből áll. A *garád* vált később a szláv nyelvekben „grad” formává, jelentésében 'vár', majd 'város' értelművé. A magyar *Tövisvár* névalak már a szláv-bolgárból keletkezett fordítással: trn = 'tüske'.

bolgár egyházi nyelven végezte egészen a legújabb korig szertartásait anélkül, hogy a tarnagrádi pátriárkátustól függött volna. Jachintosz második utódja, Antim havaselvei metropolita a XIV. század végén még levelezett a tarnagrádi bolgár pátriárkával, bár ő maga a konstantinápolyi zsinatokon vett részt. Ugyanakkor a *Szörényi bánságban*, melynek olténiai (kis-oláhországi) része 1372 és 1382 közt, Nagy Lajos haláláig közvetlen magyar királyi uralom alá került vissza, ez időben külön szörényi görögkeleti metropolia létezett, éspedig ugyanazon Antim vezetésével, aki 1382-ben az egész Havaselve metropolitája lett, s ezzel a szörényi metropolia megszűnt. 1401-ben Antim „Ungrovlachia metropolitájának, valamint *Magyarország* és a határvidékek exarchájának” címezte magát, bejelentve ezzel igényét az erdélyi román papok felszentelésére is. Ezt az igényét azonban csak *Erdélyben* érvényesíthette, mivel 1391-ben a valamivel előbb *Máramarosban* alapított *Körtvélyes*⁴²⁷ monostorának igumenjét (apátját) a konstantinápolyi pátriárka felhatalmazta, hogy mint exarcha *Magyarország Erdélyen* kívüli részein papokat szenteljen. Ugyanezen időben a bulgáriai Nicodim, az első havaselvei monostorok alapítója a *Hunyad vármegyei Priszlopon* is létesített – fentebb már említett – monostort, apátjának azonban papszentelési jogáról nem tudunk, de nem is valószínű, hogy lett volna, mert azt a havasalföldi metropolita magának, illetve püspökeinek tartotta fenn. *Erdélyben* tehát a XV. század végéig egy görögkeleti monostoron kívül a görögkeleti egyház hierarchiáját csak a királyi várkerületek román papjai fölé kinevezett esperesek képviselték. Nem tudjuk, hogy a megyék nemesi birtokain élő román papok fölött volt-e esperes, és ha igen, milyen területi hatáskörrel. Mindenesetre jelentős változás történt 1485 után, mikor Nagy István (Ștefan cel Mare) moldvai vajda hűbértokba kapta *Csicsóvár* és *Küküllővár* uradalmait. Két monostort is alapított, a *Csicsóvár*hoz tartozó *Réven [Vad]*, és a *Kolozsvár* melletti *Feleken (Erdőfelek [Feleacu])*, amelyek együtt a moldvai *Szócsvásár [Suceava]* metropolitájától függő püspöki papszentelési jogot gyakoroltak, elsősorban a vajda hűbértokain, de bárhonnan jövőket is pappá szentelhettek, keresztezve ezzel a havasalföldi metropolita erdélyi papszentelési monopóliumát. A kettős monostori püspökségből az újkorban alakult ki a *Gyulafehérvárra* költözött erdélyi

⁴²⁷ *Szentmihálykörtvélyes* neve 1899-ig *Körtvélyes* volt. A helység ma *Ukrajnához* tartozik, ukrán neve *Hruseve*, orosz neve *Grusevo*, szlovák neve *Hrušov*, román neve *Peri*. Határában Károly Róbert király idejében, 1391-ben, az ide telepített románok görög szertartású monostort alapítottak Szent Mihály arkangyal tiszteletére.

román metropolia, addig az erdélyi román papság hierarchiájának legfelső fóruma az egymással is vetélkedő havasalföldi és moldvai metropolia volt BARTA-BÓNA-MAKKAI-MÓCSY-TÓTH E.-VÉKONY 1986. 1986. [pp. 400–402].

A keleti újlatinok kereszténység-felvétele a kutatások szerint inkább volt megfontolt politikai döntés, mintsem hitből fakadó áttérés. A kereszténység előtti román hitre nincsenek adataink, nem tudjuk miből s honnan „tért át” a románság az ortodoxiára. A románok ortodox kereszténységének nincs kollektív áttérési dátuma, nincs egy történelmi pillanat és egyetlen személyiség sem, akinek tulajdonítható lenne az ortodoxia választásának felelőssége a magyar királyok által hirdetett havasalföldi és moldvai románság római kereszténységének rovására. A román ortodoxiának sok szentje van, de nincs egyetlen patrónusa, apostola sem, azért mert alapja politikai és jogi természetű és nem vallásos jellegű. A Keleti Egyházhoz tartozás csak ritkán bizonyult egy megváltó Istenség iránti hűség erkölcsi gyakorlatának, ezzel szemben olyan társadalmi gyakorlatok összessége volt, melyeknek kulturális hitelesítési és identitási elismerési szerepük volt. Ez a fajta „ortodoxia” nem részvételt igényel, hanem alávetettséget, nem azt várja el, hogy az egyén valamiben, vagy valakiben higgyen, hanem hogy igazodjon a többség véleményéhez. A románok számára az ortodoxia kevésbé egy személyes vallás, mint inkább egy sarkalatos törvény, amelynek feladata a középkori identitási csoport, majd a modern nemzet politikai testületének a megszervezése és kormányzása. Az ortodoxia által a románoknak kínált etika kevésbé volt a többieknek a saját keresztény identitásába való befogadás elvén alapuló erkölcsi értékek összefoglalása, mint inkább a többiek ellenében megfogalmazott etnikai identitás által egybeforrasztott közös kultúra. A keresztény Kelet vallási hagyománya, ahogy azt a románok magukévá tették és átérték, nem a hitnek az Evangélium üzenetén keresztüli megvallásának egyik módja volt, amelyet a falvak teológiai képzettség nélküli és sokáig analfabéta papjai közvetítettek volna, hanem főleg hitek, valamint liturgikus és paraliturgikus gyakorlatok együtteseként jelentkezett, amelyek elsősorban egy életmódot és egyfajta identitást voltak képesek generálni és kevésbé tudtak az Evangéliumba vetett hit társadalmi kifejeződésévé válni BARBU 2014.

A Konstantinápolyi Egyház 1534-ben Antoniosz Karamanlikesz szerzetes személyében képviselőt küldött *Bukarestbe*, a havaselvei VIII. (Szlatai) Vlad (Vlad Vintilă) udvarába azzal a kimondott küldetéssel,

hogyan térképezze fel, a bizánci „ortodoxia” miként tudott az egyházi élet alapító jogi formulájává válni a *Havaselvei Fejedelemség*ben. A szerzetes létlelete határozott volt: *Havaselvén* a paranomia, vagyis egyházi értelemben törvénytelenység uralkodott, ami a bizánciak számára az anarchiát jelentette. A helyi egyház és uralkodó egyházi értelemben törvényen kívül élt. A legitim rend helyreállítása érdekében Antoniosz összehívta az udvarba a klérust és a bojárságot, maga elé vette a bizánci egyház jogi rendszerezett törvénygyűjteményét, a nomokánont, helyet foglalt a gyűlés közepén és hangot adott a törvénynek, vagyis elkezdett fennhangon felolvasni a magával hozott birodalmi és egyházi törvénygyűjteményből. *Havaselvén* volt egyháza, metropolitával, püspökökkel és papokkal, amelyek keleti rítusúak, de ennek ellenére a kérdéses Egyház nem a kánonjognak megfelelően jött létre, egyházvezetőit egyszerűen az uralkodó nevezte ki azoknak a román szerzeteseknek a sorából, akik az 1370-es években az *Athoszra*⁴²⁸ érve azonnal arról híresültek el, hogy nem voltak képesek a közös élet bizánci szerzetesi normái szerint, vagyis borivás, húsevés és anélkül élni, hogy az elhivatottságukat tökéletes szabadságban, saját szakállukra és egy felettes ellenőrzése nélkül gyakorolták. Ha megkésve is – 1534-et írunk – Antoniosz egy hosszú távra szóló ellenőrzés bevezetésére érkezett *Havaselvébe*, hogy pátriárkiai szuverenitás alá helyezze azt az országot, amelynek a törvény, a császári és isteni törvényt egyaránt tartalmazó nomokánoni jog a védjegye. II. Doszitheosz jeruzsálemi pátriárka 1691-ben emlékeztette II. Konstantin (Constantin Brâncoveanu) havaselvei fejedelmet, hogy bármilyen nagy szabadságot is élvezne az ortodox világgal szemben, „*Isten törvényeit nem Havaselve hegyeiben és nem Havaselve uralkodói hirdették ki, hanem Konstantinápolyban*”. Isten törvényeit császárok vezették be *Bizáncban* és a Konstantinápolyi Egyház hirdeti azokat *Bizáncnak* megfelelően. Magyarul a fejedelem vesse alá magát *Bizánc* egyházi hatalmának és ne sajátjaként kezelje az ortodoxiát.

⁴²⁸ Az Athosz (Szent) hegy a Görögországhoz tartozó Chalkidiki-félsziget keleti földnyelvéen magasodik, ahol húsz ortodox kolostor működik és ezek autonóm teokratikus köztársaságot alkotnak. Az Athosz-hegyen csak 21 évet betöltött, keleti ortodox hitű férfiak élhetnek. Egy 1060-ban kelt és máig érvényes bizánci bulla szerint nőknek, gyermekeknek, eunuchoknak tilos a félsziget területére lépniük, sőt azok a hajók, amelyek fedélzetén nők is tartózkodnak, csak 500 méterre közelíthetik meg a partjait. A félszigeten 961-ben egységes fennhatóság alá került a keleti ortodox szerzetesek valamennyi örökölt birtoka. A 11. században több újabb kolostor épült a Bizánci Birodalom segítségével, és 1060-ban látta el a bizánci császár az első alkotmánnyal a szerzetesek közösségét.

Ennek elfogadásának nyomatékaul Karamanlikeszt egy napi járóföldre egy oszmán expedíciós testület kísérte, amely kész volt beavatkozni, ha *Havaselve* uralkodója nem veti alá magát. A szerzetes nemcsak az Ökumenikus Pátriárkia zsinati határozatát hozta tehát magával, hanem a *Porta* felhatalmazását is. Kettős mandátuma volt. Mint ahogy kettős *Havaselve* három és fél évszázadra ekkor létrejövő alávetettsége is. Az oszmán szultán és az ökumenikus pátriárka 1534-ben kényszerítette osztatlan szuverenitásukat a *Kárpátokon* kívüli románokra BARBU 2014.

Az ortodoxia *Romániában* Trianon óta egyet jelent a román nemzetfogalommal, jelenléte és működése a románság erősségének szimbóluma, így *Romániában* egyes városokban ma már jóval több templom van mint hívő, olyan helyeken is, ahol román lakosság szórványban él. Amikor *Kelet-Magyarország* területe a román állam kötelékébe került a nagyvárosokban hatalmas ortodox templomok építése kezdődött meg. Az 1930-as években nőtt ki a földből az erdélyi ortodox nagytemplomok nagy része. A nagyvárosok hatalmas székesegyházakat kaptak, többek között 1933-ban szentelték *Kolozsváron*, 1934-ben *Marosvásárhelyen*. A kommunista időszakban az ortodoxia is háttérbe szorult a mindennapokban. A templomépítés is megállt, de az ortodox egyház a nemzeti kommunizmus 1970-es évektől való kialakításától újra bekapcsolódott az országépítésbe. Az 1989-es forradalom és rendszerváltás után az ortodox térhódítás *Erdélyben* újra hatalmas méreteket öltött. Országosan mintegy tízezer templom épült, a 16 millió hívet számláló román ortodox egyház az elmúlt alig három évtizedben mintegy 3200 kultikus jellegű épületet emelt, több mint ezer pedig jelenleg is épülőfélben van. Mindezek nyomán a rendszerváltás óta szinte valamennyi erdélyi és részeki városban gombamód nőtték ki a városközpontokban, sőt a tömháznegyedekben a „hagymakupolás” templomok. *Nagyváradon* például 27 ortodox templomot kezdtek el építeni 1990 óta! Az ortodox egyház építkezési lázát, amely kiemelten jelentkezik a *Székelyföldön*, a szimbolikus területfoglalás szándéka is magyarázza. Ugyanakkor tény, hogy a kommunizmus évtizedeiben a nagyarányú román betelepülések nyomán az erdélyi városokban megsokszorozódott az ortodox hívek száma, a templomok száma viszont stagnált. E templomépítések további vetülete, hogy az épített templomok túlnyomó többsége szigorúan követte a bizánci (ritkábban bukovinai) építészeti stílust, félredobva a korábbi helyi építészeti hagyományokat. A

jelenségnek ez a vetülete különösen Erdélyben látványos, ahol a fatemplomok mellé és a barokkos kőtemplomok helyére egységes bizánci stílusú templomok épültek, mellőzve az erdélyi román templomépítészeti kultúrát. Az egységes stílus által a román nemzet egységes és homogén voltának a szimbolikus megjelenítése is megvalósult, és ezáltal a rendszerváltás utáni ortodox templomépítési hullám a nemzeti homogénizálás eszközeként is szolgál.

16.2. Unitus románok

A katolikus Habsburg-uralkodók a XVII. század elejétől kezdve, az ellenreformáció sikereinek idején és részint annak hatására, hatalmi-politikai eszközökkel is igyekeztek előmozdítani az uniót. Róma számára távlatilag az „eretnekség” felszámolása, az egyház pápai főhatalom alatti egységének a helyreállítása volt a cél. A hatalom szempontjából pedig a keleti és déli irányú terjeszkedést is szolgálta a rekatolizálás. A keleti egyházak történetében a fordulópontot az úgynevezett breszti unió (1596) jelentette, amelynek nyomán az ukránok és a ruszinok nagy része elszakadt az orosz ortodox (pravoszláv) egyháztól (nagy részük ekkor lengyel fennhatóság alatt élt). Magyarországon és Erdélyben az uniós folyamat eredményeként a XVIII. századra a ruszinok egésze, az erdélyi románság mintegy harmada és a szerbek egy töredéke egyesült Rómával. Ők lettek az ún. görögkatolikusok vagy unitusok, vagyis katolikus szóhasználattal: a görög szertartású római katolikusok GERGELY 1991.

A görögkatolikus vagy unitus felekezet keletkezésének előzményei a basel-ferrara-firenzei XVII. egyetemes zsinatig (1431–1445) nyúlnak vissza. A mohamedán török hódítással szemben a latin kereszténységnél támaszt kereső bizánci császár és a konstantinápolyi pátriárka unióra lépett Rómával. Az 1439-ben elfogadott elvek szerint a keletiek elismerték a római pápa főségét (primátus) és a filioque-tant, vagyis hogy a szentlélek a fiútól származik; a tisztítóhely létét; valamint azt, hogy az ostya és a kovászos kenyér egyaránt érvényes anyaga az oltáriszentségnek. Ezzel szemben a keletiek változatlanul megtartották szertartásukat (rítusukat), tehát a görög és az ószláv liturgikus nyelvet; papjaikra nem lett érvényes a cölibátus, tehát nőülhettek, viszont püspök csak nőtlen lehetett, általában szerzetes papból. Papjaik elnyerték mindazokat a jogokat és kiváltságokat,

amiket az adott országban a latin szertartású római katolikusok élveztek GERGELY 1991.

Az Erdélybe bevándorolt románok felekezetiileg a görögkeleti (bizánci vagy ortodox) keresztény egyházhoz tartoztak mint Kárpátokon túli testvéreik. A román ortodox lakosság az *Erdélyi Fejedelemség* idején az időlegesen megtúrt felekezet státusát kapta. A román ortodox lakosság rekatolizálása a fejedelemség függetlenségének megszűnése és a Habsburg-uralom alá kerülése nyomán kezdődött meg. Ennek szervezői, agitátorai, a térítők éppúgy a jezsuiták voltak, mint az ellenreformáció idején. Nagy vonzerőt jelentett, hogy a jezsuiták a román ortodox papoknak unió esetén a római katolikus lelkészekkel azonos jogokat és kiváltságokat ígértek. Így a politikai-nemzetiségi egyenlősítés helyett a vallási egyenjogúság kínálta a románok számára a nemzetiségi jogok elérését is. A gyulafehérvári román ortodox érsek 1697-ben „kis zsinatot” tartott Gyulafehérvárott, ahol egy jezsuita páter közreműködésével elhatározták az uniót. Ennek megerősítésére 1698-ban újabb értekezlet ült össze, szintén Gyulafehérvárott, ahol a római egyházzal való egyesülés előfeltételéül szabták, hogy a keleti egyház rítusát megtarthassák, a julián-naptárt használhassák és maguk válasszák püspöküket. I. Lipót király 1699-ben hozzájárult az unióhoz. Ennek nyomán 1700. szeptember 4–15-e között ült össze Gyulafehérvárott a románok „nagy zsinata”, amelyre valamennyi esperesüket, papjukat és a nemesi állású román polgárokat meghívták. Az unió mellett érvelők annak anyagi és politikai előnyeit hangsúlyozták, mint a románság felemelkedésének egyetlen lehetőségét. Az uniós okmány kimondta: *„mi alulírottak... istentől kapott sugalmazott buzdításra, saját szabad akaratunkból uniálunk a római katolikus egyházzal, és ezáltal a római katolikus anyaszentegyház tagjainak valljuk magunkat, elfogadva vallván és hívén mindazt, amit elfogad, vall és hisz a római katolikus egyház, különösen azt a négy pontot, amelyek eddig elválasztottak bennünket... ..amidőn ezeket elfogadjuk, azt akarjuk, hogy a jövőben mi is, mint a római katolikus egyház tagjai, azokkal a jogokkal és kiváltságokkal ruháztassunk fel, amelyeket a római katolikus anyaszentegyház klérusa élvez.”* Az uniós okmányt a román papság (2270 pap) nevében Atanasz gyulafehérvári metropolita, továbbá a jelen lévő 54 esperes és 1563 pap írta alá. Formálisan tehát a metropolita az egész erdélyi román ortodoxia nevében lépett unióra. 1701-ben a király Atanasie-t kinevezte az erdélyi görögkatolikus románok püspökének, és

még ugyanebben az évben *Gyulafehérvárott* beiktatták. A hitterjesztés kongregációja (ráma) az uniót megerősítette, és engedélyezte a bizánci rítus használatát⁴²⁹. Az első önálló román görögkatolikus egyházmegye 1721-ben jött létre. Mivel az erdélyi püspök azt szorgalmazta, hogy a görögkatolikus püspökség ne az ő székhelyén, tehát ne *Gyulafehérvárott* legyen, III. károly király javaslatára XIII. Ince pápa „ratione congruit” kezdetű bullájával az *Erdélyben* élő egyesült oláhok, rutének, rácok, görögök számára *Fogaras* székhellyel új egyházmegyét alapított. Javadalmazására a király a szamosújvári és alsószombatfalvi kincstári uradalmakat adományozta. Ugyankor *Fogaras* azonban az új egyházmegye szélén feküdt, ezért a szentszék engedélyével a *Fogarasi püspökség* székhelyét 1738-ban *Balázsfalvára* tették át, de nevét megtartották. A fogarasi görögkatolikus püspökség az esztergomi érseki tartományba tagolódott, tehát az esztergomi érsek volt a metropolitája GERGELY 1991.

A *Részekben* a török kiűzése után kezdődött meg az egyház újjászervezése. *Nagyvárad* 1692-es felszabadulása után helyreállították a *Várad* püspökséget. Területén a jezsuiták működése nyomán az ortodox románok jelentős részét unióra bírták, így a XVIII. század közepén már 94 unitus parókia létezett. Mária Terézia királynő a hatalmas méretű középkori katolikus egyházmegyéek megosztásával 1777-ben új püspökségeket szervezett. Ennek keretében került sor 1777. június 16-án az „indefessum” kezdetű pápai bullával a *Nagyvárad* görögkatolikus egyházmegye felállítására. Ebben az egyházmegyében az unitusok többsége román, kisebbsége magyar anyanyelvű hívő volt. A nagyvárad

görögkatolikus püspökséget⁴³⁰ szintén az esztergomi érseki tartományba osztották be a nagyvárad

görögkatolikus püspökség gazdag javadalmat kapott; a latin szertartású püspökségtől a király átadta neki a mintegy 140 ezer katasztrális holdas belényesi uradalmat.

Erdély románságának jelentős része tehát nem ortodox volt, de szertartásaik és nagyjából dogmáik is a kereszténység nagy bizánci ágából származtak. Ők az unitusok, másképpen görögkatolikusok, akiknek ősei a Habsburg-időszakban alávetették magukat az egyesülési törvénynek, miáltal már nem a *Konstantinápolyban* székelő pátriárka nem is

⁴²⁹ A liturgia nyelve ekkor még az ógörög volt, és csak később lett a román.

⁴³⁰ *Nagyváradon* működött a latin szertartású római katolikus püspökség is.

a román egyházfő, hanem a pápa fennhatósága alá tartoztak. Ennek az egyesülésnek a későbbiekben komoly jelentősége lett. Az erdélyi fejedelmek, hogy elválasszák ortodox alattvalóikat a *Kárpátok* túloldalán élő hitsorsosaitól, de protestáns anyanyelvi lelkesedéstől is vezéreltetve, elérték, hogy alattvalóik elhagyják a szláv misét, amelyet a románok a bolgár szellemi fennhatóságban eltöltött korai századaikból hoztak magukkal, és helyette elrendelték a román fordítás használatát. Nem a nemzeti érzést akarták ezzel gerjeszteni – éppen ellenkezőleg: távolítani akarták román alattvalóik liturgiáját azok keleti rokonainak szláv és görög liturgiájától, vagyis még inkább elidegeníteni remélték egymástól a szláv és a görög hitvilágot. Fél évszázaddal később, mikor a hanyatló török uralomra közvetlen Habsburg-kormányzás következett, a protestáns befolyás csökkent, a katolikus viszont megnőtt. Ezért történt, hogy 1699-ben Lipót császár jezsuitái révén az ortodox erdélyi románok jórésze a katolikus egyház uralma alá került. Az egység elfogadásával a neofitáknak (vagy aposztatáknak) négy tételt kellett átvenniük: a hitvallás „Filioque” (= „és a Fiútól”) kitételét; a szentáldozásban kenyér helyett az ostyát, a purgatórium doktrínáját (ami, akár a pokol tornáca, keleten ismeretlen fogalom), és legfőképpen, a pápa fennhatóságát. Valamennyi egyéb különbség – a papok nősülése és szakállviselete, az ikonkultusz, a másféle öltözékek, rítusok és szokások – változatlan maradt. Ez a törvény minden hivatalos kapcsolatot elvágott az erdélyi, havaselvei és a moldvai hierarchiák között. Hatására a görögkatolikus alsópapságban azonban bizonytalanság támadt, sok falusi pap el is szökött, és titokban ortodox püspökök által szenteltette föl magát. Ezek a változások későbbiekben fordított eredményt hoztak, mint amit az uralkodó körök vártak tőlük és a magyarság számára végzetes eredménnyel jártak. Az új mise fölkelte az érdeklődést a román nyelv iránt, sőt a román irodalom és a románság eredete iránt is. A román nyelvű vallási irodalom kiadása *Erdélyben*, amit a magyar fejedelmek vesztükre ösztönöztek, egybecsengett a hegyeken túlival, és szellemi kapcsolatot teremtett. Az egyesülés után sok tehetséges fiatal erdélyi papnövendéket *Rómába* küldtek tanulni, s ezek ott fölfedezték a spirális domborművet Traianus oszlopán, ahol római katonák dák harcosokkal küzdenek, akik majdnem pontosan ugyanolyan ruhát viselnek, mint a mai román hegyi lakók. A közös román-dák származásról ködös formában már régóta terjedő szóbeszéd bizonyítékát látták ebben, óriási örömeikre. Román gyerekek ezreit keresztelték első és

utolsó római császáruk után Traian és Aurel névre, s a dák eredet tudata mély gyökeret eresztett. Mindebből a románság körében a *Kárpáton* innen és túl erős nemzeti tudat fejlődött, és irredenta követelések jelentek meg, amelyek a XIX. századra végzetes szakadást idéztek elő a magyar kapcsolatokkal. A bevándorolt erdélyi románság ekkor fedezte fel „ősiségét” és „mindenben” különállását a magyar *Erdélytől*. És ezek után értelmisége és annak vezetésével népe mindent megtett, hogy a magyar kapcsolatokat minél inkább kiiktassa mindennapjaiból. Ezért a román etnikum ügye sokat köszönhet a görögkatolikus egyháznak FERMOR 1934. [pp. 243-244.].

A román állam 1948-ban betiltotta a görögkatolikus egyházat, gyakorlatilag beolvasztotta az ortodoxiába. Az 1930-as román népszámlálás adatai alapján történelmi *Erdély* lakosainak 31%-a görögkatolikus vallású volt (az ortodox lakosság aránya ekkor még csak 27,8%). A *Részek* és *Máramaros* területén arányuk 25%, a *Temesközben* alig 4% volt a görögkatolikusok aránya. A görögkatolikus papságot, hasonlóan a *Szovjetunióhoz* került görögkatolikus területeken tapasztalattal a kommunista állam példátlan üldözéssel és terrorral törte meg. A templomokat és az ingatlanokat átadták az ortodoxoknak. Ugyanakkor becslések szerint a román állam területén élő mintegy 1,6 millió görögkatolikus mintegy egyharmada kitartott hite mellett és titokban gyakorolta hitét, a többieket viszont „beszippatontta” az ortodox egyház. 1989-ben a görögkatolikus egyházat újrászervezték, de tulajdonuk nagy részét nem kapták vissza.

17. A KELETI ÚJLATIN TERÜLETEK KÖZIGAZGATÁSA

A keleti újlatinok benépesítette területeken – *Magyarországhoz* hasonlóan –, a közigazgatási felosztás alapja a vármegye (megye) volt. Ez alól csak a XX. század két rövid időszaka a kivétel, amikor tartományi rendszer működött.

A vármegyék (megyék) létrejötte eltérően alakult *Havasalföld*, *Moldva*, és a később megszerzett egykori kelet-magyarországi területeken. Az első havasalföldi vármegyét [*judet*], a magyar Nagy Lajos király magyarországi mintára hozta létre. Írásos adat ezekről van, de több megye alapítása az Árpádok korára is visszanyúlhat. Az első létrehozásáról 1385-ből van adat (*Zsályás* [*Jaleş*]), de ez nem jelenti azt, hogy korábban ne működtek volna a magyarhoz hasonló nemesi vármegyék a területen. *Moldva* közigazgatását magyar mintára, a vármegyékhez hasonló jogi tartalommal és területtel, Jó (I.) Sándor (Alexandru cel Bun) fejedelem alakította ki a *kerületek* [*ținut*], ill. *vidékek* [*țara*] létrehozásával. Így, bár eltérő köznévi megnevezéssel, a *Havasalföldi Fejedelemség* és a *Moldvai Fejedelemség* közigazgatási beosztásának alapja a vármegyrendszer volt, amelyre első források a XV. századtól vannak. Ezek a magyar mintára létrehozott vármegyék kezdeti csírái minden valószínűség szerint még a magyar királyok hűbéres birtokaként létrejött vajdaságok idejéből származnak. Legtöbbjük neve a központi település nevéből vagy a területén lévő táji jellemzőkből, víznévből, népnévből alakult névvel rendelkezett.

17.1. Havaselve megyéi

A XIV. században a *Havaselvei Fejedelemség* közigazgatásában már működött⁴³¹ megyei rendszer. Az egységek megnevezésére a román *județ* (kiejtve: zsudec) köznevet használták, ennek magyar megfelelője a *vármegye* vagy *megye*. A köznév a román nyelvben előre kerül, pl. *județul Motru*, ennek magyar nyelvi megfelelője *Motru megye*. A névanyag nyelvi alapja jórészt szkíta-hun eredetű. A felosztást az alábbi táblázat mutatja.

<i>Havaselve (Havasalföld) megyéi (județ) a XIV. században</i>		
	magyar név	román név
1	Motru megye	<i>județul Motru</i>
2	Mocsáros megye	<i>județul Baltă</i>
3	Zsályás ⁴³² <i>megye</i>	<i>județul Jaleș</i>
4	Válcsa megye	<i>județul Vâlcea</i>
5	Argyas megye	<i>județul Argeș</i>
6	Hosszúmező megye	<i>județul Câmpulung</i>
7	Dombó (Dimbovica) megye	<i>județul Dâmbovița</i>
8	Teleormán megye	<i>județul Teleorman</i>
9	Valas megye	<i>județul Vlașca</i>
10	Székely ⁴³³ <i>megye (Székelyelve)</i>	<i>județul Săcueni</i>
11	Ilfó megye	<i>județul Ilfov</i>
12	Ilonca megye	<i>județul Ialomița</i>
13	Bodza megye	<i>județul Buzău</i>
14	Sós-Rima megye	<i>județul Râmnicu Sărat</i>

⁴³¹ A megyék román neveit TEODORESCU 2003. [p.14.] nyomán közöljük.

⁴³² Teodorescu *Zsályás megyét* tekinti *Jales* néven az első megyének, amely *Ó-Románia* területén kialakult. Nevéről és területének hozzávetőleges kiterjedéséről 1385-ből van adat. Azt is tudjuk, hogy területét 1444-ben *Hegyi-Zsil [Gorj]* és *Méhed [Mehedinți]* megyék között osztották szét, más forrás szerint *Zsályás* volt *Hegyi-Zsil* elődje. A „jaleș”, jelentése 'zsályá'. A megye neve víznévi eredetű. A *Zsályás [Jales]* a *Tizmán [Tismana]* mellékveze.

⁴³³ *Székely megye [Județul Săcueni]* első említése 1577-ből való. Területét 1845-ben *Prahova* és *Bodza megye [Județul Buzău]* között osztották szét. A *Székely megye* nevét a székely népről kapta.

17.2. Moldva vidékei és kerületei

A XIV. századi *Moldva* területén, amely ekkor még a *Kárpátoktól* a *Nyeszterig* terjedő területet jelentette összesen 29 egység működött. Az egységek megnevezésére részben a román *țara* (kiejtve: *cara*) köznevet használták, ennek magyar megfelelője *vidék*. Más egységek közneve a *ținut* (kiejtve *cinut*), amely a magyar *kerület* megfelelője. A köznév a román nyelvben előre kerül, pl. *țara Câmpulung*, *ținutul Adjud*. Magyarul *Hosszúmező vidéke*, *Egyedhalmi kerület*. A névanyag nyelvi alapja jórészt szkíta-hun eredetű. A kerületek nevüket székhelyükről vagy folyókról kapták.

Moldva vidékei és kerületei a XIV. században		
A Kárpátok és Szeret között		
	magyar név	román név
1	Hosszúmező vidéke	<i>țara Câmpulung</i>
2	Német kerület (<i>Németvásári kerület</i>)	<i>ținutul Neamț</i>
3	Bákói kerület	<i>ținutul Bacău</i>
4	Tatóros kerület (<i>Tatros kerület</i>)	<i>ținutul Trotuș</i>
5	Egyedi kerület (<i>Egyedhalmi kerület</i>)	<i>ținutul Adjud</i>
6	Vránca vidéke	<i>țara Vrancei</i>
7	Putna kerület	<i>ținutul Putna</i>
8	Szócsi kerület (<i>Szucsáva kerület</i>)	<i>ținutul Suceava</i>
9	Románi kerület	<i>ținutul Roman</i>
10	Kohurluji kerület	<i>ținutul Covurlui</i>
A Szeret és a Prut között		
11	Herlói kerület	<i>ținutul Hârlău</i>
12	Jász kerület (<i>Jászvásári kerület</i>)	<i>ținutul Iași</i>
13	Karligaturi kerület	<i>ținutul Cârlișatura</i>
14	Barládi kerület	<i>ținutul Bârlad</i>
15	Tekucsi kerület	<i>ținutul Tecuci</i>

<i>Prut kétparti elhelyezkedésű</i>		
16	Csarnócai kerület	<i>ținutul Cernăuți</i>
17	Dorohó kerület	<i>ținutul Dorohoi</i>
18	Vaszlói kerület	<i>ținutul Vaslui</i>
19	Falcsi kerület	<i>ținutul Fălciu</i>
20	Gerence kerület	<i>ținutul Horincea</i>
<i>Pruton túli fekvésű</i>		
21	Hetényi kerület (Kocsinyi kerület)	<i>ținutul Hotin</i>
22	Soroki kerület (Saroki kerület)	<i>ținutul Soroca</i>
23	Órhelyi kerület	<i>ținutul Orhei</i>
24	Laposnya kerület (Lápos kerület)	<i>ținutul Lăpușna</i>
25	Tigényi kerület (Tegényi kerület)	<i>ținutul Tighina</i>
26	Tegécs vidéke	<i>țara Tigheciului</i>
27	Kahuli kerület	<i>ținutul Cahul</i>
28	Fejérvári kerület (Fehérvári kerület)	<i>ținutul Cetatea Albă</i>
29	Kili kerület	<i>ținutul Chilia</i>

Moldva területe 1777-ben, Bukovina megalakulásával és területének leválásával, annak Habsburg kézre jutásával jelentősen csökkent. A Hetényi kerület [ținutul Hotin], Csarnócai kerület [ținutul Cernăuți] és a Szőcsi (Szucsavai) kerület [ținutul Suceava], valamint Hosszúmező vidéke [țara Câmpulung] levált a fejedelemségről, helyükön létrejött **Bukovina Hercegség** [Herzogtums Bukowina] mint osztrák tartomány. Szintén területcsökkenés, mégpedig jelentős, következett be, amikor 1812-ben az orosz cár csapatai megszállták a Prut és a Nyeszter folyó között. Ezzel Bessarábia külön tartománnyá lett, s végleg leszakadt Moldváról. Így a Soroki (Saroki) kerület [ținutul Soroca], Órhelyi kerület [ținutul Orhei], Laposnya (Lápos) kerület [ținutul Lăpușna], Tigényi (Tegényi) kerület [ținutul Tighina], Fejérvár (Fehérvár) kerület [ținutul Cetatea Albă], Kili kerület [ținutul Chilia], valamint a Budzsák [Bugeac] és az Izmaili kerület szakadt le Moldváról. Az orosz közigazgatás bevezetésével magalakult **Bessarábia kormányzóság** [Bessarabszkaja gubernija].

E területi változások után a megkisebbedett *Moldva* területét az északi *Felső-Moldva [Țara de Sus]* és a déli *Alsó-Moldva [Țara de Jos]*, két nagyobb részegységre osztva emlegették. Az 1830-as években e területeken összesen 15 kerület működött.

Moldva kerületei 1830-ban		
<i>Felső-Moldva [Țara de Sus]</i>		
	magyar név	román név
1	Bákói kerület	ținutul Bacău
2	Dorohó kerület	ținutul Dorohoi
3	Herlói kerület	ținutul Hârlău
4	Németvásári (Nyemci) kerület	ținutul Neamț
5	Karácsonkői kerület	ținutul Piatra
6	Románvásári kerület	ținutul Roman
<i>Alsó-Moldva [Țara de Jos]</i>		
7	Barladi (Tutovai) kerület	ținutul Bârlad și Tutova
8	Falcsi kerület	ținutul Fălciu
9	Galaci kerület	ținutul Galați
10	Huszvárosi kerület	ținutul Huși
11	Jászvásári kerület	ținutul Iași
12	Karligaturi kerület	ținutul Cârligătura
13	Tekécsi kerület	ținutul Tecuci
14	Valasi kerület	ținutul Vaslui
15	Putnai kerület	ținutul Putna

Ezeken kívül még két szabad vidék, a *Putnai kerülethez* tartozó **Urancsi vidéke [țara Uranchi]** és a *Falcsi kerülethez* tartozó **Kiegiecsi vidéke [țara Chiegienci]** működött P.GEGŐ 1838. [pp. 40–44.].

17.3. Az egyesült fejedelemségek, a Regát megyéi

A megyerendszert a két román fejedelemség egyesülése (1859) után is megtartotta a román közigazgatás, így *Románia* az egyetlen államterület a *Kárpát-térségben*, amely olyan területeket tudhat magáénak, ahol már

a középkortól kezdve a *Magyarországhoz* hasonló közigazgatási területi jellemzőkkel bíró megyerendszer működött. Az egyesült fejedelemségek területe 33 megyére oszlott, amely még két megyével egészült ki 1913-tól, amikor *Románia* a második Balkán-háborúban megszerezte *Bulgáriától Dél-Dobrudzsát*. A megyék hagyományosan a XVIII. századtól *járásokra [plas]* bomlottak. Az egyesült fejedelemségek időszakára, hasonlóan a *Magyarországon* történt vármegyei fejlődéshez és alakuláshoz *Havasalföldön* és *Moldvában* is változtak a területegységek nevei. Újak jöttek létre, korábbiak szűntek meg, tagolódtak be másokba. Ugyanakkor ettől az időszaktól *Románia* területén egységesen a „judet” földrajzi köznév épült be a nevekbe. Az egyes egységek elnevezései követték a hagyományokat; víznevek és településnevek adják neveiket.

<i>Románia</i> megyéi 1878–1913 között		
	magyar név	román név
<i>Havasalföld (Olténia)</i>		
1	Méhed	Mehedinți
2	Hegyi-Zsil	Gorj
3	Völgyi-Zsil	Dolj
4	Valcsa	Vâlcea
5	Romanaci	Romanați
<i>Havasalföld (Munténia)</i>		
6	Argyas	Argeș
7	Muscel	Muscel
8	Dimbovica	Dâmbovița
9	Prahova	Prahova
10	Bodza	Buzău
11	Sós-Rima	Râmnicu Sărat
12	Olt	Olt
13	Teleormán	Teleorman
14	Valas	Vlașca
15	Ilfó	Ilfov
16	Jalomica	Ialomița
17	Brajla	Brăila

<i>Moldva</i>		
18	Dorohó	Dorohoi
19	Botos	Botoș
20	Szőcs (Szucsáva)	Suceava
21	Német (Németvásár, Nyemc)	Neamț
22	Román (Románvásár)	Roman
23	Jász (Jászvásár)	Iași
24	Bákó	Bacău
25	Vaszló	Vaslui
26	Falcs	Fălciu
27	Tutova	Tutova
28	Tekucs	Tecuci
29	Putna	Putna
30	Kohurluj	Covurlui
<i>Dobrudzsa</i>		
31	Konstanca⁴³⁴	Constanța
32	Tulcsa	Tulcea

17.4. Nagy-Románia megyéi

Az első világháborút lezáró békék nyomán, a hatalmas területi gyarapodáson átesett Romániában 1925-ig, a különböző államoktól (*Ausztria, Magyarország, Oroszország, Bulgária*) átvett közigazgatási rendszerek miatt, közigazgatási terület egységek tekintetében ideiglenes állapotok uralkodtak. 1926. január 1-én lépett életbe az a megújított három szintű területi közigazgatási rendszer, amelyben az országot 71 megyére [*județ*] osztották. Havasalföldön 17, Moldvában 16, Erdélyben 23, Dobrudzsában 2 és Dél-Dobrudzsában szintén 2 megyét szerveztek, azokon belül összesen 489 járásra [*plăș*] és 8879 községre [*comună*] osztották be az állam területét. A megyék elnevezésében számottevő

⁴³⁴ Szilisztra megyét 1879-ben Konstanca megyéhez csatolták. Konstanca megye névadója Konstanca városa. Korai magyar neve *Tömös* vagy *Tömösvár*, később *Tomis*, majd *Tom*. Római-kori latin neve *Constantiana*, a névadó Nagy Konstantin császár. Ebből származik török neve *Köstence* vagy *Kusztendi*, illetve román neve: *Constanța*, magyar fonetikával *Konstanca*.

változás nem állt fenn, de az újonnan szerzett *Erdély és Részek*, *Temesköz* és *Máramaros*, *Bukovina* és *Besszarábia* területével jelentős számban korábban nem létező, új megyenevek kerültek használatba. A besszarábiai megyék nevei esetében a magyar nyelvi alapú, XV. századra kialakult román elnevezések, a volt kelet-magyarországi területek esetében egy új névadással az 1920-ig érvényben lévő egykori vagy addig működő magyar vármegyenevek román névalakjai lettek az államnyelvi nevek. *Bukovina* esetében a megszervezett megyék székhelyük nevét viselték. *Dél-Dobrudzsa* két új szervezésű megyéje történeti-földrajzi táj nevéből képzett nevet kapott. *Nagy-Románia* közigazgatása összesen 71 középszintű egységre tagolódott:

<i>Románia</i> megyéi 1926–1938 között		
	magyar név	román név
<i>Havasalföld (Olténia)</i>		
1	<i>Méhed</i>	<i>Mehedinți</i>
2	<i>Hegyi-Zsil</i>	<i>Gorj</i>
3	<i>Völgyi-Zsil</i>	<i>Dolj</i>
4	<i>Valcsa</i>	<i>Vâlcea</i>
5	<i>Romanaci</i>	<i>Romanăți</i>
<i>Havasalföld (Munténia)</i>		
6	<i>Argyas</i>	<i>Argeș</i>
7	<i>Muscel</i>	<i>Muscel</i>
8	<i>Dimbovica</i>	<i>Dâmbovița</i>
9	<i>Prahova</i>	<i>Prahova</i>
10	<i>Bodza</i>	<i>Buzău</i>
11	<i>Sós-Rima</i>	<i>Râmnicu Sărat</i>
12	<i>Olt</i>	<i>Olt</i>
13	<i>Teleormán</i>	<i>Teleorman</i>
14	<i>Valas</i>	<i>Vlașca</i>
15	<i>Ilfó</i>	<i>Ilfov</i>
16	<i>Jalomica</i>	<i>Ialomița</i>
17	<i>Brajla</i>	<i>Brăila</i>
<i>Moldva</i>		

18	Dorohó	Dorohoi
19	Botos	Botoș
20	Szőcs (Szucsáva) ⁴³⁵	Suceava
21	Német (Németvásár, Nyemc)	Neamț
22	Bánya	Baia
23	Román (Románvásár)	Roman
24	Jász (Jászvásár)	Iași
25	Bákó	Bacău
26	Vaszló	Vaslui
27	Falcs	Fălciu
28	Tutova	Tutova
29	Tekucs	Tecuci
30	Putna	Putna
31	Kohurluj	Covurlui
<i>Dobruzsza</i>		
32	Konstanca	Constanța
33	Tulcsa	Tulcea
<i>Dél-Dobruzsza (Kvadriláter)</i>		
34	Caliacra	Caliacra
35	Durosztor	Durostor
<i>Bukovina</i>		
36	Hosszúmező	Câmpulung
37	Radóc	Rădăuți
38	Csarnóca	Cernăuți
39	Őrvásár	Storojineț
<i>Besszarábia</i>		
40	Hetény	Hotin
41	Sorok	Soroca
42	Belc	Bălți
43	Órhely	Orhei
44	Laposnya	Lăpușna
45	Tigény	Tighina

⁴³⁵ Szőcs (Szucsáva) megye egy része korábban Bukovinához tartozott.

46	Kahul	Cahul
47	Fejérvár	Cetatea-Albă
48	Izmail	Ismail
<i>Erdély</i>		
49	Szamos ⁴³⁶	Someș
50	Naszód ⁴³⁷	Năsăud
51	Kolozs ⁴³⁸	Cluj
52	Torda ⁴³⁹	Turda
53	Fehér	Alba
54	Hunyad	Hunedoara
55	Szeben	Sibiu
56	Nagy-Küküllő	Târnava-Mare
57	Kis-Küküllő	Târnava-Mică
58	Fogaras	Făgăraș
59	Brassó	Brașov
60	Maros ⁴⁴⁰	Mureș
61	Udvarhely	Odorhei
62	Csík	Ciuc
63	Háromszék	Trei-Scaune
<i>Máramaros</i>		
64	Máramaros ⁴⁴¹	Maramureș
<i>Temesköz</i>		
65	Temes-Torontál ⁴⁴²	Timiș-Torontal
66	Szörény ⁴⁴³	Severin
67	Krassó	Caraș

⁴³⁶ Szamos megye [județul Someș] területét a korábbi magyar Szolnok-Doboka vármegye területén alakították ki.

⁴³⁷ Naszód megye [județul Năsăud] neve Magyarországon Beszterce-Naszód vármegye volt.

⁴³⁸ Érdekes kettősség, hogy az 1918–20-tól Magyarországtól Romániához került területen a magyar Kolozs vármegye román „jogutódjának” neve 1925-ig Județul Cojocna volt, Kolozs helység román nevéből, majd județul Cluj lett, Kolozsvár román nevéből. Ma is utóbbi a romániai Kolozs megye román névalakja.

⁴³⁹ Torda megye [județul Turda] neve Magyarországon Torda-Aranyos vármegye volt.

⁴⁴⁰ Maros megye [județul Mureș] neve Magyarországon Maros-Torda vármegye volt.

⁴⁴¹ Máramaros megye a kettéosztott Máramaros Romániához került déli felén működött.

⁴⁴² Magyarországon 1920 előtt önálló Temes vármegye és Torontál vármegye nevű egység működött. Mindkettőt kettéosztották Románia és a Szerb-Horvát-Szlóven Királyság között. Torontál néhány községe Magyarországnál maradt.

⁴⁴³ Magyarországon összevontan Krassó-Szörény vármegye nevű egység működött.

<i>Részek</i>		
68	Szatmár	Satu Mare
69	Szilágy	Sălaş
70	Bihar	Bihor
71	Arad	Arad

A romániai járások elnevezései a kezdetektől valamilyen településnevekből vagy jellemző földrajzi alakulat, többnyire vizek nevéből képződtek. Példaként *Bodza megye* [*judetul Buzău*] járásainak nevei: *Bodzai járás* [*plăşilul Buzău*], *Mezőségi járás* [*plăşilul Câmpul*], *Száraz járás* [*plăşilul Slănic*] és *Tohani járás* [*plăşilul Tohani*].

17.5. Nagy-Románia tartományi rendszere

A megyerendszert *Romániában* az egyre képlékenyebbé vált belpolitikai állapotok miatt 1938. augusztus 14-től tartományi rendszer váltotta fel. Az országban a megyék területének összevonásával összesen 10 tartományt [*ținut*] szerveztek. Ezek határainak kialakításánál a nagy történeti-földrajzi egységeket sem kímélték, egyes erdélyi megyék területei nagyjából havasalföldi tartományokba lettek betagozva. A tartományok neveit jugoszláv mintára nagy folyók neveiből képezték⁴⁴⁴. Így jöttek létre a

- (1) **Zsil tartomány** [*Ținutul Jiu*],
- (2) **Argyas tartomány** [*Ținutul Argeş*],
- (3) **Duna tartomány** [*Ținutul Dunării*],
- (4) **Prut tartomány** [*Ținutul Prut*],
- (5) **Szucsáva tartomány** [*Ținutul Suceava*],
- (6) **Nyeszter tartomány** [*Ținutul Nistru*],
- (7) **Körös tartomány** [*Ținutul Crişuri*],
- (8) **Temes tartomány** [*Ținutul Timiş*],
- (9) **Maros tartomány** [*Ținutul Mureş*] és

(10) **Tengeri tartomány** [*Ținutul Mării*] nevű nagy egységek. A tartományi rendszert 1940-ben megszüntették, ismét visszaállt a megyerendszer, de a második világháború alatti területi változások

⁴⁴⁴ Jugoszláviában 1929-ben vezettek be hasonló elveken és névadással központosított tartományi rendszert.

(Észak-Erdély, Besszarábia, Észak-Bukovina elvesztése) természetesen a megyék számát is csökkentették.

17.6. „Kis” Nagy-Románia: tartományok, majd megyék

Az 1945-től életbe lépett államhatárok már *Besszarábia* és *Észak-Bukovina* nélküli *Romániát* eredményeztek. Ezen az államterületen 58 megye maradt, azokon belül 360 járás, a korábbi határok változatlansága mellett. Amikor 1945-ben, valamint 1947-től létrejöttek *Románia* új határai, a megkisebbedett államterületen a háború előtti megyenevek maradtak használatban, mindössze egy olyan kis megyei területegység maradt az új határok között, amely terület-összevonást szükségeltetett; a dobrudzsai *Durosztor* [*Durostor*] megyének csak kis darabja maradt *Romániánál*, ezt a területet *Konstanca* [*Constanța*] megyéhez csatolták. Ezen kívül két megye területe csonkult; a bukovinai *Radóc* [*Rădăuți*] és a moldvai *Dorohó* [*Dorohoi*], de ezek önállósága megmaradt.

1950-ben újból megszűnt a megyei felosztás és ismét tartományi rendszert vezettek be, ennek teljes kialakítása 1952-re fejeződött be. Az ország területét összesen 16 *tartományba* [*regiun*] szervezték, ezeken belül 117 közigazgatási-gazdasági *körzettel* [*rajon*]. A tartományhatárok kialakításánál a történeti országrészek határait elmosták, egyedül a kárpátoki határ maradt meg a tradicionális felosztásból. Az 1952-re kialakított új tartományi rendszer területegységeinek elnevezései szovjet mintát követtek. A változtatás még a területek földrajzi közneveit is érintette, a hagyományos román „ținut” helyett a modern „regiun” megnevezést vezették be. A tartományhatárok sok helyütt a nagy történeti-földrajzi tájak határait is elmosták, *Dobrudzsát* például kettéosztották és részben moldvai, részben dobrudzsai központú tartományhoz csatolták.

<i>Románia</i> tartományai 1952–1968 között		
	magyar név	román név
<i>Havasalföld és Dobrudzsa</i>		
1	<i>Királyi (Krajova) tartomány</i>	<i>Regiunea Craiova</i>
2	<i>Pitești tartomány</i>	<i>Regiunea Pitești</i>

3	Plojest tartomány	Regiunea Ploiești
4	Bukarest tartomány	Regiunea București
5	Konstanca tartomány	Regiunea Constanța
<i>Moldva és Dobrudzsa</i>		
6	Barlád tartomány	Regiunea Bârlad
7	Bákó tartomány	Regiunea Bacău
8	Jász (Jászvásár) tartomány	Regiunea Iași
9	Szócs (Szucsáva) tartomány	Regiunea Suceava
10	Galac tartomány ⁴⁴⁵	Regiunea Galați
<i>Erdély</i>		
11	Kolozs tartomány	Regiunea Cluj
12	Hunyad tartomány	Regiunea Hunedoara
13	Sztálin tartomány ⁴⁴⁶	Regiunea Stalin
14	Magyar Autonóm tartomány	Regiunea Autonomă Maghiară
<i>Máramaros, Részek, temesköz</i>		
15	Nagybánya tartomány ⁴⁴⁷	Regiunea Baia Mare
16	Nagyvárad tartomány	Regiunea Oradea
17	Arad tartomány ⁴⁴⁸	Regiunea Arad
18	Temes tartomány	Regiunea Timișoreana

A Magyar Autonóm tartományt 1960-ben átszervezték, Háromszék színmagyar területét ekkor Sztálin tartományhoz csatolták és hozzáadték Marosludas, Radnót és Dicsőszentmárton főképp románok lakta környékét. A korábbi Magyar Autonóm tartomány neve Maros-Magyar Autonóm tartomány [Regiunea Mureș–Autonomă Maghiară] lett. Ezzel egyidőben Sztálin tartomány neve Brassó tartomány [Regiunea Brașov] lett.

A tartományi és járási rendszer 1968-ban megszűnt, ismét bevezették a megyerendszert [judet], de a korábitól eltérő új megyei felosztás és közigazgatási területszervezés, a megye–város–község rendszer lépett érvénybe. Bukarest főváros megyei jogú város [municipium] lett, a megyeszékhelyek és még 15 város, általában a fel

⁴⁴⁵ Galac tartományhoz havasalföldi (Milkón túli) és dobрудzsai területeket is hozzákapcsoltak.

⁴⁴⁶ Sztálin tartomány központja Sztálinváros [Orașul Stalin] lett. Utóbbi Brassó városának „új” neve lett.

⁴⁴⁷ Nagybánya tartományhoz tartozott Máramaros romániai része.

⁴⁴⁸ Arad tartományba lett beosztva a Temesköz északi része.

nem újtott megyék székhelyei szintén megyei jogú városi státuszt kaptak. Megszűntek a járások és az ország területén lévő településeket összesen 2860 községbe [*comună*] szervezték. Egy községbe 3–25 települést vontak össze, ezzel a települések nagy részének önállósága megszűnt, utóbbiak *falu* [*sat*] néven kerültek be a közigazgatásba, ill. a statisztikákba. Így Románia közigazgatásának alapja az általában több települést tömörítő közös tanácsok, más néven községek rendszere lett. A romániai községi rendszerben egy vagy több település egy községet alkot, melynek közigazgatási szempontból egy központja van, de egy nagyobb település önmagában is lehet község. Általában egy községhez tartozó faluban semmilyen központi intézmény nem található, közigazgatási ügyeiket az állampolgárok a székhelyközségben lévő községházán intézik. A középszintű államigazgatási és közszolgáltatás-szervezési funkciók a megyei tanács, ill. a megyei prefektúra szintjén összpontosulnak. A községek területét összesen 39 megyébe szervezték. 1981-ben a főváros környékét átszervezték. A Bukarestet teljesen körbefogó *Ilfó megyéből* [*Județul Ilfov*] csak egy kis részt hagytak meg *Ilfovi mezőgazdasági körzet* [*Sectorul Agricol Ilfov*] néven a fővároshoz kapcsolva; délnyugati részét *Gyurgyevó* [*Giurgiu*] megye néven önállósították. *Ilfó megye* északnyugati peremét *Dimbovica megyéhez* [*Județul Dimbovița*], északkeleti sarkát *Jalomica megyéhez* [*Județul Ialomița*] csatolták. *Ilfó megye* délkeleti részén, kis részben *Jalomica megyei* területekkel kibővítve létrehozták a *Kalaras megye* [*Județul Călărași*] nevű egységet. Ez a megyei felosztás működik ma is Romániában.

<i>Románia</i> megyéi 1968, illetve 1981 óta		
	magyar név	román név
<i>Havasalföld (Olténia)</i>		
1	Méhed	Mehedinți
2	Hegyi-Zsil	Gorj
3	Völgyi-Zsil	Dolj
4	Valcsa	Vâlcea
5	Olt	Olt
<i>Havasalföld (Munténia)</i>		
6	Argyas	Argeș

7	Teleormán	Teleorman
8	Dimbovica	Dâmbovița
9	Ilfó	Ilfov
10	Gyurgyevó⁴⁴⁹	Giurgiu
11	Prahova	Prahova
12	Jalomica	Ialomița
13	Brajla	Brăila
14	Bodza	Buzău
15	Kalaras⁴⁵⁰	Călărași
<i>Moldva</i>		
16	Szőcs (Szucsáva)	Suceava
17	Német (Németvásár, Nyemc)	Neamț
18	Bákó	Bacău
19	Vránca	Vrancea
20	Galac	Galați
21	Vaszló	Vaslui
22	Jász (Jászvásár)	Iași
23	Botos	Botoș
<i>Dobruzsza</i>		
24	Konstanca	Constanța
25	Tulcsa	Tulcea
<i>Erdély</i>		
26	Beszterce-Naszód	Bistrița-Năsăud
27	Kolozs	Cluj
28	Fehér	Alba
29	Hunyad	Hunedoara
30	Szeben	Sibiu
31	Brassó	Brașov
32	Maros	Mureș
33	Hargita	Harghita
34	Kovászna	Covasna

⁴⁴⁹ Gyurgyevó megye 1981-ben alakult. Névadója Gyurgyevó városa, melynek archaikus magyar névalakja Feketegyergyó.

⁴⁵⁰ Kalaras megye 1981-ben alakult.

<i>Máramaros</i>	
35	Máramaros / Maramureș
<i>Részek</i>	
36	Szatmár / Satu Mare
37	Szilágy / Sălaj
38	Bihar / Bihor
39	Arad / Arad
<i>Temesköz</i>	
40	Temes / Timiș
41	Krassó-Szörény / Caraș-Severin

Ebben a megyei felosztásban már a modern területszervezési koncepciók kaptak helyet, bár néhol érezni az etnikai elvet: egy-egy terület úgy került egyik vagy másik megyébe, hogy egyben a nem románok számarányát is csökkentse. Így tartozik a főképp magyar lakosságú *Maros megyé*hez *Segesvár* környéke, amely ma már román többségű terület. A magyék megnevezésében a román közigazgatás többnyire a történelmileg kialakult neveket, illetve azok román változatát alkalmazta. Ugyanakkor komoly magyarellenesség is tetten érhető két elnevezésben. A *Székelyföldön* kialakított három megyéből kettőnek a neve új „találmány”. Az összevont *Udvarhely* és *Csík* területét a hegységnévből „külcsönzött”, teljesen új *Hargita* [*Harghita*], a *Háromszék* területén megalakult megye esetében pedig a helységnévből képzett *Kovászna* [*Covasna*] név jelöli. Bár mindkét név magyar, a korábbi székely székek megnevezéseiből lett és 1952-ig használt megyenevek *Udvarhely* [*Odorheiu*], *Csík* [*Ciuc*], *Háromszék* [*Trei Scaune*], a *Székelyföldön* „meglepő módon” kikerültek a napi használatból.

17.7. A Moldovai Köztársaság közigazgatása

A *Moldvai Fejedelemség* területéből kiaszakított *Pruton* túli területek 1812-ben az *Orosz Birodalom* igazgatása alá kerültek. Ennek oka a román fejedelemségeknek a törökből az orosz érdekszférába való átkerülése volt. A *Moldvát* érintő területi változás 1812-es bukaresti béke értelmében következett be. Az ekkor már javarészt románok lakta kelet-moldvai területek innentől „orosz területek” lettek. Ez a helyi románság számára kisebbségi létet, majd mély nemzeti elnyomást okozott, amely végeredményben mindaddig fennállt, amíg a terület *Oroszországhoz*, illetve majd a *Szovjetunióhoz* tartozott. A megszerzett moldvai területet az oroszok következetesen *Besszarábia* névvel nevezték és kezdetben jelentős autonómiát adtak neki. Ugyanakkor Ezt megelőzően *Besszarábia* korábban csak e terület déli, a tengerparthoz közeli részét jelölte, ez ma a *Budzsák*. Az orosz névátértelmezés nyomán a XIX. század közepétől a magyar és más nyelvekben is a *Moldva* név már mai kiterjedésben a *Kárpátoktól* a *Prutig* terjedő tájat jelöli, a *Prut* és a *Nyeszter* között pedig *Besszarábia* terül el.

Besszarábia területén 1812-től 1818-ig megmaradt az eredeti moldvai felosztás. Ez a kerület [tínut] rendszer 12 egységből állt.

<i>Besszarábia</i> kerületei 1808-ban				
	magyar név	román név	orosz név	
1	Hotin	Hotin	Hotinszkij	<i>Хотинский</i>
2	Jász⁴⁵¹ (Folest)	Iași (Folești)	Jaszszkij (Folestszkij)	<i>Ясский (Фолештский)</i>
3	Sarok	Soroca	Szorokszkij	<i>Сорокский</i>
4	Őrhely	Orhei	Orhejszkij	<i>Орхейский</i>
5	Tegény	Tighina	Benderszkij	<i>Бендерский</i>
6	Lápos	Lăpușna	Lapusnyinszkij	<i>Лапушинский</i>

⁴⁵¹ *Jász kerület* a *Prut* kétparti egység volt, székhelye *Jászvásár* volt. 1812 után a kerület kettéoszlott, az orosz részt ezért *Folest [Folești]* helységről nevezték el.

7	Határvidék ⁴⁵²	Hotărniceni	Hotarnicsanszkij	Хотарничанский
8	Kodri (Erdővidék)	Codru	Kodrszkij	Кодрский
9	Gerecsen	Greceni	Greconszkij	Гречанский
10	Iszmail	Ismail	Iszmailszkij	Измаильский
11	Tomaró	Tomarova	Tomarovszkij	Томаровский
12	Kili	Chilia	Kilijszkij	Килийский

Rövid időre a 12 kerület összevonásokkal 6 egységet alkotott, majd 1818-ban különböző összevonásokkal 9 egységet hoztak létre. Ezeket neve oroszul is a román megnevezésből „cinut” (цинут) volt, de már megjelent az orosz „oblaszty” (област) megnevezés is.

Besszarábia kerületei 1818–1828				
	magyar név	román név	orosz név	
1	Hotin	Hotin	Hotinszkij	Хотинский
2	Jász (Folest)	Iasi (Folești)	Jaszszkij (Folestszkij)	Ясский (Фолештский)
3	Sarok	Soroca	Szorokszkij	Сорокский
4	Órhely	Orhei	Orhejszkij	Орхейский
5	Tegény	Tighina	Benderszkij	Бендерский
6	Határvidék	Hotărniceni	Hotarnicsanszkij	Хотарничанский
7	Kodri (Erdővidék)	Codru	Kodrszkij	Кодрский
8	Gerecsen	Greceni	Greconszkij	Гречанский
9	Iszmail (Tomarov)	Ismail (Tomarov)	Iszmailszkij	Измаильский / Томаровский

A terület önkormányzatát 1828-ban megszüntették és megalakult Besszarábia kormányzóság [Beszszarabszkaja gubernija / Бессарабская губерния]. A kormányzóság területén 8 járást, orosz nevéen „uezd” (Уезд), szerveztek.

⁴⁵² A terület román neve magyar köznévből keletkezett, ugyanakkor a „hotăr” vagy „hotar” a román nyelvben is ‘határ’ jelentésű. A Dicționarul explicativ al limbii române (dex.ro) szerint a „hotar” = Limită, margine, eredete: Din maghiara = ‘magyarból átvétel’. A „hotarnic” jelentése ‘földmérő’ = ‘aki a birtok határát kiméri’.

<i>Besszarábia kormányzóság járásai 1828–1856</i>				
	magyar név	román név	orosz név	
1	Nyeszterfehérvár	Bălgrad	Akkermanszkij	Аккерманский
2	Belc	Bălți	Beleckij	Белецкий
3	Tegény	Tighina	Benderszkij	Бендерский
4	Izmail	Ismail	Izmailszkij	Измаильский
5	Kisjenő	Chișinău	Kisinyovszkij	Кишинёвский
6	Órhely	Orhei	Orgejevszkij	Оргеевский
7	Sarok	Soroca	Szorokszkij	Сорокский
8	Hetény	Hotin	Hotinszkij	Хотинский

A krími háborút lezáró, 1856-ban aláírt párizsi békében a *Budzsák* területe, vagyis *Besszarábia* déli része, kiegészülve a *Prut* alsó folyásának balparti szélesebb sávjával, újra a *Moldvai Fejedelemség*hez került. Ekkor itt visszaállt a megyerendszer. A területen *Kahul*, *Izmail* és *Fejér megyét* szervezték meg. Ez a terület 1878-ban ismét az *Orosz Birodalom*hoz, a *Besszarábiai kormányzósághoz* került, ekkor visszaállt a korábbi járási beosztás.

Besszarábia 1918-tól *Romániához* tartozott. ekkor területét betagolták a román megyerendszerbe.

A Molotov–Ribbentrop-paktum értelmében *Besszarábia* szovjet érdekszférába került, ezt a dokumentumot 1939. augusztus 23-án írta alá a *Szovjetunió* és *Németország*. 1940. június 26-án *Románia* ultimátumot kapott a *Szovjetuniótól*, amelyben a *Szovjetunió* a román hadsereg és közigazgatás azonnali kivonását követelte *Besszarábiából* és *Észak-Bukovinából*. A szovjet és a német diplomácia nyomására a román közigazgatás és hadsereg kivonult a követelt területekről, amelyeket 1940. június 28-án megszállt a *Szovjetunió*. Az északi és a déli részek, jelentős nem moldovai közösségekkel (ukránok, besszarábiai bolgárok, besszarábiai németek és lipovánok) az *Ukrán Szovjet Szövetségi Köztársasághoz* kerültek. Az addig létező, a *Nyeszteren* túl fekvő, *Moldovai Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaságot*, ahol a lakosság többsége moldován volt, feloszlatták, területének valamivel több mint a felét egyesítették *Besszarábiával* és megszervezték a *Moldovai Szovjet Szocialista Köztársaságot*. Ez a szovjet tagköztársaság lett a mai *Moldovai Köztársaság* elődje.

Az 1991-ben függetlenné vált *Moldova* közigazgatását 5 város (municipiu, többeszámban: municipii), 2 autonóm területi egység (unitatea teritorială autonomă), és 32 járás (raion, többeszámban: raioane) alkotja. Autonóm területi egységek: *Gagauzia* [*Găgăuzia*] *Nyeszter menti Köztársaság* [*Stânga Nistrului*], utóbbi 1992 óta de facto független államként működik.

18. ÚJLATIN NÉPRAJZI ÉS TÖRTÉNETI-FÖLDRAJZI TÁJAK

A táj a földfelszín térben lehatárolható, jellegzetes felépítésű és sajátosságú része, a rá jellemző természeti értékekkel és természeti rendszerekkel, valamint az emberi kultúra jellegzetességeivel együtt, ahol kölcsönhatásban található a *természeti erők és a mesterséges* (ember által létrehozott) *környezeti elemek* (Természeti törvény 1996.).

A tájnevekkel jelölt területegységek konkrét lehatárolása – amely tudományos kutatások eredményeként született meg – a XX. század vívmánya. A névvel ellátott, lehatárolt, a földfelszín minden egyes tájrészletét névvel ellátó tájrendszerek kialakítása a modern tudományos, elsősorban földtani és felszínalaktani vizsgálatok eredményeként jött létre. E kutatásokkal alakultak ki a természetföldrajzi tájbeosztások, amelyek lényeges ismertetőjegye, hogy a tájelemeket külön-külön névvel ellátva, az egyes egységeket csoportosítva és hierarchikusan egymás alá- és fölé sorolva jelennek meg a földfelszínt teljesen lefedő felosztások. Így a természetföldrajzi tájak regionális földrajzi egységek, amelyek alacsonyabb szintű egységekre bonthatók. A természetföldrajzi tájak és tájhatárok egymással egységben állnak: egy völgy tájhatár két hegyvonulat között, egy hegység tájhatár két völgy között, az adott helyi sajátosságok alapján dől el, hogy a hegyvonulat, a völgy vagy mindkettő szerepel-e a beosztásban. Egy-egy tájegység besorolásának bizonytalansága az átmeneti jelleg következménye. A földrajztudományban a hierarchiát a *kistájrészlet – kistáj – középtáj – nagytáj* négyes tagolással jellemzik⁴⁵³.

Mindennapi tájszemléletünkhöz hozzá tartozik az a névanyag, amely nem természeti tájat jelöl, kialakulása és megléte az ember tájépítő tevékenységének következménye. Vannak olyan tájneveink, amelyek nem illeszthetők be a természetföldrajzi tájrendszerbe, létrejöttük részben vagy teljesen független a természetföldrajzi tényezőktől. Ennek ellenére élő és használt neveink. Amikor egy táj elkülönülése az ott élő emberek

⁴⁵³ A négyes felosztás magyar terminológiája a korábbi forrásokban: *kistáj– kistájcsoport– középtáj–nagytáj*.

valamilyen sajátos tulajdonságai (nyelv, vallás, termelési mód, társadalmi elkülönülés, hagyományos életforma stb.) vagy közigazgatási alapon jön létre, akkor néprajzi és történeti-földrajzi tájakról beszélünk. Fontos fejlődési momentum, hogy ez a tájnévanyag a természetföldrajzi szemléletet és az abból fakadó tudományos alapokon álló természetföldrajzi tájnévanyagot megelőzve alakult ki. Létrejött a legtöbb név esetében spontán, természetes névadású, népi alapokon áll, vagyis a táji elkülönülés nem a tudományos vizsgálatok alapjain, hanem az egyszerű népi megfigyelés és emberi, társadalmi csoportok elkülönítése, elkülönülésének eredménye. Végeredményben ez a tudományos alapokon kialakított természetföldrajzi tájrendszer kezdeti alapja, főképp az elnevezések körében, a népi keletkezésű *néprajzi* és a századokon át használatban volt, közigazgatási alapú *történeti-földrajzi tájrendszer*.

18.1. Havasalföld [Țara Româneasca]

Havasalföld, korábban a magyarban *Havaselve*, *Havaselföld*⁴⁵⁴, *Havasalja*, *Oláhország*, románul *Țara Româneasca*, latinul *Ungrovalachia*, *Valachia*, történeti-földrajzi nagytáj, a *Déli-Kárpátok* és a *Duna* közötti terület. Északon a *Déli-Kárpátok* és *Moldva*, (a *Milkó–Putna–Szeret–Duna* folyók vonala *Moldva* és *Havasalföld* határa), keleten, délen és nyugaton a *Duna* határolja. Két nagy egységre oszlik, nyugati része, az *Olt* folyótól nyugatra; *Olténia*, keleti része, az *Olt*től keletre *Munténia*. Ezek kialakulása az Árpád-korra nyúlik vissza. *Olténia* „elődje” a *Szörényi bánóság*, amelyet Béla herceg, a későbbi IV. Béla király alapított 1228-ban, a kunok kiűzése után, székhelyévé *Szörényvárt*⁴⁵⁵ [*Turnu Severin*] tette. A *Szörényi bánóság* fennállása alatt gyakran volt háborúk kirobbantó oka a *Magyar Királyság* és a havasalföldi vajdák között, míg végül az oszmán hadsereg 1522–1524 között uralma alá hajtotta, megszüntetve ezzel a tartomány különállását.

⁴⁵⁴ *Havaselve*: neve a régi magyar tájszemléletet őrzi, jelentése 'Havasokon túli', 'Havasok előtti'. A XIX. század második felében a magyar nyelvben a táj jelölésére a *Havaselve* névből tovább alakult *Havaselföld* = 'Havas elvei föld' vagyis a 'Havasokon túli föld' megnevezést használták. Hunfalvy az Oláhok története c., 1894-ben megjelent művében következetesen a *Havaselföld* nevet használja.

⁴⁵⁵ *Szörényvár* magyar névalakjaként gyakran előfordul a *Szörénytornya* változat. A román *Turnu Severin* névben ezért szerepel a magyarból átvett „Turnu” alak.

(1) Olténia (Kis-Oláhország, Szörénység) [Oltenia]

Történeti-földrajzi táj, a *Havasalföld* része, annak *Olttól* nyugatra fekvő kisebbik darabja. Az 1514-ig magyar hűbéri birtok az egykori *Szörényi bánság* területén. A *Déli-Kárpátok–Olt–Duna* határolta *Kis Oláhország* vagy *Olténia* lakóit oltyánoknak nevezik. Az itt kialakult tájak egy része folyók széles völgyében jött létre, nevük is a folyó nevéből alakult. *Olténia* területén fekvő megyék, egyben történeti-földrajzi tájak is: *Méhed [Mehedinți]*, *Hegyi-Zsil [Gorj]*, *Völgyi-Zsil [Dolj]*, *Válcsa [Vâlcea]*. Legjelentősebb települések: *Királyi [Craiova]*, *Râmnicu Vâlcea*, *Szörényvár [Drobeta-Turnu Severin]*, *Zsilvásárhely [Târgu Jiu]*, *Szlatina [Slatina]*.

(2) Motru vidéke [Motru]

Történeti-földrajzi táj *Méhed [Mehedinți]* vidékén a *Motru* folyó völgyében. A *Motru* a *Zsil* legnagyobb jobb oldali mellékveze 120 km hosszú, 1900 km²-nyi vízgyűjtő területtel rendelkezik. Lapos, széles völgyét a *Zsil melléki dombság* és a *Motru-dombság* fogja közre. Területe a középkorban, a XIV–XV. században külön megye volt, később *Méhed*-be tagolódott be. A *Motru* ókorban lejegyzett kelta neve *Amutria* volt⁴⁵⁶.

(3) Zsályás [Jaleș]

Történeti-földrajzi táj a *Vulkán-hegység* déli előterében a *Tiszmán [Tismana]*, *Beszterce [Bistrița]*, *Zsályás [Jaleș]* és *Susica* folyók forrásvidékén, *Zsilvásárhelytől [Târgu Jiu]* északnyugatra. Teodorescu *Zsályás megyét* tekintik *Jales* néven az első megyének, amely *Ó-Románia* területén kialakult. Nevéről és területének hozzávetőleges kiterjedéséről 1385-ből van adat. Azt is tudjuk, hogy területét 1444-ben *Hegyi-Zsil [Gorj]* és *Méhed [Mehedinți]* megyék között osztották szét, más forrás szerint *Zsályás* volt *Hegyi-Zsil* elődje. A *Zsályás [Jaleș]* a *Tiszmán [Tismana]* mellékveze TEODORESCU 2003. [p.14.]. *Zsályás* részét képezte *Bălești*, *Ceres*, *Dăbăcești*, *Leurda*, *Ploștina*, *Rasova*, *Tămășești*, *Turcinești* GIURESCU 1943. [p. 398.], illetve *Bălcești*, *Vereșevo* és *Ceauru* is hozzá tartozott é.n. [p. 269.]. E falvak nevei mind magyar nyelvi alapúak: **Bél* → *Bălești*, **Cseres* → *Ceres*, **Doboka* → *Dăbăcești*, **Lorda* → *Leurda*, **Peleste* → *Ploștina*, **Rásó* → *Rasova*, **Tamásfalva* → *Tămășești*, **Turcs* → *Turcinești*, **Bélcs* → *Bălcești*,

⁴⁵⁶ Az *Amutria* alakból tudunk következtetni a folyó szkíta-hun névalakjára, amely **Amad* vagy **Amat* lehetett.

*Veres → *Vereșevo* és *Cser → *Ceauru*. A román „jaleș”, jelentése 'zsálya'. A megye neve víznévi eredetű.

(4) Vălcsa [Vâlcea]

Történeti-földrajzi táj, egyben ma *Románia* egyik havasalföldi megyéje [*judetul Vâlcea*] a *Déli-Kárpátoktól* délre, az *Olt* völgyében, az *Olténiai-Előkárpátok* és a *Kis-Olt menti dombság* területén. *Vălcsa* északi határa a *Lator-havasok–Szebeni-havasok–Fogarasi-havasok*. A táj területén folyik az *Oltba* a *Lator fLotru*] és itt húzódik a *Koponya-havasok [Munții Căpățâni]* vonulata. A két hegláncsor közé ékelődik be a [*Lovista-medence Depresiunea Loviștei*].

(5) Lovista-vidék [Țara Loviștei]

Vălcsa részét képezi a *Lovista-vidék* történeti-földrajzi és néprajzi táj. Az *Olt Déli-Kárpátokat* áttörő völgyének kiszélesedő, 700 m tengerszint feletti magasságban, a *Szebeni-havasok* és a *Fogarasi-havasok* által közrezárt völgyesség *Erdély* és *Havaselve* határán fekszik, a *Vöröstorony-szoros* déli bejáratánál. Az 1000–1500 m fölé magasodó csúcsokkal körbevett kis medence területén fut bele balról az *Oltba* a *Lator [Lotru]*. A térség legfontosabb települése *Brezoi, Voineasa, Căinineni* és *Perișani*. A régiót az *Erdélyt* és *Havasalföldet* összekötő legfontosabb közlekedési útvonalak keresztezik. A *Lovista-medencéhez* kötődik *Károly Róbertnek* a *Baszarab havaselvei vajda* ellen 1330-ban vívott háborúja, amelyben a vlach ellenszögölök halálra kövezték a magyar sereget.

(6) Méhed [Mehedinți]

Történeti-földrajzi táj a *Duna* mentén és a *Motru* folyó vízvidékén, az *Al-Dunától* keletre. *Méhed* neve a magyar „méh” rovarnévből származik, területén szervezték *Románia Méhed megyéjét [judetul Mehedinți]*. E névből származik *Mehádia* neve is, a *Mehádiai-hegység* a *Temes–Szörényi-hegyvidék* része, ma *Méhed megye* északnyugati határát alkotja. A megye területe ma átnyúlik az *Al-Duna vidékére, Orsova városának környékére*, így hozzá tartozik a *Vaskapu* is. Legnagyobb helysége *Szörényvár (Szörénytornya) [Drobeta-Turnu Severin]*, fontos városa *Arámabánya [Baia de Aramă]*. A táj a X–XII. században javarészt magyar lakosságú volt, s híres volt méhészetéről, utóbbi eredménye, hogy a mai romániai *Méhed megye* címerében méh rajza is szerepel. *Méhed* területén jellemző a méh

rajzával díszített népviselet is. *Méhed* területén 1444-ben *județul de Baltă*, vagyis *'Mocsáros megye'* néven jegyezték fel területi megnevezést.

(7) Hegyi-Zsil [*Gorj, Jiul de sus*]

Történeti-földrajzi táj, egyben *Románia* egyik mai megyéje. *Hegyi-Zsil* vidéke a *Zsil* folyó olténiai szakaszának felső völgyét, a *Zsilort* [*Gilort*] és a *Susica* folyócska vízvidékét foglalja magába. Több vélemény szerint középkori elődje *Zsályás* [*Jaleș*] volt, más vélemény szerint *Zsályás* a XV. századig külön megyeként működött, később tagolódott be *Hegyi-Zsilbe*, amely viszont csak a XV. században alakult meg. A X–XIII. században *Hegyi-Zsil* területe kun és magyar népességű volt, ekkor a *Szörényi* bánságon belül külön egységet képezett. Fő helye *Zsilvásárhely* [*Târgu Jiu*]. Történelmileg fontos települése *Szénvásárhely* [*Târgu Cărbunești*] és *Ciklény* [*Țicleni*]. *Hegyi-Zsil* román *Gorj* (kiejtve „Gorz”) nevét a szláv *gore* = 'felső' szóból származtatják, a magyarázat szerint a *Zsil* felső völgyére utal a név. Párja *Völgyi-Zsil* román *Dolj* (kiejtve „Dolz”) neve, amely a szláva „dole” = 'alsó' szóból származik.

(8) Völgyi-Zsil [*Dolj, Jiul de jos*]

Történeti-földrajzi táj, egyben *Románia* egyik mai megyéje. *Völgyi-Zsil* a *Zsil* folyó alsó szakaszának környezete, déli határa a *Duna*. Területének egy része a *Duna* mentén elterülő *Băilești-síkság*on terül el. *Völgyi-Zsil* fő helye *Királyi* [*Craiova*], neve utal az Árpád-kori magyar hatalomra. Jelentős helysége még *Băilești* és *Calafat*. Utóbbival szemben, a *Duna* másik oldalán, ma *Bulgária* területén fekszik *Bodony* [*Vidin*] városa.

(9) Munténia (*Nagy-Oláhország, Nagy-Havasalföld*) [*Muntenia*]

Történeti-földrajzi táj, *Havasalföld* része, annak az *Oltól* keletre fekvő nagyobbik része. A *Déli-Kárpátok–Moldva–Szeret–Duna–Olt* folyók határolta *Nagy Oláhország* vagy *Munténia* lakóit muntyánoknak nevezik. Az itt kialakult tájak jelentős része folyóvölgyekhez, illetve nagy folyók vízvidékéhez kötődik, nevük is a folyó nevéből alakult. *Munténia* területén fekvő megyék, egyben történeti-földrajzi tájak is: *Argyas* [*Argeș*], *Dimbovica* [*Dimbovița*], *Prahova*, *Bodza* [*Buzău*], *Kalaras* [*Călărași*], *Ilonca* [*Ialomița*] *Gyurgyevó* [*Giurgiu*]. Legjelentősebb települések: *Bukarest* [*București*], *Plojest* [*Ploiești*], *Pitest* [*Pitești*], *Tergovistye* [*Târgoviște*], *Bodzavásár* [*Buzău*].

(10) Argyas (Árgyas, Argyes, Argy) [Argeş]

Történeti-földrajzi táj, egyben Románia egyik megyéje. Területe az Argyas [Argeş] folyó felső völgyében, a Vede [Vedea], Kotmán [Cotmeana] felső völgyeiben terül el. Északon felnyúlik a Kárpátokig, határa a Fogarasi-havasok. Középkori fő helye Argyasudvarhely [Curtea de Argeş] volt, ahol 1330-ban Károly Róbert római katolikus püspökséget hozott létre, amely később átadta helyét az ortodoxiának. Havashosszúmező [Câmpulung] vidéke is Argyashoz tartozik. Mai központja Pitest [Piteşti].

(11) Havashosszúmező [Câmpulung], Havashegyalja [Muşcel]

Történeti-földrajzi táj az Argyasi-Előkárpátok vidékén. Nevét Hosszúmező vagy Havashosszúmező⁴⁵⁷ [Câmpulung] városáról kapta. A XV. században megye szerveződött területén, amely azonban összeolvadt Havashegyalja megyével [Judeţul Muşcel]. Utóbbi 1950-ben szűnt meg, területének nagyrésze Dimbovica megyéhez került.

(12) Dimbovica (Dombó, Dombóca) [Dimboviţa, Dâmboviţa]

Történeti-földrajzi táj, egyben Románia egyik mai megyéje. A Bucsecs [Bucegi] és a Léta-havas [Munţii Leaota] vonalától déli irányban elterülő területe a Dimbovica folyó felső völgyét és szomszédos területeit foglalja magába. Területének java az Előkárpátok völgyeit és hátait foglalja magába. Déli része a Titu-Sărata-síkságra terjed ki. A Dimbovica mellett fontos folyóvize a Jalomica [Ialomia] és az Argyas [Argeş]. Központja Tergovistye [Târgovişte].

(13) Székelyelve (Székely megye) [Săcueni]

Történeti-földrajzi táj a Kárpátkanyarban, a Bodzai-havasok külső előterének folyóvölgyeiben. Itt jött létre a Havasalföldi Fejedelemségen belül Székely vármegye [Judeţul Săcueni], amelynek első említése 1577-ből való, de a neve alapján jóval korábban léteznie kellett. E vármegye területét 1845-ben Prahova [Judeţul Prahova] és Bodza megye [Judeţul Buzău] között osztották szét. A megye középkori címerében cirill betűs

⁴⁵⁷ Hosszúmező [Câmpulung] névvel van város Moldvában is. A megfelelő elkülönítés érdekében a havasalföldi Hosszúmező magyar névalakjaként Havashosszúmező nevet használjuk. A román név jelentése 'hosszú mező', câmp = 'mező', lungă = 'hosszú'.

román nyelvű felirat olvasható: „Zsudecul Szaka” = ‘Szaka megye’. A „szaka” a szkíták egyik törzse volt, kiváló íjász és fémműves kultúrájú nép, amely a Kr.e. VI. században Közép-Ázsiában volt honos. Román történelmi álláspont szerint a táj nevét a Székelyföldről és Erdélyből kivándorló román és székely népességről kapta. A letelepedés idejét 1211–1225 közöttre teszik. Ebben az időszakban még *Havasalföld* népessége is jórészt magyar nyelvű volt.

(14) Prahova [Prahova]

Történelmi-földrajzi táj, a *Prahova* folyó völgyében és annak tágabb környezetében, egyben *Románia* egyik mai megyéje. Északi része a *Kárpátkanyarra* támaszkodik, a *Bucsecs* és a *Brassó-havasok* alkotják határát. Területe dél felé alacsonyodik, a *Prahova-Telezsán-dombság* és a *Titu-Sărata-síkságra* terjed ki. Több jelentősebb folyóvize van: *Krikó [Cricău]*, *Prahova*, *Telezsán [Telejean]*, *Mátka [Matița]*, *Sós-Krikó [Cricovul Sărat]*. Utóbbi kettő vízvidékén feküdt az egykori *Székely megye*, amelynek területét a XIX. században *Prahovába* tagolták be. *Prahova* fő helye *Plojești*, másik nagyvárosa *Câmpina*.

(15) Bodza-vidék [Buzău, Țara Buzăului]

Történelmi-földrajzi táj, egyben *Románia* egyik megyéje a *Bodza* folyó vízvidékén, a *Kárpátkanyar* külső oldalán. Két fő vize a *Bodza [Buzău]* és a *Szlanik [Slanic]*. A táj a *Bodzai-havasoktól* délkeleti irányban terjed ki, fő helye *Bodzavásár [Buzău]*. A mai *Bodza megye* területéhez hozzá tartozik az egykori *Rima megye [județul Râmnicu Sărat]* területének egy része is.

(16) Rima-vidék [Râmnicu Sărat, Slam Râmnic]

Történelmi-földrajzi táj a *Kárpátkanyartól* keletre a *Rima [Râmna]* és a *Sós-Rima [Râmnicul Sărat]* folyók vízvidékén a *Milkó dombsága* és a *Rima-Foksányi-sík* területén. *Rima vidéke* 1950-ig *Románia* egyik megyéje volt (*județul Râmnicul Sărat*), területe ma *Bodza* és *Brajla* megyék területére esik. Fő helye *Rima [Râmnicu Sărat]*.

(17) Baragán [Bărăgan]

A *Baragán* hatalmas síksága a *Havasalföld* keleti részén helyezkedik el. Délen és keleten a *Duna* árterülete, északon a *Bodza [Buzău]* és a *Kölmóc [Călmățui]* folyók, nyugatról pedig az *Argyas [Argeș]*, a *Dimbovica*

[*Dâmbovița*], a *Paszára* [*Pasărea*] és a *Szarata* [*Sărata*] folyók határolják. A *Baragán* a keleti sztyeppékhez hasonló száraz pusztaság, területe természetes állapotában teljesen fátlan. Éghajlata nagyon szélsőséges, a nyarak forrók és szárazak, a telek hidegek és szelesek. A táj löszös pusztaság néhol homokdűnékkel és sós tavakkal. A *Baragán* a sztyepei állattartás tipikus területe volt, népessége évszázadokon át legeltető, állandóan meg nem telepedett pásztorokból állt, a XIX. század második felében törték fel és lett szántóterület. A gyéren lakott vidék településhálózata az elmúlt másfél évszázadban fejlődött ki, peremén viszont városokká nőtt helységek vannak: *Brajla* [*Brăila*], *Kalaras* [*Călărași*], *Slobozia* és *Fetești*. A falusi lakosság legnagyobb része állattartással és mezőgazdasággal foglalkozik. Az 1950-es évek kommunista diktatúrájában, majd az 1970-es évektől újra, körülbelül 40 ezer politikai foglyot deportáltak a *Baragán* vidékére kényszermunkára.

(18) Teleormán [*Teleorman*]

Történeti-földrajzi táj, egyben ma *Románia* egyik megyéje. Területének java része a *Burdea-völgyesség* és a *Boianu-síkság* magasan fekvő alföldei, amelyben lapos, de nem túl széles völgyekben futó vizek jellemzőek. Nagyobb vízfolyása a *Kölmöc* [*Călmățui*], a *Vede* [*Vedea*] és a *Teleormán* [*Teleorman*], délen a *Duna* határolja. A középkorban területén feküdt a „kumánok nagy erdeje”, egy hatalmas tölgyes, ennek délnyugati sarkában a jelentős dunai átkelővel *Nikápoly* [*Nikopol*] a *Duna* jobb partján, ma *Bulgáriához* tartozik, a havasalföldi oldalon *Kisnikápoly* [*Turnu Măgurele*] vagyis *Magastorony*. Romjai ma is láthatóak, közelében ömlik a *Dunába* az *Olt*.

(19) Valaska [*Vlaşca*]

Történeti-földrajzi táj, ma *Románia* *Gyurgyevó* [*Giurgiu*] megyéjének [*Județul Giurgiu*] része. Területének nagy része a *Burdea-völgyesség* vidékén fekszik, délen a *Burnaz* síksága terül el és a *Duna* határolja. A táj nevét a vlachokról kapta, ez a vidék volt az elsőként román nyelvűvé vált táj a XII. században. Lakossága A *Duna* jobbparti *Trákiából* telepedett át a bal partra. Fő helye *Gyurgyevó*⁴⁵⁸ [*Giurgiu*]. Itt a *Duna Szent György szigetén*⁴⁵⁹

⁴⁵⁸ *Gyurgyevó* archaikus magyar névalakja *Feketegyergyó*.

⁴⁵⁹ A *Szent György-sziget* név alapján fordul elő többször a *Gyurgyevó* név mellett a város *Szentgyörgy* névalakja.

állnak erődjének romjai. A várost valószínűleg genovai kereskedők alapították kikötőként a XIV. században. A genovaiak bankot és selyem-, illetve bársonykereskedő állomást hoztak itt létre és *Genova* védőszentjéről, Szent Györgyről nevezték el a várost *San Giorgiónak*. Ebből származik a város neve.

(20) Ilfó [Ilfov]

Történeti-földrajzi táj, *Bukarest [București]* tágabb környezete, *Románia* egyik mai megyéje. Területe folyóvizek járta, fő vizei a *Dimbovica [Dâmbovița]* és az *Argyas [Argeș]* alsó szakasza, de hozzá tartozik az *Ilonca [Ialomița]* és a *Prahova* összefolyásának vidéke is. Déli határa a *Duna*. *Ilfó* területe a részben természetes, részben elgátolt vízfolyásokból létrehozott tavak vidéke. Ezek a hosszan elnyúló tavak gazdag élővilágú rétekek kísért területeken fekszenek. A táj déli része a *Burnaz*, keleti fele a *Baragán [Bărăgan]* síkságán fekszik. Fő helye *Bukarest [București]*.

(21) Jalomica (Ilonca) [Ialomița]

Történeti-földrajzi táj, jórészt a *Baragán* területén, a *Jalomica* folyó alsó szakasza mentén. A tájat délről és keletről a *Duna* határolja. Utóbbi szakaszán a *Borceai-Duna* ág és a főág közötti szigeten terül el a hatalmas, 831 km²-nyi területen fekvő *Jalomica-mocsár [Baltă Ialomiței]*. Az 1960-as években egy a kommunista agrárreform keretein belül a mocsárvidék jelentős részét lecsapolták, az alacsonyabb területeken védőgátakat építettek, hogy ezzel mezőgazdasági művelésre alkalmassá tegyék a vidéket. Ennek ellenére a hatalmas szigeten állandó település, így lakosság sincs. A történeti-földrajzi *Jalomica-vidék* jelentős városa *Kalaras [Călărași]* és *Fetești*. A történeti *Jalomica* megyét az 1981-ben bekövetkezett közigazgatási átszervezéskor kettéosztották. Déli részén kialakították *Kalaras megyét [județul Călărași]*.

18.2. Moldva [Moldova]

A táj neve magyarul *Moldva*⁴⁶⁰, egyes szerzőknél *Moldova* a székely nyelvjárásban *Módua* románul *Moldova*. A történeti-földrajzi nagytáj, a *Keleti-Kárpátok* és a *Prut* közé eső hatalmas terület. Északon *Galícia* és *Lodoméria*, keleten *Podólia* és *Besszarábia*, délkeleten *Budzsák* és *Havasalföld*, nyugaton *Erdély* határolja. E nagytáj korai magyar neve *Etelköz*, amely a magyarság szállásterülete volt, területére a X–XI. században keletről besenyők és kunok is települtek. *Moldva* területe a XVIII. századig nem a *Prut*, hanem a *Nyeszter* folyóig terjedt, *Besszarábia* területét, a *Prut* és a *Nyeszter* között fekvő vidéket is hozzá számították, területe így mintegy kétszerese volt a mainak. Ma *Moldva* néven a *Kárpátok* és a *Prut* között fekvő területet nevezik, déli határa a *Milkó–Putna–Szeret* folyók vonala, amely két moldvai nagyváros, *Foksány [Focșani]* és *Galac [Galați]* vonala mentén húzódik. A történeti *Moldva* közigazgatásában fő szerepet a kerületeknek nevezett egységek játszottak, ezek román neve *ținut* (ejtsd: cinut) volt. Nagyságuk a megszokot megye-nagyságot mutatja. A „kerület” [*ținut*] megnevezéssel *Moldva* elkülönült a *Havasalföldön* használt megye [*judet*] megnevezéseitől, amely jól mutatja a két román fejedelemség eltérő gyökerű alapjait. A XVI. században 24 kerülete volt *Moldvának*: *Barlád [Bârlad]*, *Tekécs [Tecuci]*, *Tigécs [Tigheci]*, *Lápos [Lăpușna]*, *Vaszló [Vaslui]*, *Órhely [Orhei]*, *Sarok [Soroca]*, *Hetény [Hotin]*, *Csarnóca [Cernăuți]*, *Szócs [Suceava]*, *Jász [Iași]*, *Falcs [Fălciu]*, *Kovuruly [Covurlui]*, *Gerence [Horincea]*, *Putna*, *Egyed [Adjud]*, *Tutova*, *Tatros [Trotuș]*, *Bákó [Bacău]*, *Román [Roman]*, *Német [Neamț]*, *Karligatur [Cârligătura]*, *Herló [Hârlău]* és *Dorohoj [Dorohoi]*. Ezeken túl voltak még vidékek, amelyek a kerületeken belül bírtak némi önrendelkezéssel.

A *Balkánról*, ill. *Havasalföld* irányából a XI. század végétől románok (vlachok, oláhok) folyamatosan települtek *Moldva* területére, s a XIV. századra túlsúlyba is jutottak, magukba olvasztva a kunokat és besenyőket, számbelileg kisebbségbe juttatva a magyarságot. Az Árpád-korban már *Kunországnak*, ill. *Kumániának* nevezett terület a *Magyar Királyság* hűbérese volt, s a XIV. századtól alakult meg területén, *Moldva* néven, a magyar, ill. lengyel uralkodók hűbéreseként az első román

⁴⁶⁰ *Moldva*: a nagytáj névadója a *Moldva [Moldova]* folyó, amely a *Szeret* bal oldali mellékfolyója.

vajdaság és fejedelemség, 1812-ben *Oroszország* kiterjesztette hatalmát a *Prutig*, ekkortól vált le végleg *Besszarábia* *Moldva* területéről, s számít külön tájnak. 1878-tól *Moldva* a *Havasalfölddel* együtt *Románia* egyik államalkotó területe lett.

Moldva ma az egyetlen *Kárpátokon* túli terület, ahol jelentős számban középkori eredetű magyar lakosság él. Ők a környező románságtól római katolikus vallásukkal és még részben magyar nyelvükkel különböznek el. Nevük moldvai magyarok, keleti magyarság, ill. csángó, de önmagukat általában „katolik” jelzővel különböztetik el a keleti keresztény (ortodox) románságtól.

(1) Putna vidéke [Putna]

Történeti-földrajzi táj *Alsó-Moldvában*, a *Háromszéki-havasoktól* keletre a *Szeretig* terjedő terület. Középkori területét északon a *Susica dombságának* vízválasztója határolta, ekkor még nem tartozott hozzá *Egyed kerülete* [tinutul *Adjud*], *Egyedhalma* [*Adjud*] környéke. A *Putna-vidék* jellegzetes völgyeségi tája a 700 m tengerszint feletti magasságban fekvő *Vránca-medence*, amely a *Zabola* és a *Putna* összefolyásának területe, a *Háromszéki-havasokhoz* tartozó *Berecki-havasok* keleti lábánál. A terület 1865 után *Putna megye* [*judetul Putna*] néven tagolódott be *Románia* közigazgatásába. Száz évvel később *Putna* és *Tekécs megyékből* [*judetul Tecuci*] hozták létre *Románia Vránca megyéjét* [*judetul Vrancea*]. *Putna vidékének* fő helye *Foksány* [*Focșani*].

(2) Vránca-vidék [Țara Vrancei]

Néprajzi táj *Alsó-Moldvában*, a *Putna* folyó felső völgyében, a hozzá délről befolyó *Zabola* völgyében és az ezekbe futó mellékvölgyekben. További jelentős vize még a *Koza* [*Cosa*], a *Vászoly* [*Văsui*] és a *Naruzsa* [*Năruja*]. A mai romániai *Vránca megye* [*judetul Vrancea*] területe jóval túlnyúlik a *Vránca-vidéken*. *Vránca* nevének korai említése *Varanča* (1431), mai helyesírással, ez jól mutatja a szkíta-hun alapú nyelviséget, a név gyakorlatilag a magyar *Varánca* latin átírása.

Vránca ma teljesen románok lakta táj, völgyeinek elzártsága jóvoltából sokat merőzött a népi hagyományokból. A települések a mai napig őrzik a századokkal korábbi faluszerkezetet. A *Putna* völgyében fekvő *Tulnici* és *Bârsești* magja ma is teljesen elkülönül a falu más részeitől.

A *Naruzsa* völgyében fekvő *Nereju* és *Naruja* szeres települések, építészeti szempontból a nyugat-dunántúli *Őrségre* emlékeztetőek. A *Vránicsa-vidék* jellegzetes építkezési módja a széles és lapos folyóvölgyek nagyméretű kavicsanyagának házalapként való hasznosítása. Ezekre húzzák fel ma is a többnyire fából rakott házszerkezetet, amely sajátos és hagyományos népi építészeti megoldással készül. A *Vránicsa-vidék* keleti pereméhez, de már a szűk értelemben vett tájon kívülre kötődik a román történelem nagy győztes csatája az 1917. augusztusában lezajlott marasesti-csata. *Marasest* [*Mărășești*] a *Szeret* partján fekvő kisváros, a *Vránicsa-vidék* „bejáratánál”, ma *Vránicsa megyében*. Itt a román csapatok megállították az *Osztrák–Magyar Monarchia* és a német haderő csapatait, ennek eredményeként a központi hatalmak erői nem tudták *Moldva* területét elfoglalni. Állóháború alakult ki, majd 1918 májusában a román haderő ellentámadásba tudott lendülni. A marasesti csatát a román történetírás a számára győztes első világháborús nemzetegyesítés kiinduló eseményének értelmezi, amelynek következménye volt az 1918. december 1-én létrejött a „román államegység”.

(3) Egyed vidéke [*Ținutul Adjud*]

Történeti-földrajzi táj *Alsó-Moldvában*, az egykor *Putna megyéhez* [*Județul Putna*] tartozó, a *Tatros–Szeret* összefolyásnál fekvő *Egyedhalma* [*Adjud*] város környezete. A település és a hozzá tartozó falvak a korai időktől különálló igazgatási egység volt, hasonló jogokkal, mint az erdélyi szász városok.

(4) Tatros vidéke (Tatóros vidéke) [*Ținutul Trotuș*]

Történeti-földrajzi táj *Alsó-Moldvában*, lényegében a természetföldrajzi alapokon elkülönülő *Tatros völgye*⁴⁶¹ [*Valea Trotușului*], amely a XVII. századtól *Bákó* [*Bacău*] megyéhez tartozik. A *Tatros* egyik forráságának vidéke a *Gyimes völgye* [*Valea Ghimeșului*], a folyó kiszélesedő völgyének vidéke a *Szulca* [*Sulța*] patak torkolatánál az *Ágasi-medence* [*Depresiunea Agăș*] és szintén a *Tatros-völgy* alsó szakasza a *Csobános* patak torkolatától kezdődő *Kománfalvi-medence* [*Depresiunea Comănești*]. A *Tatros völgye* korábban magyar lakossága a XVI. századra jórészt románná vált.

⁴⁶¹ A *Tatros* (románul *Trotuș*) folyó a *Szeret* (románul *Siret*) egyik jelentős jobb oldali mellékvíze, hossza 149 km. A folyó eredeti neve *Tatóros*.

Maradványai *Csügés [Ciugheș]*, *Szálka [Seaca]*, illetve *Aknavásár [Târgu Ocna]* környékén, főképpen *Szalánc [Slanic Moldova]*, *Tatros [Târgu Trotuș]*, *Szőlőhegy [Pârgărești]* helységben, valamint a *Tázló–Tatros* összefolyásnál fekvő *Ónfalva [Onești]* környékén lévő falvakban élnek. Van még magyar népessége az *Ojtoz* völgyében fekvő *Gorzafalvának [Oituz]*. A *Tatros-völgy* felső szakasza a *Gyimesek* vidéke, magyar néprajzi táj. A *Tatros völgye* a XIV. században megindul román bevándorlás terepe lett.

(5) Bákó [Bacău]

Történeti-földrajzi táj *Felső-Moldvában és Románia Bákó megyéje [Județul Bacău]*. Területe a *Tatros*, a *Tázló* és a *Szeret* középső szakaszának vízvidékét foglalja el. Nyugaton a *Tarkó-hegyég* és a *Gosman-hegység*, középső részén a *Bákói-dombság*, keleten a *Szerettere*⁴⁶² vidékén terül el. *Bákó* történeti területe keleten az egykori *Tekécs [Tecuci]* megye egy részével egészült ki. *Bákó* a szűk értelemben vett, mai *Csángóföld* központi területe, a magyar nyelvet még ismerő csángó népesség itt van legnagyobb arányban. *Bákó* jelentős helységei *Bákó*⁴⁶³ [Bacău], *Molnos [Moinești]*, *Aknavásár [Târgu Ocna]* és *Szalánc [Slanic Moldova]*.

(6) Nyemc vidéke (Németi kerület, Niamc) [Ținutul Neamț]

Nyemc vidéke történeti-földrajzi táj *Felső-Moldvában*, a *Besztercei-havasoktól [Munții Bistriței]* keletre, az *Esztena-hegység [Munții Stânișoara]* területén, a két hegység között húzódó *Aranyos-Beszterce* völgyére és az ezektől keleti irányban húzódó *Németvásári-dombság* területére terjed ki. Így területe az *Aranyos-Beszterce–Beszterce* és a *Németi* folyók vízvidékét foglalja magába. *Nyemc* vidéke nem fut le a *Szeret* völgyéig, keleti határa a *Ráska–Moldva* folyók vonala, majd a *Moldva–Beszterce* vízválasztó. Tőle keletre *Románvásár* vidéke a későbbi *Román megye [Județul Roman]* feküdt. Az 1968-as közigazgatási átszervezéskor *Románvásár* környékét *Nyemc megye* területébe tagolták. *Nyemc* neve román „neamț” = ’német’

⁴⁶² A *Szerettere* a *Beszterce* folyó *Szeret*be torkolásának vidékét jelöli. Az itt élő csángók archaikus vonásokat őriztek meg, erős székelyes tulajdonságokat mutatnak. A *Moldvai-Mezőség* területén, mintegy 30 falu népessége tartozik ide. A *Szerettere* a *Szeret* folyó kiszélesedő síkja *Bákó [Bacău]* város környékén. Néprajzi szakirodalmi megnevezésük déli csángók. Nevezetesebb falvaik: *Bogdánfalva [Valea Seacă]*, *Trunk [Galbeni]*, *Lészped [Lespezi]*, *Forrófalva [Faraoani]*, *Klészse [Cleja]*, *Gajcsána [Gaiecana]*.

⁴⁶³ Régi írásokban *Bákó* előfordul *Bakov* (korabeli írásmóddal *Bakow*) alakkal is.

szóból származik. A megye névadója két németek alapította város: *Németvásár*⁴⁶⁴ [*Târgu Neamț*] és *Karácsonkő*⁴⁶⁵ [*Piatra Neamț*].

(7) Románvásár vidéke [*Ținutul Roman*]

Történeti földrajzi táj *Felső-Moldvában* a *Moldva* és a *Szeret* összefolyásánál, a *Szerettere* északi végében. Központja *Románvásár*⁴⁶⁶, ahol az első moldvai ortodox püspökség létrejött, ezt Jó sándor [Alexandru cel Bun] fejedelem alapította. Románvásár vidékének fő helye *Románvásár*, fontosabb helysége *Mircsefalva* [*Mircești*] és *Baravásár* [*Bara-Târg*].

(8) Bányaság (Moldvai-Bányaság) [*Ținutul Baia*]

Történeti-földrajzi táj a *Moldva* folyó középső völgyének tágabb környezete, amely *Moldvabánya* [*Baia*] központtal alakult ki, 1865 után itt jött létre *Románia Bánya megyéje* [*județul Baia*]. A vidék központja hamarosan a *Moldvabánya* szomszédságában lévő *Falticsén* [*Fălticeni*] városa lett. Az 1968-as megyerendezés nyomán *Bánya* és *Hosszúmező megyéket* összevonták *Szucsáva megyével* és hozzákapcsolták a *Romániánál* maradt dél-bukovinai területeket is.

(9) Dorohó (Dorohoj) [*Ținutul Dorohoj*]

Történeti-földrajzi táj *Felső-Moldvában*, a *Prut* folyó középső szakaszától délre a *Basa* [*Bășeu*] és *Sisa* [*Jijia*] folyók vízvidékén, a *Felső-Sisa-alföld* területén, a Pruttól nyugatra. Fő helye *Dorohó* városa, jelentős helye még *Szövén* [*Săveni*].

⁴⁶⁴ *Németvásár* korai neve *Németi*, később a román név nyomán a magyarban a *Niamec*, majd *Nyemc* forma is elterjedt. Nevét a *Magyarországról* száműzött német nyelvű huszitákról kapta. A városban a XVII. században német nyelvű huszita bibliát is nyomtattak. *Németvásár* a névadója a moldvai *Németi kerületnek*, ill. a későbbi *Nyemc megyének*. A város nevének „vásár” tagja a román névből került a magyarba, *târgu* = ’vásár’.

⁴⁶⁵ *Karácsonkő* első írásos említése 1395-ben *Karachonkw* (mai írásmóddal *Karacsonkő*), ebből lett a román *Piatra lui Crăciun* (= ’karácsonyi kő’). A várost nevezték még *Târgu Piatra*-nak (= ’kővásár’) is, illetve egyszerűen *Piatra*-nak (= ’kő’) is. A *Piatra Neamț* vagyis ’Németkő’ forma az 1950-es évek után lett a neve, ez a „karácsony” előtag eltüntetését célozta. Ugyanakkor a „karácsony” előtag beleértés eredménye, az eredeti névadó a magyar *karacsun* = *kerecsen*, vagyis a *kerecsensólyom* nevének mély hangrendű változata.

⁴⁶⁶ A terület névadója *Románvásár* [*Roman*], amelyet 1392-ben említenek elsőként. A város Román halicsi fejedelem nevét viseli. Német neve *Romanwarasch* (vagyis ’Románváros’), lengyel neve *Romanow Torg* (vagyis ’Románok városa’). A név tehát személynévi eredetű és nem a román népnévből származik.

(10) Sisa vidéke (Zsizsia vidéke) [Ținutul Jijiei]

Néprajzi táj a *Sisa*⁴⁶⁷ folyó széles felső völgyében, a *Felső-Sisa-medencében*. A *Prut* két oldalán elterülő *Moldvai-Mezőség*hez tartozó, nagyon jó talajú, de száraz éghajlatú *Sisa-medence* nagy része fátlan pusztaság volt. Termőre fordítása a XIX. században valósult meg, azóta híres földműves, zöldség és gyümölcsstermő vidék. Híres lótenyésztéséről. *Sisa* vidékének központi települése a folyó középső szakaszán fekvő *Ungureni* vagyis 'Magyarfalu' (ungur = 'magyar', az *-eni* a románban helynévképző). A román történetírás szerint *Ungureni* ősidők óta lakott helyen fekszik, a mai község erdélyi pásztorokból álló csoportokkal települt, akik a *Barcaságból* érkeztek mintegy fél évezreddel ezelőtt.

(11) Botosság (Botos vidék) [Ținutul Botoșani]

Történeti-földrajzi táj a *Sisa* folyó völgyétől délre, a *Pruttól* nyugatra, a *Szereten* átnyúlva *Szőcsvásár [Suceava]* vonaláig. Területe a *Sisa* alsó szakaszára és annak mellékvizére a *Szitnya [Sitna]* és a *Miletény [Miletin]* vízvidékére terjed ki. A *Botosság* területének java a *Moldvai-Mezőség* kiváló talajú területén fekszik. Északi része a *Felső-Sisa-alföldre*, déli része az *Alsó-Sisa-alföldre* esik. A terület névadója és fő helye a *Szitnya* mentén épült *Botosvásár [Botoșani]*, más magyar alakkal *Botos*, románból átvéve *Botosán*. A város első írott említése 1439-ből való.

(12) Herló vidéke [Ținutul Hârlău]

Néprajzi táj *Felső-Moldvában* a *Balhó [Bahlui]* felső folyása mentén fekvő *Herló [Hârlău]* város környéke.

(13) Jászság (Moldvai-Jászság) [Ținutul Iași]

Történeti-földrajzi táj *Alsó-Moldvában*, *Moldva* központi részén a *Moldvai-Mezőség* déli felén az *Alsó-Sisa-alföldön* a *Balhó [Bahlui]* és *Miletény [Miletin]* folyók vízvidékén. A *Balhótól* délre fekvő, a *Barládi-dombság* felé felmagasodó területe a *Jászvásári-oldal* része. A moldva *Jászság* területe a középkorban kiterjedt a *Prut* mindkét oldalára, sőt nagyobbik része a folyó bal partjára, egészen a *Prut-Rőt* vízválasztójáig terjedt. 1812-ben, amikor orosz csapatok foglalták el a *Pruton* túli területeket, az *Orosz Birodalomhoz*

⁴⁶⁷ *Sisa* a folyó eredeti magyar neve, de a XX. századi magyar földrajzi irodalomban a román *Jijia* ('Zsizsia') alak használata terjedt el.

került jászszági részből szervezték a *Belci körzetet* [*Beleckij uezd / Белецкиѹ uezd*]. A táj névadója *Moldva* legnagyobb városa *Jászvásár* [*Iasi*]. A város és a táj neve őrzi *Moldva* románság előtti népességét, a XI. században itt élt jászokét. A jászok egy része a tatárjárás után áttelepült a *Kárpátokon* belülrre a magyarországi, alföldi *Jászszág* területére. Helyüket jórészt románok foglalták el. *Jászvásár* első írásos említése 1408-ból való, de alapítása jóval korábban volt, mutatja ezt például az 1385-ben épített örmény templom. 1564-ben IV. Sándor (Alexandru Lăpușneanu) moldvai fejedelem ide költöztette *Moldva* fővárosát *Szőcsvásárból*. 1564-ben Farkas László (Vasile Lupu) itt alapította az első román nyelvű iskolát, illetve a Három szent főpap (Trei Ierarh)-templomban egy nyomdát. 1643-ban az első moldvai nyomtatott könyv ebben a városban jelent meg. Bandinus érsek⁴⁶⁸ a *Szentszék* küldötteként 1646. évi jelentésében „magyarul *Jasvasar*, *vlachul las*, latinul *lassium* vagy *lassi*” néven említi a korabeli fővárost, melyben ekkor is sok magyar élt. 1513-ban a tatárok, 1538-ban a törökök, 1686-ban pedig az oroszok dúlták fel, majd 1734-ben súlyos járvány tizedelte a város lakosságát. 1565 és 1859 között *Moldva* fővárosa volt, majd 1859 és 1862 között *Moldva és Havasalföld Egyesült Királyságának* társfővárosa volt *Bukaresttel* közösen. Az első világháború idején a város két évig volt *Románia* el nem foglalt területeinek fővárosa, miután 1916. december 6-án a központi hatalmak elfoglalták *Bukarestet*. 1940. június 27–29. között hajtották végre a román szervek a jászvásári pogromot, amelynek során több mint 13 ezer, zsidót végeztek ki. A *Moldvai-Jászszág* jeles helysége még *Szépváros* [*Târgu Frumoș*], amely a középkorban egy ideig a *Karligaturi kerület* [*Ținutul Cârlișătura*] területéhez tartozott.

(14) Karligaturi kerület [*Ținutul Cârlișătura*]

Történeti-földrajzi táj *Alsó-Moldvában*, *Szépváros* [*Târgu Frumoș*] és *Strunga* helység különálló egységként működő területe volt. Különállása

⁴⁶⁸ Marco Bandini (eredetileg Bandulović, 1593–1650) bosnyák származású érsek volt, 1644–1650 között a moldvai katolikus hívők képviselője (apostoli adminisztrátor) a *Szentszék* felé. Jelentős műve a *Codex Bandini*, a „Általános felmérés *Moldva* tartomány egyházközségeiről, katolikus rítusáról” (*Visitatio generalis omnium ecclesiarum catholicarum romani ritus in Provincia Moldaviae*), amely 1646–47-ben tett látogatásának leírása, dokumentum értékű mű a XVII. századi *Moldváról*: benne szerepel a moldvai magyarság hitélete, az Árpád-házi magyar szentek kultusza. A kódex bizonyítja arra, hogy *Moldva* magyarsága létezett, egységes kultúrával, katolikus közösségként őrizte a XIV. sz. közepéig a *Magyar Királysághoz* tartozott *Moldva* emlékét. Kiemelkedő értéke, hogy a helyneveket magyar nyelven közli.

1834-ben szűnt meg, ekkor a *Moldvai-Jászság* [*Ținutul Iași*] és *Románvásár vidéke* [*Ținutul Roman*] osztozott területén.

(15) Vaszló (Vászló) [*Ținutul Vaslui*]

Történeti-földrajzi táj *Alsó-Moldvában* a *Barlád* [*Bârlad*] folyó felső völgyében, a *Vaszló* [*Vaslui*] völgyében, a *Barládi-dombság* területén. Fő helye *Vaszló* [*Vaslui*] városa. A táj a szomszédos *Falcs* [*Falciu*] és *Tutova* részeivel kibővítve 1968 óta *Románia Vaszló megyéjét* [*Județul Vaslui*] alkotja.

(16) Falcs [*Ținutul Falciu*]

Történeti-földrajzi táj *Alsó-Moldvában* a *Vaszló* [*Vaslui*] és a *Prut* folyók között a *Kraszna* [*Crasna*], az *Elan* és a *Kis-Prut* folyók vízvidékén. Fő helye *Huszváros* [*Huși*], székhelye és névadója *Falcs* [*Falciu*] volt. *Huszváros* neve a *Magyarországról* 1438-ban elmenekült és a várost alapító huszitáktól származik. A huszita mozgalom a cseh Husz János⁴⁶⁹ által elindított reformációs előzmény. Husz hívei felújították azt az ókeresztény szokást, mely szerint az úrvacsorában a szentostya mellett a szentségeket kehely által szolgáltatták ki. Husz Jánost 1415-ben a konstanzi zsinat máglyahalálra ítélte. Ezután mozgalma két fő irányra szakadt: a kelyhesek és a taboriták pártjára. *Huszváros* a középkorban híres vásárhely volt, a XVI. században *Moldva* központja, fejedelmi székhely volt. *Falcs* területét 1968-ban *Vaszló megyébe* [*Județul Vaslui*] olvasztották.

(17) Tekécs (Tekucs, Tekuc) [*Ținutul Tecuci*]

Történeti-földrajzi táj a *Berhécs* [*Berheci*], a *Zeletin* folyók vízvidékén és a *Barlád* [*Bârlad*] alsó völgyében. Déli határát a *Gere* [*Gerul*] és a *Szeret* adja, nyugatról a *Szeret* határolja. Az észak–déli irányban hosszan elnyúló táj fő helye *Tekécs* [*Tecuci*], jelentős átkelőhely volt a *Zeletinen Törökhida* [*Podu Turcului*].

(18) Tutova (Barlád vidéke) [*Ținutul Tutova, Ținutul Bârlad*]

Történeti-földrajzi táj *Alsó-Moldvában* a *Tutova* folyó völgyében és vízvidékén. Nyugati határa a *Zeletin dombságának* vívალasztója, keletről a

⁴⁶⁹ Husz János, csehül Jan Hus (1369–1415) cseh pap, egyetemi tanár a huszitizmus megalapítója.

Barlád [Bârlad] szegélyezi, de *Murgeni* környékén területe kifut a *Prutig*. Fő helye *Barlád [Bârlad]* városa.

(19) Kovuruly (Kohurluji kerület, Galaci kerület) [Ținutul Covurlui, Ținutul Galați]

Történeti-földrajzi táj *Alsó-Moldvában*, amely a XV. századtól az 1864-ben történt megyei rendezésig különült el *Moldva* déli részén a *Kovuruly [Covurlui]* folyócska völgyében. Területe gyakran változott, legnagyobb kiterjedésekor keleten a *Prutig*, nyugaton a *Szeretig*, délen a *Dunáig* terjedt, így magába foglalta *Dragușeni*, *Oancea* és *Galac [Galați]* városok területét is. A táj a *Moldvai-dombvidék* legdélibb tagjának a *Kovuruly-halomvidék* völgyekkel szabdaltsága fekszik. A *Kovuruly kerületből* 1864-ben *Kovuruly megyét [județul Covurlui]* szervezték *Galac [Galați]* központtal.

(20) Gerence vidéke (Horinca vidéke) [Ținutul Elan–Horincea]

Néprajzi táj *Kovuruly* területén, a *Gerence [Horincea]* folyócska völgyében és mellékvölgyeiben. A *Gerence* a *Prut* alsó folyásának jobb oldali mellékvíze, a *Kovuruly-halomvidék* keleti részén. A táj központja *Berești*.

18.3. Besszarábia [Basarabia]

Román–ukrán–orosz történeti-földrajzi táj, a *Prut* és a *Nyeszter* folyók között, délen a *Duna-deltával* és a *Fekete-tengerrel* határos. 1812-ben került az akkor még török fennhatóság alatt álló *Moldvai Fejedelemségtől* az *Orosz Birodalomhoz*. Déli része 1856–78 között átmenetileg ismét *Moldvához* tartozott. 1918-ban *Románia* foglalta el és birtokolta 1940-ig; akkor a *Szovjetunióhoz* csatolták. 1941–44 között, a második világháború folyamán ismét *Romániáé* volt. A *Szovjetunió*n belül *Besszarábia* legnagyobb, középső, moldován (román) többségű része *Kisjenő* [*Chişinău, Kisinyov*], *Belc* [*Balţi*], *Benderi / Bengyeri, Orgejev, Sarok* [*Soroca, Szoroka*] városokkal, egy *Nyeszteren* túli keskeny sávval, *Kamenka, Ribnica* és *Tiraszpol* városok környékével az 1940-ben alakult, és 1944-ben újjászervezett *Moldvai SzSzK*-hoz tartozott, *Kisjenő* fővárossal. *Besszarábia* legészakibb része *Hetény* [*Hotin*] városával az *Ukrán SzSzK Csarnócai területéhez* (*Csernovci terület*), délkeleti része *Iszmail* és *Reni* dunai kikötőkkel, *Kili* [*Kilija*], valamint *Tengerfehérvár* [*Bilhorod Dnisztrovszkij*] városával szintén az *Ukrán SzSzK*-hoz az *Odesszai terület*hez tartozott. A *Szovjetunió* megszűnése után, 1991-ben a *Moldvai SzSzK* önállósodott, *Moldova* néven. A kilencvenes években felmerült a terület *Romániához* csatlakozása, de ezt az oroszbarát politikai erők megakadályozták. 1992-ben háború tört ki a *Nyeszteren* túli moldáviai területek orosz lakossága és a kisjenői moldovai kormányerők között. A harcok végeredménye az orosz védnökséggel létrejött, nemzetközileg nem elismert államalakulat, a *Nyesztermenti Köztársaság* megalakulása lett.

(1) *Hetény vidéke* [*Ţinutul Hotin*]

Történeti-földrajzi táj *Besszarábia* északi végében. Határait szinte mindenütt vizek alkotják. Északon a *Nyeszter*, keleten a *Köhér* [*Ciuhur*], nyugaton a *Sztara Granyicja* (= 'régi határ'), délnyugaton a *Prut* határolja. 1812–1918 között az *Orosz Birodalom* részeként a *Besszarábiai kormányzóság* *Hetényi kerületéhez* [*Hotinszkij uezd*] tartozott. Területének északi, nagyobbik fele, *Hetény* [*Hotin / Hotin*], *Kelmenc* [*Chelmenţi /*

*Kelmenci], Székelyvásár*⁴⁷⁰ [*Secureni / Szokirjani*] városokkal 1945 óta *Ukrajna* része. Déli fele *Lipcani* és *Edineț* városokkal *Moldovai Köztársaság Briceni járásához* [*Raionul Briceni*] és *Ocnîța járásához* [*Raionul Ocnîța*] tartozik.

(2) Sarok vidéke (Sorok vidéke) [Ținutul Soroca]

Történeti-földrajzi táj a *Nyeszter* mentén, a *Moldvai-Mezőség* keleti felében, a *Belci-Mezőség* és a *Saroki-dombság* területén. Területéhez tartozik a *Rőt* [*Răut*] folyó középső völgye is. Névadója és fő helye *Sarok* [*Soroca / Szoroki*] városka a *Nyeszter* nagy kanyarjánál, „sarkánál”. A táj ma a *Moldovai Köztársaság Sorokai járásához* [*Raionul Soroca*] tartozik. A középkorban *Sarok vidékéhez* tartozott *Belc* [*Bălți*] környéke is. 1812–1918 között az *Orosz Birodalom Besszarábiai kormányzóságának Saroki kerületéhez* [*Szorokszkij uezd*] tartozott.

(3) Belc vidéke [județul Bălți]

Történeti-földrajzi táj, *Románia* egykori *Belc megyéje*. Területének nagy része a *Moldvai-Jászság* [*Ținutul Iași*] területének *Prut* balparti részét ölelte fel, kibővítve a *Rőt* [*Răut*] mentén fekvő *Belc* [*Bălți*] városának környékével. A terület különállása 1812-re nyúlik vissza, amikor az *Orosz Birodalom* kiterjesztette hatalmát a *Prutig* és elfoglalta *Moldva Prut* és *Nyeszter* közti területeit. Az orosz közigazgatás hozta létre a *Belci körzetet* [*Beleckij uezd*], majd 1918-tól ennek területén alakult meg *Románia Belc megyéje* [*județul Bălți*]. Ennek működése 1940-ben szűnt meg, amikor a szovjet csapatok elfoglalták *Besszarábiát*. Területén ma a *Moldovai Köztársaság Râșcani, Glodeni, Fălești, Sângerei* járásai működnek.

(4) Őrség (Moldvai-Őrség, Őrhely vidéke) [Ținutul Orhei]

Történeti-földrajzi táj *Besszarábia* középső keleti részén az *Őrhelyi-dombság* és az *Északi-Kodri (Északi-erdők)* vidékén, a *Rőt* [*Răut*] folyó középső és alsó völgyének környezetében. Déli határa nagyjából az *Ikely* [*Ichel*] folyócska völgye, keleti határa a *Nyeszter*. Névadója a *Rőt*-parti *Őrhely*⁴⁷¹ [*Orhei*] városa. „Okleveles adat nincs rá, de a város határában ma

⁴⁷⁰ *Székelyvásár* vagy *Székely* városka korai román neve *Târgu Secureni, Săcureni*, majd *Secureni*. Korai szláv neve *Szokira*, később *Szokirjani* (*Сокиряни / Сокиряны*), lengyel alakja *Sokiriany*. A helység magyar nevét a román alakból tudjuk következtetni, írásos feljegyzés nincs róla.

⁴⁷¹ *Őrhely* megnevezése előfordul *Várhely* formában is.

is álló XIV–XV. századi romok magyar végvárra utalnak, amely a Duna és a Dnyeszter melletti magyar helyőrségű erődítések sorába tartozik” írja róla Kiss Lajos. Ennek alapján a vár a Hunyadi János által kiépített végvárrendszer része volt. A XIX. század végi leírások szerint Órhely mellett, *Orheiul-Vechiul*nak (= 'Régi-Órhely') nevezett helyen található a régi építmény romjai, amelyeket ma is látható földárkok vesznek körül. A Rőt folyó mélyen bevágott kanyarulatában a magas tufa rétegekbe vágott partban régi ortodox szerzetesek barlanglakásai, az egyik belső íven 100 x 100 m-es négyzet alakú helyőrség romjai láthatók. Ez volt a magyar katonák egykori táborhelye KAT. 2012.

(5) Lápos vidéke (Laposnya vidéke) [Ținutul Lăpușna]

Történeti-földrajzi táj a Lápos [*Lăpoșna*], Rekető [*Recateu*], Kündük [*Cogâlnic*], Botna és Bik [*Bâc*] folyócskák felső és középső vízvidékén, a Déli-Kodri [*Déli-erdők*] területén. Központja Kisjenő [*Chișinău*]. Névadója a Lápos folyó, illetve a partján fekvő Lápos [*Lăpușna*] városka. Ennek korai neve Láposvásár [*Târgu Lăpușnei*] volt. 1812 után területén alakult meg Besszarábia kormányzóság Kisinyovi körzete [*Kisinyevszkij uezd*], majd 1918 után Románia Lápos megyéje [*Județul Lăpușna*]. Ma a táj nagy része a Moldovai Köztársaság Ialoveni, Anenii Noi járásához és Kisjenő városához tartozik.

(6) Tigény vidéke (Tegény vidéke) [Ținutul Tighina]

Történeti-földrajzi táj a Bik [*Bâc*], a Botna és a Nyeszter által közrefogott területen az előbbi két folyó torkolatánál, Tegény⁴⁷² [*Tighina / Benderi*] város környezetében. A középkori eredetű táji elkülönülést 1812-ben az orosz adminisztráció váltotta. A Besszarábiai kormányzóság Tigényi körzete [*Benderszkij uezd*] alakult meg területén, de ennek kiterjedése a Prutig tartott, magába foglalta a Lápos vidékének [*Ținutul Lăpușna*] déli és a Tegécs vidékének [*Ținutul Tigheciu*] északi részeit is. 1918-ban utóbbi

⁴⁷² Tigény (Tegény) névalakjai különböző nyelveken eltérően jelennek meg. A magyar formát a román *Tigheni* alakból tudjuk következtetni. Török neve *Bender*, ebből alakult modern-kori orosz-ukrán neve a *Benderi*. Ugyanakkor régi szláv névalakja a *Tjagjanjakjacsza* (Тягянжакяча). Ez gyakorlatilag a Tigény mély hangrendű és lágyított mássalhangzókkal ejtett változata. Ha a lágyított hangokat lecseréljük, és elhagyjuk az újabb helynévképzőket, formája *Tagan* lesz. Ez további helynévképzőkkel bővülve: *Tagan + (a)k + (a)cs(a)*. Az alap mint annyi más kárpát-térségi név esetében szkíta-hun eredetű. A magánhangzók cserélődése csak látszólag változtat a név értelmén: *Tegén / Tigén = Tagan*.

területén jött létre *Románia Tigény megyéje [județul Tighina]*. Ma a terület *Moldovai Köztársaság Anenii Noi járásához* tartozik.

(7) Tigécs vidéke (Tegécs vidéke) [Țara Tigheciului]

Történeti-földrajzi táj, a *Prut* alsó szakaszától keletre, a *Budzsáki-puszta* területén. A középkorban már elkülönült táj, a *Prut* bal oldali alsó vízvidékén a *Szarata [Sărata]*, *Tigécs [Tigheci]* és *Larga* vizek vidékén, de hozzá tartozik a *Szálcsa [Salcia]* és a *Kahul [Cahul]* vízvidéke is. Utóbbiak nem a *Prut* vízgyűjtőjén helyezkednek el, hanem a lefolyástalan *Kahul-tóban* egyesül vizük. A táj hatalmas területet ölelt fel, lehúzódott egészen a *Dunáig*, a *Duna-delta* belső oldaláig. Középkori központja *Tigécs [Tigheci]*, nevezetes helysége az azóta elpusztult *Sósvásár [Țârgu Sărat]* volt. Közigazgatási elkülönülése az orosz megszállással szűnt meg. 1828-tól az orosz közigazgatás *Tigécs vidékét Besszarábia kormányzóság Izmaili körzetébe [Izmailszkij uezd]* szervezte, 1918-tól a déli, *Duna* melléki területeket *Izmail megyébe [județul Ismail]*, az északi és középső részt pedig *Kahul megyébe [județul Cahul]* osztották be.

(8) Kahul vidéke [județul Cahul]

Történeti-földrajzi táj, jórészt a *Prut* és az *Ialpug* folyók közötti területen, *Románia* egykori *Kahul megyéjének [județul Cahul]* területén. Déli része a *Budzsák* területéhez tartozik. Itt a román lakosság mellett jelentős számú gagauz népesség is él. Központja *Kahul [Cahul]*, nagyobb helysége *Léva [Leova]* és *Taraclia* volt. A megye 1940-ben szűnt meg, területe ma *Moldovai Köztársaság Cantemir*⁴⁷³ és *Kahul [Cahul]* járásába van beosztva.

⁴⁷³ A moldovai *Cantemir* város 1973-ban született. Az egykori, a *Római Birodalom* idejében itt állott falu helyén ekkor épült fel a „*Prut*” konzervgyár és a hozzá tartozó lakótelep, amelyet *Dimitre Cantemir* moldvai uralkodó és történetíró születésének 300. évfordulója tiszteletére róla neveztek el. *Dimitre Cantemir* nevű település *Romániában* is van, *Vaszló* és *Botos megyékben*.

18.4. Budzsák [Bugeac]

A *Budzsák* történeti-földrajzi nagytáj, románul *Bugeac*, ukránul, oroszul és a bolgárul *Budzsak*, törökül és gagauzul *Bucak*, a történelmi *Besszarábia* fogalma, vagyis a mai *Besszarábia* déli részét jelölő tájnév. Alapja a török „bucak” = ’határvidék’ szó. A terület ma a *Moldovai Köztársaság* déli részére, illetve *Ukrajna Fekete-tenger* melléki területére terjed ki. 1812-ben, amikor az *Orosz Birodalom* fennhatósága alá került a *Moldvai Fejedelemség* keleti része – a *Prut* és a *Nyeszter* közötti terület – a cári hatóságok kiterjesztették *Besszarábia* nevét az egész kelet-moldvai területre, és a történelmi (kis) *Besszarába* vált a török névhasználat nyomán *Budzsák* megnevezésűvé. Ez az átalakulás a nemzetközi és a román névhasználatba is átment. A 13 200 km² kitejedésű *Budzsák* tengerparti területein a IX-XII. században még számottevően jelen voltak a szkíta-hun népesség maradványai. Egyik legfényesebb időszaka e területnek a XI–XIII. században a genovaiak („zsinovicok”) városalapításai. Ők a *Fekete-tenger* partján és a *Duna Kili (Chilia)* ága mentén is megtelepedtek. *Oblucița*⁴⁷⁴, *Kili [Chilia]* és a *Nyeszterfehérvár [Cetatea Albă]* mind genovaiak által épültek vagy bővültek. A XIV. század első részében a területre kiterjesztette hatalmát a havaselvei I. Bazarab (Basarab I), róla nevezték el a tájat *Besszarábiának*. Jó Sándor moldvai fejedelem a XV. század elején országához csatolta a *Budzsákot* is, de a *Besszarábia* név ekkortól már terjedt és *Moldva* tengerpart felé eső déli vidékeit jelölte. 1484-től a terület az *Oszmán Birodalom* határvidéke lett, ekkortól adatható a török *Bucag* (’határ tartomány’, ’határvidék’) név, amelyből a *Budzsák* megnevezés kialakult.

1484-től 1812-ig *Budzsák* az oszmánok *Szilisztrai vilajetének* része volt, amely 1538 után *Tegény [Tighina]* városát is magába foglalta. A területet az 1812-es bukaresti béke az oroszoknak ítélte meg, *Moldva Pruttól* keletre lévő részével együtt. Az orosz birodalmi hatóságok száműzték a tatár népességet és a románok egy részét *Dobrudzsába*, helyükbe *Dobrudzsából* bolgárokat és ortodox gagauzokat, más területekről németeket, oroszokat és ukránokat hívtak be. A *Budzsák* 1856

⁴⁷⁴ *Oblucița* a román forrásokban szereplő ókori és kora középkori város. Részben *Isacceá*, részben *Ismail* városával azonosítják.

és 1878 között, *Kahul, Bolgrad és Iszmail* megyék részeként *Moldvához* (illetve 1859-től *Romániához*) tartozott. 1878-tól az első világháború végéig ismét az *Orosz Birodalom* része volt a *Besszarábiai kormányzóságon* belül. 1918-ban a terület *Románia* része lett, de 1940-ben a *Szovjetunió* megszállta, ekkor főképpen az *Ukrán SzSzK*-hoz került és csak kis része maradt a *Moldvai SzSzK*-nál. A németajkú lakosságot áttelepítették *Németországba*. Az általuk több mint 100 éve lakott területet orosz és ukrán népességgel gyarmatosították. A betelepítések nyomán a XX. század közepére a *Budzsákban* a románok kisebbségbe kerültek, helyüket főképpen ukránok foglalták el. Kezdetben 1940. augusztusától a *Budzsák* az *Ukrán SzSzK*-n belül önálló közigazgatási terület volt (*Iszmaili terület*). 1941 és 1944 között újra *Románia* része lett, de 1944-ben a szovjet csapatok ismét elfoglalták. Az 1947-es békeszerződés megerősítette a szovjet uralmat *Besszarábia* fölött, beleértve *Budzsákot* is, utóbbit 1954-ben az *Odesszai területhez* csatolták. 1991-ben, a *Szovjetunió* összeomlását követően a *Budzsák* továbbra is nagyrészt *Ukrajnához* tartozik.

(1) Kili vidéke [Ținutul Chilia]

Történeti-földrajzi táj, a *Budzsák* területén, amely már a középkorban is elkülönült. Lényegében a *Kündük [Cogălnic / Kogilnyik]* és a lefolyástalan *Katlabuh-tó* és *Kitah-tó* vízvidékét foglalja magába, déli határa a *Duna* és a *Fekete-tenger*. Nevét *Kili [Chilia / Kilija]* városáról kapta, amely délen a *Duna* mellett, annak *Kili-ága* mentén fekszik. 1812-től az orosz berendezkedés után *Kili vidékét Besszarábia kormányzóság Nyeszterfehérvári körzetéhez [Akkermanszkij uezd]* csatolták. Ennek központja *Nyeszterfehérvár*⁴⁷⁵ volt. Az orosz adminisztráció a város török nevét használta. 1918-tól a román közigazgatás *Kili vidékét* kettéosztotta. Északi felét *Fehér megyéhez [județul Cetatea Albă]*, déli részét *Iszmail megyéhez [județul Ismail]* csatolták. A táj ma részben *Moldovához* és *Ukrajnához* tartozik. *Moldovai Köztársaságon* belül a *Gagauz Autonóm területhez*, illetve a *Basarabeasca-i járáshoz* és a *Taracliai járáshoz* van beosztva. Az ukrainai rész az *Odesszai területbe [Odeszka oblaszty]* tartozik.

⁴⁷⁵ *Nyeszterfehérvár* korábbi magyar alakja a *Nyeszter (Dnyeszter, Dniesztr)* folyó eredeti *Nyisztra* alakjából: *Nyisztrafehérvár*. A *Nyisztra* formát őrzi a folyó román névalakja a *Nistru*. Ukrán névalakja *Bilhorod-Dnyisztrovszkij [Білгород-Дністровський]*, orosz neve *Belgorod-Dnyesztrovszkij [Белгород-Днестровский]*, román neve *Cetatea Albă*, törökül: *Akkerman*.

(2) Fejérvár vidéke (Nyeszterfehévár vidéke) [Ținutul Cetatea Albă]

Történeti-földrajzi táj, amely már a középkorban elkülönült és a Nyeszterfehévártól [Bilhorod-Dnyisztrovszkij] nyugatra eső budzsáki részeket, a Szarata folyóig foglalja magába. 1812-től területén a Besszarábiai kormányzóság Nyeszterfehévári körzete működött. 1918-tól itt jött létre Románia Kárpátokon kívüli Fehér megyéje [județul Cetatea Albă]. Ma a táj nagy része Ukrajna Odeszai területéhez [Odeszka oblaszty], kisebb északi része a Moldovai Köztársaság Ștefan Vodă és Căușeni járásához tartozik.

(3) Gagauzföld (Gagauzia) [Găgăuzia], [Gagaúziya, Gagaúz Yeri]

Néprajzi táj, egyes részein önálló közigazgatási egység a Prut és a Jalpug [Ialpug] folyók vízvidékén, a Budzsák területén. Az itt élő, mintegy 230 ezer főt számláló, török nyelvet beszélő, ortodox vallású gagauz nép lakóterülete. Az altáji nyelvcsaládba sorolt gagauz nyelv a török ág oguz csoportjába tartozik. Közvetlen rokona az azeri, a türkmén, a török és a krími tatár. A nyelv középső és déli dialektusra oszlik, és szókincsében nagyon magas az orosz, bolgár, ukrán és román hatás. A gagauzok összefüggő területen ma a Moldovai Köztársaságban, Gagauzföldön, a Komrat [Comrat] székhelyű Gagauz Autonóm tartományban élnek, itt 150 ezren laknak. A Budzsák ukrainai részén kb. 30 ezer a számuk. Ezen kívül távolabbi területen is megtalálhatóak, Törökországban 15 ezren, Oroszországban 11 ezren, Bulgáriában, Romániában és Kazahsztánban kb. ezer–ezer főnyien vannak.

A Gagauz Autonóm Tartományban összesen 164 ezren élnek 1848 km²-en. Négy terület alkotja az autonóm tartományt, közülük kettő a gagauz tömbtől különálló falu, amelyek gagauz többsége annak idején megszavazta a Gagauziához való tartozását. Összesen három város és 23 falu alkotja az autonómiát, az összlakosság 86%-a gagauz. A tartomány autonómiája még a Szovjetunióban jött létre, hiszen a gagauzok 1991-ben elsőként jelentették be igényüket, bár függetlenségüket csak 1994 karácsonyát megelőzően fogadta el Moldova. Az 1998-ban életbe lépett alkotmány kimondja, hogy Gagauzia autonóm területéhez tartoznak mindazok a közösségek, ahol a gagauzok a népesség több mint 50%-át teszik ki, valamint azok a helységek, ahol a helyi népszavazásokon a többség Gagauziához akart tartozni. A harmincöt tagú parlamentet, az

úgynevezett Halk topluşut (Népgyűlés) négyévente választják. A baskánt (kormányzó) is, aki egymás után legfeljebb kétszer töltheti be mandátumát. *Gagauzia* legmagasabb rangú hivatalnoká egyben *Gagauzia* kormánya, a Végrehajtó Tanács feje, továbbá a moldovai kormány mindenkori tagja. *Moldovai Köztársaság* törvényeit és alkotmányát tiszteletben tartják, nem hoznak azokkal ellentétben álló határozatokat. Az önmeghatározás békés eszközeit alkalmazzák, nincs saját hadseregük és rendőrségük, saját pénzt nem nyomtatnak ÁBRÁM Z. 2013. A gagauzok elutasítják *Moldova Romániához* csatlakozását, nem hajlandók a román nyelvet tanulni és használni, sokkal inkább gagauzul és közvetítő nyelvként oroszul beszélnek. Mindennek oka az a diszkrimináció és üldöztetés, amely őket 1918–40 között, a *Nagy-Romániához* tartozás idején érte, amely mély nyomokat hagyott a ma élő gagauzok felmenőiben.

18.5. Bukovina [Bucovina]

Bukovina történeti-földrajzi nagytáj a korai magyarban *Bükkország*, *Bükkösország* (románul *Bucovina*, németül *Bukowina*) névvel, főképpen az *Északkeleti-Kárpátok*, annak külső oldalán, kisebb részben a *Moldvai-dombvidék* természetföldrajzi nagytáj területén, a *Dorna*, az *Aranyos-Beszterce*, a *Moldva*, a *Szócs (Szucsáva)*, a *Szeret*, *Cseremos* és *Prut* folyók felső vízvidékén terül el. Területe közel akkora, mint *Karintia*, mintegy 11 000 km². Jelenleg *Ukrajna* és *Románia* között van megosztva.

Az 1000 m fölé nyúló csúcsokkal ékeskedő, javarészt bükkösökkel borított magashegységi területekhez északkeletről 500 m feletti dombvidéki térszínek kapcsolódnak. Ezt a magasan fekvő tájat a hegységek mellett a mély folyóvölgyek teszik még változatosabbá. A táj nyugatról a *Kárpátokra* támaszkodik, a *Visó-havasok*, a *Szuhard-hegység*, *Borgói-hegység* és a *Kelemen-havasok* határolják, ugyanakkor a határvonal szinte mindenütt folyóvölgyekben fut és nem hegygerinceken. A *Kárpátokon* át, *Erdély* felé, az *Aranyos-Beszterce* és a *Dorna* folyó völgyén vezet át két főútja, utóbbi egyben az *Erdéllyel* összekötő vasúti fővonal helye is. *Bukovina* magasan fekvő részei főképpen az *Obcsinák* vonulataira esnek. Az ukrán-orosz „obcsina” szó jelentése ’faluközösség’. Ez a szláv (ukrán) lakosság gazdálkodására jellemző szervezet volt, amely annyira elterjedt, hogy később a tájnévadásban is szerepet kapott. A *Bukovinai-Obcsinák* legkeletibb tagja a *Nagy-Obcsina*, középső a *Feredő-Obcsina*, belső a *Nyíres-Obcsina*, de a táj *Pokutiai-Obcsinák* néven átnyúlik *Galíciába* is. Az obcsina rendszer eredetileg *Oroszországban* alakult ki a XV–XVI. században. Lényege a paraszti jogok és kötelezettségek kollektív értelmezése volt. Az obcsinák földjét eladni, elajándékozni, örökölni nem lehetett, a tagok kölcsönös kezességgel tartoztak egymásért, de földhasználati joguk gyakorlatilag elidegeníthetetlen volt. Az *Obcsinák* északkelet felé folyamatosan lealacsonyodnak, dombvidéki térszínekbe mennek át. E tájakat a *Szócs (Szucsáva)*, majd a *Szeret*, végül a *Prut* folyók széles völgyei választják el egymástól. *Bukovina* északi határát szintén nagy folyók, a *Cseremos* és a *Nyeszter* alkotják. Az *Obcsinák* déli folytatásának hegyvidékei a *Gyamaló* és a *Ráró*. Előbbi *Bukovina* legmagasabb hegysége, főcsúcsa az 1857 m magas *Gyamaló* – ez *Bukovina*

legmagasabb pontja –, utóbbi déli folytatása a *Moldvába* mélyen benyúló *Esztena-hegység*.

(1) Szucsáva (Szőcs vidéke) [ținutul Suceava]

Történeti-földrajzi táj, a *Szőcs [Suceava]* folyó alsó völgyében. A táj névadója a *Szőcs* víznév, illetve a *Szőcsvásár* városnév. A *Szucsáva* forma (románul *Suceava*, lengyelül *Suczawa*, ukránul *Сучава*) a város *Suceava* román nevéből a középkori magyar *Szőcsvásár*, ill. *Szűcsvásár* névből románosodott, a *Szucsáva* alak a román *Suceava* másodlagosan magyarosodott változata (korábban előfordult *Szucsva*, *Szucsaván* névalak is). A folyó neve *Szőcs* (románul *Suceava*). A város 1775–1918 között az *Osztrák–Magyar Monarchia Bukovina* tartományához tartozott. Ma *Szőcsvásár* városa jelentősen átnyúlik az egykori határfolyó a *Szőcs* bal partjára. Itt az ipari területek és a hozzájuk kapcsolódó *Burdujeni*, *Cuza Vodă* és *Ițcani* városrészek 1918 előtt a *Moldvai Fejedelemség*hez, illetve *Romániához* tartoztak, de a város *Ausztriához*. 1918 után A város *Szőcs* balparti vonzáskörzetével kiegészült *Szucsáva* területe, majd 1968-ben hozták létre a „nagy” *Szucsáva megyét*, hozzákapcsolva eredeti területéhez *Hosszúmező*, *Bánya megyéket* és a *Romániánál* maradt dél-bukovinai területeket, *Radóc* és *Dorohoj megyék* darabjait.

(2) Hosszúmező vidéke [Ținutul Câmpulung]

Történeti-földrajzi táj, az *Obcsinák* és a *Gyamaló–Ráró* hegységek között húzódó *Moldva* folyó felső, kiszélesedő völgyszakasza, a belé ömlő *Kis-Moldva [Moldovița]* és *Homoró [Humor]* folyók becsatlakozó völgyével együtt. Fő helye *Moldvahosszúmező [Câmpulung Moldovenesc]*. Később, a megyévé szervezés idején *Hosszúmező megyéhez* került a *Gyamalótól* nyugatra fekvő *Dorna vidéke* is.

(3) Dorna vidéke [Țara Dornelor]

Néprajzi táj a *Dorna* és az *Aranyos-Beszterce* összefolyásának vidékén a *Dorna-medencében*. A táj magasan fekvő, keskeny hegyi medence, amelyet a *Szuhard-hegység*, a *Besztercei-havasok* és a *Gyamaló* fognak közre. A nyugat–kelet irányú *Dorna völgyén* vezet az ősi út nyugati irányban a *Borgói-hágó* (1200 m) felé, amely összeköttetést nyújt az erdélyi *Beszterce vidékével*. Északi, majd északnyugati irányban az *Aranyos-Beszterce völgyén* át az út a *Borsai-hágón* (1416 m) keresztül *Máramarosba* vezet. Az

Aranyos-Beszterce völgyén lefelé haladva, keleti irányban *Nyemc* vidékére jutunk. A 800 m magasságban fekvő *Dorna-medence*, a körülvevő 1200–1500 m magas hegycsúcsok miatt, a benépesülés tekintetében új emberi lakhely. Ennek következtében emberi lakhelyként egészen a XIII. századig elsősorban katonai jelentősége volt. Az *Erdélybe* vezető hágók védelme érdekében a magyar fejedelmek és királyok előretolt állásai után a moldvai fejedelmek idejében jelent meg a román lakosság. A XVII. század végén jött létre a táj központja *Dornavátra* [*Vatra Dornei*], amelynek környékén ásványvízforrások is vonzották a letelepedést. Ezeket a borvíz kutakat már nagyon a korai évszázadokban felfedezték a pásztorok, majd a román népesség is átvette a megnevezést, ma is „burcut”-nak hívják ezeket, a magyar borkút, borvíz szóból.

(4) Őrség (Bukovinai-Őrség, Őrvásár vidéke) [Ținutul Storojineț]

Történeti-földrajzi táj *Észak-Bukovinában* a *Szeret* forrásvidékén. Északi határa a *Cseremos* folyó, nyugaton a *Bukovinai-Obcsinák*. A táj teljes területe 1945 óta *Ukrajnához* tartozik. Lakosságának nagy része ukrán. Központja a *Szeret* mentén fekvő *Őrvásár* [*Storojineț / Sztorozsinec*], fontos települése. A város lakosságának kb. tizede román, a többiek főképpen ukránok, kis számban oroszok. A *Bukovinai-Őrség* fontos települése a *Cseremos* mentén fekvő *Vaskő* [*Vashkivtsi*] és *Visnyica*.

(5) Csarnóca vidéke [Ținutul Cernăuți]

Történeti-földrajzi táj *Észak-Bukovinában* a *Prut* két oldalán, *Csarnóca* [*Cernăuți / Csernyivci*] központtal, északi határa *Nyeszter*. A terület 1945 óta *Ukrajna* része, lakossága javarészt ukrán.

18.6. Dobrudzsa [Dobrogea]

Dobrudzsa román–bolgár történeti-földrajzi táj, neve románul *Dobrogea* (kiejtve Dobrozsea), bulgárul és ukránul *Dobrudzsa*. Területe a *Duna Kili-ágától [Brätul Chilia]* déli irányban terjed a *Fekete-tenger* és a *Duna* alsó folyása között a *Deliormán*, más néven *Ludogorje* dombvidékéig. Területe 1945 óta megosztott *Románia* és *Bulgária* között.

A nagyon gyéren lakott szkíta *Dobrudzsa* Kr. e. 29-ben került a *Római Birodalom*hoz. Diocletianus császár idejében neve *Kis-Szkítia (Scitia Minor / Scythia Minor)* volt. Az *Avar Birodalom* 679 óta uralta a területet, majd a szkadással az akkor még szkíta-hun bolgárok bírták. Mintegy kétszáz esztendeig a bizánci császárok fennhatósága alatt volt, 1186-tól 1396-ig a szláv bolgároké, míg 1396-ban a törökök kezére jutott. Volt idő Nagy Lajos korában, mikor a magyar király hatalma *Dobrudzsára* is kiterjedt. A törökök csaknem fél évezredig bírták, de amikor a bolgárok függetlenedni tudtak, *Dobrudzsát* is elveszítették. A közelmúltig a lakosság javarésze mohamedán volt, ez csak az elmúlt egy évszázadban változott meg. Az oszmán hódítás idején idején rövidebb ideig a havaselvei vajdák is bírták *Dobrudzsa* egy részét, legtovább Öreg Mercse (Mircea cel Bătran) uralta mintegy 30 esztendeig 1387 táján. Innen ered *Románia* „történelmi joga” *Dobrudzsára* GYÖRFFY 1916. Az 1878-as San stefanói béke, amely *Bulgária* határát kiterjesztette a *Dunától* és *Fekete-tengertől* az *Égei-tengerig*, *Dobrudzsa* déli részét is a bolgár államnak jutatta, amelyet aztán *Románia* a második *Balkán* háborúban 1913-ban visszaszerezett, majd 1940-ben újra elveszített, ekkor a krajovai egyezményrel került vissza *Bulgáriához*. Az ebből a határváltozásokból keletkezett területátcsatolások tárgya *Dél-Dobrudzsa* vagy *Kvadriláter*. A terület *Kvadriláter [Cadrilater]* megnevezését sajátos négyszögű formájáról kapta.

Dobrudzsa csak az utóbbi évtizedekben került az ember uralma alá. Belső részeit víz borította, ennek következtében a fahiány jellemezte. Ahol nem a víz volt az úr, ott viszont a talajvíz nagyon mélyen volt, a kutakból a vedret lóval húzták fel. Néhol csak több falunak volt egy kútja, de a kinyert víz is sok oldott só-tartalmott, nem mindig volt iható. *Dobrudzsában* a víz volt az úr a *Csernavoda [Cernavodă]–Medzsidia [Medgidia]* közötti vizes rétségeken, de a táj beleső részein nem volt és ma sincs mocsár, csak a *Duna-delta* területén és a *Fekete-tenger* partvidékén. A

dombvidék meszes, agyagos pusztaság, amelyen sok helyütt alig van valami növényzet, földművelésre csak itt-ott alkalmas, többnyire legelő az egész. A táj Közép-Európa peremének legszárazabb vidéke. *Dobrudzsa* morfológiailag és földtanilag három részből áll. A bolgár krétatábla nyúlványából, a *Duna*-könyököt kitöltő röghegységből és a *Duna-delta*ból. A ma bolgár területen húzódó, a tájat délen lezáró *Deliormán* vagy *Ludogorie* bozótos hegységből folyton lejtősödő és kopár, aszóvölgyektől szabdalt, nagyjából vízszintes bolgár tábla körülbelül a mély fekvésű csernavoda–konstancai vasútvonalig terjed. A tengerparton meredek és homokturzásos részletek váltakoznak. A *Dobrudzsai-rög* redőzött paleozóos és vízszintes mezozóos rétegekből álló, teljesen önálló fennsík, amely a *Dunát* útjából kitérítette. Délen *Csernavodánál* az addig nyugat-keleti futású folyóvölgy dél–északra fordult, majd a *Galac [Galați]* városánál 90°-ban törő *duna-könyök* alatt újra nyugat–keleti lesz a *Duna* folyása. A *Dobrudzsai-rög* átlagos magassága 100–200 m, de régi eruptív kőzetekből álló markáns hegyormai 300, sőt 400 m fölé is emelkednek. Felszíne erősen tagolt, amit elég sűrű folyóhálózata is mutat, és nyugatnak, északnak és keletnek egyaránt meredek falakban végződik. A bővebb csapadék miatt északnyugaton részben lösszel borított talaján erdeje is van. A szakadékok a *Dunára* haránt irányban barázdolják *Dobrudzsa* platóját s a *Duna* magas teraszait. *Dobrudzsa* felől a *Duna*, partja mindenütt magas és meredek, *Havasalföld* felől azonban alacsony és mocsaras GYÖRFFY 1916.

A *Duna* legnagyobb mocsárvidéke *Tulcsánál [Tulcea]* a *Duna-delta* „bejáratánál” kezdődik. A hatalmas folyó itt három fő ágra szakad. Északon a *Kili-ág [Brățul Chilia]*, délen a *Szent György-ág [Brățul Sfântu Gheorghe]*, amely ismét elágazik, így jön létre középső, a *Szulina-ág [Brățul Sulina]*. Az egész deltavidék *Románia* területe, ez *Dobrudzsa* legmocsarasabb része. Itt a gyér népség legnagyobb részét halászatból és gyékényfonásból élt, a települések jórésze manapság is csak vizen közelíthető meg, többek között a tengerparton fekvő *Szulina [Sulina]* és *Szentgyörgy [Sfântu Gheorghe]* is. A *dobrudzsai mocsárvidék* a deltától délre is folytatódik a *Fekete-tenger* partvidékén, de itt már nagy parti tavakat találunk. *Dobrudzsa* mocsaras vidéke is ősidőktől fogva legelő. A *Balkán* hegység nomád törökjei a jürükök, a bulgáriai havasi román juhászok, az erdélyi mokányok egyformán ide jártak juhnyájaikat teleltetni. A tél itt enyhe, a hideg időszak legfeljebb öt hétig tart. A XIX. század végén még egymillió juh telelt itt. A

juhászok teletetésre is vállaltak idegen juhokat, de a nagyobb testű szarvasmarhából is sok telett itt a határtalannak látszó rétségeken. A juhnyáj 5 hónapot töltött *Dobrudzsában*, a tavaszi ellés után megvárták míg a bárányok megerősödtek, aztán a juhátakon elindultak nyaralni a havasok felé. Ez a vándorlás évezredek óta működött, az útirányokat, a tartózkodás idejét alig módosíthatta valamely váratlan körülmény. A dél-erdélyi juhászok, különösen a mokányok, nyáron a *Déli-Kárpátok* oldalában hizlalták kövérre nyájaikat, ősszel a fölösleget pénzzé téve a tenyésztésre meghagyott juhokkal megindultak *Dobrudzsába* GYÖRFFY 1916.

A még a Krisztus utáni korai századokban is szkíta-hun *Dobrudzsát* később török népek lakták, őslakosnak a kálizokat vagy kálikat tekintik⁴⁷⁶. A területen a helynevek kivétel nélkül török eredetűek, ahol szláv neveket találunk, azok is mind a törökből keletkeztek. A XIX. század végén, a bolgár fennhatóság idején megemelkedett a bolgárok száma, majd 1913 után egyre jelentősebb lett a románok betelepítése. Amíg korábban a román nyelvű mokányok csak nyári-téli szállásváltók voltak, addig a XX. század közepén, főként az 1960-as évektől a románság vált dominánssá a területen. A kálizok mellett jelentős volt a tatárok száma, ezek egy része a *Moldva* és *Havasalföld* területén a XIV. századig élt kunok leszármazottja, de jelentős részük a XIX. század elején költözött ide. A török hatalom utolsó évtizedeiben *Dobrudzsát* *Tatárországként* is emlegették. Amikor a román államhoz került *Dobrudzsa*, a tatárok jelentős része, mintegy 40 ezren török területre vándoroltak ki. Szintén török nyelvű, de ortodox keresztény nép a *Budzsákban* is élő gaguzok, nekik néhány ezres csoportjaik vannak *Dobrudzsában* GYÖRFFY 1916. A *Duna-delta* jellegzetes népessége az orosz ortodox vallású lipovánok, számuk ma mintegy 30 ezer fő. Ők *Oroszországból* költöztek a *Prut* menti területekre és a deltavidékre. Jellegzetes építkezésükkel jól alkalmazkodtak a mocsári környezethez. Néhány csoportjuk a *Budzsák* területén, ma *Ukrajnában* is él.

1913-ban *Dél-Dobrudzsa* népességének majdnem fele muzulmán török és tatár, 43%-a bolgár és 3% román volt. A román hatalom alatt a román állami telepítéspolitikája nyomán a népesség mintegy harmada lett román, a bolgárok aránya kis mértékben, 40%-ra csökkent, a muzulmánok

⁴⁷⁶ A mai *Bulgária* bolgár nyelvű népességének kis része, kb. egy tizede mohamedán (szunnita vonal) vallású, létszámuk kb. 200 ezer fő. Ők a pomákok, törökül pomázok, régi magyar nevükön kálizok. Legtöbbjük bolgár anyanyelvű, egy részük törökül is beszél. Sajátos jelenség, hogy egy részük bolgárnak vallja magát, de legtöbbjük egyszerűen muszlimként határozza meg identitását.

aránya 30%-ra esett. Utóbbi főleg a diszkrimináció okozta elvándorlás miatt. A krajovai megállapodás nyomán jelentős román–bolgár lakosságcsere is történt, így a terület mai kb. 350 ezer lakójának nagyobbik része bolgár, de jelentős – mintegy 25% – a pomák (mohamedán bolgár), ill. török népesség aránya is. Dél-Dobrudzsa területén 1913–40 között *Durosztor* (románul *Durostos*, bolgárul *Dobrics / Добрич*) és *Kaliakra* (románul *Caliacra*, bolgárul *Szilisztra / Силистра*) megyék működtek. Két jelentősebb városa van *Szilisztra* (románul *Silistra*) (dunai kikötő) és *Dobrics / Добрич* (románul *Bazargic*).

18.7. Nyeszterentúl (Transznyisztria) [Transnistria]

Román–ukrán–orosz történeti-földrajzi táj a *Nyeszter* és a *Déli-Bug* között, román neve *Transnistria*. A terület orosz neve *Pridnyesztrovija* (*Приднестровия*), ukránul *Pridnyisztrovja* (*Придністров'я*) vagy *Naddnyisztrjanscsina* (*Наддністрянщина*). Legnagyobb városa *Odessza* [*Odesza*⁴⁷⁷ / *Одеса*] és *Tiraszpol* [*Tiraspol* / *Тирасполь*].

A *Nyeszterentúl* az Árpád-korban *Kunország* területe volt, 1389-től a mongol *Arany Horda* területéhez, az 1440-es évektől a *Krími Tatár Kánsághoz* tartozott. A XV. században a *Litván Nagyfejedelemség*, majd a *Lengyel–Litván Állam* része lett. Az *Oszmán Birodalom* 1504-ben hódította meg és 1792-ig birtokolta, itt működött a törökök *Jediszan vilajete*. Ezután az *Orosz Birodalom* része lett, és jelentős mértékű orosz, ukrán és német telepítések történtek. Ekkor, 1792-ben, alapította meg Alekszandr Vasziljevics Szuvorov orosz tábornok a *Nyeszterentúl* ma második legnagyobb városát *Tiraszpol*t [*Tiraspol* / *Тирасполь*], amelynek neve a *Nyeszter* ókori *Tirasz* (*Tyras*) névalakját őrzi. 1917-ben a *Nyeszterentúl* területe *Szovjet-Oroszország*, majd a *Szovjetunió* része, azon belül az *Ukrán SzSzK* területe lett. Mivel a *Pрут* és *Nyeszter* között fekvő, de 1812-től *Oroszországhoz* tartozó *Besszarábia* 1918-tól *Romániához* került, és ennek jogszerűségét a szovjet kormányzat soha nem ismerte el, a szovjet hatóságok 1924-ben megalakították a *Nyeszter* bal partján a *Moldáv Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaságot*, mindössze 8434 km²-nyi

⁴⁷⁷ A város ukrán neve *Odesza*, orosz neve *Odessza*. Alapítása 1794-ben történt, korábban területén a *Hadzsibej* nevű helység feküdt. Ennek litván neve *Chadžibėjus*, török neve *Hacibej*, orosz neve *Hadzsibej* volt. Az *Orosz Birodalom*hoz csatolása után keresztelték át *Odesszára*.

területen, és fővárosának a „megszállás alatt lévő” *Kisjenőt [Chişinău]* (orosz nevén *Kisinyov*) tették meg. Így a *Moldáv ASzSzk* területe 1940-ig kizárólag a bal parti *Nyeszter mellékére* korlátozódott. Ekkor lakosainak 48%-a ukrán, 30%-a moldován, 9%-a orosz és 8,5%-a zsidó volt.

1940-ben a *Szovjetunió* felszólította *Romániát Besszarábia* átadására, amit a román kormány meg is tett. Ekkor a *Nyeszteren* túli keskeny területsáv, az *Ukrán SzSzk*-n belüli *Moldáv ASzSzk* megszűnt és megalakult a *Nyeszter* kétparti *Moldáv SzSzk*, amelynek továbbra is része maradt a *Nyeszter* bal partján egy keskeny, 4163 km²-nyi területsáv. Amikor *Németország* 1941 nyarán megtámadta a *Szovjetuniót*, akkor a német csapatokkal együtt a román hadsereg is benyomult a *Nyeszteren* túli területekre. A német hadvezetés a *Déli-Bugig* terjedően engedélyezte a román megszállást, beleértve *Odessza* városát is. Ennek nyomán került be a *Nyeszterentúl*, vagyis a *Nyeszter* és a *Déli-Bug* közötti terület, a „román területek” közé, annak ellenére, hogy ott a *Nyesztermellék* keskeny sávját leszámítva, nem élt egyetlen román sem és soha nem volt területi kapcsolata egyetlen román államalakulattal sem. A *Nyeszterentúl* román kötődésének alapja a kb. 300 ezres moldován népesség, amelynek nagy része a *Nyeszter* bal a keskeny területsávjában él.

A *Nyeszterentúl* területéből ma mintegy 4163 km² tartozik a *Moldovai Köztársaságtól* de facto elszakadt *Nyeszter menti Köztársaság* területéhez, ahol a lakosság egyharmada moldován. A táj legnagyobb része ma *Ukrajnához* tartozik az *Odesszai terület* része.

18.8. Pokuttja [Pocuția]

Ukrán–román–lengyel történeti-földrajzi táj, román névalakja *Pocuția*, ukránul *Pokuttja (Покуття)*, lengyelül *Pokucie*. A táj *Galícia* része, *Galiciának Bukovina* felé eső területe, a *Prut* felső völgyének tágabb környezete, a *Cseremos* és a *Beszterce* folyók között fekszik. Más vélemény szerint kiterjedése kisebb, a *Prut* és a *Cseremos [Cseremos / Ceremuș]* folyók között helyezkedik el. Jelenleg *Ukrajnához* tartozik. Történelmi központja *Kolomija (Коломия)*, románul *Colomeea*, lengyelül *Kołomyja* városa, fontos helye még *Kaszó*, ukránul *Kosziv*, románul *Cosău* városa.

Pokuttya nevét a szláv „po Kuti” vagyis ‘Kuti mellett’ jelentésből származtatják. *Kuti* városa a *Cseremos* mellett fekszik, román névalakja *Cuturi*, ennek jelentése ‘sarok’. Így a „po Kuturi” = ‘sarok mellett’.

A román történettudomány szerint *Pokuttya* első lakói a dákok voltak, területük egészen a *Visztuláig* terjedt. Elméletük szerint a románság *Galícia* és *Erdély* irányából érkezett a területre, valószínűleg itt vlach jogú pásztorok bevándorlására gondolnak, akik azonban nem feltétlenül voltak újlatin nyelvűek. Alexandru Boldur⁴⁷⁸ szerint *Pokuttya* románságát *Erdélyből* üzték ki, a történész összefüggést lát a szláv brodnyikok és *Pokuttya* újlatin népessége között. A területen román lakosság ma nincs jelen, korábban is jórészt ruszin volt, ma ukrán népességű. *Pokuttya* román érdekeltsege leginkább *Bukovinához* kötődik. Mivel *Bukovina* része volt *Nagy-Romániának* 1918–40 között, és ma *Dél-Bukovina* szintén a román állam tartozéka, valószínű, hogy a *Pokuttyára* vonatkozó román történeti kapcsolatok a területi jog elvén jelentek meg.

Pokuttya a középkorban a vlach-jog szerint gazdálkodó népesség lakóterülete volt, a lengyel állam és *Moldva* rivalizált a terület birtoklásáért. *Pokuttya* még részbeni önállósulása sem valósulhatott meg történelme folyamán. Ütközőzónaként kezdetben a magyar és lengyel, majd a török és lengyel, végül a román és orosz vetélkedés területe volt. 882-től kezdve a *Kijevi Nagyfejedelemséghez* tartozott, majd 1113-tól a *Halics-Volhíniai Fejedelemséghez*. 1205 és 1241 között a *Magyar Királyság* hűbéri területe volt, 1241 után pedig *Lengyelországhoz* tartozott. 1331 és 1463 között a *Pokuttya* többször a lengyel királyok és a moldvai fejedelmek közötti adás-vétel tárgya volt. 1388-tól moldvai birtok lett, a román leírások szerint ekkor jelent meg területén az újlatin népesség, de erre konkrétumok nincsenek. A vlach bevándorlás részeként elméletileg újlatin nyelvűek is költözhetek *Pokuttya* területére, de velük párhuzamosan a keleti szlávok, elsősorban ruszinok is foglaltak területeket. 1490-ben a moldvai fejedelem elfoglalta *Pokuttyát*, amely ezután többször vita tárgyát képezte a moldvai fejedelmek és a lengyel királyok között. A XV. század végén *Pokuttyában* 13 vásáros helyet tartottak számon. A XV–XVI. századra alakult ki *Pokuttya* és *Bukovina* területén az obscsina rendszer, amely a keleti szláv népességű *Kelet-európai-síkvidék* sajátos falugazdálkodási rendszere volt. Lényege a

⁴⁷⁸ Alexandru Boldur (1886–1982) besszarábiai születésű román történész és régész.

paraszti jogok és kötelezettségek kollektív értelmezése volt. Az obcsinák földjét eladni, elajándékozni, örökölni nem lehetett, a tagok kölcsönös kezességgel tartoztak egymásért, de földhasználati joguk gyakorlatilag elidegeníthetetlen volt. Az ukrán-orosz „obcsina” szó jelentése ’faluközösség’. Ez a keleti szláv földműves lakosság gazdálkodására jellemző szervezet, annyira elterjedt, hogy később a tájnévadásban is szerepet kapott. A *Keleti-Kárpátok* külső oldalának a *Prut* és *Szőcs (Szucsáva)* folyók felső völgye közötti hegyvidéki tájának neve: *Obcsinák*.

1531-ben a Jan Tarnowski által vezetett lengyel csapatok vereséget mértek Petru Rareşre, és elfoglalták *Pokuttyát*. *Lengyelország* 1772-es felosztását követően a táj a *Habsburg Birodalom* részévé vált, területe a *Galícia* részeként kezelt *Halic és Lodóméria* területébe tagolódott be. Az első világháború után *Pokuttya* területén is harcok dúltak a lengyel csapatok, az ukrán szabadságharcosok és a az orosz bolsevikok között. A lengyel–ukrán háború alatt román csapatok 1919 májusában elfoglalták *Pokuttyát*, de augusztusban átadták a területet a lengyel hatóságoknak. A Molotov–Ribbentrop-paktum nyomán *Lengyelország* 1939-ben a német-szovjet területfelosztás eredményeként *Pokuttya Bukovinával* együtt az *Ukrán SzSzSZK* területéhez került. 1945-ben *Dél-Bukovina* Románia része lett, *Pokuttya* és *Észak-Bukovina* a *Szovjetunió* részekén működött tovább, így 1991-től a függetlenné vált *Ukrajna* része lett.

18.9. Erdély [Ardeal, Transilvania]

*Erdély*⁴⁷⁹ történeti-földrajzi és magyar néprajzi nagytáj, korábban a magyarban *Erdélyország*, *Erdélyiség*, *Királyhágóntúl*, középkori magyar névvel *Erdőelve* nevekkel jelölték. Román neve a magyarból átvett *Ardeal*, illetve a latinból *Transilvania*, németül *Siebenbürgen*, szláv nyelveken *Sedmihradsko*. *Erdély* a *Biharerdő*, a *Keleti-Kárpátok*, a *Kárpátkanyar* és a *Déli-Kárpátok* által közrefogott terület, a *Maros*, a *Nagy-Szamos*, *Kis-Szamos* és az *Olt* forrás-, ill. vízvidékén. Természetföldrajzilag az *Erdélyi-medence* és a határoló hegyvidékek, valamint a *Székely-medencesor* és a *Brassó–Háromszéki-medence* területe.

Közigazgatásilag *Erdély* a középkorban kialakult vajdaság, a Magyar Szent Korona része. Különállása egész történelme folyamán jellemző volt, 1556-tól mint török vazallus állam, fejedelemségként, a „második” magyar haza funkcióját töltötte be. Történelme szervesen összefonódott a magyarság történetével, s egyben a magyar reformáció legfontosabb tája, ugyanakkor történelmét egész más értelmezésben magáénak tudja a románság is. *Erdély* középkori fővárosa *Gyulafehérvár* volt, de a XVIII. századtól „hagyományos” fővárosa *Kolozsvár*. Legfontosabb nagyvárosai: *Dés*, *Szamosújvár*, *Beszterce*, *Szászrégen*, *Marosvásárhely*, *Gyergyószentmiklós*, *Csíksereda*, *Székelyudvarhely*, *Kézdivásárhely*, *Sepsiszentgyörgy*, *Segesvár*, *Dicsőszentmárton*, *Nagyenyed*, *Torda*, *Gyulafehérvár*, *Medgyes*, *Nagyszeben*, *Fogarás*, *Brassó*, *Déva*, *Vajdahunyad*.

(1) Lápos mente, Lápos völgye, (Lápos-vidék)⁴⁸⁰ [*Țara Lăpușului*]

Magyar–román néprajzi táj, az *Erdélyi-Mezőség* kistája, a *Lápos* folyó felső folyásának vidéke. Szinte szabályos kör alakú tájat a *Lápos* hegység, a *Széplés* és az *Ilosvai-hegység* határolja. A vezérek korában már gyér magyar lakosságú terület a XVIII. században javarészt románná vált. Városi központja *Magyarláp* [*Târgu Lăpuș*], itt magyar lakosság is él. Legnagyobb magyarok lakta települése a *Lápos* hegység tövében fekvő

⁴⁷⁹ *Erdély*: korai magyar neve *Erdőelve*, amelynek jelentése 'erdő előtti, erdőn túli terület'. Ennek rövidülésével alakult ki az *Erdély* név. A névban szereplő „erdő” a *Biharerdő* területét jelölte, amely a későbbiekben *Magyarország* és *Erdély* választótájaként jelent meg a köztudatban.

⁴⁸⁰ *Lápos mente, Lápos-vidék*: névadója a *Lápos* folyó, amely a *Szamos* jobb oldali mellékfolyója.

Erzsébetbánya [Băiuț] és a *Magyarláp*hoz tartozó *Domokos [Dămăcușeni]*.

(2) Alsó-Fehér⁴⁸¹ [Alba, Alba de Jos]

Történeti-földrajzi táj, az egykori *Alsó-Fehér vármegye* területe. Természetföldrajzilag az *Aranyos, Maros, Nagy-Küküllő, Ompoly* és *Sebes* folyók vízvidékét felölelő terület, amelyet nyugatról az *Erdélyi-érchegység* határol, kelet felé lefut az *Erdélyi-medencére*. A táj földrajzi, történeti és kultúrtörténeti szempontból egyaránt *Erdély* szívének tekinthető MAGYAR Z. 2011 [p. 240.]. A XVIII. század végéig a magyarság által egyik legsűrűbben megtelepült vidékek közé tartozott. A táj a kelták idejében is virágzó, gazdag vidék volt, a római korban központja *Apulum* városa, amelynek alapjaira épült középkori, s mai központja *Gyulafehérvár*. Itt volt az erdélyi Gyula tartományi székhelye, Szent István korától az erdélyi püspökség székvárosa, a fejedelemség korában pedig többnyire *Erdély* fővárosa volt MAGYAR Z. 2011 [p. 240.]. A megyeszervezet kialakítása során *Gyulafehérvár* a négy erdélyi ispánsági központ (*Doboka, Gyulafehérvár, Kolozs, Torda*) egyike lett. A X–XIII. század folyamán kiterjedt településhálózat alakult ki a *Maros* völgyének középső részében. Százas nagyságrendű lakossággal rendelkező magyar falvak láncolata terült el a *Maros* két partján, a szőlőskertekkel díszlő lankákon és a *Maros* mellékvölgyeiben. Ugyanakkor az *Erdélyi-hegylánc* nagy múltú községeinek egy része, *Magyarigen, Boroskrakkó, Borbánd*, valamint délebbre a *Hunyad* vármegyei *Romosz* még a XII–III. századi német telepítések eredményeként jött létre, illetve

⁴⁸¹ *Alsó-Fehér*: névadója *Gyulafehérvár* városa. A „fehérvár” névtag hat magyar településnévben jelenik meg: *Székesfehérvár, Gyulafehérvár [Alba Iulia], Nándorfehérvár [Beograd], Tengerfehérvár [Biograd na Moru], Nyeszterfehérvár [Bilhorod Dnyisztrovszkij]* és a nagyon távoli, Albániában fekvő *Arnótfehérvár [Berat]*. Mindegyik város történetisége, alapítása az ősi múltba nyúlik vissza, s közülük öt a korai magyarság egy-egy nagy történeti-politikai egységének egykori központja volt: *Magyarország, Erdély, Délvidék, Tengeremellék, Moldva*. A *Fehérvárak*, az Albák az adott területek legősibb települései, fővárosai is voltak. Az elnevezés fehér színe nem feltétlen a külső színt jelölte, szakrális kifejezője volt; a hely szellemi tisztaságára is utalt. János a Jelenések 20. fejezetében ír egy nagy fehér trónról, amiről rögtön eszünkbe juthat a két ősi magyar főváros (*Székes*)*Fehérvár* és (*Gyula*)*Fehérvár*; és az hogy a fehér a magyar régiségben szent szín volt és a legmagasabb rangra utalt. Nem véletlen tehát, hogy a fehér annak a területnek a nevében is megjelenik, amelynek központja *Fehérvár* volt. Így a dunántúli *Fejér* vármegye és az erdélyi *Fehér* vármegye esetében. Utóbbi területe már a középkorban a székely és a szász székek kialakításával egy nagy tömbre sok kisebb területre szakadozott, majd 1744-ben kettévált az egy tömbben lévő *Alsó-Fehér* és sok kis szigetszerű területdarabból álló *Fehér* vármegyére. Innen a vármegye és a táj „alsó” megnevezése. *Alsó-Fehér* a *Maros* völgyében valóban lejjebb fekszik, mint a volt egységes *Fehér* vármegye szétszakadozott darabjai. Az 1877–87 között zajló polgári vármegyerendezés során *Fehér* vármegye megszűnt, darabjait betagozták az újonnan létrehozott dél-erdélyi vármegyékbe, viszont *Alsó-Fehér* vármegye megmaradt, s nevét is tovább viselte.

jutott túlsúlyra bennük a szász népelem. 1241-ben itt is pusztulást okozott a tatárjárás, majd súlyos tragédiát jelentett *Gyulafehérvár* számára az 1277-es év; a királyföldi szászok törtek rá a püspöki székhelyre, kifosztva a várost és rágyújtva a székesegyházat az oda bemenekültekre. Ugyanakkor *Alsó-Fehér vármegye Magyarország* egyik leggazdagabb magyar vidékeként a XIV. században is sűrű településhálózattal rendelkezett, amely a XV. századtól kezdett sorvadni. Az etnikailag egységesen magyar népelemet a XV–XVI. században újra és újra megjelenő török portyák és hadfelvonulások pusztították. A tizenöt éves háború, majd a XVII. század meg-megújuló tatár betörései rontották a magyarság jelenlétét. A *Maros* völgyének középső szakasza az 1590-es évektől az *Erdélyre* törő ellenséges csapatok állandó felvonulási útjává vált. A havasalföldi Mihály vajda martalócai, a Habsburg szolgálatban álló Giorgio Basta német és vallon zsoldosai, a törökök katonai segédnépeként megannyiszor büntető hadjáratra indított krími tatárok elképzelhetetlen szenvedést zúdítottak a vidékre. Ez az a kor, amikor a *Maros* középső és alsó folyása mentén megroppant a magyarság etnikai hegemóniája. Korábban virágzó magyar falvak és mezővárosok sorát égették fel, néptelenítették el. Az 1660-as évek után nagyobb arányban már csak a *Maros* bal partján és az *Erdélyi-hegyalja* egyes részein maradtak meg a középkori magyar települések, s a pusztán maradt vagy végletesen megfogyatkozott lakosságú falvakban az elkövetkező évtizedekben indult meg az addig a folyóvölgyekben csak szórványosan feltűnő románság beszívargása, megtelepedése. Ezzel párhuzamosan a nagybirtokosok általi telepítési akciók a XVIII. század végére radikálisan átrajzolták *Alsó-Fehér* etnikai térképét. Ezt tetézték az *Erdélyi-hegyalja* és az *Erdélyi-érchegység* bányavidékének 1848-as, románok által végrehajtott, magyarirtások. *Alsó-Fehér* egyik legkarakteresebb néprajzi tája, a *Gyulafehérvár* mellett *Erdély* szívének számító *Erdélyi-hegyalja* ugyanis a Horea vezette 1784-es román lázadást még átvészelte, az 1848–1849-es, románok általi pogromokat azonban már nem. Ezt mutatják *Ompolygyepű*, *Boroskrakkó*, *Magyarigen*, *Magyarsárd*, *Kisenyed* magyar tömegsírhajói és üresen kongó templomai. *Alsó-Fehér* elrománosodása a XIX. században tovább folytatódott. A magyarság létszáma még a kiegyezés utáni évtizedekben is kisebb mértékben emelkedett, mint a románoké, a táj magyar közösségei szórványosodtak. Ezt a folyamatot csak gyorsította a trianoni döntés; *Alsó-Fehér* teljes területe 1920-ban *Romániához* került. A táj ma is jelentősebb

magyar népességű területei: *Torockó-vidék*, *Erdélyi-hegyalja*, *Erdélyi-Erdőhát*, *Kutasfölde*, ill. a városokban találunk még ezres nagyságrendű magyar közösségeket MAGYAR Z. 2011. [pp. 240-244.]. *Alsó-Fehér* központja *Gyulafehérvár [Alba Iulia]*, jelentős helysége *Nagyenyed [Aiud]*, *Balázsfalva [Blaj]*, *Zalatna [Zlatna]*, *Abrudbánya [Abrud]*, *Marosújvár [Ocna Mureș]*, *Tövis [Teiuș]*.

(3) Erdélyi-hegyalja⁴⁸² [*Țara Vinului*]

Magyar-román néprajzi táj, *Nagyenyed* és *Gyulafehérvár* vidéke, a két város között húzódó, a *Torockói-havasok* lealacsonyodó hegylábi térszíne, *Erdély* régi történeti borvidéke. A nevet a természetföldrajzi tájbeosztás is beépítette rendszerébe, de ott északi irányban nagyobb területet fed le, elhúzódik majdnem *Tordáig*. A táj határai a különböző forrásokban eltérőek. Az Erdélyi Gazdasági Egylet csak a *Kecske-kő* alatt levő 5–7 helység határát tartja *Hegyaljának*, ezek *Krakkóbocsárd*, *Celna*, *Igen*, *Sárd* és *Igenpataka*. A román besorolás *Erdélyi-hegyalját*, a „borok honát”⁴⁸³ csak az *Alsógáldtól Sárdig* és *Celnáig* terjedő szőlőhegyekre vonatkoztatja, melyeket gyulafehérvári borvidékként jelöl meg. Ezek a római időkben ismert *Via Magna* mentén található, melynek vonala *Gyulafehérvártól Sárdon*, *Magyarigenen*, *Boroskrakkón* és *Diódon* át vezetett *Nagyenyedre*, közvetlenül a hegylábak alatt. A mai értelmezés szerint *Erdélyi-hegyalja* *Alvinc* és *Felvinc* között terül el, és *Gyulafehérvár* és *Nagyenyed* környékét jelenti. A mai borászati beosztás kettéválasztja *Erdélyi-Hegyalját* gyulafehérvári és nagyenyedi borvidékre CSÁVOSSY 2012. Az *Erdélyi-hegyalja* a kora középkortól virágzó magyarlakta táj volt. A XII. század végén néhány szász helység, *Krakkó*, *Magyarigen*, *Nagyenyed* is települt a vidéken, de a XVI–XVII. századra elvesztették német nyelvüket. A románok a XIII. század végén, a tatárjárás után megritkult lakosság közt tűntek föl, majd jelenlétüket erősítették a háborús pusztítások és a Hóra-felkelés, sőt 1848–49 magyar-román összeütközései is. Magyar lakossága elsősorban a *Maros* bal partján él. Nevezetes községe *Vajasd*, melyet Bethlen Gábor 1617-ben a töröknek átadott *Lippáról* eljött magyaroknak adományozott hajdúszabadsággal együtt. Ez a falu 1764–1848 közt a katonai

⁴⁸² *Erdélyi-hegyalja*: a magyar nyelvben a hegyalja mindig borvidéket jelölő táj. Az 'erdélyi' jelző, lokalizáló előtag a magyar névterületen található más hegyaljától való elkülönítésre, illetve utalás az *Erdélyi-középhegységre*.

⁴⁸³ A román szemléletben *Erdélyi-Hegyalja* a *Țara Vinului*, magyarul a 'borok hona', 'borok országa'.

határőrvidékhez tartozott. A helyi hagyomány szerint *Miriszló* és a *Maroson túli Magyarlapád* lakói is hajdúszabadsággal bírtak az erdélyi fejedelmek korában KÓSA–FILEP 1978. Az *Erdélyi-hegyalja* két központja *Nagyenyed* [*Aiud*] és *Gyulafehérvár* [*Alba Iulia*]. Nevezetes helységei: *Felvinc* [*Vințu de Jos*], *Borosbocsárd* [*Bucerdea Vinea*], *Celna* [*Țelna*], *Magyarigen* [*Ighiu*], *Sárd* [*Șard*], *Igenpataka* [*Ighiel*], *Alsógárd* [*Galda de Jos*] és *Alvinc* [*Vințu de Jos*].

(4) Mócöld [*Tara Moților*]

Román néprajzi táj, az erdélyi románság egyik tömbterülete. Eredetileg a mócok a *Bihar-hegység*, a *Gyalui-havasok* és az *Erdélyi-érchegység* magasan, 1000 m felett fekvő erdős területeinek XV. századtól bevándorolt lakói, akik hagyományosan állattartással, főképpen juhászattal, később famegmunkálással, majd bányászattal is foglalkoztak. Bevándorlásuk utáni századokban a mócok hegyi tanyákon és aprófalvakban éltek, ma már egy részük városlakó.

A mócok a románság sajátos közösségi és történelmi tudattal rendelkező néprajzi csoportját alkotják, a román néprajztudomány szerint az ókori szabad dákok leszármazottjai, önmagukat a trák népcsoporthoz tartozó dákok s a római légiók ivadékainak tartják. A román tudományosság szerint a „moți” a ‘hegyek’ jelentésű „munți” köznévből és a „moji” = ‘enyém’ szláv szavakból keletkezett népi önmegnevezés. Erre ugyan nincs dokumentálható bizonyíték, de a szláv tényezőt többen alátámasztják a mócoknál gyakori szőke hajjal és a kék szemekkel, amely gyakoribb az e tájon lakók, mint máshol a románok között. Van olyan elmélet, hogy a mócok a dákok közvetlen leszármazottai, tehát itt nem pusztultak ki, de erre sincsenek dokumentumok és genetikailag sem igazolható. A dokumentált adatok nyomán a népcsoport létrejötte sokkal prózaibb: *Mócöld* népi különállásának nagy lökést adtak a magyarsággal szembeni irtóhadjáratok, mind a Hóra-felkelés, Horea, Cloșca és Crișan 1784–85-ben történt vérengzései, valamint az 1848-as Avram Iancu vezetéséhez kötődő, szintén nagy magyar véráldozattal járó román lázadás. Ezek etnikai tisztogatásai nyomán tudott a románság a völgyekben tartósan megtelepedni és a magyarok volt falvaiban népi többségbe jutni. A mócok 1400 m magasságban szétszórt falvakban élnek, ezek magasabbak fekszenek, mint bármely más állandó település *Romániában*.

Mócföldet Bánffyhunyard [Huedin], Kolozsvár [Cluj-Napoca], Torda [Turda], Nagyenyed [Aiud], Gyulafehérvár [Alba Iulia], Piski [Simeria], Déva [Deva], Marosillye [Ilia], Arad [Arad] és Belényes [Beiuș] városok között húzott vonal határolja. E városok román nyelvű lakosságának zöme móc. A Mócföld kulturális központja Abrudbánya [Abrud], nevezetes helysége Topánfalva [Câmpeni].

(5) Mokányföld (Mokányok vidéke, Mokányság) [Țara Mocanilor]

Néprajzi táj, illetve román etnikai csoport lakóterülete. A mokányok olyan erdélyi román nyelvű juhásztor közösségek, akik néprajzi értelemben hasonlóságot mutatnak a *Görögország* területén élő arománokkal, azon belül főképpen a ferseróc (fărșeroți) és gremustény (grămușteni) csoporttal. A mokányok egy része kereskedőnépesség volt, nem éltek teljes nomád életet, főképpen almakereskedelemmel foglalkoztak. A mokányság adta a románoknak Vasile Horát, a hírhedt 1784-es lázadás és magyarok elleni népiertás vezetőjét.

A szűk értelemben vett *Mokányföld*, *Mokányok vidéke* vagy *Mokányság* a *Biharerdő* erdélyi oldalán, a *Bihar–Gyalui-hegyvidék* részeként értelmezett *Öreg-havas [Muntele Mare]* mindkét oldalán élő románység lakóterülete. E román nyelvű etnikum egyik ága lakja a *Hideg-Szamos* völgyétől, az *Aranyos* felső völgyéig terjedő magas hegyvidéki és a hozzájuk kapcsolódó hegylábi területet, benne a *Podsága*, a *Jára* és a *Hesdát* völgyével. Tájilag a *Gyalui-hegyek*, az *Öreg-havas* és a *Feleki-domság* – mindhárom a *Gyalui-havasok* része – tartozik a *Mokányföld*hez. A mokányok egyik ága a *Torda* közelében fekvő *Aklos-völgyben [Valea Ocolişului]* él, megnevezésük toci. Némileg elkülönül a mokány lakosság az *Aranyos* völgyében. Itt érintkezik a *Mócföld* a *Mokányföld*del.

A *Mokányföld*ön kívül a román néprajztudomány más tájakon is elkülönít mokány népséget: *Ompoly–Gáld vidékén*, *Szebani-hegyalján*, *Hétfalu vidékén* és a *Töröcsvár vidékén*.

(6) Ompoly–Gáld vidéke [zona Ampoi–Întregalde]

A román néprajztudomány által elkülönített vegyes móc–mokány etnikai csoport a *Torockói-havasokban* és az *Erdélyi-hegyalja* déli peremén az *Ompoly [Ampoi]* és a *Gáld [Galda]* folyók völgyében. Itt a mócok és a mokányok együtt élnek, ahol a mokányok megtelepedettek, földet művelnek, míg a mócok pásztorok és utazó kereskedők, akik a faműves

termékeiket faluról-falura járva kínálják eladásra. Jellegzetes helységei az *Ompoly* völgyében *Metesd* [*Metes*], *Tótfalud* [*Tăuți*], a *Gáld* völgyében *Havasgáld* [*Întregalde*]. E településeken jellegzetesen magas építésűek a háztetők. A szemöldökfától sokszor 3 m-re is felmagasodik a tetőgerinc. A tető szalmával vagy zsindelellyel fedett.

Az *Ompoly* völgyében és a *Gáld* alsó völgyében fekvő települések az *Erdélyi-hegyalja* nagy múltú községei, amelyek a XVIII. századtól románosodtak el. Itt és a környező völgyekben az Árpádok idejében egyöntetűen székely népesség volt jellemző, majd néhány helység (*Magyarigen*, *Boroskrakkó*, *Borbánd*) XII–XIII. századi német telepítések eredményeként alakultak át etnikailag. Ezek a mezővárosok a XV. századra jórészt magyarrá váltak. A XVI. század végén a Maros középső és alsó folyása mentén, valamint a becsatlakozó völgyekben megropant a magyarság etnikai hegemóniája. A tizenöt éves háborúban, valamint a tatár és török betörésekben a korábban virágzó magyar falvak és mezővárosok sorát égették fel, néptelenítették el. Az 1660-as évek után nagyobb arányban már csak a *Maros* bal partján és az *Erdélyi-hegyalja* egyes részein maradtak meg a középkori magyar települések, s a pusztán maradt vagy végletesen megfogyatkozott lakosságú falvakban az elkövetkező évtizedekben indult meg az addig a folyóvölgyekben csak szórványosan feltűnő románság beszivárgása, megtelepedése. Ezzel párhuzamosan a nagybirtokosok általi telepítési akciók a XVIII. század végére radikálisan átrajzolták az etnikai képet. Ezt tetézték az *Erdélyi-hegyalja* és az *Erdélyi-érchegység* bányavidékének 1848-as, románok által végrehajtott, magyarirtásai. A környék ugyanis az 1784-es Hóra-lázadást még átvészelte, az 1848–49-es, románok általi pogromokat azonban már nem. Ezt mutatják *Ompolygyepű*, *Boroskrakkó*, *Magyarigen*, *Magyarsárd*, *Kisenyed* magyar tömegsírhajói és üresen kongó templomai.

(7) Szebeni-hegyalja [*Mărginimea Sibiului*]

Mokány népcsoport lakta román néprajzi táj a természetföldrajzi értelemben vett *Szebeni-hegyalja* tágabb területén *Nagyszeben* városától délre, a *Szebeni-havasok* előterében. E mokány közösséget a *Hétfalu vidékén* élőkkal együtt, a román néprajz szerint „ungureni” néven adják meg, ennek jelentése ’magyarok’. Ezt nevet a román tudomány átmenetiséggel magyarázza, meghatározása szerint *Szebeni-hegyaljáról* és *Hétfalu vidékéről* is a románok kis csoportjai telepedtek ki a *Kárpátokon*

kívülre a *Regátba*. Ezért nevezték őket „magyaroknak”, hiszen *Magyarországról* érkeztek *Havaselvére*. A *Szebeni-hegyalja* területén levő mokányokat megadták cucujén (țuțuieni) illetve marzsinyén (mărgineni) elnevezésekkel is. A szebeni szászok „Gebirgswalachen” (‘hegyi oláhok’) vagy „die Tzutzuianen” (‘cucujanen’) megnevezéssel illették őket.

A *Szebeni-hegyalja* földrajzi, történelmi és néprajzi értelemben is egységet képező román falvak láncolata, amelyek a hegyek lábánál találhatóak. A keleti határhelység az *Olt* jobb partján található *Bojca* [*Boița*] település, mely a *Vöröstorony-szoros* bejáratánál fekszik. Nyugaton a *Szebeni-havasok* északi kiszögellésének előterében fekvő *Zsinna* [*Jina*] a határközség, amelynek határa kinyúlik nyugatra a *Sebes* folyó völgyéig. Így a *Szebeni-hegyalja* magába foglalja az *Olt* menti *Bojca* [*Boița*], a *Szeben* alsó folyása menti *Nagyalmács* [*Tălmăciu*], *Kistalmács* [*Tălmăcel*], a *Cód* menti *Cód* [*Sadu*], a *Sebes* menti *Resinár* [*Rășinari*], *Poplaka* [*Poplaca*], a *Szeben* felső folyása menti *Guraró* [*Gura Râului*], *Orlát* [*Orlat*], *Szebenkákova* [*Fântânele*], *Szibiel* [*Sibieli*], a *Fekete-patak* völgyében *Vále* [*Vale*], *Szelistye* [*Săliște*], *Szebengálos* [*Galeș*], *Tilicske* [*Tilișca*], az *Apold* völgyében *Ród* [*Rod*], *Polyán* [*Poiana Sibiului*] és a már említett *Zsinna* [*Jina*] településeket. A szűkebb értelemben vett *Szebeni-hegyalja* az egykori *Omlás hercegség* [*herțegul Amlăș*] területét képezi, aminek magja a középkori *Váralatt* nevű helység mellett lévő *Salgó* várát körülvevő települések voltak, közöttük a legjellegzetesebb *Szelistye* [*Săliște*] (*Magna Villa Valachicalis*). Néhány a településen (*Szelistye*, *Resinár*, *Vále*, *Polyána*) kétlegelős pásztorkodást folytattak, a juhászok nyájaikkal egészen a *Dunáig*, *Dobrudzsáig*, sőt a *Kaukázusig* és a *Balkán-félszigetre* is eljutottak. Társadalmuk jellegzetes szokása volt az „idősek joga”, amely bármilyen keleti latin állami szerveződés előtt már létezett törzsi szokás volt. A mokányok katonai készségeket örökölték azokból az időkből, amikor ők adták a határvédelmet és őrizték az átjárókat. Belőlük alakult a XVIII. században, a Mária Terézia által alapított „Első román határvédő ezred” [*Regimentului I de graniță românesc*], *Orlát* székhellyel.

(8) Hétfalu [*Săcele, Șapte sate*]

Brassótól keletre, részben a *Tatrag* folyó völgyében, a *Barcaság* délkeleti szegletében fekvő *Hétfalu* elsősorban magyar néprajzi táj, területén él a hétfalusi csángónak nevezett magyar etnikai csoport. Ugyanakkor az itt élő elrománosodott népeiséget a román néprajz a mokányság egyik ágának

tekinti. A román néprajzban ezt a területet *Brassó–Hétfalu-térségnek* [zona *Braşov-Săcele*] nevezi és elkülönítésének alapjául a hagyományos juhtenyésztő életmódot adja meg.

A hétfalusi csángók a XI. században ide telepített, a barcasági gyepűt őrző magyarok és besenyők leszármazottai. Az eredeti gyér népesség a kora Árpád-korban a *Fehér vármegyében* lakó magyarokból (székelyekből) gyarapodott, és alaprétege a székelyek végső megtelepedését megelőzően vagy azzal egyidőben alakult ki a XIII. század első felében. *Hétfalu* népessége többségében magyar, kisebb részben román. A magyarokat a szomszédos székelyek hétfalusi csángóknak nevezik, annak ellenére, hogy ők magukat magyaroknak mondják. A szomszédos székelyek hívják őket sajátos nyelvjárásuk és szokásaik miatt csángóknak. Csángóknak nevezik a többi barcasági magyar falu, *Barcaújfalu*, *Krizba*, *Apáca*, valamint a távolabbi *Halmágy* és *Székelyzsombor* lakóit is.

Hétfalu szerkezetileg és közigazgatásilag két részre tagolódik: a *Brassóhoz* közelebb eső *Négyfalu*, *Bácsfalu* [*Baciu*], *Türkös* [*Turcheş*], *Csernátfalu* [*Cernatu*], *Hosszúfalu* [*Satu Lung*] a XX. század második felére teljesen összeépült és korábban *Szecsleváros*, ma már *Négyfalu* (románul *Săcele*) néven várost alkot. A távolabbi *Háromfalu*; *Tatrag* [*Tărlungeni*], *Zajzon* [*Zizin*] és *Pürkerec* [*Purcăreni*] önálló települések.

(9) Törcsvár vidéke [zona *Rucăr-Bran*]

A román néprajztudomány a mokány etnikai csoport körében elkülöníti a *Törcsvár-hágó* vidékén élő „moroienei” népességet. Földrajzilag e terület a *Királykő* és a *Bucsecs* között a *Törcs* és a *Dimbovica* folyó vízválasztójában fekvő átjáró a *Törcsvári hágó* (1290 m) két oldalán fekszik. A *Dimbovica* völgyében van *Rucăr*, a belső oldalon, a *Törcs* völgyében *Törcsvár* [*Bran*]. Gyakran nevezik az itt élő románokat „colibaşi”, vagyis ’kalyibások’-nak is. Ők a hágó két oldalán, mintegy 80 km-es körzetben, a közelmúltig nomád életet éltek. A nők turbánt hordtak, bocskort és hosszú gombos bundát viseltek. A nők és a férfiak is levágták a hajukat frufrusan a szemöldökig, amely az arcukat komorrá formálta. Mindig lovon közlekedtek, nem használtak szekeret, csak kétkerekű kocsit.

(10) Hunyad [Hunedoara]

Történeti-földrajzi táj, az egykori *Hunyad* vármegye területe. Az *Erdélyi-medencét* az *Alfölddel* összekötő *Maros-völgy* keleti, erdélyi felén fekszik. Északon az *Erdélyi-érchegység* és *Zaránd*, keleten a *Királyföld* délen a *Déli-Kárpátok*, nyugaton a *Temesköz* határolja. Természetföldrajzilag a *Hunyadi-medence* és kerethegységi vidéke tartozik hozzá. *Hunyad* magyarsága a középkorban a széles, termékeny *Maros-völgy*, a *Cserna*⁴⁸⁴ és a *Sztrigy* folyók völgyének alsó szakaszán is jelen volt KÓSA-FILEP 1978. A XIII. század végén kezdődött a Szörényi bánság területéről ill. egyidejűleg e bánságba való költözésükkel, a bolgár-szláv kenézek vezette románok betelepítése. A XIII. században a *Bulgáriában* a tatárok által is adóztatott vlachok tömegesen költöztek a *Szörénységbe* és *Hunyad* déli részébe. A hunyadi magyarok falvai a XV. századtól állandóan szenvedtek az *Erdély* ellen vonuló oszmán-török hadaktól. A magyar lakosság nagyon megfogyatkozott, többsége elpusztult, helyükre románok jöttek KÓSA-FILEP 1978. A maradék magyar népesség jelentős része XVIII–XIX. században, 1848 előtt szerzett köznemesi vagy kishemesi jogállású volt. Soraikat a középkor végén számos magyar nemességet kapott és megmagyarosodott román kenézcsalád gyarapította KÓSA-FILEP 1978. Némely faluban az utóbbi kétszáz esztendőben – különösen a *Maros*, a *Sztrigy* és a *Cserna* folyókba ömlő patakok mentén – a magyarságot csupán a földesúr és annak udvara jelentette KÓSA-FILEP 1978. Az 1876-ban történt vármegye-rendezésekor Hunyadhoz csatolták *Zaránd* vármegye keleti 2/3-át, a *Fehér-Körös* forrásvidékét, a *Szászföldhöz* tartozott, ekkor már zömében románok lakta, *Szászváros* széket *Szászvárossal*. *Hátszeg* és *Vajdahunyad* kiváltságos mezővárosok törvényhatóságát megszüntették. Ezzel *Hunyad* vármegye *Erdély* legnagyobb kiterjedésű, legnépesebb megyéje lett KAT. 2012. A XIX–XX. század fordulóján a *Hunyad* vármegyei magyarok már mindenütt románokkal vegyesen és az egykor kishemesi *Lozsád* kivételével számbeli kisebbségben éltek, viszonylag nagy százalékban váltak román ajkúvá KÓSA-FILEP 1978. *Hunyad* területének jellegzetes magyar néprajzi területe a *Déva* és *Vajdahunyad* környéki csángófalvak vidéke. 1888–92-ben *Déva* [*Deva*], 1892-ben *Vajdahunyad* [*Hunedoara*], 1910-ben ismét *Déva*, ill. *Csernakeresztúr* [*Cristur*] és *Sztrigyszentgyörgy* [*Streisângeorgiu*] helységekre mintegy 2000 székely telepés költözött *Bukovinából*. Az

⁴⁸⁴ A *Cserna* középkori magyar neve *Egred*.

újonnan jöttek a települések mellett külön „csángótelepeket” alkottak KÓSA–FILEP 1978, leszármazottaik, magyarságukat megtartva ma is az itteni csángótelepeken élnek. Hunyad területe, a trianoni béke értelmében, egészében Romániához került. Hunyad központja Déva [*Deva*] és Vajdahunyad [*Hunedoara*]. Középkori területének fontos mai települései: Marosillye [*Ilia*], Dobra [*Dobra*], Nagyág [*Săcărâmb*], Piski [*Simeria*], Pusztakalán [*Călan*], Hátszeg [*Hațeg*], Petrozsény [*Petroșai*], Petrilla [*Petrila*], Vulkán [*Vulcan*], Lupény [*Lupeni*]. Az 1876 után Hunyadhoz került területeken: Szászváros [*Orăștie*], Kudzsir [*Cugir*], Körösbánya [*Baia de Criș*], Brád [*Brad*], Algyógy [*Geoagiu*]. Jellegzetes magyar falvak Hunyadban: Alpestes [*Peștișu Mare*], Rákosd [*Răcăștia*], Hosdát [*Hășdat*], Bácsi [*Băcia*], Haró [*Hărău*], Nagyrápolc [*Rapoltu Mare*] és Lozsád [*Jeledinți*]. Régi magyar polgári lakosság él kis számban a városokban, Déva, Szászváros, Vajdahunyad területén KÓSA–FILEP 1978.

(11) Kenyérmező⁴⁸⁵ [*Câmpul Pâinii*]

Magyar és román néprajzi táj Hunyadban, a Maros kiszélesedő völgyének sík, fátlan része, Szászvárostól északkeletre Alkenyér és Algyógy falvak közelében. A terület egykor a Szászföldre tartozott, Szászvárosszék területére esett, 1876-ban került Hunyad vármegyéhez. Nevét az itt folyó Kenyér patakról kapta, amelynek neve a XVII. századtól, a beözönlő románok adta Kudzsir lett. 1479-ben Kinizsi Pál és Báthory István erdélyi vajda az itt fekvő Alkenyér mellett győzték le a Havasalföldről betört török sereget. Kenyérmező központja Kudzsir⁴⁸⁶ [*Cugir*]. Települései: Alvinc [*Vințu de Jos*], Alsópián [*Pianu de Jos*], Alsótatárlaka⁴⁸⁷ [*Tărtăria*], Alsócsóra [*Săliște*], Balomir [*Balomiru de Câmp*], Alkenyér [*Șibot*], Felkenyér [*Vinerea*], Bencenc [*Aurel Vlaicu*], Piskinc [*Pișchinti*], Vajdej [*Vaidei*], Romosz [*Romos*], Gyalmár [*Gelmar*].

⁴⁸⁵ Kenyérmező: nevét az itt folyó Kenyér patakról kapta, amelynek neve a XVII. századtól, a beözönlő románok adta Kudzsir lett.

⁴⁸⁶ Kudzsir középkori magyar neve patakjáról; Kenyér, de 1493-ban már Kudzir néven említik.

⁴⁸⁷ Alsótatárlaka középkori neve Gebercsény, de 1733-ban már román lakosságú s Tartaria névvel említik. Határában találták meg a tatárlakai korong néven jegyzett régészeti leletet, amely a világ eddig ismert legrégebbi írásos dokumentuma, 6000 éves. Különlegességét fokozza, hogy rajta a székely–magyar rovásírás több betűje is olvasható.

(12) Hátszeg-vidék⁴⁸⁸ [*Țara Hațegului*]

Magyar és román néprajzi táj *Hunyadban*. A *Sztrigy*, a *Sebes* és a *Nagy-patak* hegyi medencéje, *Hátszeg* városának környékén, a *Retyezát*, a *Szászvárosi-havasok* és a *Szárkő* magasodik fölője. Északról, a *Maros* felé, nyitott medenceség. A középkorban rövid ideig *Hunyad* belső közigazgatási egysége volt. A X–XI. században teljesen magyar lakosságú vidék, de népessége a XV–XVII. századra, főképp a háborúk következményeként, javarészt románná vált. *Hátszeg-vidék* központja *Hátszeg* [*Hațeg*] városa. Fontosabb települései: *Óraljaboldogfalva* [*Sântămăria-Orlea*], *Felsőszálláspatak* [*Sălașu de Sus*], *Malomvíz* [*Râu de Mori*], *Várhely* [*Sarmisegetusa*], *Demsus* [*Densuș*], *Puj* [*Pui*], *Nagybár* [*Baru*].

(13) Barcaság, Barca⁴⁸⁹, *Brassó vidéke*⁴⁹⁰ [*Țara Bârsei*]

Történeti-földrajzi és magyar–német–román néprajzi táj, a *Barca* folyó hegyi medencéje, amelyet az *Olt* nagy déli kanyarulata és a *Brassói-havasok* zárnak közre. Természetföldrajzilag a *Brassó–Háromszéki-medence* egyik egysége, a *Feketeügy*, a *Baróti-hegység*, az *Olt* völgye, a *Persányi-hegyvidék*, a *Brassói-havasok*, illetve a *Bodzai-hegység* között. Délről a *Töröcsvári-szoros*, a *Tömösi-szoros*, az *Ósánc-szoros* és a *Bodza-szoros* vezet a medencébe, mely *Erdély* egyik legtermékenyebb vidéke. A XI. században a szorosok védelmére magyar és besenyő határőrök lakták. Az Árpád-kori közigazgatás megszervezésekor előbb *Fehér vármegye* része lett. II. András e földet a betelepülő szászoknak adományozta, a XIII. század végén kezdődött a románok betelepődése. 1876-ban a *Barcaság* közigazgatási autonómiáját megszüntették, területét kibővítették a *Fogarás-vidék*hez tartozó hozták *Szúnyogszék*, *Vledény*, *Zernest* községekkel és létrehozták *Brassó vármegyét*. A trianoni döntésben a *Barcaság* teljes területe *Romániához* került. A barcasági magyarok ma többségükben a *Brassótól* keletre fekvő *Hétfaluban* ill. a medence nyugati és északi peremén *Bodola*, *Keresztvár*, *Barcaújfalu*, *Krizba*, *Apáca* községekben, s *Brassóban* laknak. A táj szász lakossága a kivándorlás miatt az 1970-es évek óta folyamatosan csökken KAT. 2012. A *Barcaság* központja *Brassó* [*Brașov*], népes

⁴⁸⁸ *Hátszeg-vidék*: névadója *Hátszeg* városa. A helység középkori névalakjai: *Harszoc*, *Hatzak*, *Hatzok*, *Haczszak*, *Haczag*.

⁴⁸⁹ *Barcaság*, *Barca*: nevét a *Barca* folyóról kapta, amely az *Olt* bal oldali mellékvíze, hossza 68 km. A *Barcaság* a XIII. századtól az erdélyi szászok egyik területe.

⁴⁹⁰ *Brassó vidéke*: névadója *Brassó* városa, amelynek fennmaradt korai említése *Corona*, 1234-ből való. Német neve a *Kronstadt*, jelentése 'Koronaváros'.

települései: *Feketehalom [Codlea], Vidombák [Ghimbav], Bracarozsnyó [Râșnov], Zernest [Zărnești], Négyfalu [Săcele].*

(14) Fogarasföld (Fogaras, Fogaras vidéke)⁴⁹¹ [Țara Făgărașului] Olt vidéke Țara Oltului]

Történeti-földrajzi és román néprajzi táj, az egykori *Fogaras vármegye* területe az *Olt* medencéjében, délről a *Fogarasi-havasok* határolja. A román tájszemléletben ez az *Olt vidéke [Țara Oltului]*, amely az Árpád-kori szabad vlach földek létrejötte nyomán vált az Erdélybe telepedő románság egyik fontos, és tisztán románok lakta tájaként néprajzi egységgé.

Fogaras végvára köré a XIII. században a magyar királyok a *Havasalföldről* románokat telepítettek. II. András 1224-ben a szászoknak adott kiváltságlevelében a szászok földjébe befoglalta *Fogarasföldet*, mint „az oláhok és besenyők erdejét” is. A tájat a XIII. század végén már szászok, székelyek és románok lakták, mindannyian a király telepesei. Az 1876-ban történt közigazgatási átszervezéskor *Fogarasföldhöz* csatolták az *Olt* jobb partján fekvő *Felső-Fehér vármegyei* községeket, *Galac, Oláhújfalu, Oláhtyukos, Rukkor, Földvár, Kolun* és együttesen *Fogaras vármegye* néven új közigazgatási egységet szerveztek. A trianoni béke értelmében teljes területe *Romániához* került. *Fogarasföld* központja *Fogaras [Făgăraș]*, fontosabb helységei: *Alsóárpás [Arpașu de Jos], Viktóriaváros [Victoria]⁴⁹², Sárkány [Șercaia], Ósinka [Șinca Veche], Törcsvár [Bran].*

⁴⁹¹ *Fogarasföld, Fogaras, Fogaras vidéke*: névadója *Fogaras* vára ill. városa. Fogaras XIII. századi névalakja *Fogros*.

⁴⁹² *Viktóriaváros* nevét 1954-ben kapta a román „victorie” = ‘győzelem’ után. Építése 1939-ben kezdődött *Felsőúcsa* külterületén. Eredetileg csak egy lőporgyárat terveztek a területre, majd később ipari központnak szánták, ezért önálló települést hoztak létre. Az építkezésen az 1940-es években hadifoglyok és munkaszolgálatos zsidók dolgoztak, végül szovjet irányítással fejeződött be. Az 1950-es években fallal körbevett, zárt város volt.

18.10. A Részek (Partium) vagy Körös-vidék [Crişana]

A *Részek (Partium)*⁴⁹³ történeti földrajzi nagytáj, amely térképi ábrázolásban az *Alföld* és *Erdély* határvidékét – *Máramaros* nélkül – öleli fel. Így területe a *Tiszától* a *Marosig* terjedő *Alföld*-peremi részekre terjed ki. A táj a román tájszemléletben a *Körös-vidék* (románul *Crişana*, ahol a *Criş* = 'Körös', az *-ana* helynévképző) nevet viseli, bár területe jócskán kiterjed északi és déli irányban is a *Körösök* vízgyűjtőterületén kívülre.

A *Részek* létrejöttének alapja, hogy az 1570-ben megkötött speyeri szerződés szerint a Habsburg kormányzat a magyarországi vármegyék közül *Erdélynek* engedte át *Bihar*, *Közép-Szolnok*, *Kraszna* és *Máramaros* vármegyéket, és hallgatólagosan lemondott *Zaránd* megyéről is. Az önálló fejedelemség idején a fenti vármegyék alkották a tulajdonképpeni *Partiumot*, az *Erdélyi Fejedelemség* nagy korszakaiban azonban e terület tovább bővült. Bocskai István fejedelemsége alatt – a bécsi békekötés (1606) értelmében – erdélyi fennhatóság alá került *Szatmár*, *Szabolcs*, *Bereg*, *Ugocea*, s több jelentős vár és mezőváros *Zemplén* vármegye területén, mint pl. *Tokaj* vára, nagy kiterjedésű uradalmával együtt. A *Partium* legnagyobb kiterjedését 1621-ben – a nikolsburgi béke értelmében – Bethlen Gábor, majd a két Rákóczi György alatt érte el, akiknek hatalma alá tartozott *Felső-Magyarország* fő helye, *Kassa* is HAJDÚ-MOHAROS 1997. [p.15.]. Így a *Részek* fogalma a XVI. századtól folyamatosan változott. Kezdetben az egykori *Zaránd*, *Közép-Szolnok* és *Kraszna* vármegyék, valamint a *Kővár-vidék* területe, amelyek a XVI–XVII. század folyamán *Erdély*hez való csatolás nélkül az erdélyi fejedelmek birtokába jutottak. A *Részeket* az erdélyi fejedelmek, mint „Magyarország részeinek urai” bírták, azzal a kikötéssel, hogy az haláluk után a magyar királysághoz visszatér. Az 1690-es Diploma Leopoldinum nem intézkedett közvetlenül a *Részek* közjogi helyzetéről HAJDÚ-MOHAROS 1997. [p.15.], de a visszacsatolás 1693-ban megtörtént. Az 1732. december 31-én kelt királyi resolutio *Arad*

⁴⁹³ *Részek, Partium*: neve a latin „dominus partium regni Hungariae” = 'Magyarország részeinek ura' megnevezésből ered. A latin kifejezés arra utal, hogy a török hódoltság idején Magyarország több *Alföld* peremi vármegyéje az Erdélyi Fejedelemség hatalma alá került, később az „Erdély és a kapcsolt részek” szóhasználat is elterjedt. A latin kifejezés „Partium”-ja és ennek magyar megfelelője a „Részek” a későbbiekben, de főként Trianon után terjedt el a napi szóhasználatban, s jelenti *Erdély* (a történeti terület-tartalommal) és *Csonka-Magyarország* (a trianoni *Magyarország*) között fekvő, Trianonban *Romániához* került, de nem erdélyi (!) területeket.

és *Máramaros* vármegyét minden szempontból a Magyar Királyság fennhatósága alá helyezte, míg *Kraszna* és *Közép-Szolnok* vármegyék, illetve *Kővár vidéke*⁴⁹⁴ az Erdélyi Nagyfejedelemség joghatása alatt állt. *Zaránd* vármegyét pedig megosztották; nyugati felét *Arad* vármegyével egyesítve *Magyarország*hoz csatolták, míg megmaradt keleti fele továbbra is *Erdély*hez tartozott HAJDÚ-MOHAROS 1997. [p.15.]. Az újabb visszacsatolásról az 1741, 1792, 1836, 1848-as években kelt törvények intézkedtek. 1860-ban a *Partium*hoz tartozott még a *Szilágyság* (*Kővár vidéke*, *Közép-Szolnok* és *Kraszna* vármegye), valamint a *Fehér-Körös* forrásvidékén fekvő *Zaránd* vármegye. A *Részeket* közigazgatási értelemben végleg 1876-ban szüntették meg azzal, hogy *Kraszna* és *Közép-Szolnok* vármegyéből *Szilágy* vármegye lett. *Szolnok-Doboka* vármegye *Belső-Szolnokból*, *Doboka* nagyobb részéből és *Kővár vidékének* keleti részéből alakult meg; *Kővár vidéke* nyugati részét *Szatmár*hoz csatolták. A kis *Zaránd* vármegyét *Arad* és *Hunyad* között osztották szét HAJDÚ-MOHAROS 1997. [pp. 15-16.]. Később a *Partium* név nemcsak a közigazgatásilag egykor hozzá tartozó területeket, hanem általában *Erdély* és az *Alföld* határvidékét jelölő történeti-földrajzi tájnév lett, számos kisebb történeti-földrajzi és néprajzi tájat is magába foglalva.

(1)Ugocea⁴⁹⁵ [*Ugocea*]

Történeti-földrajzi táj, az egykori *Ugocea* vármegye területe. Északon és északnyugaton *Bereg*, keleten *Máramaros*, délkeleten, délen és délnyugaton *Szatmár* történeti-földrajzi tájak (egykor vármegyék) határolják. *Ugocea* nyugati része sík, keleti része hegyvidék. A *Tisza* jobb partján a *Nagyszőlősi-hegység*, bal partján az *Avas* magasodik területén. *Ugocea* területén a *Tisza Királyháza* mellett lép ki a síkságra, mellékvizei északon a *Borzsa* (egy szakaszon egykor a vármegye határa) és *Szalva*, délen a *Túr*. Anonymus szerint *Ugocea* Árpád törzsének egyik első szálláshelye volt. Az államszervezés idején, a névadó *Ugoceavár* szomszédságában *Asszonyszőlős*, később *(Nagy)Szőlős* már királynéi „szőlős”-ök lakhelye volt. A XIII. században a *Tisza* jobb partján *Szőlős* várossá fejlődött, a túlsó parton *Királyháza* ismert helység, ezektől keletre az *Északkeleti-Kárpátokig* húzódó *Máramaros* alig lakott erdős hegyvidék

⁴⁹⁴ *Kővár vidéke* 1566-ban alakult meg *Közép-Szolnok* vármegye keleti harmadából.

⁴⁹⁵ *Ugocea*: névadója *Ugocea* vármegye.

volt. *Ugocsa* népe nem adózott a töröknek. A XVII. század elején az osztrák katonai hatóságok törvénytelen leveleket bemutatva birtokokat foglaltak le, ezt az önkényt megelégtelve tört ki Bocskai István szabadságharca. Az 1606-os bécsi béke értelmében helyreállt az *Erdélyi Fejedelemség*. Bocskai István fejedelem és fiúutódai a *Részek*hez kapcsolták *Szatmár*, *Szabolcs*, *Bereg*, *Ugocsa* vármegyét, és *Tokaj* várát. A Habsburgok elleni sikeres háborút 1645-ben lezáró linzi békében I. Rákóczi György erdélyi fejedelem visszakapott 7 felső-magyarországi vármegyét, közte *Ugocsát*, ami 1648-ban, halálával, visszaszállt III. (Habsburg) Ferdinánd királyra. 1918. decemberében *Ung*, *Bereg*, *Máramaros* és *Ugocsa* vármegyék ruszin lakta vidékeiből, *Munkács* székhellyel önkormányzatú kormányzóságot kiáltottak ki *Ruszka-Krajna* néven, amelyet a magyar kormány elismert, ennek ellenére ukrán fegyveres milíciák területfoglalásokkal próbálkoztak. 1919. őszén a Saint Germain-en-Laye-i szerződéssel *Csehszlovákia* megkapta a ruszinok lakta vármegyéket, benne *Ugocsa* északi részének háromnegyedét. A béke *Ugocsa* 14 községét *Romániának* juttatta. A határok a trianoni békében, 1920-ban váltak véglegessé. *Ugocsából*, *Tiszapéterfalva* lakatlan határából 0,1 km² terület maradt *Magyarországnak*. 1923-ban csonka *Szatmár* vármegye és *Csonka-Bereg* egyesítésével, hozzávéve a kis ugocsai területdarabot létrehozták *Szatmár*, *Ugocsa* és *Bereg* közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyét *Mátészalka* székhellyel. A csehszlovák-román államhatárt 1921-ben jelölték ki, ekkor területcserék is történtek: *Csehszlovákia* átadta a *Tarna-patak* völgyét, *Avaspatak*, *Bocskó*, *Nagytarna* és *Ugocsakomlós* községet, *Románia* az addig birtokolt színmagyar *Akli*, *Fertősalmás* és *Nagypalád* községeket KAT. 2012. Az 1945. július 29-i szovjet–csehszlovák szerződés értelmében, *Kárpátalja* a *Szovjetunió* területe lett. Így *Ugocsa* egykor csehszlovákiai része 1991-től *Ukrajna Kárpátontúli területe*. *Ugocsa Romániához* került része 1945–52 között a romániai *Szatmár megye*, 1952–68 között a romániai *Máramaros tartomány*, 1968 óta *Szatmár megye* része KAT. 2012. *Ugocsa* fontosabb települései: *Nagyszőlős* [*Виноградів/Vinohradyiv*], *Magyarkomját* [*Великі Ком'яти/Veliki Komjati*], *Tiszaújlak* [*Булок/Vilok*], *Halmi* [*Halmeu*], *Batarcs* [*Bătarci*], *Turc* [*Turț*].

(2) Avasság⁴⁹⁶ [*Țara Oașului*]

Magyar és román néprajzi táj, *Szatmár*⁴⁹⁷ része. Az *Avasság* az *Avas-medencére* és peremterületére terjed ki, a *Túr* felső folyása mentén elterülő vidék. Nyugatról a *Túrhát*, északnyugatról az *Avas*, délről a *Rozsály* határolja. Nem tartoznak hozzá *Ugocsa* területén fekvő települések. Az Árpád-korban az *Avasság* középkori erdőrengetege sokáig tilalmas erdő volt. Korábban központja *Avasújváros* [*Orașu Nou*] volt, de a XX. század második felében *Avasfelsőfalú* [*Negrești-Oaș*] vette át a vezető szerepet HAJDÚ-MOHAROS 1997. [p.17.]. Magyar lakossága a medence középső részén a *Túr* és a *Tálna* patakok mellett *Avasújváros* [*Orașu Nou*], *Kőszegremete* [*Remetea Oașului*] és *Vámfalú* [*Vama*] helységekből él. Fontosabb települése még *Kányaháza* [*Călinești-Oaș*], *Kisgérce* [*Gherța Mică*], *Bikszád* [*Bixad*].

(3) Kővár-vidék⁴⁹⁸ [*Țara Chioarului*]

Történeti-földrajzi táj, egykori közigazgatási egység a *Szamos*, a *Lápos*, a *Kékes* és *Kapnik* folyók vízvidékén, vízrajzilag egységes területen. Névadója a *Szamos* erdélyi kijáratát őrző *Kővár* vára. A *Kővár-vidék* a XIV. század óta szerepel oklevelekben, 1549-ben külön főkapitány kormányozta, 1649–72 között vált ki *Közép-Szolnok* vármegyéből. 1721-ben *Közép-Szolnok* vármegye tiltakozott a *Kővár-vidék* fennállása ellen, amely a vármegyék között nem szerepelt, így az országgyűlésekre sem hívták meg. A 1870-től *Kővár* képviselői joggal bíró különálló törvényhatóság lett. Székhelye *Nagysomkút* volt. Az 1876-ban történt közigazgatási átszervezéskor területét felosztották *Szatmár* és *Szolnok-Doboka* vármegye között KAT. 2012.

(4) Bihar, Biharország⁴⁹⁹ [*Țara Bihariei*]

Történeti-földrajzi táj, az egykori *Bihar* vármegye alföldi, hegyaljai és hegyvidéki területeit foglalja magába. Bihar típusos „hegyalja”-vármegye volt a *Körösök*, a *Berettyó* és az *Ér* vidékén HAJDÚ-MOHAROS 1997. [p.19]. *Bihar* a XI. században dukátus, a hercegségek területe volt s mivel a

⁴⁹⁶ *Avasság*: az „avas” köznévi jelentése ’régi, jobbára már kopárosodó erdő’, ill. ’fakószínű’. Az ómagyarban az „avas” jelentése ’hatalmas fákból álló öreg erdő’, más forrásban ’makkoltatásra szolgáló erdő’.

⁴⁹⁷ *Szatmár* történeti-földrajzi táj nyugati, nagyobbik része az *Alföld*höz, keleti területei a *Részek*hez tartozik.

⁴⁹⁸ *Kővár-vidék*: névadója *Kővár* vára.

⁴⁹⁹ *Bihar, Biharország*: névadója *Bihar* (románul *Biharia*) helység, illetve *Bihar* vármegye.

csatlakozott népeket a trónörökös uralta, *Bihar* a kazár kabarok lakóhelye lett. A *Biharország* elnevezés valószínűleg ennek az Árpád-kori „kisebbik királyság”, a dukátus intézményének emléke. A X. századra visszavezethető a *Berettyó* vidékén birtokos Ákos és Borsa, a nyíri részeken birtokos Turul, *Debrecen* körül a kun Ohat, a *Körösköz*ben a Told nemzetség. Szent István a kabarokat⁵⁰⁰ megtérítésük után határvédő szolgálatra rendelte. Az 1020-as évekre tehető a bihari püspökség megalapítása. 1068-ban és 1091-ben a betörő kunok a nyíri és érmelléki részeket feldúlták. A XI–XII. század fordulóján *Telegd* és *Élesd* környékén még székelyek laktak, akik később *Erdély*ben települtek le. Kezdetben a *Bihar* községben – maradványaiban ma is látható – földvár volt a táj központja, szerepét azonban hamarosan átvette a közeli *Várad* (*Nagyvárad*), amely kedvező fekvése, földrajzi vonzóereje folytán önálló közigazgatási egységgé, vármegyévé szervezte *Bihart*. A város az *Alföld* és a *Biharerdő* találkozásának vásárvonalán fekszik. A XIII. században szakadt el *Bihartól* a *Sebes-Körös* felső, az *Erdélyi-medencébe* eső völgye, *Kalotaszeg* és a megalakuló *Kolozs vármegyé*hez csatlakozott. *Nagyvárad* körül mintegy 30–35 km-re kisebb táji központok helyezkednek el, amelyek a XVIII–XIX. században fontos szerepet játszottak *Bihar* életében, közvetítő és átmenő állomásai (*Élesd*, *Margitta*, *Székelyhíd*, *Nagyléta*, *Berettyóújfalu*, *Nagyszalonta*, *Tenke*) voltak a megyeszékhely felé irányuló forgalomnak. Csupán a *Fekete-Körös* felső medencéjében fekvő *Belényes* esik ki ebből a körből. Jelentős táji háttere lévén, viszonylag önálló központ, amely azonban jól járható hágó hiányában nem fejleszthetett önálló közigazgatási egységet. A bihari táj és a vármegye ezeknek az alközpontoknak az összefogó-szervező erejére támaszkodott. A magyar történelem folyamán a közigazgatási határok elsősorban *Nagyvárad* jelentőségéhez igazodtak. *Bihar* rendkívül változatos, földrajzilag és a népi kultúra szempontjából tagolt táj, több további kistáj különül el területén. Három fő része folyóvölgyekhez kötődik: *Berettyó mente*, *Sebes-Körös völgye* (*Rézalja*), *Fekete-Körös völgye*. A *Berettyó* és a *Körösök* összefolyásánál terül el a *Sárrét*. *Bihar* északi részén a *Berettyó* és az *Ér* zárja közre az *Érmellék* alacsony lankáit. Borvidéki kistája *Nagyvárad* közelében a *Hegyköz*. Egykori szabadalmas terület a *Király-hágó* előterében a *Báródság*. Déli részén *Nagyvárad* és *Nagyszalonta* között a

⁵⁰⁰ A kabarok részben muszlim hitű magyarok voltak.

Bihari-Mezőség fészik. 1920-ban a trianoni béke értelmében *Bihar* nagyobbik, keleti részét, *Romániához* csatolták, nyugati, főképpen alföldi része *Magyarországnál* maradt. Utóbbiból *Berettyóújfalu* székhellyel *Bihar* néven önálló vármegyét szerveztek. 1950. január 1-től, a tanácsrendszer bevezetésekor *Bihar* vármegyét Hajdú vármegyével összevonták, Hajdú-Bihar megye néven KAT. 2012. *Bihar* fontosabb települései: *Nagyvárad* [Oradea], *Érmihályfalva* [Valea lui Mihai], *Székelyhíd* [Săcueni], *Margitta* [Marghita], *Derecske*, *Biharnagybajom*, *Berettyóújfalu*, *Szalárd* [Sălard], *Biharkeresztes*, *Cséffa* [Cefa], *Nagyszalonta* [Salonta], *Tenke* [Tinca], *Bél* [Beliu], *Magyarcséke* [Ceica], *Élesd* [Aleşd], *Belényes* [Beiuş] *Vaskoh* [Vascău].

(5) Zaránd⁵⁰¹ [Țara Zarandului]

Történeti-földrajzi táj, a középkori *Zaránd* vármegye területe, a *Fehér-Körös* vízgyűjtő vidékén. Északon *Bihar*, keleten *Torda* és *Alsó-Fehér*, délen *Hunyad* és *Arad*, nyugaton *Csanád* és *Békés* határolja. *Zaránd* vármegye hosszan nyúlt el kelet-nyugati irányban *Bihar* és *Arad* vármegye között a *Fehér-Körös* vízvidékén. Határa délen a *Zarándi-hegység* (korábban *Hegyes-Sólymos*), *Erdélyi-érchegység* nyugati gerince, (a *Fehér-Körös-Maros* vízválasztója), északon *Béli-hegység* és a *Bihar-hegység* aranyosi vízvidéke (*Gajna*). *Zarándot* a *Fehér-Körös* és *Fekete-Körös* közén szervezték, ezt a területet *Körösköz*, ill. *Kis-Körösköz* néven is számon tartják. Névadója és első központja a *Fehér-Körös* és a *Csiger-patak* találkozásánál *Zaránd* vára. Birtokuk volt itt a magyar igriceknek (regemondóknak), nevüket az *Igricverse* helynév őrzi. 1009-től *Zaránd* területe az egeri püspökség joghatósága alá tartozott. *Zaránd*, Györffy György szerint Szent István 48 legrégebb, állam- és egyházalapításkori vármegyéinek egyike. A XV. század közepén *Zarándnak* már két elkülönülő területe volt: a hegyvidéken a beszivárgott, nomadizáló vlachok kenézségei, a síkságon magyar lakosságú terjedelmes királyi uradalmak alakultak. Székhelye ekkor nyugati végén, a *Békés* és *Zaránd* vármegye határán fekvő *Gyula* vára és városa volt. *Gyula* városát a középkorban *Zaránd* és *Békés* vármegye közösen birtokolta. Az 1876-ban megindult vármegyerendezéskor *Zaránd* vármegyét megszüntették, területét *Arad* és *Hunyad* vármegyék között osztották fel. A *Fehér-Körös* forrásvidékét, a

⁵⁰¹ *Zaránd*: névadója *Zaránd* helység, ill. *Zaránd* vármegye.

brádi és körösbányai völgyrészeket *Hunyad* vármegye a Kőrösbányai járás és a Halmágyi járás egy részét, ill. az elkülönült *Nagyhalmágy* környékét *Arad* vármegyéhez csatolták. Az újjászervezett *Arad* vármegye területének több mint fele eredetileg *Zaránd* vármegyéhez tartozott. *Zaránd* fontosabb települései: *Elek*, *Kisjenő* [*Chişineu Criş*], *Borosjenő* [*Ineu*], *Pankota* [*Pâncota*], *Simánd* [*Simand*], *Újszentanna* [*Sântana*], *Kürtös* [*Curtici*], *Világos* [*Şiria*], *Borossebes* [*Şebiş*], *Háromalmás* [*Almaş*], *Honctó* [*Gurahonţ*], *Nagyhalmágy* [*Hălmăgiu*], *Alváca* [*Vaţ de Jos*], *Körösbánya* [*Baia de Criş*], *Brád* [*Brad*], *Alsólunkoj* [*Luncoiu de Jos*], *Kisbánya* [*Băiţa*], *Kristyór* [*Crişcior*], *Bucesd* [*Buceş*].

18.11. A Temesköz (Bánság) [Banat]

A Temesköz⁵⁰², korábbi magyar nevekkel *Temes-vidék*, *Tömösköz*, a XVIII. századtól a magyarban *Bánság*⁵⁰³, németül, románul, szerbül *Banat*, történeti-földrajzi nagytáj a *Duna*, a *Tisza*, a *Maros* és a *Temes-Szörényi-hegyvidék* között. A *Marostól* az *Al-Dunáig* és a *Tiszától Erdély határáig* terjed. Az 1876–1918 közötti *Magyarország Torontál, Temes és Krassó-Szörény vármegyéinek* területe.

A középkorban a *Temesköz Magyarország* egyik leggazdagabb, legjobb termőföldekkel és gazdag településhálózattal rendelkező magyar népségű vidéke volt. A XV. század közepétől szenvedett a török betörésektől, majd 1552-ben, *Temesvár* elestével került török uralom alá, és a vár visszafoglalásáig, 1717-ig, teljesen elvadult az egykor gazdag és termékeny mezőgazdasági terület. Ez a táj maradt legtovább török igazgatás alatt, a *Porta* csak 1718-ban, a pozsareváci békében mondott le a *Temesköz* birtoklásáról. A török kiűzése után a Habsburg kormányzat, s III. Károly császár, nem ismerte el a régi birtokosok jogi igényeit, és a háborúk tetemes költségére hivatkozva az egész vidéket kincstári tulajdonnak nyilvánította. A *Temesközt* nem csatolta vissza *Magyarországhoz*, hanem 11 vidékre osztotta fel, s *Temesvári Bánság* („*Temeschwarer Banat*”) néven közvetlenül a bécsi kormányzat alá rendelte. Innen későbbi neve; *Bánság*. Az ily módon katonailag kormányzott terület csak az 1741-ben lett *Magyarország* közjogi része. Mária Terézia 1751-ben 8 vidéket kivett a katonai igazgatásból, s azokat polgárilag kormányozta, a maradék három vidékből Katonai Határőrvidéket szervezett. A vármegyék újjászervezésére csak a *Magyarországhoz* való visszacsatolással, 1779-ben nyílt lehetőség. Ekkor a polgári igazgatású területet – a magyar rendek többszöri kérésére – *Magyarország* közigazgatási szervezetébe csatolták, a Határőrvidék azonban továbbra is a bécsi haditanács hatáskörében maradt HAJDÚ-MOHAROS 1997. [pp.20–21.].

Az 1848–49-es szabadságharc után a *Bánságot* ismét elszakították *Magyarországtól*, és Szerb *Vajdaság–Temesi Bánság* néven *Ausztria*

⁵⁰² *Temesköz*: névadója a *Temes* folyó.

⁵⁰³ *Bánság*: neve a Temesvári bánság, ill. a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság egykori igazgatási területegység nevéből rövidült.

koronatartományává tették. Ferenc József 1860. évi Októberi Diplomájában újra elrendelte Magyarországhoz való csatolását, így a vármegyék ismét megalakultak. 1873-ban a Bánsági határőrvidéket is polgári közigazgatás alá vonták HAJDÚ-MOHAROS 1997. [pp.20–21.]. A polgári vármegyei igazgatás a *Bánság*ban három vármegyét hozott létre. Ezek nem a középkori területükkel, hanem új határokkal működtek 1918-ig. A három vármegye: *Torontál*, *Temes* és *Krassó-Szörény*.

Az elnéptelenedett *Temesköz* területére a Habsburg berendezkedés kezdetén, a XVIII. század első évtizedeiben, csekély kivétellel csak német nyelvű és római katolikus telepesek költözhettek. Mercy tábornok, az első katonai parancsnok nagyszabású mocsárlecsapolási és folyamszabályozási munkákat indított meg. Először rokkant és kiszolgált katonákat telepített le, majd 1724-től toborzott német telepesekkel folytatta a benépesítést. A *Temesköz* német lakossága szinte az egész német nyelvterületről verbuválódott. Egy időben kényszertelepítés is folyt. *Ausztriából* kitoloncolt bűnözőket és nemkívánatos társadalmi elemeket költöztettek be e területre.

A második nagy német telepeshullám az 1763-ban Mária Terézia által kiadott benépesítési törvény nyomában érkezett. II. József idejében is történt jelentős német bevándorlás, sőt az 1799., 1802., 1808. és 1812. években szintén zajlottak kisebb német betelepülések. 1720–1740 között a németekkel együtt kisszámú olasz, spanyol és francia telepesek is érkeztek, akik hamarosan elnémetesedtek. A török hódoltság alatt kevés szerb is lakott a vidéken, 1740 után pedig a *Maros* és *Szeged* vidékéről a *Temesköz* déli részére húzódtak le, ill. 1751-ben a tiszai határőrvidék feloszlata miatt *Kikinda* környékén telepedtek le.

1737-ben kaptak engedélyt a bevándorlásra *Olténiából* a török elől menekülő római katolikus bolgárok. Románok már a XVI. században is éltek a *Temesköz*zel határos keleti hegyvidéken, ők a XVIII. század folyamán telepítés és önkéntes vándorlás következtében a *Temesköz* minden vidékén falvakat alapítottak. A XVIII. század végétől *Torontál* és *Temes* vármegye déli részén szlovák, a XIX. század második felében *Krassó-Szörényben* cseh falvak is keletkeztek. Különös színt adott a *Karas* folyó felső völgyében a szerb–bolgár határról származó délszláv népcsoport, a krassovánok. Ők valószínűleg az 1740-es években vándoroltak mai lakóhelyükre.

A sokféle telepítési akció következményeképpen a *Temesköz Magyarország*, sőt *Európa*, legtarkább nemzetiségi tájává lett, a magyarok azonban csak a legutolsók között kaptak lehetőséget a vidék benépesítéséhez. Bár a török kivonulása után spontán több ezer magyar költözött be az egyre gyorsabban fejlődő *Temesvár*, *Becskekerek*, *Versec* stb. városokba, helyzetük csak akkor változott, amikor 1778-ban a *Pancsova*, *Fehértemplom* és *Karánsebes* központtal szervezett német, szerb, ill. román határőrvidékek kivételével a *Temesköz* közigazgatásilag visszakerült *Magyarországhoz*. A magyarok idetelepítését a nemzetiségiektől eltérően csak kis részben a kincstár, nagyobb részt a földbirtokosok szervezték. A birtokosi telepítések jelentős hányada szerződéses dohánykertész község volt. Közülük sok csak néhány évtizedig állt fenn, lakosságuk szétszéledt, máshová települt.

A *Temesköz* területéből Trianon után *Magyarországnak* csak a *Maros* és a *Tisza* összefolyásánál lévő *Torontáli-sarok*, az egykori *Torontál* vármegye területének töredéke maradt meg. Az újonnan megalakult *Szerb–Horvát–Szlovén Királyság* megkapta a *Temesköz* délnyugati részét *Nagybecskerek*, *Nagykikinda*, *Pancsova*, *Versec* és *Fehértemplom* városokkal. *Romániához* került a *Temesköz* keleti, nagyobbik része *Temesvár*, *Resicabánya*, *Karánsebes* városokkal.

A *Temesköz* megosztása és felosztása a második világháború után sem szűnt meg. A *Szerbiához* tartozó rész a Vajdaság Autonóm Tartomány területéhez került. *Romániában* 1952–1968 között a *Temesvár* székhelyű Bánát tartomány állt fenn, ennek helyét 1968-tól a *Temes*, *Arad* és *Krassó-Szörény* megyék vették át. *Orsovát* és környékét az olténiai *Méhed* [*Mehedinți*] megyéhez csatolták HAJDÚ-MOHAROS 1997. [pp.21–22.].

A *Temesköz* jelentős települései: *Nagyszentmiklós* [*Sânnicolau Mare*], *Nagykikinda* [*Кикунда/Kikinda*], *Nagybecskerek* [*Зрењанин/Zrenjanin*], *Pancsova* [*Панчево/Pančevo*], *Fehértemplom* [*Бела Црква/Bela Crkva*], *Versec* [*Вршац/Vršac*], *Detta* [*Deta*], *Temesvár* [*Timișoara*], *Zsombolya* [*Jimbolia*], *Lippa* [*Lipova*], *Temesrékas* [*Recaș*], *Buziásfürdő* [*Buziaș*], *Lugos* [*Lugoj*], *Boksánbánya* [*Боча*], *Oravicabánya* [*Oravița*], *Stájerlakanina* [*Anina*], *Orsova* [*Orșova*], *Karánsebes* [*Caransebeș*].

(1) Krassó⁵⁰⁴ [*Caras*]

Történeti-földrajzi táj, az egykori *Krassó* vármegye területe, amely a X. századi létrejöttétől több jelentős területi változáson ment keresztül. Az Árpád-korban *Krassó* vármegye területe a *Dunába* folyó *Krassó* (*Karas*)⁵⁰⁵ és *Nyárád* (*Néra*) folyó vízgyűjtőjén jött létre. A kerekded formájú terület a létrehozásakor északon a *Berza* [*Brezova*] folyó, keleten lakatlan erdős hegységgel (*Temes-Szörényi-hegyvidék*) *Temes* vármegye, délen a *Duna*, délkeleten a *Szörényi bánóság* és *Rácország*, nyugaton *Keve vármegye*, az *Igan-sár* (*Alibunári-mocsarak*) és a *Makszond* homokhátság (*Deliblát*) határolták. A táj víznevei ebben az időben mind magyarok. A vezérek korában kabar szállásterület volt. Feljegyzések szerint 1003-ban az *Al-Dunán* hajózó *Querfurti Szt. Brunó* fekete magyarok⁵⁰⁶ között térített, innen tudjuk, hogy e táj is zömében magyar lakosságú volt. Szent István korában fő helye a *Krassó* torkolatánál épített *Krassóvár* volt, amely a balkán felé irányuló kereskedelmi utat őrizte. Az ispáni vár mellett esperesi templom is épült. A területet Szent István *Krassóvár* székhellyel határispánsággá szervezte. *Krassó* vármegye egyházszerkezettel a csanádi egyházmegye *krassói főesperességhez* tartozott, melynek székhelye kezdetben *Krassó* (*Haram*) vára lehetett. 1524-ben a török elfoglalta *Szörény* várát, 1541 után *Krassó* vármegye megszűnt. A török uralom megszűnte után megkezdték az idegenek betelepítését az elnéptelenedett *Krassó* területére. 1778-ban *Mária Terézia* a *Temesi bánóságot* visszacsatolta Magyarországhoz, a *Maros* és *Duna* közötti vidéken *Temes*, *Torontál* és *Krassó* vármegyét újraszervezték. *Krassó* vármegyét *Lugos* székhellyel szervezték újjá. *Krassó* vármegye önállóságát 1880-ban megszüntették, területét *Szörény vármegye* területével összevonták, egyesítésükkel létrehozták *Krassó-Szörény vármegyét* KAT. 2012. A *Krassó* területén élő délszláv etnikai csoport a *krasovánok*, akik római katolikus vallású, bolgár eredetű népcsoport. Az egykori *Krassó-Szörény megye* délnyugati részén, a *Krassó* folyó forrásvidékén, 11 faluban élnek.

⁵⁰⁴ *Krassó*: névadója a *Krassó* folyó.

⁵⁰⁵ A *Krassó* magyar víznév helyett a magyar földrajzi irodalom a XIX. századtól a román *Caras* név visszamagyarorsodott *Karas* alakjával használja. Ezt a következetlenséget még a magyar névanyag megőrzése iránt „fogékony” Kárpát-Pannon-térség természeti tájbeosztása is beépítette névanyagába. Ennek ellenére fontosnak tartjuk a folyó neveként is a magyar *Krassó* névforma használatát.

⁵⁰⁶ Ezeréves források fekete és fehér magyarokat különböztetnek meg, amelyek közül fehér magyaroknak a honfoglalókat, fekete magyaroknak a honfoglalás idején a *Kárpátokon* belül már itt élő magyarokat nevezik. Utóbbiakat több forrás *pannonoknak* és *hunoknak* is hívja.

Valószínűleg a XVIII. század 40-es éveiben költöztek a bolgár–szerb határvidékről mai lakóhelyükre KAT. 2012.

Térképészetiileg a *Krassó* történeti-földrajzi tájnév kiterjesztése nem egyértelmű. A területi változások és az 1880-ban létrejött *Krassó-Szörény vármegye* miatt az önálló *Krassó* tájnév szerepeltetését sokan nem is tartják indokoltnak. Ugyanakkor a természetföldrajzi tájrendszer több ponton „használja” a *Krassó* földrajzi nevet. E tájnevek egy része a *Krassó* folyónevet (*Krassó-Néra-síkság*, *Krassó-sík*), másik része a *Krassó* történeti-földrajzi tájnevet (*Krassó-Szörényi-érchegység*, *Krassó-medencesor*) építette be névanyagába. Ezek alapján a *Krassó* történeti-földrajzi tájnév leginkább az Árpád-kori *Krassó* területét jelöli. Így a táj határai keleten a *Krassó-Szörényi-érchegység*, délen a *Duna*. Nyugati határa összetett: a *Krassó* folyó alsó szakasza – *Duna-Tisza-csatorna* – *Versec* – *Temesmóra* városokhoz húzott vonal a *Berzava* folyóig. Északon a *Berzava*, majd a *Szákosi-erdő* gerince határolja. Így *Krassó* területén a *Krassó* folyó vízgyűjtőjét és a *Berzava* folyó felső völgyét értjük, délen kiegészítve a *Lokva-hegység* két oldalával, egész le a *Dunáig*. A táj Trianon óta nagyjából *Románia*, nyugati – főképp síkvidéki és kisebbik – része Szerbia tartozéka.

Krassó fontosabb települései: *Gátalja* [*Gătaia*], *Furluk* [*Fârliug*], *Perlő* [*Brebu*], *Resicabánya* [*Reșița*], *Boksánbánya* [*Bocșan*], *Temesmóra* [*Moravița*], *Nagyzsám* [*Jamu Mare*], *Versec* [*Bpuaș / Vrșac*], *Oravicabánya* [*Oravița*], *Stájerlakanina* [*Anina*], *Fehértemplom* [*Бела Црква / Bela Crkva*] és az *Al-Duna-vidéki Újmoldova* [*Moldova Nouă*].

(2) Szörénység, Szörény⁵⁰⁷ [*Țara Severinului*]

Történeti-földrajzi táj, a *Temesköz* keleti, a *Krassó-Szörényi-érchegységtől* keletre eső, *Erdély* határáig terjedő területe. A *Temes* folyó felső völgyét, a *Miháld* [*Mehadia*] folyó völgyét, ezek mellékvizeit és a *Cserna* folyó mentét foglalja magába. A *Szörénység* területe az Árpád-korban közigazgatásilag *Temes vármegye* része volt. A *Magyar Királyság* a XII. századra fokozatosan kiterjesztette hatalmát előbb a *Duna* mentén, de már az *Al-Dunai-szoros* alatt fekvő *Szörényvárra*, majd a *Havasalföld* nyugati vidékére is, egészen az *Olt* folyóig. Ez a későbbi *Olténia* területe, amelyet a kulcsfontosságú *Duna-parti várról Szörényi bánság* néven említenek. Ekkor az itt lakó

⁵⁰⁷ *Szörény, Szörénység*: névadója *Szörénytornya*, ill. *Szörényvár* (románul *Turnu Severin*).

kunok térítésére püspökséget szerveztek. A Szörényi bánság területén alakult meg később *Méhed* (románul *Mehedinți*) vármegye. A *Szörényvár* és a *Cserna* folyótól keletre fekvő, hegyvidéken túli területek már – az első jelentős török előretöréskor – 1526-ban elvesztek, attól fogva a *Szörénység* csak a *Temes–Miháld*–alsó *Cserna-völgy* területét jelölte. A török háborúk miatt a folyóvölgyek középkori magyarsága a XVI–XVII. századra elmenekült vagy elpusztult, helyükre románok települtek. A *Szörénység* az *Erdélyi Fejedelemség* és a török hódoltság változó határvidéke lett, a török kiűzése után a *Temesi bánsághoz* tartozott. Ekkor a már amúgy is jelentős román lakosság mellé németeket és szlávokat is telepítettek, illetve ekkortól a *Bánság* részének tekintették. Hagyományos központja *Karánsebes* lett. 1873 és 1880 között *Szörény* vármegye működött területén. 1880-ban *Krassó* vármegyével egyesítve megalakították *Krassó-Szörény vármegyét*, amit Trianon *Romániának* juttatott KAT. 2012. A *Szörénység* fontosabb települései: *Karánsebes* [*Caransebeș*], *Nándorhegy* [*Oțelu Roșu*], *Herkulesfürdő* [*Băile Herculane*].

18.12. Máramaros [Măramureș]

Történeti-földrajzi nagytáj, az egykori *Máramaros* vármegye területe. A tájat és a vármegyét az *Iza* folyó *Máramaros* nevű mellékfolyójáról nevezték el, melynek névalakja a XVIII. századtól *Mára*. Román névalakja *Măramureș*, ukránul *Maramaros*. Északi része a mai politikai határok alapján *Kárpátaljához* tartozik. *Máramarost* északon *Bereg* és *Galícia*, keleten *Galícia* és *Bukovina*, délen a *Beszterce-vidék*, nyugaton *Szatmár*, *Ugocea* és *Bereg* határolja.

Máramarosban fekszik a *Tisza* forrásvidéke és felső vízgyűjtő területe, amely évszázadok óta a ruszin népesség lakóhelye, de a vidék folyónevei magyar eredetűek. *Máramaros* az Árpád-korban királyi erdőispánság volt, amely eredetileg *Borsova vármegyéből* vált ki, hasonlóan az 1200 körül kialakított *Beregi erdőispánsághoz*. Később *Ugocea* vármegyével együtt működő igazgatási egység volt, 1300 körül központja *(Nagy)Szőlős*, ahol a későbbi két vármegyét közös comes igazgatta. A XIII. században egyházzilag az Erdélyi püspökség a XIV. századtól az Egri püspökség alá tartozott. IV. Béla *Máramaros* sóbányáit leányának, Kingának adományozta. Az Árpád-kor végén a királyi tulajdonú só kitermelése, szállítási útvonalainak biztosítása tette önálló igazgatási egységgé. A király a határ vármegye benépesítésére létrehozta az öt koronavárost (*Hosszúmező, Huszt, Máramarossziget, Técső, Visk*)⁵⁰⁸. 1326-ban Szten fia Szaniszló (Barcán) telepítési engedélyt kapott az *Iza* völgyében. 1334–35-ben Mikola fia Bogdán *Szerbia* felől (3–4 éven át, az *Alföld* tatárok által elnéptelenített részén) költözhetett be népével. Az adófizetés és a térítés reményében a telepítést a főurak és főpapok

⁵⁰⁸ Máramarosi koronavárosok: *Huszt, Técső, Visk, Hosszúmező, Máramarossziget*. A koronavárosi kiváltság a szabad királyi városi státussal azonos alapkiváltságokat jelentett. Az öt város különleges jogainak törvénybe foglalása a XIV. század elején történt, a kiváltságlevél tizenhét pontban tartalmazza a jogokat. Ezek lényege, hogy a szabad emberek (nem jobbágyok), akik az öt városban lakni kívánnak, szabad akaratukból telepedhettek, és szabadon távozhattak is. Semmiféle vármegyei hatóság bírászkodása alá nem tartoztak, külön bírakat választhattak maguk közül. Maguk választhatták plébánosukat, árucikkeikkel szabadon kereskedhettek, adómentes vásárokat tarthattak és ezeket a jogokat Zsigmond király után több uralkodó is továbbiakkal gyarapította, ill. megerősítette. Az öt város *Magyarország* három részre szakadása után *Erdélyhez* került, Rákóczi mellett állt ki, majd 1733-ban került vissza *Magyarországhoz*. A koronabirtokok a kamara kezelésébe kerültek, amely jó gazdája volt a hatalmas vagyonnak, de nem volt jó gazdája a polgári szabadságjogoknak. Az öt város egy évszázados pert kezdett kiváltságai megtartásáért, amely a kamara győzelmével végződött 1834-ben S.BENEDEK A. 1999.

támogatták. A falvait elfoglaló, fölperzselő Bogdán elől Dragos a *Kárpátoktól* keletre, a tatároktól elpusztított földekre menekült, s azt birtokba véve alapította meg *Moldva* vajdaságot. II. Lajos 1522-ben a bányákat *Huszt*tal együtt nejeinek, Habsburg Máriának adta. Annak bátyja, Habsburg Ferdinánd 1541-ben Majláth Istvánnak zálogosította el KAT. 2012.

1556-ban a koronauradalom az *Erdélyi Fejedelemség* birtokába került, 1570-ben, egyezmény értelmében, *Máramaros* a *Részekhez* tartozott. 1594, 1598 és 1717-ben betörő tatárok pusztították. 1733-ban visszacsatolták *Magyarországhoz*. Területében lényeges változás (a *Dolhai-völgynek Beregtől* való idecsatolásán kívül) nem történt. Lakossága 1785-ben *Hosszúmező, Rónaszék, (Máramaros)Sziget, Técső, Visk* mezővárosokban és 135 faluban élt. A vármegye székhelye *Máramarossziget* lett. 1830-ban lakosságának 5%-a magyar, 32%-a román, 4%-a német, 54%-a ruszin volt. 1914 szeptemberében az orosz csapatok betörték területére, s *Máramarosszigetig* hatoltak. Az idegen megszállókat *Máramaros* vármegyéből csak 1915 februárjában sikerült kivenni. Az 1910-ben történt népszámlálás adatai szerint lakosságának 15%-a magyar, 24%-a román, 17%-a német, 45%-a ruszin nemzetiségű volt KAT. 2012.

A trianoni béke *Máramaros* kétharmadát *Csehszlovákiának*, egyharmadát *Romániának* juttatta. Így a táj államhatár által került megosztásra. A *Máramaros* nevet a román közigazgatás megtartotta, *Romániában* tovább működött, a megkisebbedett területű *Máramaros* megye, székhelye továbbra is *Máramarossziget* maradt, amely a román oldalon határvárossá vált. 1939 márciusában *Máramaros* addig csehszlovák megszállás alá eső (kárpátaljai) részét a magyar honvédség visszafoglalta, és megalakult a saját önkormányzattal rendelkező Kárpátaljai Kormányzói Biztosság *Huszt* székhelyű *Máramarosi közigazgatási kirendeltsége*. 1940 augusztusában, a II. bécsi döntéssel a *Romániához* csatolt rész is visszakerült *Magyarországhoz*. Az újjászervezett *Máramaros* vármegye nem tartalmazta a kárpátaljai Észak-Máramarost, melyen az önkormányzatú kárpátaljai kormányzóság *Máramarosi közigazgatási kirendeltség* *Máramaros* vármegyétől független közigazgatási terület lett. Az 1940 szeptemberétől *Romániától* visszacsatolt területen alakult újjá *Máramaros* vármegye, kibővítve *Aknaszlatina, Alsóapsa, Középpapsa, Técső, Tiszaféjéregyház* és *Visk*

kárpátaljai helységekkel. *Lonka Tisza* balparti részét *Kárpátaljához* csatolták. 1944 novemberében *Csehszlovákia* és *Románia* között visszaállították a trianoni országhatárt, majd 1945 tavaszán, amikor *Csehszlovákia* átadta a *Szovjetunió*nak *Kárpátalját*, az addigi csehszlovák-román határ szovjet-román határrá változott, *Máramaros* északi része a *Szovjetunió*hoz került. Ma *Ukrajna* része KAT. 2012.

Máramaros etnikai arculatában a *Tisza* felső völgye ad választóvonalat. Az északi nagyobbik részén ukránok (ruszinok), a délin túlnyomórészt románok laknak. Magyar lakossága a *Tisza-völgy* néprajzi táj helységeiben, *Máramarossziget*, *Hosszúmező*, *Aknaszlatina*, *Visk*, *Técső*, *Huszt* és a környező falvakban él KÓSA-FILEP 1978.

Máramaros jelentős helységei: *Ökörmező* [*Мижгіря / Mizshirja*], *Dolha* [*Довге / Dovhe*], *Huszt* [*Хусьт / Huszt*], *Técső* [*Тячіє / Tyacsiv*], *Aknaszlatina* [*Солотвіно / Szolotvino*], *Dombó* [*Дубове / Dubove*], *Rahó* [*Рахів / Rahiv*], *Taracköz* [*Терецьва / Tereszva*], *Máramarossziget* [*Sighetu Marmăției*], *Aknasugatag* [*Ocna Șugatag*], *Felsővisó* [*Vișeu de Sus*], *Felsőszelistye* [*Săliște de Sus*], *Dragomérfalva* [*Dragomirești*], *Borsa* [*Borșa*].

IRODALOMJEGYZÉK

- ÁBRÁM Z. 2013.: Ábrám Zoltán: Gagauz földön, Székelyhon 2013. november 28., <https://szekelyhon.ro/olvasoink-kuldtok/gagauz-foldon/print>
- BADESCU é.n.: Ilie Bădescu: (főszerkesztő): *Dicționar de sociologie rurală*
- BALAGEL 2006.: <http://www.balagelapja.gportal.hu/gindex.php?pg=18318936>
- BARABÁSI 2005.: Barabási László: Hol vagytok székelyek? Fríg Kiadó
- BARABÁSI 2013.: Barabási László: Az emberiség története I–IV. kötet, Fríg Kiadó
- BARBU 2014.: Daniel barbu: Miért ortodoxok a románok? Egy hamis történelmi magyarázat – Historia, 2014. október 16. (fordította paszkanzs) <https://eurocom.wordpress.com/2014/10/16/miert-ortodoxok-a-romanok-egy-hamis-tortenelmi-magyazat-historia/>
- BARTA–BÓNA–MAKKAI–MÓCSY–TÓTH E.–VÉKONY 1986.: Köpeczi Béla (főszerkesztő), Barta Gábor–Bóna István–Makkai László–Mócsy András–Tóth Endre–Vékony Gábor: Erdély története, első kötet, A kezdetektől 1606-ig, Akadémiai Kiadó Budapest 1986.
- BOTLIK é.n.: Botlik József: Magyarellenes atrocitások a Kárpát-medencében, Különös tekintettel a rác és oláhjárásokra 1268–1848/1849, történelmi vázlat http://adattar.vmmi.org/fejezetek/1896/07_magyarellenes_atrocitasok_a_karpat_meden_ceben.pdf
- CZEIZEL 2003.: Dr. Czeizel Endre: A magyarság genetikája (második kiadás) Csokonai Könyvkiadó, Debrecen 2003. A munka első kiadása 1990-ben jelent meg.
- CZUCZOR-FOGARASI 1862.: Czuczor Gergely–Fogarasi János: A magyar nyelv szótára, 1862. <http://osnyelv.hu/czuczor/>
- CSÁVOSSY 2012.: Csávossy György: Erdélyi-Hegyalja a borok hazája <http://www.prominoritate.hu/folyoiratok/2009/ProMino09-4-06-Csavossy.pdf> letöltés: 2012. április 26.
- CSATÁRI 1969.: Csatári Dániel: Forgószélben. Magyar–román viszony 1940–1945 (Akadémiai Kiadó, 1969)
- CSIKY 2005.: Kitalált szlávok? A korai szlávok régészeti és történelmi problémái, Hozzászólások Florin Curta könyvéhez és fogadtatásához, KORALL Társadalomtörténelmi folyóirat 24–25. szám, Nemzetépítés és régészet <http://www.korall.org/lapszam/24-25>
- DURANDIN 1998.: Catherine Durandin: A román nép története, Maecenas Könyvek, Budapest, 1998., (eredeti kiadás: Histoire des Roumains, Librairie Artheme Fayard, 1995)
- EU. REG. FÖLDR. 2014.: Gábris Gyula, Horváth Erzsébet, Horváth Gergely, Kéri András, Móga János, Nagy Balázs, Nemerényi Antal, Pavlics Károlyné, Simon Dénes, Telbisz Tamás: Európa regionális földrajza 1. Természetföldrajz (2014) ELTE Eötvös Kiadó http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_527_eu_regionalis_foldrajz_1/index.html
- FARAGÓ 2016.: Faragó Imre: Ber Bere Berény, avagy helynévadás a Kárpát-térségben, Fríg Kiadó 2016.
- FARAGÓ 2017.: Faragó Imre: Helynévrégészet 1., Fríg Kiadó 2017.
- FEJES 2011.: El Mexicano nyelvi blog: A „román” kérdés, 2011. március 17. <http://www.elmexicano.hu/2011/03/roman-kerdes.html>
- FEJES 2011 (2).: <https://www.nyest.hu/hirek/tevhitek-a-roman-nyelvro>

- FERMOR 1934.: Patrick Leight Fermor: Erdők s vizek közt, Esztergomtól Brassóig gyalogszerrel 1934-ben, Európa Könyvkiadó 2000.
- GERGELY 1991.: Gergely Jenő: Az erdélyi görögkatolikus egyház, Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1991. 2. évf. 3.sz.
<http://epa.oszk.hu/00000/00036/00007/pdf/06.pdf>
- GIURESCU 1943.: Constantin C. Giurescu, Istoria Românilor vol. II Partea I, Ediția a IV-a, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București, 1943.
- GYÖRFFY 1916.: Györffy István: Dobrudzsa (Györffy István balkáni és törökországi értekezései, Dobrudzsa, <http://mek.oszk.hu/01700/01722/01722.htm#3>
- HAJDÚ-MOHAROS 1997.: Hajdú-Moharos József: Partium a kapcsolt részek, a Királyhágómellék földrajzi leírása (Királyhágómelléki Református Egyházkerület, 1997.)
- HARSÁNYI 2005.: Harsányi Ildikó: Fehér magyarok, fekete magyarok, Fríg Kiadó 2005.
- HERMANN é.n.: Hermann Róbert (szerkesztette: Laszák Ildikó) Etnikai polgárháború Erdélyben 1848-1849-ben, Társadalmi Konfliktusok Kutatóközpont,
http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=154:etnika-i-polgarhaboru-erdelyben-1848-1849-ben-&catid=15:tanulmanyok
- HUNFALVY 1876.: Hunfalvy Pál: Magyarország ethnographiája. Budapest 1876.
- HUNNIVÁRI 2011.: Hunnivári Zoltán: Hungária új történelmi atlasza, J and Transtrabding Ltd. Cyprus, Larnaca 2011.
- IRASTORTENET:
http://www.varga.hu/IRASTORTENET/IRASTORTENET%20BEVEZETO_.htm
<http://www.varga.hu/IRASTORTENET/A%20LATIN%20ABC%20VALTOZAT%20EREDETE.htm>
- KÁDÁR GY. 2010.: Mit jelent Horea, Cloșca és Crișan neve? Kádár Gyula, Háromszék, 2010. május 22. <http://tortenelemportal.hu/2010/05/mit-jelent-horea-closca-es-crisan-neve/>
- KISZELY 2012.: Kiszely István: Székely-, csángó-, palóc-, besenyő-, és jász-magyarokról a Kárpát-medencében http://www.kiszely.hu/istvan_dr/014.html (letöltés: 2012. április 14.)
- KÓSA-FILEP 1978.: Kósa László-Filep Antal: A magyar nép táji-történelmi tagolódása (Akadémiai Kiadó, Budapest 1978.)
- KÖPECZI-MISKOLCZY-SZÁSZ 1986.: Köpeczi Béla (főszerkesztő), Köpeczi Béla-Miskolczy Ambrus-Szász Zoltán: Erdély története, harmadik kötet, 1830-tól napjainkig, Akadémiai Kiadó Budapest 1986.
- MAGYAR Z. 2011.: Magyar Zoltán: A magyar népi kultúra régiói II. Felföld, Erdély, Moldva. Mérték Kiadó, 2011.
- MAKKAI 1989.: Makkai László: Magyar-Román közös múlt, Héttorony könyvkiadó 1989.
- MESTERHÁZY 2002.: Mesterházy Zsolt: Magyar ókor, a keletiek, [keltákhttp://www.angelfire.com/realm3/hmult1/konyv3/mokoraa.htm#r007](http://www.angelfire.com/realm3/hmult1/konyv3/mokoraa.htm#r007)
- NADDEO 2008.: „A magyar Európa legősibb népe”, interjú Michelangelo Naddeoval, Demokrata 2008. augusztus 27. <http://www.demokrata.hu/cikk/magyar-europa-legosibb-nepe-0>
- NEPARÁCZKI 2017.: Neparáczi Endre: A honfoglalók genetikai származásának és rokonsági viszonyainak vizsgálata archeogenetikai módszerekkel, Ph.D. értekezés, témavezető: Dr. Török Tibor, társ-témavezető: Dr. Pálfi György, Biológia Doktori Iskola,

- Szegedi Tudományegyetem, Természettudományi és Informatikai Kar, Genetikai Tanszék, Szeged, 2017. május 4. http://doktori.bibl.u-szeged.hu/3794/1/Neparaczki_PhD.pdf
- OBRUSÁNSZKY 2009.: Obrusánszky Borbála: Átértékelik a gepidák történelmét, Múlt kor 2009. február 4., http://mult-kor.hu/20090204_atertekelik_a_gepidak_tortenelmet?pldx=1
- ORENDT 2008.: Orendt Mihály: Tatárjárás - A magyarországi invázió, <http://nagyvarad-oradea.blogspot.hu/2007/11/tatrjrs-magyarorszgi-invzi.html>
- PÉTER–TRÓCSÁNYI–R. VÁRKONYI 1986.: Köpeczi Béla (főszerkesztő), Péter Katalin–Trócsányi Zoltán–R. Várkonyi Ágnes: Erdély története, második kötet, 1606-tól 1830-ig, Akadémiai Kiadó Budapest 1986.
- PETNEHÁZY 2013.: Petneházy István: Magyarország ereklyéi, 2013. https://books.google.hu/books?id=z6A5AgAAQBAJ&pg=PT13&lpq=PT13&dq=Anonymus+blach&source=bl&ots=IGJ3_NIFvW&sig=cmaN4y02KD3NjtvbuhaEazzGwg&hl=en&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=blac&f=false
- P.GEGŐ 1838.: P. Gegő Elek: A' moldvai magyar telepekről, A1 Magyar Tud. Academia elébe terjesztve, Budán, 1838.
- POPESCU 1977.: Alexandru Popescu: A géta-dák kultúra Kriterion Könyvkiadó Bukarest 1987., fordította: Seps Atilla, eredeti kiadás: Cultura geto-dacă Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982.
- SÁNTHA 2016.: Sántha Attila: A szabadságát lóval megvásároló nép Jordanes Geticájában – Gótok vagy hunugurok? HELIKON, 2016. január 25. <https://www.helikon.ro/a-szabadsagat-loval-megvasarolo-nep-jordanes-geticajaban-gotok-vagy-hunugurok/>
- S.BENEDEK A. 1999.: S. Benedek András: A máramarosi koronavárosok. A polgári létforma évezrede egy viharos sorsú városszövetségben. (Kisebbségkutatás, 2. szám) http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatas/kk_1999_02/cikk.php?id=61
- SZÁSZ 1990.: Szász Zoltán: A románok története, Népek hazája sorozat, Bereményi Könyvkiadó
- SZEGŐ 2007.: Szegő Iván Miklós: 1848/49: Háború és bűn Erdélyben, <http://index.hu/tudomany/tortenelem/hab236271281/>
- TEODORESCU 2003.: Bogdan Teodorescu: Atlas de istorie a României, Corint București, 2003.
- WASS 2003.: Wass Albert: Kard és kasza, első rész, krónikás írás (Kráter Műhely Egyesület, Wass Albert életműve, 28. kötet, Pomáz 2003.
- TÓTH I. é. n.: Tóth Imre: Génjeink <http://magyarsag.synthasite.com/genjeink.php>
- ZAMFIRACHE 2016.: EuroCom–Romániai Sajtófigyelő: Cosmin Zamfirache: Miként hamisították meg 200 évvel ezelőtt a románok származását és nyelvét. A tiszta latin származás érdekében kitalálták a dákok rómaiak általi kiirtását – Adevarul Botosány, Adevarul.ro, 2016. július 7. <https://eurocom.wordpress.com/2016/07/14/mikent-hamisitottak-meg-200-evvel-ezelott-a-romanok-szarmazasat-es-nyelvet-a-tiszta-latin-szarmazas-erdekeben-kitalaltak-a-dakok-romaiak-altali-kiirtasat-adevarul-botosany/>